

Almaty police
Academy

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ
МАҚАН ЕСБОЛАТОВ АТЫНДАҒЫ
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИМЕНИ МАКАНА ЕСБУЛАТОВА

4 (69)
2021

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- ◆ Конституциялық құқық
Конституционное право
Constitutional law
- ◆ Азаматтық құқық –
Гражданское право –
Civil law
- ◆ Әкімшілік құқық –
Административное право –
Administrative law
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология –
Уголовное право, криминология –
Criminal law, criminology
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика,
жедел-іздістіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика,
оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics,
operational investigative activities
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады
Слово молодым
A word to the young

Жауапты редактор
заң ғылымдарының кандидаты
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:

А.Т. Байсеитова (з.ғ.д., қауымдастырылған профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент),
И.А. Шалқарова (Ким) (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.Т. Алдабергенов (з.ғ.к.).

«Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БЖҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы бұйрығы).

Жауапты хатшы:

А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:

Г.З. Исова

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ПМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Басуға 24 желтоқсан 2021 ж. жіберілді.
Пішімі 60x84 ¹/₁₆. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 32,7
Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ПМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2021ж.
Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында
Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор
кандидат юридических наук
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:

А.Т. Байсеитова (д.ю.н., ассоциированный профессор),
Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
С.М. Селиманова (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент),
И.А. Шалкарлова (Ким) (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.Т. Алдабергенов (к.ю.н.).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:

А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:

Г.З. Исова

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: aacademymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 24 декабря 2021 г.
Формат 60x84¹/₁₆ Бум. тип. №1.
Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 32,7
Тираж 200 экз.

© Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2021 г.
Журнал перерегистрирован
в Министерстве информации и коммуникаций
Республики Казахстан в сентябре 2011 года.
Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor
candidate of law
A.M. Saitbekov

Editorial Board:

A.T. Baiseitova (doctor of law., associate professor),
Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),
R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),
L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),
S.I. Sheluhin (PhD, USA),
S.M. Selimanova (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),
G.R. Rustemova (doctor of law., professor),
J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),
A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor),
I.A. Shalkharova (Kim) (candidate of law., associate Professor),
A.T. Aldabergenov (candidate of law).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

G.Z. Isova

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.
Manuscripts are not returned or reviewed.
A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work
Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov
050060, Almaty, ul. Utepova, 29
tel.: 337-80-86

website: academymvd.kz
e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on December's 24, 2021.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. l. 32,7

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, 2021

The journal was re-
registered in the Ministry of Information and Communications of the
Republic of Kazakhstan in September 2011.
Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

БУЛЕКБАЕВА Р.У., ӘБДІЛДА Д.Ә.

Проблемы совершенствования конституционно-правового регулирования
экономических отношений в Республике Казахстан 10

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

BEKTURGANOV A.E., TELEUYEV G.B., IZBASSOVA A.B.

Legal regulation of public access to environmental information in the Republic of Kazakhstan
in modern conditions..... 18

БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж.

Жоғарғы оқу орнындағы оқытушылардың еңбек құқықтарын қорғаудың
құқықтық мәселелері 26

БАЙГЕЛОВА Н.Е., ДЖЕТИБАЕВ Н.С.

Неке келісім шарты: құқықтық табиғаты, неке түйіндерін нығайтатын құрал ретінде..... 33

ИСМАИЛОВА Б.Ш., БЕКБАУОВА А.А.

Проблемы интеллектуальной собственности в условиях современной
экономики в Республике Казахстан 44

БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж., БАЙСЫМАКОВА Д.С., ЖОМАРТҚЫЗЫ А.

Медиация в трудовых спорах: современное состояние, опыт применения
и перспективы развития 49

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW**

КОЛЕСНИКОВ Ю.Ю., АХМЕДЖАНОВА Г.Б., ТУЗЕЛЬБАЕВ Н.О.

Деятельность административной полиции в системе управления
МВД Республики Казахстан и вопросы их реализации 57

СЕЙТАКОВА Б.М., ЖАНАБЕКОВА Г.Е.

Рекомендации по проведению служебных расследований по фактам суицидов
среди сотрудников органов внутренних дел 64

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY**

САЙТБЕКОВ А.М., ОТАРБАЕВА А.Б.

Қазақстан Республикасында көші-қон мәселелерінің құқықтық реттелуі..... 73

ДЖАНСАРАЕВА Р.Е., ДҮЗБАЕВА С.Б., ЖАҚЫШ А.Ж.

Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы
заңнамасының проблемалары мен перспективалары..... 79

БАЙСҰЛТАНОВ А.Б. Бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың объективтік жағын анықтаудың мәселелері.....	86
БАЛЫМОВ Е.К., ЕЛЬТАЕВ Ш.Т Криминологическая характеристика преступлений экстремистской направленности	92
DZHANSARAYEVA R.Y., DUZBAYEVA S.B., BORANKULOVA K.B. Criminological characteristics of crimes committed in educational institutions: a minor as an offender and a victim.....	96
ЖАНИБЕКОВ А.К., ТАУБАЕВ Б.Р., МУРАТОВА А.Ж. Уголовно-правовая характеристика жестокого обращения с животными.....	102
КУЧУКОВ К.М., АГИБАЕВА С.Д. Социально-экономические, политические и иные причины незаконной миграции.....	107
РАКИМБАЕВ Е.Н., ЖАЙЛАУ Ж., ӘБДІЛДА Д.Ә. Қазақстан Республикасындағы «зандық ювенология» конструктиві: генезис және концептуализациялау мәселелері.....	113
АЙМУХАМБЕТОВА К.М. Противодействие финансовым пирамидами роль агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.....	123
ТАГАЙБЕК К.Т., ШАРИПОВА А.Б., МУРАТОВА А.Ж. Буллинг	130
КУЧУКОВ К.М. Тенденции и перспективы развития законодательства в сфере миграции населения (уголовно-правовые и международные аспекты)	143
АЛИМКУЛОВ Е.Т., КОШЕНОВА Д.С. Кәмелетке толмағандардың қылмыстары бойынша мотивация себептері	148
МУРАТЖАН З., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р., БИШМАНОВ К.М. Совершенствование организационно-правовых основ противодействия финансированию терроризма и экстремизма: отечественный и зарубежный опыт	157
БЕКТУРОВ Т.М. Жасөспірімдер арасында есірткі қолдану факторлары, салдары, белгілері және алдын алу мәселелері	166
ТАУБАЕВ Б.Р., МҮСЕКЕНОВА А.А., КАРАСАЕВА А.Б. Организация деятельности служб пробаций в Республике Казахстан и зарубежом	172
НУРАКЫНОВ Ж., САЙТБЕКОВ А.М. Теоретические аспекты понимания кибермошенничества.....	179
ТАIROVA K.Y., DILBARKHANOVA ZH.R., SHAPOVALOVA V.A., DATKHAYEV U.M., ZHAKIRBEKOV K.S. «Pharmacy» drug addiction – an urgent problem of our time	187
САПАРОВ Ж.Ж., ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р. Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлері жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтарға талдау.....	190
АВІLKASSYM A.K., BИMOLDANOV Ye.M. Criminal violence in the family and home as an object of scientific research.....	199
ЖАКЕНОВ К.Ш., ИБРАЕВА А.С., СЕРИКОВА Л.С. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуда ішкі істер органдарының рөлі.....	206

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА, ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES

ТАПАЛОВА Р.Б. , АРАТҰЛЫ Қ., КИРСАНОВА Т.А. Научная классификация класса судебных экологических экспертиз.....	215
АРАКНАҮЕВ N.ZH. , BIMOLDANOV Y.M., BUGYBAY D.B. On the procedural agreement in criminal proceedings	219
МАЛИКОВА Ш.Б. , НАЗАРОВА А.Т. Экспертиза следов зубов, губ и иных участков головы человека, как вид трасологической экспертизы.....	225
SERBAEV B. Some problems of crime investigation at the present stage	231
АТАХАНОВА Г.М. , РӘЖІБАЙ М.Қ. Правовые и методические аспекты судебно-экономической экспертизы	236
КОРЖУМБАЕВА Т.М. Особенности раскрытия преступлений в сфере высоких технологий.....	241
МАЛИКОВА Ш.Б., ЖЫЛҚЫБЕКОВА Ә.А. Виды судебных экспертиз по делам о присвоениях или растратах чужого имущества.....	250
NURMAGAMBETOVA D.D. The relationship of criminal procedural legislation in the implementation of provisions on the development of a three-tier model of criminal proceedings with the algorithmization of the investigator's activities	255
БАЙСАЛОВ А.Д. , САТПАЕВА А.М. Экстремистік материалдардың лингвосараптамалық талдауы	261
SHALKAROVA I.A. Peculiarities of the process of communicative interaction between employees of internal affairs bodies and citizens in the establishment of transparent and unclassified relations	270
БЕРЕКЕНОВ А.Т. , ДИЛЬБАРХАНОВА Ж.Р. Анализ правового регулирования оборота цифровой валюты (криптовалюты) в странах Евразийского пространства	276
САПАРОВ Ж.Ж. , ДЖЕТИБАЕВ Н.С. Медициналық қызметтер көрсету кезінде жасалатын қылмыстарды тергеу кезінде криминалистикалық маңызы бар ақпараттарды анықтау және тексеру үшін арнайы білімді пайдаланудың ерекшеліктері.....	287

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

САЙТБЕКОВ А.М. Антикоррупционное просвещение в системе образования	294

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
A WORD TO THE YOUNG

ЖИЕНГАЛИЕВА А.А. Қазақстан Республикасындағы қылмыстың арандатушылық түсінігі және түрлері	300
АЛДИЯРХАН М.А. , ҒАЛЫМ А.М. Қылмыстық жазаны қолдану мен тағайындаудың тиімділігі туралы мәселелер	305

АЙТКЕШ А.Қ. Организационно-правовые меры противодействия коррупции в деятельности органов внутренних дел	313
БАДАНОВА А.Н. Об особенностях проведения дистанционного допроса несовершеннолетних	321
БАЙГЕЛЕНОВА А.К. Взаимодействие следственного органа с оперативно-розыскной и экспертно- криминалистической деятельности при расследовании различных преступлений	328
МУХИТДИНОВ А.М. Особенности профилактической работы среди осужденных за преступления экстремистского и террористического характера	337
АЛБЫТОВ А.Ж. Особенности организации и производства судебно-медицинских экспертиз по уголовным делам о медицинских преступлениях	345
НУРУТДИНОВА А.Ж. Правовой режим экологически неблагоприятных территорий в Республике Казахстан.....	353
АРАЛБАЕВ О.С. Тактико-криминалистические особенности проведения осмотра по делам о незаконной охоте	359
ТУСУПОВ Р.Н. Теоретико-правовые аспекты обеспечения общественной безопасности.....	365
ДОСЫБЕКОВ Н.С. Криминалдык полиция бөлімшелері қызметкерлерінің қызметін психологиялық қамтамасыз ету	371
«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.....	379
ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕННЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»	382

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ КҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Р.У. Булекбаева¹, Д.Ә. Әбділда²

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

²Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева, Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье представлена проблемы и пути совершенствования конституционно-правового регулирования экономических отношений в Республике Казахстан. Осуществлен анализ современного состояния конституционного законодательства в Казахстане, что является одним из наиболее актуальных и востребованных направлений политики государства. Обозначена необходимость дальнейшего формирования и развития в Казахстане предпринимательской деятельности. В этом году страна отмечает 30-летний юбилей своей независимости и уже на протяжении тридцати лет строит демократическое правовое государство. На протяжении всего этого периода идет поиск оптимальной модели законодательства, адекватной проводимым в стране экономическим, политическим и социальным преобразованиям. За тридцать лет конституционное законодательство Республики Казахстан претерпело ряд существенных изменений и связано это, в первую очередь, с реформами в общественно-политической и социально-экономической сферах жизни страны.

Активно интегрируясь в мировое сообщество, Республика Казахстан первостепенное значение придает развитию и совершенствованию национального законодательства во всех сферах, вместе с тем эффективной реализации в ней норм экономического права.

Ключевые слова. Конституция, принцип, совершенствование, права и свободы, национализация, предпринимательство, государство, экономика.

Қазақстан Республикасындағы экономикалық қатынастарды конституциялық-құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері

Мақалада Қазақстан Республикасындағы экономикалық қатынастарды конституциялық-құқықтық реттеуді жетілдіру мәселелері мен жолдары көрсетілген. Қазақстандағы конституциялық заңнаманың қазіргі жай-күйіне талдау жүргізілді, бұл мемлекет саясатының неғұрлым өзекті және талап етілетін бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті одан әрі қалыптастыру және дамыту қажеттілігі белгіленді. Биыл еліміз өз тәуелсіздігінің 30 жылдық мерейтойын атап өтіп, отыз жыл бойы демократиялық құқықтық мемлекет құрып келеді. Осы кезең ішінде елде жүргізіліп жатқан экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістерге барабар заңнаманың оңтайлы моделі іздестірілуде. Отыз жыл ішінде Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасы бірқатар елеулі өзгерістерге ұшырады және бұл, ең алдымен, ел өмірінің қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық салаларындағы реформалармен байланысты.

Әлемдік қоғамдастыққа белсенді интеграцияланып, Қазақстан Республикасы ұлттық заңнаманы барлық салаларда дамыту мен жетілдіруге, сонымен бірге онда экономикалық құқық нормаларын тиімді іске асыруға бірінші дәрежелі мән береді.

Түйінді сөздер. Конституция, қағида, жетілдіру, құқықтар мен бостандықтар, ұлттандыру, кәсіпкерлік, мемлекет, экономика.

Problems of improving the constitutional and legal regulation of economic relations in the Republic of Kazakhstan

The article presents the problems and ways of improving the constitutional and legal regulation of economic relations in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the current state of constitutional legislation in Kazakhstan is carried out, which is one of the most relevant and popular areas of state policy. The necessity of further formation and development of entrepreneurial activity in Kazakhstan is indicated. This year the country celebrates the 30th anniversary of its independence and has been building a democratic rule of law state for thirty years. Throughout this period, there has been a search for an optimal model of legislation adequate to the economic, political and social transformations being carried out in the country. For thirty years, the constitutional legislation of the Republic of Kazakhstan has undergone a number of significant changes and this is primarily due to reforms in the socio-political and socio-economic spheres of the country's life.

Actively integrating into the world community, the Republic of Kazakhstan attaches paramount importance to the development and improvement of national legislation in all areas, at the same time, the effective implementation of economic law norms in it.

Keywords: Constitution, principle, improvement, rights and freedoms, nationalization, entrepreneurship, state, economy.

Известным фактом является то, что между экономикой и государством, экономикой и политикой существует тесная связь. Она выражается в определенных комбинациях политического и экономического устройства общества. В этом плане Конституции стран и соответственно Конституция Республики Казахстан, определяет основы своей экономической системы. «Роль и значимость Основного закона в жизни каждого отдельно взятого гражданина и всего казахстанского общества несравнима ни с какими другими законами», - считает профессор Дуйсенов Э.Э. [2]. В нашем Основном Законе в качестве основополагающего принципа деятельности Республики Казахстан установлено, во-первых, экономическое развитие на благо всего народа. Во-вторых, принцип конституционного признания и равной защиты государственной и частной собственности. В-третьих, принцип обязывания собственностью, пользование которой должно одновременно служить общественному благу. В-четвертых, принцип гарантирования собственности, в т.ч. права наследования. В-пятых, право каждого на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности. В-шестых, право каждого на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии. В-седьмых, конституционное ограничение монополистической деятельности и запрещение недобросовестной конкуренции.

В настоящее время в Республике Казахстан создано современное законодательство, в целях соответствия национального права новейшим вызовам времени, происходит постоянное обновление нормативно-правового массива, осуществляется регулярная систематизация нормативных правовых актов, в целом адекватно отражающих актуальные потребности социальной жизни. Соответствующие сферы общественных отношений регламентированы с достаточной полнотой и регулируются во многом действенно. Действующее право страны, в основном отражающее государственные интересы и общественные потребности, стало эффективным инструментом государственного руководства обществом, определяющим фактором становления его эволюционного демократического развития, правовой государственности, социально-ориентированной рыночной экономики и обеспечения прав и свобод граждан [3, с. 6].

Положения Конституции Республики Казахстан, закрепившие демократические основы экономической системы страны, должны, по мнению известных казахстанских юристов, как Ө.Ш. Жалаири (О.К. Кобабаев) и К.К. Айтхожин, предопределять содержание сущности и основные направления экономической политики государства. В этой связи именно конституционные положения о человеке, как высшей ценности государства, должны также обуславливать содержание законов и других правовых актов, в которых воплощается экономическая политика государства. Обусловленность экономической политики личностным «чело-

веческим» фактором вытекает и из предписаний п. 2 ст.12 Конституции Республики Казахстан, согласно которому: «Права и свободы человека признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов» [4, с. 22-23].

По общему признанию, в настоящее время Казахстан подошел к новому этапу своего социально-экономического развития, связанному с решением масштабных общенациональных задач и укреплением государственности при особом внимании государством к разработке и реализации социальных гарантий в социально-экономической сфере общества в условиях преодоления страной последствий мирового экономического кризиса.

Прежде всего, в качестве одного приоритетных направлений совершенствования конституционно-правового регулирования экономикой, модернизации государственного управления является решение вопросов, связанных с управлением государственной и муниципальной собственностью. При этом каждый уровень власти должен иметь то имущество, которое необходимо ему для исполнения закрепленных за ним Конституцией и конституционным законодательством полномочий.

Однако следует признать, что в Конституции была реализована концепция взаимодействия государства и экономической системы, направленная на утверждение, прежде всего, свободы реализации частного интереса, оставляя государству роль исполнителя отдельных социальных обязательств перед беднейшими слоями населения. Следовательно, в условиях посткризисного развития страны, усиление акцента на четкое соотношение государственной и частной собственности могло бы стать основой для уточнения ряда других позиций, связанных с различными формами проявления и реализации отношений собственности.

Так, необходимо обеспечить дополнительные конституционные гарантии против дискриминации негосударственных форм собственности. Например, возможно включение в Конституцию и в законы экономического блока следующего положения: «Государственная дискриминация организаций и иных объединений на основе формы собственности запрещена (или преследуется по закону). Любые виды поддержки, предоставляемые государственным организациям, должны быть доступны частным организациям».

Нуждается в гораздо более четком изложении вопрос о возможности отчуждения прав собственности государством, то есть о национализации. Как известно, большинство конституций, прежде всего, уделяет внимание основным условиям экспроприации (конфискации), которые характерны для большинства европейских стран (Бельгия, Дания, Франция, Германия, Греция, Ирландия, Италия, Нидерланды, Испания и др.). Национализация допускается только в интересах общей (общественной) пользы или интереса при условии выплаты возмещения (компенсации) в соответствии с законом.

В этой связи представляется целесообразным установление конституционных рамок процесса национализации или принятие специального закона. В принципе, вопросы национализации должны быть предметом отдельного Закона Республики Казахстан «О национализации». Тем более, что Конституция трактует эти вопросы не только в слишком общем виде, но и при явном доминировании государственного начала.

Утверждение о судебной процедуре «принудительного отчуждения имущества для государственных нужд» при «предварительном и равноценном возмещении» должно быть дополнено усилением роли частного лица – собственника в процессе отчуждения принадлежащего ему имущества. Из содержания ст. 26 Конституции можно увидеть наличие двух механизмов лишения собственника его имущества: лишение имущества через суд и отчуждение собственности для государственных нужд. Однако здесь описываются две существенно различные ситуации. Первая – изъятие собственности в пользу государства или третьих лиц по приговору суда. Вторая – изъятие собственности в государственных интересах. Судебная же процедура фактически предусматривается только в первом случае, тогда как во втором – «предварительное полноценное возмещение». Но где гарантии такого возмещения? Поэтому, с учетом сказанного, можно было бы включить в Конституцию следующее положение: «Размер возмещения должен быть одобрен собственником, а если такого согласия не достигнуто,

размер возмещения определяется решением суда». Причем можно было бы особо оговорить, что «лишение части полномочий собственника возможно на тех же условиях и в том же порядке, которые предусмотрены для национализации».

Целесообразна и законодательная регламентация причин национализации (исчерпывающий список), при которых может производиться национализация собственности. Например, необходимо ограничение случаев национализации задачами национальной безопасности страны, защиты окружающей среды и иными важными обстоятельствами.

В этой связи заслуживает поддержки предложение В.Е. Чиркина и Т.Я. Хабриевой о том, что современная конституция могла быть исходить из положения о допущении приватизации публичной собственности на открытых аукционах, а также национализации объектов частной собственности в интересах общества или государства, осуществляемая законом государства на основе предварительного и справедливого возмещения, размер которого в спорных случаях устанавливается государством [5, с. 202-203].

Крайне значимым является вопрос и о размере полномочий собственника, предполагающий, по сути, комплекс условий и предпосылок, которые обеспечивали бы благоприятный предпринимательский климат в стране. Действительно, ограничение на использование собственности могут принимать не только (и чаще всего не столько) форму национализации, сколько осуществляться через принятие решений, ухудшающих условия деятельности экономических агентов, препятствующих конкуренции и инвестированию. Основными направлениями подобного рода могут являться попытки государства ввести монополию на отдельные виды предпринимательской деятельности и налоговые решения.

В этой связи можно было бы отразить в Конституции и законодательстве Республики Казахстан следующие положения:

– запрет на принятие нормативных актов (включая законы), ведущих к монополизации экономической деятельности в той или иной форме. Это полностью соответствовало бы положению поддержки конкуренции как одному из оснований экономической жизни страны;

– возможность ограничения предпринимательской деятельности исключительно на основе законов. Передача этого вопроса в исключительное ведение судов стало бы важнейшим шагом по ограничению активности местных исполнительных органов, стремящихся поставить местный бизнес под свой контроль;

– обеспечение условий для свободы и надежности частных сделок, находящихся под юридической защитой государства. Речь здесь должна идти о том, что никто не может быть ограничен в праве вступления в сделки, не нарушающие действующего законодательства. При этом должна гарантироваться судебная защита таких сделок в случае, когда они не направлены на ограничение свободы конкуренции.

В соответствующем финансовом обеспечении нуждается также реализация гражданами своих личных, социальных и экономических конституционных прав и свобод, имеющих в своей основе естественный характер. Реализация индивидом своих естественных прав, закрепленных в Конституции, не может быть ограничена или стеснена кем-либо, в том числе и государством, по каким-либо основаниям, в том числе и по основанию отсутствия у граждан финансовых средств в связи с уплатой текущих налогов или погашением налоговой задолженности.

Так, согласно п.3 ст.39 Конституции Республики Казахстан, ни в каких случаях не подлежат ограничению права и свободы, предусмотренные статьями 10, 11, 13-15, п.1 ст.16, ст.17, ст.19, ст.22, п.2 ст.26 Основного закона. Соответственно, по требованию п.2 ст.12 Конституции, содержание принимаемых в сфере экономических отношений законов и их последующее применение на практике должны в первую очередь определяться правами и свободами человека и гражданина.

Например, смещение акцентов в налогообложении в сторону создания условий для финансового самообеспечения гражданами своих конституционных прав и свобод позволит перенести центр жизненных интересов на экономический микроуровень каждого налогоплатель-

тельщика и в дальнейшем придать механизму государственной социальной поддержки и перераспределения государственных денежных средств должное значение и звучание.

В указанной связи не должны подвергаться налогообложению и изъятию в счет погашения налоговой задолженности гражданина доходы, накопления и имущество, обеспечивающие в материальном отношении реализацию основных конституционных прав и свобод человека и гражданина, изъятие которых лишило бы индивида возможности реализовывать свои естественные права. Вследствие этого государством должны быть пересмотрены подход и идеология индивидуального подоходного и социального налогообложения, взимания обязательных пенсионных и социальных отчислений с доходов граждан [6, с. 5-6].

Важным аспектом совершенствования конституционно-правового регулирования экономических отношений, бесспорно, является и таможенная сфера. Обращая внимание на эти проблемы, известный казахстанский юрист С.Т. Алибеков пишет: «Неотъемлемой частью долгосрочной стратегии страны должна стать четкая таможенная политика, цель которой – решение торгово-политических мер по защите рынка, стимулирование развития и структурной перестройки национальной экономики. Указанные цели таможенной политики были отражены в таможенном законодательстве до принятия Таможенного кодекса, однако остались достаточно виртуальными по исполнению, как таможенной, так и другими государственными структурами.

В таможенной политике необходимо выделить по функциональным блокам социально-экономическую и тарифную составляющие, направляемые на обеспечение экономических, социальных интересов государства и общества, поддержание и развитие гармоничных отношений с мировым торговым сообществом, международными торговыми и таможенными организациями; таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности. Правоохранительная же составляющая должна реально обеспечить равные права участников внешнеэкономической деятельности, их защиту, пресечение контрабанды и торгового мошенничества, отмывания капитала, полученного незаконным путем.

Одна из главных задач современной таможенной политики – ее направленность на обеспечение экономической безопасности государства. Наиболее серьезную угрозу представляют следующие факторы:

- преобладание сырьевых товаров в экспорте при ограничениях на дальнейшее расширение сырьевого экспорта с точки зрения ресурсных возможностей эффективности;
- дискриминация со стороны промышленно развитых стран экспорта;
- усиление влияния других стран и международных финансовых организаций на экономическую политику;
- углубление зависимости страны от импорта продовольствия, товаров народного потребления, комплектующих изделий для машиностроения, современных технологий;
- ослабление торгово-экономических отношений со странами СНГ.

В этой связи таможенная система призвана стать важнейшим элементом экспортного контроля, способствующим сохранению и дальнейшему росту отечественного экономического потенциала, обязана защитить внутренний рынок и отечественных товаропроизводителей от нежелательного иностранного вмешательства. С этой целью ее действия должны быть направлены на эффективную поддержку конкурентоспособных экспортноориентированных и импортозамещающих производств, создание условий для накопления ими финансовых и иных средств, необходимых для успешной работы на внешнем рынке» [7, с. 203-205].

Подводя итоги, нужно отметить, что на современное государство ложатся ответственные функции предотвращения и преодоления провалов рыночных механизмов, и не только в денежно-финансовой сфере, что сегодня всем очевидно, но и в других областях жизнедеятельности общества. Речь идет о поддержании социального и духовного здоровья нации, охране окружающей среды, модернизации производства, создании экономической инфраструктуры, борьбе с коррупцией, безработицей, бедностью и т.д.

Государство способно играть существенную роль в стимулировании инновационного процесса, вкладывая бюджетные средства в ключевые, технически передовые производства, особенно во вновь создаваемые, а также принимая участие в управлении ими. Его поддержка незаменима и для повышения конкурентоспособности отечественного сельского хозяйства. Это более чем актуально для Казахстана, учитывая далеко не самые благоприятные климатические условия в большей части страны и последствия прошлых социальных катаклизмов в деревне [8, с. 126]. При этом непременным условием осуществления эффективной государственной политики в сфере экономики является устранение избыточных административных барьеров и высокого уровня коррупции в государственных органах, судах.

Таким образом, основной задачей конституционно-правового регулирования экономических отношений является определение строгих правовых рамок деятельности государства в сфере экономики.

Результаты настоящего исследования показывают, что рассмотренные нами проблемы, остаются актуальными и, конечно, не могут быть решены и исчерпаны в данной статье полностью. Однако, авторы полагают, что выводы, предложения и рекомендации, сделанные в процессе исследования данной проблемы, будут способствовать повышению эффективности совершенствования отечественной нормативно-правовой базы, связанные с конституционно-правовым регулированием экономических отношений в Республике Казахстан.

Список использованных источников:

1. Послание Главы государства К-Ж.К. Токаева народу Казахстана. «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 1.09.2021г.// Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru> (дата обращения: 11.11.2021.)
2. Дуйсенов Э.Э. Конституция – основа межнационального согласия // Казахстанская правда. – 2021. – 30 августа. // Интернет-ресурс: <https://www.kazpravda.kz/> (дата обращения: 11.11.2021.)
3. Айтхожин К.К. Вопросы конституционно-правовой политики в трудах академика Сапаргалиева Г.С.: Матер. междунар. научно-практ. конф. в рамках Сапаргалиевских чтений на тему: «Актуальные вопросы реализации концепции правовой политики РК (период с 2010 до 2020 года)». - Алматы: ЕЮА им.Д.А. Кунаева, 2019. – С. 6-18.
4. Кобабаев О.К., Айтхожин К.К. Конституционно-правовые основы права частной собственности в Республике Казахстан // Вестник Университета им. Д.А. Кунаева. – 2004. – № 4 (13) – С.22-28.
5. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005. – 320 с.
6. Порохов Е.В. Индивидуальное подоходное налогообложение в Казахстане: конституционный потенциал для реформирования // Налоги и финансы. – 2009. – №4 (17). – С.4-6.
7. Алибеков С. Т. Таможенная сфера Казахстана (проблемы системного подхода). – Алматы, 2003. – 310 с.
8. Богомоллов О.Т. Роль государства в современной экономике. Кого и чему учит глобальный кризис? // Международная экономика. – 2009. – №7. С.124-129.

List of sources used:

1. The message of the Head of State K-Zh.K. Tokayev to the people of Kazakhstan. "Unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the prosperity of the country" from 1.09.2021// Internet resource: <https://www.akorda.kz/ru> (date of application: 11.11.2021.)
2. Duissenov E.E. Constitution - the basis of interethnic harmony // Kazakhstanskaya pravda. - 2021. - August 30. // Internet resource: <https://www.kazpravda.kz/> (date of request: 11.11.2021.)
3. Aitkhozhin K.K. Questions of constitutional and legal policy in the works of academician Sapargaliev G.S.: Mater. International. scientific and practical conference in the framework of Sapargaliev readings on the topic: "Topical issues of the implementation of the concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan (period from 2010 to 2020)". -Almaty: D.A. Kunaev, 2019. - pp. 6-18.
4. Kobabaev O.K., Aitkhozhin K.K. Constitutional and legal foundations of private property rights in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the D.A. Kunaev University. – 2004. – № 4 (13) – P.22-28.
5. Khabrieva T.Ya., Chirkin V.E. Theory of the modern constitution. - M.: Norm, 2005. - 320 p.
6. Porokhov E.V. Individual income taxation in Kazakhstan: constitutional potential for reform // Taxes and finance. – 2009. – №4 (17). – Pp.4-6.
7. Alibekov S. T. The customs sphere of Kazakhstan (problems of a systematic approach). - Almaty, 2003– - 310 p.

8. Bogomolov O.T. The role of the state in the modern economy. Who and what does the global crisis teach? // International Economics. - 2009. -No.7. pp.124-129.

Сведения об авторах

Булেকбаева Р.У. – Қазақ университетінің халықаралық қатынастар және әлем тілдері институтының кандидаты, доцент.

Әбділда Д.Ә. – Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, кандидат юридических наук, доцент.

Булেকбаева Р.У. – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Әбділда Д.Ә. – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Bulekbayeva R.U. – candidate of jurisprudence, Kazakh Abylai Khan University of International Relations and World Languages

Abdilda D.A. – candidate of jurisprudence, Eurasian academy of law named after D.A. Kunaev.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

CIVIL LAW

A.E. Bekturganov¹, G.B. Teleuyev², A.B. Izbassova³

¹L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan;

²Kazakh-American University, Almaty, Kazakhstan;

³Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

LEGAL REGULATION OF PUBLIC ACCESS TO ENVIRONMENTAL INFORMATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS

The proposed article is devoted to the issues of legal regulation of ensuring public access to information in the field of Environmental Protection and use of Natural Resources. In the Republic of Kazakhstan, a comprehensive legal analysis of public access to environmental information was carried out, the legal basis for ensuring, implementing and protecting the right of public access to environmental information was considered. Special attention was paid to the issues of public participation in decision-making in the Republic of Kazakhstan, legal issues of judicial protection of the legitimate rights and interests of the public and citizens in the field of Environmental Law. Based on the work of Kazakhstani scientists and foreign scientists, recommendations were made on improving legislation in order to achieve access to environmental information, public participation in decision-making and fulfilling Kazakhstan's obligations to implement the convention on the environment. The social significance of environmental information is such that the population can contribute to a favorable environment by accessing this information. The issue of keeping the environment clean has recently become relevant in the world community. In the same direction, the states are engaged in the conclusion of international agreements and cooperation. The issue of environmental information is also one of the most regulated issues at the international level. In connection with the adoption of the new environmental code in our country, the issue of Environmental Information has been more deeply regulated. Therefore, the paper presents opinions on the importance of ensuring and recognizing the issue of Environmental Information as an environmental right of citizens. It emphasizes the place and significance of the Aarhus convention in relation to access to environmental information. A study of the experience of the European Union states in this direction has also been conducted. The final section provides author's recommendations on the composition of Environmental Information.

This article was published as part of the grant financing of scientific projects of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2021 on the topic "Problems of legal regulation of digitalization of environmental information in the Republic of Kazakhstan" IRN AP08857095

Keywords: environment, environmental law, environmental information, legislation, state mechanism.

Заманауи жағдайда Қазақстан Республикасында экологиялық ақпаратқа қол жеткізуді құқықтық реттеу

Ұсынылып отырған мақала қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы ақпаратқа жұртшылықтың қол жетімділігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Қазақстан Республикасында экологиялық ақпаратқа жұртшылықтың қол жеткізуіне кешенді құқықтық талдау жүргізілді, экологиялық ақпаратқа жұртшылықтың қол жеткізу құқығын қамтамасыз етудің, іске асырудың және қорғаудың құқықтық негіздері қаралды. Қазақстан Республикасында шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысу мәселелеріне, экологиялық құқық саладағы жұртшылық пен азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін сот арқылы қорғаудың

құқықтық мәселелеріне ерекше назар аударылды. Экологиялық ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға туралы конвенцияны орындау бойынша Қазақстанның міндеттемелерін орындау мақсатында заңнаманы жетілдіру бойынша Қазақстандық ғалымдар мен шетелдік ғалымдардың еңбектеріне негізделіп, ұсынымдар берілді. Экологиялық ақпараттың қоғамдық маңызы сол, халық сол ақпаратқа қол жеткізу арқылы қолайлы қоршаған ортаға ықпал ете алады. Қоршаған ортаны таза ұстау мәселесі соңғы уақытта әлемдік қауымдастықта өзекті болып отыр. Сол бағытта мемлекеттер халықаралық келісімдер бекіту, өзара іс-әрекеттер жасауды қолға алып келеді. Экологиялық ақпарат мәселесі де халықаралық деңгейде реттелінген мәселенің бірі. Біздің мемлекетте жаңа экологиялық кодекстің қабылдануына байланысты экологиялық ақпарат мәселесі неғұрлым тереңірек реттелінді. Сол себептен де жұмыста экологиялық ақпарат мәселесі азаматтардың экологиялық құқықтары ретінде танылып, қамтамасыз етудің маңыздылығы туралы пікірлер ұсынылған. Архус конвенциясының экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге байланысты орны мен маңыздылығын атап көрсетілген. Сонымен қатар еуропалық одақ мемлекеттерінің осы бағыттағы тәжірибесіне зерттеу жасалынған. Қорытынды бөлімінде экологиялық ақпараттың құрамына қатысты авторлық ұсыныстар келтірілген.

Бұл мақала ҚР БҒМ 2020-2021 жылдарға арналған «Қазақстан Республикасындағы экологиялық ақпаратты цифрландыруды құқықтық реттеу мәселелері» тақырыбы бойынша ғылыми жобаларды гранттық қаржыландыру шеңберінде шығарылған, ИРН АР08857095

Түйінді сөздер: қоршаған орта, экологиялық құқық, экологиялық ақпарат, заңнама, мемлекеттік тетік.

Правовое регулирование доступа общественности к экологической информации в Республике Казахстан в современных условиях

Предлагаемая статья посвящена вопросам правового регулирования обеспечения доступа общественности к информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов. Проведен комплексный правовой анализ доступа общественности к экологической информации в Республике Казахстан, рассмотрены правовые основы обеспечения, реализации и защиты права общественности на доступ к экологической информации. Особое внимание было уделено вопросам участия общественности в принятии решений в Республике Казахстан, правовым вопросам судебной защиты законных прав и интересов общественности и граждан в сфере экологического права. В целях достижения экологической информации, участия общественности в процессе принятия решений и выполнения обязательств Казахстана по выполнению Конвенции об окружающей среде были даны рекомендации по совершенствованию законодательства, основанные на трудах казахстанских ученых и зарубежных ученых. Общественное значение экологической информации заключается в том, что население может влиять на благоприятную окружающую среду путем доступа к этой информации. Проблема поддержания чистоты окружающей среды в последнее время становится все более актуальной в мировом сообществе. В этом же направлении государства начинают налаживать международные соглашения, взаимодействовать. Вопрос экологической информации также урегулирован на международном уровне. В связи с принятием в нашем государстве нового Экологического кодекса, вопрос экологической информации урегулирован более глубоко. Поэтому проблема экологической информации в работе признана экологическими правами граждан и представлены мнения о важности обеспечения. Подчеркивается место и значение конвенции Архус, связанные с доступом к экологической информации. Также проведено исследование опыта государств Европейского союза в этом направлении. В заключительной части приведены авторские рекомендации относительно состава экологической информации.

Данная статья выпущена в рамках грантового финансирования научных проектов МОН РК на 2020-2021 годы по теме «Проблемы правового регулирования цифровизации экологической информации в Республике Казахстан» ИРН АР08857095

Ключевые слова: окружающая среда, экологическое право, экологическая информация, законодательство, государственный механизм.

Introduction

The environment is the well-being of the entire population, and the public has the right to know about the processes that are taking place in the city. In order to legally ensure their inherent

natural right to a favorable environment, society and the individual must have full access to information about the state of the ecological environment and the use of natural resources. Only by having reliable and complete, timely environmental information can we give an objective assessment of the potential environmental hazards that may arise or have already occurred, or of the harmful effects of natural, man-made, or anthropogenic factors on human health and the environment, and take steps to eliminate them. The issue of the right of public access to environmental information is extremely important, first of all, in terms of its practical application.

As we know, the first ecological law in its philosophical sense, introduced in the 19th century by the German biologist Ernst Haeckel, says: in the world, «Everything is interconnected with everything». This means that a person by his activities, even useful ones, cannot but affect other objects of nature, without disturbing some ordered processes of the environment. This circumstance imposes on the person, society and the state the obligation to use the objects of the natural environment rationally and to the maximum extent safely. But we live in the 21st century and the level of impact of anthropogenic activities on the environment increases every year and every decade [1, 84].

Therefore, at present, the environmental factor is beginning to play an increasingly important role for economic development and the quality of life of people. This began to manifest itself both for individual countries and for the entire planet in the form of rapidly escalating global environmental problems. In the world, a man-made type of economic development began to form, associated with the active development of mineral resources, the depletion and degradation of natural resources, and the increase in environmental pollution. In one form or another, the thesis about the growing threat of the ecological crisis to the development and existence of human civilization itself has become commonly used in the documents of international organizations, as well as in the strategies and programs of many countries. The Republic of Kazakhstan is no exception in this process. The years of independence in Kazakhstan were the years of formation and formation of a completely new state system for ensuring environmental safety, environmental protection management and environmental management. To some extent, this ensured the formation and consistent implementation of the state policy in the field of environmental protection and rational use of natural resources. But since for many decades Kazakhstan has developed and still exists mainly a raw material system of nature management with extremely high man-made loads on the environment, unfortunately, the fundamental improvement of the environmental situation has not yet occurred and it is still characterized by the degradation of natural systems, which, of course, leads to the destabilization of the biosphere, the loss of its ability to maintain the quality of the environment necessary for the life of society [2, 24].

The formation of ecological culture, environmental education, scientific research in the field of ecology and nature management pose such tasks, for the solution of which it is necessary to obtain up-to-date, reliable, understandable to everyone environmental information. To a large extent, the problem of ensuring access to environmental information is also associated with the environmental nihilism of modern society. Despite the considerable legislative body, the implementation of the constitutional right to access to environmental information is a very serious problem due to various reasons, the solution of which is possible subject to scientific and practical analysis. At the same time, it should be taken into account that the term "environmental information" does not have a legal definition, and representatives of science put forward different opinions. The procedure for its provision is also not regulated [3].

The advent of the new millennium gives us all a good reason to reflect on what good things people have done over the past thousand years and where they have made mistakes, as well as on what challenges lie ahead in this new, even more interdependent era of human history. While many of our current concerns may seem mundane, looking so far ahead, the goal of sustainable, equitable and environmentally balanced development is even more important, since it is essential to preserve the very essence of sustainable development of life on Earth. A key element in achieving this goal is to strengthen the environmental rights of the population, so that all members of society and organizations representing their interests can play a multi-faceted and active role in the much-needed change in the structure of consumption and production. The active involvement of civil

society members in the development of policies in various fields of activity and in the work on their implementation is a necessary prerequisite for achieving a tangible progress towards sustainable development.

The solution of legal problems of information support of environmental relations is important first of all for the practical use of the information received by citizens. However, the study of these legal relations also reveals theoretical questions concerning the nature and genesis of environmental information as a legal concept, as well as the place of the right to environmental information

Methodology.

In the proposed research work, general methods of legal research, dialectical methods of logical analysis were widely used.

Discussion

In a number of scientific articles and in the educational and methodological literature, along with the term «environmental information», the authors periodically also use the term «environmentally significant information», applying it mainly to the constitutional right of citizens to receive reliable information about the state of the environment. In this regard, it can also be noted that the presence of an evaluative formulation in the term cannot favorably affect the correct interpretation of the essence of the phenomenon.

In the Russian Federation, since the 90s of the XX century, several dissertations were also defended, to some extent affecting the legal problems of environmental information: P. V. Gorbachev "The human right to a favorable environment in the context of the relationship between the legislation of the Russian Federation and international standards" (1995.) [4, 15]; N. N. Grishin "Legal problems of public participation in environmental impact assessment" (1999) [5,18]; A. A. Tretyakova "Environmental rights of citizens under the legislation of the member States of the European Union" (2002) [6,10]; and one dissertation work directly related to the legal concept of «ecological information», O.S. Karkhu "Legal liability for violation of the legislation on environmental information" (2004) [7, 12].

Among the scientists from Western countries, one can mention the work of Jean-Jacques Paradissis on the topic: the right to access of Environmental information, where the main environmental and legal issues of environmental information were considered [8, 19].

In the Republic of Kazakhstan, a dissertation study was carried out by R. Expert on the topic: "Legal regulation of public access to information in the field of environmental protection and use of natural resources (comparative analysis of national and international legislation)". In this paper, the author comprehensively considered the issues of providing the public with environmental information.

Main Part Although the scope of the Aarhus Convention is regional, its significance is nevertheless universal. To date, it represents the most comprehensive development of principle 10 of the Rio Declaration, which emphasizes the need for citizens to participate in environmental issues and to have access to information available to public authorities. As such, it represents the most ambitious and bold idea in the creation of the the "ecological democracy" that has ever been implemented under the auspices of the United Nations. In addition, the Convention will be open for accession by those countries that are not members of the ECE. This will allow it to become a kind of universal basis for strengthening the environmental rights of citizens. Special session of the United Nations General Assembly to be held in 2002 on the occasion of the tenth anniversary of the Summit [9].

"Planet Earth" will provide a timely opportunity to identify the relevance of the Aarhus Convention as a possible example of strengthening the application of principle ten in other regions of the world

The United Nations Economic Commission for Europe Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters is commonly known as the Aarhus Convention, after the city of Aarhus in Denmark. On 25 June 1998, it was signed by 38 countries at the 4th Conference of European Environment Ministers within the framework of the "Environment for Europe" Process. The entry into force of the

Convention required the consent of 16 countries that would have ratified, acceded to or approved it (depending on the requirements of national legislation). Kazakhstan signed the Aarhus Convention in 1998, and Kazakhstan ratified it in October 2000. On January 11, 2001, the ratification was confirmed by the Depositary-the UN Secretary-General. The State agency responsible for the implementation of the Aarhus Convention in Kazakhstan is the Ministry of Environmental Protection of the Republic of Kazakhstan. As a party to the Convention, Kazakhstan must fulfil its obligations to implement its provisions on ensuring access to information and justice, public involvement in decision-making on environmental issues, and the inclusion of all stakeholders in the process. The purpose of the ratification and implementation of the provisions of the Aarhus Convention is to create a regulatory framework for ensuring access to environmental information, raise public awareness of environmental issues, and strengthen environmental legislation in matters related to compliance with environmental standards. Article 3 of the Convention contains provisions according to which each party must adopt the necessary laws regulating the implementation of the provisions of the Convention, access to information, public participation and access to justice, as well as the proper enforcement of their application [10].

"Environmental information means any information in written, audio-visual, electronic or any other material form about:

(a) The state of the elements of the environment, such as air and atmosphere, water, soil, land, landscape and natural objects, biological diversity and its components, including genetically modified organisms, and the interaction between these elements;

(b) Factors, such as substances, energy, noise and radiation, as well as activities or measures, including administrative measures, environmental agreements, policies, legislation, plans and programmes, that have or are likely to have an impact on the elements of the environment covered in subparagraph (a) above, and cost-benefit analysis and other economic analysis and assumptions used in decision-making on environmental matters;

(c) health and safety, conditions of human life, as objects of culture and buildings and structures to the extent that they impact or may impact the status of the environment or, through these elements, the factors, activities or measures referred to in subparagraph b) above" (P 3).

It is also very important to define what is meant by «access to environmental information». First of all, it can be said that access to information takes place whenever a person receives some environmental information from any source (like from the government, private corporations, local authorities, the media, or even his neighbours). A distinction can however be drawn, depending on the reason why environmental information is communicated to a certain person. First, environmental information might be imparted to a person because he has previously requested it. Thus, a private company or a public body might give environmental information because a person or a group of persons have asked for it. Second, environmental information might be communicated to people voluntarily by the bodies holding it, in which case recipients of information have not asked for it before. In both cases, there is access to environmental information, though not necessarily because a legal instrument (such as a statute or another piece of legislation) compels that [11, 155].

According to the new Environmental Code of the Republic of Kazakhstan environmental information means any information in written, visual, audio, electronic or any other material form:

1) on the state of the components of the natural environment, natural and natural-anthropogenic objects, natural complexes, objects of the state nature reserve fund, biodiversity, including genetically modified organisms, and the interaction between them, as well as on ecosystem services, the gene pool and genetic resources of living organisms;

2) on the factors that have and (or) can have an impact on the elements specified in subparagraph 1) of this paragraph;

3) made by the state administrative, legislative, policy and other measures, including the development of legislation, policies, plans, programs and agreements in the field of the environment providing and (or) are able to affect the elements and factors referred to in subparagraphs 1) and 2) of this paragraph, including the planned, ongoing or completed measures and actions aimed at protecting the items specified in subparagraph 1) of this paragraph;

4) on the activities of state bodies, individuals and legal entities that have and (or) are able to have an impact on the elements and factors specified in sub-paragraphs 1) and 2) of this paragraph, as well as planned, implemented or implemented measures and actions aimed at protecting such elements;

5) on the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan and reports on its application;

6) on the cost-benefit analysis, other types of economic analysis and assumptions used when making decisions by state bodies and officials within the framework of planned measures and activities provided for in sub-paragraphs 3) and 4) of this paragraph;

7) on the state of human health, environmental safety, including, if applicable, the concentration of pollutants in the food chain, the environmental conditions of human habitation, the state of cultural objects, buildings and structures to the extent that they are affected or may be affected by the state of the environmental elements specified in subparagraph 1) of this paragraph, or through these elements, the factors, activities or measures specified in subparagraphs 2), 3) and 4) of this paragraph;

8) vulnerability to climate change, current and projected impacts of climate change, and measures to adapt to climate change.

Results.

In addition the current Environmental Code of the Republic of Kazakhstan provides for access to information on environmental protection by citizens and mechanisms for providing environmental information to interested persons [11].

Another two – pronged question that follows from the legislative definition is the question of what information belongs to environmental information, and what information does not belong to it. Ambiguity often arises, especially in matters related to commercial and state secrets protected by law. The possibility of ambiguous interpretations of definitions given in different laws creates conflicts. This does not mean that all information about the environmental situation should be distributed to the population, as it may be of an economic nature or undermine the security of the state. Therefore, not only environmental organizations, but also structures responsible for the security of the country should participate in the transmission of Environmental Information. However, the current legislation does not contain clear guarantees of the constitutional rights of citizens. Although citizens have the right to submit their comments to state bodies, officials are not obliged to take these comments into account. In practice, the facts of legal nihilism of officials, violation of the environmental rights of citizens, suppression of the requirements of legislation increase the likelihood of causing irreparable harm to the environment and human health and life. Therefore, we believe that responsibility for these issues should be strengthened[12].

Conclusion

Some non-governmental organizations argue that environmental information should include information not only about the state of Natural Resources, atmospheric air, but also about the stratosphere. This is a thought expressed in connection with the fact that the fragments of the space apparatus pollute the stratosphere and pose a threat to the life and health of people as a result of falling to the ground. Questions about whether the list of environmental information should be limited are currently hotly debated.

State bodies should be tasked with providing information to the population about environmental disasters and disasters and other emergencies. We all remember the tragedy of Chernobyl, when the government of the USSR failed to fulfill its duty to the people by providing late information about the disaster that occurred. Given the tragic consequences of Kazakhstan's failure to receive timely, accurate and complete information about administrative and other measures that affected the environment, we can say that the reflection of the norm on free access to environmental information in the Constitution and the ratification of the Aarhus Convention were a logical reaction to our lessons. Currently, the country does not have a mechanism for providing environmental information to any person, and there is no legislative act on the issue of providing accurate environmental information. It is true that some scientists have already raised the issue of

adopting the law "on Environmental Information". But the question arises as to how much such a law is necessary. According to dubayeva, the Republic of Kazakhstan has adopted sufficient regulatory legal acts that establish and regulate access of citizens and organizations to information, and we do not need legislation that repeats the norms of each other As the above data shows, ensuring the right of citizens to access environmental information is very relevant today. The current legislation provides for this issue at a significant level. The general procedure for considering citizens' requests by state bodies is fully established by the current legislation of the Republic of Kazakhstan. However, it should be noted that the lack of the concept of Environmental Information in the legislation, criteria for complete information, allows ambiguity in the understanding of the legislation.

Список использованных источников:

1. Право граждан и общественных организаций на доступ к экологической информации и ее предоставление: законодательство и судебная практика//Законодательство и экономика. – №5. – М., 2005. – С.80-85.
2. Елюбаева Ж.С. Проблемы правового регулирования экологических отношений в Казахстане: законодательство и практика (Выступление Елюбаева Ж.С. на VIII Международной школе-практикуме молодых ученых-юристов «Право и Экология». – М. 23-24 мая 2013 года)//<https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 19.11.2021).
3. Экологическая информация: правовое регулирование доступа и предоставления // Законодательство и экономика. –М., 2005. – №6. – С. 74-77.
4. Горбачев П.В. Право человека на благоприятную окружающую среду в контексте соотношения законодательства Российской (Федерации и международных стандартов): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01: – М., 1995 163 с. РГБ ОД, 61:95-12/111-0;
5. Гришин Н.Н. Правовые проблемы участия общественности в оценке воздействия на окружающую среду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06: – М., 2000. – 18 с.
6. Третьякова А.А. Экологические права граждан в государствах-членах Европейского Союза: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06: – М., 2001.
7. Карху О.С. Юридическая ответственность за нарушение законодательства об экологической информации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06: – М., 2004.
8. Paradissis, J.J. (2005). The right to access environmental information: an analysis of UK law in the context of international, European, and comparative law. (Unpublished Doctoral thesis, City University London
9. Report of the united nations conference on environment and development 12 August 1992 // https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
10. Конвенция о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды [Орхусская конвенция от 25 июня 1998 г.// <https://unesce.org/>(дата обращения: 09.11.2021).
11. Кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.)// <https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 12.11.2021).
12. Раймбекова Ж.Е. Научные статьи Казахстана. Экологическая информация: проблемы и перспективы // <https://articlekz.com/>(дата обращения: 09.11.2021).

List of sources used:

1. The right of citizens and public organizations to access and provide environmental information: legislation and judicial practice//Legislation and economics. - No.5. - М., 2005. - pp.80-85.
2. Elyubayeva Zh.S. Problems of legal regulation of environmental relations in Kazakhstan: legislation and practice (Speech by Elyubayeva Zh.S. at the VIII International School-workshop of Young legal scientists "Law and Ecology". - M. May 23-24, 2013)//<https://online.zakon.kz/>/(accessed: 19.11.2021).
3. Environmental information: legal regulation of access and provision // Legislation and Economics. - М., 2005. - No.6. - pp. 74-77.
4. Gorbachev P.V. The human right to a favorable environment in the context of the correlation of the legislation of the Russian Federation and international standards: dis... cand. jurid. sciences': 12.00.01: - М., 1995 163 p. RGB OD, 61:95-12/111-0;

5. Grishin N.N. Legal problems of public participation in environmental impact assessment: dis. ... cand. jurid. sciences': 12.00.06: - Moscow, 2000. - 18 p.
6. Tretyakova A.A. Environmental rights of citizens in the member States of the European Union: dis. ... cand. jurid. sciences': 12.00.06: - M., 2001.
7. Karkhu O.S. Legal liability for violation of legislation on environmental information: Dis. ... cand. jurid. sciences': 12.00.06: - M., 2004.
8. Paradissis, J.J. (2005). The right to access environmental information: an analysis of UK law in the context of international, European, and comparative law. (Unpublished Doctoral thesis, City University London)
9. Report of the united nations conference on environment and development 12 August 1992 // https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CNF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
10. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters [Aarhus Convention of June 25, 1998// <https://unece.org/> (accessed: 09.11.2021).
11. Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007 No. 212-III "Environmental Code of the Republic of Kazakhstan" (with amendments and additions as of 02.01.2021)// <https://online.zakon.kz/> (date of request: 12.11.2021).
12. Raimbekova Zh.E. Scientific articles of Kazakhstan. Environmental information: problems and prospects // <https://articlekz.com/> (accessed: 09.11.2021).

Information about the authors

Бектурганов Абдиманап Еликпаевич – доктор юридических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Телеуев Галым Байгазыевич – доктор философии (PhD), Международная образовательная корпорация, декан факультета.

Избасова Асель – доктор философии (PhD), Казахский Национальный университет имени аль-Фараби.

Бектурганов Абдиманап Еликбайұлы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Телеуев Галым Байгазыұлы – философия докторы PhD, халықаралық білім беру корпорациясы, факультет деканы.

Избасова Әсел – Философия (PhD) докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Bekturganov Abdimanap Yelikpaevich – Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilev Eurasian National University.

Teleyuev Galym Baigazyevich – Doctor of Philosophy PhD, International Educational Corporation, Dean of the Faculty.

Izbasova Assel – Doctor of Philosophy PhD, Al-Farabi Kazakh National University.

Д.Ж. Белхожаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жоғары оқу орындарының білім беру процесінде басты тұлға оқытушы болып табылады. Бұл жұмыста автор профессор-оқытушылар құрамының жоғары оқу орындарындағы еңбек қатынастарын реттеу тәртібі бекітілген қолданыстағы заңнаманың жеткілікті үлкен ауқымын зерттеп, жүйелеуге әрекет жасады. Заңнаманы талдау негізінде университет оқытушыларының еңбегін реттеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Мақалада ЖОО профессор-оқытушылар құрамының еңбегін реттейтін заңнама талданады. Бұл заңнамада және оны қолдану тәжірибесінде бірқатар маңызды кемшіліктер бар екендігі атап өтілді. Автор осы кемшіліктерді жою жолдары туралы өз пікірін білдіреді, бұл оқытушылардың еңбек құқықтарын қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасауға ықпал етеді. Сондай-ақ, мақалада ЖОО оқытушыларының құқықтық мәртебесіне арналған қабылданған арнайы құқықтық база шеңберінде білім беру және еңбек заңнамасына енгізілген негізгі өзгерістер мен толықтырулар көрсетіледі және талданады.

Түйінді сөздер: еңбек құқығы, еңбек заңнамасы, еңбек функциясы, құқықтық мәртебесі, еңбек шарты, ЖОО оқытушыларының еңбегі, оқытушылардың мәртебесі

Правовые вопросы защиты прав преподавательского труда в высшем учебном заведении

В образовательном процессе вузов главной фигурой является преподаватель. В данной работе автором предпринята попытка изучить и систематизировать достаточно большой круг действующего законодательства, в котором закреплён порядок регулирования трудовых отношений в высших учебных заведениях. Исходя из анализа законодательства, регулирование труда преподавателей вуза имеет свои особенности. В статье анализируется законодательство, регулирующее труд профессорско-преподавательского состава вузов. Отмечено, что в этом законодательстве и в практике его применения имеется ряд существенных недостатков. Автор высказывает свое мнение о путях устранения этих недостатков, что будет способствовать созданию необходимых условий для обеспечения трудовых прав преподавателей. А также, в статье показываются и анализируются основные изменения и дополнения в образовательное и трудовое законодательство в рамках принятой специальной правовой базы, посвященной правовому статусу преподавателей вузов.

Ключевые слова: трудовое право, трудовое законодательство, трудовая функция, правовой статус, трудовой договор, труд преподавателей вузов, статус преподавателей

Legal issues of protection of the rights of teaching work in higher education institutions

In the educational process of universities, the main figure is the teacher. In this paper, the author attempts to study and systematize a fairly large range of current legislation, which establishes the procedure for regulating labor relations in higher educational institutions. Based on the analysis of legislation, the regulation of the work of university teachers has its own characteristics. The article analyzes the legislation regulating the work of the teaching staff of universities. It is noted that there are a number of significant shortcomings in this legislation and in the practice of its application. The author expresses his opinion on ways to eliminate these shortcomings, which will contribute to the creation of the necessary conditions to ensure the labor rights of teachers. And also, the article shows and analyzes the main changes and additions to educational and labor legislation within the framework of the adopted special legal framework dedicated to the legal status of university teachers.

Keywords: labor law, labor legislation, labor function, legal status, employment contract, work of university teachers, status of teachers.

Білім – қоғамның дамуындағы негізгі элемент, ол өмірдің әртүрлі салаларында зияткерлік еңбекті қолданудың таралуын қамтамасыз етеді. Қазіргі кезеңде компьютерлік технологиялардың дамуы [1, 9 б.], өндірістегі процестерді механикаландыру, еңбек жағдайларын жақсарту және үйлестіру жүріп жатыр, мұның бәрі басты болашақ білікті оқытушылардың мәртебесін көтеруді талап етеді.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың стратегиялық мақсаты – экономиканың инновациялық даму талаптарына, қоғамның және әрбір азаматтың қазіргі заманғы қажеттіліктеріне сәйкес келетін сапалы білімнің қолжетімділігін арттыру. Білім беруді модернизациялауда жетекші рөл педагог-оқытушы қызметкерлерге тиесілі. Осыған байланысты қазіргі мемлекетте ЖОО-дағы оқытушылардың мәртебесін құқықтық реттеу деңгейін жетілдіру және арттыру міндеті маңызды болып отыр.

Әрине, жоғары мектептің ғылыми-педагогикалық қызметкерлері ұлттық байлық болып табылады, оларды қорғау және оларға мұқият қарау керек. Мемлекет пен қоғам осы байлықты өсіру және құру үшін бірнеше ұрпақтарының орасан зор материалдық және рухани шығындарын талап етті. Жоғары мектептегі білім сапасы мемлекет экономикасының табысты дамуының басты факторлары болып табылады. Отандық жоғары оқу орнының профессорлық-оқытушылық құрамын сақтау және одан әрі дамыту елімізге ұзаққа созылған дағдарыстан шығуға ғана емес, оның болашақтағы жедел әлеуметтік-экономикалық дамуына да кепілдік береді.

Сондай-ақ, жоғары мектепте кадрлар даярлау жүйесінде білім сапасына әсер ететін орталық буын оқытушы, оның ғылыми-әдістемелік біліктілігі және студенттерге білім, білік және дағды беруге ынталандыру болып табылатынын атап өткім келеді. Дәл, ЖОО-ның қызметін профессор-оқытушылар құрам қалыптастырады, оның бірегейлігі және танымалдығын, даралық және эксклюзивтігін сипаттайды. Жоғары білім беру саласында оқыту жоғары оқу орындарының оқытушыларынан терең білім мен мамандандырылған дағдыларды талап ететін жоғары білікті мамандық, қоғамға қызмет ету формасы, ол сонымен қатар оқытушының жеке жауапкершілігін сезінуді және өмір бойы тұрақты оқу мен ғылыми-зерттеу қызметін игеруді және қолдауды талап етеді, білім беру және оқушылардың және жалпы қоғамның әл-ауқаты және жоғары кәсіби талаптарға сәйкестігі үшін ғылыми және зерттеу қызметі.

Жоғары оқу орындарының білім беру процесінде басты тұлға әрине – оқытушы. Жоғары мектептің жетістігі оқытушы жұмысының тиімділігіне байланысты болғандықтан, оның жеке басына қойылатын талаптар айтарлықтай артады. Сонымен бірге, оқытушы жұмысының тиімділігі оның еңбек құқықтарының белгіленген мемлекеттік кепілдіктерінің толықтығына, қолайлы еңбек жағдайларын жасауға, жалақы деңгейіне, құқықтар мен мүдделерді қорғау деңгейіне тікелей байланысты болады. Бұл, университет оқытушысының өз мақсатына оның жеке басына қойылатын талаптар деңгейінде жүзеге асыруы, оның жұмысын реттейтін тиісті құқықтық базаның жеткіліктігін талап етеді.

Халықаралық стандарттар бойынша жоғарғы оқу орындарындағы оқытушылардың кәсіби мәртебесі 1997 жылы жоғары оқу орындарының оқытушылар құрамының мәртебесі туралы ЮНЕСКО ұсынымдарымен реттелінеді [2]. Бұл құжатта «ұлттық заңнама мен тәжірибенің негізі» ретінде ұсынылатын оқытушылық кәсіптің халықаралық стандарттары келтірілген.

1997 жылы жоғары оқу орындарының оқытушылар құрамының мәртебесі туралы ЮНЕСКО ұсынымдарына сәйкес, жоғары оқу орындарының оқытушылары - толық немесе толық емес жұмыс күні ішінде оқытумен және/немесе ғылыми және/немесе зерттеумен айналысатын оқу орындарындағы немесе жоғары білім беру бағдарламаларындағы барлық адамдар түсініледі және/немесе студенттерге немесе жалпы қоғамға білім беру қызметін ұсынатындар [2].

Жоғары білім беру – бұл жоғары білікті мамандық, қоғамға қызмет етудің бір түрі, ол жоғары оқу орындарының оқытушыларынан терең білім мен арнайы дағдыларды талап етеді,

өмір бойы тұрақты оқу мен зерттеу қызметін алады және қолдайды; ол сонымен қатар оқытушы мен мекеменің білім мен оқушылардың және жалпы қоғамның әл-ауқаты үшін жеке жауапкершілігін және ғылыми-зерттеу қызметіне қойылатын жоғары кәсіби талаптарға сәйкестігін талап етеді. Жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларының еңбек жағдайлары тиімді оқытуға, ғылыми және зерттеу қызметіне және консультациялық-диагностикалық жұмысқа барынша жәрдемдесуге және жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларына олардың алдында тұрған кәсіби міндеттерді орындау мүмкіндігін қамтамасыз етуге тиіс.

Жоғары оқу орындарының оқытушылары, басқа топтар мен жеке адамдар сияқты, барлық азаматтарға қатысты халықаралық деңгейде танылған азаматтық, саяси, әлеуметтік және мәдени құқықтарды пайдаланады. Сондықтан жоғары оқу орындарының барлық оқытушы кадрлары ой, ар-ождан, дін, сөз, жиналыстар мен бірлестіктер бостандығы құқығын, сондай-ақ жеке адамның бостандығы мен қауіпсіздігі және жүріп-тұру бостандығы құқығын пайдалануы тиіс.

Азаматтар ретінде олар өздерінің азаматтық құқықтарын жүзеге асыруда ешқандай кедергілерге немесе шектеулерге, соның ішінде мемлекеттік саясат пен жоғары білімге қатысты саясат туралы өз пікірлерін еркін білдіру арқылы әлеуметтік өзгерістерге ықпал ету құқығына тап болмауы керек. Мұндай құқықтарды жүзеге асыру нәтижесінде олар ешқандай жазаға тартылмауы керек. Жоғары оқу орындарының оқытушы кадрлары өз бетінше қамауға алынуға немесе ұсталуға, азаптауға немесе қатыгездік, адамшылыққа жатпайтын немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын қарекетке ұшырамауға тиіс. Жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларының құқықтары өрескел бұзылған жағдайда олардың Біріккен Ұлттар Ұйымы жүйесінің мекемелері сияқты тиісті ұлттық, өңірлік немесе халықаралық органдарға, ал жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларын ұсынатын ұйымдарға осындай жағдайларда оларға жан-жақты көмек көрсетуге құқығы болуы тиіс.

Бүгінгі жоғары оқу орнының оқытушысы білім беруді модернизациялау жағдайында өзінің мінез-құлқы мен кәсіби іс-әрекетінің стереотиптерін саналы түрде өзгертуге дайын және қабілетті болуы керек. Бұл үшін субъектінің уақыт өте келе деген бір ғана ұмтылысы жоқ, сонымен қатар өзін-өзі тәрбиелеу, кәсіби және жеке өзін-өзі дамыту қабілеті қажет. Мұндай қабілетке ие болу адамға кәсіби өсуге, мінез-құлық сипаттамаларын, кәсіби іс-әрекеттері мен әдеттерін өзгертуге, шешім қабылдауға объективті және сенімді болуға, психоэмоционалды жағдайларды басқаруға мүмкіндік беретін тиісті білім мен дағдыларсыз елестету қиын.

Сонымен қатар, ЖОО ұсынатын білім беру қызметтерінің негізгі құраушысы (және соңғы жылдары ЖОО-ның басты міндеті деп аталады) білім алушыларға білім, білік және дағдыларды беру бойынша оқытушының еңбегі болып табылатыны да сөзсіз. Оның біліктілігіне, адами және моральдық қасиеттеріне, жалпы мәдениеті мен педагогикалық құзыреттілігіне ЖОО-дағы білім сапасы, осы ЖОО-ның қоғамдағы және мемлекеттегі имиджі көп жағдайда байланысты болады. Сондықтан университеттегі ғылыми-білім беру процесінің негізгі тұлғасы оқытушы болып табылады, ал университеттің әкімшілігі мен инфрақұрылымы тек мұғалім мен студенттің өнімді өзара әрекеттесуі үшін қажетті жағдайларды жасайтын және қамтамасыз ететін оператор ретінде әрекет етеді. Жоғары оқу орнының әкімшілігі (ректорат, деканаттар) әрдайым ғылыми-педагогикалық ұжымда көңіл-күйді сезінуі, педагогикалық ұжымда туындайтын проблемаларға дер кезінде ден қоюы тиіс.

ЖОО оқытушысы өзінің кәсіби (пәндік) қызметі саласында кәсіби құзыреттілікке ие болып қана қоймай, педагогикалық коммуникация, пікірталас және сөйлеу мәдениеті дағдыларын меңгеруі, инновациялық педагогикалық технологияларды шығармашылықпен іске асыра білуі, яғни сабақ бере білуі тиіс. Бұл студенттердің кәсіби қалыптасуына жүйелі әсер етеді және олардың көпшілігі үшін моральдық құндылықтардың, мағыналардың, мұраттардың тасымалдаушысы болып табылады. Оқытушы өзінің педагогикалық жұмысының нәтижелерін болжай білуі керек.

Демек, бүгінде университеттердегі профессорлық-оқытушылық құрамды сақтау және көбейту және педагогикалық және ғылыми-зерттеу қызметінің беделін арттыру мәселелері

алдыңғы қатарға шығып отыр. Ал университет басшылары университеттің қызмет етуіндегі барлық маңыздылығына қарамастан, жоғарыда айтылғандай, университеттегі оның бет-бейнесін айқындайтын және оның имиджіне әсер ететін басты кейіпкер – оқытушы болғандықтан, университеттің бюджеттік саясатында профессорлық-оқытушылық құрамға артықшылықтар берілгені орынды болмақ.

Бұл ретте оқытушының мәртебесі деп ол белгілеген және мемлекет кепілдік берген құқықтар мен міндеттердің жиынтығы түсініледі. Қызметкердің құқықтық мәртебесі оның мемлекетке, оның органдарына, басқа тұлғаларға (құқықтар мен бостандықтарға, міндеттер мен жауапкершіліктерге, осы адамға қойылатын талаптарға), жеңілдіктерге немесе арнайы талаптарға, әлеуметтік жағдайына қатысты құқықтық жағдайын сипаттайды, белгілі бір адамдардың салыстырмалы жағдайын белгілейді.

ЮНЕСКО-ның ұсынымдарына сәйкес «білім алу, оқыту және зерттеу қызметі құқығы тек жоғары білім беру мекемелерінің академиялық еркіндігі мен дербестігі жағдайында ғана толық көлемде іске асырылуы мүмкін». Оқытушылық кадрлардың академиялық еркіндігіне «олардың оны пайдалану міндеті ілесуі тиіс, ғалымның міндетіне сәйкес, шындықты адал іздеу негізінде ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу. Ұсынымдардағы педагог кадрлардың дербестігі деп «жоғары білім беру мекемелеріне өзінің оқу жұмысына, нормаларына, басқаруына және тиісті қызметіне қатысты тиімді шешім қабылдау үшін қажетті және мемлекеттік жүйелермен үйлесімді өзін-өзі басқару дәрежесі», - түсініледі, сондай-ақ академиялық еркіндік пен адам құқықтарын құрметтеу» [2]. ЮНЕСКО-ның ұсынымдарын отандық заң шығарушылар білім туралы заңнамалық базаны әзірлеу кезінде ескерді және еліміздің білім туралы заңда бекітілді.

Жоғары оқу орнындағы еңбек қатынастарын реттеу кодификацияланған көздерден басқа, жоғары оқу орнының штаттық-кадрлық құрылымын құру тәсілдерін анықтайтын салалық және арнайы актілермен жүзеге асырылады. Жоғары білім туралы заңнаманы талдауға сүйене отырып, жоғары оқу орны қызметкерлерінің еңбегін реттеу тізбегінің анықтаушы буыны еңбек қатынастарын құру тәртібін, сипаты мен мазмұнын ажыратудың негізгі заңнамалық қағидаттары арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы Білім туралы заңының 50-бабында [3], педагог қызметкерлерге білім беру ұйымдарында, сондай-ақ білім беру бағдарламаларын іске асыратын басқа да ұйымдарда білім алушылар мен тәрбиеленушілерді оқытуға және тәрбиелеуге байланысты білім беру қызметімен айналысатын адамдар жатады. Мемлекеттік мекемелер мен қазыналық кәсіпорындардың ұйымдық-құқықтық нысанында құрылған мемлекеттік білім беру ұйымдарының педагог қызметкерлері (әскери, арнаулы оқу орындарының әскери немесе арнаулы атағы бар қызметкерлері мен әскери қызметшілерін қоспағанда) азаматтық қызметшілер болып табылады. Мемлекет қоғамдағы педагог қызметкерлердің ерекше мәртебесін мойындайды және кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін жағдай жасайды.

Заңнамада сипатталған келесі академиялық құқықтар мен бостандықтарға ие: оқыту бостандығы, өз пікірін еркін білдіру, кәсіби қызметке араласудан бостандық; таңдау және пайдалану еркіндігі, педагогикалық негізделген формалар, құралдар, оқыту және тәрбиелеу әдістері; шығармашылық құқық іске асырылатын білім беру бағдарламасы, Жеке оқу пәні, курс, пән (модуль) шегінде оқыту мен тәрбиелеудің авторлық бағдарламалары мен әдістерін әзірлеу және қолдану; білім беру бағдарламасына сәйкес және білім туралы заңнамада белгіленген тәртіппен оқулықтарды, оқу құралдарын, материалдарды және оқыту мен тәрбиелеудің өзге де құралдарын таңдау құқығы; білім беру қызметіне қатысу құқығы; білім беру бағдарламаларын әзірлеу, ғылыми, ғылыми-техникалық, шығармашылық, зерттеу қызметін жүзеге асыру, эксперименттік және халықаралық қызметке, әзірлемелерге және ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысу құқығы бар.

Сонымен қатар, педагог қызметкерлерге келесі еңбек құқықтары мен әлеуметтік кепілдіктер қарастырылған: қысқартылған жұмыс уақыты құқығы; педагогикалық қызмет бейіні бойынша қосымша кәсіби білім алу құқығы кемінде үш жылда бір рет; жыл сайынғы

ұзартылған ақылы еңбек демалысы құқығы; бір жылға дейінгі ұзақ мерзімді демалыс құқығы кемінде он жыл сайын үздіксіз еңбек демалысы белгіленген тәртіппен қарттық бойынша еңбек зейнетақысын мерзімінен бұрын тағайындау құқығы; тұрғын үй-жайларға мұқтаж ретінде тіркелген педагог қызметкерлерге әлеуметтік жалдау шарттары бойынша тұрғын үй-жайларды кезектен тыс беру құқығы, мамандандырылған тұрғын үй-жайларды беру құқығы, басқа еңбек құқықтары, заңдарда және заң актілерінде белгіленген әлеуметтік қолдау шаралары қарастырылған.

Заңымен педагог қызметкерлердің келесі міндеттері белгіленді: өз қызметін жоғары кәсіби деңгейде, бекітілген жұмыс бағдарламасына сәйкес оқытылатын оқу пәндерін, курстарды, пәнді (модульді) толық көлемде іске асыруды қамтамасыз ету; құқықтық, адамгершілік және этикалық нормаларды сақтау, талаптарды сақтау қарым-қатынастарына қатысушылардың ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге; білім алушылардың танымдық белсенділігін, бастамасын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға, азаматтық ұстанымын, қазіргі заманғы әлем жағдайында еңбек пен өмір сүру қабілетін қалыптастыруға, білім алушылардың бойында салауатты және қауіпсіз өмір салты мәдениетін қалыптастыруға; педагогикалық негізделген және білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ететін әдістері ескеруге; білім алушылардың психофизикалық даму ерекшеліктерін және олардың денсаулық жағдайын ескеруге, денсаулығының мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім алуы үшін қажетті арнайы жағдайларды сақтауға, қажет болған жағдайда медициналық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауға; өзінің кәсіби деңгейін жүйелі түрде арттыруға; білім туралы заңнамада белгіленген тәртіппен атқаратын лауазымына сәйкестігіне аттестаттаудан өтуге міндетті; еңбек заңнамасына сәйкес жұмысқа қабылдау кезінде алдын ала және мерзімдік медициналық тексеруден өту, сондай-ақ жұмыс берушінің бағыты бойынша кезектен тыс медициналық тексерулер; заңнамасында белгіленген тәртіппен еңбекті қорғау саласындағы білім мен дағдыларды оқыту және тексеруден өту.

Дегенмен, білім беру мекемелерінің оқытушылардың жұмыс ерекшеліктерін бекітетін қолданыстағы заңнамада осы санаттағы адамдардың әлеуметтік мәртебесі мен кәсібилігін арттыруға кедергі келтіретін бірқатар кемшіліктер орын алуда. ЖОО-дағы педагогикалық қызметкерлерінің еңбек саласындағы қолданыстағы заңнаманың кемшіліктері оның тұрақты даму тенденциясымен осы саладағы құқықтық нормаларды егжей-тегжейлі талдау қажеттілігін анықтады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы халықаралық құқық нормаларына сәйкес мәжбүрлі еңбекке тыйым салады, еңбек бостандығын, әркімнің еңбек ету қабілетін еркін басқару, қызмет түрі мен мамандығын таңдау құқығын бекітеді [4]. Бұл ережелер ғылыми-педагогикалық қызметкерлерге де қолданылады, яғни олар еңбек шартын жасасу кезінде келісілген еңбек функциясын орындауға бағытталған ерік білдіру негізінде еңбек ұжымына кіру арқылы жоғарғы оқу орнын таңдауға құқығы бар. Осы санаттағы жұмыскерлерді жұмысқа қабылдау кезінде Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 64-бабында көзделген кепілдіктер сақталуы тиіс, жынысына, нәсіліне, түсіне, ұлтына, тіліне, шығу тегіне, мүліктік, әлеуметтік және лауазымдық жағдайына, тұрғылықты жеріне, қызметкерлердің іскерлік қасиеттеріне байланысты емес басқа да жағдайларға байланысты еңбек шартын жасасу кезінде құқықтарды тікелей немесе жанама шектеуге немесе тікелей немесе жанама артықшылықтар белгілеуге жол берілмейді [5].

Алайда, ЖОО оқытушылары ұжымдарының ғылыми-педагогикалық еңбекті жүзеге асыруы, олардың құқықтық сипаттамасының негізі болып табылатын ғылыми-педагогикалық жұмыстың ерекшеліктері осы қызметкерлердің еңбек заңнамасын саралау қажеттілігін тудырады. Осыған байланысты жоғары мектеп оқытушыларының еңбегін реттеу саласында осы еңбек қатынастарының пайда болуы мен өмір сүруінің ерекше тәртібін белгілейтін көптеген арнайы құқықтық нормалар жұмыс істейді. Сондықтан, бұл жұмысшылардың еңбегін құқықтық реттеудің негізі жалпы еңбек заңнамасы мен арнайы құқықтық нормалардың үйлесімі болып табылады.

Педагог-оқытушы қызметкерлердің еңбегі туралы қазіргі заманғы заңнама нақтылауды

ғана емес, оны бірыңғай құқықтық алаңға келтіруді де талап етеді. Мысалы, ҚР ЕК-де педагог-оқытушы қызметкерлердің жұмысын реттеуге арналған баптар бар. Онда педагогикалық лауазымға орналасу шарттары, жоғары оқу орындарының қызметкерлерімен еңбек шартын жасасу және тоқтату тәртібі, педагогтердің жұмыс уақыты ұзақтығының сипаттамасы, олардың демалыс түрлерін көрсету, педагогтермен еңбек қатынастарын тоқтатудың қосымша негіздерін айқындау және қоса атқару бойынша жұмыс істеу мүмкіндігі көзделген [5].

ҚР ЕК-не оқытушылар жұмысының ерекшеліктері туралы ережелер енгізудің маңыздылығына қарамастан, бұл нормалар олардың жұмысының ерекшеліктерін өте үстірт көрсететінін және негізінен сілтеме болатындығын атап өткен жөн. Оқытушы жұмысының ерекшеліктерінің нақты мазмұны Үкімет бюджеттік ұйымдар қызметкерлерінің жұмысы туралы көптеген аймақтық актілерде бекітілген көптеген заң актілерінде шоғырланған. Сондай-ақ, ҚР ЕК-де оқытушы қызметкерлердің еңбегін реттеудің ерекшеліктері туралы дербес тараудың енгізілуіне қарамастан, оқытушылардың еңбек құқықтарының едәуір бөлігі бұрынғысынша білім туралы заңнамамен реттеледі. Мәселен, ҚР Білім туралы Заңында [3], ҚР ЕК-нің нормаларын қайталап қана қоймайды және қазіргі уақытта қолданылмайтын еңбек құқығы мен әлеуметтік қамсыздандыру құқығының заң конструкцияларын қамтиды, сонымен қатар білім беру жүйесі қызметкерлерінің еңбек қатынастарының ерекшелігін айқындайтын базалық құжат ретінде қалуда.

Осыған орай, оқытушы еңбегін реттейтін заңнама нормаларын талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді: еңбек және білім беру құқығының ара-жігін ажырату керек. Біз педагогикалық қызметкерлердің еңбек қатынастары білім беру құқығын құқықтық реттеу тақырыбына жатады деп санайтын білім беру құқығының негізін қалаушылармен келіспейміз, өйткені еңбек және басқа да тікелей байланысты қатынастарды реттеу еңбек құқығымен жүзеге асырылды, ал бұл жағдайда білім беру заңнамасының актілері еңбек құқығының қайнар көзі болып табылады.

Соңғы жылдары жоғары оқу орындары ортасында педагог қызметкерлермен бір жылға мерзімді еңбек шарттарын жасасудың тұрақты практикасы қалыптасты. Сонымен қатар, бұл жұмыскерлердің өтініші бойынша емес, белгісіз немесе ұзақ мерзімге еңбек шарттарын жасасу мүмкін еместігі туралы ішкі жасырын ережелерді белгілейтін жұмыс берушілердің қалауы бойынша орын алуда. Сөзсіз, «жылдық» келісімшартпен шектелген еңбек қатынастары педагогикалық мамандықтың беделін арттыруға ықпал етпейді, бұл өз кезегінде оқытушының жұмыс сапасын, кәсіби дайындық деңгейін төмендетеді. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ЖОО-да оқытушылармен еңбек шарттарын жасасу мерзімін анықтауға арналған келісімді дайындау кезінде, сондай-ақ келісім мәтініне оқытушы қызметкерлердің мерзімсіз келісімшарт жасасу құқығын қорғайтын және қысқа мерзімді келісімшарттардың үстем практикасын шектейтін ережелер енгізу керек деп санаймын. Осы ұсыныс, оқытушы жұмысының тиімділігін, оның еңбек құқықтарының белгіленген мемлекеттік кепілдіктерінің толықтығына, қолайлы еңбек жағдайларын жасауға, құқықтар мен мүдделерді қорғауға ықпал етеді. Бұл дегеніміз, университет оқытушысының өзінің жеке басына қойылатын талаптар аясында оның мақсатын жүзеге асыру негізі болары сөзсіз.

Қорыта келе, мемлекеттің барлық кадр саясатының деңгейі мен сапасы, еліміздің одан әрі дамуы мен гүлденуі көбінесе жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамының деңгейі мен сапасына байланысты екенін атап өткім келеді. Сондықтан мемлекеттің стратегиялық мақсаты оқытушылық және ғылыми-зерттеу қызметінің беделін арттыру, жоғары мектепте сапалы құрамды сақтау және молықтыру болуға тиіс, жетекші университеттердің ғылыми-педагогикалық мектептерін одан әрі дамыту қажет. Мемлекет тарапынан ЖОО ОПҚ-ның кәсіби және ғылыми әлеуетін дамыту мен іске асыру және ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлау жөнінде шаралар қажет. Демек, оқытушылар корпусын құруға және оқытушылардың әлеуметтік мәртебесін үнемі көтеруге үлкен көңіл бөлінуі тиіс.

Сонымен, оқытушы жұмысының тиімділігі оның еңбек құқықтарының белгіленген

мемлекеттік кепілдіктерінің толықтығына, қолайлы еңбек жағдайларын жасауға, жалақы деңгейіне, құқықтар мен мүдделерді қорғау деңгейіне тікелей байланысты болуы тиіс. Бұл дегеніміз, университет оқытушысының өзінің жеке басына қойылатын талаптар аясында оның мақсатын жүзеге асыруы оның жұмысын реттейтін тиісті құқықтық базасыз мүмкін емес. Себебі, Жоғары оқу орындарының білім беру процесінде басты тұлға - оқытушы болып саналғандықтан, жоғары мектептің жетістігі әрине оқытушы жұмысының тиімділігіне, оның еңбек құқықтарының заң аясында қорғалуына тікелей байланысты болып отыр.

Осы орайда, Қазақстан Республикасының жоғарғы оқу орындарындағы оқытушылар мәртебесі туралы заңды қабылдау қажеттілігі туындауда және автор осы сипаттағы арнайы заңнаманы қабылдауды ұсынады.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Кусаинова А.К., Омарова А.Б., Кусаинов Д.О. К вопросу о понятии «Виртуальное пространство» // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан. – 2021. – № 2(67). – С.8-14.

2. Рекомендация ЮНЕСКО О статусе преподавательских кадров высших учебных заведений 1997 г. // <https://docs.cntd.ru>. (Дата обращения: 24.11.2021).

3. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы // <https://adilet.zan.kz>. (Жүктеу мерзімі: 24.12.2021).

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы // <https://adilet.zan.kz>. (Жүктеу мерзімі: 20.12.2021).

5. Қазақстан Республикасының 23 қарашадағы 2015 жылғы № 414-V Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/>. (Жүктеу мерзімі: 09.11.2021 ж.)

List of sources used

1. Kusainova A.K., Omarova A.B., Kusainov D.O. On the question of the concept of "Virtual space" // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2021. - No. 2(67). – p.8-14.

2. UNESCO Recommendation on the Status of Teaching Staff of Higher Education Institutions 1997// <https://docs.cntd.ru/document/901839542>

3. The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No.319 "On education". // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

4. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

5. Labor Code of the Republic of Kazakhstan No. 414-V dated November 23, 2015// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

Автор туралы мәліметтер

Белхожаева Динара Жомартовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Белхожаева Динара Жомартовна – старший преподаватель кафедры Юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Belkhozhayeva Dinara Zhomartovna – Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai.

Н.Е. Байгелова¹, Н.С. Джетибаев²

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

НЕКЕ КЕЛІСІМ ШАРТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ, НЕКЕ ТҮЙІНДЕРІН НЫҒАЙТАТЫН ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Мақаланың ғылыми жаңалығы, онда қазақстанның азаматтық құқық ғылымында алғаш рет теоретикалық сыннан өту және неке шартының мәселелерін кешенді түрде қарастыру әрекеті қабылдануда. Осыған байланысты мынадай ережелерді шығаруға болады:

- Тарихи деректер неке институты мен неке шартының ұқсастығын куәландырады, алайда қазіргі кезеңде неке институты мен неке келісім шарт институтын ҚР заңнамасына сәйкес бір ретті деп қарастыруға болмайды, өйткені бейәлеуметтік функциялар мен некенің мазмұны неке шартына қарағанда ауқымды.

- Неке шарты дербес азаматтық - құқықтық шарттар болып табылады, өйткені оның мақсатты мен бағыты басқа азаматтық-құқықтық шарттармен сәйкес келмейді. Бұл ретте неке шарты әртүрлі шарттардың элементтерін қамтуы мүмкін. Бұл шарттың кешенді сипатын куәландырады.

- Неке шарты мынадай саралаушы белгілердің жүйесімен сипатталады: консесуалды, өзара, ақылы, каузалды, қатысушылардың пайдасына, көбінесе мерзімсіз.

- Неке шартын жасасуға құқығы бар адамдар тобын «некеге отыратын адамдар» ұғымын нақтылау жолымен не олардың осындай болып табылатын мерзімін көрсету арқылы заңнамалық деңгейде айқындау қажет.

- Отбасы заңнамасына мынадай ережелерді енгізу қажет: неке шартын жасасу кезінде өкілдік етуге жол берілмейді; борышкер ерлі - зайыптылардың неке шартын жасасу, өзгерту және бұзу туралы кредиторларды хабардар ету міндеті туралы.

Түйінді сөздер: неке, отбасы, ерлі-зайыптылар, шарт, контракт, сот, мүлік.

Брачный договор: правовая природа, как средство укрепления брачных узлов

Научная новизна статьи заключается в том, что впервые в науке гражданского права в Казахстане предпринята попытка пройти теоретический тест и всесторонне рассмотреть вопросы брачного договора. В связи с этим для защиты могут быть выданы следующие правила:

- Исторические данные свидетельствуют о схожести института брака и брачного договора, но в настоящее время институт брака и институт брачного договора не могут считаться единовременными в соответствии с законодательством Казахстана, как антиобщественные функции. и содержание брака шире брака.

- Брачный договор является самостоятельным гражданско-правовым договором, так как его цель и направление не совпадают с другими гражданско-правовыми договорами. В этом случае брачный контракт может содержать элементы различных условий. Это свидетельствует о сложном характере контракта.

- Брачный договор характеризуется следующей системой отличительных признаков: консенсуальный, взаимный, платный, причинный, в пользу участников, часто бессрочный.

- Необходимо на законодательном уровне определить группу лиц, имеющих право заключать брачный договор, уточнив понятие «лица, вступающие в брак» или указав их срок.

-В семейное законодательство должны быть внесены следующие положения: при заключении брачного договора представительство не допускается; об обязанности супруга-должника уведомить кредиторов о заключении, изменении и расторжении брачного договора.

Ключевые слова: брак, семья, супруги, договор, соглашение, суд, имущество.

Prenuptial agreement: legal nature as a means of strengthening marriage knots

The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time in the science of civil law in Kazakhstan, an attempt was made to pass a theoretical test and comprehensively consider the issues of a marriage contract. In this regard, the following rules can be issued for protection:

-Historical data indicate the similarity of the institution of marriage and the prenuptial agreement, but at present the institution of marriage and the institution of the prenuptial agreement cannot be considered one-time in accordance with the legislation of Kazakhstan, as antisocial functions. and the content of marriage is broader than marriage.

-A marriage contract is an independent civil law contract, since its purpose and direction do not coincide with other civil law contracts. In this case, the marriage contract may contain elements of various conditions. This is indicative of the complex nature of the contract.

- A marriage contract is characterized by the following system of distinctive features: consensual, mutual, paid, causal, in favor of the participants, often indefinite.

- It is necessary at the legislative level to define the group of persons who have the right to conclude a marriage contract, clarifying the concept of “persons entering into marriage” or specifying their term.

-The following provisions must be introduced into family law: when concluding a marriage contract, representation is not allowed; the obligation of the debtor spouse to notify the creditors of the conclusion, amendment and termination of the marriage contract.

Keywords: marriage, family, spouses, contract, agreement, court, property.

Ерлі-зайыптылардың отбасылық мүлік мәселелерін шешу туралы неке келісім шарты Батыс елдерінде бұрыннан бері қолданылып келеді. Алайда нарықтық қатынастардың дамуымен, азаматтардың әл-ауқатының өсуімен және отбасының мүліктік базасының кеңеюімен бұл институт неғұрлым тартымды және өзекті бола бастады. 2012 жылдың 18 қаңтарда күшіне енген «Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі бес баптан тұратын неке келісім шартының маңыздылығын айтарлықтай кеңейтті.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік және егемендік жағдайында болуы саяси, экономикалық, әлеуметтік құқықтық, мәдени және рухани салалардағы түбегейлі өзгерістермен сипатталады. Қоғамдық өмірдің барлық саласында болған реформалар адам өміріне, мысалы, отбасы мен неке сияқты әлеуметтік институттарға әсер ете алмауы мүмкін емес. Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы құқықтық және әлеуметтік мемлекетінің қалыптасуы жағдайында отбасы және неке мәселелері ерекше өзекті болып отыр. Бұл соңғы жылдары байқалған жағымсыз құбылыстарға байланысты (ажырасу деңгейінің өсуі, отбасылық байланыстың әлсіреуі) отбасының және болашақ қоғамымыздың өмірі үшін үлкен маңызға ие.

Отбасының мәні мен маңызын бағалау және оны одан әрі нығайту үшін отбасы өмірінің барлық күрделі аспектілерін мұқият зерделеу керек, бұл отбасы мүшелеріне де, жалпы қоғамға да бірдей қызықты. Біздің елімізде оның дамуының барлық кезеңдерінде отбасы мәселелеріне көп көңіл бөлінді.

Отбасылық құқық институты ретінде неке шартының ерекшеліктерін жүйелі және кешенді зерттеу, Қазақстан Республикасының неке шарты және Батыс Еуропа мен Американың өркениетті елдері туралы қазіргі заманғы заңнама нормаларын талдау болып табылады. Сонымен қатар қазіргі таңдағы неке барысындағы жауапкершілікті неке келісім шарты арқылы анықтау.

Мақалада Қазақстан Республикасының және шет елдердің неке заңнамасы институты, неке шартының құқықтық табиғаты, ерлі-зайыптылар мен отбасылық құқықтық қатынастардың басқа субъектілері арасында туындайтын мүліктік және қоғамдық қатынастар, оларға тиесілі мүлік бойынша, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың әрқайсысына тиесілі мүлік бойынша мәселелер қарастырылады.

- Неке шарты дербес азаматтық - құқықтық шарттар болып табылады, өйткені оның мақсатты мен бағыты басқа азаматтық-құқықтық шарттармен сәйкес келмейді. Бұл ретте

неке шарты әртүрлі шарттардың элементтерін қамтуы мүмкін. Бұл шарттың кешенді сипатын куәландырады.

- Неке шарты мынадай саралаушы белгілердің жүйесімен сипатталады: консесуалды, өзара, ақылы, каузалды, қатысушылардың пайдасына, көбінесе мерзімсіз.

- Неке шартын жасасуға құқығы бар адамдар тобын «некеге отыратын адамдар» ұғымын нақтылау жолымен не олардың осындай болып табылатын мерзімін көрсету арқылы заңнамалық деңгейде айқындау қажет.

Көпшіліктің ойына қайшы келетін болсақ, неке келісім шартын ойлап табу қазіргі Еуропаға да, Америкаға да тән емес дүние. Неке келісім шарты біз ойлағандай жас құжат болмай шықты. Мыңдаған жылдар бұрын, Хаммурапи патшаның заманынан бастап, сондай ақ Ежелгі Египетте, Ежелгі Греция мен Римде еркек пен әйел отбасын құрмастан бұрын келісім жасасып, олардың мүліктік қатынастарын алдын ала сипаттап, мұрагерлік мәселесі мен болашақта бірлесіп сатып алатын мүліктердің де жағдайын осы неке келісім шарты арқылы шешіп алатын болған. Бұл ұят деп есептелмеген, сондықтан да осындай «сақтандыру» христиан дініне дейін өте кең таралған. Бұл келісім-шарт ұғымы еркінің көрінісі ретінде, адамның бойындағы міндетті орындауға міндеттейтін жалпы адамзаттық құндылықтардың бірі болып табылады.

Сонымен қатар егер Ежелгі Римнің неке қатынастарының тарихына көз жүгіртетін болсақ, онда неке келісім шарты деген термин бұрыннан қалыптасқан құжат болып есептеледі. Ежелгі Римде бұл құжат міндетті болған жоқ, бірақ тендес емес таптар арасындағы некенің көп таралғанына байланысты бұл құжат та кеңінен қолданылды. Бұл келісім шартта көбінесе қыздың артынан алып келінетін дүние, ажырасу барысында төленетін ақша мәселесін тағы сол сияқты мәселелерді қамтыған. Бұл құжат той барысында дауыстап оқылып, содан кейін он куәгер өздерінің мөрлерімен куәландырған.

Некеге қатысты ең көне мәтін біздің заманымызға дейінгі үшінші мыңжылдықта Мысырда жасалған. Бұл Ескі Патшалық дәуірінде өмір сүрген данагөй «Птахотеп ілімдері» Онда: егер сіз жоғарғы дәрежелі адам болсаңыз, онда сіз баспаналы болып, әйеліңізді құрметтеуіңіз қажет. Әрдайым әйеліңізді тойдырып және киіммен қамтамасыз етіңіз. Сіз тірі тұрғанда жарыңыздың жүрегі үнемі қуанышта әрі тыныштықта болсын, ол қожайынына пайдалы күш алып келетін бірден бір адам. Сіз әйеліңізбен сот барысында дауласпағаныңыз дұрыс. Жарыңызды сіздің үйіңізде ұзақ сақтайтын бірден бір зат ол - өзіңе тиесілі дүниеніңмен бөлісу делінген.

Египеттік неке келісімшарт негізінде жеке меншік құқығын көздейді. Сонымен қатар ажырасқан кезде ерлі зайыптылардың тапқан үштен бір бөлігі заңды түрде әйеліне беріледі. Әдетте әйелдер үй шаруасымен айналысатындығы үшін бұл олар үшін аз сомма емес.

Неке келісім шарттар перғауынның губернаторына бекітуге ұсынылатын, ол төрешінің рөлін атқаратын. Төреші келісім-шартта күйеуімен жұбайының арасындағы міндеттерін егжей-тегжейлі сипатталғанына көз жеткізетін болған. Мысырда ажырасулар болып тұрған, ал Жаңа Патшалық кезінде әйелдер олардың бастамашысы бола алған.

Совет уақытысында неке шарты туралы түсінік болмаған, өйткені мүлік шектеулі болған, сондықтан ерлі-зайыптылар арасында мұндай келісімшартқа деген қажеттілік туындаған жоқ. Қазақстанда бұл институт Қазақ КСР-нің 1969 жылғы 6 тамыздағы № 4276 Кодексіне 1993 жылы өзгерді (Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 17 желтоқсандағы № 322 Заңымен күшіне енген) 1993 жылы пайда болды, қазіргі уақытта ол Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы» Кодексімен реттеледі.

Содан бері меншікті бөлудің екі жолы бар. Бұлардың біріншісі шарттық әдіс, екіншісі - құқықтарды бөлудің құқықтық негізі. Соңғы әдіс ең жиі кездеседі. Заңды түрде ерлі-зайыптылардың мүлікке иелену құқығы теңдей. Ажырасқан кезде бұл мүлік тең үлестерге бөлінеді. Егер ажырасу кезінде кәмелетке толмаған балалар болса, сот шешімі бойынша олармен бірге тұрған жұбайдың мүлікке иелену құқығы көбірек болады. Бір маңызды мәселе - күйеуі немесе әйелі неке құрғанға дейін алған мүлігі өзінің жеке меншігінде қалады.

Әлемдегі ең дамыған елдерінің бірі болып табылатын Германия мен біздің елдегі неке шартының арасындағы айырмашылық тек ерлі-зайыптылар арасында ғана жасалуында. Францияның заңдары сияқты, біздің елдің заңнамасы некені мемлекеттік тіркеуге дейін неке шартын жасасуға құқық береді оған бірден бір дәлел («Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 40-бабы.

Францияда тек отбасылық жағдайды реттейтін жеке акт жоқ, бірақ бұл еуропалық елде неке келісім шартын жасасу мүмкіндігі Азаматтық кодекс қабылданған күннен яғни 1804 жылдан бастап күшіне еніп келеді.

Италияда неке шарттарын жасасу Азаматтық кодексте қарастырылған. Қазақстанның заңнамасында айтылғандай, Италияның Азаматтық кодексінің VI тарауында ерлі-зайыптылардың ортақ меншігі негізінде заңды мүліктік режим (неке шарты болмаған жағдайда) қарастырылған. Италия Азаматтық кодексінің 162-бабында неке келісім шартының жасасу тәртібін қамти отырып, ресми акт арқылы жасалуы тиіс екенін көрсетеді. Неке келісім шарты жергілікті органда тіркелуі керек, егер келісім жылжымайтын мүлікке қатысты болса, оны жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерді тіркеуші органдарда тіркеу керек [1].

Неке шартында келесілер жазылуы керек: келісім-шарт жасалған күн, акт жасаған нотариустың аты-жөні және неке тараптарының жеке деректері. Неке шарттарын өзгерту тәртібі Италия Азаматтық кодексінің 163-бабында көрсетілген. Меншік режимін таңдау, сонымен қатар неке келісім шартына қосылуы керек, олардың екі түрі бар: *Comunione dei beni* (үйлену тойынан кейін ғана алынған нәрсе) және *Separazione dei beni* (ажырасқан кезде, бәрі өздері алады). Ерлі-зайыптылардың неке құрғанға дейінгі меншігі ортақ мүлікке кірмейді және некені бұзған кезде бөлінуге жатпайды.

Италияда неке шарттарының ерекшелігі мынада: жергілікті билік органдарында ресми тіркеу кезінде неке келісім шартына неке құруға ерік білдіргісі келгендер яғни жұбайы мен ері де, олардың мұрагерлері де қол қояды және сот актісі мақұлданған жағдайда мұндай актіге басында қол қойған азаматтар да сол жерде қол қоюы тиіс және осындай жағдайда өзгертулер заңды болып табылады.

Неке шарттарын жасасу тәртібі мұсылман елдерінің (Сирия, Иордания, Оңтүстік Африка Республикасы, Алжир, Египет және т.б.) құқықтық жүйелерімен де реттеледі. Дүние жүзінің кез-келген жерінде мұсылмандық неке келісім-шарты - бұл әр жұбайы арасындағы өз жауапкершіліктеріне негізделетін міндеттемелер болып табылады.

«Ең маңызды нормалар – бұл неке тұрақтылығы және әрбір ерлі-зайыптының шарт талаптарын орындауы. Екі тарап арасында мұрагерлік орнатуға үлкен рөл беріледі. Ер адам әйелін асырауды барлық нысандарда (тамақ, киім, тұрғын үй және т.б.) қабылдауға міндетті. Ерлі-зайыптылар бір-біріне барлық жақтан ләззат алуға мүмкіндік беруі керек. Мұсылман елдеріндегі күйеудің отбасының басшысы болғандықтан, әйелінің тәрбиесіне құқығын бекіту күйеуінің міндеті болып табылады. Сонымен қатар, неке шартында қалым мен оның төлеу уақыты, әйелдің қалаған кезде ажырасу құқығы және т.б. талқыланады. Неке қию шарифат сотында екі куәгердің – мұсылмандардың, әдетте жас жұбайлардың туыстарының қатысуымен жасалады [2].

Оңтүстік Кореяда ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік қатынастарды ресімдеу түрі ретінде неке шарты заңды түрде көзделген, бірақ іс жүзінде қолданылмайды. Қарым-қатынастарды тіркеудің мұндай нысанына жалпы теріс жатады. Неке құжатына қойылатын басты талап – ол барлық заңды формальдылықтарды сақтай отырып және оның екеуінің де тарапынан ерікті негізде жасалуға тиіс.

АҚШ азаматтары үшін неке келісім шарты некеге тұрудың міндетті бөлігі болып табылады, олар үшін бұл моральдық бекітілген норма. Егер біздің неке туралы келісімшарттағы заңнамамыз тек мүліктік қатынастарды реттеуге мүмкіндік берсе, онда АҚШ-та неке шартындағы ережелер мүлдем басқа болуы мүмкін, мүліктік және мүліктік емес қатынастардан басқа жеке мәселелер де болуы мүмкін. Жалғыз талап - тараптардың бір-бірінің талаптарына келісуі.

Беларусь Республикасының заңнамасында неке шартына балаларды тәрбиелеудің нысандары мен әдістерін қосуға болатындығы қарастырылған, бұл келісімде басқалардың заңды мүдделері мен құқықтарын бұзбау керектігі көрсетілген.

Осылайша, неке шарты әлемдегі көптеген адамдардың өміріне мықтап енуде және оның жасалуы көптеген мемлекеттердің заңдарымен рұқсат етіліп жатыр.

Ал тереңірек салыстыру үшін біздің Қазақстан Республикасының неке келісім шарты мен Америка Құрама Штатының Айдахо Штатын алайық. Әрине бұл институттың АҚШ та пайда болу уақыты бізге қарағанда әлдеқайда ерте, сондықтан да өздерінің сонау жылғы практикасына сүйене алатыны сөзсіз.

Қазақстанда неке шарты ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттерін анықтайды. Бұл белгі неке шарты бойынша жеке мүліктік емес қатынастарды реттеуге тыйым салуды білдіреді. Айта кету керек, АҚШ заңнамасында мұндай шектеу жоқ, бұл ең маңызды айырмашылық, осылайша бұл институтқа деген өзгеше көзқараспен қарайтынын байқауға болады. Америкада мемлекет тек белгілі бір шарттарға жалпы тыйым салады, мысалы, баланың қолдау құқығын шектейді, бұл неке шарттарына түрлі мүліктік емес құқықтар мен міндеттемелерді қосу мүмкіндігін білдіреді.

Айдахо штатының заңдарына келетін болсақ, 32–923 ш. Айдахо жарғысының 9-бөлімінде неке шартының рұқсат етілген мазмұны көрсетілген, оған сәйкес келісім тараптары мыналар бойынша келісім жасай алады:

1) тараптардың әрқайсысының кез-келген мүлікке қатысты құқықтары мен міндеттері, олардың қашан және қайда алынғанына қарамастан;

2) өз мүлкін сатып алу, сату, пайдалану, беру, айырбастау, жалдау, тұтыну, жұмсау, тағайындау, мүліктік мүдделер жасау, кепілге салу, ауыртпалық салу, иелік ету немесе басқаша басқару және басқару құқығы;

3) ерлі-зайыптылардың ажырасуынан, қайтыс болуынан немесе кез-келген басқа оқиғаның басталуынан кейін мүлікті иемдену;

4) жұбайын қолдауды өзгерту немесе тоқтату;

5) келісім ережелерін сақтауды қамтамасыз ету үшін өсиет, сенімхат немесе өзге де келісімдер жасау;

6) мүлікке иелік ету және қайтыс болған жағдайда өмірді сақтандыру бойынша жеңілдіктерді тағайындау;

7) келісім жасауды реттейтін заңды таңдау;

8) кез келген басқа мәселелер, оның ішінде олардың жеке құқықтары мен міндеттері, бірақ мемлекеттік саясатты немесе қылмыстық жаза қолданатын заңнамалық актіні бұзбай жасауы[3].

Бұл тұжырымда заң шығарушының позициясы айқын көрінеді, бұл неке шартында жеке мүліктік емес қатынастарды реттейтін ережелерді біріктіруге мүмкіндік береді, алайда, бұл жерде ҚР Неке және отбасы Кодексінің 41 бабының 1 тармағында керісінше анық көрсетілген: сот алдындағы келісім ерлі-зайыптылар арасындағы жеке мүліктік емес қатынастарды реттей алмайды [4].

Салыстырудың келесі бір тармағы - неке шартын өзгерту мүмкіндігі мен тәртібі. Қазақстан заңнамасында яғни Неке және отбасы туралы кодексінің 42 -бабында неке келісім шартына кезкелген уақытта ерлі-зайыптылардың келісімі бойынша немесе сот шешімі бойынша өзгерту және бұзу мүмкіндігі қарастырылады. Сонымен қатар неке шартын орындаудан біржақты бас тартуға жол берілмейді. Ал Айдахо штатының 32 -жарғысының 922 тараудың 9 бөлімінің 32 бабында некеге тұрғаннан кейін неке шартын тараптар жазбаша қол қойылған келісіммен ғана өзгертілуі немесе күшін жоюы мүмкіндігі көрсетілген [5].

Осылайша, неке шарты бойынша өзара түзету нысаны ерекшеленбейді. Келісімнің күшін жою мәселесіне ерекше қызығушылық тудырады. Қазақстанның заңнамасына сәйкес, мәмілелерді жарамсыз деп танудың жалпы негіздерінен басқа, бірден-бір неке келісім шартқа қатысты рұқсат етілген себеп егер келісімнің шарттары жұбайын өте қолайсыз жағдайға қалдыруы. Айдахо Штатының 32 жарғысының 925 тарауының 9 бөліміне сәйкес,

егер бір тарап келісімшарт бойынша екінші тараптың мүлкі, мүліктік құқықтары мен міндеттемелері туралы сенімді және толық ақпарат алмағандығын, сондай-ақ басқа тараптың өз міндеттемелерін өз еркімен орындамағаны туралы дәлелдесе, бір тарап келісім бойынша міндеттемелерін орындау міндеттемесінен босатылады [6].

Осыдан Американың заңнамасы неке шартының тараптарының бірінің өз міндеттемелерін орындаудан босатылуына мүмкіндік беретін жағдайлардың кең шеңберін ажырататының байқауға болады. Қазақстандық заңнамадан осындай айырмашылықты АҚШтың неке туралы келісімшартқа жүгінудің ұзақ тәжірибесі және қарастырылатын мәселені реттеу қажеттілігінің болуымен түсіндіруге болады, өйткені заңнамалық деңгейде әлеуметтік қатынастардың барлық түрлерін егжей-тегжейлі реттеу қоғамдағы осы реттеудің қажеттілігімен байланысты. Салыстыруды қорытындылай келе, бірқатар қорытынды жасауға болады. Қазақстан мен Америка Құрама Штаттарындағы неке келісім шарттың заңды табиғатында еш айырмашылығы жоқ, себебі екі елдің заңнамалық жүйесінде келісім шарттың барлық белгілері бар және неке келісімі тараптардың ерікті түрінде ұсынылғаны. Алайда, бұл институтты АҚШ-тағы қолдану тәжірибесі, неке шартын қолдануды реттеуге байланысты бірқатар мәселелерді егжей-тегжейлі реттеуге мүмкіндік береді. Қарым-қатынастардың сипатында бірқатар маңызды айырмашылықтар бар, олардың реттелуіне Қазақстан мен Америка арасындағы неке келісімі рұқсат етілген, атап айтқанда, АҚШ заңы неке шартына ерлі-зайыптылардың жеке мүліктік емес қатынастарын реттейтін ережелерді қосуға мүмкіндік береді ал мұндай мәселелерді Қазақстан заңнамасы неке шарты нысанына қосуға үзілді-кесілді тыйым салады. Салыстырмалы заңнамалық жүйелерде шарттың осы түрін жасасудың нысаны мен әдісінің мәселелеріне келетін болсақ, айтарлықтай айырмашылықтар жоқ. Неке келісімінің күшін жою үшін АҚШ-та қарастырылған неке келісім-шартты қолдану тәжірибесі заңнаманың деңгейінде бірқатар аспектілерді неғұрлым егжей-тегжейлі шешуге мүмкіндік береді. Маңызды айырмашылық - бұл соттан тыс келісім шарттарымен реттеуге заңды түрде рұқсат етілген қатынастар түрі.

Қазақстанның Неке және Отбасы туралы кодексі ерлі-зайыптылардың арасындағы жеке мүліктік емес қатынастарды реттеуге тыйым салады, ал Айдахо заңдары адам құқығының мойындалғанына қарамастан мұндай реттеуге рұқсат береді. Қазақстанның Конституциясының ережелеріне сәйкес, жеке мүліктік емес қатынастарды келісім шарттарымен реттеу мүмкін емес екені көрініс табады, мұндай реттеу тек қоғамдық тәртіпті сақтау үшін қажет болған жағдайда заңнамалық деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазіргі таңда неке-отбасылық қатынастар өздерінің терең тамырларымен біртіндеп қайта құрылды, бірақ белгілі әр халықтың мәдениетінің ерекшеліктеріне сай аздап басқаша қолданыста. Осыған қарамастан, осындай өзгерістердің нәтижесінде әртүрлі елдер үшін ортақ болып табылатын отбасылық-неке қатынастарының негізгі қағидалары қалыптасты, олар- неке, ерлер мен әйелдердің тең мәртебесі, некеге тұру шарттары, моногамия және т.б. туралы түсінік береді. Отбасы - бұл ең бірінші нәтиже, ал ең бастысы ол өркениетті құрушы. Отбасы - қоғамның әлеуметтік және экономикалық дамуының маңызды көзі.

Бізді қызықтыратын дүние неке шарты, бізге белгілі болғандай, адамзат қоғамының өміріндегі жаңалық еместігі. Бүгінгі таңдағы өмірдің қажеттіліктері және білімге деген қажеттілік бізді дәстүрлі түрде өткен жылдардағы қоғамдарға, мыңдаған жылдар бұрынғы әлеуметтік прогресті және оны жүзеге асыруға түбегейлі жүгіндіреді. Рим заңы ерлі-зайыптылардың тең құқығымен және ажырасудың толық еркіндігімен неке еркі нысанын құра отырып, некені реттеуде басқа халықтардан әлдеқайда озып, үлкен тарихи секіріс жасады.

Ерлі-зайыптылар арасындағы қатынастар күрделі және алуан түрлі. Алайда, бұл қатынастардың көбісі заңмен реттелмейді. Олардың арасында мүліктік емес және мүліктік қатынастар бар. Ерлі-зайыптылар неке кезінде толық азаматтық құқық қабілеттілікте болады. Неке қатынастарының бір бөлігі ретінде ері мен жұбайының бірқатар міндеттері мен құқықтары өзгертіліп, жаңа құқықтар мен міндеттер пайда болады. Сондықтан да неке келісім шарты көптеген мәселелердің шешімі бола алатыны шүбәсіз.

Атап айтқанда, еліміздің тұңғыш Президентінің «Қазақстан-2030: Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, әл-ауқатының артуы және қауіпсіздігі» атты жолдауында неке институтын және отбасын қалай нығайтуға болатындығы туралы мұқият талқылау жасалуы керек екендігі көрсетілген. Егер біз жоғары адамгершілігі бар қоғам болғымыз келсе, біз ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген жауапкершілігін одан әрі күшейтуіміз керек, Н.Ә. Назарбаев мемлекеттілігіміздің әлсіз жақтарын талқылай отырып, республикамызда орын алып отырған депопуляцияның қауіптілігі туралы айтады. Оның пікірінше, тұрғылықты халықпен ақылдаса отырып, дұрыс шешім қабылдауға немесе кеңестері мен ойларымен бөлісу арқылы, олар отбасы заңнамасына өз үлестерін қосуы керек. Бұл заңда жас отбасылардың мүдделері мен проблемаларына назар аудару қажет [7].

Неке келісім шарты - бұл біздің қоғам үшін жаңа құбылыс, ол іс жүзінде көп қолданылмайды. Себебі біздің халқымыздың менталитеті үйленуге дейін мүлік мәселелерін шешуді әлі дұрыс деп ойламайды, тіпті бұл мәселе көтерілмейді. Алайда өмірдің өзі бұл келісімнің болашақта көптеген мәселелерді шеше алатындығын көрсетеді.

Неке шарты некеге дейін де одан кейін де кез келген уақытта жасалуы мүмкін. Қазақстанның Неке және отбасы кодексінің 39-бабына сәйкес «егер келісім шарт неке қиылғанға дейін яғни (ерлі-зайыпты болу) мемлекеттік тіркелгенге дейін нотариус арқылы куәландырылған болса, неке келісім шарты тек жұптың республикамыздың АХАЖ бөлімдерінде неке туралы куәлікті алғаннан кейін заңды болып есептеледі» [8]. Егер келісім шарт неке қию туралы келісім жасасқанға дейін жасалынған болса, мұндай келісім шартты түрде жасалатын шартты мәміле болып табылады. Бұл неке сәтінен бастап қана күшіне енеді. Некеге дейінгі келісім шартта тек ерлі-зайыптылар ғана арнайы субъектілер бола алатына байланысты, неке болмай қалған жағдайда, арнайы пәндік құрам туралы заңнаманың талабы орындалмайды. Неке келісім шартының субъектілері тек ерлі зайыптылар бола алатындықтан, олар әрекет қабілетті болуы керек.

Неке шарты институтының заңға енгізілуімен ерлі-зайыптылар арасындағы сот процестерінің саны көбейгені туралы даулар жүріп жатыр. Керісінше, неке келісім шарты көптеген мәселелерді тараптардың келісімі бойынша, сотқа жүгінбей-ақ шешуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда мүлікті жоғалту қаупі үлкен екені баршамызға мәлім. Егер бұрын ажырасуға байланысты адам пәтер алуға немесе ата-анасына оралуға мүмкіндігі болса, бүгінде бұл мүлдем басқа жағдай. Неке келісім шарты бұл болашағын ойлайтын азаматтар үшін үлкен жауапкершілік. Уақыт өзгерген сайын дәстүр де, халықтың көзқарасы да өзгереді. Неке келісім шарт жасасу болашақ ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастардың өркениетті нысаны болып табылады. Ересектер некеге тұрар алдында, олардың некелері бұзылған жағдайда, жанжал деңгейіне түспейтіндігімен алдын ала келісіп алады. Осылайша керексіз жанжалдан және бос уақыттың кетуінен өздерін сақтайды.

Неке келісім шарты екі тараптың келісімі деп айтсақ болады, сондықтан кез келген шартқа қойылатын міндеттер сынды оның құқықтық негізі сақталуы тисі. Әрине Неке және отбасы кодексіне сәйкес нормалар сақталғанымен екі тараптың міндеттері жіті тармақталып жазылмайды. Неліктен? Екі тарап өзара өз еріктерімен бір-біріне міндеттерді қоя алады, заңды нормаларға сәйкес келген жағдайда. Кодекске сәйкес екі тараптың жауапкершілігіне: қойылған міндеттерді атқармағаны үшін жауапты болу, міндеттерді орындау және оның жүзеге асырылуын реттеу сынды пунктері жатады. Келісім шартты жасаған кезде екі тарап бір-біріне қойылатын міндеттерді талқыламауға тырысады, ашып айтсақ оны талқылаудан қашқақтайды. Сондықтан ортақ жауапкершілікке келгенде талқыламау салдарынан бір-біріне деген сенімсіздік туындайды. Осының салдарынан өз құқықтарының бұзылуына жол береді. Дау-дамай жағдайында екі тарап міндеттерді атқару ережелеріне сүйенеді, алайда атаулы ережелер неке келісінде көрсетілген іс-шараларды толықтай қанағаттандыра алмайды және оның мәнін жоғалтады.

Азаматтық-құқықтық нормалар негізінде жасаған шарттар екі тарапқа белгілі бір міндеттердің атқарылуын жүктейді және оның орындалуын қадағалайды. Неке келісінде азаматтық-құқықтық жауапкершілікті қатаң түрде орындалуын қадағаламайды, себебі неке

келісімінің басты мақсаты отбасыны сақтап қалу, екі тараптың ортақ келісімге келуін мақсат тұту. Екі тараптың жауапкершілік ережелері неке келісімінің мазмұнына сәйкес болады. Ажырасу процесі кезінде міндеттердің орындалу мерзімі, әдістері мен жүргізілу шарттары ережеде толыққанды жазылу тиіс.

Неке келісінде сіздің азаматтық құқығыңыздың сақталуын қамтамасыз ететін басты талап – шарттар орындалмаған немесе мүлдем бейтарап күйде қалған жағдайда оны бүгешүгесіне дейін толыққанды қадағалайтын ережелердің болуында. Неке келісімінің заңды күші болмайтынын ескере отырып ерлі-зайыптылар бір-біріне жүктейтін міндеттердің орынды болуын қадағалауы шарт.

Ол келесідей жағдайлар: біріншіден, неке келісін жасау некелесудің басты міндеті емес, керісінше некелесу кезінде екі тараптың шартқа отыру арқылы оған заңды күшін береді. Шартта көрсетілген міндеттер мен талаптар екі тараптың еріктеріне сай тағайындалады.

Екіншіден, неке келісім шартын күштеп жасауға болмайды, себебі заң алдында некеге отыру шарт есебінде қабылданбайды.

Үшіншіден, неке шарты азаматтық-құқықтық келісім есебінде қарастырылады. Яғни неке шартының ешқандай заңды күші болмағанымен заңды түрде қиылған неке бұзылмайды. Алайда заңды түрде тіркелген неке бұзылған жағдайда неке келісімі де өз күшін жояды. Ажырасқан жағдайда екі тараптың меншікке иелік ету құқықтары талқыланады. Ол сот шешімімен анықталады. Сондықтан неке бұзылған жағдайда неке келісінде көрсетілген шарттардың орындалуын сақтау мақсатында толыққанды зерттеу жүргізіп кәсіби білікті мамандармен кеңескен жөн.

Неке келісім шарты азаматтың жеке құқығын қорғай алмайды, мәселен алименты төлеуді талап ету, қаржылай көмек көрсету, белгілі бір талаптарды орындамаған жағдайда материалды шығынды өтеу, т.б.

Сондықтан неке келісінде әр құнды заттың құқықтық режимі белгіленуі тиіс. Сонда ажырасу кезінде атаулы құқықтың күші сақталады және заңды негізі болады. Жауапкершілікке тартуға мүмкіндік туады.

Неке келісім шарты ажырасу кезінде бейбіт түрде мал мүлікті бөлісу құралы есебінде пайдалы болып саналады. Сондықтан оның мерзімі, құралы, әрбір элементін нақтылап жазу маңызды. Мәселен, ерлі-зайыптының біреуіне материалдық қаржы көзі саналатын заты, мәселен көлік немесе үйдегі ыдыс не кез келген зат отбасына қаржылай көмек беріп отырған жағдайда, мақсатты немесе бейтарап күйде мал мүлікті шағу, істен шығару сынды іс-әрекеттер болса заңды түрде айыпты тұлға жауапкершілікке тартылады. Неке келісінде әр детальды анық әрі нақты жазудың басты себебі де міне осында. Келісім шартта кез келген тараптың бірі атаулы міндеттерді орындамаса немесе орындаудан бас тартса Қазақстан Республикасының азаматтық заңына сәйкес жауапкершілікке тартылады.

Неке келісімі әр жұптың өзіне тән қырларымен ерекшеленеді, сондықтан онда қарастыратын детальдар өте көп. Меншіктік жауапкершілік жөнінде келісім шартта көрсетілген жағдайда және міндеттер мен талаптар уақтылы орындалып отырса неке келісімі тиімді рәсімделген деген сөз. Қойылған міндеттер көрсетілген мерзімде орындалып отыруы тиіс.

Неке келісінде тараптардың міндеттері айқын жазылмаса онда заңды түрде жауапкершілікке тарту мүмкіндігі төмендейді. Шығынды өтеу сынды дәстүрлі әдістер бұл ретте жұмыс істемейді. Тараптың біріне тиесілі мал мүлкі уақтылы берілмесе, екі тараптың ортақ жауапкершілік міндеттері орындалмаса немесе оны атқарудан жалтараса сотқа өтініш беруге болады. Сот арқылы моральдық шығынды немесе заттың шығынын материалды түрде өтеуге болады.

Келісім шарт жасасқанда ерлі зайыптылар мүлікке жартылай, ортақ, бөлек түрде иелік етуге құқылы. Үшінші тарап бар болған жағдайда, мал мүлікке иелік ету ерлі-зайыптыға жартылай немес жеке түрде болса «сырттай» келген қаржыға алынған мал мүлік ескерусіз қалмайды және мұрагерлікке өтпейді.

Неке келісімі арқылы заңсыз түрде мал мүлік жинауға, міндеттерден жалтарауға мүмкіндік жоқ, себебі атаулы құжаттың заңды күші жоқ. Бұл несие алған және уақтылы өтей алмаған тараптарға қатысты. Заңсыз түрде жиналған мал мүлік ешкімнің иелігіне жатпайды, мемлекеттік иелікке өткізіледі.

Ерлі-зайыптылардың қарызы ортақ және бөлек жеке болып келеді. Жеке басының қарызына жатады: зиян тигізетін әдістер, алименттік міндеттеме, еңбек қарым-қатынасына қатысты міндеттемелер, некелескенге дейінгі тараптың бірі мойнына алған жауапкершілік, жеке мүддені қанағаттандыру үшін алынған несиелер.

Жалпы ортақ қарыздарға: екі тарап та қарызгер болған жағдайда, мәселен ипотекаға алынған үй немесе көлік, меншік; несиеге алынған мал мүлікке зиян тигізілген жағдайда, отбасының мүддесіне екі тараптың бірі қарыз алуды мойнына жүктесе, отбасының қажеттілігіне толықтай қаржы жұмсалса, мәселен, отбасында бала аяқ асты ауруға шалдығып ем-дом жасалу үшін алынған қарыз, ортақ мүлік, балаларының тигізген зиянды өтеу мақсатында шығынды жабуға берілген қарыз т.б.

Келісім шартында некелескен кезде қандай қарыздар жеке және ортақ екендігін алдын ала шешіп, бөліп қарастырып, жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Несие немесе қарызды алған тарапқа сол міндетті орындау жүктеледі, әрі шарт орындалмаған жағдайда заң алдында жауапкершілікке тартылады. Несие жинақтаушылар алдымен жауапқа тартылғанның мүлігінен бастайды. Егер мал мүліктің құны алған қарызды жаппаса онда ерлі-зайыптының ортақ мүліктен тәркілеу расталған. Сондай-ақ ортақ мүліктің жартысымен қарызды жабуға жұмсау ерлі-зайыптының өз еркінде. Даудама немесе түсініспеушілік, заң бұзушылық факторлары анықталса сотқа жүгінуге негіз бар.

Ортақ қарызды ерлі-зайыпты бірге өтеуі тиіс. Алдымен олардың ортақ мүлкі тәркіленеді, ондай жағдай қарастырылмаған жағдайда әр қайсысы жеке дара бөліп төлейтін болады. Несие жинақтаушының толыққанды құқығы бар. Сондай-ақ кредитор ерлі-зайыптының бірі қарызды өтеуге қаржысы жетпесе екінші тараптың мүліктен сұрау салуына рұқсат беріледі. Заңды түрде рұқсат алған. Егер ерлі-зайыптылардың мүлкі заңсыз түрде немесе заң бұзушылық факторлары анықталған жағдайда иелігіндегі мүліктен толықтай айырылады. Сонымен қатар ерлі-зайыптының біреуі некеге дейін иелік еткен мүлкінің бөлігін сақтап қалу үшін сотқа шағымданып өтініш тапсыру керек.

Неке келісім шартының пайда болуымен отандық заңнамада бірқатар өзгерістер енгізіліп, тиісті нормалар қабылданды, яғни екі тараптың құқығын қорғайтын шарттары қарастырылды. Қарыз жинақтаушылар, яки кредиторлар неке келісім шартының бар екендігін білуі шарт, оның мазмұнымен таныс болуы керек. Мүлік кімнің атында, қаншалықты мөлшерде толыққанды ақпараттандырылуы тиіс. Ерлі-зайыптылар несие жинақтаушыны неке келісімінің мерзімін, енгізілген өзгерістер мен толықтырулар, ажырасу процесі турасында хабардар етуі маңызды. Бұл кредитор алдындағы ерлі-зайыптылардың жауапкершілігі. Егер ерлі-зайыптар жұбы кредиторды мүлікке иелік ету шартына енгізілген өзгерістер жайында хабар бермесе, кредитор бәрібір өзіне тиесілі қарызын алуға құқылы. Яғни ортақ мүліктен ұсталады, алайда бірінші тарап екіншінің мүлік пайызын өтеуі тиіс. Неке келісімі өзгертілген, толықтырылған немесе бұзылған жағдайда ондағы шарттар кредиторлардың көңілінен шықпаған жағдайда сотқа жүгінуге құқылы. Ол үшін кредитор нақты фактілерді ұсыну қажет.

Қазіргі таңда ерлі-зайыптылар мұрасы, мүлікке иелік ету құқығы екі топқа жіктеледі: жеке дара иелік ету, ортақ мүлік. Шет елдерінде атаулы иелік етудің бірнеше түрі бар, кейбіреуі тіпті әр түрінен құралған, «ассорти» іспеттес. Оның ішінде кеңінен таралған түрі әр тарапқа тиесілі мүлік бөлігі.

Ұлыбритания, Германия, АҚШ-тың көптеген штаттарында және т.б өркениетті елдерде меншікті бөліп иелік ету кеңінен тараған. Ортақ мүлік түрі Франция, Испания, Латын америкасының көптеген мемлекеттеріне тиесілі. Мал мүлік ортақ болғанымен оның басым бөлігі күйеуге жүктеледі.

Германиядағы неке келісімі туралы қызық мақаланы зерттеу барысында кездестіріп қалдым. Ол «Партнер» ақпараттық порталының әлеумет аясында жарияланған [9].

Қорытынды жасайтын болсақ, неке келісімі отбасы ішіндегі материалдық жағдайды реттейтін тиімді құрал. Мұндай әдіс мал-мүлкін сақтап, қаржылық активін көбейткісі келетін жұптарға тән, олар нотариусқа жұмсалатын шығынды маңызды санамайды, бастысы тиімділігі. Себебі мұндай жұптарға ажырасу процесі тек проблема әкелетінін жақсы түсінеді. Бұл әсіресе жеке бизнеспен айналысатын адамдарға қатысты мәселе.

Неке келісім шартын жасау үшін оның қағидаларын, адам психологиясын жан-жақты зерттеу керек. Зерттеу нәтижелерін жинақтап тәжірибеде қолдануды үйрену керек. Оның заңды күші болуы шарт. Азаматтық заңнаманың нормативті актілері тәріздес сақталып, қорғалуы шарт деп ойлаймыз. Әр некенің келісім индивидуалдылығын сақтағаны жөн. Заңнама саласын жетілдіргісі келетін жас ғалымдар үшін бұл таптырмас жаңалық әрі ізденіс.

Пайдаланған дереккөздер тізімі:

1. Гаспарян А.С., Атрохова Е.С. Брачный контракт. Гарантия семейного счастья. – Ростов на Дону, 2004. – 99.
2. Гаспарян А.С., Атрохова Е.С. Указ. соч. – С. 119
3. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/> (in English).
4. ҚР-ның Неке және отбасы туралы 2011 жылғы Кодексі.
5. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/> (in English).
6. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/>, Senate Bill No. 1073, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/sessioninfo/2005/legislation/S1073/> (in English).
7. Қазақстан – 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы; Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің халыққа жолдауы. //http://adilet.zan.kz. Жүктеу мерзімі: 14.11. 2021 ж.
8. ҚР-ның Неке және отбасы туралы Кодексі 2011 жылғы
9. <https://www.partner-inform.de/>(дата обращения:1.11.2021 г.)

List of sources used:

1. Gasparyan A. S., Atrokhova E. S. marriage contract. "I don't know," he said. Rostov on Don, 2004. - 99.
2. Gasparyan A. S., Atrokhova E. S. Ukaz. Soch. - P. 119
3. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/> (in English).
4. The Code of the Republic of Kazakhstan on marriage and family of 2011.
5. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/> (in English).
6. Idaho Statutes, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/statutesrules/idstat/>, Senate Bill No. 1073, the official website of the Idaho Legislature. Available at: <https://legislature.idaho.gov/sessioninfo/2005/legislation/S1073/> (in English).
7. Kazakhstan – 2030 Prosperity, security and prosperity of all Kazakhstanis; address of the first president of the Republic of Kazakhstan to the people. //http://adilet.zan.kz. download date: 14.11.2021
8. Code of the Republic of Kazakhstan on marriage and family of 2011
- 9th <https://www.partner-inform.de/>(date: 1.11.2021)

Авторлар туралы мәліметтер

Байгелова Нұргүл Елеусізқызы – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз университеті.

Джетібаев Нұрбол Сатыбалдыұлы – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Байгелова Нургуль Елеусизовна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз.

Джетібаев Нурбол Сатыбалдиевич – кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана.

Baigelova Nurgul Eleusizovna – Associate Professor, candidate of law sciences, University of Narхоз.

Jetibayev Nurbol Satybaldievich, candidate of Jurisprudense, Docent of the Chair of International Law, Kazakh University of International Relations and World Languages after named Abylai han

Б.Ш. Исмаилова¹, А.А. Бекбауова¹

¹ АРУ имени К. Жубанова, Ақтобе, Қазақстан

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Данная статья представляет собой обзор рынка интеллектуальной собственности в Казахстане. Показаны перспективные точки роста рынка интеллектуальной собственности в Казахстане. Также проведен анализ наукоемких предприятий, на основе которого даны рекомендации. В современных условиях интеллектуальная собственность становится важным фактором социально-экономического развития. В статье рассмотрены вопросы формирования и расширения рынка интеллектуальной собственности в Казахстане и за рубежом, обсуждаются проблемы и перспективы рынка.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, цифровые права, инновационная деятельность, взаимодействие бизнеса и власти.

Қазақстан Республикасындағы қазіргі экономика жағдайындағы зияткерлік меншік мәселелері

Бұл мақала Қазақстандағы зияткерлік меншік нарығына шолу болып табылады. Қазақстанның зияткерлік меншік нарығының перспективалық өсу нүктелері көрсетілген. Сондай-ақ, ғылымды қажетсінетін кәсіпорындарға талдау жүргізіліп, оның негізінде ұсыныстар берілді. Қазіргі жағдайда зияткерлік меншік әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды факторына айналууда. Мақалада Қазақстан Республикасының және шетелде зияткерлік меншік нарығын қалыптастыру және кеңейту мәселелері қарастырылады, осы нарықтың проблемалары мен перспективалары талқыланады.

Түйінді сөздер: зияткерлік меншік, сандық құқықтар, инновациялық қызмет, бизнес пен биліктің өзара әрекеті.

Problems of intellectual property in the conditions of modern economy in the Republic of Kazakhstan

This article is an overview of the intellectual property market in Kazakhstan. Promising growth points of the intellectual property market in Kazakhstan are shown. An analysis of knowledge-intensive enterprises was also carried out, on the basis of which recommendations were given. In modern conditions, intellectual property is becoming an important factor of socio-economic development. The article discusses the formation and expansion of the intellectual property market in Kazakhstan and abroad, discusses the problems and prospects of the market.

Keywords: intellectual property, digital rights, innovation activity, interaction of business and government.

Қазақстан Республикасы президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет болып табылады. Конституцияға сәйкес, еліміз өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады. Егемен Еліміз 1993 жылдан бастап Дүниежүзілік Зияткерлік меншік ұйымының мүшесі болып табылады.

Қазақстан Республикасы зияткерлік меншік мәселелеріне, оларды құқықтық реттеу мен жетілдіруге айтарлықтай көңіл бөлуде. ҚР тәуелсіздігінің алғашқы жылдары «Қазақстан Республикасы Президентінің меморандумында» Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Қазақстан үшінші мың жылдықтың шегіне тек түпкілікті реформаланған экономикамен ғана емес,

сондай-ақ тұрақты экономикалық өсумен, халықтың өмір сүру деңгейінің артуымен, іс жүзінде инфляцияның нөлдік деңгейімен, ашық және толығы мен ырықтандырылған экономикамен, икемділігімен, барлық жаңаға бейімділігімен, жедел іскерлік белсенділігімен ерекшеленетін, жақындауға тиіс екенін айқындады [1].

Бұдан әрі Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жыл сайынғы дерлік Жолдауында «Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдету басымдықтарының бірі қорғалған сауда маркасы және зияткерлік меншік құқығы бар тауарларды өндіру үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады» [2] деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасы Президентінің айтуынша, «индустриялық-инновациялық даму» аясындағы жобалардың әлеуметтік маңызы зор. Бұл бағдарлама экономиканы жаңғыртудың басты бағдары болып қала береді. Барлық мемлекеттік органдар бұл жұмысты өзінің негізгі алаңдаушылығы деп есептеуі керек... Инновациялық гранттар бөлу арқылы перспективалы ғылыми зерттеулерді қаржыландыруға арналған бюджет шығыстарын ұлғайтудың маңызы зор. «Ғылым туралы» жаңа заң - ғылымды жүйелі мемлекеттік қолдаудың негізін қалайды. Отандық ғалымдарды қолдау қажет екенін айтты. Назарбаев Университетінің айналасында трансферт пен жаңа технологиялар жасауға жәрдемдесетін инновациялық-зияткерлік кластер қалыптасуға тиіс» деп тілге тиек етті.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев нарықтық қоғам дамуының үйреншікті бағдарын өзгертетін өзінің «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты ел халқына Жолдауында: «Қазақстанда, егер тұтастай экономика бойынша қарайтын болсақ, жылына бір қызметкер 17 мың долларға өнім өндіреді. Дамыған елдерде бұл көрсеткіш 90 мың доллардан асады. Қорытынды өте қарапайым: бізге жағдайды түзету - өнімділікті арттырып, инновацияларды ендіру керек». Біздің еліміз үшін ғылым мен техниканың ілгерілеуінен, халықтың білімділігін арттырудан, әлемді қазіргі заманғы технологиялық қайта бөлуге қатысудан басқа өзге даму жолы жоқ. Қазақстан басшылығының бұл жағдайды түсінуі қазіргі заманғы жоғары технологиялық, энергия үнемдейтін, экологиялық таза индустрияға инвестиция салудың қолайлы жағдайларын жасауға деген бұлжымас бағытымен расталады деп өз бағасын берді [3].

Мұндай өнеркәсіпті құру, өз кезегінде, инженерлік ойды және қоғамның басқа да шығармашылық әлеуетін пайдаланбау мүмкін емес.

Зияткерлік меншік жүйесін дамыту, оның объектілері шеңберін ұлғайту мәселелері зияткерлік шығармашылық қызмет нәтижелерін құқықтық қорғаудың пәрменді жүйесін құруды талап етеді, оған құқықтарды тіркеу және пайдалану туралы нормалар да, бұзылған құқықтарды уақтылы және тиімді қорғау нормалары да кіреді. Заңнама, мемлекеттік органдар мен ұйымдар, сондай-ақ осы саладағы бизнестің өзін-өзі реттейтін қоғамдық бірлестіктері авторлар, өнертапқыштар, селекционерлер, композиторлар, суретшілер, әртістер және басқа да шығармашыл қызметкерлер үшін қолайлы, егеменді Қазақстанның мәдениетін, ғылымы мен өндірісін байытатын шығармашылық қызметкерлерінің жаңа жетістіктер жасауын ынталандыратын құқықтық орта құруға тиіс.

Зияткерлік меншікті қорғаудың қазақстандық жүйесі осы объектілерді қорғаудың әлемдік жүйесіне терең интеграцияланған. Міне, 10 жылдан астам Қазақстанның барлық мемлекеттік органдары мен мамандандырылған ұйымдарының Қазақстанның патенттік жүйесін Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру үшін зияткерлік меншік саласында Қазақстан үшін қажетті және жеткілікті талаптарды қоятын TRIPS келісімінің талаптарына сәйкес келтіру бойынша тұрақты қауырт жұмыстар жүріп жатыр.

Қазақстан сондай-ақ отандық зияткерлік меншікті қорғау жүйесін 2011 жылғы 30 маусымдағы №448-IV Қазақстан Республикасының Заңымен ратификацияланған зияткерлік меншік құқықтарын сақтау және қорғау саласындағы реттеудің бірыңғай қағидаттары туралы келісімге сәйкес келтіру бойынша жұмыс жүргізуде.

Зияткерлік меншік ұғымын дұрыс түсіндіру үшін, біздің ойымызша, оның екі құрамдас элементінің мағынасын нақты түсіну керек.

Зияткерлік қызмет объектілеріне және жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді, өнімдерді дараландыру құралдарына, сондай-ақ заңды тұлғаларға айрықша құқықтық мүліктік қатынастардың статистикасын делдал ететін абсолютті құқықтардың түрлерінің бірі ретінде қолданыстағы меншік құқығымен қатар болып табылады және үлкен маңызы бар. Алайда, бұл абсолютті құқықтардың екі түрі құрылатын қызмет нысандары бойынша да, объектілердің өзінде де бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленетінін атап өткен жөн.

Зияткерлік меншік түсінігін XVIII-XIX ғасырларда теоретик-заңгерлер де, теоретик-экономистер де ұдайы қолданды, бірақ бұл ұғымның кең тарауы XX ғасырдың екінші жартысында ғана басталды. Бұған 1967 жылы Стокгольмде дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымын құрған конвенцияға қол қойылуы себеп болды. Алайда XX ғасырдың екінші жартысында, дәлірек айтсақ, 1978 жылы Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымына мүше мемлекеттер ғылыми жаңалықтарды тіркеу туралы Женева келісімін қабылдады [4]. Бұл келісім авторлық құқықты, сондай-ақ ашу және әлем қауымдастығын хабардар ету басымдылығын қамтамасыз етуі керек еді. Дегенмен, ол ешқашан заңды күшке ие болмады. Бұған дейін социалистік лагерь мемлекеттерінде осындай ұлттық тәжірибе болғанымен, ғылыми жаңалықтарды халықаралық деңгейде қорғау жүзеге аспады.

Келесі отыз бес жыл ішінде КСРО-да 400-ге жуық жаңалық тіркелді, ал ашуға өтінімдер саны он екі мыңнан астам болды. Таңдау өте қатаң болғаны сөзсіз. Қазірдің өзінде «социалистік лагерь» деп аталатын елдердің күйреуімен бірге халықаралық деңгейде ашылуларды ерекше қорғау өз жұмысын тоқтатты [5].

Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының құрылтай құжаттарына сүйене отырып, зияткерлік меншік ұғымына келесідей құқықтарды қамтиды:

- 1) өнеркәсіптік үлгілер;
- 2) әртістердің орындаушылық қызметі, дыбыс жазуды, радио және теледидар бағдарламалары;
- 3) адам қызметінің барлық салаларындағы өнертабыстар;
- 4) көркем, әдеби, ғылыми туындылар;
- 5) қызмет көрсету таңбалары, тауар белгілері, фирмалық атаулар, сондай-ақ коммерциялық белгілер;

Сондай-ақ ғылыми, өнер, өндірістік, әдеби салалардағы интеллектуалдық қызметке қатысты басқа да құқықтар қамтиды [6].

Белгілі бір уақыт өткеннен кейін Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының қызмет саласына ерекше құқықтар кіреді, олар:

- 1) географиялық нұсқауларға;
- 2) домендік атаулар;
- 3) деректер қоры;
- 4) өсімдіктердің жаңа сорттары, сондай-ақ жануарлар тұқымдары;
- 5) интегралдық микросхемалар;
- 6) радиосигналдар.

Зияткерлік меншікке көбінесе коммерциялық құпияға қатысты заңдар, сондай-ақ олардың дизайны бойынша ерекше құқықтарды білдірмейтініне қарамастан жосықсыз бәсекелестік кіреді.

Заң ғылымында зияткерлік меншік ұғымы біртұтас термин ретінде қарастырылады, оған кіретін сөздерді бөлек түсіндіруге болмайды. Атап айтқанда, зияткерлік меншік мұндай пікірдің жеткілікті кең таралғандығына қарамастан, меншік құқығының жеке бір жағдайы емес, тәуелсіз құқықтық режим, яғни режимдер тобы болып табылады.

Зияткерлік меншік ұғымы бірнеше мағынада қолданылады:

- 1) тар мағынада: тек шығармашылықтың нәтижесі ғана заңмен қорғалады;
- 2) кең мағынада: қорғау шығармашылықтың нәтижелеріне де, сондай-ақ осындай қызметтің нәтижесі болып табылатын басқа объектілерге де беріледі;
- 3) субъективті мағынада: шығармашылық жетістіктер авторларына, патент иелеріне, сондай-ақ дараландыру құралдарын тіркеген өзге де тұлғаларға, олардың мұрагерлеріне,

сондай-ақ құқық мирасқорларына тиесілі жеке және мүліктік сипаттағы өкілеттіктердің жиынтығы өнер, әдеби, ғылыми туындыларға, фонограммаларға, орындаушылыққа, кабельдік хабар және радиобағдар таратуға, өнертабыстар мен өнеркәсіптік үлгілерге, пайдалы модельдерге, тауар белгілеріне, сондай-ақ қызмет көрсету белгілеріне, географиялық белгілерге, фирмалық атауларға жататын зияткерлік қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтар, интегралдық схемалар, секция жетістіктері, жосықсыз бәсекеден қорғау;

4) объективті мағынада: пайдаланумен, сондай-ақ интеллектуалдық шығармашылық қызметтің белгілі бір нәтижелерін жасаумен, сондай-ақ азаматтық айналымға қатысушыларды дараландыру құралдарымен байланысты қатынастарды реттейтін нормалардың жиынтығы.

Айта кету керек, зияткерлік меншік дәл білімге негізделген. Білім – белгілі бір салаға қатысты ойлауда, сондай-ақ санада бекітілген шындық фактілерінің жиынтығы. Олар белгілі бір ортада бекітілмейінше, мұндай білім адамнан ажырамайды. Білімнің ең толық классификацияларының бірін Еуропалық Комиссия әзірледі және 2003 жылы ұсынды. Осы классификацияға сәйкес келесі түрлерді ажыратуға болады:

1) технологиялық білім. Оларды білім деп түсіну керек, олардың негізгі көздері өздерінің әзірлемелер мен зерттеулерді жүргізетін кәсіпкерлік сектордың компаниялары, кәсіпкерлік сектор мекемелері, университеттер, мемлекеттік ғылыми мекемелер болып табылады. Сондай-ақ ғылыми-зерттеу қызметі дамыған жаңа кәсіпкерлік құрылымдарды қосуға болады;

2) ғылыми білім, яғни жоғары оқу орындарында оқу барысында, инновациялық зерттеулердің әртүрлі жеке орталықтарында және мемлекеттік ғылыми-зерттеу институттарында іргелі зерттеулер жүргізу кезінде қалыптасқан білім;

3) жаңа өндірістерді ашу кезінде, сондай-ақ кәсіпкерлік сектордағы әртүрлі компаниялар жүзеге асыратын инновациялар;

4) әртүрлі жоғары оқу орындарының жоғары білікті кадрларды, мамандарды дайындаудағы қызметі нәтижесінде және бизнес пен мемлекеттік сектордағы зерттеулер нәтижесінде пайда болатын зияткерлік капитал;

5) корпоративтік секторда құрылған, сондай-ақ әртүрлі желілік құрылымдардың қолданылуы мен қызметі нәтижесінде таралатын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;

б) тұлғаның жоғары оқу орнында, кез келген кәсіптік курстарда, корпоративтік секторда оқу кезінде алған біліктіліктері. Бұл сондай-ақ қызметкердің экономиканың барлық салаларындағы, соның ішінде бизнес секторындағы кәсіби тәжірибесінің нәтижесі болуы мүмкін.

Бірақ айта кету керек, барлық білімді зияткерлік меншікке жатқызуға болмайды. 1967 жылғы Стокгольм конференциясының нәтижелері зияткерлік меншік концепциясын қалыптастырды және оларға қандай құқықтар берілуі керектігін анықтады.

Бүгінгі таңда заманауи нарықта «зияткерлік меншік» жалпы ұғымымен біріктірілген адамның зияткерлік меншік нәтижелерінің маңызы арта түсуде. Олардың айналысы нарықтың негізгі ережелеріне бағынатынына қарамастан, зияткерлік меншік құқықтарының табиғаты, оларды қорғау, сондай-ақ жүзеге асыру бірқатар ерекше белгілерге ие екенін әлі де атап өткен жөн.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. Об итогах развития страны и основных задачах исполнительной власти на среднесрочную перспективу: Меморандум Президента Республики Казахстан. – Алматы, 1996. – 134 – С. 107.

2. Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана. Послание Президента-Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. 28.01.2012

3. «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» 10.07.2012.

4. Женевский договор о международной регистрации научных открытий (подписан в г. Женеве 07.03.1978).

5. Мансурова Г. И., Мансуров П. М. Содержание и генезис понятия «интеллектуальная собственность» // Вестник Ульяновского государственного технического университета. - 2016. - № 2(74). - С. 9-12.

6. Конвенция, учреждающая Всемирную Организацию Интеллектуальной Собственности (Стокгольм, 14 июля 1967 г.). Официально не опубликован.

References and references:

1. N. A. Nazarbayev on the results of the country's development and the main tasks of the executive branch for the medium term: Memorandum of the President of the Republic of Kazakhstan. - Almaty, 1996. - 134 p. P. 107.

2. Socio-economic modernization is the main vector of development of Kazakhstan. Message of the President-Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan 28.01.2012

3. "Social modernization of Kazakhstan: two steps to the Society of all Labor" (10.07.2012)

4. The Geneva Treaty on the International Registration of Scientific Discoveries (signed in Geneva on 07.03.1978).

5. Mansurova G. I., Mansurov P. M. The content and genesis of the understanding of "intellectual property" // Bulletin of the Ulyanovsk State Technical University. - 2016. - № 2(74). - Pp. 9-12.

6. Convention establishing the World Intellectual Property Organization (Stockholm, July 14, 1967). Not officially published.

Сведения об авторах

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна – доцент кафедры юриспруденция АРУ имени К. Жубанова, кандидат юридических наук.

Бекбауова Асель Айдархановна – старший преподаватель кафедры юриспруденция АРУ имени К. Жубанова, магистр юридических наук.

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна – Қ. Жұбанов атындағы ААУ-нің құқықтану кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Бекбауова Асель Айдархановна – Қ. Жұбанов атындағы ААУ-нің құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna – Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the ARU named after K. Zhubanov, Candidate of Legal Sciences.

Bekbauova Asel Aidarkhanovna – Senior lecturer of the Department of Jurisprudence of the K. Zhubanov ARU, Master of Law.

Д.Ж. Белхожаева¹, Д.С. Байсымакова¹, А. Жомартқызы²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ Ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Көптеген елдерде танылған еңбек дауларын шешуге бағытталған өзекті және тиімді шаралардың бірі медиация (делдалдық) болып табылады. 2011 жылдан Қазақстанда «Медиация туралы» заң қолданылады, алайда практикада медиацияны құқықтық құзыретінің жеткіліксіздігіне байланысты еңбек дауы тараптары жиі елемейді. Медиация туралы заңның негізгі мақсаты соттардың жүктемесін азайту және дауларды сотқа дейінгі сатыда шешу болып табылады, бірақ сот практикасын қорытындылау тараптардың іс бойынша іс қозғалғаннан кейін медиацияны еңбек қатынастарында пайдаланатынын көрсетеді. Бұл мақалада еңбек дауларын шешу кезінде медиацияны қолдану мүмкіндігі туралы мәселелер қарастырылады. Медиация институтын шетелде қолдану тәжірибесі қаралды. Қазақстан Республикасындағы медиацияның тарихи тамырына талдау жүргізілді. Қазіргі заманғы медиацияның негізі ретінде дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер институтына ерекше назар аударылды. Зерттеу барысында аталған дауларды шешудің кемшіліктері мен сот тәртібі, медиация туралы заңның өзі анықталып, пікірталас мәселелері көтеріледі. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі және Медиация туралы заңды өзгерту бойынша тәжірибелік ұсынымдар ұсынылды.

Түйінді сөздер: еңбек, еңбек құқығы, еңбек қатынастары, еңбек даулары, медиация, делдалдық, жанжал, жұмыскер, жұмыс беруші, медиация рәсімі, медиатор, медиативтік келісім, еңбек дауларын қараудың соттан тыс тәртібі, татуластыру рәсімдері.

Медиация в трудовых спорах: современное состояние, опыт применения и перспективы развития

Одной из актуальных и эффективных мер, направленных на решение трудовых споров, признанных во многих странах, является медиация (посредничество). 2011 г. действует закон «О медиации» в Казахстане, однако на практике медиация зачастую игнорируется сторонами трудового спора в силу недостаточной правовой компетенции. Основной целью закона о медиации является разгрузка судов и решение споров на досудебной стадии, но обобщение судебной практики показывает, что стороны используют медиацию в трудовых отношениях после возбуждения производства по делу. В данной статье рассматриваются вопросы о возможности применения медиации при разрешении трудовых споров. Рассмотрен опыт применения института медиации за рубежом. Проведен анализ исторических корней медиации в Республике Казахстан. Особое внимание было уделено институту биев в традиционном казахском обществе как основе современной медиации. В процессе исследования выявляются недостатки и судебного порядка разрешения указанных споров, и самого закона о медиации, поднимаются дискуссионные вопросы. Предложены практические рекомендации по изменению Трудового кодекса Республики Казахстан и закона «О медиации».

Ключевые слова: труд, трудовое право, трудовые отношения, трудовые споры, медиация, посредничество, конфликт, работник, работодатель, процедура медиации, медиатор, медиативное соглашение, внесудебный порядок рассмотрения трудовых споров, примирительные процедуры.

Mediation in labor disputes: current state, application experience and development prospects

One of the relevant and effective measures aimed at resolving labor disputes, recognized in many countries, is mediation (mediation). In 2011, the law "On Mediation" is in force in Kazakhstan, but in practice mediation is often ignored by the parties to a labor dispute due to insufficient legal competence. The main purpose of the law on mediation is to unload courts and resolve disputes at the pre-trial stage, but the generalization of judicial practice shows that the parties use mediation in labor relations after the initiation of proceedings. This article discusses the possibility of using mediation in resolving labor disputes. The experience of using the institute of mediation abroad is considered. The analysis of the historical roots of mediation in the Republic of Kazakhstan is carried out. Special attention was paid to the institute of biys in the traditional Kazakh society as the basis of modern mediation. In the course of the research, the shortcomings of both the judicial procedure for resolving these disputes and the law on mediation itself are revealed, controversial issues are raised. Practical recommendations on changing the Labor Code of the Republic of Kazakhstan and the law «On Mediation» are proposed.

Keywords: labor, labor law, labor relations, labor disputes, mediation, mediation, conflict, employee, employer, mediation procedure, mediator, mediation agreement, out-of-court procedure for labor disputes, conciliation procedures.

«Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам» жолдауында Президент Н.Ә. Назарбаев: «.. 2011 жылы даулар мен жанжалдарды соттан тыс қарау үшін «Медиация туралы» Заң қабылданды. Дегенмен, жалпыұлттық медиация жүйесін құру бойынша нақты қадамдар жасалмаған. Медиация резервтері еңбек жанжалдарын бейтараптандыру үшін пайдаланылуы мүмкін...» [1, 1 б.].

Медиация институты бүгінгі күні бүкіл әлемдік қоғамдастықта жанжалдарды шешудің тиімді және қарқынды дамып келе жатқан құралы ретінде танылған. Дауларды шешудің бұл әдісі әртүрлі елдерде тиімді қолданылады, ал кейбіреулерінде медиацияны қазіргі мағынада қолдану тәжірибесі жарты ғасырдан асады.

Медиация қазіргі мағынада ХХ ғасырдың екінші жартысында дами бастады. Біріншіден, АҚШ-та, Австралияда, Ұлыбританияда, содан кейін ол біртіндеп Еуропада тарала бастады. Медиацияны қолданудың алғашқы әрекеттері, әдетте, отбасылық қатынастар саласындағы дауларды шешу кезінде жасалды. Кейіннен медиация отбасылық жанжалдардан бастап, коммерциялық және қоғамдық саладағы күрделі көпжақты қақтығыстарға дейін кең ауқымды дауларды шешуде танылды.

Еңбек дауларына қатысты медиацияны қолданудың халықаралық тәжірибесі қысқаша сипаттасақ, Қытайда медиация еңбек жанжалдарын реттеудің міндетті кезеңдерінің бірі болып табылады [2, 49 б.]. Сарапшылардың бағалауы бойынша, Қытайдағы даулардың шамамен 30% соттан тыс шешілуде.

Ұлыбританияда еңбек дауын сотқа беру үшін медиатордың дауды бейбіт жолмен шешу мүмкін еместігі туралы қорытындысы қажет [3, 195 б.];

Францияда медиация рәсіміне жүгінудің құқықтық мүмкіндігі тікелей Еңбек кодексінде бекітілген. Сонымен қатар, тараптардың бірі де, әкімшілік орган да істі медиаторға берудің бастамашысы бола алады [4, 168 б.б.].

Қазақстан үшін медиация институты өз табиғаты бойынша жаңа емес. Дәстүрлі қазақ қоғамында медиаторлардың рөлін билер атқарды. Жалпы, билер институты тек дәстүрлі қазақ қоғамына ғана тән, дегенмен бұл институттың генезисін сақтар мен үйсіндердің кезеңінен бастап қарастыру әдетке айналған. Ш.Уәлиханов атап өткендей, «Би атағына көтерілу қазақтарда халық тарапынан қандай да бір формалды таңдаумен және халық басқаратын билік тарапынан бекітумен шартталмаған. Шешендік өнермен ұштасқан сот әдет-ғұрыптарындағы терең танымы ғана қазақтарға осы құрметті атақты берді. Бидің атын алу үшін қазаққа өзінің заңгерлік білімі мен шешендік қабілетін халық алдында бірнеше рет көрсету керек болды. Мұндай адамдар туралы қауесет бүкіл далаға тез тарады, олардың есімі бәріне және бәріне белгілі болды. Осылайша, бия атағы сот және адвокаттық тәжірибеге

патент болды... . Оның халық арасында құрметке ие болғаны сонша, ол ешқандай тәртіптік жаза қолдануды талап етпеген, әлі де талап етпейді» [5, 12 б.].

Осы институтты қосудың ішкі тетіктерін терең зерттеу ғалымның жоғарыда аталған ережелеріне оның өкілдерінің осы әлеуметтік категорияға генетикалық байланысы туралы фактіні қосуға мүмкіндік береді. Табиғи жолмен қажетті білім мен тәжірибенің табиғи жинақталуы орын алған отбасы мен ортада тікелей тәрбиеленген қазақ қана шынайы би бола алады. Айтылғандардың тарихи мысалдары өте көп. Қазақ билерінің мақсаты мен миссиясы болып табылатын «жердауы», «жесірдауы», «құндылығы» қазақ әдет-ғұрыпындағы құқық институттары олардың патриотизм, адамгершілік және әділеттілік сияқты құндылық баламаларымен шебер жұмыс істеуін білдірді. Осының бәрі тұтас алғанда қоғамның бірлігі мен тұтастығын сақтау мақсатында үйлесімді құрылған.

Осылайша, өркениетті әлемде кеңінен таралған медиация Қазақстан үшін жаңа институт болып табылмайды. Дәстүрлі қазақ қоғамында медиаторлардың рөлін билер атқарды. Бүгінгі таңда біздің қоғамда дауларды шешу құралдарын медиацияда қолдануға бағытталған күш-жігерді қазақ билерінің кең ауқымда, атап айтқанда, осы құбылыстың рухани-адамгершілік және әлеуметтік-мәдени көзқарастарына баса назар аударуымыз керек.

2007 жылғы 31 қазанда Астанада құқықтық саясат жөніндегі кеңестің отырысы өтті, онда азаматтық сот ісін жүргізуде татуластыру рәсімдері институтын енгізу туралы шешім қабылданды, сондай-ақ медиатордың қатысуымен дауларды соттан тыс шешу тәртібін реттейтін тиісті заң қабылдау қажеттігі белгіленді.

2011 жылғы 12 қаңтарда Қазақстан Парламенті дауларды шешудің баламалы тәсілі ретінде азаматтық және қылмыстық процестерде медиация институтын енгізу көзделетін Қазақстан Республикасындағы «Медиация туралы» заңды қабылдады. 2011 жылғы 28 қаңтарда Заңға ел Президенті қол қойды [6]. Бұл құралды пайдаланудың жоғары қарқыны Қазақстанда да байқалатыны ерекшелік емес. Жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық, еңбек, отбасылық және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға білікті мамандар - медиаторлардың қалай қатысатынын көріп отырмыз. Бүгінгі күні бұл құрал қылмыстық құқық бұзушылықтар, шағын және орта ауырлықтағы қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді қарау кезінде қолданылады, ал медиация кейбір ауыр қылмыстар бойынша да қолданылады.

Медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауларды шешудің баламалы түрі екендігін еске сала кетейік. Медиация дауды шешуге үшінші тарапты қатыстырмайтын медиацияның ерекше түрі екенін атап өткен жөн. Демек, медиатордың басты міндеті – тараптарға дауды өзара тиімді және өміршең шешімге келтіруге көмектесу болып табылады.

2011 жылы Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңы қабылданғаннан кейін бұл институт кезең-кезеңімен дамып, түрлі аяңдарда қолданыла бастады. Негізінен, медиация институты сот жүйесінде, Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылымдарында кеңінен қолданылып келеді және де медиацияны қолдану бойынша Қазақстан Республикасы Кәсіподақтар Федерациясы тарапынан айтарлықтай жұмыстар жүргізілуде (бұдан әрі – ҚРКФ). Аталған құрылымдардың барлығы өзара жасалған меморандумдар негізінде тығыз ынтымақтастықта жұмыс істейді. Олардың жұмысындағы негізгі міндеттер даулар мен жанжалдарды соттан тыс шешу арқылы қоғамдағы жанжалдарды азайту, сондай-ақ еңбек және басқа да дауларды татуластыру рәсімдері арқылы, оның ішінде медиацияның қатысуымен шешу мүмкіндіктерін арттыру болып табылады.

ҚРКФ аумақтық кәсіподақтар бірлестіктерінде «Татуласу орталығы» құрылды, онда медиативтік рәсімдер өткізіледі, оның ішінде еңбек даулары медиативтік келісімдер арқылы шешілді. «Татуласу орталығы» жұмысында ҚРКФ-да кәсіби медиаторлар жұмыс істейді, олар ҚР Жоғарғы Сотының «Еңбек даулары бойынша бітімгершілік рәсімдері», «Отбасылық даулар», «Сотқа дейінгі және соттағы татуласу», «Инвестициялық даулар», «Түнгі сот» және т.б. сияқты пилоттық жобаларына да қатысады. Нәтижесінде соттарда да еңбек дауларының азаюына қол жеткіздік. Мәселен, 2021 жылы еңбек соттарына 8250 іс пен арыз түссе, 2020

жылғы 8596-ға қарсы, яғни 4%-ға азайған. Еңбек дауларының төмендеуі еңбек дауларының алдын алу рөлін өзектендіруге, аумақтық кәсіподақтар бірлестіктері мен ынтымақтастыққа және медиацияны қолдануға байланысты деуге болады [7, 36 б.].

Сонымен қатар, кәсіпорындардағы келісу және татуластыру комиссияларының жұмысын күшейту, кәсіподақтармен еңбек заңнамасын түсіндіру, кәсіподақ өкілдерінің қатысуымен, оның ішінде медиаторлардың қатысуымен еңбек дауларын қарау бойынша бірлескен іс-шаралар өткізу қажеттілігі әлі де бар.

Қазақстан халқы Ассамблеясының инклюзивті медиация желісі осы институттың дамуы мен қолданылуына ықпал ететін маңызды буын болып табылады. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабының 14-1) тармағына сәйкес Қазақстан халқы Ассамблеясы Қоғамдық келісім және жалпыұлттық бірлік саласындағы медиация институтын дамытуға жәрдемдеседі [8]. Нәтижесінде Ассамблея жанынан Республикалық медиация кеңесі құрылып, 28 аймақтық медиация кеңесі, 503 медиация кабинеті, оның ішінде облыстардың және Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларының «Қоғамдық келісім» КММ-де 17-сі жұмыс істейді. Қазақстан халқы Ассамблеясының қолдауымен диалог алаңдары-мемлекеттік органдарда, «Нұр Отан» партиясында, ХҚКО-ларда, дағдарыс орталықтарында, мектептерде, емханаларда және басқа да мекемелерде қоғамдық қабылдаулар ашылды. Жалпы, 2021 жылы ҚХА медиаторларына 31 000-нан астам өтініш келіп түсті, олардың 19 053-і медиативтік келісім жасасу арқылы шешілді, бұл 61% - ды құрады, ал қалған 12 375 (38%) медиаторлардың консультациялары арқылы шешілді. Сотқа дейін қоғамдық медиаторлар 5 765 өтінішті, кәсіби медиаторлар - 5 439 өтінішті, ал сотта 7 864 дауды шешті. Бұл ҚХА медиаторлары тараптарға жанжалдан келісімге дейінгі қиын жолдан өтуге соттан тыс көмектескен даулар, олардың арасында еңбек даулары да бар.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз еліміздің медиаторлары жүргізіп жатқан жұмыстардың ауқымын және көптеген мемлекеттік органдар мен түрлі ұйымдардың өкілдерінің арасында оң көзқарас пен түсіністікпен кездесетінімізді айта аламыз. Медиация дауларды шешу құралы ретінде халық арасында оң пікірге ие болды. Медиация рәсімін түсіндіру және өткізу, медиаторларды оқыту туралы көптеген қоңыраулар мен азаматтардың жеке өтініштері келіп түседі. Бұл бағытта үлкен жұмыс атқарып жатқаны сөзсіз. Дегенмен, жүйелі жұмыс жүргізілсе де, айта кететін түйткілді мәселелер де баршылық. Мәселен, көп жылдар бойы кәсіби және қоғамдық медиаторлардың жұмысын үйлестіру үшін бірыңғай орталықтың (уәкілетті органның) жоқтығы туралы мәселені көтеріліп келеді. Қоғамдық медиаторларды айтпағанда, кәсіби медиаторлардың жұмысын толық көлемде көрсету және үйлестіру мүмкіндігі жоқ.

Тағы бір маңызды мәселе – бұл елде медиаторларды даярлау және сертификаттау (аттестаттау) бойынша орталықтандырылған оқыту орталығының болмауы. Медиаторлардың базалық курстары барлық жерде өтеді және кәсіби медиатор сертификатын алу қиын емес. Тренердің шағын жалақысы және кейде сәйкессіз деңгейі, шын мәнінде, олардың қызметі туралы көзқарасы тек медиацияның коммерциялық деңгейіне дейін төмендеген жаттықтырушылардан білім алған, есепке алынбаған медиаторлардың «армиясын» береді, соның нәтижесінде біз қоғам алдында институт сияқты көрінбейміз, олардың қызметі қоғамда сындарлы диалог дағдыларын қалыптастыруға және жанжалды жағдайларға ықпал етуге, сонымен қатар, ақша табудың кезекті жаңалығы ретінде көрініс тапқан. Бұл тәсіл медиация қағидаттарының құндылығын бұрмалайды және адал медиаторлар қызметінің беделін түсіретін фактор болып табылады. Осыны негізге ала отырып, медиация саласындағы қызметті жақсарту мақсатында медиаторларға және медиативтік жұмысқа қатысы бар мемлекеттік құрылымдар жоғарыда көрсетілген проблемалық мәселелерге назар аударуы қажет.

Татуласу рәсімдерінің ауқымы кең, соған қарамастан көптеген азаматтар дауларды шешудің баламалы әдістеріне, соның ішінде медиацияға құқықтарын қалдырып, дәстүрлі түрде сотқа жүгінеді. Айта кету керек, медиацияның ерекшелігі - бұл құралды қолдану бастамасы қызметкер тарапынан да, жұмыс беруші тарапынан да медиация рәсімін өткізуге өтінім беру арқылы, тіпті қазіргі дау сатысында да жүзеге асырылуы мүмкін. Еңбек

дауларына жеке тоқталу орынды болар деп ойлаймыз. Жасыратыны жоқ, жұмыс берушіден осы немесе басқа еңбек дауын қай жерде шешуге болатынын сұраған кезде, жұмыскерлер әдетте, «егер сізге бірдеңе ұнамаса, сотқа жүгініңіз» деген жауапқа тап болады. Келісім комиссиясына шағымдану сирек жағдайларда ұсынылуы мүмкін, әрине еңбек ұжымдарында осындай комиссиялар болған жағдайда ғана мұндай мүмкіндік болады.

Еңбек дауларын шешу жолдарын қарастыра отырып, қолданыстағы жіктеуге, яғни жеке және ұжымдық еңбек дауларына назар аудару керек. Өйткені, еңбек дауының түрі татуластыру рәсімдерінің тізбесін қолдану шеңберінде елеулі мәнге ие. Заңнамада еңбек жағдайларын, соның ішінде жалақыны белгілеу және өзгерту, ұжымдық шарттарды, келісімдерді жасасу, өзгерту және орындау мәселелері бойынша қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасында келіспеушіліктер туындаған кезде, сондай-ақ жұмыс берушінің жергілікті нормативтік актілерді қабылдау кезінде қызметкерлердің сайланбалы өкілді органының пікірін ескеруден бас тартуына байланысты бірқатар рәсімдер қолданылатыны бекітілген.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде (бұдан әрі – ҚР ЕК) мынадай реттілік белгіленген, бастапқыда ұжымдық еңбек дауын қарау татуластыру комиссиясында, ал онда келісімге қол жеткізілмеген кезде - еңбек төрелігінде жүргізіледі, сондай-ақ өзара келісім бойынша тараптардың медиация рәсімін қолдануға құқығы бар. ҚР ЕК 159-бабының 1-тармағына сәйкес жеке еңбек дауларын келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер не келісу комиссиясының шешімін орындамау бойынша соттар қарайды. Жеке еңбек дауларында медиация рәсімін қолдануға мүмкіндік беретін норма болмаса да, қолданыстағы заңнаманың практикасы мен нормалары жеке еңбек дауларына медиацияның толығымен қолданылатынын көрсетті [9].

Жеке еңбек дауымен еңбек заңнамасын және еңбек құқығы нормаларын, ұжымдық шартты, келісімді, жергілікті нормативтік актіні, еңбек шартын қамтитын өзге де нормативтік құқықтық актілерді, оның ішінде жеке еңбек жағдайларын белгілеу немесе өзгерту туралы актілерді қолдану мәселелері бойынша жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы реттелмеген келіспеушіліктерді білдіреді.

Осылайша, ҚР Медиация туралы заңының ресми мәтініне тоқтала отырып, оның дауларға, оның ішінде еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын дауларға медиация рәсімін қолдануға байланысты қатынастарды реттейтінін атап өтуге болады. Мәселен, ҚР Медиация туралы заңының 1-бабының 1-тармағында, «жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын даулар (жанжалдар) медиацияны қолдану саласы болып табылады...», - делінген [6].

Әдетте, медиация рәсімдерінің өтініш берушісі жұмыскерлер болып табылады, бірақ қазіргі статистика жұмыс берушілер тарапынан да өтініштердің айтарлықтай өскенін көрсетеді. Біздің азаматтарымыз өздерінің төмен хабардарлығына байланысты медиация тек сотқа дейінгі рәсім ретінде ғана қолданылады деп пайымдайды, алайда іс жүзінде бұл құрал сотқа дейінгі кезеңдегі жеке еңбек дауларына да, келісу комиссиясының немесе соттың іс жүргізуіндегі дауларға да қолданылады, оның үстіне медиация сот актісін немесе шешімін орындау сатысында қолданылады.

Медиация процедураларын кеңінен қолдануға кедергі келтіретін маңызды мәселелердің бірі – бұл институт туралы халықтың жеткіліксіз хабардар болуы. Бұл міндетті медиацияның артықшылықтары туралы ақпаратты халық арасында тарату бойынша жүйелі және дәйекті жұмыс жүргізу арқылы шешуге болады. Мұндай жұмысты медиаторлар ұйымдары да, мемлекеттік органдар да жүргізуге тиіс, олардың арасында соттарға, прокуратура органдарына, ішкі істер органдарына ерекше рөл беріледі [10, 24 б.].

Медиатордың кез келген еңбек дауында қатысуы мүмкін. Медиация институты бұл тығырықтан шығудың жолын табуға мүмкіндік береді, бұл ретте еңбек қатынастары сақталады және жұмыс берушінің беделіне нұқсан келтірілмейді. Сондай-ақ, медиацияның артықшылығы ретінде рәсімнің және қабылданған келісімнің толық құпиялылығын сақтау кепілдігі сипаттайды. Әлеуметтік-еңбек саласындағы қақтығыстар еңбек құқықтары мен кепілдіктерін тікелей бұзумен ғана емес, сонымен қатар жаңа еңбек жағдайларын белгілейтін

жергілікті актілерді қабылдау кезінде және жұмыс берушінің кадрлық саясатындағы өзгерістермен жиі тараптардың мүдделерінің қайшылықтарымен байланысты болып отыр.

Сонымен қорыта келе, медиацияны еңбек дауларын шешу әдісі ретінде талдай отырып, осы процедураның жағымды жақтарын атап өту керек. Кәсіпорындардағы дауларды жарғы мен ережелерге сүйене отырып шешу өте тиімді, бірақ әрдайым қолданыла бермейді, өйткені ресми корпоративті нормаларға сәйкес келмейтін аспектілер бар. Медиацияның жанжалдарды шешу процесін жеңілдетуге ықпал ететін келесі ерекшеліктері бар. Әдетте медиация бойынша еңбек дауларын шешу барысында осы уақыт ішінде тараптар жиі әңгімеге қатысып, не болып жатқанын түсіндіреді, ашықтық қысқа мерзімде жалпы шешім табуға мүмкіндік береді. Осылайша, процедуралық ресми құжаттарды құру, куәгерлерді тарту қажет емес. Бейресми байланыс шешім іздеу қарқынын тездетеді. Сондай-ақ, медиация рәсімі елеусіз шығындарды көтереді, сонымен қатар егер кәсіпорында штаттық медиатор жұмыс істесе, мұндай жағдайда өндірісті оңтайландыру бойынша шығындар айтарлықтай азаяды. Жоғарыда айтылғандай, медиация процесі бейресми сипатқа ие және кіріспе сөз кезеңінде медиатор қабылданған шешім үшін тараптардың жауапкершілігінің маңыздылығын атап көрсетеді. Осылайша, қатысушылар белгілі бір шешімдер қабылдап, келісімдерге қол қойып, қабылданған міндеттерді жүзеге асырудың кепілі болады. Бірақ сонымен бірге, тараптар белгіленген тармақтарды сақтаған жағдайда ғана келісімнің күші бар екендігі оған түсінікті болуы үшін тараптың қызығушылығымен мүмкіндігінше дәл жұмыс істеу маңызды. Осы жағдайға байланысты келісімнің кепілдігі мен рұқсаты бар.

Еңбек жанжалдарындағы медиацияның оң жақтарына зерттеушілер локалдылықты жатқызады. Атап айтқанда, сот ісі кәсіпорынның беделіне нұқсан келтіреді. Жұмыскерлермен жабық әңгіме сонымен қатар команда тарапынан шиеленісті тудырады. Медиация, бір жағынан, жағдай туралы ақпараттың кең таралуына жол бермей, келіссөздер жүргізуге мүмкіндік береді, бұл клиенттердің, брендтің және т.б. беделін сақтайды. Ішкі қақтығыс жағдайында медиация жұмыскерлерге басшылықтың өркениетті әдістерді қолданатындығын және оның жағдайына қарамастан, қол астындағылармен қалыптасқан мәселені тең дәрежеде талқылайтындығын көрсетеді. Осылайша, бұл кәсіпорынға деген көзқарасын анықтайтын жұмысшылар үшін қосымша ынталандыру болады.

Жалпы, медиация рәсімі шеңберінде еңбек дауларын шешудің негізгі артықшылықтары: басқа жұмыс берушіде жұмысқа орналасу кезінде жұмыс беруші мен жұмыскердің әлеуетті кандидат ретіндегі іскерлік беделін сақтау, медиация рәсімі бойынша шығыстардың тепе-теңдігі тараптың дауды шешудің өзге нысандарына қатысты шығындарын төмендетеді, медиация рәсімінің оң қорытындысы ретінде медиативтік келісімнің құпиялылығы сақталады.

Қорытындылай келе, еңбек дауларында медиацияны қолданудың тиімділігі тараптардың келісім деңгейіне байланысты деп айта аламыз. Осыған байланысты біз еңбек шарттарының мәтінінде медиация туралы мынадай мазмұндағы ескертпені көздеуге кеңес береміз: «осы еңбек шартынан немесе оған байланысты туындайтын, оның ішінде оның орындалуына, бұзылуына, тоқтатылуына және жарамсыздығына қатысты барлық даулар, келіспеушіліктер мен талаптар медиация рәсімін қолдана отырып реттелуі мүмкін».

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Назарбаев Н.А. Послание Президента страны народу Казахстана «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда»// Казахстанская правда. – 10 июля 2012 г. -№158-159 (27432-27433). – С.1.
2. Лескина Э.И. Перспективы и проблемы деятельности судебных примирителей и медиаторов при урегулировании трудовых споров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2019. – № 4. – С. 49-53.
3. Калашникова С.Н. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – С. 195.
4. Филипова И.А. Применение медиации в трудовом праве: опыт Франции // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. –2016. – № 2. – С. 168-172.
5. Ибрава А.С. Институт медиации в Казахстане: проблемы и перспективы. - Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2012. – №4. – С.12-16.

6. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 қаңтардағы № 401-IV заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>(дата обращения: 12.11.2021).
7. Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік еңбек дауларын қарау туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, 2021. – №2(64). – 30-38 б.
8. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы № 70-IV Заңы.//<https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 14.12.2021)
9. Қазақстан Республикасының 23 қарашадағы 2015 жылғы № 414-V Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (дата обращения: 17.12.2021)
10. Жантуаров Б.С. Медиация – способы и задачи урегулирования споров: опыт зарубежных стран // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. – № 2(67). – С.21-26.

List of sources used

- 1 Nazarbayev N.A. Address of the President of the country to the people of Kazakhstan «Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to a Society of Universal Labor». // *Kazakhstanskaya pravda*. - July 10, 2012 - No. 158-159 (27432-27433). – P.1.
- 2 Leskina E.I. Prospects and problems of the activity of judicial conciliators and mediators in the settlement of labor disputes // *Arbitration and civil procedure*. – 2019. – No. 4. – p. 49-53.
- 3 Kalashnikova S.N. Mediation in the sphere of civil jurisdiction. – M.: Infotropik Media, 2011. – p. 195.
- 4 Filippova I.A. The use of mediation in labor law: the experience of France // *Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky*. – 2016. - No. 2. – p. 168-172.
- 5 Idrisova S.B. Issues of improving legislation on mediation. // *Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan*. – 2012 - No. 3 (27) – pp. 88-93.
- 6 Law of the Republic of Kazakhstan dated January 28, 2011 No. 401-IV "On Mediation"//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>
- 7 Khamzina Zh. A., Khamzin A. Sh. On consideration of social and labor disputes through the court // *Bulletin of KazNPU named after. Abaya*, 2021. - No. 2(64). – p.30-38.
- 8 Law of the Republic of Kazakhstan dated October 20, 2008 No. 70-IV «On the Assembly of the People of Kazakhstan» // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000070>
- 9 Labor Code of the Republic of Kazakhstan No. 414-V dated November 23, 2015// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
- 10 Zhantuarov B.S. Mediation - methods and tasks of dispute settlement: the experience of foreign countries. // *Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*. – 2021. - No. 2(67). – p.21-26.

Авторлар туралы мәліметтер

Белхожаева Динара Жомартовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Байсымакова Дана Сабитовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті құқықтану кафедрасының аға оқытушысы.

Жомартқызы Арайлым – Қазақ ұлттық аграрлық университеті құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Белхожаева Динара Жомартовна – старший преподаватель кафедры юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая.

Байсымакова Дана Сабитовна – старший преподаватель кафедры Юриспруденции Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жомартқызы Арайлым – старший преподаватель кафедры права Казахского национального аграрного университета.

Belkhozhayeva Dinara Zhomartovna – Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Baisymakova Dana Sabitovna – Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Zhomartkyzy Arailym – Senior Lecturer of the Department of Law of the Kazakh National Agrarian University

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW

Ю.Ю. Колесников¹, Г.Б. Ахмеджанова¹, Н.О. Тузельбаев¹

¹Торайгыров университет, Казахстан, Павлодар

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПОЛИЦИИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ВОПРОСЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ

В данной научной статье рассматриваются вопросы и проблемы деятельности административной полиции в системе управления МВД РК. В системе управления, которая отличается от других субъектов функциональной власти тем, что наделена значительным объемом прав применять меры административного принуждения. В содержании статьи рассматриваются вопросы, связанные с теорией и практикой, где установлено, что в тех правоохранительных органах, в том числе и административной полиции, где система управления отработана и действует постоянно, обеспечивается своевременное и качественное исполнение управленческих решений, непрерывно улучшаются показатели административной службы. Повышение эффективности контроля всегда было и остается основной проблемой по улучшению организации этой деятельности. Контроль необходимо рассматривать не вообще, а применительно к конкретной отрасли или сфере управления, предметному содержанию исполнительно-распорядительной деятельности.

Ключевые слова: административная полиция, принципы управления, модернизация, сервисная модель полицейской службы, оценка эффективности полицейской службы, профилактика правонарушений, связь с общественностью.

Әкімшілік полицияның Қазақстан Республикасы ІІМ басқару жүйесіндегі қызметі және оларды іске асыру мәселелері

Бұл ғылыми мақалада Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің басқару жүйесіндегі әкімшілік полиция қызметінің мәселелері қарастырылады. Басқару жүйесінде функционалдық биліктің басқа субъектілерінен айырмашылығы, ол әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға едәуір құқықтарға ие. Мақаланың мазмұны теория мен практикаға қатысты мәселелерді талқылайды, басқару жүйесі әзірленген және үнемі жұмыс істейтін құқық қорғау органдарында, оның ішінде әкімшілік полицияда әкімшілік қызметтің көрсеткіштері үздіксіз жақсарып келеді, басқарушылық шешімдердің уақытылы және сапалы орындалуы анықталады. Бақылаудың тиімділігін арттыру әрқашан осы қызметті ұйымдастыруды жетілдірудің басты мәселесі болған және болып қала береді. Бақылауды жалпы емес, белгілі бір салаға немесе басқару саласына, атқарушылық және әкімшілік қызметтің пәндік мазмұнына қатысты қарастыру қажет.

Түйінді сөздер: әкімшілік полиция, басқару принциптері, модернизация, полиция қызметінің сервистік моделі, полиция қызметінің тиімділігін бағалау, құқық бұзушылықтың алдын-алу, қоғаммен байланыс.

The activities of the administrative police in the management system of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan and issues of their implementation

This scientific article examines the issues and problems of the administrative police activities in the management system of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Management system that differs from other subjects of functional power endowed with a significant amount of rights that apply measures of administrative coercion. The content of the article discusses issues related to theory and practice, where the management system of law enforcement agencies, including the admin-

istrative police has been worked out and operates constantly, timely and high-quality execution of managerial decisions is ensured, and the indicators of the administrative service are continuously improving. Enhancing the effectiveness of control has always been and remains the main problem to improve the organization of this activity. Control must be considered not in general, but in relation to a specific industry or area of management, the subject content of executive and administrative activities.

Keywords: administrative police, management principles, modernization, service model of the police service, assessment of the effectiveness of the police service, crime prevention, public relations.

На сегодняшний день обеспечение законности является первоочередной задачей любого правового государства. Республика Казахстан согласно ст. 1 Конституции утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. [1] Одной из наиболее важных проблем, связанных с проведением в Республике Казахстан демократических реформ, является реальное обеспечение прав и свобод человека, в том числе путем защиты личности от противоправных посягательств. Существенную роль в этом играет административная полиция, в системе управления МВД РК, которая отличается от других субъектов функциональной власти тем, что наделена значительным объемом прав применять меры административного принуждения.

Органы внутренних дел на всех уровнях организации (республиканском, местном) должны стремиться к созданию и постоянному совершенствованию системы управления социальной информацией, включающей в себя весь процесс ее изготовления и продвижения [2].

К вопросу управления деятельностью административной полиции как структурного звена системы МВД РК:

Административная полиция в настоящее время является самым крупным и многофункциональным структурным подразделением в системе органов внутренних дел, которое помимо обеспечения общественной и дорожной безопасности, осуществляет ряд иных, не менее важных функций (*оказание госуслуг, госохрана, контроль за оборотом оружия и частной охранной деятельностью, и т.д.*).

Такое значительное число задач связано с проведенным в 2013 году объединением комитетов административной, дорожной полиции и департамента специализированной службы охраны.

Исходя из этого, одной из проблем управления подразделениями административной полиции является, *ее многофункциональность*, которая негативно влияет на качество организации работы курируемых Комитетом АП МВД РК подразделений (*местной, административной полиции и специализированной службы охраны*) и выстраивание партнерских отношений с гражданским обществом.

Каждое подразделение Комитета выполняет различные по роду деятельности функции и задачи, требующие индивидуального подхода к их реализации. Ни одно из основных направлений деятельности административной полиции (*охрана общественного порядка, обеспечение дорожной безопасности, профилактика правонарушений, оказание государственных услуг, ведение административного производства, охранная деятельность и др.*) не может реализовываться за счет взаимозаменяемости с другими подразделениями административной полиции, т.к. требует специфических навыков и знаний, а в ряде направлений и профильного образования (*дорожно-техническая инспекция, по делам несовершеннолетних и т.д.*).

Рассмотрим особенности отдельных направлений деятельности Комитета АП МВД и подведомственных ему подразделений:

1. *Государственный контроль и надзор за дорожным движением и обеспечением его безопасности.*

Выполнение указанной задачи и вытекающими из неё функциями в Комитете ранее было возложено на несколько подразделений:

- *Управление по организации работы дорожно-технической инспекции и процессинговых центров;*
- *Управление организации охраны общественного порядка и обеспечения дорожной безопасности;*
- *Управление административной практики.*

Такое распределение негативно сказывалось на координации работы в сфере обеспечения дорожной безопасности в целом.

Казахстан является участником восьми основополагающих договоров и соглашений в области обеспечения дорожной безопасности и, несмотря на постоянное совершенствование, в обществе и в экспертных кругах растет запрос на результативность достижения показателей по снижению аварийности и смертности на дорогах.

Ускоренные темпы уровня автомобилизации населения и протяженность автомобильных дорог требуют совершенствования улично-дорожной сети, минимизировав риск совершения ДТП и тяжести их последствий (строительство многополосных автомагистралей с разделительными и удерживающими ограждениями, разноуровневых транспортных развязок и пешеходных переходов, тротуаров, освещения, зоны покрытия мобильной и интернет связи и т.д.).

В современных условиях только одними административными мерами воздействия на водителей транспортных средств и пешеходов добиться высокого уровня дорожной безопасности уже невозможно. Как показывает международный опыт, применение исключительно полицейских санкций не дает долговременного эффекта, соответственно назрела объективная необходимость изменения традиционного подхода к обеспечению безопасности дорожного движения, основанного лишь на возложении ответственности за аварии на «человеческий фактор». Контроль ситуации.

Предотвращение угонов, организация оперативно-розыскных мероприятий по задержанию автомобилей при получении сообщения об их незаконном завладении, уклонения от уплаты штрафов, контроль ситуации на магистралях, профилактические действия с транспортом, владельцы которого лишены права на вождение - лишь небольшая часть перечня проблем, решаемых сотрудниками дорожной полиции в своей повседневной деятельности.

На сегодняшний день, когда традиционные методы не всегда дают ожидаемый результат, возникает необходимость использования новых высокотехнологичных программных и технических средств.

В Павлодарской области установлены несколько систем видеофиксации событий на автодорогах. Это такие, как-то: «Redspeed», АПК «Автоураган» и АПК «Автоинспектор». Первые два комплекса решают задачу выявления нарушений правил дорожного движения, а именно скоростного режима. АПК «Автоинспектор» фиксирует нарушения скоростного режима, но также определяет госномера всего автотранспорта, проходящего через зону видеофиксации и в автоматическом режиме связывается с базой данных регистрации автотранспорта, для определения владельца.

На сегодняшний день, после проведения мероприятий по расширению и запуску в эксплуатацию системы «Автоинспектор», для более эффективной организации работы стационарных постов контроля движения автотранспорта, но и расширения системы оперативного реагирования служб ДП на результаты контроля системы, в регионе действует аппаратно-программный комплекс «ПЕРЕХВАТ». Все названные меры соответствуют общей концепции и единой технической политике МВД РК по внедрению и применению систем видеонаблюдения и автоматических средств фиксации.

Основными направлениями государственной политики в сфере дорожного движения являются:

- обеспечение безопасности и доступности дорожного движения;
- комфортности и сервиса для его участников;
- снижение рисков в дорожном движении, переход к безопасным транспортным

средствам и др.

Исходя из реальной потребности и повышения эффективности работы в данном направлении путем проведения постоянного мониторинга ситуации во взаимодействии с заинтересованными государственными органами, усиления профилактики дорожной безопасности, выявления причин и условий возникновения дорожно-транспортных происшествий по дорожным условиям и их устранение, возникла необходимость создания *Управления дорожной безопасности*.

2. Профилактика правонарушений.

Выполнение задачи по профилактике правонарушений и реализация вытекающих из неё функций ранее были возложены на:

- Управление профилактической деятельности;
- Управление ювенальной полиции и по защите женщин от насилия;
- Управление по контролю за оборотом гражданского и служебного оружия (*функция - проведение природоохранных мероприятий*);
- **Управление организации и контроля за деятельностью служб административной полиции** (*функция - взаимодействие с гражданами и организациями, участвующими в охране общественного порядка и профилактике правонарушений, правовой пропаганде безопасного поведения на улицах и других общественных местах*).

В сложившейся практике предупреждения преступности силами и средствами органов внутренних дел имеются следующие недостатки:

- недостаточное прогнозно-аналитическое обеспечение, в том числе отсутствие современных информационно-вычислительных технологий анализа больших данных;
- недостаточно эффективное сочетание традиционных и инновационных подходов в организации и обеспечении правопорядка (чрезмерное сокращение физического присутствия полиции в общественных местах за счет расширения сферы цифрового контроля правопорядка), особенно на территориях с недостаточно развитой городской инфраструктурой;
- частичное отступление на местах от практики рационального распределения сил и средств МПС (прежде всего участковых инспекторов полиции) по принципу пропорционального распределения в зависимости от общего количества обслуживаемого населения; недостаточное распространение реализации принципа количественного и качественного распределения, степени концентрации сил полиции в зависимости от уровня криминогенности обслуживаемой территории;
- недостаточное применение тактики концентрированной, точечной профилактики наиболее криминогенных районов и территорий (рейдовые профилактические мероприятия; выставление пеших патрульных нарядов в жилых массивах в утренние и дневные часы - в период повышенной активности квартирных воров; обеспечение повышенной концентрации сил правопорядка в периоды и в местах повышенного криминального риска);
- система оценки эффективности сотрудников ОВД по-прежнему основана на устаревших, неэффективных подходах: выполнении количественного плана выявления, пресечения, раскрытия и предупреждения правонарушений, направления дел и материалов в суд; ориентация исключительно на количественные показатели службы (как в уголовной, так и в административной практике);
- серьезное ослабление профилактической функции уголовного законодательства за счет его чрезмерной гуманизации в течение последних пяти лет [3]

Также необходимо отметить существенную роль такого фундаментального криминогенного фактора, на который правоохранительные органы не в силах влиять, как недостаточное качество социального капитала.

Социальный капитал - понятие, появившееся в социологии, экономике и политологии в 80-е, 90-е годы прошлого столетия. Социальный капитал (или, как его еще называют, культурный капитал, гражданский капитал) определяет качество социальных связей

в обществе. Основные критерии, по которым определяют качество социального капитала, - это уровень доверия членов общества друг к другу, уровень ответственности друг перед другом, уровень заботы членов общества об общественных благах и интересах.

По оценкам международных экспертов качество социального капитала в Казахстане по процентной шкале оценивается на уровне 42% [4].

Таким образом, учитывая реалии текущей ситуации, базовым стратегическим концептом профилактики правонарушений должно стать развитие трех ключевых направлений:

1) *сокращение объективных возможностей совершать правонарушения* за счет: дальнейшего расширения сферы тотального цифрового контроля общественных мест; совершенствования прогнозирования криминогенной ситуации; оптимизации системы использования сил и средств полиции с учетом инфраструктурных особенностей местности.

2) *снижение желания, решимости у граждан совершать правонарушения* за счет сочетания эффективного сочетания карательной и превентивной функций государства; усиление противодействия ключевым криминогенным факторам - незаконному обороту оружия, наркотических средств и психотропных веществ, распространение алкоголизма.

3) *нейтрализации криминально активных лиц* за счет адресной профилактики асоциального подучетного элемента, то есть лиц, склонных к совершению преступлений и правонарушений (профилактический контроль, разобщение и демотивация криминальной активности).

С учетом трех основных векторов развития системы профилактики, предлагаются следующие системные меры:

1. *Совершенствование прогнозно-аналитической деятельности подразделений МВД и территориальных департаментов полиции* за счет создания на базе Штаба-департамента министерства и штабов-управлений территориальных штабов-управлений ДП прогнозно-аналитических центров из компетентных аналитиков; *поэтапное внедрение современных технологий автоматизированной обработки и анализа больших данных (технологий Big Data)*, как это осуществляется при расстановке сил и средств полиции в крупных городах США (Лос-Анджелес, Сан-Франциско и др.), в сфере противодействия правонарушениям [5].

В рамках прогнозно-аналитической деятельности необходима *организация регулярных криминологических исследований причин и условий, способствующих совершению правонарушений*. При этом, исходя из зарубежной практики (США, Канада, Германия, Франция, Япония), причины и условия должны дифференцироваться по категориям (естественные и искусственно созданные; существенные (триггеры) и менее существенные; макро- и микроуровневые; подконтрольные и неподконтрольные ОВД. Данный анализ позволит более точно, развернуто прогнозировать развитие криминогенной ситуации, планировать мероприятия по противодействию правонарушениям.

2. *Более эффективное сочетание традиционных и высокотехнологичных подходов в профилактике правонарушений*. С одной стороны следует обеспечить максимально эффективное использование физических сил и средств полиции в местах и в периоды высокого риска криминальной активности. С другой стороны, необходимо продолжить *развитие и наращивание инфраструктуры цифровых технологий общественной безопасности* (прежде всего, расширение сети интеллектуальных камер наружного наблюдения и фиксации нарушений).

В рамках этого направления целесообразно развивать *концепцию адресной (точечной) концентрированной профилактики*. Суть данной концепции заключается в повышенной концентрации профилактических усилий наружных сил полиции в наиболее пораженных правонарушениями районах, в часы повышенной криминальной активности.

3. *Рационализация системы количественного и качественного распределения сил и средств полиции в зависимости от степени криминальной пораженности и характера криминальной активности на соответствующих территориях (районах)*. В этих целях необходимо обеспечить качественный оперативный анализ состояния правопорядка (состоя-

ния, структуры и динамики криминальной активности), а также гибкую, оперативную систему передислокации сил и средств полиции [6].

4. *Постепенный переход от количественно-плановой модели оценки эффективности сотрудников и подразделений полиции к качественно- процессной модели.*

Оптимизация системы профилактики правонарушений в значительной мере зависит от системы оценки эффективности сотрудников полиции и территориальных подразделений.

Существующая на сегодняшний день модель оценки эффективности, основанная на показателях криминальной статистики и количественном подсчете исчисляемых показателей службы по факту является неэффективной, препятствующей построению современной системы противодействия правонарушениям.

В этой связи необходимо начать целенаправленную работу о пересмотру системы оценки эффективности полиции. Основой такой трансформации должен стать переход от *количественно-статистического к качественно-процессному подходу.*

Деятельность сотрудника должна оцениваться не по результату (выставленному количественному показателю), а по качеству, своевременности, полноте и рациональности выполненных им действий в рамках решения поставленной служебной задачи в отведенное служебное время.

Внедрение качественно-процессного подхода в оценке эффективности полицейских потребует обеспечения следующих условий:

- объективное определение норм нагрузки и, на этой основе, формирование эффективной штатной численности подразделений полиции, особенно низового уровня;
- стандартизация всех видов служебных мероприятий;
- полное реформатирование системы контроля качества службы.

Кроме того, в системе оценки эффективности деятельности сотрудников

и подразделений полиции следует использовать дополнительные критерии, распространенные в мировой практике. Так, по рекомендации Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) по реализации концепции и стратегии эффективной оценки работы полиции включают в себя:

- проведение опросов общественного мнения и интервьюирование целевых групп по вопросу эффективности работы полиции и ситуации с безопасностью в жилых районах и мерах по ее обеспечению [7].

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 12.12.2021)

2. Аналитические материалы Комитета административной полиции МВД РК. – Нур-Султан, 2021.

3. Колесников Ю.Ю., Мукажанов А.Е. Основные направления развития профилактической функции полиции Казахстана: Международный научный журнал «Наука». –№ 3 (66) 2020. – Костанай, 2020. - с. 42-48.

4. Adler, S. P.; Kwon, S.K. Social Capital: Prospects for a new Concept (eng.) // Academy of Management Review (eng.) rus. : journal. — 2002. — Vol. 27. — P.17-40.

5. THE LEGATUM PROSPERITY INDEX™ 2019 (Creating the Pathways from Poverty to Prosperity) // Электронный ресурс [Режим доступа]: <https://www.prosperity.com/rankings?pinned=&filter=>.

6. Робертсон, Алан; Эбби, Грэм. Управление талантами. Как извлечь выгоду из талантов ваших подчиненных=Managing Talented People: Getting on with - and the Best from - Your Talent. - Баланс-Клуб, 2004.-184 с.

7. Воронин Ю.А. Предупреждение преступности в зарубежных странах // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – №27(281). Право. Вып. 32.

References:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of 03.23.2019) // [Electronic resource]: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&show_di=1
2. Analytical materials of the Administrative Police Committee of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - Nur-Sultan, 2021.
3. Kolesnikov Yu.Yu., Mukazhanov A.E. Main directions of development of the preventive function of the police of Kazakhstan International scientific journal "Science", No. 3 (66) 2020. - Kostanay, 2020. - P. 42-48.
4. Adler, S. P.; Kwon, S.K. Social Capital: Prospects for a new Concept (eng.) // Academy of Management Review (eng.) rus. : journal. — 2002. — Vol. 27. — P.17-40.
5. THE LEGATUM PROSPERITY INDEX™ 2019 (Creating the Pathways from Poverty to Prosperity) // [Electronic resource]: <https://www.prosperity.com/rankings?pinned=&filter=>.
6. Robertson, Alan; Abby, Graham. Managing Talented People: Getting on with - and the Best from - Your Talent. - Balance-Club, 2004.-184 p.
7. Voronin Yu.A. Crime prevention in foreign countries // Bulletin of the Chelyabinsk State University. 2012. No. 27 (281). Right. Issue 32.

Сведения об авторах

Колесников Юрий Юрьевич – декан факультета экономики и права Торайгыров университета, кандидат юридических наук.

Ахмеджанова Гульнара Бисенгазиевна – заведующая кафедрой «Правоведение» Торайгыров университета, доктор юридических наук.

Тузельбаев Нургали Ошпанбаевич – Торайгыров университет, кандидат юридических наук.

Колесников Юрий Юрьевич – Торайгыров университетінің экономика және құқық факультетінің деканы, заң ғылымдарының кандидаты.

Ахмеджанова Гульнара Бисенгазиевна – Торайгыров университетінің «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы.

Тузельбаев Нургали Ошпанбаевич – Торайгыров университеті, заң ғылымдарының кандидаты.

Kolesnikov Yuri Yurievich – Dean of the Faculty of Economics and Law of Toraighyrov University, Candidate of Law.

Akhmedzhanova Gulnara Bisengazievna – Head of the Department of “Law” of Toraighyrov University, Doctor of Law.

Tuzelbayev Nurgali Oshpanbayevich – Toraighyrov University, Candidate of Law.

Б.М. Сейтакова¹, Г.Е. Жанабекова²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Департамент Собственной безопасности МВД Республики Казахстан,
Нур-Султан, Казахстан

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРОВЕДЕНИЮ СЛУЖЕБНЫХ РАССЛЕДОВАНИЙ ПО ФАКТАМ СУИЦИДОВ СРЕДИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В статье рассмотрены порядок проведения служебного расследования по фактам суицида среди сотрудников полиции. В качестве факторов для проведения служебного расследования, рассматриваются психологические кризисные состояния; посттравматические стрессовые расстройства; психотравмирующие события, вызвавшие психическую дезадаптацию; деструктивное поведение; личностные особенности сотрудника. Авторами выделены основные факторы суицидального риска у сотрудников органов внутренних дел. Сформулированы основные категории, использованные при характеристике подобного поведения. Приведен примерный перечень обстоятельств, которые выясняются с целью изучения личности суицидента. Анализ практики позволил сделать некоторые рекомендации по проведению служебных расследований. Делается вывод о целесообразности объединения усилия для устранения условий, способствующих совершению суицида.

Ключевые слова: суицид, суицидент, служебное расследование, сотрудник органов внутренних дел, психолог, стресс.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің арасында суицид фактілері бойынша қызметтік тергеу жүргізу ұсынымдары

Мақалада полиция қызметкерлері арасында суицид фактілері бойынша қызметтік тергеу жүргізу тәртібі қарастырылған. Қызметтік тергеу жүргізу үшін факторлар ретінде психологиялық дағдарыстық жай-күйлер; жарақаттан кейінгі стрестік бұзылулар; психикалық бейімсіздікті тудырған психо-травматикалық оқиғалар; деструктивті мінез-құлық; қызметкердің жеке ерекшеліктері қаралады. Авторлармен ішкі істер органдары қызметкерлерінің өзіне-өзі қол жұмсау қаупінің негізгі факторлары анықталған. Мұндай мінез-құлықты сипаттауда қолданылатын негізгі санаттар тұжырымдалған. Суицидке бейім тұлғалардың жеке басын зерттеу мақсатында анықталатын жағдайлардың шамамен тізімі келтірілген. Тәжірибені талдау қызметтік тергеу жүргізу бойынша кейбір ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді. Өз-өзіне қол жұмсауға ықпал ететін жағдайларды жою үшін күш-жігерді біріктірудің орындылығы туралы қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: суицид, суицидент, қызметтік тергеу, ішкі істер органдарының қызметкері, психолог, стресс.

Recommendations for conducting internal investigations on the facts of suicides among law enforcement officers

The article discusses the procedure for conducting an official investigation into the facts of suicide among police officers. Psychological crisis conditions are considered as factors for conducting an official investigation; post-traumatic stress disorder; traumatic events that caused mental maladjustment; destructive behavior; personal characteristics of the employee. The authors have identified the main factors of suicidal risk among employees of the internal affairs bodies. The main categories used to characterize such behavior are formulated. An approximate list of circumstances that are being clarified in order to study the personality of a suicide is given. The analysis of the practice made it possible to make some recommendations on the conduct of official investigations. It is concluded that it is advisable to combine efforts to eliminate conditions conducive to committing suicide.

Key words: suicide, suicide, official investigation, police officer, psychologist, stress.

Профессиональная деятельность сотрудников органов внутренних дел характеризуется высоким уровнем напряженности и стрессоустойчивости. Особую актуальность представляет выполнение служебных задач в экстремальных условиях, в таких случаях у значительного числа сотрудников может развиваться состояние психической дезадаптации, которые в дальнейшем сказываются на состоянии их здоровья, семейно-бытовых отношениях, увеличению риска совершения суицидов.

В настоящее время в Республике Казахстан наблюдается значительный рост совершения суицида среди сотрудников органов внутренних дел.

По мнению А.В. Сухина, на рост числа суицидов среди личного состава полиции те же факторы, что и аутоагрессивное поведение всего населения страны. К ним следует отнести:

- снижение уровня жизни и рост социальной напряженности;
- интенсивное имущественное расслоение и увеличение потребительских запросов в обществе, а также в микросоциальном окружении, порождающие состояние отчаяния из-за неспособности обеспечить достойный уровень стандартов жизни себе и члену своей семьи;
- нарастание разобщения, атомизации общества и микроколлективов, обостряющих у человека чувство одиночества, вызывающих эмоциональную угнетенность, ощущение высканности от окружающих [1, с. 182].

Сотрудники правоохранительных органов подвержены тому же риску и факторам, способствующих самоубийству, что и другие представители населения в целом, такие как психические заболевания, злоупотребление психоактивными веществами, социальная изоляция, проблемы в отношениях, а также финансовые проблемы. Дополнительные факторы, более характерные для профессии сотрудника правоохранительных органов, включают риск самоубийства и другие травмирующие события (например, жестокое обращение с детьми, насилие, смерть коллеги), легкий доступ к огнестрельному оружию и навыки его использования, а также организационные стрессоры (например, сменная работа, административная нагрузка) [2, с. 3].

Взаимоотношения на работе, неприятности (конфликты) с руководством по службе, конфликтные взаимоотношения с коллегами по работе; неблагоприятный психологический климат в рабочем коллективе; конфликты между выполнением и невыполнением работы; несовместимость различных наборов налагаемых на работников обязанностей; недостаточная или чрезмерная загруженность на работе могут являться причинами возникновения стресса на рабочем месте.

Ведь стресс оказывает негативное влияние, в первую очередь, на выполнение функциональных обязанностей. Даже относительно невысокий уровень стресса может препятствовать продуктивному выполнению работы, а чем с более высоким уровнем стресса приходится сталкиваться на рабочем месте, тем более неблагоприятно это будет отражаться на ее выполнении [3, с. 17-18].

Для предотвращения возникновения и развития профессионального стресса очень значима роль психологов в системе ОВД.

Внедренные должности штатных психологов и комнаты психологической релаксации в подразделениях ОВД физически не могут снизить уровень стресса у каждого сотрудника, тем более, что не каждый сотрудник обращается к ним за помощью. А начальники подразделений, не имея специального психологического образования, не способны определить критический для сотрудника уровень психической перегрузки. По этой причине, на наш взгляд, имеются случаи суицида среди сотрудников органов внутренних дел [4].

Так, по каждому суицидальному случаю, в том числе его попытке, в обязательном порядке проводится служебное расследование с целью установления (*доказывания*) факта самоубийства, а не совершения иного насильственного преступления, причин и условий, спо-

собствовавших этому, а также для профилактики аналогичных происшествий, устранения выявленных нарушений, принятия и реализации организационных мер по оздоровлению морально-психологического климата в подразделении.

Тщательное расследование суицидов и их попыток (как любого чрезвычайного происшествия), как правило, выявляет целый комплекс недостатков в организации профессиональной деятельности сотрудников.

В ходе проводимого исследования, сбора и обработки аналитических справок, методических рекомендаций и материалов служебных расследований при проведении профилактической работы необходимо обращать особое внимание на наличие следующих факторов:

- а) психологические кризисные состояния;
- б) посттравматические стрессовые расстройства;
- в) психотравмирующие события, вызвавшие психическую дезадаптацию;
- г) деструктивное поведение;
- д) личностные особенности сотрудника.

Заключение служебного расследования должно состоять из описательной и резолютивной частей.

1) Описательная часть должна содержать:

- дату и место вынесения заключения служебного расследования;
- основание проведения служебного расследования;
- описание установленных в ходе служебного расследования фактов, обстоятельств совершения суицида/попытки суицида;
- объяснения сотрудников, руководителей, а также других лиц, имеющих значение при принятии решения по результатам расследования;
- материалы, подтверждающие (*доказательства*) или исключаящие вину других сотрудников, руководителей;
- обстоятельства, смягчающие или отягчающие ответственность сотрудников, руководителей, а также других лиц, имеющих значение при принятии решения по результатам расследования;
- нарушения требований антикоррупционного законодательства, Этического кодекса государственных служащих и других нормативных правовых актов в случаях доведения до самоубийства;
- сведения об организации рабочего времени и его соблюдении как руководством, так и личным составом, своевременном предоставлении выходных, отпусков;
- сведения об организации культурно-массовых мероприятий (*досуга*) в подразделении, где служил/служит суицидент, об участии в общественной жизни подразделения;
- сведения о взаимоотношениях на службе с коллегами и руководством, с родственниками и в быту (*ненормированный рабочий график, отсутствие выходных, отзыв из отпуска, конфликты, измены, игромания, зависимость и т.д.*);
- иные факты и обстоятельства, установленные в ходе проведения служебного расследования.

2) Резолютивная часть должна содержать:

- сведения об окончании служебного расследования, подтверждении или неподтверждении виновности сотрудника (*сотрудников*), руководителей;
- выводы о причинной связи несения службы и ее особенностей с решением свести счеты с жизнью, в т.ч. связанных с прохождением службы либо с бытом;
- предложения о применении (*неприменении*) мер дисциплинарной ответственности с указанием конкретного вида взыскания или иных мер воздействия;
- предложения об ответственности руководителей, которые допустили факт доведения до самоубийства на службе;

- предложения о мерах по устранению выявленных при проведении служебного расследования недостатков и нарушении законности;
- рекомендации предупредительно-профилактического характера.

По каждому факту суицида или его попытки служебное расследование проводится комиссионно Управлением кадровой политики Департамента полиции региона (*не ниже заместителя начальника УКрП ДП*) с обязательным привлечением психолога, а также других служб.

В свою очередь, психологом составляется отдельная справка с последующим приобщением к материалам проверки.

В материалах служебной проверки по факту суицида/попытки сотрудника должны быть собраны следующие материалы:

1. Автобиография.
2. Послужной список.
3. Характеристика сотрудника.
4. Психологическое заключение сотрудника.
5. Выписки ПФЛ из результатов ОБВК (*все результаты прохождения медико-психологического обследования в процессе службы*).
6. Копии справок Военно-врачебной комиссии (*ОБВК*).
7. Выписки из результатов полиграфологических исследований.
8. Материалы по профилактике суицида (*справки, планы*).
9. Копия личной карточки.
10. Копии заключений, справок психологической работы с сотрудником.
11. Копии протоколов заседаний рабочей группы по профилактике суицида.
12. Карта суицидента.
13. Копия справки (*заключения*) по факту суицида.
14. Психологическое заключение о выявленных причинах и условиях, способствовавших совершению самоубийства, отражающее личностные особенности суицидента.
15. Объяснительные от коллег, членов семьи, друзей и близких о причинах и обстоятельствах произошедшего.

Информация, которая должна отражаться в заключении служебной проверки по факту совершения суицида:

1. Социально-демографические сведения о суициденте (*должность, звание, фамилия, имя, отчество, год рождения, период службы в органах внутренних дел, в занимаемой должности, вывод из служебной характеристики, семейное положение, образование, условия проживания и др.*).
2. Описание события (*время, место, способ и другие обстоятельства*).
3. Мотивы, непосредственный повод, причины и условия, способствовавшие совершению самоубийства.
4. Состояние психического здоровья, употребление спиртных напитков или наркотических средств, серьезные соматические заболевания.
5. Наличие конфликтов на службе и в семье.
6. Наличие правонарушений, серьезных дисциплинарных проступков.
7. Наличие психотравмирующих событий (*смерть близких, развод, измены, работа в экстремальных условиях, применение оружия и т.д.*).
8. Наличие достаточных оснований для включения сотрудника в группу лиц, нуждающихся в повышенном психолого-педагогическом воздействии.
9. Сведения о нарушениях законности, приказов, инструкций и иные недостатки в организации работы с личным составом, способствовавших совершению самоубийства/попытки.

10. Наличие оснований для применения конкретного вида дисциплинарного взыскания или мер общественного воздействия.

Личность изучается (*по возможности*) за весь период службы с помощью характеристик, даваемых разными и независимыми друг от друга группами лиц (*близкими по работе, учебе, семейной жизни, досугу, занятиям спортом и т.п.*). Для установления причин конфликтов важно выяснить, не отмечались ли у суицидента эмоциональная неустойчивость, чрезмерная обидчивость, трусливость, повышенная самовлюбленность, сознание собственной неполноценности или превосходства над другими (*действительного или мнимого*). Кроме того, выясняются такие характеристики личности суицидента, как склонность к общению или замкнутость во взаимоотношениях с окружающими, доброжелательность и взаимопомощь либо стремление к угнетению и подавлению, а также рассматривается интимная сторона жизни, справедливость понесенных наказаний и угроз, оправданность переводов по службе, учебе, занятии спортом, удовлетворенность работой, взаимоотношениями в семье, участие в деятельности общественных организаций.

По мнению В. С. Бурдановой, в отношении лиц, занимающихся спортом, важно дополнительно установить их переносимость различных физических и психических нагрузок. Необходимо собрать различные характеристики: служебные (*с разных мест работы*), с места жительства. Характеристики могут дополняться служебными карточками, карточками взысканий и поощрений, послужным листом или учетно-послужной карточкой, приказами о перемещении по службе, выписками из личного дела, аттестациями, автобиографиями. Полезно изучить сведения о заработной плате, премиях, вычетах из зарплаты (*алименты, исполнительные листы*), ссудах и кредитах. В отношении материально ответственных лиц запрашивают результаты инвентаризаций и возмещения недостач. Факты, установленные с помощью перечисленных документов, могут указывать на факты хищений, взяток и других преступлений, боязнь отвечать за которые и привела к самоубийству. Располагая сведениями о характере и особенностях психики суицидента, можно вынести суждение о мотивах поведения, которые довели его до нервного расстройства, отчаяния, сформировали чувство безысходности и привели в итоге к самоубийству [5, с. 29].

Примерный перечень обстоятельств, которые выясняются с целью изучения личности суицидента:

1. Семейная жизнь, удовлетворенность взаимоотношениями с супругом (*супругой*), физическая и психическая полноценность, распределение семейных обязанностей, взаимоотношения с детьми (*если детей нет, не тяготились ли их отсутствием, неудачные попытки ЭКО при сильном желании иметь детей*), причины ссор и конфликтов (*если таковые имели место*).

2. Употребление алкоголя, наркотиков (*частота, количество*), состояние и поведение после принятия спиртного или наркотических средств, отношение к этому супруга (*супруги*), детей, родителей, других лиц, причины, приведшие к употреблению алкоголя или наркотиков.

3. Взаимоотношения на работе, с коллегами и начальством, наличие друзей, удовлетворенность работой, обычное настроение, реакция на замечания, склонность подчиняться или командовать.

4. Стремления, желания суицидента, его привязанности и антипатии, мечты о ближайшем и далеком будущем, его самооценка, предметы или поступки, которыми он гордился в работе, учебе, спорте.

5. Успехи в работе, учебе, спорте, в каких видах (*настоящие и прошлые*), оценка успехов или неудач, соединение жизненных планов с коммерцией, быстрый заработок с помощью ставок в букмекерских конторах, другой деятельностью, учебой или спортом, желание продолжать занятия, продвигаться по службе, играть в команде или выступать в одиночных соревнованиях, заниматься наукой, в каком коллективе.

6. Занятия в часы досуга: театр, кино, книги, кафе и рестораны, спорт и др., конкретно в выходные дни, во время отпуска.

7. Реакция на болезни (*действительные и мнимые*) свои, своих близких, чужие, оценка их исхода, отношение к лечению, назначенному врачом, к самолечению.

8. Общее состояние здоровья, не жаловался ли на головные боли, плохой сон (*бессоницу*), замечались ли странности в поведении, изменение настроения, не высказывались ли идеи о преследовании, не находился ли перед самоубийством в подавленном состоянии. В случае попытки самоубийства, как эти жалобы и изменения настроения понимает и оценивает опрашиваемый, чем он их объясняет.

9. Высказывались ли мысли о самоубийстве, если да, то когда, в связи с чем, в какой форме, как их оценивали опрашиваемый и другие лица (*считали реальными или нет, по каким соображениям*).

На основании вышеперечисленного следует отметить, что особенно важна последовательность вопросов и контрольные вопросы.

Примерный перечень вопросов для сослуживцев, руководителей:

1. Как давно и как близко Вы знали данного сотрудника? Что можете рассказать о нем, его деловых, моральных и психологических качествах?

2. Как Вы оцениваете его?

3. Какие взаимоотношения были у Вас с данным сотрудником?

4. Не вызывал ли суицидент у Вас чувство гнева, ненависти, желание наказать его, если да, то из-за каких его поступков эти чувства возникали?

5. Как Вы разрешали такие конфликтные ситуации? Какие меры применяли?

6. Как относился к таким Вашим поступкам совершивший самоубийство сотрудник? Возмущался ли, жаловался ли, если да, то кому, вступал в спор, драку?

7. Как Вы относились к ответным поступкам данного сотрудника? Знали ли о жалобах, переживаниях? Вызывало ли это у Вас чувство удовлетворения, успокоения, желание простить потерпевшего за его действия, «спровоцировавшие» Ваши?

8. Считал ли сотрудник унижительными, оскорбительными, жестокими для себя Ваши действия, если да, то почему? Как Вы относились к этому? Соглашались ли с такой оценкой Ваших действий?

9. Когда Вы узнали о мыслях потерпевшего покончить жизнь самоубийством? При каких обстоятельствах? Как Вы к этому отнеслись? Считали ли правильным для него и для себя такой исход Ваших отношений? Хотели ли смерти или относились безразлично?

10. Обращался ли сотрудник за материальной помощью?

11. Просил ли данный сотрудник в долг деньги? Играл ли в азартные игры? Имел ли кредиты в банках и микрокредитных организациях?

12. Обращались ли к вам другие сотрудники с какой-либо информацией о суициденте (*часто просит в долг, после наряда не уходит домой, увлекается «ставками», не знает, как пережить измену свою либо супруга/супруги, усталость от совместного проживания с семьей супруга/супруги и т.д.*).

Перечень вопросов может быть дополнен, а последовательность их изменена по усмотрению уполномоченного лица, проводящего служебное расследование.

Проводимое служебное расследование должно содержать предложения о применении конкретного вида дисциплинарного взыскания или мер общественного воздействия в отношении должностных лиц, не обеспечивших выполнение приказов МВД Республики Казахстан, а также конкретные меры по устранению выявленных недостатков.

Руководители служб и подразделений ОВД должны оказать всемерное содействие сотрудникам, проводящим служебное расследование, незамедлительно представлять запрашиваемую информацию и служебную документацию.

За воспрепятствование деятельности при проведении служебного расследования сотрудники в соответствии с Законом Республики Казахстан «О правоохранительной службе» несут дисциплинарную ответственность.

Служебное расследование завершается не позднее, чем через один месяц со дня принятия решения о его проведении. Сроки служебных расследований по фактам совершения суицидов определяются руководителем подразделения, и служебное расследование должно быть окончено в кратчайшие сроки. Результаты служебного расследования представляются руководителю, принявшему решение о его проведении, в виде заключения в письменной форме, которое утверждается им не позднее, чем через три календарных дня со дня окончания расследования.

Копии заключений служебного расследования, справки психолога, приказы о принятых мерах в связи с данным чрезвычайным происшествием направляются в психологическую службу Департамента кадровой политики и Департамент собственной безопасности МВД Республики Казахстан.

В заключении хотим отметить, что изучение заключений служебных расследований по фактам суицида сотрудниками ОВД в группу риска могут входить, например, мужчины до 30-ти лет, проживающие в одиночестве, страдающие депрессивными расстройствами. Для «запуска» суицидальных действий необходим пусковой фактор, которым, как правило, является конфликт или кризис. Обычно причиной кризиса является утрата, смерть близкого человека, развод, социальная и физическая беспомощность, депрессия и пр.

В связи с этим предлагается объединить усилия для устранения условий, способствующих совершению данных чрезвычайных происшествий. Для профилактики самоубийств могут быть разработаны комплекс мероприятий, включающие в себя целенаправленную деятельность кадровых и воспитательных аппаратов, психологической службы и лечебных учреждений.

Список использованных источников:

1. Сухинин А.В. Суицидальное поведение сотрудников полиции: проблемы причинности и доказывания// Интернет-ресурс:<https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 25.10.2021).
2. Preventing suicide among law enforcement officers: an issue brief// Интернет-ресурс:https://www.theiacp.org/sites/default/files/2020-02/_NOSI_Issue_Brief_FINAL.pdf (дата обращения : 26.10.2021).
3. Сейтакова Б. М., Приходько И. С., Орашева Б. А., Тустикбаева А. С., Токтарбаев Д. Д.: Факторы суицидального риска у сотрудников органов внутренних дел: причины и меры профилактики. Методические рекомендации. – Алматы: НИЦ Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2021. – 60 с.
4. Дильбарханова Ж.Р., Нуртазина А.Р. Совершенствование профессионального уровня сотрудников органов внутренних дел с помощью нейро-лингвистического программирования// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №4 (65) 2020. – С.125-130.
5. Бурданова В.С. Расследование доведения до самоубийства: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2001. – 56 с.

List of sources used:

1. Sukhinin A.V. Suicidal behavior of police officers: problems of causality and proof// Online resource:<https://cyberleninka.ru/> / (accessed: 10/25/2021).
2. Preventing suicide among law enforcement officers: an issue brief// Online resource:https://www.theiacp.org/sites/default/files/2020-02/_NOSI_Issue_Brief_FINAL.pdf (accessed : 10/26/2021).
3. Seitakova B. M., Prikhodko I. S., Orasheva B. A., Tustikbaeva A. S., Toktarbayev D. D.: Factors of suicidal risk in employees of internal affairs bodies: causes and preventive measures. Methodological recommendations. - Almaty: SIC of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, 2021. - 60 p.

4. Dilbarkhanova Zh.R., Nurtazina A.R. Improving the professional level of employees of internal affairs bodies with the help of neuro-linguistic programming// Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. - No. 4 (65) 2020. - pp.125-130.

5. Burdanova V.S. Investigation of incitement to suicide: Study guide. 2nd ed., ispr. and add. - St. Petersburg, 2001. - 56 p.

Сведения об авторах

Сейтакова Ботакоз Макошовна – докторант 1-го курса факультета послевузовского образования (факультет №3) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции

Жанабекова Гульмира Есенгуловна – заместитель начальника Инспекции по личному составу ДСБ МВД Республики Казахстан полковник полиции

Сейтакова Ботакоз Макошовна – Қазақстан Республикасы ИІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары білімнен кейінгі білім беру факультетінің (факультет №3) 1-курс докторанты полиция подполковнигі

Жанабекова Гульмира Есенгуловна – Қазақстан Республикасы ИІМ ӨҚД жеке құрам жөніндегі инспекция бастығының орынбасары полиция полковнигі

Seitakova Botakoz Makoshovna - 1st-year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education (Faculty No. 3) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named Makana Esbulatova police Lieutenant Colonel

Zhanabekova Gulmira Esengulovna – Deputy Head of the Inspection for Personnel of the DSB of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan Police Colonel

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ**

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

А.М. Сайтбеков¹, А.Б. Отарбаева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӨШІ-ҚОН МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы көші-қон процестерін реттейтін және олардың құқықтық негіздерін айқындайтын негізгі нормативтік-құқықтық актілер қарастырылды. Мемлекеттік көші-қон саясатын құқықтық қолдау бойынша осы саладағы заңнамалық процесі дамуының негізгі кезеңдеріне назар аударылды. Авторлар заңсыз көші-қонның түсінігіне, оның құрамдас бөлігі мен заңсыз көші-қонның субъектілеіне тоқталып кетті. «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының заңын талдай отырып, көші-қон саласындағы заңнаманы бұзу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соқтыратыны көрсетілген. Осыған байланысты көші-қон саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың едәуір саны қарастырылған Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің және заңсыз көші-қон саласындағы қылмыстық жауапкершіліктің қолданылуын реттейтін қолданыстағы қылмыстық заңнаманың баптары қарастырылды. Қазақстан Республикасында көші-қонды реттейтін негізгі нормативтік құжаттарды қарастыра отырып, мақалада бүгінгі күні халықтың көші-қон процестерін басқарудың нақты мемлекеттік жүйесі құрылғандығы туралы қорытынды жасалды. Сонымен қатар заңсыз көші-қонның орын алуына себеп болған кейбір жағдайлар көрсетілген.

Түйінді сөздер: заң, иммигрант, мигрант, көші-қон, заңсыз көші-қон, құқық бұзушылық.

Правовое регулирование вопросов связанных с миграцией в Республике Казахстан

В данной статье рассмотрены основные нормативно-правовые акты, регулирующие и определяющие правовые основы миграционных процессов в Республике Казахстан. Акцентируется внимание на основных этапах развития законодательного процесса по правовой поддержке государственной миграционной политики. В статье авторы рассмотрели понятие незаконной миграции, указывают на ее составные части и останавливаются на субъектах незаконной миграции. В Законе Республики Казахстан «О миграции населения» указывается, что нарушение законодательства в сфере миграции влечет ответственность, установленную законами Республики Казахстан. В этой связи рассмотрены статьи Кодекса об административных правонарушениях, где предусмотрено значительное количество административных правонарушений в сфере миграции и действующее уголовное законодательство, регулирующее применение уголовной ответственности в сфере незаконной миграции. Рассматривая основные нормативные документы, регулирующие миграцию в Республике Казахстан, в статье сделан вывод о том, что сегодня создана четкая государственная система управления миграционными процессами населения. Наряду с этим, указаны некоторые обстоятельства, являющиеся причиной существования незаконной миграции.

Ключевые слова: закон, иммигрант, мигрант, миграция, незаконная миграция, правонарушение.

Legal regulation of migration issues in the republic of Kazakhstan

This article discusses the main regulatory legal acts regulating and defining the legal basis of migration processes in the Republic of Kazakhstan. Attention is focused on the main stages of the development of the legislative process for the legal support of the state migration policy. In the article, the author examined the concept of illegal migration, point to its components and dwell on the subjects of illegal migration. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Migration of the Population" states that violation of legislation in the field of migration affects the responsibility established by the laws of the Republic of Kazakhstan. In this regard, the articles of the Code of Administrative Offences, which provides for a significant number of administrative offences in the field of migration and the current criminal legislation regulating the application of criminal liability in the field of illegal migration, are considered. Having considered the main regulatory documents regulating migration in the Republic of Kazakhstan, the article concludes that a clear state system for managing migration processes of the population has been created today. Along with this, some circumstances are indicated that are the reason for the existence of irregular migration.

Keywords: law, immigrant, migrant, migration, illegal migration, offense

Қазақстан Республикасының Конституциясында 21-баптың 1-тармағында Қазақстан Республикасы аумағында заңды түрде жүрген әрбір адамға еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерін таңдау құқығына кепілдік берілген [1]. Осылайша, Конституция нормаларында көзделгендей еліміздің аумағында жүріп-тұру еркіндігі, сондай-ақ Республика аумағына еркін кіру және одан кету мүмкіндігі бекітілген. Сондықтан да Қазақстан Республикасында жүрген әр бір жеке тұлға, ол Қазақстан Республикасының азаматы болсын, басқа елдің азаматы болсын, азаматтығы жоқ тұлға болсын заң талаптарын қатаң түрде сақтап жүруі тиіс, сонымен қатар әр бір шетел азаматы елімізге келгенде тиісті заң нормаларына сәйкес міндетті түрде тіркеуден өтуі қажет.

Алайда қазіргі кездегі мемлекетте болып жатқан көші-қон процестерінің ауқымдылығы көптеген мәселелерді тудырады және өзіне ерекше назар аударады. Қоғам қылмыстық сипаттағы жалпы қауіп-қатерлермен күнделікті бетпе-бет келеді, олардың ішінде заңсыз көші-қон да бар. Заңсыз көші-қон ұлтаралық шиеленістің пайда болуына алып келеді, экстремистік және ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуіне де ықпал етеді. Сонымен қатар заңсыз жұмыс күші нарығының кеңеюіне және «көлеңкелі» экономиканың дамуына да әсер етеді.

Тарихқа бет бұрсак, бұл мәселелер КСРО ыдырағаннан кейін және оның аумағында пайда болған егемен мемлекеттер арасында «мөлдір» шекаралар пайда болып, посткеңестік кеңістіктегі көші-қон процестері тиісті түрде бақылаусыз қалғандықтан пайда болды деуге болады. Іс жүзінде барлық жаңа мемлекеттерде мемлекеттік шекарадан өткен сәттен бастап мигранттарды қатаң заңдық бақылауға алуға мүмкіндік беретін біртұтас мемлекеттік тетіктер болған жоқ және осы процестерді реттейтін нормативтік-құқықтық база жаңадан қалыптасқан жағдайларға сәйкес келмеді. Сондықтан, 1992 жылы, тәуелсіздіктің алғашқы жылында, Қазақстан Республикасының сыртқы көші-қон саясатының басым бағыттарын нақты белгілейтін «Көші-қон туралы» Заң қабылданды.

Халықаралық аренада Қазақстанда өзінің стратегиялық мүдделерін де, басқа мемлекеттердің мүдделерін де ескере отырып, мемлекеттік көші-қон саясатын құқықтық қолдау бойынша заңнамалық процесті ынталандырады. 1994 жылдан бастап халықаралық қатынастар және көші-қон саласындағы ынтымақтастық жанданды. Мәселен, 1994 жылы Қазақстан мен Ресей президенттері «Қазақстан мен Ресей азаматтарының азаматтық және құқықтық мәртебесі туралы» меморандумға; Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан президенттері «Көші-қон саласындағы ынтымақтастық туралы» меморандумға қол қойды. 1997 жылы Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан үкіметтері арасында «Халықтың көші-қон процестерін реттеу туралы» келісімге қол қойылды және бірлескен бағдарлама қабылданды [2, 136 б.]. Көші-қон процестерін реттеудің маңызды бағыттарының бірі 1998 жылғы 6 наурызда қабылданған Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы

мемлекеттердің заңсыз көші-қонға қарсы күрестегі ынтымақтастығы туралы келісім болып табылады, ол 2000 жылдың 20 ақпанында Қазақстан Республикасымен ратификацияланды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы көші-қон процестерін, оның ішінде заңсыз көші-қонды ішкі деңгейде де, сондай-ақ сыртқы қатынастардың осы саласындағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейту саласында да үлкен жұмыстар жүргізуде. Қазіргі уақытта көші-қон процестерін мемлекеттік реттеу саласындағы негізгі ұлттық құжат Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі «Халықтың көші-қоны туралы» Заңы болып табылады. Осы Заң халықтың көші-қоны саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді, көші-қон процестерінің құқықтық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін айқындайды [3].

Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» Заңы көші-қон процестерін реттеудің жалғыз құралы емес. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы мемлекетіміздің аумағында жүзеге асырылуда. Тұжырымдама Қазақстан Республикасының күтілетін экономикалық, әлеуметтік және демографиялық даму перспективаларымен, сыртқы саясатымен, Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі интеграциялық процестермен және жаһандандудың жалпы әлемдік үрдістерімен өзара байланыста Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының стратегиялық мақсаттарын, міндеттерін және бағыттарын айқындайды. Көші-қон саясаты тұжырымдамасының негізгі стратегиялық мақсаттары ел аймақтарының демографиялық және экономикалық тепе-теңдігін жақсарту ретінде айқындалды; уақытша және ұзақ мерзімді көші-қонды қолдану арқылы білікті мамандар үшін ашық нарықты қалыптастыру; көші-қонмен байланысты қауіптер жағдайында елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылды [4].

Алайда түрлі іс-шаралар жүзеге асырылса да іс жүзінде әлемнің барлық мемлекеттерінде заңсыз көші-қон теріс құбылысы көші-қон саясатын жүзеге асыруға кедергі келтіреді, халқының тұрақтылығына да, тұтастай алғанда әлемдік қоғамдастық үшін де үлкен қауіп төндіреді, атап айтқанда олардың экономикалық, әлеуметтік саясатын бұзады, ұлттық алауыздыққа, бүкіл әлем бойынша терроризмнің артуына да алып келеді.

БҰҰ-ның халық қоныстандыру бөлімшесінің ақпараты бойынша, көші-қон айналымына әлемнің 218 елі тартылған. Халықаралық көші-қон ұйымының болжамына сәйкес, 2030 жылға қарай жер шары халқының көші-қон белсенділігінің көрсеткіші 300 млн. адамға дейін жетеді. Бұл көрсеткіштердің едәуір бөлігін заңсыз көші-қон құрайды [5]. Заңсыз көшіп-қонушылардың ең көп саны АҚШ-та, Греция, Франция, Германия, Ұлыбритания, Италия және басқа да елдерде тұрады.

Біздің еліміз де осындай мәселе орын ала бастады, себебі Қазақстан аумағы өзінің геосаяси жағдайына байланысты Ресейге де, одан әрі Еуропа елдеріне де негізгі транзиттік торабы болып табылады. Қазақстан Республикасы ІІМ мәліметі бойынша әр жыл сайын Қазақстанға 6 млн. шетелдің азаматтары келеді. Олардың ішінен шамамен 2 млн. адам ғана ұзақ мерзімге қалу мақсатында есепке тұрады. Қалғандары туризм немесе транзит мақсатында (5 тәулікке дейін) мемлекет аумағында болады. Осы азаматтардың көп бөлігі ТМД елдерінің, әсіресе Ресей, Өзбекстан, Қырғызстанның азаматтары болып табылады.

Мазмұны бойынша көші-қон ұғымы көп мағыналы болып келеді. Ғылымда осы ұғымның 40 түрлі анықтамасы бар, ол бір терминнің мағыналық толықтырылуымен түсіндіріледі. Осыған байланысты В.А. Ионцевтің берген дефинициясы көп таралған. Ол «Халықтың Халықаралық көші-қоны әртүрлі факторлармен (отбасылық, ұлттық, саяси және басқа) немесе ұзақ мерзімді (1 жылдан астам), маусымдық және маятник сипаттағы, сондай-ақ жұмысқа, демалысқа, емделуге және т.б. циркулярлы сапарлармен негізделген тұрақты тұрғылықты жері мен азаматтығының өзгеруіне байланысты мемлекеттік шекаралар арқылы адамдардың аумақтық (кеңістіктік) жүріп-тұруын білдіреді» - деп түсіндіреді [6, 19 б.].

Қазақстан Республикасының «Халықтың көші-қоны туралы» Заңына сәйкес көші-қон – бұл жеке тұлғалардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде қоныс аударуы болып табылады [3].

Заңда берілген тұжырымдамада көші-қон сыртқы және ішкі, уақыты бойынша тұрақты немесе уақытша және орын ауыстырудың еріктілігі бойынша ерікті және мәжбүрлі деп сараланған [7, 20 б.].

Ішкі көші-қон – жеке тұлғалардың Қазақстан Республикасының ішінде тұрақты немесе уақытша тұру мақсатында қоныс аударуы деп көзделген [3]. Өз кезегінде ішкі көші-қон территорияаралық және ауыларалық (ауылдық-қалалық) болып бөлінеді. Демократиялық мемлекеттерде ішкі көші-қон - бұл заңды көші-қон болып есептеледі.

Ал бүгінгі күннің басты мәселелерінің бірі болып табылатын заңсыз көші-қон – бұл Қазақстан аумағында шетел азаматтарының келуіне, болуына (тұруына) және олардың еңбек қызметін жүзеге асыруына қатысты отандық заңнаманы бұза отырып, Қазақстан Республикасында орын ауыстыру деп саналады.

«Заңсыз көші-қон» ұғымының таралуы АҚШ-та жүргізілген құжатсыз көші-қон туралы ғылыми зерттеулерден бастау алады және оның дүниежүзіне таралуына бұқаралық ақпарат көздерінің атқарған үлесі зор деуге болады. Алайда, қазіргі заманның көптеген ғалымдары «заңсыз» (нелегальный) деген терминді иммигранттарға қатысты қолдану дұрыс емес деп санайды.

М. Паспаланова өзінің зерттеуінде «заңсыз» терминін адамға қатысты неге қолдануға болмайтынын келесідей көрсетеді: біріншіден, құқық бұзушылық субъектісі ретінде жеке тұлға емес, тек қылмыстық немесе әкімшілік кодекс бойынша белгілі бір әрекет немесе процесстер «заңсыз» болуы мүмкін. Екіншіден, мұндай терминді қолдану қабылдаушы мемлекеттегі барлық иммигранттарға қатысты теріс имиджін қалыптастыруға ықпал етеді [8, 79-90 б.].

Ғылымда заңсыз көші-қонның үш құрамдас бөлігі бар: заңсыз келу, белгілі бір аймақта заңсыз болу және заңсыз жұмыспен қамту. Заңсыз көші-қон субъектілері мыналар болып табылады: көшіп-қонушы (мигрант) – себебі мен ұзақтығына қарамастан, Қазақстан Республикасына келген және Қазақстан Республикасынан кеткен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішінде қоныс аударушы адам.

Заңсыз мигранттар санатына келесі тұлғалар жатады: жеке басын куәландыратын құжаттарсыз немесе жасанды құжаттармен мемлекетке келетін немесе оның аумағында болатын шетелдіктер; мемлекеттің шекарасын заңсыз кесіп өткен, сондай-ақ келуге құқығы жалған болып табылатын мигранттар; мерзімі өткен визасы бар мемлекет аумағында жүрген шетелдік азаматтар, мерзімі өткен еңбек шарттары бар жұмысшылар және оқу мерзімі аяқталғаннан кейін елден кетпеген шетелдік студенттер, келу мақсаты олардың ниеттеріне сәйкес келмейтін шетел азаматтары және азаматтығы жоқ тұлғалар болып табылады.

Көшіп келуші (иммигрант) – Қазақстан Республикасына уақытша немесе тұрақты тұру үшін келген шетелдік немесе азаматтығы жоқ адам [3].

Көші-қон мәселелері ұлттық заңнамада реттелгендігіне қарамастан, бұл заңнаманың бұзылуы заңсыз көші-қон мәселесіне әкеледі. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында: «Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірдебір міндеті табысты жүзеге асырылмайды» – деп көрсетті [9]. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының халықтың көші-қоны саласындағы заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілікті құқықтық реттеуге ерекше назар аудару қажет деп ойлаймыз.

«Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының Заңында Қазақстан Республикасы халқының көші-қон саласындағы заңнаманы бұзу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соқтыратыны көрсетілген. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген заңсыз көші-қонмен күрестің құқықтық шараларын әкімшілік және қылмыстық құқыққа бөлуге болады.

Әкімшілік жауапкершілік Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексімен реттелген, оған «Басқарудың белгіленген тәртібіне қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» атты 27 тарауда және «Қазақстан Республикасының мемлекеттік

шекара режимінің белгіленген тәртібіне және Қазақстан Республикасының аумағында болу тәртібіне қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» атты 28 тарауда көзделген келесі баптарды бөліп көрсетуге болады: 1) 492-бап. Қазақстан Республикасында тіркеусіз не жеке басты куәландыратын құжаттарсыз тұру; 2) 493-бап. Тұрғынжай меншік иесінің немесе қарамағында тұрғынжайлар, ғимараттар және (немесе) үй - жайлар бар басқа да тұлғалардың оларда нақты тұрмайтын жеке тұлғаларды тіркеуге жол беруі не меншік иесіне тиесілі немесе басқа да тұлғалардың қарамағындағы тұрғын жайларда, ғимараттарда және (немесе) үй-жайларда тіркелген және тұрмайтын жеке тұлғаларды тіркеуден шығару жөнінде шаралар қолданбауы, не жеке тұлғалардың тіркеусіз тұруына жол беруі; 3) 496-бап. Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы заңнаманы бұзу; 4) 514-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекара режимін бұзу; 5) 517-бап. Шетелдіктің немесе азаматтығы жоқ адамның Қазақстан Республикасының халықтың көші-қоны саласындағы заңнамасын бұзуы; 6) 518-бап. Шетелдіктерді және азаматтығы жоқ адамдарды қабылдайтын жеке немесе заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының халықтың көші-қоны саласындағы заңнамасын бұзуы; 7) 519-бап. Шетелдік жұмыс күшін және еңбекші көшіп келушілерді Қазақстан Республикасының заңнамасын бұза отырып тарту [10]. Осылайша, қазіргі кездегі Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көші-қон саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың едәуір саны қарастырылған.

Заңсыз көші-қон саласындағы қылмыстық жауапкершіліктің қолданылуын реттейтін қолданыстағы қылмыстық заң оған қарсы тұрудың тиісті қылмыстық-құқықтық механизмін ұсынады. Қазіргі таңдағы қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің «Басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 16 тарауында: 1) 392-бап. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын қасақана заңсыз кесіп өту; 2) 394-бап. Заңсыз көші-қонды ұйымдастыру; 3) 395-бап. Қазақстан Республикасында шетелдік жұмыс күшін тарту және пайдалану қағидаларын бірнеше рет бұзу баптары қарастырылған [11].

Қорытындылай келе, жоғарыда Қазақстан Республикасындағы көші-қонды реттейтін негізгі нормативтік құжаттарды қарастыра отырып, бүгінде халықтың көші-қон процестерін басқарудың нақты мемлекеттік жүйесі құрылды деп айтуға болады, ол заңнамаға негізделген уәкілетті мемлекеттік органдар арасында құзыреттерді бөлуге негізделген. Бұл халықтың көші-қоны саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаттарына қол жеткізу үшін осы органдардың қызметі мен өзара іс-қимылын үйлестіруге мүмкіндік береді. Жеке тұлғалардың бір мемлекеттен екіншісіне, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті немесе мәжбүрлі түрде көшуін реттейтін ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар жүйесінің болуы жалпы көші-қон міндеттерін шешуде де, белсенді пайдалану үшін де қолданылатын халықтың көші-қонының әкімшілік-құқықтық режимінің бар екендігін көрсетеді.

Ал заңсыз көші-қонның орын алуына себеп болған жағдайларға келетін болсақ, оларға ТМД елдері арасындағы шекаралар маңындағы инфрақұрылымның дұрыс ұйымдастырылмауы және мемлекеттік шекараның жекелеген аумақтарында бақылаудың нашар болуы, шекара қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қызметкерлердің сыбайлас жемқорлыққа баруы және т.б. жатқызуға болады. Осыған байланысты заңсыз көші-қон ахуалын талдау көші-қон саясаты саласындағы мемлекеттің стратегиясын одан әрі жетілдіру қажеттігін айқын көрсетіп отыр.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // Интернет ғаламтор ресурсы 15.11.2021 жыл: <https://adilet.zan.kz/rus>.
2. Нурмагамбетов А. Правовое регулирование миграционных процессов в Республике Казахстан. Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии. Сборник / Под ред. Г.С. Витковской. – М.: Моск. Центр Карнеги, 1998. – 229 с.
3. «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының Заңы // ғаламтор ресурсы 15.11.2021 жыл: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477>
4. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасы // ғаламтор ресурсы 15.11.2021 жыл: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602>

5. MOM World Migration Report 2000/ Copublished by International Organization for Migration (IOM) United Nations. - Б. 8-19.
6. Ионцев И.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. – М., 2001. 112 с.
7. Бектас А.Ж. К уточнению понятия «миграция населения» с административно-правовых позиций // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020. – №4(65). – С. 18-25.
8. Paspalanova M. 2008. Undocumentedvs. IllegalMigrant: TowardsTerminologicalCoherence. – Migracionesinternacionales. Vol. 4. No. 3. P. 79-90.
9. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» // ғаламтор ресурсы 20.11.2021 жыл:<https://www.akorda.kz>
10. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі // ғаламтор ресурсы 23.11.2021 жыл:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі // ғаламтор ресурсы 23.11.2021 жыл:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Авторлар туралы мәліметтер

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Мақана Есбулатова, доктор политических наук, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Отарбаева Азина Байболатовна – доцент кафедры оперативно-розыскной тактики и специальной техники, доктор PhD, подполковник полиции.

Сайтбеков Айдар Муталикович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Отарбаева Азина Байболатовна – Қазақстан Республикасы Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жедел-іздігіру тактикасы және арнайы техника кафедрасының доценті, PhD докторы, полиция подполковнигі.

Saitbekov Aidar Mutalikovich – Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

Otarbayeva Azina Baibolatovna – Associate Professor of the Department of Operational search tactics and special equipment of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, PhD, police lieutenant colonel.

Р.Е. Жансараева¹, С.Б. Дүзбаева¹, А.Ж. Жақыш¹

¹ әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Ұсынылып отырған мақала тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өзекті мәселелеріне және оны Қазақстан Республикасының заңнамасында көрініс тапқан жіктеуге арналған. Тұрмыстық зорлық-зомбылықты айқындау проблематикасы Қазақстан Республикасының кейбір халықаралық нормативтік құқықтық актілерінде және заңнамалық актілерінде ашылады. Мақала тұрмыстық зорлық-зомбылыққа, ең алдымен әйелдер мен балалардың азаптауы мен азаптауына әкеп соқтыратын психологиялық, физикалық және экономикалық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылға арналған. Тоқаев ерекше назар аударады. Конституциялық-құқықтық негіздермен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуды заңнамалық реттеу шараларымен тығыз байланыс бар.

Осы жұмысты дайындау барысында мақала авторлары диалектикалық, логикалық, салыстырмалы - құқықтық жүйелер, сондай-ақ мазмұнды талдау әдісі сияқты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылмен және алдын алумен байланысты әлеуметтік құқықтық шындықты тану және зерттеу әдістерін қолдана отырып, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының ережелеріне, оның міндеттері мен принциптеріне, мазмұндық «архитектурасына», тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларына, оларды қолдану негіздеріне егжей-тегжейлі және жүйелі талдау жүргізеді. Олар «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының артықшылықтарына қарамастан, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл кешені қоғамның пайдасына тиімді ұйымдық-құқықтық тетік құра алмады деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: заң, Қазақстан, тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы, алдын алу, әйелдер мен балалар, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын оңалту.

Проблемы и перспективы законодательства Республики Казахстан в области предупреждения бытового насилия

Предлагаемая статья посвящена актуальным вопросам бытового насилия и его классификации, нашедшим отражение в законодательстве Республики Казахстан. Проблематика определения бытового насилия раскрывается в некоторых международных нормативных правовых актов изаконодательных актах Республики Казахстан. Статья посвящена противодействию бытовому насилию, прежде всего психологическому, физическому и экономическому насилию, влекущему страдания и пытки женщин и детей. Отмечается, что Тоқаев уделяет особое внимание. Наряду с конституционно-правовыми основами, демонстрируется тесная связь с мерами законодательного регулирования предупреждения бытового насилия.

При подготовке данной работы авторы статьи проводят детальный и систематический, также правовой анализ положений Закона РК «О бытовом насилии», его задач и принципов, содержательной «архитектуры», мер по предупреждению бытового насилия, основ их применения, используя такие методы познания и исследования социальной правовой реальности, связанной с противодействием и предупреждением бытового насилия, как диалектические, логические, сравнительно - правовые системы, а также метод содержательного анализа. Они приходят к выводу, что, несмотря на преимущества закона РК «О бытовом насилии», комплекс противодействия бытовому насилию не смог создать эффективный организационно-правовой механизм в пользу общества.

Ключевые слова: закон, Казахстан, предупреждение, профилактика бытового насилия, женщины и дети, жертвы бытового насилия, реабилитация жертв бытового насилия.

Problems and prospects of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of prevention of domestic violence

The proposed article is devoted to topical issues of domestic violence and its classification, reflected in the legislation of the Republic of Kazakhstan. The problems of defining domestic violence are revealed in some international normative legal acts and legislative acts of the Republic of Kazakhstan. The article is devoted to countering domestic violence, primarily psychological, physical and economic violence, which entails suffering and torture of women and children. It is noted that Tokayev pays special attention. Along with the constitutional and legal foundations, the close connection with the measures of legislative regulation of the prevention of domestic violence is demonstrated.

In preparing this work, the authors of the article conduct a detailed and systematic, as well as a legal analysis of the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Domestic Violence", its objectives and principles, substantive "architecture", measures to prevent domestic violence, the basics of their application, using such methods of cognition and research of social legal reality related to countering and preventing domestic violence as dialectical, logical, comparative legal systems, as well as a method of substantive analysis. They come to the conclusion that, despite the advantages of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Domestic Violence", the complex of countering domestic violence could not create an effective organizational and legal mechanism in favor of society.

Keywords: law, Kazakhstan, prevention, prevention of domestic violence, women and children, victims of domestic violence, rehabilitation of victims of domestic violence.

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес пен оның алдыналуының түрлі аспектілеріне негізделген алған уақыттан бастап Қазақстан Республикасының қоғамдық ұйымдары мен мемлекеттік органдарының басты назарын аударған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Аталған мәселе бойынша заңгер ғалымдар [1] мен құқық қорғау қызметі саласындағы мамандар өз пікірін білдіріп, тиісті заңнамалық шешімдерді қабылдау үшін қажетті негіз құрылды. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Тәуелсіздігінің 30 жылдығы мерейтойында әйелдердің қадір-қасиетін құқықтық қорғаудың, гендерлік теңдіктің, отбасының, ана мен баланың әл-ауқатына жағдай жасаудың жеке аспектілеріне қызығушылықтың артуының символдық мәні бар. Мемлекет осы бағытта елеулі ниеттер мен шешуші қадамдар көрсетіп отыр.

Бұл шешімдерге адамның іргелі құқықтары мен бостандықтары туралы, ерлер мен әйелдердің тең құқылығы туралы, ана мен баланы мемлекеттік қорғау туралы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі халықаралық шарттардың рөлі туралы ережелердің 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілуі айтарлықтай әсер еткенін атап өтпеуге болмайды.

Еліміздің саяси басшылығы, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның құқықтар мен бостандықтар саласындағы халықаралық міндеттемелерін мойындауын қолдады. Елбасының күш-жігерінің арқасында қоғам мен мемлекет ашықтығының саяси-құқықтық идеясы құқық саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес жүзеге асырылды, олардың арасында зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктен қорғау жөніндегі халықаралық құқықтық актілер маңызды мәнге ие [2]. Бұл бағыт Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаевтың саяси бастамаларын іске асыру шеңберінде жалғастырылды. Мемлекет басшысы 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында жыныстық зорлық-зомбылық пен әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жазаны шұғыл түрде қатаңдату керек екендігін атап өтті [3].

Осылайша, бірте-бірте заң шығарушының тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес пен алдын алу саласындағы іс-әрекеттерінің рухани идеологиялық және құқықтық негізі қалыптасты. Нәтижесінде осы салада 2009 жылғы 4 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы №214-IV Заңы қабылданды. Өкінішке орай, қазіргі таңда Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өршуі COVID-19 коронавирусының пандемиясы жағдайында көптеген азаматтардың ұзақ

уақыт оқшаулануы салдарынан одан сайын шиеленісе түсті. Мысалы, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2020 жылдың қорытындысы бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты қылмыстардың саны 4,7%-ға өсіп, 1071 қылмыстық жазаланатын қол сұғушылықты құрды [4].

Жоғарыда баяндалған мәліметтерге негізделсек, Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылды құқықтық реттеу мәселелері үлкен маңызға ие және өзекті болып қала береді.

Осы жұмысты дайындау кезінде диалектикалық, логикалық, салыстырмалы-құқықтық жүйелер, сондай-ақ мазмұнды талдау әдісі сияқты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тұрумен алдын алуға байланысты әлеуметтік құқықтық шындықты тану және зерттеу әдістері қолданылды. Жұмыста зерттеу міндеттерінің сипатына сәйкес түсіндірілетін жеке әдістер кешені пайдаланылды: құжаттық дереккөздерді зерттеу; халықаралық құқықтық құжаттар мен тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес пен оның алдын алуды реттейтін ұлттық заңнаманың нормативтік құқықтық актілеріне шолу мен талдаудың салыстырмалы құқықтық әдісі.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық және оның алдын алу мәселесі заң ғылымында пікірталас тудырады. Отандық криминологияда қолдау тапқан тәсілдердің бірі бұл мәселені тар мағынада қарастырады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық тек отбасылық қатынастар шегінде жасалған деп саналады. Нәтижесінде «отбасылық негіздегі қылмыстар» құрылымы кеңінен таралды. Осыған байланысты зорлық-зомбылықты доктриналық бағалауға мысалдар келтірейік. Мәселен, Н.В. Машинскаяның пікірінше зорлық-зомбылық, «бір адамның екінші адамға қатысты, оның еркіне қарсы бағытталған, қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделерге зиян келтіретін немесе зиян келтіруі мүмкін саналы мінез-құлық актісі». Бұл анықтамада зорлық-зомбылық саналы, ерікті мінез-құлық әрекеті екендігі дұрыс айтылған. Алайда, бұл тәсіл белгілі бір қарсылық тудырады. Н.В. Машинская зорлық-зомбылық басқа адамның еркіне қарсы бағытталғанын көрсетеді [5]. Бұл жағдайда жеке ерекшеліктеріне, жасына, денсаулық жағдайына байланысты ерік-жігерін еркін білдіре алмайтын адамдардың құқықтық мәртебесі қарастырылмаған. Дегенмен, бұл адамдардың зорлық-зомбылық құрбаны болу ықтималдығы жоғары. Ал Л.В. Сердюктің айтуынша зорлық-зомбылық «басқа адамдар тарапынан адамға (немесе адамдар тобына) оның еркінен тыс немесе оған қарсы жүзеге асырылатын және оған органикалық, физиологиялық немесе психологиялық жарақат келтіруге және оның ерік білдіру немесе әрекет ету бостандығын шектеуге қабілетті қасақана және заңсыз әсер ету» дегенді білдіреді [6]. Бұл анықтама зорлық-зомбылықты жәбірленушінің ерік білдіру бостандығына қол сұғуға ғана емес, сонымен бірге жәбірленушіге түрлі жарақаттар келтіру мүмкіндігін атап өтеді. С.Т. Рахметовтың пайымдауынша, зорлық-зомбылық бір адамның екінші адамға физикалық немесе психикалық жағынан әсер етуінен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын бұзудан тұрады [7]. Осы тезиспен келісе отырып, біз зорлық-зомбылық елдің негізгі заңымен кепілдендірілген адамның жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті, өмір сүру, жыныстық еркіндік құқықтарына қол сұғады деп санаймыз.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық пен жалпы зорлық-зомбылықтың анықтамасы бойынша қаралған мәселелер одан әрі талқылауды талап етеді, алайда Қазақстан Республикасының заңнамасында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың заңдық белгілерін бекіту қолданбалы мәнмәтінде неғұрлым маңызды болып табылады.

Қазақстан Республикасының Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы заңы [8] (бұдан әрі – ҚР Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы Заңы) қазіргі уақытта тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құқықтық белгілерін білдірудің және онымен күресудің ұйымдастырушылық-құқықтық құралдарын шоғырландырудың синтезі болып табылады. Осы нормативтік актінің қабылдануы елдегі маңызды оқиға болды, өйткені ол мемлекеттің

тұрмыстық зорлық-зомбылықты бағалаудың және оның алдын алудың қажетті ұйымдастырушылық-құқықтық тетігін құру ниетінің дәлелі болды.

Заңның кіріспесінде оның мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі ұйымдар мен Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін белгілейтіні көрсетілген. Осылайша, заң шығарушы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес жөніндегі қызметтің жүйелі сипатына назар аударды.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңы оның мәні мен түрлерін айқындайды, заңдық белгілерін құрастырады, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу ерекшеліктерін жеткілікті түрде ашып көрсетеді, оның субъектілік құрамын белгілейді және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты алдын алу бағытындағы бірқатар шараларды көздейді. Сонымен бірге, қандай да бір қоғамдық қатынастарды реттеудегі заңнамалық актілер тиімділігінің рөлін назарға ала отырып, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының ережелерін ақтап талдау ұсынылады.

Бұл заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық бір адамның басқа адамға (басқаларға) қатысты отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы, дене және (немесе) психикалық азап келтіру қаупін туғызатын немесе тудыратын қасақана құқыққа қарсы іс-әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі) ретінде айқындалады («Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 1-бабы 3-тармағы) [8].

Бұл анықтамада тек оның шамадан тыс тарлығы қарсылық тудырады, өйткені тұрмыстық зорлық-зомбылық – бұл адамның физикалық және рухани құндылығына, оның құқықтары мен қадір-қасиетіне қол сұғатын көптеген белгілер мен әрекеттерден тұратын тұтас құбылыс емес.

Отбасын қолдау және сақтау сияқты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу қағидаты да күмән тудырады («Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 3-бабы) [8]. Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күресте отбасын сақтау әрдайым орынды және мүмкін емес сияқты. Егер сіз осы қағиданы дәйекті түрде жүзеге асырсаңыз, онда кейбір жағдайларда жәбірленушіні «үй тиранымен» (отбасын сақтау үшін) одан әрі өмір сүруге мәжбүрлеуге болады.

Сонымен қатар, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 3-бабында [8] тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары мүдделерінің басымдығы қағидаты мүлдем айтылмаған. Аталған қағидаттың айқындалуы заң шығарушы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың бүкіл жүйесін оның құрбандарының құқық қорғау мүдделерін қамтамасыз етуге бағыттайтынын көрсететін еді.

Сондай-ақ, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабында оның физикалық, психологиялық, жыныстық, экономикалық зорлық-зомбылық түрлері көрсетіледі. Физикалық зорлық-зомбылыққа келесідей анықтама берілген: «дене күшін қолдану және дене ауырсынуын келтіру арқылы денсаулыққа қасақана зиян келтіру» («Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабының 2-бөлігі) [8].

Мұндай анықтама статикалық түрде тар және физикалық зорлық-зомбылықтың барлық спектрін қамтымайды. Бұл зорлық-зомбылық денсаулыққа ауыр немесе жеңіл зиян санатына жатқызуға болатын зияннан алыс. Зорлық-зомбылық адам ағзасына ешқандай әсер етпеуі немесе тек зиян келтіру қаупін тудыруы мүмкін. Бірақ бұл зорлық-зомбылықтың орын алмағандығын көрсетпейді. Тіпті кішігірім жарақаттар, жергілікті гематомалар физикалық сипаттағы зорлық-зомбылықтың орын алғанына дәлел бола алады.

Сонымен қатар, физикалық зорлық-зомбылық ауырсыну мен дене ыңғайсыздығын тудырады. Бұл қорлау мен ұят сезімімен, жәбірленушінің эмоционалды қажуымен бірге жүреді. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабының 2-бөлігінде [8] физикалық зорлық-зомбылықты «адамның өміріне және денсаулығына қауіп төндіретін немесе оның өмірі мен денсаулығына зиян келтіретін, оған физикалық ауырсыну мен қайғы-

қасірет келтірумен, оның қадір-қасиетін қорлаумен байланысты адамның дене тұтастығына кінәлі әсер ретінде» көрсету керек деп ойлаймыз.

Заң шығарушы психологиялық зорлық-зомбылықты адамның психикасына қасақана әсер ету, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорқыту, қорлау, бопсалау немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, физикалық және жеке дамудың бұзылуына әкелетін құқық бұзушылықтар немесе әрекеттер жасауға мәжбүрлеу ретінде анықтайды.

Бұл тұжырым салыстырмалы, бірақ толық көрінеді, бірақ біздің ойымызша, психологиялық зорлық-зомбылық жәбірленушіге моральдық зиян мен моральдық азап әкелетіні туралы ескертумен толықтырылуы керек. Сонымен қатар, психологиялық зорлық-зомбылық әдістерінің тізімін қорлау, мазақ ету, жәбірленушінің физикалық және психикалық кемшіліктерін, оның айналасындағы адамдардан ерекшеленетін жеке ерекшеліктерін атап өту сияқты әдістермен толықтырған жөн.

Сексуалдық зорлық-зомбылыққа келетін болсақ, ол «Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабының 4-бөлігіне [8] сәйкес адамның жыныстық қолсұғылмаушылығына немесе жыныстық еркіндігіне қол сұғатын қасақана құқыққа қарсы іс-әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысы бойынша сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттер ретінде түсініледі. Бір қарағанда, бұл анықтама қарсылық тудырмайды. Алайда, егер сіз мәселені кеңірек қарасаңыз, жыныстық зорлық-зомбылықты бір мінез-құлық әрекеті (мысалы, зорлау) деп санауға болады, бұл, әрине, қасақана заңсыз әрекет.

Алайда, көбінесе жыныстық зорлық-зомбылық-бұл адамның жыныстық бостандығына ғана емес, сонымен бірге жыныстық қатынастардың ҚФБ-мен байланысты эмоционалды жағдайына әсер етудің бүкіл процесі. Жыныстық зорлық-зомбылыққа қысым көрсету, жағымсыз жанасу, жыныстық қатынасқа түсу жатады. Мұндай зорлық-зомбылық көбінесе ұзаққа созылады.

Сонымен қатар, заң шығарушы жәбірленушіні жезөкшелікпен айналысуға, порнографиялық материалдар жасауға қатысуға мәжбүрлеу сияқты жыныстық зорлық-зомбылықтың түрлерін мүлдем ескермеген. Мысалы, жұбайы немесе жұбайы онымен бірге тұратын әйелді жезөкшелікпен айналысуға және отбасылық бюджетті осындай жолмен «толықтыруға» мәжбүрлейтін жағдайлар жыныстық зорлық-зомбылыққа жататыны анық.

Біздің ойымызша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жыныстық зорлық-зомбылықты нақты және кең мағынада белгілеу керек.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабының 5-бөлігіндегі [8] экономикалық зорлық-зомбылық адамды тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, заңда көзделген құқығы бар қаражатынан қасақана айыру деп түсініледі.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы» ҚР Заңының 4-бабының 5-бөлігінде [8] аталған құқықтар экономикалық зорлық-зомбылық құрбанның әртүрлі мүлдіктік құқықтары болған кезде ғана орын алатын сияқты. Егер олар жоқ болса, онда тұрмыстық экономикалық зорлық-зомбылық жоқ. Экономикалық зорлық-зомбылықтың мәнін анықтауға мұндай тәсіл қолайлы емес деп санаймыз. Ондағы ең бастысы-тәуелді жәбірленушінің экономикалық пайдасынан айыру қаупі.

Жалпы, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың заңды маңызды белгілерін анықтау кезінде заң шығарушы нақтылаумен және айқындылықпен ерекшеленбеді. Атап айтқанда, ол тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге заңнамалық деңгейде анықтама берген жоқ, дегенмен заңда азап шеккендердің өзі туралы айтылған.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың мәнін түсінуге қатысты заң ғылымында қалыптасқан заңнамалық материалдар мен доктриналық көзқарастарға жасалған талдау, олар, әдетте, адамның қадір-қасиетіне, денсаулығына, дене және рухани қол сұғушылыққа, жыныстық және жеке басының бостандығына, зардап шеккендердің әл-ауқатына қасақана заңсыз, зардап шеккендердің денсаулығына, физикалық және моральдық азап әкелетін қасақана қол сұғушылықтың көптеген актілерінен тұратын жүйелі, әлеуметтік қауіпті құбылыс деп санауға мүмкіндік береді.

Баяндалғанды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуды заңнамалық реттеу жүйесі қалыптасқанын атап өту қажет. Алайда, ол біз анықтаған олқылықтарды еңсеруге және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің тиімділігі және оның құрбандарының тиісті әлеуметтік-құқықтық қорғалуы мақсатында одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Олардың әл-ауқаты Қазақстан Республикасының Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасының квинтэссенциясы болуға тиіс.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Сапаралиева С.М., Куатова А.С., Аубакирова Г.Е. Проблемы применения индивидуальных мер профилактики бытового насилия// Вестник Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. –2019. – №4. – с. 16-23.; Калгужинова А.М., Серикбаева С.С. Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений: законодательная регламентация и административная практика// Вестник Института законодательства и правовой информации РК. №1 (55) – 2019. – с. 150 – 158; Абдраманова Н.К., Алауханов Е.О. Латентность домашнего насилия в Республике Казахстан на современном этапе// Вестник Томского государственного университета. Право. – 2020. – № 38. – с.5-14.; Рахимбердин К.Х. Противодействие бытовому насилию в Республике Казахстан: международные стандарты, национальное законодательство и правоприменительная практика: монография. – Алматы, 2021. – 45 с.

2. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050 «Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты»» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] / «Әділет» ЖЗШ //Қатынау режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (өтініш берген күні 25.11.2021).

3. Мемлекет басшысы К-Ж.К. Тоқаевтың 2019 жылғы 02 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог-Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] / «Әділет» ЖЗШ //Қатынау режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/> (өтініш берген күні 25.11.2021).

4. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2020 жылдың қорытындысы [Электрондық ресурс] / «Әділет» ЖЗШ //Қатынау режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=kk> (өтініш берген күні 25.11.2021).

5. Машинская Н.В. Насилие в семье. (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Автореферат к.ю.н.:12.00.08 – М., 2001. – 29 с.

6. Сердюк Л.В. Семейно-бытовое насилие: криминологический и уголовно-правовой анализ. Монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 255 с.

7. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию// Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – №5 (63) – 2020. – С. 127-13.

8. Тұрмыстық зорлық – зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы [Электрондық ресурс] / «Әділет» ЖЗШ //Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_ (өтініш берген күні 25.11.2021).

Авторлар туралы мәліметтер

Джансараева Р.Е. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Дүзбаева С.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы доцентінің м.а., PhD докторы.

Жақыш А.Ж. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор.

Дузбаева С.Б. – и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор PhD.

Жақыш А.Ж. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби, м.ю.н.

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.

Duzbayeva S.B. – Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Zhakysh A.Zh. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law, Almaty.

А.Б. Байсұлтанов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты,
Ақтөбе, Қазақстан

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕН ҚАШУДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫН АНЫҚТАУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу қылмыстық құқық бұзушылық құрамының негізгі элементтерінің бірі болып табылатын объективтік жақтың мазмұны және оны анықтаудағы кейбір мәселелер туралы қамтылған. Осы баптың объективтік жағының міндетті және факультативті белгілерін анықтаудың күрделілігі туралы және қылмыстық әрекеттің бастапқы және аяқталу сәттерін анықтаудың практикалық маңыздылығы туралы да қарастырылған. Қашу жасаудың уақыт шегін дұрыс белгілеуден осы қылмыстың сатыларын (дайындалу, оқталу, аяқталған қашу) анықтау, сондай-ақ өз еркімен бас тарту жөнінде, қылмысқа қатысушылық немесе жанасушылық жөнінде мәселені шешу байланысты сұрақтар да қамтылған. Сонымен қатар осы қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың құралдары, кінәлінің қылмыс жасау кезінде пайдаланатын заттары, нәрселері, құжаттары, механизмдері, құрылғылары және материалдық дүниенің басқа да нәрселері туралы да жазылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, объективтік жақ, әрекет, әрекетсіздік, қылмыстық зардап, қылмыстық заң.

Вопросы определения объективной стороны побега из мест лишения свободы, из-под стражи или из колонии

В данной статье освещается содержание объективной стороны, побег из мест лишения свободы, из-под стражи или охраны которой является одним из основных элементов состава уголовного правонарушения, и некоторые вопросы его определения. О сложности выявления обязательных и факультативных признаков объективной стороны данной статьи и также рассматривается о практической значимости определения момента начала и окончания преступной деятельности. С правильным установлением временного предела совершения побега связаны также вопросы, связанные с определением стадий данного преступления (подготовка, покушение, завершённый побег), а также с решением вопроса о добровольном отказе, соучастии или соприкосновении с преступлением. Кроме того, изложены средства совершения данного уголовного правонарушения, предметы, вещи, документы, механизмы, устройства и другие предметы материального мира, используемые виновным при совершении преступления.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, объективная сторона, действие, бездействие, уголовный ущерб, уголовное право.

Questions of determining the objective side of escape from places of deprivation of liberty, from custody or from a colony

This article highlights the content of the objective side, escape from places of deprivation of liberty, from custody or protection of which is one of the main elements of the composition of a criminal offense, and some issues of its definition. On the difficulty of identifying mandatory and optional signs of the objective side of this article and is also considered on the practical significance of determining the moment of the beginning and end of criminal activity. Issues related to the determination of the stages of this crime (preparation, attempt, completed escape), as well as the decision on voluntary refusal, complicity or contact with the crime are also related to the correct establishment of the time limit for the escape. In addition, the means of committing this criminal offense, objects, things, documents, mechanisms, devices and other objects of the material world used by the perpetrator when committing a crime are outlined.

Keywords: criminal offense, objective side, action, inaction, criminal damage, criminal law.

Қылмыстық құқық теориясы жалпы алғанда қылмыстың объективтік жағын құрайтын үш басты белгіні белгілейді: әрекет (әрекетсіздік), пайда болған зиянды зардаптар және олардың арасындағы себепті байланыс. Әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге қылмыстық қол сұғу процесінің алғашқы кезеңі болып табылады.

Бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен қашу құрамы қылмыстық заңда формальдық құрам ретінде суреттелген. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы қандай белгілерімен сипатталады, соған тоқталайық.

Өзінің объективтік жағының белгілері бойынша қашу әрқашан қоғамға қауіпті әрекет түрінде, яғни қоғамға қауіпті мінез-құлықтың белсенді нысанымен сипатталады. Әрекет адамның мінез-құлқы ретінде – күрделі құбылыс. Қашу құрамының объективтік жағын сипаттау үшін әрекетті оның екі жайында қарастыру қажет: психофизиологиялық және әлеуметтік.

Әрекет сыртқы жағынан механиканың табиғи заңдарына бағынышты және сыртқы дүниеде өзгеріс туғызатын механикалық дене қимылдарынан тұратын адам мінез-құлқының актісі болып табылады.

Г.В. Тимейконың айтуынша, «кінәлінің өзінің дене қимылымен іске асырылған жеке мінез-қылығы мен ол қылмыс жасау кезінде пайдаланған табиғи және техникалық құралдарды ажырату қажет» [1].

Бұл мәселені өзгеше түсіну әрекеттің себепті байланыс шегін кеңейтуге әкеп соғады, бұл қылмыскер кінәсінің дәрежесін дұрыс бағалауға және оның жауаптылығын жеке-даралауға мүмкіндік береді. Адам өз қылығы үшін жауап беруге тиіс. ҚК 3-бабына сәйкес қылмыстық жауаптылықтың жалғыз ғана негізі болып қылмыстық құқық бұзушылық жасау, яғни қылмыс құрамының барлық белгілерін құрайтын іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) табылады [2]. Қашу кезіндегі әрекет – бұл қылмыстың бүкіл объективтік жағы емес. Қашу, қылмыс ретінде сотталған адамның тек әрекеттеріне (дене қимылына) ғана саймайды – автокөлікке мінуі, бір жерге жасырынуы, бой тасалап кетуі және т.б. қашудың объективтік жағы келтірілген мысалда колония аумағында автокөлік қозғалысын пайдалануында және бақылап-өткізу бекетінде бақылау өтуінде, түзеу колониясының аумағынан шығып кетуінде және т.б. байқалады.

Қылмыстық құқық ғылымында қашу дегеніміз-қылмыстардың ресми құрамына, яғни объективтік жағының сыртқы әлемдегі қылмыстың одан әрі салдарына қарамастан, іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің фактісінде көрінетін қылмыстарға жатуында болып табылады [3].

Қылмыстық әрекеттің қоғамға қайшы сипаты оны қоғамға қауіптілігімен және құқыққа қайшылығымен анықталады. Қылмыстық әрекеттің қоғамға қауіптілігі оның қоғамдық қатынастарға тікелей зиян келтіру немесе зиян келтіру қаупін туғызуымен сипатталады. Заңмен қорғалатын объектіге зиян келтірмейтін немесе зиян келтіру қаупін туғыза алмайтын әрекет қоғамға қауіпті болып саналмайды.

Қылмыстық заң тек қоғамға қауіпті әрекет үшін ғана сазайын тарттырады.

Қашу – қазақ тілінде «бір нәрседен қорқып безу, зыту», - деп түсіндірілген [4, 176]. Ал орыс тілінің сөздігінде құқыққа қайшы әрекет ретінде нақты көрсетілген, яғни «тұтқындау орнына, қолға түсуден және т.с.с. қашу, түрмеден қашу», - делінген [5, 453].

Қылмыс ретінде қашу бас бостандығынан айыру, алдын ала қамау немесе тұтқындау орнын заңсыз өз бетімен қалдыру болып танылады. Жоғарыда айтылып кеткендей, қашудың объективтік жағының міндетті белгісі болып көрсетілген орындарды адамның заңсыз қалдыруы табылады. Заңсыздық субъектінің аталған орындардан кетуге ешқандай құқықтық негізі болмағандығын білдіреді. Өз бетіндігі мынаны білдіреді, осы орындар қылмыстық-атқару жүйесінің лауазымды адамдарының немесе арнайы айдауылдың рұқсатынсыз, немесе осындай рұқсат негізінде, бірақ заңсыз жолмен алынған (мысалы, алдау немесе сатып алу), қалдырылады [6].

Бас бостандығынан айыру орнынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың мәні және оның қоғамға қауіптілігі жазасын өтеп жатқан, не тұтқындағы немесе алдын ала қамаудағы адам субъектінің тез қимылы немесе оның динамикалық орнын ауыстыру мағынасындағы «қашу» ұғымымен қамтылатын қандай да бір әрекеттер жасауында емес, осы әрекеттер нәтижесінде қылмыстық заң тұрғысынан толық белгіленген, теріс нәтиже тууында байқалады: көрсетілген орындарда болуы тиіс адам осы орындардан тыс, оларды күзету және қадағалау қызметін атқаратын адамдардың бақылауынан тыс қалуы [7].

Қылмыстық әрекеттің бастапқы және аяқталу сәттерін анықтаудың практикалық маңызы бар. Қашу жасаудың уақыт шегін дұрыс белгілеуден осы қылмыстың сатыларын (дайындалу, оқталу, аяқталған қашу) анықтау, сондай-ақ өз еркімен бас тарту жөнінде, қылмысқа қатысушылық немесе жанасушылық жөнінде мәселені шешу байланысты болады.

Қылмыстық әрекеттің басы болып қашу жасау үшін жағдай жасауға бағытталған дене қимылдары (мысалға, жер қазу, терезе торын аралап кесу, құрал-сайман, азаматтық үлгідегі киім және т.б.), немесе объектіге зиян келтіруге тікелей бағытталған дене қимылдары (мысалға, қашуға қарсы бөгеттерді өту, айдауыл сақшысынан кетіп қалу және т.б.) танылады. Егер адамда қашу жасаймын деген шешім пайда болып, бірақ ол бас бостандығынан айыру, тұтқындау немесе қамау орнын заңсыз қалдыруға бағытталған сыртқы қимыл жасауға ешқандай әрекет етілмесе, онда қылмыстық әрекет те болмайды.

Қылмыстық әрекеттің аяқталу сәті ретінде қылмыстық құқық ғылымы жиынтығы осы әрекетті құрайтын дене қимылдарының соңғы актісін немесе заңда көрсетілген зардаптардың туу сәтін санайды.

Қашудың жалпы ұғымынан шыға отырып, осы қылмыс құрамының объективтік жағы бас бостандығынан айыру немесе тұтқындау түріндегі жазасын өтеп жатқан, алдын ала қамауда ұсталған адамның өз бетімен және құқыққа қайшы қалдыруынан тұрады. Қылмыстың объективтік жағын талқылау кезінде құқықтық талдауға жататын өзге де элементтер ретінде көпке мәлім «іс-әрекет – себепті байланыс – зардап» жүйесімен орналасқан екі соңғы түйіні қарастырылды. Бірақ бұл белгілерді талдауда таза заңды сипаттағы негіздер бойынша тәжірибелік қажеттілік жоқ. Қашу қылмыстың формальдық деп аталатын құрамына жатады, мұндай қылмыстардың объективтік жағы ретінде қылмыстық заң әрекет жасау фактісінің өзін, түскен зардаптарға тәуелсіз, санайды. Сөйтіп, себепті байланыс пен қылмыстық зардап жөнінде мәселе қашудың объективтік жағын талдаудың нәрсесі бола алмады, себебі, олар осы қылмыс құрамының міндетті белгілері болып табылмайды [8].

Қылмыс аяқталған болып: бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу кезінде – кінәлі тиісті мекемелерді қалдырған сәттен; сақшыдан қашу кезінде – субъект өзін күзетуші адамдардың қадағалауынан және бақылауынан шыққан уақыттан есептеледі. Егер қашуды айдауылсыз жүру немесе колония шегінен тыс тұру құқығымен пайдалана алатын адам жасаса, онда бұл қылмыс сотталғанның уақытша болса да бас бостандығынан айыру орнынан кетуін және жазадан жалтаруын тілейтінін дәлелдейтін түзеу мекемесі әкімшілігімен белгіленген бағдарды немесе жүру шекарасын адам өз бетімен өзгерткен кезде аяқталды деп есептеледі. Мұндай әрекеттер, ҚК 427 б. сәйкес, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуден жалтару ретінде бағаланады [2].

Қашуды қолданыстағы қылмыстық заңның және қылмыстық құқық ғылымының ережелері тұрғысынан жалғаспалы және созылмалы деп аталатын қылмыстар жөнінде қарастырудың маңызды ғылыми және тәжірибелік мағынасы бар.

Қашуды созылмалы іс-әрекет ретінде тану мынаны білдіреді, бұл қылмыс бас бостандығынан айыру, алдын ала тұтқындау немесе қамауда ұстау орнын кінәлінің қалдырған сәтінен басталып, оған жүктелген жаза өтеу немесе қамауда ұстау орнында болу міндеттерінен жалтарып жүрген уақыт бойы созылады. Қашу, үзіліссіз қылмыс ретінде кінәліні ұстағанша немесе ол айыбын мойнына алып келгенше жалғаса береді.

Бұл қылмыстың екі аяқталу сәті бар: заңды – бас бостандығынан айыру, қамақта ұстау немесе күзету орындарын қалдыру сәті, шынайы – кінәлінің айыбын мойнына алып келген,

ұсталған, өлген сәті не болмаса іс-әрекеттің қылмыстылығын жоятындай немесе іс жүзінде жазасын өтелгенше төмендететіндей қылмыстық заң өзгерген, амнистия немесе кешірім жасау актісі шыққан сәті. Қашқаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімін есептеу қылмыстың шынайы аяқталған сәтінен басталады. Сотталған, егер ол түзеу мекемесінің аумағын қалдырмаса, оның камералық түрдегі жайды немесе жалғыз адамдық камераны өз бетімен заңсыз қалдыру қашуы ретінде бағаланбайды.

Сөйтіп, бас бостандығынан айыру орнынан, тұтқындаудан немесе қамаудан қашу аяқталған қылмыс сатысында кінәлі ұсталғанша немесе айыбын мойнына алып келгенше созылатын қылмыс болып танылады.

Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға үкімде белгіленген мерзім шегінде сот тағайындаған жазаны өтеу міндеті жатады. Сотталғандар түзеу колониясынан қашып құтыла отырып, осы міндетті бұзады және жазасын өтеуден жалтарады.

Қашу жағдайы-бұл қылмыс орын алатын объективті жағдайлар. Бұл әрекеттің әлеуметтік қауіптілігінің болуына және оның дәрежесіне әсер етуі мүмкін.

Қылмыс құрамының белгісі ретінде қылмыс жасау уақыты - бұл қылмыс жасалуы мүмкін белгілі бір уақыт кезеңі. Ол күндерге, айларға созылады.

Түзеу мекемелерінде қылмыс жасау уақытының ерекшеліктерін зерттеу, ол екі аспектіде қарастырылады: тәулік уақыты және жыл ретінде, сондай-ақ уақыт бойынша қылмыс жасау қарқындылығын білу қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалануға және қылмыс жасауға жол бермеу бойынша алдын алу шараларын қабылдауға ықпал етеді. Қашу көбінесе түнде және жаз айларында жасалады. Түнгі уақытта сотталғандарды бақылау мен қадағалау әлсірейді және осы уақытта олардың қылмыстық белсенділігі төмендегеніне қарамастан, бұл уақыт қашу үшін қолайлы.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыс құрамының объективті жағының мазмұны туралы ұзақ уақыт бойы қашу ұзаққа созылған немесе жалғасқан қылмыс болып табыла ма деген сұрақ даулы болып келді.

В.В. Смирнов қылмыс ұзаққа созылады және ол қашып кеткендерді ұстау немесе мойындаумен аяқталады деп санайды.

Қашудың әдісі ретінде қашудың объективтік жағын құрайтын негізгі әрекеттердің орындалуын қамтамасыз ететін қосымша сипатты әрекеттер де қарастырылуы мүмкін (мысалы, күш көрсету, алдау, жасырын орынды, техникалық немесе көлік құралдарын, қаруды пайдалану, қашуға қарсы құрылған қоршауларды бұзу және т.б.). қашудың объективтік жағын құрайтын әрекеттер жасырын, айналадағыларға немесе қарамағында не күзетінде қылмыстың субъектісі ұсталып отырған адамдарға, немесе ашық, күш қолданбай, не сақшыға немесе өзге адамдарға қатысты әр түрлі сипаттағы күш қолданылып білдірмей жасалуы мүмкін. Егер қашу өмірге не денсаулыққа қауіпті күш көрсетіліп, не осындай күш қолданамын деп қорқыту арқылы жасалса, онда бұл ҚК 426 б. 2-бөлігінің «2» тармағы бойынша қаталдау жауаптылықты көздейді. Қашу кезінде күш көрсету кей кезде өз алдына дербес қылмыс (ҚК 106-107бб.), ал қаруды иелену ҚК 288 б. көзделген қылмыс ретінде есептелуі мүмкі [2].

Дегенмен, барлық бұл жағдайларда әдіс қашу құрамының объективтік жағының өзегі тәрізді әрекеттен бөлініп алынған, өз алдына дербес нәрсе емес, осы әрекеттің орындалуының сапалы өзіндігін сипаттайтын маңызды белгілердің бірі болып танылады. Айталық, қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын нәрселерді қолданып жасалған бас бостандығынан айыру орнынан, тұтқындаудан немесе қамаудан қашудың (ҚК 426 б. 2-бөлігі «3»-тармағы) объективтік жағына тікелей қашудың өзі, сондай-ақ осы қылмысты жасау әдісі ретінде қаруды не басқа нәрсені пайдалану кіреді. Демек, мұндай қылмыстардың объективтік жағы қашудың іске асырылуын қамтамасыз ететін қосымша, көмекші әрекеттер болып танылатын қылмыс жасау әдісі есебінен, және сол әдіспен бірігіп қылмыс құрамы шегінде күрделі әрекетті құрай отырып, ұлғайып отырғандай.

Әдіс көмекші қосымша әрекет ретінде уақыт бойынша негізгі әрекеттен бұрын келеді не онымен сәйкес келеді. Әдіс негізгі әрекет аяқталмай жатып, оның іске асырылуын

қамтамасыз ете отырып, негізгі әрекеттен кейін келуі мүмкін. Айталық, күш қолданылып жасалған қашу кезінде күш көрсету тек сотталған адамның колонияны қалдыру әдісі болып қана қоймайды, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орнын, тұтқындау үйін немесе алдын ала қамау жерін қалдырғаннан кейін тікелей ұстаудан құтылу әдісі ретінде болады.

Қылмыс жасау құралдары деп қылмыстық құқықта кінәлі қылмыс жасауда пайдаланатын заттарды, нәрселерді, құжаттарды, механизмдерді, құрылғыларды және материалдық дүниенің басқа да нәрселерін түсінеді.

Қылмыстық қол сұғушылықты іске асыру барысында пайдаланылатын құралдар қылмыстық әрекеттің зақымдау әсерін күшейтеді, қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне келтірілетін зиянды ұлғайтады. Қылмыскерде құралдардың болуы бірқатар жағдайларда қылмыс жасау мәселесін жеңілдетеді, оны барынша аз күш жұмсап не әшкерелеу қауіптілігін азайтып немесе неғұрлым ауыр зиян келтіріп жасауға мүмкіндік береді, не белгілі бір қылмысты жасау үшін жалғыз ғана мүмкіндік береді.

Қашулар көбінесе қандай да бір құралдарды пайдаланбай-ақ жасалады. Кінәлі өз денесі органдарының мүмкіндіктерін: қылмыстық мақсатқа жетуге бағытталған әрекеттерді орындайтын аяқ-қолдарын, тістерін пайдаланады. Қашу жасау үшін құралдар нақты жағдайға, өзінің жеке қасиеттеріне, шеберлігіне, дағдысына тәуелді іріктеліп пайдаланылады.

Қылмыс жасау құралдары ретінде пайдаланылатын материалдық дүниенің нәрселерімен әрекеттің қандай да бір әдісінің белгілі бір мүмкіндігі сипатталады. Айталық, атыс немесе суық қару қашу кезінде күштеу әрекеттерін жасау мүмкіндігін туғызады. Осыдан шығатыны, қылмыстық қол сұғушылықты іске асыру кезінде кінәлі пайдаланатын құралдардың сипаты көбіне әрекеттің сипаты мен әдісін анықтайды. Мысалға, қашу жасау кезінде жарылғыш немесе улы заттарды, көлік немесе техникалық құралдарды пайдалану жиі көп адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіпті әдіспен қашу жасауымен ұласады. Бұдан басқа, белгілі бір әдіспен қашу жасау үшін қандай да бір құралдарды пайдалану оның қоғамға қауіптілігін едәуір жоғарылатады.

Қашу жасау үшін пайдаланатын материалдық дүниенің нәрселерін қылмыс жасау құралдары ретінде тек қашу үшін пайдаланылатын жағдайларда ғана, яғни статистикалық емес, динамикалық жағдайда қарастырылуы мүмкін.

Қашу жасаудың құралы мен қаруын қылмыстың нәрсесінен ажырата білу қажет, ал қылмыстың нәрсесі деп заттарды, яғни солардың жөні бойынша немесе соларға байланысты қылмыс жасалатын заттарды айтамыз. ҚК 426 б. 2-бөлігі «3»-тармағымен көзделген мән-жайларда қашу кезінде қару бір жағдайда нәрсе ретінде, екіншісінде – оны жасау құралы (қаруы) болып табылады. Мысалға, айдауылға қарсы шабуыл жасаған және оның қаруын иеленген кезде, қару қылмыстың нәрсесі болып танылады, ал оны қашуы үшін пайдаланса, ол қылмыстың құралы (қаруы) ретінде болады. Іс-әрекетті саралау үшін кінәлі қаруды іс ж.зінде пайдаланды ма, әлде жоқ па, әсер етпейді. Бірақ қаруды иелену мақсатын анықтау қашудың қоғамға қауіптілігінің және кінәлінің жеке басының дәрежесін бағалауға ықпал етеді [8].

Сонымен жоғарыдағыларды қорытындылай келе, бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашудың объективті жағы жазаны өтеу орнын немесе қамауда ұстау орнын заңсыз тастап кетуге бағытталған әлеуметтік қауіпті әрекетте көрінеді. Қылмыстың аяқталу сәті қашудың қайдан жасалғанына байланысты анықталады. Егер қашу бас бостандығынан айыру немесе алдын ала қамау орындарынан жасалса, онда кінәлі адам оқшаулауға байланысты жазаны өтеу орнының немесе күзетпен ұстау орнының шегін қалдырып, тиісті мекеменің шекарасын кесіп өткен кезден бастап аяқталған болып танылады. Бас бостандығынан айыру немесе алдын ала қамау орнынан тыс, бірақ қамауда отырған адам қашып кеткен кезде, кінәлі адам оны күзететін адамдардың бақылауынан және қадағалауынан тыс қалғанда, өз бостандығына билік етуге және өз қалауы бойынша әрекет етуге нақты мүмкіндік алған кезде қылмыс аяқталды деп танылады. Қашу әдісі деп қылмыскерлер қылмыс жасау үшін қолданатын әдістер мен тәсілдер түсініледі.

Қашу әдістерін талдаудан олар көбінесе жазаны орындау тәртібіне ғана емес, басқа да құқық қорғау органдарына зиян келтірумен бірге жүретінін көруге болады. Бұл мән-жай кейбір авторларға қылмыстық заңда қашудың саралау белгілері ретінде түзеу мекемесінің аумағындағы көлік құралын иелену және оны қашу үшін пайдалану; күзетке және қаруды иеленуге шабуыл жасау; өлімнің басталуына әкеп соқпаған денсаулыққа зиян келтіру; өлімге әкеп соққан денсаулыққа зиян келтіру; қашу мақсатында кісі өлтіру сияқты мән-жайларды ескеруді ұсынуға мүмкіндік береді.

Қашу қауіп-бұл қылмыстық істерді тергеуге және оларды сотта қарауға, сондай-ақ заңды күшіне енген үкімдердің орындалуына кедергі келтіреді. Сонымен қатар, қашқан адамдарды іздеуге көп күш пен қаражат жұмсалады, ал бұл адамдардың өздері заңды өмір сүру мүмкіндігіне ие болмай, жиі жаңа қылмыстар жасайды.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов-на-Дону, 1977.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы, 2015.
3. Алауханов Е. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлім. – Алматы: Жеті жарғы, 2001.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған А.Ы.Ысқақов. – Алматы, 1982.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1986.
6. Егоров В.И. Уголовная ответственность за побег из места заключения или из-под стражи. – Рязань, 1984.
7. Джансараева Р.Е. Проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: Монография. – Алматы: Экономика, 2006. – С.84-87.
8. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлім. – Алматы: Қазақ университеті, 2016.

Автор туралы мәліметтер

Байсұлтанов А.Б. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты бастығының у.м.а., заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Байсұлтанов А.Б. – вр.и. о. начальника Актюбинского юридического института имени М. Букенбаева МВД Республики Казахстан, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Baisultanov A.B. – Acting Head of the Aktobe Law Institute named after M. Bukenbayev of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, police Colonel.

Е.К. Балымов¹, Ш.Т. Ельтаев²

¹Актюбинский Юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева,
Актобе, Казахстан

²Казахско-Русский Международный университет, Актобе, Казахстан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

В статье дается криминологическая характеристика преступлений экстремистской направленности. Рассматривается соотношение понятий «экстремизм» и «преступления экстремистской направленности». Кроме того, анализируются меры предупреждения преступлений экстремистской направленности.

Ключевые слова: экстремизм, преступления экстремистской направленности, личность экстремиста, предупреждение преступлений.

Экстремистік бағыттағы қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы

Мақалада экстремистік бағыттағы қылмыстардың сипаттамасы беріледі. «Экстремизм» және «экстремистік бағыттағы қылмыстар» ұғымдарының арақатынасы қарастырылады. Сонымен қатар экстремистік бағыттағы қылмыстардың алдын алу шаралары талданады.

Түйінді сөздер: экстремизм, экстремистік бағыттағы қылмыстар, себептері, экстремистік тұлға, қылмыстардың алды налу.

Criminological characteristics of crimes extremist orientation

The article provides a description of crimes of an extremist orientation. The relationship between the concepts of «extremism» and «crimes of an extremist orientation» is considered. In addition, measures to prevent crimes of an extremist orientation are analyzed.

Key words: extremism, crimes of an extremist orientation, causes of extremism, extremist personality, crime prevention.

Экстремизм (от лат. *extremus*- крайний) - приверженность к крайним мерам, действиям, взглядам, решениям и т.д., прежде всего в политике и идеологии [1].

Понятие «экстремизм» соотносится с понятием «преступления экстремистской направленности», так как экстремизм - явление как социально-правовое, так и криминогенно-криминальное. Оно характеризуется посягательствами, направленными на изменение основ конституционного строя, а также возбуждение политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды с использованием при этом насилия либо угрозу его применения, причинение имущественного, а равно призывы к совершению указанных действий [2, с. 149].

Раскрывая понятие «преступления экстремистской направленности» следует опираться на следующее определение: это деяния, совершенные по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы [3].

Говоря про преступления экстремистской направленности, необходимо выявить их причины. Безусловно, причины преступлений экстремистской направленности носят многогранный характер.

Однако можно выявить основные причины, такие как: социально-экономические; неконтролируемая миграция; отсутствие общегосударственной и общенациональной идеологии; отсутствие цензуры в средствах массовой информации; несовершенство антиэкстремистского законодательства; низкий уровень профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов в борьбе с экстремизмом; отсутствие программ толерантного воспитания населения и особенно молодежи. Причинный комплекс преступлений экстремистской направленности обуславливается, как правило, особенностями современных видов экстремизма [2, с. 336].

К причинам религиозного экстремизма относятся: социально-экономические (значительное расслоение общества по уровню материального достатка, что, в свою очередь, порождает формирование у значительной части населения, и особенно у молодежи, чувство социальной несправедливости; высокий уровень безработицы, особенно среди молодежи, представители которой довольно легко попадают под влияние радикальных политических течений); идеологические (состояние идеологического вакуума и, как следствие, заполнение идеологического пространства радикальными объединениями; возможность практически бесконтрольного использования новых информационных систем для пропаганды различных идей, в том числе экстремистских; возможность бесконтрольного использования нелегитимных технологий управления и манипуляции поведением человека и социальных сообществ); миграционные (увеличение миграционных потоков с последующим их компактным расселением и появлением проблем их адаптации к новой среде; изменение этнического состава населения, особенно в крупных городах, и, как следствие, рост напряженности в межнациональных отношениях) [4].

Также целесообразно остановиться на причинах политического и молодежного экстремизма. Причинами политического экстремизма являются: социально-экономические причины, влекущие за собой утрату авторитета власти среди населения; отсутствие четкой государственной идеологии о нетерпимости противоправного поведения, в первую очередь экстремистской направленности. Анализируя причины молодежного экстремизма, важно отметить, что в качестве основной выступает отсутствие у молодежи четких политических ориентаций, что является благоприятным условием для навязывания со стороны экстремистских организаций псевдодемократических политических взглядов, содержащих в себе нетерпимость к оппонентам и призывы к их физическому уничтожению. Это и предопределяет использование современной молодежи, ввиду ее социальной незащищенности, в качестве инструмента политической борьбы, в том числе основанной на межконфессиональной и межнациональной почве [2, с. 346].

Преступления экстремистской направленности, являясь составной частью преступности в целом, обуславливаются в основном теми же факторами, присущими иным видам преступности, при этом имея определенную совокупность и различную степень проявления криминогенных причин.

Предупреждение экстремизма и преступлений экстремистской направленности невозможно без детального изучения личности экстремиста, так как именно личность является носителем причин их совершения, центральным звеном преступного поведения.

Под личностью экстремиста необходимо понимать личность человека, совершившего преступление экстремистской направленности вследствие присущих ему психологических особенностей, антиобщественных взглядов, отрицательного отношения к нравственным ценностям и выбора общественно опасного пути для удовлетворения своих потребностей [5, с. 116]. Выделяют следующие типы личностей экстремистов: религиозный; идеологический; политический; расовый; национальный.

Отличительной особенностью религиозного, расового и национального экстремиста является наличие у него приверженности к конкретному религиозному течению, расе или

национальности с выраженным отрицанием оппонентов, являющихся приверженцами иных религий, рас или национальностей, вплоть до их полного физического уничтожения. Данный тип отрицает важность существующей политической системы, основанной на действующем законодательстве. Склонен к насильственному свержению государственного строя, а также к посягательствам на политических лидеров. Идеологический экстремист характеризуется наличием четко сформированной идеи, противоречащей общепринятым нормам права и морали в конкретном обществе или государстве.

Следует отметить, что личность экстремиста занимает определенное место в криминологии и находит свое эмпирическое подтверждение. Факторы формирования личности экстремиста:

-информационно-идеологическое воздействие на личность извне. Воздействие информационно-идеологических причин выражается в направленном под религиозную идеологию, информационном воздействии на человека, следствием которой становится серьезное, глобальное переосмысление жизненных перспектив, ценностных категорий, отношения к конкретным субстанциям окружающего социума;

-неудовлетворенность личности сложившимися обстоятельствами жизни. Совершение преступления в данном случае является следствием перехода состояния неудовлетворенности, недовольства к состоянию «удовлетворенности». Сегодняшняя атмосфера напряженности, озлобленности, нестабильности стала следствием угрозы безработицы, утраты уверенности в будущем, резкого материального расслоения с катастрофическим увеличением удельного веса малоимущих, низкая общая и правовая культура.

-несогласие с официально проводимой политикой правительства в целом, либо по отдельным вопросам. Это может быть несогласие с религиозным положением на территории того или иного региона либо местом или ролью того или иного религиозного объединения в жизни данного социума, членом которого является индивид и т.д.

Совершение любого действия, направленного на возбуждение национальной вражды, унижение национального достоинства – это специфическое антиобщественное выражение своих принципов, воззрений, отрицание конституционного принципа равенства всех людей независимо от национальной, конфессиональной, расовой принадлежности, это, в конце концов, преступление идеологического порядка.

Во многих случаях экстремистским проявлениям способствует обстановка безнаказанности или, недостаточно эффективное воздействие на правонарушителей на ранних этапах формирования их противоправного поведения. Своевременное выявление, быстрое и эффективное реагирование на факты экстремизма органами внутренних дел и общественности, привлечение к административной или уголовной ответственности за подобного рода правонарушения, способны предотвратить совершение более опасных преступлений.

Предупреждения преступлений экстремистской направленности – это деятельность общих или специальных субъектов профилактики, направленная на нейтрализацию и устранение факторов, влияющих на становление и развитие причин преступлений экстремистской направленности [2, с. 412].

В рамках предупреждения преступлений экстремистской направленности важно уделять мерам общесоциального и специального предупреждения. Общесоциальное предупреждение преступности рассматривается как осуществление мер политического, идеологического, экономического и правового характера, непосредственно не ставящих перед собой специальных задач по борьбе с преступностью и предупреждению преступлений и правонарушений, но в целом направленных на создание благоприятных условий для существования общества, влекущих за собой ограничения совершения преступлений. Объектом общесоциального предупреждения преступлений выступают общесоциальные причины и условия, порождающие противоречия в сферах экономических, политических, межнациональных и межконфессиональных отношений. Эти причины являются основными в преступном поведении, в том числе и экстремистской направленности [2, с. 379]. Специальные меры направлены на тесное взаимодействие всех органов государственной власти, правоохраны, спецслужб, ко-

торое могло бы оказывать действенную помощь органам представительной власти на всех ее уровнях в деле выявления и устранения факторов, детерминирующих экстремизм.

Таким образом, противодействие экстремизму предполагает постоянный мониторинг этого негативного социального явления, анализ причин и условий, способствующих совершению этих преступлений, разработку мер профилактики, а также изучение свойств личности преступников и потерпевших. Успех может быть достигнут только в случае реализации системного подхода, включающего в себя правовые, экономические, социальные, политические, идеологические, воспитательные, организационные и специальные меры. Акцентируя внимание на особой роли специального предупреждения, следует иметь в виду, что в первую очередь оно должно отражать особенности изучаемого явления. Эффективность предупредительной деятельности во многом зависит от специфической правовой природы рассматриваемого негативного феномена. Это и предполагает рассмотрение целенаправленной деятельности государственных органов, институтов гражданского общества, отдельных граждан по выявлению, ослаблению, нейтрализации и устранению факторов, порождающих, способствующих распространению и (или) росту общественной опасности отдельных видов экстремизма.

Список использованных источников:

1. Политический словарь//Электронный ресурс: https://gufo.me/dict/politics_dict (дата обращения: 12.12.2021)
2. Петрянин А.В. Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. докт.юрид.наук: 12.00.08.– М., 2014.
3. https://www.mirniy.ru/info/anti_terror/6203-otvetstvennost-za-prestupleniya-ekstremistskoy-napravlennosti.html
4. <https://articlekz.com/article/19321>
5. Бесбаев М.С. Борьба с экстремизмом и терроризмом: монография/ М.С. Бесбаев. – Алматы, 2013.

List of sources used:

1. Political Dictionary//Electronic resource: https://gufo.me/dict/politics_dict
2. Petryanin A.V. Countering extremist crimes: criminal law and criminological aspects: dis. Doctor of Law: 12.00.08. -Moscow, 2014.
3. https://www.mirniy.ru/info/anti_terror/6203-otvetstvennost-za-prestupleniya-ekstremistskoy-napravlennosti.html
4. <https://articlekz.com/article/19321>
5. Besbaev M.S. The fight against extremism and terrorism: monograph - Doctor of Historical Sciences. -Almaty, 2013.

Сведения об авторах

Балымов Ерлан Куанышевич – заместитель начальника Актюбинского Юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, доктор PhD, майор полиции.

Елтаев Шыңғыс Тайтаевич – магистрант 2 курса Казахско-Русского Международного университета.

Балымов Ерлан Куанышұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция майоры.

Елтаев Шыңғыс Тайтайұлы – Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің 2 курс магистранты.

Balymov Yerlan Kuanyshevich – Deputy Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukembayev, PhD, Police Major.

Taitaevich Yeltaev Shyngys - 2nd year Master's student of the Kazakh-Russian International University.

R.Y. Dzhansarayeva¹, S.B. Duzbayeva¹, K.B. Borankulova¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES COMMITTED IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: A MINOR AS AN OFFENDER AND A VICTIM

The article discusses the issues of criminological features of the criminal offense committed by minors in educational institutions in relation to their peers. An offense is an extreme form of disrespect for public attitudes when a person crosses the line imposed by law. The commission of an offense by a teenager shows that the teenager has moved away from the boundaries of what is permissible. But there is no instant fall into moral abysses. Therefore, it is important to find the reasons that led the child to an offense or crime. Due to the age specifics of the minor, in particular, during the period of deep experiences that occur against the background of individual conflicts, physiological changes, it is necessary to consider the personal singularities of the minor, the specifics of upbringing, etc. The authors came to the conclusion that the forensic analysis of the personality of a minor offender takes into account the study of both the moral and psychological merits of a teenager and the order and condition of committing a crime, which are conditioned by the habits, necessities and other personal characteristics of a teenager. Consequently, due to the large number of criminal offenses committed by minors in educational institutions, it is proposed to introduce more persistent measures to prevent such offenses, both in educational institutions and parents together with psychologists.

Keywords: criminological features; mental illness; experience; age; minor; crime; commission of an offense; educational institutions; personality of a minor offender; school; parents.

Оқу орындарында жасалған қылмыстың криминологиялық сипаттамасы: кәмелетке толмағандар құқық бұзушы және жәбірленуші ретінде

Мақалада кәмелетке толмағандар өздерінің құрдастарына қатысты оқу орындарында жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың криминологиялық ерекшеліктері туралы сұрақтар қарастырылады. Құқық бұзушылық – бұл адамның заңмен белгіленген сызықты кесіп өткен кездегі әлеуметтік көзқарастарды құрметтемеудің соңғы түрі. Жасөспірімнің құқық бұзушылық жасауы жасөспірімнің рұқсат етілген шегінен алыс екенін көрсетеді. Бірақ моральдық тұңғиыққа бірден түсу болмайды. Сондықтан баланы құқық бұзушылыққа немесе қылмысқа итермелеген себептерді анықтау маңызды. Кәмелетке толмағанның жас ерекшеліктеріне байланысты, атап айтқанда, жеке қақтығыстар, физиологиялық өзгерістер аясында болатын терең тәжірибелер кезеңінде кәмелетке толмағанның жеке ерекшелігін, білім беру ерекшеліктерін және т.б. ескеру қажет. Авторлар кәмелетке толмаған құқық бұзушының жеке басын криминалистік талдау жасөспірімнің моральдық-психологиялық қасиеттерін де, жасөспірімнің әдеттеріне, қажеттіліктеріне және басқа да жеке қасиеттеріне байланысты қылмыстың тәртібі мен жағдайын зерттеуді ескереді деген қорытындыға келді. Демек, кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігіне байланысты оқу орындарында да, ата-аналарға да психологтармен бірге осындай құқық бұзушылықтың алдын алудың неғұрлым табанды шараларын енгізу ұсынылады.

Түйінді сөздер: криминологиялық ерекшеліктер, психикалық ауру, тәжірибе, жас, кәмелетке толмаған, қылмыс, қылмыс жасау, білім беру мекемелері, кәмелетке толмаған құқық бұзушының жеке басы, мектеп, ата-аналар.

Криминологическая характеристика преступности совершаемых в учебных заведениях: несовершеннолетний как правонарушитель и потерпевший

В статье рассматриваются вопросы криминологических особенности уголовного правонарушения совершаемые несовершеннолетними в учебных заведениях в отношении своих сверстников. Правонарушение - крайняя вид неуважения к общественным установкам, когда личность переступает черту, возложенную законом. Совершение правонарушения подростком показывает, что подросток вдали отошел от границ допустимого. Но мгновенного падения в нравственные пропасти не бывает. Потому важно обнаружить причины, повергнувшие ребенка к правонарушению или преступлению. В связи с возрастными спецификами несовершеннолетнего, в частности, в период глубоких переживаний, приключаящихся на фоне индивидуальных конфликтов, физиологических изменений, необходимо считаться персональные необыкновенности несовершеннолетнего, специфики воспитания и др. Авторы пришли к выводу, что криминологический разбор личности несовершеннолетнего правонарушителя учитывает изучение как нравственно-психологических достоинств подростка, так и порядок и условие совершения преступления, которые обусловлены привычками, необходимостями и иными личностными свойствами подростка. Следовательно, в связи с многочисленностью уголовных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними именно в учебных заведениях, предлагается ввести более упорные меры профилактики таких правонарушений, как и в учебных заведениях так и родителям совместно с психологами.

Ключевые слова: криминологические особенности, психическое заболевание, опыт, возраст, несовершеннолетний, преступление, совершение преступления, образовательные учреждения, личность несовершеннолетнего правонарушителя, школа; родители.

Crimes of underage children and adolescents can be very diverse: violence, cruelty, aggressiveness, aggravating crimes, vandalism, all this has recently filled our country. In the wave of crime, minors are becoming more and more violent, their influence is striking with cynicism, boldness, physiological damage, or murder.

Anyone can commit an offense. Another thing is that not everyone does it. Most adults are reasonable and can predict the results and consequences of their actions, work with civic duty, moral rules and peaceful coexistence in society.

But young people often do not have the same assessment not only of themselves, but also of their actions. the main factor of juvenile delinquency is that children and adolescents often do not understand the importance of delinquency and consider illegal behavior a scary and exciting game.

At the legislative level, age limits are set, distinguishing between the image of responsibility for offenses related to the age of minors. The passport age is calculated. Depending on the country, the age of responsibility of adolescents for offenses differs significantly [1].

The problem of juvenile delinquents in modern society is one of the most difficult and controversial. Unfortunately, not every teenager understands that the illegal actions he committed lead to serious and difficult-to-correct consequences [2].

It should be borne in mind that the majority of offenses among minors remain unaccounted for by the internal affairs bodies. As I Shchepalin noted, increased secrecy is a distinctive feature of juvenile delinquency, as a result of which there al level of juvenile delinquency is 3-4 times higher than there gist redone. From the analyses we can note the following reasons and factors of their such behavior.

Negative situations of Home Education.

The most radical example for a child is his parents. Antisocial (behavior contrary to social norms and principles) behavior of parents: constant drunkenness, malice, immorality, display of cruelty.

Overprotection.

There is no freedom to give preference to a child, because parents, fearing that their children will not make a mistake, do not allow them to live, everyone is eager to make decisions for them. The consequence of this is infantilism, lack of autonomy, incompatibility of the child's own.

Excessive satisfaction of the child's needs.

In families where children are not denied anything, indulge any whims, get rid of household chores, not just lazy people grow up, but consumers who are hungry for more and more new pleasures and benefits. The lack of a habit of reasonable self-restraint often pushes them to crimes committed under the influence of motives and desires of a purely consumer nature.

Overly demanding and authoritarian parents.

Excessive cruelty of parents, excessive application of all kinds of restrictions and prohibitions, punishments that humiliate children, undermine their human dignity, the desire to subjugate the child to his will, the compulsion of their opinion and ready decisions, decisive views and discipline. The use of tone, coercion and repressive measures, including physical punishment, violates the atmosphere of mutual understanding and trust, often encourages children to commit crimes [2].

Also, we researched works of scientist A. Lee's and agree with opinion that the structure of juvenile delinquency is radically different from adult delinquency, since this is determined by the fact that significant offenses for minors are not available due to their age characteristics. Minors cannot be the subjects of many offenses. Therefore, as A. Lee rightly notes, the separate weight of juvenile delinquency should be established in relation to those types of crimes, the subjects of which are minors [3, p 7].

At the same time, it should be noted that minors are increasingly actively mastering such types of criminal activity that were previously in the rent only to adults: hostage-taking, robbery, extortion, sale of weapons and drugs, the maintenance of brothel sand pimping, computer crimes. [4, p. 285].

a) an impressive part of the offenses are committed by minors in their own environment, the relationship in which in most cases excludes information about crimes by parents, teachers, law enforcement officers;

b) adult victims do not constantly apply to law enforcement agencies due to the fact that numerous crimes committed by minors are considered by others as a manifestation of age immaturity, the specifics of transitional age [5, p.35].

According to D. Ziyadova, "The study of the motives that control teenagers when committing crimes shows that the basis of most of them is the desire to get property to satisfy their age or group interests. ...The specifics of the motives of the criminal acts of adolescents are that over 3/4 of intentional offenses were not prepared by them: the intention to commit an offense arose suddenly, under the influence of the current situation. At the same time, aggressiveness, bitterness, bitterness, envy are becoming more and more noticeable features of adolescents, manifested both at the place of residence and in the educational microenvironment.

Meanwhile, studies have shown that when teenagers commit thefts, selfish motives prevail only in every third case. In the rest, these are motives of solidarity, self-affirmation in combination with group dependence or hypertrophied age-related frivolity [6, p. 35-36].

Unfortunately, a large number of offenses and crimes are committed by minors in places of education: in secondary schools, lyceums and colleges, universities. Thus, an impressive place in the structure of "school" crime is occupied by the theft of students' property from locker rooms during various activities; extortion of material resources by older students from younger ones; fights, scuffles between schoolchildren with harm to health of varying severity; insults and threats against the teaching staff of the school; theft of teachers' personal belongings, as well as the property of an educational institution and a number of others [7].

Often schoolchildren commit intentional damage or liquidation of someone else's property. The motive for such offenses are hooligan motives (often committed as part of a group); revenge on classmates (for example, for diligent behavior, academic success); due to hostility towards students from financially favorable families.

The increase in recent years in the number of thefts at school, primarily cell phones, is due to the fact that, firstly, in recent years, the material situation of some categories of citizens who can afford to purchase telephones for children has improved to a certain extent; secondly, the «rejuvenation» of owners of cell phones – if they used to be, as a rule, high school students, now students of

all ages have such means of communication; thirdly, it is easier to take away or steal a phone from a minor than from an adult.

According to medical experts, currently the leading place among children and adolescents as consumers of toxic, potent and narcotic drugs is occupied by students of schools, lyceums and gymnasiums - 35%; followed by students of secondary specialized educational institutions - 15% and students - 11% [8, 9].

A special place is occupied by crimes committed by minors outside of school (for example, in places of leisure, during school holidays, etc. robberies and robberies, rape, theft of vehicles without the purpose of theft, etc. It should be recognized that offenses and crimes committed at school belong to the category of high-latency [10].

This state of «school» crime is caused by a number of circumstances: crimes committed by schoolchildren, as a rule, do not entail serious consequences, and therefore, the victims (their parents) do not report these acts to law enforcement agencies;

a significant number of crimes are committed in a relatively closed adolescent environment for adults against peers, classmates who do not report these facts to teachers, parents (especially to the police) due to fear of revenge from the criminal, due to a false sense of camaraderie, "mutual responsibility", etc.

The existence of public opinion, which often identifies offenses and crimes committed by teenagers at the place of study with pampering;

individual facts of illegal behavior in the school environment, which become known to officials of the education system, are often resolved without the participation of law enforcement officials, the public, the media, the management of educational institutions, due to their unwillingness to lose credibility and take out rubbish from the hut, conceal the facts of offenses and even crimes committed in their institution.

The criminalistic analysis of the personality of a minor offender provides for the study of both the moral and psychological properties of a teenager, and the method and environment of committing a crime, which are conditioned by the habits, necessities and other individual properties of a teenager.

For the rapid detection of an offense, a forensic analysis of the victim's identity has weight. This is explained not only by the precedents of the negative actions of some of the victims in the period preceding the commission of the crime, but also by the natural connections of the victim's personality with the criminal and other elements of the criminalistic characteristics of the crime.

If robberies and assaults are committed by teenagers mainly against their peers, then adults mostly attack people over the age of 21. Victims in cases of hooligan actions of minors are most often persons under the age of 20 [11, p. 33-37].

One of the reasons lies in the psychological characteristics of an adolescent. At this turning point of development, he or she wants to feel its importance, seeks to break free from the control of adults. Wanting to prove their independence and maturity, an adolescent begins to imitate external manifestations - smoking, drinking alcohol, non-child leisure activities [12].

By committing crimes for the purpose of self-affirmation, violating the law, an adolescent believes that doing so can show its strength. Under the influence of these factors, there is a process of shifting the value orientations of juveniles associated with the perception of the actions of criminal structures as successful leaders to follow them and even envy. It is especially dangerous when the system of values is distorted at an early age, moral and legal attitudes are formed do not meet the official requirements of society.

There are cases of committing crimes because of curiosity. Having tried once, feeling impunity, the adolescent can no longer stop.

Over time, the crime becomes more violent. Thus, there is a real danger that a person from an early age begins to get used to illegal behavior as a way of life, assimilates the criminal subculture.

International studies show that offenses against children and those committed by children can be prevented and their number reduced. The main point is the combination of national legislation

and regulations with effective awareness-raising and behavior change campaigns aimed at the general public, adults, children, as well as specialists [13].

The data and the results of the study showed a lack of understanding of the risk factors of victimization and the commission of offenses by children, as well as the rights of children themselves. They reinforce the need for the State to develop a large-scale awareness-raising and behavioral change campaign that can effectively contribute to reducing the number of offenses against children and juvenile delinquency, as well as improve children's access to justice and strengthen the response of the child justice system.

Such a campaign can raise awareness about what actions constitute crimes against children, identify risk factors for victimization, the consequences of violence and victimization of children, and what actions are required in relation to alleged and known cases of crimes against children. This campaign should be launched at the national and local levels.

It is also important that children in educational institutions and schools receive knowledge in the field of child rights, social and life skills with a focus on: promoting healthy alternatives to risky behavior through activities aimed at developing children's necessary skills to resist social pressure from peers who incline to violent and risky behavior; to increase knowledge about the direct consequences of alcohol/drug abuse; to develop students' abilities to develop high self-esteem and self-confidence; effectively cope with fears, strengthen the skills of leading a healthy lifestyle.

Awareness-raising should also focus on developing understanding and support for restorative justice programs and the replacement of criminal liability with alternative types of corrective action, as well as alternatives to incarceration. The main focus should be on promoting the reintegration of children into society in accordance with the principles of considering deprivation of liberty as a measure of last resort.

Список использованных источников

1. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних// <http://интернет ресурс> (дата обращения: 17.12.2021)
2. Профилактика преступлений правонарушений среди несовершеннолетних, воспитание правового сознания обучающихся//<https://school-8.odinedu.ru> (дата обращения: 11.12.2021)
3. Ли А.Н. Проблемы предупреждения преступности учащихся общеобразовательных школ Республики Казахстан. – Алматы: «Издательство Норма-К», 2003 – 156 с.
4. Ювенология: Учебник / Под общ. ред. д.ю.н., проф. Н.О. Дулатбекова. – Алматы: Жеті жарғы, – 424 с.
5. Щепалин И.В. Криминогенные детерминанты преступности несовершеннолетних: Дисс...канд. юрид.наук. – Караганда, 2003, –220 с.
6. Зиядова Д. Мотивы преступлений, совершенных школьниками // Воспитание школьников – №1. – С.34-38
7. Правонарушения и преступления в школе: криминологический аспект // <https://www.sovremennoepravo.ru/> (дата обращения: 17.12.2021)
8. Не допустить беды: педагогическая профилактика наркотизма школьников: Пособ. для учителя / Под ред. М.М. Безруких. – М., 2004;
9. Профилактика употребления психоактивных веществ в общеобразовательной школе // Сб. метод. матер. – М., 2006.
10. Зиядова Д.З. Проблемы преступности среди школьников в Республике Дагестан. – Махачкала, 2003.
11. Криминалистика: Учеб. для вузов /Под общ. ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драп-кина – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 672 с.
12. Подростковая преступность - проблема общества // <http://pravstat.prokuror.kz/rus> (дата обращения: 23.05.2018)
13. Краткий аналитический отчет: Правосудие для детей в Казахстане: исследование знаний, отношения и практики // <https://www.unicef.org/>(дата обращения:20.12.2021)

Information about the authors

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.

Duzbayeva S.B. – Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Borankulova K.B. – Master's student of Al-Farabi Kazakh National University.

Джансараева Р.Е. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Дүзбаева С.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы доцентінің м.а., PhD докторы.

Боранкулова К.Б. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің магистранты.

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор юридических наук, профессор.

Дүзбаева С.Б. – и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, доктор PhD.

Боранкулова К.Б. – магистрант КазНУ им. аль-Фараби.

А.К. Жанибеков¹, Б.Р. Таубаев², А.Ж. Муратова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕСТОКОГО ОБРАЩЕНИЯ С ЖИВОТНЫМИ

Целью исследования было определение характеристик уголовной ответственности за жестокое обращение с животными. Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в сфере защиты животных. Авторы статьи использовали следующие общенаучные методы исследования: диалектический, исторический, описательный, методы научного анализа и обобщения. Также были использованы специальные методы, такие как сравнительно-правовой и статистический методы. Проведя ретроспективный анализ уголовной ответственности за жестокое обращение с животными, авторы выделили четыре исторических этапа в формировании и развитии уголовно-правовых норм жестокого обращения с животными. Изучив причины социальной обусловленности криминализации жестокого обращения с животными, авторы выявили ряд проблем в области гуманного обращения с животными, требующих немедленных решений.

Ключевые слова: животные, жестокое обращение, уголовная ответственность, жестокость, международный опыт, квалификация правонарушений.

Жануарларға қатыгездік жасаудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы

Зерттеудің мақсаты жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің сипаттамаларын анықтау болды. Зерттеу объектісі – жануарларды қорғау саласында туындайтын қоғамдық қатынастар. Мақаланың авторлары келесі жалпы ғылыми зерттеу әдістерін қолданды: диалектикалық, тарихи, сипаттамалық, ғылыми талдау және жалпылау әдістері. Сондай-ақ салыстырмалы-құқықтық және татистикалық әдістер сияқты арнайы әдістер қолданылды. Жануарларға қатыгездік жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке ретроспективті талдау жүргізгеннен кейін авторлар жануарларға қатысты қылмыстық-құқықтық нормалардың қалыптасуы мен дамуындағы төрт тарихи кезеңді анықтады. Жануарларға қатыгездіктің криминализациясының әлеуметтік жағдайының себептерін зерттей отырып, авторлар жануарларға адамгершілікпен қарау саласындағы жедел шешімдерді қажет ететін бірқатар мәселелерді анықтады.

Түйіндісөздер: жануарлар, қатыгездік, қылмыстық жауапкершілік, қатыгездік, халықаралық тәжірибе, құқық бұзушылықтардың біліктілігі.

Criminal legal characteristics of cruelty to animals

The aim of the study was to establish criminal liability for cruelty to animals. The object of the research is social relations in the field of animal welfare. The authors of the article used the following general scientific research methods: dialectical, historical, scientific analysis and descriptions. Were also used special methods such as comparative legal and statistical methods. After conducting a retrospective analysis of criminal liability for cruelty to animals, the authors identified four stages in the formation and development of criminal law norms for cruelty to animals. Having studied the reasons for the social conditioning of the criminalization of cruelty to animals, we identified a number of problems in the field of humane treatment of animals that require immediate solutions.

Keywords: animals, cruel treatment, criminal responsibility, cruelty, international experience, qualification of offenses.

На сегодняшний день жестокое обращение с животными является актуальной проблемой казахского общества. Обращение с животными является важной стороной деятельности человека, которая затрагивает интересы и чувства многих людей, отражается на морально-этической, социальной и экономической жизни общества. Жестокость по отношению к животным способствует формированию у правонарушителей чувства равнодушия к страданиям живых существ, порождает агрессивность и насилие по отношению к окружающим.

На сегодня понятие «жестокое обращение с животными» не имеет четкого определения во всем мире, так как единого понятия для всех стран мира не закреплено ни в одном международном нормативном правовом акте. В большинстве стран мира, в том числе и в Казахстане, данное понятие закреплено в уголовном законодательстве. В некоторых странах жестоким обращением с животными признается нанесение увечи или причинение гибели с применением садистских методов с целью извлечения выгоды, в нескольких штатах Америки к жестокому обращению с животными приравнивается оставление его на улице или выбрасывание, в Японии наказывается умышленное истощение животного и т.д.

Согласно Приказу Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года «Об утверждении Правил обращения с животными», животными признаются биологические объекты, принадлежащие к фауне: сельскохозяйственные, домашние и дикие животные [1].

На данный момент уголовная ответственность за жестокое обращение с животными регулируется уголовным законодательством. Так согласно статье 316 Уголовного кодекса Республики Казахстан, жестоким обращением с животными считается деяние, повлекшее их гибель или увечье. В случае, если это деяние совершено из хулиганских побуждений или с применением садистских методов либо в присутствии малолетних предусмотрена уголовная ответственность в виде штрафа в размере до ста двадцатимесячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до ста двадцати часов, либо арестом на срок до тридцати суток. В случае жестокого обращения с животными группой лиц или группой лиц по предварительному сговору, или неоднократно предусмотрена уголовная ответственность в виде штрафа в размере до двухсот месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до двухсот часов, либо арестом на срок до пятидесяти суток [2].

Животные наделены совестью и остаются наиболее уязвимой группой всех живых существ, поскольку их выживание полностью зависит от людей. Животные нуждаются в заботе так же, как и дети, но, в отличие от них, они не имеют права голоса и никогда не обретут независимость, оставаясь уязвимыми на протяжении всей своей жизни и, следовательно, подверженными жестокому обращению и жестокости [3].

Преступления против животных - широко распространенное явление, имеющее серьезные последствия для благополучия животных, индивидуального благополучия и общества в целом [4]. Преступления против домашних животных являются универсальными и представляют собой серьезную проблему во взаимодействии человека и животного, поскольку основная угроза животным исходит от поведения человека.

В последние десятилетия научные исследования доказали, что жестокое обращение с животными и межличностное насилие могут происходить одновременно. Сейчас признано, что преступления против животных и домашнее насилие могут сосуществовать и что жестокое обращение с животными может указывать на внутрисемейные проблемы. Опасения и страхи, которые влияют на восприятие обществом страданий животных, действуют как культурный фильтр, влияющий на взгляды людей на жестокость.

В общем употреблении термины «жестокое обращение с животными», «жестокое обращение» и «пренебрежение» охватывает ряд видов поведения, наносящих вред животным, от непреднамеренного пренебрежения до злонамеренного убийства, и эти действия и упущения трудно сопоставить по шкале приемлемости в различных культурах. Распознать жестокое обращение с животными не всегда просто. Жестокое обращение с животными со стороны человека охватывает широкий спектр – от пассивного пренебрежения до преднамеренной жестокости, причем большинство случаев возникает из-за пренебрежения, которое часто

может быть непреднамеренным из-за отсутствия образования или временного отсутствия ухода. Хотя четкие определения важны в юридической сфере, практикующим специалистам они могут мешать [5, с. 7].

Жестокое обращение с животными- этообщий термин, используемый в законах и обществах, запрещающих жестокое обращение с животными для предотвращения жестокого обращения с животными. Хотя были распространены юридические определения в зависимости от юрисдикции, несколько популярных определений. К ним относятся: любое действие, которое намеренно или по небрежности причиняет животному ненужную боль или страдания [6]. По мнению Д.С. Блуда и В.П. Штуддerta жестокое обращение с животными также можно назвать умышленным причинением боли животному от которого обидчик получает удовольствие или развлечение или причинение боли или страдания без необходимости [7]. Также есть мнение, что жестоким обращением с животными является социально неприемлемое поведение, которое намеренно вызывает ненужную боль, страдания или страдания и / или смерть животного [8].

По мнению российского исследователя С.И. Данилова к жестокому обращению с животными в виде действия можно отнести как истязание животных, выражающееся в нанесении побоев, сечении, вырывании волосяного покрова, удушении, связывании конечностей, так и использование животных для ненаучных опытов или причинение им не- оправданных страданий в ходе научных опытов; использование животных в различного рода соревнованиях, характеризующихся их стравливанием, в результате которого животные погибают или получают тяжелые травмы (например, собачьих и петушинных боях), также натравливание одних животных на других, т.е. использование одного животного в качестве орудия над другим; тренировка и дрессировка животных, сопряженные с их мучением; умышленное умерщвление, в том числе сожжение живьем, и т.д.» [9, с. 14].

Е. В. Миллеров к жестокому обращению с животными предложил отнести такие действия, как умышленное обливание животных кипятком, поджигание животных, сбрасывание животных с многоэтажных домов и т.д. [10, с. 151]. Ряд российских ученых к проявлениям жестокости относят содержание животных на морозе или жаре, членовредительство [11, с. 378].

Таким образом, российские правоведы стараются указать как можно больше действиям, которые можно расценивать как жестокое обращение с животными.

Негативные тенденции и процессы, происходящие в структуре современной преступности, в частности преступности несовершеннолетних (общий рост совершенных преступлений, особенно наиболее опасных ее видов, в том числе организованных форм, снижение раскрываемости преступлений и др.), свидетельствуют об имеющихся нерешенных проблемах в вопросах правового регулирования борьбы с преступностью, правоприменения, организационного обеспечения и требуют поиска новых путей противодействия преступности [12, с. 54].

Исследования в зарубежных странах, которые посвящены определению жестокого обращения с животными, немного, но данное явление часто упоминается в научных работах, изучающих агрессивное поведение человека.

Согласно заключению проведенного исследования Л.В. Авдеевой, жестокое обращение с животными непосредственно влияет на нравственное развитие нашего общества и отношение к морали. Кроме того, как уже было отмечено выше, совершение данного деяния может свидетельствовать о наличии психических отклонений, либо являться предупреждающим знаком девиантного поведения. Представляется целесообразным к решению данной проблемы применить системный подход, а именно: не только закрепление уголовной ответственности, но и, к примеру, создание специальных органов на федеральном и региональном уровнях, которые бы отслеживали случаи жестокого обращения с животными среди детей и принимали соответствующие меры [13, с. 15].

На основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что объектом преступления, предусмотренного статьей 316 УК РК, является общественная нравственность, предусматривающая гуманное отношение к животным.

По мнению С.И. Даниловой [9, с. 14], объективная сторона преступления, предусмотренного статьей 316 УК РК, может выражаться в сексуальных действиях насильственного

характера в отношении животных (зоофилия или скотоложство). Сюда же следует отнести случаи умышленного наезда, приведшие к увечью или гибели животного. К числу обязательных признаков объективной стороны преступления относятся способ совершения преступления в отношении животных (с применением садистских методов) и обстановка совершения преступления (в присутствии малолетних).

Субъектом преступления в отношении животных является физическое вменяемое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста. В то время как, субъективная сторона преступления характеризуется прямым умыслом. Также стоит отметить, мотивацию жестокого обращения с животными, а именно хулиганские или корыстные побуждения.

Формальный состав преступления – это истязание животных. Лицо может быть привлечено к уголовной ответственности за жестокое обращение с животными независимо от наступивших последствий в виде смерти или увечья.

Жестокое обращение в форме бездействия может выражаться в лишении животного пищи, воды, помощи. Ответственность за бездействие наступает только в том случае, если лицо, было, обязано заботиться о животном, поэтому бездействие возможно только в отношении сельскохозяйственных, домашних животных, а также диких, по содержанию в неволе.

Анализ исследований ученых позволяет сделать вывод, что правоприменители не видят особой опасности в жестоких действиях в отношении животных и наряду с этим не имеют достаточных правовых средств эффективного предупреждения таких действий. Закрепление уголовно-правового запрета за жестокое обращение с животными является необходимой мерой для поддержания и защиты общественной нравственности.

Однако, стоит отметить, что нормы, содержащиеся в статье 316 о жестоком обращении с животными, должны быть изменены и дополнены, так как действующее уголовное законодательство не содержит четкой регламентации пределов надлежащего обращения с животными. В итоге применение мер уголовно-правового воздействия вызывает трудности на практике. Также стоит отметить, что уголовно-правовая норма о запрете жестокого обращения с животными не подкреплена на региональном уровне нормами других отраслей права (в первую очередь, административного). В этой связи актуальным вопросом является принятие Закона Республики Казахстан «Об ответственном обращении с животными», который регулирует отношения в области обращения с животными в целях их защиты, обеспечения безопасности, прав и иных законных интересов граждан при обращении с животными, а также укрепления нравственности и соблюдения принципов гуманности общества. В проекте данного закона предусмотрены государственное регулирование и управление в области обращения с животными, основные требования к содержанию и ответственному обращению с животными и особенности при обращении, содержании и использовании животных отдельных категорий, а также требования к осуществлению деятельности по обращению с безнадзорными и бродячими животными [14].

Список использованных источников:

1. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 16-02/701 «Об утверждении Правил обращения с животными»/ <https://adilet.zan.kz/rus/>(дата обращения: 20.12.2021 г.)
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>(дата обращения: 19.12.2021 г.)
3. McEwen, B. Eternally Vulnerable: The Pathology of Abuse in Domestic Animals. Acad. Forensic Pathol. 2017, 7, 353–369. <https://journals.sagepub.com/doi/10.23907/2017.032>
4. Lockwood, R.; Arkow, P. Animal Abuse and Interpersonal Violence: The Cruelty Connection and Its Implications for Veterinary Pathology. Vet. Pathol. 2016, pp. 910–918.// Интернет-ресурс: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0300985815626575>
5. Arkow, P.; Boyden, P.; Patterson-Kane, E. Practical Guidance for the Effective Response by Veterinarians to Suspected Animal Cruelty, Abuse and Neglect; American Veterinary Medical Association: Schaumburg, IL, USA, 2013; pp. 3–8.// Интернет-ресурс: <https://ebusiness.avma.org/Files/ProductDownloads/AVMA%20Suspected%20Animal%20Cruelty.pdf>

6. Sinclair, L., Merck, M. & Lockwood, R. (2006). Forensic Investigation of Animal Cruelty: A Guide for Veterinary and Law Enforcement Professionals. Washington, DC: Humane Society of the U.S.// Интернет-ресурс: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1950118/>
7. Blood, D.C., & Studdert, V.P. (1999). Saunders Comprehensive Veterinary Dictionary (2nd ed.). London: W.B. Saunders.// Интернет-ресурс: <https://wellcomecollection.org/works/qhfk7fw5>
8. Ascione, F.R. (1993). Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös* 6(4), pp. 226-247.
9. Данилова С.И. Особенности квалификации и расследования преступлений, предусмотренных статьей 245 УК РФ // Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс».
10. Миллеров Е.В. Уголовно-правовая охрана нравственности: дисс. ... канд.юрид.наук/ Е.В. Миллеров- Ростов н/Д, 2006. – 198 с.
11. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. А. И. Рарог. – М.: Проспект, 2011. – 420 с.
12. Насырова Э.М. Криминологическая и оперативно-розыскная профилактика уголовных правонарушений, совершаемых несовершеннолетними // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – С. 52-58. // Интернет-ресурс: <https://aacademymvd.kz/> (дата обращения: 13.12.2021 г.)
13. Авдеева Л.В. Жестокое обращение с животными: социально-правовая характеристика, Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. № 12 (38): в 3-х ч. Ч. III. С. 13-15.// Интернет-ресурс: <https://www.gramota.net/>(дата обращения: 15.12.2021 г.)
14. Проект Закона Республики Казахстан «Об ответственном обращении с животными». Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>(дата обращения: 17.12.2021 г.)

Сведения об авторах

Жанибеков Акынкожа Каленович – ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор PhD.

Таубаев Бауржан Рыспекович – декан факультета права и экономики Жетысуского университета имени Ильяса Жансугурова, доктор PhD, ассоциированный профессор.

Муратова Алуа Жасланқызы – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Жәнібеков Ақынқожа Қаленұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы.

Таубаев Бауржан Рыспекұлы – Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқық және экономика факультетінің деканы, PhD докторы, қауымдастырылған профессор.

Муратова Алуа Жасланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты.

Zhanibekov Akinkozha Kalenovich – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Law Faculty of the Al-Farabi Kazakh National University.

Taubayev Baurzhan Ryspekovich – PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law and Economics of Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov.

Muratova Alua Zhaslangyzyis – a doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Law Faculty of the Al-Farabi Kazakh National University.

К.М. Кучуков¹, С.Д. Агибаева¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ДРУГИЕ ПРИЧИНЫ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ

Статья посвящена комплексу причин социального, политического характера, оказывающих существенное влияние на современные миграционные процессы, в том числе и незаконного характера. Тем более, что эти процессы в глобальном масштабе и в условиях пандемии коронавируса приобрели угрожающие масштабы. Сегодня ситуация с незаконной миграцией отличается не только масштабностью и охватывает все больше стран, из которых люди перемещаются в более благополучные страны, в основном Европы, а также Соединенные Штаты Америки. Несомненно, что после того, как ситуация с пандемией будет разрешена и произойдет восстановление экономики, все эти процессы обострятся еще больше.

В своем исследовании мы акцентируем внимание на вопросах не только причинности незаконной миграции, но и также и на вопросах, затрагивающих право граждан на личную свободу. Кроме того подвергаются изучению и аспекты криминальной деятельности мигрантов. Поэтому эти исследования носят системный характер и опираются на изучении опыта противодействия незаконной миграции не только Республики Казахстан, но также и других стран.

Ключевые слова: незаконная миграция, детерминизм, общественные отношения, личная свобода, преступления, коронавирус.

Заңсыз көші-қонның әлеуметтік-экономикалық, саяси және басқа да себептері

Мақала қазіргі көші-қон процестеріне, соның ішінде заңсыз процестерге айтарлықтай әсер ететін әлеуметтік, саяси себептер кешеніне арналған. Оның үстіне, жаһандық ауқымдағы және коронавирустық пандемия жағдайында бұл үдерістер алаңдатарлық мөлшерге жетті. Бүгінгі таңда заңсыз көші-қон жағдайы тек ауқымы бойынша ғана ерекшеленбейді және адамдар одан да гүлденген елдерге, негізінен Еуропаға, сондай-ақ Америка Құрама Штаттарына көшіп жатқан елдерді қамтиды. Пандемияға қатысты жағдай реттеліп, экономика қалпына келгеннен кейін бұл үдерістердің бәрі одан сайын шиеленісе түсетіні сөзсіз.

Біз өз зерттеулерімізде заңсыз көші-қонның себептілік мәселелеріне ғана емес, сонымен қатар азаматтардың жеке бас бостандығына құқығын қозғайтын мәселелерге де назар аударамыз. Сонымен қатар, мигранттардың қылмыстық әрекетінің аспектілері де зерттеледі. Сондықтан бұл зерттеулер жүйелі сипатқа ие және тек Қазақстан Республикасында ғана емес, басқа елдерде де заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимыл тәжірибесін зерттеуге негізделген.

Түйінді сөздер: заңсыз көші-қон, детерминизм, қоғамдық қатынастар, жеке бас бостандығы, қылмыстар, коронавирус.

Socio-economic, political and other reasons for illegal migration

The article is devoted to a complex of social, political reasons that have a significant impact on modern migration processes, including illegal ones. Moreover, these processes on a global scale and in the context of the coronavirus pandemic have reached alarming proportions. Today, the situation with illegal migration differs not only in scale and covers more and more countries, from which people move to more prosperous countries, mainly in Europe, as well as the United States of America. There is no doubt that after the situation with the pandemic is resolved and the economic recovery takes place, all these processes will worsen even more.

In our research, we focus on issues not only of the causality of illegal migration, but also on issues affecting the right of citizens to personal freedom. In addition, aspects of the criminal activity of migrants are also studied. Therefore, these studies are of a systemic nature and are based on the study of the experience of countering illegal migration not only in the Republic of Kazakhstan, but also in other countries.

Key words: illegal migration, determinism, public relations, personal freedom, crimes, coronavirus.

При исследовании причинности исследуемых процессов мы говорим о детерминированности, т.е. о закономерностях и причинной обусловленности всех явлений природы и общества [1]. Детерминизм в науке философии принято рассматривать как учение об объективной закономерной взаимосвязи и причинной обусловленности всех явлений (лат. Детерминаре - определять). Исследование любого явления общественной жизни, в том числе и преступности во многом определяется существующей системой философских трактовок процессов происходящих в обществе. Опираясь на законы диалектики, согласно которой все что существует находится в постоянном движении и не подвергая исследуемое явление (преступление) на молекулярном уровне, попытаемся определить его влияние в своем движении на иные области человеческой, общественной жизни и соответственно определить обратное влияние этих процессов на преступность, его динамику, качественные характеристики и т.д. Общественное устройство того или иного типа, на уровне формы совместного бытия определенных групп людей предполагает наличие различных форм общественного взаимодействия, контактов, которые принято именовать общественными отношениями. При исследовании процессов детерминации того или иного явления, в том числе и связанных с незаконной миграцией, следует, как мы указали выше применить комплексный подход, который включает в себя исследование факторов субъективного и объективного, внутреннего и внешнего характера.

Проведенные исследования свидетельствуют, что детерминация характерна для всех явлений и событий, происходящих в обществе и прослеживается прямая связь между этими фактами и явлениями.

Один из основных вопросов на сегодня сводится к определению роли человека, личности, его ответственности за происходящие изменения. В какой степени человек влияет на происходящие в обществе изменения. И наоборот в какой степени он сам подвержен изменениям в свете происходящих изменений политического, экономического и социального характера. Данный вопрос является одним из наиболее актуальных и для нашего исследования. В плане определения причин появления и роста числа преступлений против личной свободы граждан, разработке рекомендаций по их расследованию предотвращению. В данной плоскости находятся и наши исследования исторической составляющей детерминационных факторов.

Рубинштейн С.Я. отмечал, что обладая сознанием, человек самоопределяется в своем бытии и ставит себя над природой [2]. Детерминирующее воздействие на его поведение внешних факторов реализуется через факторы внутренние, то есть. путем преломления через сознание. Субъект отправляется от наличных объективных условий, но, осознавая их, имеет возможность изменить их или избрать способы действия, позволяющие использовать эти условия в своих целях. В данном смысле он обладает свободой выбора и, преобразуя объективную действительность, освобождается от ее влияния. «Свобода заключается в том, что человек непосредственно своим действием должен стать (быть) тем, что он есть (еще не есть), и перестает быть тем, что он есть». Иными словами, человек становится свободным тогда и в той степени, когда и в какой степени он изменяет внешние условия.

Одним из аспектов, интересующих нас, в рамках наших исследований является личная свобода граждан. В связи с чем, нами так же исследуются факторы субъективного и объективного характера влияющие на формирование возникающих при таких правонарушениях ситуаций. Это несколько иной уровень детерминации, поскольку речь идет не только влиянии происходящих в обществе и государстве процессов на криминогенную ситуацию в целом, но и на способы совершения отдельных видов преступлений.

Любая структурная единица общества в лице, например, отдельных индивидов, как нами было отмечено выше, оказывает определенное воздействие на систему существующих в обществе общественных отношений. Наличие в обществе и его наивысшей форме устройства – государстве определенных предписаний, призванных играть регулятивную функцию, то есть направленных на организацию общественных отношений в том виде, которая предполагается самой формой общественного устройства. Если взять к примеру одну из наиболее ранних и примитивных общественно-экономических формаций – рабовладельческую, то мы видим, что эти предписания, мы их не называем правовыми нормами, направлены были в первую очередь на установление и охрану общественных отношений, основанных на преимуществе одних групп людей над другими, возможностью одних владеть и распоряжаться другими. Данная философия имела в своей основе и мощную экономическую подоплеку, которая в свою очередь опиралась на экономическую модель основанную на торговле людьми, установлении ценностной политики работорговли, во многом определяла и политическое устройство государства, отношение государства и людей. То есть на данном примере достаточно четко прослеживается взаимосвязь экономических, политических, социальных сфер жизнедеятельности общества, их влияние на формирование взаимоотношений внутри общества, отношение людей к той или модели государственного устройства, отношение к закону. Достаточно важным представляется вопрос о формировании базовых компонентов общественного устройства, а именно экономической, политической, правовой основ общества.

Для Казахстана после распада бывшего СССР на протяжении достаточно длительного времени было характерно сохранение многих элементов устройства общественной жизни уже несуществующего государства. Это отражалось и на экономической сфере, когда при провозглашении рыночных отношений, существовали и элементы планового ведения хозяйства. Конечно во многом это определялось не тем, что мы хотели рыночных отношений, не желали их, а тем, что существовавшая ранее плановая система хозяйствования приучила надеяться на дотации, помощь, не предпринимать никаких действий, поскольку заранее определялось какой хозяйствующий субъект что должен делать в выстроенной цепи, когда, в какие сроки (достаточно вспомнить план на пятилетку). Простой пример самолеты собирают в Ташкенте, моторы в Омске, металл на Украине и т.п., то есть регионы бывшего СССР были привязаны друг к другу экономической цепочкой, вопросы целесообразности, логики зачастую игнорировались в угоду политическим вопросам. Эта философия во многом определила менталитет людей, их отношение к государству, труду, закону. И когда не только в Казахстане, но и в других государствах бывшего СССР, Восточной Европы господствующее положение стали занимать отношения, основанные на рыночных, произошла определенная переоценка общественных ценностей, и не в последнюю очередь понятий – человек, закон, религия. Не секрет, что зачастую не один человек, а иногда и целые государства смогли принять новую философию, основанную на таких базовых принципах как: каждому по способностям, по предприимчивости, скорости мышления, деловой хватке и т.д.. Влияние происходивших в некоторых государствах изменений социально-экономического, политико-правового характера на преступность в целом, на отдельные виды преступной деятельности было достаточно велико и привело к формированию зачастую извращенного отношения к закону и порядку реализации общественных отношений.

Мы считаем и соглашаемся с мнением тех ученых, политиков, социологов, которые говорят о необходимости решения многих социальных проблем, в том числе и борьбы с преступностью, в первую очередь через решение экономических проблем, что несомненно скажется и на социальной сфере, возможности правового регулирования общественных отношений.

Социально-экономическая детерминированность преступлений против личной свободы граждан определяется непосредственной связью явлений социально-экономического характера, происходивших в Казахстане за время независимости и сегодняшнего положения в данном направлении криминальной деятельности. Произошедший распад некогда единого могучего государства, в котором, пусть иногда и в декларативной форме, но все же пропагандировались определенные нравственные установки равенства людей, основанном во мно-

гом на экономическом стимулировании, а равно утверждением о причастности всех граждан СССР к управлению государством, экономикой, распоряжением всеми богатствами государства, сыграл достаточно негативную роль и в сознании людей, поскольку состояние равенства в данном случае было почти идентично уравниловке. Говоря в данном случае, о влиянии предшествующей исторической эпохи на наше общество сегодня следует отметить, что во многом те культивировавшийся в то время многие моральные, этические установки на которых воспитывалось не одно поколение сегодня приобрели несколько искаженное состояние. Многие моральные установки, о которых мы говорили выше не выдержали проверки временем, вдруг выяснилось, что владея всем, мы оказываемся не владеем ничем. Если раньше говорили, что торговля людьми и эксплуатация человека человеком это признаки прошедших, более отсталых в экономическом, политическом и социальном плане общественно-экономических формаций, то сегодня мы видим, что все эти явления имеют место и в нашем обществе, которое несомненно более развито в указанных аспектах и тем не менее. Реалиями переходного периода, когда одна общественно-экономическая формация приходит на смену другой, является и изменение существующих общественных отношений, сложившихся в течении достаточно длительного времени, в том числе и в сфере экономики, пожалуй даже и в первую очередь. Та социалистическая модель хозяйствования, о которой мы говорили выше, отучила большую часть населения от необходимости самосовершенствования, инициативы, была утрачена во многом предпринимательская жилка, поскольку человек знал, что образование бесплатное, медицина бесплатная, ценовая политика определяется государством и достаточно длительное время удерживается на одном уровне. Кроме того инициатива в области предпринимательства жестко каралась государством. Все это привело к тому, что большая часть населения оказалась не готовой к этим переменам и на протяжении достаточно длительного времени не могла найти свое место в новых условиях. Здесь необходимо отметить роль психологических особенностей как отдельной личности, так и психологии целых групп населения. Оставшиеся без работы, средств к существованию люди переживали в начале 90-ых годов определенный психологический шок, возникло некое состояние неопределенности, были потеряны многие ориентиры, в том числе, связанные с теми моральными установками, которыми эти люди жили. В этой ситуации происходит определенная переоценка человеком самого себя, своего места в общественном устройстве и имевшихся у него принципов. Криминальный путь получения материальных благ представлялся в той ситуации для многих наиболее приемлемым для получения средств, к существованию в условиях безработицы. Все это привело к тому, что многие люди просто перестали воспринимать законный путь получения средств, к существованию. Думается в данной ситуации можно говорить о прямой связи экономических и социальных вопросов и их совместное влияние на человека. При рассмотрении человеком и изучении им условий существования в тех общественно-экономических формации в которых он не жил и знает о них например из книг, влияние на его психику, социальный статус несколько иное, чем при непосредственном участии в изменяемых условиях его эпохи, то есть он уже является не сторонним наблюдателем, а активным участником. И стремление человека в этих условиях решить свои проблемы за счет других, посредством ущемления чужих прав, в том числе совершение преступлений против личной свободы это в некоторой степени его реакция на происходящие изменения. Не вдаваясь в суть спора, что играет определяющую роль в формировании общественной политической ситуации в государстве экономика или политика, хотелось бы в русле рассматриваемой проблемы, а именно детерминирующей роли этих сфер общественной жизни во влиянии на происходящие изменения в криминальной сфере, хотелось бы отметить, что изменение политики может являться следствием изменения в сфере распределения материальных благ, перераспределении средств воспроизводства, и наоборот политика может сыграть определяющую роль в изменениях экономического плана, что кстати имело место в бывшем СССР. Проведение политики, на развитие в Казахстане правового, демократического, светского государства должно иметь, и имеет в своей основе Концепцию правовой реформы. К сожалению, первая Концепция 2001 года появилась с определенным опозданием по сравнению с проводимыми экономическими и политическими преобразованиями. И это не только в

Казахстане, но и в ряде других государств бывшего СССР. Принятие и введение в 1998 году в действие Уголовного, Уголовно-процессуального законодательства являлись требованием времени, но с некоторым опозданием, поскольку многие преступления, в сфере экономической деятельности, против личности, личных свобод получили уже достаточное развитие и реакция государства была несколько запоздалой. Даже сегодня, к сожалению, Трудовое и миграционное законодательство не в полной мере отвечают требованиям сегодняшнего дня в плане их недостаточной адекватности сложившейся ситуации, тем более с учетом условий пандемии коронавируса. К сожалению, приходится констатировать, что в уголовный кодекс РК норма, предусматривающая ответственность за торговлю людьми была введена с опозданием, впрочем как и во многих странах. Упущенное время позволило сформироваться достаточно обширному криминальному рынку, охватывающему почти все континенты. На протяжении последнего десятилетия, мы наблюдаем, как на фоне военных конфликтов в Сирии, Ираке, Ливии, Афганистане, Нигерии и других странах, процветает криминальный бизнес на незаконной миграции. Разрабатываются трафики незаконных мигрантов в страны Европы и США. Когда перекрывается один канал, тут же используются запасные варианты, через другие государства, в том числе и через страны СНГ. Происходит консолидация преступников из разных стран, разрабатываются коррупционные схемы, с вовлечением в незаконную миграцию служащих государственных органов.

Кроме того, хотелось бы отметить, что отсутствие в числе задач Уголовно-процессуального законодательства (ст. 8) [4], указания на защиту Конституционных прав человека является, на наш взгляд, достаточно значительным пробелом, поскольку исходить следует не только из того, что действие норм УПК имеет место непосредственно после совершения преступления, а из одного из основных постулатов правового государства, а именно, человек должен чувствовать себя защищенным в правовом государстве не только после совершения в отношении него преступления, но в любое время.

Влияние вопросов политики и экономики на процесс формирования трудового, миграционного законодательства достаточно проявлялось и проявляется сегодня. Прозрачность границ, возможность их свободного пересечения, тем более после создания единого таможенного пространства, сделали возможным проникновение на территорию Казахстана достаточно большого количества лиц, имеющих криминальное прошлое у себя на родине и криминальные намерения здесь. Буквально недавно, до пандемии, когда Казахстан после стадии бурного экономического подъема переживал кризис в нашу страну хлынул большой поток нелегальных мигрантов (особенно из Кыргызстана, Таджикистана, Узбекистана) где последствия кризиса еще более ощутимы, не имеющих возможности найти работу дома.

Наблюдается консолидация преступников из разных стран, поскольку специфика совершения преступлений против личной свободы граждан такова, что их совершение зачастую происходит на территории нескольких стран. Использование рабского труда, а иначе назвать этот труд, за который граждане этих государств получают значительно меньше положенного, а зачастую не получают и вовсе ничего это реальность рынка труда в Казахстане. И здесь влияние экономических вопросов на процесс формирования законодательства, социальной сферы наиболее значителен, поскольку формирует определенное отношение у граждан нашего государства к иностранным рабочим, зачастую лишаящим их работы.

Применение в качестве рабочей силы граждан других государств, сулит работодателям определенные выгоды, как при оплате их труда, так и дает возможность, при отсутствии трудового договора, оформленного соответствующим образом, избежать платежей в государственную казну в виде налогов. В данном случае совершение преступлений, посягающих на личную свободу граждан, на право выбора рода деятельности, использование рабского труда, порождает совершение и указанных выше экономических (налоговых преступлений).

Следует отметить, что даже в условиях пандемии транснациональные преступные группировки не прекращают свою деятельность по незаконному трафику людей. Появляются все новые маршруты, в том числе и через страны СНГ, в том числе и Казахстан.

Несмотря на наличие действующих в настоящее время региональных и глобальных международных правовых актов по борьбе с незаконной миграцией достаточно давно назрела

необходимость в создании более универсального международного правового документа, которым бы регулировались вопросы законной миграции из зон военных конфликтов, не благополучных в экономическом и социальном плане государств, с обязательным правовым сопровождением этих процессов, а также организацией работы по устранению причин незаконной миграции. Казахстану, как государству, являющимся центром миграционных путей из Азии и Ближнего Востока в страны Европы и Россию следует принять в этой работе более активное участие.

Список использованных источников:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Оникс, 2008.
2. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии. – М: Апрель-Пресс, изд-во Института Психотерапии, 2004.
3. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан [Текст] / 4 июля 2014 г.
4. Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с незаконной миграцией. – М., 6 марта 1998 г.
5. Конвенция ООН О статусе беженцев от 28 июля 1951 года и Протокола, касающимся беженцев, от 31 января 1967 года, Международная Конвенция ООН «О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей», принятая Резолюцией № 45/158 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1990 г.

List of sources used:

1. Ozhegov S.I. Explanatory dictionary of the Russian language - M.: Onyx, 2008.
2. Rubinstein S.Y. Experimental methods of pathopsychology – M.: April-Press, publishing house of the Institute of Psychotherapy, 2004.
3. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan [Text] / July 4, 2014.
4. Agreement on cooperation of the member states of the Commonwealth of Independent States in the fight against illegal migration-g. Moscow, March 6, 1998.
5. UN Convention Relating to the Status of Refugees of July 28, 1951 and the Protocol Relating to Refugees of January 31, 1967, UN International Convention "On the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families", adopted by Resolution No. 45/158 of the UN General Assembly of December 18, 1990.

Сведения об авторах

Кучуков Кайрат Махамбетович – доцент кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Агибаева Сания Дуйсебекқызы – преподаватель кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, магистр юридических наук.

Кучуков Кайрат Махамбетович – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Агибаева Сания Дуйсебекқызы – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Kuchukov Kairat Makhambetovich - Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Agibayeva Saniya Duissebekkyzy - Master of Law, Lecturer of the Department of International Law of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Е.Н. Рахимбаев¹, Ж. Жайлау², Д.Ә.Әбділда¹

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы, Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ «ЗАҢДЫҚ ЮВЕНОЛОГИЯ» КОНСТРУКТИВІ: ГЕНЕЗИС ЖӘНЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы ғылыми мәселе, генезис және даму перспективалары ретінде «заңдық ювенология» конструктивін концептуализациялау ұсынылған. Қазақстандағы заң ювенологиясы мәселесінің қазіргі жай-күйіне талдау жасалды, бұл балалық шақ саласындағы әлеуметтік саясаттың неғұрлым өзекті және талап етілетін бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстанда ювеналды әділет жүйесін одан әрі қалыптастыру және дамыту қажеттілігі белгіленді. Қылмыстық құқықбұзушылық жасаған кәмелетжасқа толмаған адамның орташа статистикалық портретінің криминологиялық ерекшеліктері ұсынылған, кәмелетжасқа толмағандар арасындағы қылмыс жасау себептері мен шарттары анықталған, кәмелетке толмаған құқықбұзушыларға жаза қолдану ерекшеліктері және қылмыстық жауапкершілік пен жазадан босату институтының негізгі ережелері қарастырылған. Бүгінгі таңда Қазақстанда ювеналды әділет саласын дамытудың 2022-2030 жылдарға арналған инновациялық тұжырымдамасының жобасын және оны мемлекеттік билік органдары, мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдары, қоғамдық ұйымдар іске асыру жөніндегі тиісті жол картасын әзірлеу қажеттігі пісіп-жетілді. Сондай-ақ, осы мақалада қозғалған барлық мәселелер мен проблемаларды шешуді көздей отырып, Қазақстан Республикасындағы ювеналдық әділет туралы кодекстің жобасын әзірлеу ұсынылады. Ювеналды әділет пен ювеналды құқықты қалыптастыру мен дамытудың өзекті халықаралық тәжірибесі, сондай-ақ пилоттық жобаларды іске асыру тәжірибесі де пайдаланылды.

Түйінді сөздер: ювенология, заң ювенологиясы, соттар, қылмыс, құрылым, генезис, концептуализация, Қазақстан Республикасы.

Конструкт «юридическая ювенология» в Республике Казахстан: генезис и концептуализация проблемы

В статье представлена концептуализация конструкта «юридическая ювенология» как научная проблема, генезис и перспективы развития в Республике Казахстан. Осуществлен анализ современного состояния проблемы юридической ювенологии в Казахстане, что является одним из наиболее актуальных и востребованных направлений социальной политики в области детства. Обозначена необходимость дальнейшего формирования и развития в Казахстане системы ювенальной юстиции. Представлены криминологические черты среднестатистического портрета несовершеннолетнего лица, совершившего уголовно-правовое нарушение, определены причины и условия преступности несовершеннолетних, рассмотрены особенности применения наказаний к несовершеннолетним правонарушителям и основные положения института освобождения от уголовной ответственности и наказания. Отмечается, что сегодня назрела настоятельная необходимость в разработке проекта инновационной Концепции развития ювенальной юстиции в Казахстане, на период с 2022 по 2030 годы и соответствующей Дорожной карты по ее реализации органами государственной власти, органами государственного управления и местного самоуправления, общественными организациями. Также предлагается разработать проект Кодекса о ювенальной юстиции в Республике Казахстан, предусмотрев в нем решение всех тех вопросов и проблем, которые затронуты в данной статье. Использован актуальный международный опыт становления и развития ювенальной юстиции и ювенального права, а также опыт реализации пилотных проектов.

Ключевые слова: ювенология, юридическая ювенология, суды, преступление, конструкт, генезис, концептуализация, Республика Казахстан.

Construct «legal juvenology» in the Republic of Kazakhstan: genesis and conceptualization of the problem

The article presents the conceptualization of the construct "legal juvenology" as a scientific problem, genesis and prospects of development in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the current state of the problem of legal juvenile medicine in Kazakhstan is carried out, which is one of the most relevant and popular areas of social policy in the field of childhood. The necessity of further formation and development of the juvenile justice system in Kazakhstan is indicated. The criminological features of the average portrait of a minor who has committed a criminal violation are presented, the causes and conditions of juvenile delinquency are determined, the features of the application of punishments to juvenile offenders and the main provisions of the institute of exemption from criminal liability and punishment are considered. It is noted that today there is an urgent need to develop a draft innovative Concept for the development of juvenile justice in Kazakhstan, for the period from 2022 to 2030, and an appropriate Roadmap for its implementation by state authorities, state administration and local self-government bodies, public organizations. It is also proposed to develop a draft Code on juvenile Justice in the Republic of Kazakhstan, providing for the solution of all those issues and problems that are raised in this article. The current international experience of the formation and development of juvenile justice and juvenile law, as well as the experience of implementing pilot projects, was used.

Keywords: juvenology, legal juvenology, courts, crime, construct, genesis, conceptualization, the Republic of Kazakhstan.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында әлеуметтік және құқықтық саясаттың бірден-бір басты бағыттарының бірі балаларды қорғаудың арнайы құқықтық жүйесін құру мәселесі мен оларды шешудің тиімді құралдарын іздеу болып табылады.

Қазіргі кездегі мәселені сараптау негізінде балалар аясындағы әлеуметтік саясаттың өзекті әрі қажетті бағыттарының бірі болып Қазақстанда ювеналды юстиция жүйесін құру мен дамыту болып табылады. Халықаралық тәжірибе ювеналды әділеттің жалпы соттармен салыстырғанда кәмелет жасқа толмағандар істері бойынша сот төрелігі ең тиімді және мамандандырылған жүйесі екенін көрсетті.

Қазақстанның кейбір аймақтарында кәмелет жасқа толмағандар арасындағы қылмыстылықтың өсуі мемлекетте осы бір жағымсыз әлеуметтік құбылысқа қарсы тұрудың барлық мүмкін нұсқаларын қарастыруға мәжбүр етеді.

Біздің сараптамамыздың негізі ретінде халықаралық құқық нормалары, ұлттық заңнама, ювеналды әділет саласындағы жетекші мамандардың ғылыми зерттеулері, ювеналды сот төрелігінің қазақстандық моделінің нормативті және институционалдық тетіктеріндегі кемшіліктерін анықтау және оларды жою жолдарын іздестіру қарастырылады.

Талдау әдістемесі тұрғысында оның бірқатар жалпы ғылыми (жүйелі-құрылымдық, формалды-қисындық және герменевтикалық) және танымның арнайы құқықтық әдістерін (салыстырмалы-құқықтық және формалды-құқықтық) қамтитын атап өтеміз.

Ювеналды әділет мәселелері мен сұрақтары аясындағы ғылыми зерттеулер Қазақстан Республикасында ХХ ғасырдың 90-жылдар аяғында, сондай-ақ біршама 2012-2019 жылдар аралығында, ал Ресей Федерациясында 2002 жылдан бастап белсенді түрде қарастырыла бастады. Қазақстан Республикасында ювеналды әділет мәселелері Э.Б. Аблаева, Г.А. Алибаева, С.М. Апенев, К.К. Ахметова, С.Ф. Бычкова, Жатқанбаева, Д.Р. Исаев, А.А. Карибаева, С.М. Наурзалиева, А.А. Нурко, Э.Н. Рақимбаев, А.Т.Сыздыкова, Г.Ж. Сулейменов, О.А. Шут, Г.Х. Юсупова, Р.Н. Юрченко және басқа да қазақстандық ғалымдар еңбектерінде зерттелінді. Осы авторлардың ғылыми зерттеулерінің нәтижелері Қазақстан Республикасындағы кәмелет жасқа толмағандардың заңдық жауапкершілігі туралы, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі әділет туралы заманауи ілімнің негізін құрайды.

Ювеналды сот генезисі Қазақстан Республикасында 1990 жылдары басталынды. Э.Б. Аблаев атап айтқандай, айқындалған маңызды сәттердің бірі, соттар мамандануының дамуына ықпал еткен факторлардың ішінде Қазақстанның халықаралық аренадағы мәртебесімен байланысты, онда ол халықаралық құқықтың толық және тәуелсіз субъектісі

ретінде көрсетіледі. ҚР Жоғары Кеңесі 08.06.1994 жылы өз қаулысымен БҰҰ БА 20.11.1989 жылы 44/25 Резолюциясымен қабылданған Бала құқықтары туралы Конвенцияны қабылдады. Қазақстан өз аумағында халықаралық Конвенцияның юрисдикциясын мойындай отырып, баланың жоғары мүдделерін қамтамасыз ету, балалық шақты қорғау, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша барлық міндеттемелерін алды. Одан кейін Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті 26.12.2002 жылы №367 заңға қол қойып, 17.06.1999 жылы Женева қаласындағы Халықаралық еңбек ұйымы Бас конференциясының 87-ші сессиясында қабылданған Балалар еңбегінің ең нашар нысандарына тыйым салу және жою жөніндегі шұғыл шаралар туралы Конвенциясын ратификациялады [1, 137-149,7].

Жоғарыда айтып өткендей, 1994 жылы Қазақстан БҰҰ-ның Балалар құқықтары туралы Халықаралық Конвенциясына қосылды, онда баланың мүдделерін ең жақсы және басымдықпен қорғау туралы ереже, заңды бұзды деп айыпталған кез келген баланың тәуелсіз құзыретті және бейтарап органның қарауындағы мәселе бойынша шешім қабылдау құқығын тану - негізгі қағидаларының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында адам ең азаматтың құқықтары мен бостандықтарының артықшылығы бекітілген, «Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады. Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады. Адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс (12 бап)» [2].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында белгіленген кәмелетке толмағандар құқықтарының басымдығы Қазақстанда «кәмелетке толмаған» ұғымын ерекше психофизиологиялық және әлеуметтік қасиеттері бар тұлғалар санаты ретінде нормативтік құқықтық актілерге енгізу арқылы жүзеге асырылатын нақты құқықтары мен міндеттердің иелері - субъектілер тобын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, жас ерекшелігіне байланысты кәмелетке толмағандардың өмір сүру жағдайларына бейімделмеуі әлемдік тәжірибеде «ювеналды әділет» деп аталатын арнайы мекемені құруға негіз болатын күшейтілген құқықтық қорғау арқылы өтеуді талап етеді [2].

К.К. Ахметова атап өткендей, өскелең ұрпақты тәрбиелеу ұзақ процесс, ал қылмыс жасаған кәмелет жасқа толмаған сүрінген адамды түзеу, оны қайта әлеуметтендіру мемлекеттік мекемелердің барлық институттарының күш-жігерін біріктіруді талап ететін күрделі мәселе [3].

2000 жылдары Қазақстан Республикасында мемлекет және қоғам тараптарынан ювеналды әділет сұрақтары мен мәселелеріне қызығушылық едәуір арта бастайды. Оған себеп ретінде қабылданған «Бала құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, жаңа нормативтік-құқықтық актілерді дамыту мен қабылдау, «Қазақстандағы ювеналды әділет» халықаралық жобасын жүзеге асыруды атап кетуге болады.

2001 жылдан бастап Қазақстан Республикасында қылмыстық сот төрелігінің жүйесінде кәмелет жасқа толмағандармен жұмыс істеу әдістерін өзгерту мақсатында «Қазақстандағы ювеналды әділет» жобасы басталды. Мүдделі мемлекеттік органдардың – Әділет, Ішкі істер, Білім және Ғылым министрліктерінің, Республиканың Бас прокуратурасы мен Жоғарғы Сотының пікірлерін ескере отырып, «Қазақстандағы ювеналды әділет» жобасын әзірлеу бойынша жұмыс нәтижелері Қазақстанда ювеналды полиция, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі прокуратура, ювеналды сот, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі адвокатура, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі қылмыстық атқару инспекциясы, әлеуметтік психолог, бала құқықтарын қорғау жөніндегі аймақтық органдар сияқты

мамандандырылған қызметтерден тұратын ювеналды әділет жүйесін құру қажеттілігін көрсетті [4, с.171].

Кәмелет жасқа толмағандарға қатысты әділет мәселелері Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасында да көрініс тапты.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында кәмелет жасқа толмағандардың істері жөніндегі сот төрелігінің нормативті-құқықтық және институционалдық негіздерін қалыптастырудың өзекті мәселелері көрсетілді [5].

2008 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы ювеналды әділет жүйесін дамытудың 2009-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасының негізінде «Ювеналды әділет» түсінігі қаланған болатын.

Кәмелет жасқа толмаған балалардың істері жөніндегі ювеналды әділет жүйесі кәмелетке толмағандардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған сотты, құқық қорғау органдарындағы әртүрлі мамандандырылған құрылымдарды, балалардың қадағалаусыздығы мен кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алу мекемелерін, адвокатураны және азаматтық қоғам институттарын біріктіретін жүйе болып табылады.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асырудың ең төменгі стандарттарында (The Beijing Rules, 1985) «Juvenile» (ювеналды әділет) термині «кәмелет жасқа толмаған балаларға қатысты әділет орнату» түсінігін білдіреді. Сонымен қатар, халықаралық құқықтық база Бала құқықтарының Декларациясымен (1959 ж.), Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясымен (1989 ж.), БҰҰ-ның кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі нұсқаулықпен (Рияд нұсқауы, 1990 ж.), БҰҰ-ның кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау ережелері (1990 ж.) т.б. ұсынылған.

Қазақстанда кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыру саласында прокуратура органдары мен соттар БҰҰ Бас Ассамблеясының 1985 жылғы 10 желтоқсандағы 40/33 қарарымен қабылданған Пекин ережелерін басшылыққа алуға міндетті. Бейжің ережесінің 1.4-тармағына сәйкес кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігі әрбір елдің ұлттық даму процесінің ажырамас бөлігі ретінде танылады, ал Бейжің ережесі 1.6. Барлық қатысушы мемлекеттерге кәмелетке толмағандарға қатысты әділет қызметтерін жүйелі түрде дамытуды және үйлестіруді ұсынады.

Бас Ассамблеяның 1990 жылғы 14 желтоқсандағы Эр-Риядтағы 45/112 резолюциясымен қабылданған нұсқаулардың 52-тармағы қатысушы мемлекеттерді барлық жастардың құқықтары мен әл-ауқатын көтермелеу және қорғау, сондай-ақ олардың сақталуын қамтамасыз ету үшін нақты заңдар мен рәсімдерді қабылдауға шақырады [6].

Қазақстанда қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін түзеу мекемелері, арнаулы мекемелер мен үй-жайлар қамауда отырған немесе сотты күтіп тұрған немесе бас бостандығынан айыруға сотталған кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігі үшін, оның ішінде олардың психологиялық және физиологиялық жағдайын сақтау үшін барлық қажетті жағдайларды жасайтынын атап өткен жөн.

Бұл жағдайда осы санаттағы тұлғаларға Бас Ассамблеяның 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/113 резолюциясымен қабылданған Гавана ережелері қолданылады. Осы ережелерді әзірлеудің негізгі мақсаттарының бірі болып табылатын Гавана ережелерімен белгіленген қағидалар мен рәсімдерді ұлттық заңнамаға имплементациялау (халықаралық енгізу) кәмелетке толмағандарды қорғаудың тиімді құралдарын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [7].

Өз кезегінде, Вена нұсқаулығында: «Мемлекеттер кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты негізгі юрисдикциясы бар кәмелетке жасқа толмаған балалар істері

жөніндегі соттарды құруы және балалардың ерекше қажеттіліктерін ескеретін арнайы рәсімдерді әзірлеуі керек» делінген.

Біз Э.Б. Аблаеваның пікірімен келісеміз, яғни, жоғарыда аталған халықаралық-құқықтық сипаттағы актілердің негізгі мағынасы, біріншіден, бұлардың барлығының Қазақстанның ұлттық заңнамасы алдында басымдығы бар. Тиісінше, ұлттық заңнаманың нормалары, ережелері, нұсқаулары халықаралық-құқықтық сипаттағы актілерге қайшы келмеуі керек. Екіншіден, Қазақстан Республикасының мемлекеттік билігінің жоғары органдары БҰҰ-ның кәмелетке толмағандарға қатысты барлық ережелерін, қағидалары мен стандарттарын Бала құқықтары жөніндегі комитеттің ұсыныстарын ескере отырып, ұлттық заңнамаға енгізуге міндетті. Үшіншіден, Бала құқықтары туралы конвенцияның нормалары, қағидалары мен ережелері тікелей қолданылады, сондықтан Қазақстан Республикасының соттары кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыру кезінде оларды тікелей қолдануы және оларға міндетті түрде сілтеме жасауы қажет [1, 137-149 б.].

Е.Т. Абилезов заң жобасын дайындаудағы қылмыстық-құқықтық қарама қайшылықтар мен логикалық толықтықты қамтамасыз етуде жаңа бағыттардың қажет екендігін аңғарады. Олардың шешілуі тәжірибеде негізді қалыптасқан қарым-қатынастардың ерекшеліктерін ескере отырып іске асырылуы тиіс, ал кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығымен жазасы туралы мәселеге формальді-логикалық сараптама жасау, заң шығарушылық ісіндегі маңызды ажырамас элементтерінің бірі болуы қажет [13, 27 б.].

Т.А. Кулибаев пікірі бойынша, «Ішкі істер органдарына қатардағы, кіші және орта басшы құрамдағы қызметке түсетін тыңдаушыларды арнайы бастапқы даярлаудың типтік оқу жоспары мен тақырыптық жоспарлары» «Ювеналды криминология» пәнін қамтуы тиіс, өйткені бұл мәселемен айналысатын құқық қорғау органдарының қызметкерлері – тек құқықтық ғана емес, сонымен қатар психологиялық-педагогикалық білімі де болуы керек, өйткені жасөспірімнің психикалық ұйымы ересек адамға қарағанда жақсы және оған деген көзқарас ерекше болуы керек [14, 23 б.].

Осы бағытта 2001-2008 жылдар аралығында өз қызметін жүзеге асырған қазақстандық үкіметтік емес қайырымдылық ұйымы Сорос-Қазақстан Қорына кәмелетке толмағандар ісі бойынша сот төрелігін жүзеге асырудың мамандандырылған жүйесін құруда ерекше миссия жүктелгенін атап өткен жөн.

Мәселен, 2003 жылдың наурыз айында Қазақстанда полиция ұстаған кәмелетке толмағандарға құқықтық және психологиялық көмек көрсету мақсатында ЕҚЫҰ-ның «Қазақстандағы ювеналды сот төрелігі» халықаралық пилоттық жобасы сәтті іске қосылды. Бұл жобаны жүзеге асыру барысында 2003-2004 жж. Алматы қаласы мен Алматы облысы аумағында полиция ұстаған кәмелетке толмағандардың жартысына қатысты қылмыстық іс қозғаудан бас тартылды. Бас бостандығынан айыру жазасына тартылған жасөспірімдер санының азаюы қылмыстың қайталануының артуына әкелмегені баса айтылды [1, 148 б.].

2003-2006 жылдар аралығындағы ЕҚЫҰ-ның «Қазақстандағы ювеналдық әділет» жобасын іске асыру бірқатар оң нәтижелер әкелді және қылмыстық сот ісін жүргізу тәжірибесін айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік берді. Бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алынған айыпталушы кәмелетке толмағандардың саны айтарлықтай қысқартылды, кәмелетке толмағандар істері бойынша мамандандырылған адвокат қызметі тәулік бойы көрсетілді. Кәмелетке толмаған бала ұсталған сәттен бастап еліміздің қолданыстағы заңнамасына сәйкес элеуметтік психологтың үнемі жұмыс жасағанын айта кету керек. Дегенмен, бұл ретте әрбір жеке қылмыстық істің мән-жайын мұқият қарастырудың нәтижесінде тағылған айыптың жеңілдетілген істерінің саны артып, бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға тартылған кәмелетке толмағандар саны артты. Жалпы айтқанда, бұл ЕҚЫҰ жобасы «Қазақстандағы ювеналдық әділет» 2003-2006 жж. табысты болып саналды.

Қазақстанның кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігінің 2002-2005 жылдар кезеңінде кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылатын сот төрелігінің барлық халықаралық стандарттарына сәйкестігіне қол жеткізу үшін Қазақстан Республикасының келесі заңдары қабылданды, мысалы: «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары

туралы, «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу және балалардың қадағалаусыз қалуының алдын алу туралы», «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» және т.б. Кәмелетке толмағандар ісі бойынша мамандандыруды одан әрі дамыту қажеттілігін түсіне отырып, Қазақстан Республикасы Соттарының IV съезінде Қазақстан, 2005 жылғы 5 маусымда өткен Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев кәмелетке толмағандар және басқа да мамандандырылған кемелер үшін соттар құру мәселесін көтерді [8]. Біз Р.Н. Юрченконың пікірін қолдаймыз, ол «...судьялардың мамандануы кәмелет жасқа толмағандардың мүдделері қандай да бір түрде қозғалатын істердің сапалы және уақтылы қаралуына және шешілуіне ықпал етеді, ал соттардың мамандануына - ұлттық әділеттілікті халықаралық құқықтық актілерге сәйкес келтіру болып табылады [9, 10 б.].

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Құқықтық саясат жөніндегі кеңестің 2007 жылғы 30 наурыздағы отырысында Қазақстанда кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігі жүйесін құру қажеттігі туралы шешім қабылданды. 2007 жылы Қазақстан Республикасы (ҚР) Президентінің Жарлығымен Астана (қазіргі Нұр-Сұлтан) және Алматы қалаларында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар құрылды. Қазақстан Республикасы Президентінің осы Жарлығына сәйкес кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттарға заңнамаға сәйкес қылмыстық істерді, кәмелетке толмағандарға қатысты әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы істерді және олардың мүдделерін қозғайтын азаматтық істерді қарау құқығы берілді.

Сонымен қатар кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар Қазақстан Республикасының неке және отбасы заңнамасына сәйкес баланың тұрғылықты жерін анықтау, ата-ана құқығынан айыру (шектеу) және қалпына келтіру, баланы асырап алу туралы, кәмелетке толмағандарға қорғаншылық және қамқоршылық (патронаж) болудан туындайтын даулар бойынша азаматтық істерді қарады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 19 тамыздағы № 646 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі әділет жүйесін дамытудың 2009-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы отандық кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі сот төрелігін дамыту жүйесінің ювеналды әділет жүйесін құруға бастамашылық еткен алғашқы құқықтық акт болды. Тұжырымдама кәмелетке толмағандардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі жүйелі шаралардың барлық кешенін қамтыды. Ол кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттың кәмелетке толмағандар істері жөніндегі сот жүйесінің ең маңызды буыны болып табылатынын анықтады. Бұл Тұжырымдамада кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттарды құрумен қатар, кәмелетке толмағандарды әлеуметтік қолдау жүйесін құру, ювеналдық полиция, прокуратура, адвокатура, қылмыстық атқару инспекциялары, балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі өңірлік органдар көзделді.

2005 жылы 18 қарашада Қазақстан Республикасы Үкіметінің N 1067 қаулысымен Қазақстан Республикасындағы ювеналды әділет жүйесін дамытудың 2009-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді. Үкіметке кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі сот төрелігін дамытудың өзекті мәселелері мен проблемаларын пысықтау тапсырылды. Алайда, С.Ф. Бычковтың айтуынша, бұл жұмыс бюджеттік шығындарды қарастырмаған, сондықтан сол жылдары ювеналды әділет жүйесін дамыту негізінен мемлекеттік органдардың ішкі ресурстары және халықаралық ұйымдар мен қоғамдық ұйымдар қолдаған пилоттық жобалар есебінен жүзеге асырылды. Соған қарамастан, С.Ф. Бычкова, «осы жағдайға қарамастан, Тұжырымдаманы іске асыру кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот төрелігі жүйесін дамытудың стратегиялық пайымдауын, заңнаманы халықаралық стандарттармен одан әрі үйлестіруді, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі сот төрелігі саласындағы процессуалдық тәсілдерді жетілдіруді, сот ісін жүргізуде балалардың құқықтарын мен заңды мүдделерінің сақталуына

кепілдендіретін сот ісін жүргізудің тиімді тетіктерін қалыптастыруды көздеді» [10,147-151б.].

Тұжырымдама аясында мынадай шараларды жүзеге асыру қажет болды: республика бойынша кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттарды құру; мамандандырылған прокуратураны құру; ювеналды полицияның мамандандырылған бөлімшелерін құру; ЦВИАРН-ны (кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталығы) қайта құру; кәмелетке толмағандарға арналған мамандандырылған заңгерлік кеңес беру орталықтарын құру; Әділет институтында кәмелетке толмағандардың істері бойынша мамандандырылған оқытуды ұйымдастыру; кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі әділет жүйесінде кәмелетке толмағандарды арнайы әлеуметтік қолдауды ұйымдастыру; кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі әділет жүйесіндегі мекемелерді жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу; заңнама жүйесін реформалау және т.б.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Астана және Алматы қалаларында заңгерлік қызмет көрсететін және сотта құқықбұзушылар мен жәбірленушілердің балалар мүдделерін қорғайтын мамандандырылған заң консультациясы құрылды. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігіне, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотына, Адвокаттар алқасына адвокаттар қызметінің сапасы стандарттарын және оларды оқыту стандарттарын әзірлеу ұсынылды. Сауалнама көрсеткендей, судьялардың 71%-ы кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық істер бойынша, 74%-ы азаматтық және әкімшілік істер бойынша оқудан өтпеген. Прокуратура органдарына әр облыста мамандандырылған бөлімшелер ұйымдастыруды немесе арнайы прокурорларды тағайындауды ынталандыру; мамандандырылған прокурорларды даярлау жүйесін ұйымдастыру; балалармен жұмыс істейтін прокурорлардың мәртебесін тану және арттыру; білім беру ұйымдарының болашақ прокурорлар үшін де, құқық бұзушылармен, жәбірленушілермен, әкімшілік істерге қатысушылармен, оның ішінде балалардың құқықтарын қорғау мәселелерімен жұмыс істейтіндер үшін де арнайы оқыту бағдарламасын әзірлеу ұсынылды.

Тұжырымдаманы іске асыру шеңберінде: Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотымен және басқа да мемлекеттік органдармен техникалық тапсырмалар мен зерттеу сипаты бойынша консультациялар; судьялар мен прокурорлардың онлайн сауалнамасы; 7 өңірге бару және Тұжырымдаманы жүзеге асыруға қатысатын барлық мүдделі тараптармен сұхбаттар; кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі әділет жүйесімен байланыста болған балалармен сұхбат, сондай-ақ ата-аналармен сұхбат жүзеге асырылды. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған соттардың қызметі бөлігінде Тұжырымдаманы іске асыру нәтижесінде келесі нәтижелер алынды: Қазақстанның барлық аймақтарында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған соттар енгізілді; судьялардың негізінен азаматтық және әкімшілік істермен, аз дәрежеде қылмыстық істермен жұмыс істегені анықталды; судьялардың кәмелетке толмағандарға қатысты әділеттілік идеясына берілгендігі атап өтілді және сот процесіне қатысушылардың бағасы негізінен оң болды (көпшілік сот отырысы әділ өтті және олар оған белсенді қатыса алды деп есептеді). Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі судьялардың 71%-ы үшін, жалпы кәмелетке толмағандар істері жөніндегі сот төрелігі мәселелері бойынша мамандандырылған оқыту қажеттілігі туындады. Республика облыстарының 1/3-нен астамында мамандандырылған прокурорлар бар екені атап өтілді. Мамандандырылған департаменттері немесе мамандандырылған прокурорлары бар өңірлердің прокурорлары бұл қызмет көрсетудің айтарлықтай жақсаруына әкелді деп есептеленді. Дегенмен, судьялар прокурорларды оқыту стандартына әрқашан көңілі толмайтынын атап өтті. Осы орайда, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі соттарды прокурорларды оқыту алаңы ретінде пайдалану мақсатқа сай болатыны айтылды.

Қазақстанда кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі сот төрелігін қалыптастыру мен дамытудағы айқын ілгерілеушілікке қарамастан, мемлекеттік органдар қызметінің осы кезеңінде тек алғашқы қадамдар жасалғанын атап өткен жөн, осыған байланысты бірқатар күрделі мәселелерді шешу қажет болды: пробация қызметі болмағандықтан соттар мен сот

шешімдерін атқарушы органдардың жұмысында сабақтастық орнату; прокуратурада кәметке толмағандардың істері жөніндегі заңнаманың қолданылуына қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі мамандандырылған бөлімшелерді құру бойынша штаттық кестеге бөлімшелерді қадағалаудың әрбір саласы бойынша енгізу; кәметке толмағандардың істері жөніндегі әділет саласында толыққанды кадрлар даярлау жүйесін құру мәселелерін шешу; кәметке толмағандардың істері жөніндегі әділет жүйесінде қолданылатын мамандықтардың барлық түрлері бойынша барлық үлгілік талаптар мен рәсімдерді ескере отырып дайындалған бірыңғай оқыту бағдарламаларын әзірлеу; білікті педагогикалық кадрларды дайындау; кәметке толмағандар істері бойынша сот төрелігін дамытудың ажырамас атрибуты ретінде кәметке толмағандар ісі жөніндегі педагогтардың, кәметке толмағандардың девиантологтарының, кәметке толмағандардың істері жөніндегі әлеуметтік қызметкерлердің, кәметке толмағандардың істері жөніндегі медиаторлардың және т.б. тиімді институтын дамыту [11, 23 б.].

Тұтастай алғанда, Тұжырымдаманы іске асыру бойынша тиісті ұсынымдар әзірленді, оның ішінде: Қазақстанда пробация институтын құру, яғни, жазаны тағайындауды кейінге қалдыру. Кәметке толмағандар істері жөніндегі әділет мәселелерін шешу үшін Қазақстанда кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар бойынша мамандандырылған кадрларды даярлау жүйесін құру, сондай-ақ прокурорлар үшін мамандандырылған оқытуды өткізу ұсынылды. Сондай-ақ Қазақстандағы кәметке толмағандар арасындағы қылмысқа қатысты мәселелерді шешу жолдарының бірі ретінде Қазақстан Республикасының Ювеналды әділет министрлігін құру ұсынылды.

Ювеналды соттардың қалыптасуы мен дамуының оң тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 4 ақпандағы Жарлығымен Қазақстанның барлық облыс орталықтарында және кейбір ірі қалаларында кәметке толмағандардың істері жөніндегі соттар құрылды. 2014 жылдың сәуір айында Қарағанды облысының Жезқазған қаласында тағы бір кәметке толмағандар істері жөніндегі сот құрылды. Нәтижесінде, бүгінгі күні Қазақстан Орталық Азия елдерінің ішінде кәметке толмағандардың істері жөніндегі 19 сот табысты жұмыс істеп жатқан жалғыз ел болып табылады: Алматы, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарында екі сот және басқа облыс орталықтарында, сондай-ақ республиканың қалаларында бір-бір соттан, сонымен қатар Астана (Нұр-Сұлтан) және Алматы қалаларында. Қазақстанда 2018 жылғы 26 маусымдағы жағдай бойынша кәметке толмағандардың істері жөніндегі соттар судьяларының жалпы саны 57 адамды құрады [12, с. 127-131].

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Аблаева Э. Б. Ювенальные суды Республики Казахстан: история, реалии и перспективы // Lexrussica. 2020. Т. 73. – № 10. – С. 137-149.
2. Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 г. С изменениями и дополнениями от 10 марта 2017 года). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения: 17.12.2021 г.)
3. Ахметова К.К. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан. – Астана: АО «Казахский гуманитарно-юридический университет», 2008.
4. Сыздыкова А.Т. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан: перспективы развития // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2008. – № 4 (12). – С. 171.
5. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года/ Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 18.12.2021 г.)
6. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 31.08.2021)
7. Правила ООН, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 31.08.2021)

8. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на IV Съезде судей Республики Казахстан 3 июня 2005 г. //, прошедшем 5 июня 2005 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> (дата обращения: 31.08.2021)

9. Юрченко Р.Н. Развитие специализированных судов в Казахстане // Зангер. Вестник Верховного суда Республики Казахстан. – 2006. – № 2. – С. 10.

10. Бычкова С. Ф. Развитие отечественной системы ювенальной юстиции: достижения и проблемы. – Астана, 2010. – С.147-151.

11. Клейберг Ю. А., Рахимбаев Е. Н. Юридическая ювенология: учебник / Под ред. профессора Ю.А. Клейберга. – Алматы: Изд-во «Алтын Баспа», 2021. – 516 с. – (Золотая серия «Классический учебник»).

12. Нурзалиева С.М., Василенко А.С, Аминов Д.И. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан// Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. 2019. – № 1 (52). – С. 127-131.

13. Абилезов Е.Т. Кәметке толмағандардың қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері және оның формальді-логикалық құрылымы// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №4(61) – 2019. – 27 б..

14. Кулибаев Т.А. Роль правоохранительных органов в защите прав несовершеннолетних// Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №3(56) – 2018. – 23 с.

List of reference

1. Ablayeva E.B. Juvenile courts of the Republic of Kazakhstan: history, realities and prospects. // Lexrussica. 2020. T. 73. No 10. P. 137-149.

2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. August 30, 1995 (As amended on March 10, 2017). <http://online.zakon.kz/>

3. Akhmetova K.K. Juvenile justice in the Republic of Kazakhstan. - Astana: JSC "Kazakh Humanitarian Law University", - 2008.

4. Syzdikova A.T. Juvenile justice in the Republic of Kazakhstan: development prospects // Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan. 2008. No. 4 (12). P. 171.

5. On the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 / Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U0900000858>

6. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). [https://adilet.zan.kz/rus/docs/08500000002\(31.08.2021\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/08500000002(31.08.2021))

7. UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. [https://adilet.zan.kz/rus/docs/08500000002\(31.08.2021\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/08500000002(31.08.2021))

8. Speech by the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev at the IV Congress of Judges of the Republic of Kazakhstan on June 3, 2005 // held on June 5, 2005 // [Electronic resource]. - Access mode: <http://online.zakon.kz/document/08500000003> (date of access: 31.08.2021)

9. Yurchenko R.N. Development of specialized courts in Kazakhstan // Zanger. Bulletin of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. 2006. No. 2.P.

10. Bychkova S. F. Development of the domestic system of juvenile justice: achievements and problems. - Astana, 2010.S. 147-151.

11. Kleyberg Yu. A., Rakimbaev EN Legal juvenology: textbook / Ed. Professor Yu. A. Kleyberg. - Almaty: Publishing house "Altyn Baspa", 2021. - 516 p. - (Golden series "Classic textbook").

12. Nurzalieva S. M., Vasilenko A. S, Aminov D. I. Juvenile justice in the Republic of Kazakhstan. Scientific works of the Russian Academy of Advocacy and Notaries. 2019. No. 1 (52). S. 127-131.

13. Abilezov E.T. Features of the criminal liability of minors, and its formal and logical structure. «Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan». No4(61)2019 – 27p.

14. Kulibayev T.A. The role of law enforcement officials in the protection of rights minor.«Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. No3(56)2018 – 23p.

Авторлар туралы мәліметтер

Рақымбаев Эркімбек Нуриддинович – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының конституциялық, халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Жайлау Жанат – Алматы гуманитарлық-экономикалық Университеті «Педагогика, бизнес және құқық» институтының экономика, қызмет көрсету және құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Әбділда Дияна Әділқызы – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының конституциялық, халықаралық құқық және кеден ісі кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Рақымбаев Эркімбек Нуриддинович – профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, доктор юридических наук.

Жайлау Жанат – доцент кафедры экономика, услуги и право Института «Педагогика, бизнеса и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, кандидат юридических наук.

Әбділда Дияна Әділқызы – доцент кафедры конституционного, международного права и таможенного дела Евразийской юридической академии имени Д. А. Кунаева, кандидат юридических наук.

Rakimbaev Erkinbek Nurudinovic – professor of the of constitutional, international law and customs department Eurasian Law Academy named after D.Kunaev, Doctor of legal sciences.

Zhailau Zhanat – associate professor of the economics, services and law department Almaty humanitarian and economics university's institute of the pedagogy, business and law, candidate of legal sciences.

Abdilda Dilyanaadilkyzy – associate professor of the of constitutional, international law and customs department Eurasian Law Academy named after D.Kunaev, candidate of legal sciences.

К.М. Аймухамбетова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ФИНАНСОВЫМ ПИРАМИДАМИ РОЛЬ АГЕНТСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПО РЕГУЛИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ ФИНАНСОВОГО РЫНКА

В данной статье рассматривается современное состояние противодействия с финансовыми пирамидами. Особое внимание уделено понятию финансовой пирамиды по действующему уголовному законодательству Республики Казахстан, определены характерные особенности организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид». В ходе исследования автором изучены статистические данные, мнения ученых по определению понятия «финансовая пирамиды». На основе анализа деятельности уполномоченных государственных органов по противодействию финансовым пирамидам выявлены недостатки проводимой им работы по выявлению и пресечению организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид». Анализ незаконной деятельности организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид», позволил систематизировать данные, разработать авторские критерии их классификации, а также выработать законодательные и практические меры противодействия финансовым пирамидам, которые смогут помочь свести к минимуму возможность создания и длительного функционирования финансовых пирамид и защитить экономические интересы граждан.

Ключевые слова: финансовая пирамида, создание финансовой (инвестиционной) пирамиды, уголовная ответственность, уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности, организации, действующие по принципу «финансовых пирамид», противодействие финансовым пирамидам.

Қаржы пирамидаларына қарсы іс-қимыл және Қазақстан Республикасы қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің рөлі

Бұл мақалада қаржы пирамидаларына қарсы тұрудың қазіргі жағдайы қарастырылады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасы бойынша қаржы пирамидасы ұғымына ерекше назар аударылды, «қаржы пирамидалары» қағидаты бойынша жұмыс істейтін ұйымдарға тән ерекшеліктер айқындалды. Зерттеу барысында автор статистикалық мәліметтерді, «қаржы пирамидасы» ұғымын анықтау бойынша ғалымдардың пікірлерін зерттеді.

Уәкілетті мемлекеттік органдардың қаржы пирамидаларына қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметін талдау негізінде «қаржы пирамидалары» қағидаты бойынша жұмыс істейтін ұйымдарды анықтау және олардың жолын кесу бойынша жүргізген жұмыстарының кемшіліктері анықталды. «Қаржы пирамидалары» қағидаты бойынша жұмыс істейтін ұйымдардың заңсыз қызметін талдау деректерді жүйелеуге, оларды жіктеудің авторлық критерийлерін әзірлеуге, сондай-ақ қаржы пирамидаларын құру және ұзақ уақыт жұмыс істеу мүмкіндігін барынша азайтуға және азаматтардың экономикалық мүдделерін қорғауға көмектесетін қаржы пирамидаларына қарсы іс-қимылдың заңнамалық және практикалық шараларын әзірлеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: қаржы пирамидасы, қаржы (инвестициялық) пирамидасын құру, қылмыстық жауапкершілік, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, «қаржы пирамидалары» қағидаты бойынша жұмыс істейтін ұйымдар, қаржы пирамидаларына қарсы іс-қимыл.

Countering financial pyramids and the role of the agency of the Republic of Kazakhstan for regulation and development of the financial market

This article examines the current state of counteraction with financial pyramids. Special attention is paid to the concept of a financial pyramid under the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, the characteristic features of organizations operating on the principle of "financial pyramids" are determined. In the course of the study, the author studied statistical data, the opinions of scientists on the definition of the concept of "financial pyramid". Based on the analysis of the activities of authorized state bodies to counteract financial pyramids, the shortcomings of their work on identifying and suppressing organizations operating on the principle of "financial pyramids" have been identified.

The analysis of illegal activities of organizations operating on the principle of "financial pyramids" allowed us to systematize data, develop author's criteria for their classification, as well as develop legislative and practical measures to counter financial pyramids that can help minimize the possibility of creating and long-term functioning of financial pyramids and protect the economic interests of citizens.

Keywords: financial pyramid, creation of a financial (investment) pyramid, criminal liability, criminal offenses in the field of economic activity, organizations operating on the principle of "financial pyramids", countering financial pyramids.

Развитие рыночных отношений привнес свою специфику в экономическую преступность, среди которых большое распространение получило незаконная деятельность организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид».

В Казахстане за последние годы число субъектов, в деятельности которых выявлены признаки финансовой пирамиды растет, что говорит о спросе на их «услуги» среди населения и о высокой доверчивости граждан.

В этой связи изучение проблем противодействия с финансовыми пирамидами является одной из актуальных задач теории и практики, при этом особую актуальность представляет анализ деятельности уполномоченного государственного органа по регулированию и развитию финансового рынка.

Финансовые пирамиды как способ совершения преступления, для законодательной и правоприменительной практики нашей страны является относительно новым.

Впервые в Уголовный кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК) самостоятельная норма предусматривающая ответственность за создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды была введена законом Республики Казахстан от 17 января 2014 года № 166-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» (УК РК 1996 г. «ст. 177-1. Создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды») [1].

В действующем уголовном законодательстве ответственность за создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой предусмотрена ст. 217 УК РК 2014 г. и расположена в главе 8 «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности»[2].

Следует отметить, что распространению незаконной деятельности организаций, действующих по принципу «финансовых пирамид», способствовало также стремительное развитие в мире Интернет-сетипредлагающее гражданам различные «прибыльные инвестиционные схемы».

В Казахстане предпринимаются значительные усилия, чтобы не допустить подрыва экономической безопасности страны. Вместе с тем, современное состояние характеризуется не только наличием тенденций количественного увеличения выявляемых финансовых пирамид в Казахстане, но и появлением качественно новых способов нанесения ущерба финансовым интересам граждан.

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за период с 2020-2021 г.г. зарегистрировано 342 факта создания и руководства финансовой пирамидой (2020 г. – 181, за 2021 г. - 161).

Наибольшее их количество в 2021 г. зарегистрировано в городе Шымкент - 59, Актюбинской (36), Карагандинской (13), Алматинской (12) областях, городе Алматы (12), Кызылординской области (6), Акмолинской области (5), городе Нур-Султан (4), Атырауской области, Западно-Казахстанской, Мангистауской, Туркестанской (по 3) Костанайской (2) областях.

Направлено в 2021 г. в суд 124 дел, а по 35 уголовным делам сроки досудебного расследования прерваны, в производстве органов следствия находится 103 уголовных дела (с учетом прошлых лет).

К уголовной ответственности за период с 2020-2021 г.г. привлечены 12 лиц, из них 11 осуждены к лишению свободы [3].

За последние годы в Казахстане очагом создания финансовых пирамид выступает Актюбинская область. Одними из громких дел с многомиллиардным ущербом являются уголовные дела в отношении руководителей ТОО «Гарант 24 Ломбард», ТОО «Выгодный займ» и ТОО «Estate Ломбард» по фактам создания и руководства финансовой пирамидой, преступной группы и мошенничеств. Потерпевшими от деятельности данных фирм признаны 17 268 лиц, которыми заявлен ущерб на сумму более 30,5 млрд. тенге. Только материалы уголовного дела состоят из 3700 томов, преданы суду 48 лиц, в связи розыском в отдельное производство выделены материалы в отношении 8 подозреваемых. По словам жертв преступлений, за вклад в пирамиду собственных средств им обещали ежемесячно выплачивать до 40 процентов дохода от вложенной суммы [4].

Именно принцип выплаты «сверхдоходов» участникам пирамиды отличает финансовую пирамиду от реального финансового проекта.

Согласно действующему уголовному законодательству финансовая (инвестиционная) пирамида – это организация деятельности по извлечению дохода (имущественной выгоды) от привлечения денег или иного имущества либо права на него физических и (или) юридических лиц без использования привлеченных средств на предпринимательскую деятельность, обеспечивающую принятые обязательства, путем перераспределения данных активов и обогащения одних участников за счет взносов других, а равно руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой или ее структурным подразделением (ст. 217 УК РК).

Несмотря на то, что существует законодательное определение рассматриваемого преступного явления, попытаемся дать научно обоснованное определение данному термину «финансовая пирамида».

В научной сфере существует несколько подходов к определению финансовой пирамиды.

Согласно **первому подходу**, финансовая пирамида рассматривается как предприятие, фирма. Финансовая пирамида – это финансовое предприятие, привлекающее деньги инвесторов высоким доходом, который выплачивается (целиком или преимущественно) из новых поступлений от инвесторов (вкладчиков) [5, с. 318].

Таким образом, финансовая пирамида рассматривается с точки зрения ее организационно-правовой формы.

Второй подход позволяет рассматривать финансовую пирамиду как механизм, финансовую конструкцию, которая представляет собой растущую во времени систему долговых обязательств, поддерживаемую все возрастающими во времени денежными поступлениями [6].

Третий подход с позиции финансовой математики демонстрируют А.В. Белянин, О.Г. Исупова, Г.Г. Димитриади. Ими построены математические модели финансовой пирамиды. При этом Г.Г. Димитриади, ссылаясь на С.В. Дубровского, исходит из предположения, что обязательства организатора финансовой пирамиды погашаются им только за счет собранных средств без привлечения сторонних средств и что крах финансовой пирамиды обусловлен свойствами самой пирамиды: у организатора в определенный момент времени может не оказаться достаточных средств для выполнения обязательств [7, с. 8].

Согласно **четвертому подходу**, финансовая пирамида рассматривается как вид мошенничества. Так, В.Ю. Белицкий определяет финансовую пирамиду как преступление, способом которого является привлечение финансовых средств от физических и юридических лиц (инвесторов, вкладчиков и пр.) с созданием иллюзии продуманности и обоснованности инвестиционной деятельности и обещанием быстрого обогащения, с осуществлением последующих выплат денег, а равно предоставления имущества не в результате собственной экономической деятельности, а за счет новых финансовых поступлений от вкладчиков, так как собственного имущества заемщика недостаточно для удовлетворения всех имущественных требований вкладчиков, что влечет причинение им материального ущерба [8, с. 75].

В некоторых случаях финансовые пирамиды рассматриваются как вид поведения ее организатора, при котором выполнение принятых на себя обязательств происходит только за счет привлечения новых займов. Пирамида функционирует без реинвестирования собранных средств и только до того момента, когда текущие расходы на погашение ценных бумаг, выпущенных ранее, становятся равны текущим доходам от продажи новых бумаг. Этот момент и является моментом прекращения существования пирамиды, так как продолжение работы принесло бы организатору убытки [9].

Проанализировав данные мнения, можно отметить, что они совпадают с законодательным определением, данным в статье 217 УК РК.

Анализ теоретико-научных публикаций, действующего законодательства и правоприменительной практики позволяет выявить характерные признаки финансовых пирамид.

К ним следует отнести:

- обещание высокой гарантированной доходности вложений (выше среднерыночной доходности); обещание быстрого обогащения, получения высокой прибыли;
- отсутствие специальных лицензий;
- использование финансовых инструментов, не описанных действующим законодательством;
- агрессивная реклама, нацеленная на целевую аудиторию;
- спекуляция терминами и чужим авторитетом;
- создание иллюзии продуманности и научной обоснованности инвестиционной политики; сомнительная, непрозрачная структура активов, в которые вложены деньги инвесторов;
- использование принципов самокотировки, сетевого маркетинга;
- выплаты агентских в зависимости от объемов привлеченного инвестирования; исполнение обязательств перед частью вкладчиков за счет поступления финансовых средств от новых вкладчиков, что является основным источником для исполнения обязательств;
- создание некоего подобия сообщества единомышленников.

Одним из способов борьбы с финансовыми пирамидами является принятие эффективных регуляторных мер государством. В указанных условиях, наряду с правоохранительными органами возрастает роль иных государственных органов, способных оказывать существенное влияние на формирование среды финансовых отношений, создавать условия для эффективного взаимодействия между участниками финансового рынка, а также реализации комплекса мер по противодействию недобросовестных практик на финансовом рынке.

В этих целях Указом Президента Республики Казахстан от 11 ноября 2019 года №203 «О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан» создан новый государственный орган Республики Казахстан – Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка (далее – Агентство), который функционирует с 1 января 2020 года [10].

Агентство является государственным органом, обеспечивающим надлежащий уровень защиты прав и законных интересов потребителей финансовых услуг, содействующим обеспечению стабильности финансовой системы и развитию финансового рынка, осуществляющим государственное регулирование, контроль и надзор финансового рынка и финансовых организаций, а также иных лиц в пределах компетенции.

Агентством в рамках комплексного подхода к борьбе с нелегальной деятельностью на финансовом рынке осуществляется тесное взаимодействие с правоохранительными и контролирующими органами.

Взаимодействие осуществляется в рамках Меморандума о взаимодействии и сотрудничестве по вопросам профилактики и своевременного выявления финансовых пирамид, подписанного между заинтересованными госорганами и общественными организациями [11].

Кроме того, по инициативе Агентства функционирует межведомственная рабочая группа (МВД, Нацбанк, Агентство) по вопросам дополнительной идентификации получателей займов, блокирования незаконных переводов, оперативного взаимодействия государственных органов по пресечению и предотвращению хищений.

В рамках работы указанной группы МВД осуществляет обмен информацией с Агентством по микрокредитным организациям, не соблюдающим требования по выдаче займов, способам, схемам и инструментам, используемым для совершения мошенничеств.

Агентством запущен «Telegram-канал», на котором обсуждаются вопросы на рынке финансовых услуг и защиты прав потребителей в этой сфере. В целях разъяснительно-профилактических мероприятий созданы официальные аккаунты Агентства в социальных сетях (Facebook, Instagram, Telegram, Twitter, ВКонтакте, Одноклассники, YouTube), где публикуются разъяснительные материалы, направленные на повышение финансовой грамотности населения. Помимо этого, функционирует мобильное приложение «Fingramota Online», где на вопросы граждан предоставляются консультации [12].

Министерством информации и общественного развития разработана информационная система «Автоматизированный мониторинг национального информационного пространства», цели и задачи которой построены на мониторинге интернет-пространства для своевременного выявления и фиксации материалов, содержащих признаки финансовых пирамид.

Агентством для более широкого информирования населения о новых способах мошенничества, повышения их финансовой и правовой грамотности, в СМИ и социальных сетях систематически публикуются сведения о преступных схемах, принципах работы финансовых пирамид, фактах интернет-мошенничества и т.п.

На сегодняшний день на официальном сайте Агентства опубликован перечень «Нелицензированных инвестиционных посредников», но этот список незначительный (всего 45 компаний) и состоит из перечня компаний, на которые поступали жалобы граждан Казахстана.

Вместе с тем, как показывает опыт зарубежных стран, данные реестры формируются и на основе анализа собранных с помощью специальной системы мониторинга, в том числе и на наличие предложения финансовых услуг, которые свидетельствуют о финансовой пирамиде.

Следует отметить, что постоянным мониторингом информационной системы предусмотрен охват печатных изданий, информационных Интернет-ресурсов общественно-политической направленности, наиболее популярных социальных сетей.

Кроме того, Генеральной прокуратурой сформированы списки ключевых фраз, словосочетаний для последующей реализации алгоритмов искусственного интеллекта по выявлению финансовых пирамид.

В этой связи полагаем необходимым рассмотреть вопрос о расширении критериев включения в реестр компаний также и на основе материалов социальных сетей и интернета.

Для выработки комплексного подхода, способного сформировать эффективный механизм противодействия финансовым пирамидам, свести к минимуму возможность создания и длительного функционирования этих компаний и защитить экономические интересы граждан.

Такой подход может включать в себя следующие ключевые (основные) направления:

- повышение финансовой грамотности населения. Ведь именно низкий уровень знаний о финансовых продуктах и рынков широко распространено в обществе;

- применение современных инструментов и механизмов пресечения деятельности финансовых пирамид, путем применения эффективных методов зарубежных стран, а также современных информационных средств;

- единообразие судебной практики, путем принятия Верховным Судом соответствующего нормативного постановления;

- ужесточение требований к распространению рекламы розничных финансовых услуг;

- совершенствование деятельности правоохранительных органов, на которые возложены задачи правового контроля за финансово-экономической деятельностью в государстве;

- повышение доверие граждан за счет возврата вложенных ими средств, путем улучшения качества расследования уголовных дел, а также исполнительного производства.

Кроме того, современное общество характеризуется возрастающей ролью информационной сферы как основного источника информации для населения.

На важность работы в социальных сетях неоднократно указывал и Президент страны К. Токаев в своих выступлениях: «Следует провести системную работу по налаживанию эффективной системы коммуникации с населением и бизнесом. Особое внимание надо уделить работе с социальными сетями. Каждый государственный служащий должен быть активным в социальных сетях по курируемым вопросам. В век Интернета это уже обязанность»[13].

Важным вопросом, в частности при противодействии финансовым пирамидам, является использование социальных сетей, посредством которых пользователи получают медиафакты о незаконной деятельности организации, комментируют, интерпретируют и распространяют информацию.

Вместе с тем, следует отметить низкую активность государственных органов в данной работе. Так, например, на созданный в апреле 2020 года Агентством совместно с Генеральной прокуратурой Telegram-канал подписано всего лишь 118 человек.

В этой связи необходимо активизировать работу по продвижению социальной сети, привлечению новых подписчиков, опубликованию актуальных новостей и налаживанию обратной связи.

Таким образом, по мнению экспертов, практиков, ученых, а также исходя из наработанной практики Агентства по регулированию финансового рынка, такие подходы, на наш взгляд, положительно отразятся на правоприменительной практике и привлечению к уголовной ответственности создателей и организаторов финансовых пирамид, общий ущерб от деятельности которых превышает миллиарды тенге.

Список использованных источников

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 20.02.2022).

2 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 20.02.2022.)

3 Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // Интернет-ресурс: qamqog.gov.kz (дата обращения: 20.02.2022.).

4 Финансовые пирамиды в Казахстане. 180 уголовных дел за последние три года. // Интернет-ресурс: informburo.kz/stati/finansovye-piramidy-v-kazahstane-180-ugolovnyh-del-za-poslednie-tri-goda.html (дата обращения: 20.02.2022.)

5 Аникин А. В. История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Кириенко. – М.: Олимп-бизнес, 2010. – 378 с.

6 Агасандян Г. Финансовые пирамиды и проблема дефицита госбюджета // Интернет-ресурс: <http://www.mirkin.ru> (дата обращения: 20.02.2022.)

7 Димитриади Г. Г. Модели финансовых пирамид: детерминированный подход. – М.: Юрист, 2012. – 32 с.

8 Белицкий В. Ю. Формирование понятия мошенничества, совершенных по принципу «финансовых пирамид» // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 73-76.

9 Тогайбаева Ш.С. и др. Финансовая пирамида: уголовно - правовая характеристика // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 20.02.2022.)

10 Указ Президента Республики Казахстан от 11 ноября 2019 года № 203 «Об утверждении Положения об Агентстве Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 20.02.2022.)

11 Меморандум о взаимодействии и сотрудничестве по вопросам профилактики и своевременного выявления финансовых пирамид // Интернет-ресурс: <https://www.gov.kz/> (дата обращения: 20.02.2022.)

12 Отчет о реализации Стратегического плана Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка на 2020-2024 годы, утвержденного приказом Председателя Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка от 28 февраля 2020 года № 148 // Интернет-ресурс: [https://finreg.kz/cont/Отчет о реализации Стратегического плана за 2020 год.docx](https://finreg.kz/cont/Отчет%20о%20реализации%20Стратегического%20плана%20за%202020%20год.docx) (дата обращения: 20.02.2022.)

13 Выступление Президента РК на расширенном заседании Правительства РК 15 июля 2019 г. // Интернет-ресурс: <https://www.inform.kz/ru/> (дата обращения: 20.02.2022.)

Сведения об авторе

Аймухамбетова Камиля Мурзабаевна – старший научный сотрудник Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр юридических наук, младший советник юстиции

Аймухамбетова Камиля Мурзабаевна – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, кіші әділет кеңесшісі

Aimukhambetova Kamilya Murzabaevna – Senior Researcher at the Interdepartmental Research Institute Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Junior Adviser of Justice

К.Т. Тагайбек¹, А.Б. Шарипова¹, А.Ж. Муратова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

БУЛЛИНГ

Вопрос буллинга (издевательств) является современной и острой социальной проблемой. Причины, по которым люди издеваются, сложны и разнообразны. Они могут, например, сами чувствовать себя немного уязвимыми и наносить кому-то ответный удар, прежде чем они смогут получить удар первыми. Либо они могут пытаться привлечь внимание, будь то со стороны своих сверстников или взрослых, или же могут злиться из-за чего-то, что происходит в их собственной жизни. Жестокость иногда вовсе переходит границы дозволенного. Поэтому мы не можем игнорировать сей феномен. Отсюда, настоящая статья написана для людей, работников, родителей и детей, которые столкнулись с такой проблемой, как издевательства и домогательства в учебных заведениях и организациях, а также для людей, которые хотят защитить себя, своих близких и родных от этого ужасного явления современности.

На самом деле, буллинг раньше считался опасностью только на детской площадке. Однако, времена изменились, и растет понимание того, что издевательства (буллинг) могут затронуть любого человека, любого возраста, от детства до зрелого возраста, и что они делают жизнь несчастной и неприятной. Благо, сегодня как школы, так и рабочие места гораздо лучше осведомлены о потенциальных возможностях травли и, как правило, имеют планы и политику для управления ими. Следовательно, данная статья представляет собой теоретическое введение в некоторые концепции, связанные с буллингом.

Ключевые слова: буллинг, феномен, возраст, правоотношение.

Буллинг

Буллинг (қорлау) мәселесі қазіргі заманғы өткір әлеуметтік проблема болып табылады. Адамдардың қорлау себептері күрделі және әртүрлі. Мысалы, олар өздерін әлсіз сезінгеннен алдымен өзіне соққы алғанға дейін біреуге кері соққы беруі мүмкін. Мүмкін олар өзінің құрдастарының немесе ересектердің назарын аударуға тырысуы мүмкін немесе өз өмірінде болып жатқан проблема үшін ашулануы мүмкін. Қатыгездік кейде тым шекарадан асып кетеді. Сондықтан бізге бұл проблеманы елемеге болмайды. Демек, бұл мақала оқу орындар мен ұйымдарда қорлау және қудалау сияқты проблемаға тап болған адамдар, жұмысшылар, ата-аналар мен балалар үшін, сондай-ақ өздерін, жақындары мен туыстарын қазіргі заманның осы қорқынышты құбылысынан қорғағысы келетін адамдар үшін жазылған.

Негізінде, буллинг тек балалардың ойын алаңында қауіпті болып саналды. Алайда, уақыт өзгерді және қорлау (буллинг) кез-келген адамға, кез-келген жасқа, балалық шақтан ересек жасқа дейін әсер етуі мүмкін және олар өмірді бақытсыз және жағымсыз деген түсінік артып келеді. Бақытымызға орай, бүгінде мектепте, жұмыс орындарында қудалаудың ықтимал мүмкіндіктерін жақсы біледі және оларды алдын алу жоспарлары мен саясатына ие. Демек, бұл мақала буллингке қатысты кейбір тұжырымдамаларға теориялық кіріспе болып табылады.

Түйінді сөздер: буллинг, феномен, жас, құқықтық қатынастар.

Bullying

The issue of bullying (bullying) is a modern and acute social problem. The reasons why people are bullied are complex and diverse. They may, for example, feel a little vulnerable themselves and strike back at someone before they can get hit first. Either they may be trying to attract attention, whether from their peers or adults, or they may be angry about something that is happening in their own lives. Cruelty sometimes completely crosses the boundaries of what is allowed. Therefore, we cannot ignore this phenomenon. Hence, this article is written for people, employees, parents and children who are faced with

such a problem as bullying and harassment in educational institutions and organizations, as well as for people who want to protect themselves, their loved ones and relatives from this terrible phenomenon of modernity.

In fact, bullying used to be considered a danger only on the playground. However, times have changed, and there is a growing understanding that bullying can affect any person, of any age, from childhood to adulthood, and that they make life miserable and unpleasant. Fortunately, today both schools and workplaces are much more aware of the potential for bullying and, as a rule, have plans and policies to manage them. Therefore, this article is a theoretical introduction to some concepts related to bullying.

Keywords: bullying, phenomenon, age, legal relationship.

Что такое буллинг? Точного юридического определения не существует. Однако существует общее мнение, что буллинг (травля) – это поведение, направленное на то, чтобы причинить боль кому-то другому или заставить его сделать что-то, чего он не хочет делать. Такое поведение может быть либо словесным, например, путем обзывательства, распространения лжи о ком-либо или исключения его из коллективной группы, либо физическим, например, пинающим и бьющим кого-либо. Словесные или эмоциональные издевательства, вероятно, встречаются гораздо чаще, и их также труднее обнаружить. Эмоциональное запугивание также не оставляет явных следов или синяков, хотя ущерб может быть гораздо более серьезным и длительным.

Как видно, вопрос буллинга (издевательств) является современной и острой социальной проблемой. Причины, по которым люди издеваются, сложны и разнообразны. Они могут, например, сами чувствовать себя немного уязвимыми и наносить кому-то ответный удар, прежде чем они смогут получить удар первыми. Либо они могут пытаться привлечь внимание, будь то со стороны своих сверстников или взрослых, или же могут злиться из-за чего-то, что происходит в их собственной жизни. Жестокость иногда вовсе переходит границы дозволенного. Поэтому мы не можем игнорировать сей феномен. Отсюда, настоящая статья написана для людей, работников, родителей и детей, которые столкнулись с такой проблемой, как издевательства и домогательства в учебных заведениях и организациях, а также для людей, которые хотят защитить себя, своих близких и родных от этого ужасного явления современности.

На самом деле, буллинг раньше считался опасностью только на детской площадке. Однако, времена изменились, и растет понимание того, что издевательства (буллинг) могут затронуть любого человека, любого возраста, от детства до зрелого возраста, и что они делают жизнь несчастной и неприятной. Благо, сегодня как школы, так и рабочие места гораздо лучше осведомлены о потенциальных возможностях травли и, как правило, имеют планы и политику для управления ими. Следовательно, данная статья представляет собой теоретическое введение в некоторые концепции, связанные с буллингом. В ходе этой работы также объясняется, как бороться с издевательствами, будь то человек, над которым издеваются, или коллега, родитель или близкий друг.

Понятие «буллинг» еще не закреплено в казахстанском законодательстве, и на данный момент ведутся активные дискуссии по его определению. Поэтому сущность буллинга как социально-правового явления будем рассматривать на международном уровне. Однако, стоит отметить, что феномен буллинга, запугивания и издевательств над другими, и чаще всего более слабыми членами коллектива, стал объектом детального изучения антропологов, психологов, этологов, социологов, криминологов, юристов и других специалистов в других областях знаний совсем недавно, а именно в работах Ольвеуса в 1980 г. [1, с. 5], 1991 г. [2, с. 9] и 1993 г. [3, с. 25]; Смита, Шарпа в 1994 г. [4, с. 9]; Смита и Брайна в 2000 г. [5], с. 12).

Итак, американская благотворительная организация «Young Minds», занимающаяся вопросами психического здоровья, предполагает, что более 70% всех людей на планете в то или иное время сталкивались с травлей [6, с. 2]. Следовательно, даже если над вами не издевались, вы, вероятно, знаете довольно много людей, которые это делали или которые были свидетелями этого. Потому за последние несколько лет проблемные аспекты буллинга

получают огромное общенациональное освещение. К сожалению, издевательства являются даже самой актуальной проблемой современной социологии. Бесчисленное множество людей постоянно испытывают на себе драматические последствия и результаты издевательства. В некоторых из наихудших сценариев люди покончили с собой, рассматривая этот заключительный акт как единственный способ спастись от своих хулиганов. По этим и многим другим причинам культура борьбы с буллингом никогда не была более настоящей. В чем же причина такого девиантного поведения? Иногда причины издевательства очевидны: «цель» буллы выглядит или ведет себя «по-другому»: например, они могут быть противоположного пола, другой расы или другой сексуальной ориентации. В других случаях нет очевидной причины для того, чтобы этот человек был выбран в качестве «цели», за исключением, возможно, того, что он выглядит уязвимым. Поэтому единственный способ борьбы с буллингом – это принять и строго соблюдать культуру борьбы с издевательствами и травлей. Однако, прежде чем может возникнуть культура борьбы с буллингом, необходимо широкое понимание самой травли и всего, что она влечет за собой.

Буллинг – это принятие, поощрение или постоянное применение токсичной практики [7, с. 2]. Буллинг, кроме того, подпитывается общим восприятием издевательства и различных взаимодействий. Например, некоторые люди все еще верят, что травля не имеет большого значения. Другие люди либо совершают издевательства, либо становятся свидетелями этого, но воздерживаются от высказываний из-за страха или по другим причинам. Каждое из предыдущих восприятий вносит свой вклад в культуру запугивания, а безразличие является самым большим фактором, способствующим этому. Однако, издевательства не всегда очевидны, особенно в социальных ситуациях. В то время как обзывательство, толчки и удары ногами являются очевидными формами буллинга, издевательство может проявляться и в менее очевидных, но столь же коварных формах, таких как «социальный остракизм». Если вы когда-нибудь чувствовали себя одиноким в комнате с людьми или отвергнутым группой еще до того, как сделали комментарий, то, возможно, вы знаете, каково это – быть подвергнутым остракизму. Быть исключенным или подвергнутым социальному остракизму – это невидимая форма буллинга, которая не оставляет синяков, и поэтому мы часто недооцениваем ее воздействие. Этот тип издевательства предполагает участие целой группы или большинства отдельных лиц для достижения желаемого эффекта, что говорит о том, что многие современные люди сознательно вносят свой вклад в развитие буллинга, при этом не сопротивляясь главному зачинщику этого явления.

Буллинг – международное явление, которое имеет место в Интернете, в школах, в армии и даже на рабочем месте. Важно понимать, что для буллы нет возрастных ограничений, и, к сожалению, нет возрастных ограничений и для того, чтобы быть жертвой; любой человек и где угодно может стать мишенью. Когда-то считавшееся «проблемой детей», издевательство сегодня достигает таких высот, что распространяется не только на ближайшее окружение (например, на работу или учебу), но и получает широкое распространение и в социальных сетях. Люди не только подвергаются преследованиям и унижениям, но и такое грубое жестокое обращение становится вирусным феноменом. В крайних случаях буллинг приводит и к широко освещаемым случаям самоубийства. Поэтому довольно сложно иметь дело с буллой, которые встречаются на работе, в школе или в любом другом социуме [8, с. 3]. Однако, когда буллы – друг, родственник, близкий человек или даже супруг, ситуация становится еще более сложной. Она усугубляется и тем фактом, что для многих из нас, независимо от того, являемся ли мы свидетелями подобных событий, жертвами буллы или знаем кого-то, кто является хулиганом, мы практически не вооружены надлежащим мышлением, чтобы справиться с буллингом.

Буллы – это люди, которые имеют привычку преследовать других, поэтому более полным определением может быть «тот, кто обычно стремится запугивать, преследовать или иным образом причинять вред другим людям, которые воспринимаются как уязвимые в некотором роде». Следовательно, издевательства могут быть определены как «любое враждебное действие, которое раздражает, запугивает, принуждает, унижает или клеветает

на другого человека». Эти два определения охватывают, что такое хулиганы и что они делают. Теперь рассмотрим, почему буллы делают то, что они делают.

Недостаточно просто понять, что определяет хулигана (буллу), важно знать различные типы и классификации хулиганов. Это важно, потому что у разных булл разные мотивации, разные сильные стороны и разные уязвимости, и это нужно знать, чтобы понять, как реагировать на такое поведение. Классификация булл зависит от его психологического профиля: два самых распространенных расстройства, от которых могут страдать буллы в возрасте до 18 лет, – это «Оппозиционно-расстройство неповиновения» (ОРН) и «Расстройство поведения». Эти два расстройства поведения содержатся в Диагностических и статистических данных по психическим расстройствам (DSM-5), опубликованных Американской психиатрической ассоциацией (АПА), и они описывают неадекватное, а иногда даже преступное поведение у детей, а также то, что может быть причиной расстройства:

1) «Оппозиционное расстройство неповиновения» (ОРН) – это неупорядоченный поведенческий паттерн у детей. Дети с этим расстройством часто проявляют злое и мстительное настроение. Они склонны к плохому поведению, особенно по отношению к другим детям. Эти дети склонны к спорам, легко раздражаются и обижаются. Идентификация не является сложной задачей, обычно это дети, которые всегда в беде, всегда дразнят или издеваются над другими детьми и, как правило, недружелюбны по своей природе.

2) «Расстройство поведения» – это пугающая модель поведения, проявляющаяся у детей, характеризующаяся как антисоциальное поведение. Если детей с расстройством оппозиционного неповиновения обычно просто отстраняют от занятий в школе, но дети с расстройством поведения могут иметь проблемы и с законом. Расстройство поведения является предвестником Антисоциального расстройства личности, расстройства личности, наблюдаемого у взрослых, совершающих серьезные насильственные преступления. Сегодня антисоциальное расстройство личности наблюдается у большинства серийных убийц. Дети с расстройством поведения могут состоять в бандах, проявлять жестокость и хищническое поведение по отношению к другим детям.

Другими расстройствами личности, особенно у взрослых, которые могут способствовать (если не вызывать) издевательскому поведению, являются:

3) Нарциссическое расстройство личности (НРЛ), это модель поведения, которая вызывает у людей чрезмерно завышенное чувство собственной важности или ценности. Люди с НРЛ могут считать себя выше других и поэтому имеют право на особые привилегии. Когда эти люди не добиваются своего, они могут разозлиться, и это может привести к буллингу и травле;

4) Пограничное расстройство личности (ПРЛ) – это расстройство, характеризующееся крайним, неуместным гневом и характером нестабильных отношений. Люди с таким поведенческим паттерном склонны к гневу, часто по незначительной причине или даже без причины.

Важно отметить, что и НРЛ и ПРЛ – это расстройства личности, которые часто наблюдаются у взрослых и применимы к взрослым буллам. Такое поведение очень распространено в случаях, связанных с травлей в семье.

5) Расстройства настроения. Некоторые расстройства настроения также могут способствовать буллингу. Например, биполярная депрессия может вызвать некоторые нарушения поведения и трудности в отношениях, а депрессия, как известно, в целом вызывает раздражительность, которая, опять же, может привести к травле, запугиванию и издевательствам.

Существуют и психоаналитические перспективы издевательского поведения. Например, «Агрессия» – это врожденное поведение как у людей, так и у животных, любой может стать жестоким или враждебным. Или «Вытеснение» – это технический термин, который описывает неправильное вымещение эмоций не на том человеке. Если мужчина был

зол на своего босса, но чувствует, что не может выразить этот гнев по отношению к своему боссу или на работе, то он может перенести этот гнев на более безопасные цели, такие как его жена или дети. Такая проблема, если ее не исправить, может стать естественной закономерностью. В этом примере жене необходимо предпринять решительные действия, чтобы убедиться, что она не является объектом его враждебности, потому что, если она не сделает что-то, чтобы остановить буллинг, травля просто продолжится и может даже ухудшиться. Это также может быть проблемой в школе. Ребенок, который злится на своих родителей, может выместить свое разочарование на одноклассников. В-третьих, «Образование реакции» – иногда люди, у которых возникают проблемы с одним типом эмоций, могут скрывать их за другим типом эмоций. Например, парень в университете влюблен в девушку, но он может быть слишком смущен, чтобы рассказать кому-либо (он также может бояться возможного отказа), в результате он может отреагировать на эту эмоцию, проявив противоположную эмоцию – то есть враждебность. Он придирается к ней, потому что жаждет общения с ней, но не может выразить свои истинные чувства. Существует еще одна классификация, которую необходимо принимать во внимание, а именно, является ли булливнешним или внутренним. Внешние булли – это люди, с которыми можно столкнуться на работе, в школе, колледже и т.д. Внутренние булли – это люди, которые являются либо семьей, либо друзьями. Хотя мысль о том, что члены семьи издеваются над вами (и особенно друзья) вызывает недоумение, это случается гораздо чаще, чем можно было бы подумать. Внутренние булли – это люди, у которых выработалась привычка к жестокому обращению с людьми, являющимися членами семьи. У них может быть одно или несколько из вышеупомянутых расстройств личности, но они также могут переносить свои враждебные действия на предполагаемую безопасную цель [9, с. 4].

Почему важно знать классификацию булли? Оценивая тип человека, с которым вы имеете дело, вы делаете осторожное предположение о том, какое поведение вы видели у этого человека. В клинических терминах это то, что иногда называют предварительным диагнозом. Такая предварительная диагностика поможет понять мотив, цель издевательств и даже решить проблему буллинга в ваш адрес. Допустим, вы в школе и видите, как ребенок постоянно издевается над другими детьми, у него всегда возникают проблемы, и он всегда спорит с учителями. Вполне можно сказать, что он соответствует классификации «Оппозиционное расстройство неповиновения» (ОРН). Это никоим образом не диагноз, вы просто пытаетесь получить представление о том, с каким человеком (булли) вы, возможно, имеете дело. С другой стороны, если вы видите ребенка, который действительно плохой, ворует, ведет себя агрессивно, импульсивен, может быть связан с бандой и даже имеет историю юридических проблем, таких как городской учет или арест, можно с уверенностью сказать, что вы, вероятно, имеете дело с кем-то, у кого «Расстройство поведения». Очень важно знать, что в случае буллинга и издевательств, в конце туннеля всегда есть свет.

Буллинг как объект исследования и культурный феномен. На самом деле существует не так много психологической теоретической литературы о буллинге и о том, что делает булли такими, какие они есть, и почему они делают то, что делают. Некоторые исследования показывают, что булли – это люди, страдающие расстройствами личности, что делает их склонными к антагонистическому и агрессивному поведению. Некоторые же данные позволяют предположить, что булли – это люди, которые подвергались эмоциональному и физическому насилию дома, и они повторяют это поведение в учебных заведениях или в других социальных средах. В самом первом исследовании, проведенном Ольвеусом в 1980-х годах, было показано, что 15% детей регулярно сталкиваются с ситуацией издевательств: 9% являются жертвами, 7% преследователями, 2% осваивают обе роли (Ольвеус, 1993) [3, с. 23]. По данным 2017 года, 32% учащихся в США подвергались школьным издевательствам – насмешкам, распространению слухов, избиениям, плевкам, угрозам, отказу общаться, их заставляли делать то, чего они не хотели, или их имуществу был нанесен ущерб (Робертс и другие, 2010). Межкультурное исследование буллинга над подростками в Европе показало распространение: от 9% мальчиков в Швеции до 45% в Литве и от 5% девочек в Швеции до

36% в Литве испытали два или более эпизода издевательств за последний месяц (Крейг и др., 2009; Заборскис и др., 2005). Буллинг, кроме того, искажает восприятие и вызывает сильные душевные страдания, влияет на динамику рабочего места и даже может привести к развалу бизнеса. Тематически определяется как настойчивые провоцирующие, пугающие и убеждающие цели, которым трудно защищаться; издеательства воздействуют на всех. В качестве иллюстрации того, насколько вредны издеательства, группа исследователей изучила демографию издевательств на рабочем месте в академических медицинских центрах (Чиппс и др., 2013). Они провели свое поперечное исследование с использованием удобной выборки из 167 сотрудников. В результате обнаружили, что на культуру рабочего места влияет такой разрушительный феномен, как буллинг, вызывающий эмоциональное истощение, которое может привести даже к медицинским ошибкам. Это ударяет по финансам организации из-за текучести кадров, а в культуре рабочего места принятие такого деструктивного поведения просто увековечивает еще более похожее поведение.

В другом проведенном исследовании изучалась актуальность подвергания таким домогательствам на рабочем месте и их предполагаемая серьезность (Escartín и др., 2009). Трех сотням работников из четырех организаций в Испании были предоставлены анкеты со следующими шестью категориями для ранжирования по степени тяжести: в порядке от наиболее тяжелой (10) до наименее (0) с этими средними рейтингами: 1) эмоциональное насилие заняло 8,36 место; 2) профессиональная дискредитация в 8,09; 3) жестокие условия труда 8,06; 4) манипулирование информацией 8,0; 5) изоляция получила среднее значение 7,76; 6) обесценивание профессиональной роли получила среднее значение 7,66. Результаты исследования показали, что восприятие жестокости варьировалось от человека к человеку. Общий уровень серьезности предполагает, что принятие программы профилактики и вмешательства должно быть тщательно рассмотрено с высоким уровнем важности.

Чтобы лучше понять, что вызывает буллинг на рабочем месте, группа исследователей из Бергенского университета провела номотетическое исследование с использованием онлайн-порядкового опроса 276 департаментов с участием 4064 респондентов (Skogstad и др., 2011). Был сделан вывод, что отсутствие лидерства, рабочей среды и требований к работе способствуют запугивающему поведению, но эти наблюдения не были новыми или неожиданными. Часть, которая отличала это исследование от многих других, заключалась в том, что в нем сравнивались индивидуальные интерпретации окружения сотрудника с точки зрения группы. Они пришли к выводу, что индивидуальная критика рабочей среды в целом была менее критичной, чем мнение группы. Когда изучались группы, отдельные люди высказывались, за ними следовали другие члены группы, что приводило к более негативному общему мнению. Исследователи обнаружили, что социальный климат, ролевой конфликт и влияние лидерского поведения были самыми сильными факторами, влияющими на психосоциальные факторы, связанные с издеательствами и самим буллингом. Их исследование также показало, что люди, которые являются мишенями для издевательств, часто более невротичны, менее сговорчивы, добросовестны и экстравертны, чем те, кто не был мишенью. Это говорит о том, что проблема буллинга является скорее проблемой, ориентированной на межличностные отношения, а не просто результатом самой рабочей среды.

Другая группа международных исследователей решила изучить эти явления с точки зрения обвиняемых булли (Дженкинс и др., 2020). Они сделали это путем публичных объявлений с просьбой к обвиняемым булли принять участие в опросе или интервью для получения дополнительных качественных данных по этому вопросу. Двадцать четыре участника из различных секторов бизнеса в возрасте 29-63 лет со средним возрастом 49 лет выступили с заявлениями. Они изучили 2 вида буллинга. Первое – это хищнические издеательства, второе – эскалация конфликтов. Первый тип нацелен на человека по его характеристикам, часто используя цель в качестве козла отпущения за непопулярные решения или действия на рабочем месте. Второй тип издеательств – это когда первоначальный булли в результате становится социально стигматизированным. По мере

продолжения исследования они обнаружили, что булли часто был очень трудоспособен и имел больше шансов получить повышение на высокую должность. Они обнаружили, что издевательствам снизу вверх уделяется неравное внимание, когда сотрудники издеваются над своими менеджерами, которые еще реже сообщают о том, что над ними издеваются, чем издеваются сверху вниз с авторитетных позиций. Исследование завершилось выводом о том, что грань, разделяющая булли и жертв, размыта. Последствия обвинения привели к серьезным психическим проблемам, социальной стигматизации в пределах 25%, столкнувшихся с возможностью увольнения, и еще 25% добровольно покинули организацию.

Аналогичным образом, в другом международном исследовании в Норвегии исследователи изучали предикторы буллинга на рабочем месте (Hauge и др., 2019). Они исследовали как индивидуальные, так и ситуационные переменные и использовали анонимные анкеты для самоотчета. После того, как были сделаны соответствующие выводы, можно было проанализировать в общей сложности 2359 анкет. Были высказаны некоторые соображения в пользу здоровой конкуренции. Издевательства рассматривались как постоянное негативное поведение с целью сделать кого-то неполноценным с течением времени. Индивидуальное внимание уделялось статусу, полу, положению и возрасту, в то время как ситуационные факторы включали факторы окружающей среды. Их исследование, носившее исследовательский характер, связывало индивидуальное и ситуационное, но наиболее интригующей была постоянная тема о трудностях жертв в самозащите. В начале было признано, что мужчины более склонны к буллингу и что люди, над которыми издевались в прошлом, с большей вероятностью становились мишенями булли. Издевательства также были приняты в культуру рабочего места с повторным воздействием и, таким образом, привлекали больше похожего поведения со стороны других.

Более поздние исследования в области психологии показывают, что из-за буллинга люди злятся на своих булли (хулиганов), и это заставляет их хотеть отомстить им каким-то образом, но, как пишут психологи, мстить хулигану опасно и может даже привести к дальнейшему насилию. «Гораздо проще просто держаться от них подальше», – рекомендуют эксперты.

В целом, исследования, посвященные проблеме буллинга, основаны на трех основных целях реагирования на издевательское поведение, и они заключаются в следующем: обеспечение безопасности; предотвращение возникновения такого поведения; исцеление от ущерба:

1) Обеспечение безопасности себя и других – это первый шаг в процессе борьбы с булли. Это зависит от типа булли, с которыми вы имеете дело. Этот процесс включает в себя следующее. Вы хотите остановить ухудшение плохого поведения, пока вы находитесь в непосредственном присутствии булли, и затем вы хотите немедленно удалить себя из их присутствия, чтобы больше не происходило злоупотреблений. Например, ученик в школе сталкивается с булли на игровой площадке. Булли хочет подраться, а ученик должен сказать что-то вроде «Я не хочу никаких проблем» и уйти. Затем он должен сообщить о поведении булли школьному персоналу. Говоря: «Я не хочу никаких проблем», вы не обзываете и не реагируете чрезмерно, вы просто говорите булли, что не хотите никаких проблем, и это действительно лучшее, что вы можете сказать.

2) Предотвращение возникновения такого поведения – это та часть, где мы останавливаем издевательское поведение. Высказывание важно для того, чтобы прекратить жестокое обращение. Помните, что поведение почти всегда происходит по шаблонам, и эти шаблоны повторяются снова и снова, пока в них каким-то образом не вмешаются. Итак, если булли в школе (на работе) говорит вам гадости, вы должны сообщить об этом поведении учителю (главному менеджеру), иначе это просто продолжится. Помните, что поведение происходит по определенной схеме, поэтому, если ученик (работник) реагирует на жестокое обращение хулигана молчанием и бездействием, то он будет следовать этой схеме до тех пор, пока не произойдет какое-либо вмешательство, и у него или у нее в основном будет

модель, позволяющая жестокому обращению продолжаться. Не всегда можно дать отпор (особенно если несколько булли), но всегда можно высказаться и сообщить о поведении, чтобы остановить насилие.

3) Исцеление от ущерба, причиненного издевательским поведением – это следующий шаг в борьбе с булلي. Иметь дело с травлей больно. Обзывательство действительно вредит людям, это может вызвать проблемы с самооценкой и привести к другим проблемам, таким как депрессия. Первый шаг в исцелении от нанесенного ущерба – это отказаться от нереалистичных ожиданий. Некоторые люди думают, что они побьют своего обидчика. Это нереалистично по своей природе. Помните, как ранее мы обсуждали, как ставить предположительные диагнозы булли? Булли на самом деле делают то же самое. Они составляют профили потенциальных жертв. Вы почти никогда не встретите булли, который задирает более крупного, сильного человека, это не так работает. Помните, что они направляют свою агрессию на безопасную для них цель. Хищники не едят друг друга, они охотятся за более мелкой добычей. Так что, хотя это иногда случается, нереально думать, что вы собираетесь избить булли. Когда человек не оправдывает нереалистичных ожиданий, он начинает плохо думать о себе и впадает в депрессию. Важно отпустить нереалистичные ожидания.

Как пишут исследователи, подтверждение – это следующий и последний шаг в борьбе с булли. Использование оскорблений – это важнейший первый шаг к тому, чтобы сломить человека. Булли знают это и используют в своих интересах. Первый шаг в нападении на людей таким образом – выбрать характеристику, которой они обладают, и сделать по этому поводу комментарии. Например, если у человека избыточный вес, то булли собирается использовать это, оскорбляя его или ее тип телосложения, чтобы вызвать чувство низкой самооценки и печали. Важно понимать, что с психологической точки зрения вам нужно 5 утверждений на каждую 1 критику, которую вы получаете. Поэтому важно поговорить с другими людьми о том, что произошло, чтобы вы могли получить заверения, которые заставят вас чувствовать себя лучше.

Можно заметить, что в перечисленных выше исследованиях сохраняется одна основная тема: жертвы испытывают трудности с самозащитой. Этот ключевой тезис предполагает, что на разных уровнях во всех секторах рабочей силы есть социально сильные и социально слабые. Тем не менее, есть надежда на прекращение этой эпидемии издевательств. Буллинг не следует считать нормальными. Это причиняет людям боль на протяжении всей их жизни. Поэтому важно понимать, что взрослые относятся к другим так, как их учили относиться к другим, когда они были детьми. Если ребенка убедить в том, что у него не будет неприятностей из-за издевательств над другими, он будет издеваться над другими, став взрослым. Детей заставляют верить, что они должны бояться обращаться за помощью, потому что в этом случае на них повесят ярлык. Это может вызвать недоверие к властям, заставляя их брать дела, которые следует оставить полиции, в свои руки. Без квалифицированных лидеров люди часто боятся стать следующей мишенью, если они выступят против булли. Все дети, включая булли и жертв, должны знать свои границы, потому что они учатся тому, как они будут воспринимать мир всю оставшуюся жизнь. Одним словом, большинство исследований подразумевают, что дети учатся на том, что они видят, а затем дублируют то, что они видят, своими действиями. Как взрослые, мы должны подавать хороший пример.

Буллинг в современном Казахстане. В своем Послании народу Казахстана Глава государства Касым-Жомарт Токаев подробно остановился на вопросах социальной поддержки и защиты интересов граждан. А именно, были объявлены важные меры по поддержке института семьи и ребенка. В частности, Президент отметил, что особое внимание следует уделять безопасности и защите прав детей. Действительно, по данным Министерства внутренних дел, с начала года зарегистрировано 879 преступлений против несовершеннолетних, 402 из которых непосредственно связаны с сексуальным насилием. С каждым годом количество преступлений подобного характера растет. Еще одной серьезной

проблемой, которая беспокоит общественных деятелей и правоохранительные органы, является онлайн-преследование (кибербуллинг) детей в школе или на интернет-сайтах. Для казахстанцев очень важно знать права человека, защищать права детей, защищать их от издевательств и киберзапугивания. По данным ЮНИСЕФ, 150 миллионов детей в мире подвергаются насилию и преследованиям со стороны своих сверстников в школе и за ее пределами. Согласно специальным исследованиям, в разных городах Казахстана от буллинга страдают до 19-30 процентов детей. Ситуация в Казахстане в принципе является критической. Потому что согласно исследованию, проведенному Национальным центром общественного здоровья Министерства здравоохранения Республики Казахстан, 17% подростков в возрасте 11-15 лет становились жертвами издевательств в школе один или несколько раз в месяц.

Сегодня 12% казахстанских подростков в возрасте 11-15 лет подвергались кибербуллингу хотя бы один раз или более. 11% подростков хотя бы раз участвовали в киберзапугивании других людей. Кибербуллинг наносит большой вред человеку, заставляя его впадать в состояние отчаяния и безнадежности. Иногда из-за издевательств люди могут покончить с собой, думая о самоубийстве. Например, когда-то такие игры, как «Синий кит», «Розовая мечта», толкали наших детей на смерть. В связи с этим вопросы кибербуллинга находятся под строгим контролем и с точки зрения закона ограничены его распространением, о чем много говорят эксперты и общественные деятели Республики Казахстан. В своем Послании Глава государства Касым-Жомарт Токаев поручил принять законодательные нормы для защиты граждан, особенно детей, от буллинга и кибербуллинга [25, с. 2].

Однако, конечно, только с точки зрения закона этот вопрос в принципе не исчезнет. Очевидно, что для этого необходима системная работа по реализации программ воспитания детей, профилактике издевательств, организации досуга детей и подростков с пользой. В этом контексте мы считаем, что поручения Президента об открытии массовых спортивных секций, клубов творчества и ремесел в каждом областном и районных центрах очень актуальны и своевременны. Также важно разработать службу поддержки для жертв издевательств и кибербуллинга. Любой ребенок должен знать, что гражданин имеет полное право обратиться за помощью, обратившись в специальные места, если он заметил или был оскорблен угрозой для себя и своей жизни.

Стоит отметить, что городские школьники чаще становятся жертвами издевательств по сравнению с сельскими. Распространенность издевательств среди мальчиков и девочек несколько снижается к 15 годам. 20% подростков в возрасте 11-15 лет участвовали в буллинге других людей в школе один или несколько раз в месяц. Распространенность такого поведения наиболее высока среди мальчиков в возрасте 11 и 13 лет [26, с. 3]. А в брошюре, выпущенной ЮНФПА в Казахстане в 2020 году, сообщается, что целых 63% детей в стране стали свидетелями насилия и дискриминации, 44% стали жертвами и 24% совершили акты насилия и буллинга в отношении других детей в школе [27, с. 2].

Общественный фонд Verum Foundation работает в Алматы с 2021 года. С 2016 года сотрудники фонда работают в Алматинской и Мангистауской областях с детьми-самоубийцами, попавшими в трудную жизненную ситуацию, пережившими насилие – то есть детьми из зоны повышенного риска 5-11 классов. Однако работа фонда охватывает также студентов младших курсов. В рамках различных социальных проектов представители фонда провели психотерапевтическое вмешательство в соответствии с их авторским «Генезис Экспресс психотерапевтический подход для решения всех видов психологических проблем» для 560 детей. В целом фонд охватил более 1500 детей. Масштабные исследования, которые проходили в 2020-2021 годах, показали, что 96 человек из 913 детей зоны повышенного риска подвергались издевательствам, что составило 10,51% в процентном отношении. Представители фонда добавили, что, по данным других экспертов, около 20% детей по всему Казахстану подвергаются буллингу [27, с. 1]. «Мы утверждаем, что любой, у кого есть психологические проблемы, может стать жертвой издевательств и агрессором.

Поэтому все нужно рассматривать через призму личностных и внутриличностных конфликтов», - объясняет фонд сложность своих исследований издевательств в Казахстане.

Если говорить об отличительных особенностях буллинга в Республике Казахстан, то данные Фонда Verum говорят о следующем: издевательствам среди сверстников в основном подвергаются новички в классе и те, кто выделяется среди других интеллектом, особой внешностью, социальным статусом родителей; издевательства и травля также затрагивают детей из семей с одним родителем, с врожденными физическими, умственными недостатками и дефектами; религиозные убеждения семьи ребенка также могут стать причиной домогательств. Кроме этого, в Казахстане чаще встречаются словесные издевательства – оскорбления, угрозы, неуважительные комментарии. А киберзапугивание вовсе занимает особое место – ему подвергается более половины детей в возрасте от 12 до 15 лет. Поэтому для борьбы с издевательствами и травлей необходимы серьезные поправки в законодательство РК. В частности, в Казахстане в целях борьбы с буллингом необходимо внести изменения в статью 4 «Виды бытового насилия» Закона Республики Казахстан «О предотвращении насилия в семье», включая понятия «буллинг», «кибербуллинг». До сих пор они остаются собирательными терминами, которые могут нести в себе различные понятия – домогательства, угрозы, шантаж, физическое и психологическое насилие. Кроме того, оскорбление, даже в отношении несовершеннолетнего или несовершеннолетней, по законодательству Республики Казахстан, до сих пор не представляет большой общественной опасности и посягает на законные интересы конкретного лица, но не государства в целом. Такой узкий подход к уголовно-правовому понятию и значению оскорбления в настоящее время неуместен и не позволяет защитить права личности в случаях оскорбления.

Не менее важно пересмотреть систему образования казахстанских учителей, включая уважение к ребенку как личности, а также соответствующие ценности и этические нормы. Также важно поставить психологическую службу на должный уровень в образовательных организациях всех типов.

Существует необходимость внесения изменений в Уголовный кодекс Республики Казахстан и Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях [28, с. 5]:

1) Статью 131 Уголовного кодекса Республики Казахстан дополнить частью третьей: «3. Деяния, предусмотренные частями первой или двумя настоящей статьи, совершенные в отношении несовершеннолетнего или несовершеннолетней, наказываются штрафом в размере до пятисот месячных расчетных показателей, лишением свободы на срок до двух лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет или без такового».

2) Изложить часть вторую статьи 32 Уголовного кодекса Республики Казахстан в следующей редакции: «Дела об уголовных преступлениях, предусмотренных статьями 114 (части первая и вторая), 123 (часть первая), 131 (части первая и вторая), за исключением случая, предусмотренного частью третьей настоящей статьи, рассматриваются дела частного обвинения. Производство по этим делам начинается только по жалобе потерпевшего и подлежит прекращению после примирения с обвиняемым, подсудимым».

3) Снизить возраст уголовной ответственности за совершение уголовного преступления, предусмотренного статьей 131 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Оскорбление», до 14 лет.

4) Изложить часть вторую статьи 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан в следующей редакции: «Лица, достигшие на момент совершения преступления четырнадцатилетнего возраста, несут уголовную ответственность за убийство (статья 99), умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (статья 106), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью при отягчающих обстоятельствах (часть вторая статьи 107), оскорбление (часть 3 статьи 131)» [28, с. 4].

Если сегодняшняя казахстанская молодежь хочет управлять будущим, ее следует научить, как им управлять. Их следует научить, как управлять им справедливо. Следует

помнить, что мы останемся частью этого мира даже после того, как передадим власть молодежи, которая сегодня только социализируется.

Таким образом, можно заключить, что рост культуры борьбы с буллингом(и кибербуллингом) имеет значение для Республики Казахстан по множеству причин. Прежде всего, это спасает жизни казахстанцев и не только. Исследования показали, что многие люди, над которыми регулярно или привычно издеваются в течение многих лет подряд, часто могут реагировать, издеваясь над самими другими людьми или прибегая к более крайним мерам, таким как насилие по отношению к другим. Многие люди могут рассматривать последнее как натяжку, но это не может быть более реальным. Поэтому любое явление лучше предотвратить, чем бороться с его последствиями, и буллинг на территории РК не является исключением. Профилактика травли – это правильное отношение каждого казахстанца к этой проблеме.

Научные исследования, факты и данные, представленные в настоящей статье, доказывают, насколько разрушительными, проблематичными и фатальными могут быть издевательства, травля и кибербуллинг. Поэтому важно, чтобы гражданин страны, родители и люди, работающие с детьми и подростками, а также руководители организаций, понимали, что издевательства могут иметь ужасные последствия для всех, кто в них участвует. Потому что социально-психологические последствия буллинга могут включать в себя депрессию, беспокойство, низкую самооценку, самоповреждающее поведение, употребление алкоголя и наркотиков (зависимость), агрессию и причастность к насилию или преступлениям. В то время как издевательства могут привести к проблемам с психическим здоровьем у любого человека (ученика, студента, сотрудника, члена семьи), те, у кого уже есть проблемы с психическим здоровьем, с еще большей вероятностью подвергнутся буллингу и испытают их негативные последствия. Одним словом, подвергание запугиванию любым способом – путем издевательств, травли над другими или наблюдения за тем, как издеваются над сверстниками, – оказывает долгосрочное негативное воздействие на человека. А учитывая распространенность издевательств среди молодежи по всей стране, важно понимать последствия буллинга для детей и подростков, их связь с другими формами насильственного поведения и проблемами психического здоровья, чтобы эффективно их решать.

На протяжении последних трех десятилетий суверенного развития государства осуществляется практически непрерывный процесс реформирования юридической сферы, происходит укрепление законности, совершенствование правоприменительного процесса, поиск новых форм противодействия преступности, которые постоянно обновлялись, совершенствовались, модернизировались [29, с. 1].

Издевательства, травля, буллинг и кибербуллинг – это огромная проблема, и мы все должны внести свой вклад, чтобы повлиять на них.

Подводя итоги, важно помнить, что главная опасность – это мы сами. Не игнорируйте реальность. Если вы видите ситуацию издевательств и травли, бейте тревогу, постарайтесь выяснить, как помочь человеку и решить проблему.

Список использованных источников:

1. Olweus 1980 – Olweus D. Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis // *Developmental Psychology*. 1980. Vol. 16. No. 6. P. 644– 660.
2. Olweus 1991 – Olweus D. Bully/Victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program // *The development and treatment of childhood aggression / Eds. D.J. Pepler, K.H. Rubin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1991. P. 411–448.*
3. Olweus 1993 – Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do.* Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
4. Smith, Sharp 1994 – Smith P.K., Sharp S. *School bullying.* L.: Routledge, 1994
5. Smith, Brain 2000 – Smith P.K., Brain P. *Bulling in Schools: Lessons from two decades of research // Aggressive Behavior.* 2000. Vol. 26. Issue 1. P. 1–9.
6. An Introduction to Bullying // Режим доступа: <https://www.skillsyouneed.com/parent/bullying.html>

7. Туманова А. Школьная травля: что делать и кто виноват // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/>(дата обращения: 19.12.2021)
8. Сексенбаева А., Даулетова З. Буллингтің адам өміріне әсері? Буллингтің алдын-алу шаралары // Режим доступа: <https://>(дата обращения: 18.12.2021)
9. Шерьязданова Х.Т., Байзрахманова А.К. Социально-психологические аспекты работы психолога с буллингом в казахстанской школе // Высшее образование сегодня. 2015. – №12. URL: <https://cyberleninka.ru/>(дата обращения: 13.12.2021)
10. Chipps, E., Stelmaschuk, S., Albert, N. M., Bernhard, L., & Holloman, C. (2013). Workplace Bullying in the OR: Results of a Descriptive Study. *AORN Journal*, 98(5), 479-493. doi:10.1016/j.aorn.2013.08.015
11. Escartín, J., Rodríguez-Carballeira, A., Zapf, D., Porrúa, C., & Martín-Peña, J. (2009). Perceived severity of various bullying behaviours at work and the relevance of exposure to bullying. *Work & Stress*, 23(3), 191-205. doi:10.1080/02678370903289639
12. Franks, J. (2013). The relationship between strengths in youth and bullying experiences at school. *Educational & Child Psychology*, 30(4), 44-58.
13. Goryl, O., Neilsen-Hewett, C., & Sweller, N. (2013). Teacher education, teaching experience and bullying policies: Links with early childhood teachers' perceptions and attitudes to bullying. *Australasian Journal Of Early Childhood*, 38(2), 32-40.
14. Hauge, L., Skogstad, A., & Einarsen, S. (2009). Individual and situational predictors of workplace bullying: Why do perpetrators engage in the bullying of others?. *Work & Stress*, 23(4), 349-358. doi:10.1080/02678370903395568
15. Hughes, S., Schuele, C., & Kelly, E. (2014). Bullying: What Speech-Language Pathologists Should Know. *Language, Speech & Hearing Services In Schools*, 45(1), 3-13. doi:10.1044/2013
16. Дженкинс М.Ф., Цапф Д., Уайнфилд Х. и Сarris А. (2020). Обвинения в буллинге с точки зрения Обвиняемого Хулигана. *Британский Журнал Менеджмента*, 23(4), 489-501. doi:10.1111/j.1467-8551.2011.00778.x
17. Skogstad, A., Torsheim, T., Einarsen, S., & Hauge, L. (2011). Testing the Work Environment Hypothesis of Bullying on a Group Level of Analysis: Psychosocial Factors as Precursors of Observed Workplace Bullying. *Applied Psychology: An International Review*, 60(3), 475-495. doi:10.1111/j.1464-0597.2011.00444.x
18. Факты и статистика кибербуллинга за 2018 – 2021 годы // Режим доступа: <https://www.comparitech.com/>(дата обращения: 13.12.2021)
19. Почти 60 процентов родителей с детьми в возрасте от 14 до 18 лет сообщили, что над ними онлайн-издеваются // Режим доступа: <https://www.comparitech.com/>(дата обращения: 17.12.2021)
20. Понимание роста киберзапугивания в Твиттере из-за COVID-19 посредством всесторонней статистической оценки // Режим доступа: <https://papers.ssrn.com/>(дата обращения: 18.12.2021)
21. Rising Levels of Hate Speech & Online Toxicity During This Time of Crisis // Режим доступа: https://11ght.com/Toxicity_during_coronavirus_Report-L1ght.pdf
22. Исследования показывают рост кибербуллинга во время пандемии COVID-19 // Режим доступа: <https://www.verywellfamily.com/>(дата обращения: 16.12.2021)
23. Исследование Pew Research 2018 года // Режим доступа: <https://www.pewresearch.org/internet/>(дата обращения: 19.12.2021)
24. Никто не хочет, чтобы родители были вовлечены: Социальные нормы в ответах родителей и подростков на кибербуллинг // Режим доступа: <https://www.tandfonline.com/> (дата обращения: 19.12.2021)
25. Қазақстанда жасөспірімдердің 17% буллинг құрбаны болған // Режим доступа: <http://ernur.kz/kazakstan/> (дата обращения: 19.12.2021)
26. Каждый пятый подросток становится жертвой или участником буллинга // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/>(дата обращения: 18.12.2021)
27. Буллинг в Казахстане // Режим доступа: <https://manshuq.com/>(дата обращения: 17.12.2021)
28. Назханов Т., Правовая защита малолетних и несовершеннолетних от буллинга // Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 19.12.2021)
29. Акимжанов Т.К., Приходько И.С. О некоторых причинах неэффективного противодействия преступности в современных условиях в Республике Казахстан/ Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020. – №4(65). – С. 41- 50.

Сведения об авторах

Тагайбек Кымбат Талгаткызы – магистр юридических наук, преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Шарипова Асель Бостановна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Муратова Алуа Жасулановна – докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ имени аль-Фараби.

Тагайбек Кымбат Талгаткызы – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының оқытушысы.

Шарипова Асель Бостановна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті.

Муратова Алуа Жасулановна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының докторанты.

Tagaybek Kymbat Talgatkzy – Master of Law, Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University.

Sharipova Asel Bostanovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

Muratova Alua Zhasulanovna – is a doctoral student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Al-Farabi Kazakh National University.

К.М. Кучуков¹

¹ Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ (УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ)

В статье раскрываются уголовно-правовые и международные аспекты в процессе развития законодательства в сфере миграции населения. Значительное внимание уделяется исследованию и пониманию объекта преступного посягательства в уголовном законодательстве. Автор прослеживает динамику роста миграции населения в постсоветском пространстве с созданием Единого Евразийского экономического пространства. Данное направление дополняется также рассмотрением проблемы незаконной трудовой миграции, которые обостряют криминогенную обстановку.

Статья подводит некоторые итоги изучения практического опыта стран СНГ, в особенности России по вопросам преступлений посягающих на личную свободу граждан. Основное внимание в работе автор акцентирует на недостаточной разработанности уголовно-законодательной базы Республики Казахстан. Выявлена необходимость внесения изменений в УК РК, так как в данное время совершение преступлений посягающих на личную свободу граждан, совершаются нередко организованными, транс национальными преступными группами. В заключении автором предложена необходимость создания унифицированного уголовного законодательства в рамках ЕАЭС.

Ключевые слова: трудовая миграция, уголовное законодательство, объект преступления, личная свобода, человек, права граждан, нелегальные мигранты.

Халықтың көші-қоны саласындағы заңнаманың даму тенденциялары мен болашағы (қылмыстық құқық және халықаралық аспектілер)

Мақалада халықтың көші-қоны саласындағы заңнаманы дамытудың қылмыстық заңнамасы мен халықаралық аспектілері ашылады. Қылмыстық заңнамада қылмыстық қол сұғушылықтың объектісін зерттеуге және түсінуге көп көңіл бөлінеді. Автор Біртұтас Еуразиялық Экономикалық Кеңістіктің құрылуымен посткеңестік кеңістіктегі халық көші-қонының өсу динамикасын қадағалайды. Бұл бағыт қылмыстық ахуалды ушықтыратын заңсыз еңбек көші-қоны проблемасын қарастырумен де толықтырылады.

Мақалада ТМД елдерінің, әсіресе Ресейдің азаматтардың жеке бас бостандығына нұқсан келтіретін қылмыстар мәселелері бойынша тәжірибелік тәжірибесін зерделеудің кейбір нәтижелері жинақталған. Автор Қазақстан Республикасының қылмыстық-заңнамалық базасының жеткілікті түрде әзірленбегеніне тоқталған. Қазіргі уақытта азаматтардың жеке бас бостандығына нұқсан келтіретін қылмыстарды көбінесе ұйымдасқан, трансұлттық қылмыстық топтар жасайтындықтан, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер енгізу қажеттілігі анықталды. Қорытындылай келе, автор ЕАЭО аясында бірыңғай қылмыстық заңнаманы құру қажеттілігін ұсынды.

Түйінді сөздер: еңбек көші-қоны, қылмыстық заңнама, қылмыс объектісі, жеке бас бостандығы, тұлға, азаматтардың құқықтары, заңсыз мигранттар.

Trends and prospects for the development of legislation in the field of population migration (criminal law and international aspects)

The article reveals the criminal and international aspects in the development of legislation in the field of population migration. Considerable attention is paid to the study and understanding of the object of criminal encroachment in the criminal legislation. The author traces the dynamics of the growth of population migration in the post-Soviet space with the creation of the Common Eurasian Economic Space. This direction is also complemented by consideration of the problem of illegal labor migration, which exacerbate the crime situation.

The article summarizes some of the results of studying the practical experience of the CIS countries, especially Russia, on the issues of crimes that infringe on the personal freedom of citizens. The author focuses on the insufficient elaboration of the criminal-legislative base of the Republic of Kazakhstan. Revealed the need to amend the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, since at this time the commission of crimes that infringe on the personal freedom of citizens are often committed by organized, transnational criminal groups. In conclusion, the author proposed the need to create a unified criminal legislation within the EAEU.

Key words: labor migration, criminal legislation, object of crime, personal freedom, person, rights of citizens, illegal migrants.

Действующей Конституцией Республики Казахстан провозглашены в качестве приоритетных, принципы обеспечения государством вопросов охраны личности, гражданина, его жизни, прав и свободы (ст.1) [1]. Формирование национального уголовного законодательства во многом определено именно этим требованием Конституции по созданию такой законодательной базы, в которой данные вопросы были бы решены в полном объеме, была бы разработана система уголовно-правовых норм предусматривающих ответственность за посягательство на одно из основных охраняемых законом прав, а именно на личную свободу граждан.

Личная свобода граждан, как объект преступного посягательства представляет собой совокупность субъективных прав граждан по возможности выбора рода занятий, свободы места нахождения и передвижения, права выбора рода занятий. Представляется, что в процессе нарушения этих прав, а именно при совершении преступления, лицо его совершающее посягает на конституционные основы нашего общества, на объявленные приоритеты развития нашего государства, высшей ценностью которого является человек, его жизнь права и свободы. В Республике Казахстан за период с 1991 года по настоящее время происходит процесс реформирования законодательства, в том числе и уголовного, главной задачей которого стала максимальная защита человека как объекта преступного посягательства и думается, что работа эта на сегодняшний день не завершена, поскольку мы наблюдаем рост числа преступлений корыстно-насильственной направленности, направленных на нарушение гарантированных Конституцией субъективных прав граждан, совершение этих преступлений организованными преступными группами и сообществами, в том числе и транснациональными, действующими на территории нескольких государств.

В собственно уголовно-правовом понимании объекта преступного посягательства произошли значительные изменения в части переосознания того на что непосредственно посягает преступление. Если раньше в СССР при изучении курса уголовного права в качестве такового всегда определялись общественные отношения складывающиеся между людьми в той или сфере деятельности, жизни то в настоящее время в качестве основного объекта охраны в сфере уголовного законодательства определяются человек, его законные права и интересы. Данное обстоятельство, как нам кажется вполне оправданно, поскольку происходит процесс перехода от каких то абстрактных идей к осознанию того, что в правовом государстве в первую очередь должна быть обеспечена возможность нормального существования человека, реализации им права на личную свободу, право выбора им рода занятий и т.д.. На данное обстоятельство указывает известный российский ученый А.В. Наумов, отмечавший, что объектом преступления будут являться блага (интересы) человека на которое посягает преступное деяние и которые охраняются уголовным законом [2].

Современное развитие государств постсоветского пространства характеризуется достаточно широкими масштабами миграции населения, тем более сейчас, когда создано и функционирует Единое Евразийское экономическое пространство. Граждане одного государства в поисках работы, зачастую нелегально, приезжают в сопредельные государства где становятся объектом преступного посягательства, то есть труд этих людей используется на рабских условиях, отсутствует система социальной и правовой защиты таких людей, поскольку не являясь гражданином страны где они находятся, не обращаются в правоохранительные органы за защитой если такие факты имеют место. Следует отметить, что данное обстоятельство наиболее характерно для государств где достаточно уверенно и успешно происходят реформы в области экономических преобразований, где есть развитый рынок предложений о трудоустройстве, где в обращении имеется достаточная масса реально обеспеченной в стоимостном отношении денег. Можно с уверенностью говорить, что к таким государствам следует отнести Казахстан и Россию. К слову следует отметить наличие межгосударственных соглашений, регулирующих данные вопросы в рамках Евразийского экономического союза [3].

По данным Российских социологов и экономистов только граждане Среднеазиатских и Закавказских республик бывшего Советского союза вывозят в качестве оплаты за свой труд на родину каждый год более 10 миллиардов долларов США. Это характеризует, то обстоятельство, что количество нелегальных мигрантов достаточно велико, по тем же данным более миллиона одних только лиц Азербайджанской национальности [4]. Хотя число нелегально находящихся в России трудовых мигрантов (в основном из стран СНГ) гораздо больше, даже в период пандемии, когда наблюдается некоторый отток и, не все они, скажем так, устроены на работу в законном порядке. Варианты трудоустройства, когда у людей забирают паспорта, принуждают работать за мизерную плату, а не за ту о которой речь шла при найме на работу достаточно распространены как в России, так и в Казахстане.

Российское законодательство имеет в Уголовном Кодексе прямое указание на недопустимость использования рабского труда, когда отбираются или уничтожаются документы, в отношении нескольких человек, то есть создаются условия при которых человек не имеет возможности отказаться от работы. В лучшем случае отдадут документы и дадут деньги на дорогу, а в худшем удерживают длительное время с целью эксплуатации. Еще более негативная картина складывается, когда женщин принуждают заниматься проституцией, хотя приглашали для совсем другого вида деятельности. Следует отметить, что аналогичные уголовные правонарушения имеют место и в Казахстане. Конечно, говорить о наличии в Казахстане рынка торговли людьми, как это было в 90-ых годах прошлого столетия в Чеченской Республике, где были определенные ставки стоимости людей нельзя. Тем не менее факты похищения по различным мотивам, в том числе и с целью получения выкупа имели место, хотя бы вспомнить первое нашумевшее в нашей республике уголовное дело 80-ых годов того же столетия, когда был похищен несовершеннолетний Сарсенбаев Тимур.

Человек все чаще становится «предметом» торговли, определяется его стоимостная оценка, происходит ориентированность преступников при похищении людей, на будущее использование его либо в качестве бесплатной рабочей силы, либо для сексуальной эксплуатации или с целью продажи либо для получения выкупа. Также следует заметить, что в качестве факультативного объекта выступают жизнь и здоровье похищенного человека, что также играет роль при квалификации действий преступников.

Как было отмечено выше, совершение преступлений посягающих на личную свободу граждан, совершаются нередко организованными, транс национальными преступными группами, основным направлением деятельности которых является именно совершение преступлений против личной свободы граждан, что говорит о настоятельной необходимости приведения национальных уголовных законодательств России и Казахстана в соответствии с реальной криминогенной обстановкой в части посягательств на личную свободу граждан, а именно внесение в ст. 126 Уголовного Кодекса Республики Казахстан нового квалифицирующего признака, указывающего на совершение данного уголовного правонарушения в составе организованной транснациональной преступной группы, имеющей несколько иные ха-

рактические чем группа лиц, или преступная группа, поскольку совершение преступлений, связанных с похищением людей, их перемещением, продажей зачастую характеризуется тем обстоятельством, что эпизоды преступных действий имеют место на территории обоих государств, допустим возникновение и начало реализации преступного замысла на территории России, а оканчивается на территории Казахстана [5]. Как квалифицировать деяния преступников? Представляется, что отсутствие в некоторых случаях, или во взаимоотношениях с некоторыми государствами единого понимания в вопросах определения объекта преступного посягательства в наших государствах, квалификации действий преступников будет способствовать тому, что преступникам, посягающим на личную свободу граждан не удастся уйти от ответственности. При подготовке и совершении преступлениями нередко используются пробелы и недостатки в законодательствах тех стран, где совершаются преступления. Отсутствие в Уголовном законодательстве Республики Казахстан в течение первых лет независимости указания на преступность действий, связанных с вербовкой для эксплуатации привело к тому, что многие наши сограждане стали жертвами именно этого преступления, хотя во многих странах аналогичные нормы действуют длительное время, поскольку провозглашая себя правовым, демократическим государством ими были приняты меры по максимальной защите человека, его законных прав и интересов. Данные обстоятельства несомненно нашли свое отражение в действующем УК РК. Указание именно на данное обстоятельство, связано также с тем что растет число нелегальных мигрантов и в Европу из стран Африки, ближнего Востока, Азии (Сирия, Афганистан, Южный Судан и др.). Часть из которых, попадает нелегально в страны СНГ, или следуют нелегальным трафиком через наши страны в Европу.

Эти лица также становятся жертвами торговли людьми, трудовой или сексуальной эксплуатации и в силу того, что они сами стараются сохранять свой нелегальный статус любыми путями, то соответственно не надеются на правовую защиту. В связи с чем требуется разработка унифицированного уголовного законодательства в рамках ЕАЭС, с целью единообразного и согласованного противодействия преступлениям против личной свободы граждан. Несомненно они должны также руководствоваться в первую очередь нормами Международного права, в частности Конвенцией совета Европы о противодействии торговле людьми [6], Глобальным планом действий Организации Объединенных Наций по борьбе с торговлей людьми [7].

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан [Текст]/ 30 августа 1995 г.
2. Уголовное право в 2 т. Том 1. Общая часть : учебник для академического бакалавриата / А. В. Наумов [и др.] ; ответственный редактор А. В. Наумов, А. Г. Кибальник. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 410 с.
3. Договор о Евразийском экономическом союзе. – Астана, 29 мая 2014.
4. Аргументы и факты. – 2005. – № 46.
5. Уголовный Кодекс Республики Казахстан [Текст]/ 3 июля 2014 г. №226.
6. Конвенция совета Европы о противодействии торговле людьми. – Варшава, 16 мая 2005.
7. Глобальный план действий Организации Объединенных Наций по борьбе с торговлей людьми (Принят резолюцией 64/293 Генеральной Ассамблеи ООН) 30 июля 2010 г.

List of sources used:

1. Constitution of the Republic of Kazakhstan [Text] / August 30, 1995.
2. Criminal law in 2 volumes. Volume 1. General part: textbook for academic bachelor's degree / A. V. Naumov [and others]; executive editor A.V. Naumov, A.G. Kibalnik. - 5th ed., Rev. and add. - Moscow: Yurayt Publishing House, 2019. -- 410 p. - (Bachelor. Academic course).
3. Treaty on the Eurasian Economic Union- Astana, May 29, 2014.
4. Arguments and facts 2005 № 46.
5. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [Text] / July 3, 2014 №226.
6. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Warsaw, May 16, 2005.

7. United Nations Global Plan of Action to Combat Trafficking in Persons (Adopted by UN General Assembly Resolution 64/293) July 30, 2010.

Сведения об авторе

Кучуков Кайрат Махамбетович – доцент кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Кучуков Кайрат Махамбетович – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Kuchukov Kairat Makhambetovich – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of International Law of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages.

Е.Т. Алимкулов¹, Д.С. Кошенова¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТАРЫ БОЙЫНША МОТИВАЦИЯ СЕБЕПТЕРІ

Ұсынылып отырған мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасында кәмелетке толмаған адамдарға қатысты қылмыстық істерді сотқа дейінгі және сотта тергеп-тексеруді жүргізудің ерекшеліктері талданған. Мақалада авторлар қазіргі қоғамның өзекті мәселесі – кәмелетке толмағандар арасында жасалынатын қылмыстылық мотивациясының ерекшеліктері туралы, қылмыстық-құқықтық сипаттамаларын талдауға көп көңіл бөлінген және қылмыстық құқық бұзушының жеке басы мен жүріс-тұрысын зерттеу барысында аралас ғылымдарға жүгініп оны жан-жақты ашқан. Кәмелетке толмағандардың жүріс-тұрысын анықтайтын ішкі, әрі сыртқы факторлар мотивациясы мақалада анық көрсетілген. Зерттеу барысында кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдыналу шараларының тиімділігі криминология, қылмыстық құқық, қылмыстық атқару құқығы, педагогика және психология саласындағы ережелерге негізделгеніне баса назар аударылған.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, қылмыстылық, криминология, мотивация, ниет, алдын-алу шаралары, тергеп-тексеру.

Причины мотивации по преступлениям несовершеннолетних

В статье проанализированы особенности проведения досудебного и судебного расследования уголовных дел в отношении несовершеннолетних в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан. В статье авторы подробно раскрывают актуальную проблему современного общества-особенности мотивации преступности совершаемой среди несовершеннолетних, уделяя большое внимание анализу уголовно-правовых характеристик и обращаясь к смежным наукам при изучении личности и поведения преступника. Мотивация внутренних и внешних факторов, определяющих поведение несовершеннолетних четко изложена в статье. В ходе исследования большое внимание было уделено тому факту, что эффективность мер профилактики преступности несовершеннолетних основывается на положениях в области криминологии, уголовного права, уголовно-исполнительного права, педагогики и психологии.

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступность, криминология, мотивация, намерение, профилактические меры, расследование.

Reasons for motivation for juvenile crimes

The article analyzes the features of conducting pre-trial and judicial investigation of criminal cases against minors in the criminal and criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. In the article, the authors reveal in detail the actual problem of modern society-the peculiarities of the motivation of crime committed among minors, paying great attention to the analysis of criminal-legal characteristics and turning to related sciences when studying the personality and behavior of a criminal. The motivation of internal and external factors determining the behavior of minors is clearly stated in the article. In the course of the study, much attention was paid to the fact that the effectiveness of measures to prevent juvenile delinquency is based on provisions in the field of criminology, criminal law, penal enforcement law, pedagogy and psychology.

Keywords: minors, crime, criminology, motivation, intention, preventive measures, investigation.

Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандар арасында жасалынатын қылмыстылық мотивациясының ерекшеліктерін назарға алатын болсақ, жасөспірім қылмыстық құқық бұзушының жеке басы мен жүріс-тұрысын зерттеу барысында аралас ғылымдарға жүгінудің орны ерекше. Жеткіншектің жүріс-тұрысын анықтайтын ішкі, әрі сыртқы факторлар мотивацияда анық көрінеді.

Мотивация жүйесі жеке тұлғаның жүріс-тұрысына тереңінен үңіліп, рухани және құқықтық нормалардың көмегімен оған әсер етуге мүмкіндік береді. Мотивациялық үрдістерді білудің кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың жеке басы мен жүріс-тұрысын зерттейтін криминологтар үшін де маңызы ерекше. Оның құқыққа қайшы жүріс-тұрысты түсіндіруге, оны болжауға және алдын алуға көмегі бар.

Аталған мәселенің күрделілігінен жүріс-тұрыс мотивациясы түсінігіне және мәнісіне қатысты түрлі көзқарастар туындайды. Басқа авторлардың пікірінше, бұл ұғым тым артық, ал кейбірінің пікірінше, мотивация психологияның басты тақырыбы және де адамзаттың жүріс-тұрысының кілті саналмақ. Бұл ереже жүріс-тұрыс мотивациясының түрлі анықтамаларында көрініс тапқан. «Мотивация» термині адамзат қызметінің пайда болуын, түрленуін, коррекциялануын, мақсатқа жетуін, жасалынып жатқан қызметтердің дамып отыруын, сондай-ақ объективті және жеке тұлғаның маңыздылығы тұрғысынан алғанда түпкілікті нәтижесін бағалауға қатысты детерминанттың кең ауқымын қамтиды. Мотивацияның мәнісі сол, онда адам өміріндегі негізгі және тұрақты ұстанымдарға сәйкес келетін іс-әрекеттерге назар аударады.

Тар мағынада мотивация дегеніміз қызметтің сыртқы аспектісі ретінде жүріс-тұрыс пен қызметтің нақты нысанының субъективті детерминациясы болып табылады. Психологиялық зерттеулерде мотивация екі аспектіде қарастырылады – динамикалық және мазмұндық тұрғыдан. Кең мағынада «мотивация» дегеніміз адамның жүріс-тұрысы тұтасымен анықталатын психологиялық сәттердің жиынтығы болып табылады. Осы анықтамаға мотивацияның жүріс-тұрысының қозғаушы күшінің жүйесі ретіндегі түсінігі жақын.

Д.Н. Узнадзе берген мотивация ұғымын Т.Г. Рахимов толықтыра отырып, оны қажеттілік пен ситуация тұрғысынан субъектінің қалыптасқан немесе бар жүріс-тұрыс ұстанымына сәйкес жүріс-тұрыс нұсқасын таңдаудағы психологиялық үрдісі ретінде қарастырды [1, 44 б.].

Жеке тұлғаның аталған жағдайдағы қажеттігін қанағаттандыруға бағытталған, тұлғаның өзінің әрекетіне деген мотивациялық қатынасының қалыптасуымен мотивация аяқталады. Әрі қарай ол мотивацияның келесі құрылымдық компоненттерін бөліп көрсетеді:

- а) кеңесуші (интеллектуалды-ерікті),
- б) санасыз (эмоционалды-анықтайтын);
- в) мінездеуші (темперамент, эмотивтілік, қабілет, жеке тұлғаның тұрақты қасиеттері мен қатынастары);
- г) аксиологиялық (құнды-бағыттауыш);
- д) қажетті (аксиологиялықпен тығыз байланысты); ,
- е) нақты-тәжірбиелік (іс-әрекетті жасай алуы, әдістері);
- ж) физико-биологиялық (жынысы, жасы, денсаулығы);
- з) ситуациялық (нақты ситуацияны бейнелеуі) .

Қылмыстық құқық бұзушылық бұл қылмыстық заңмен дәйектелген, оны бұзғаны үшін тиісті жауапкершілік көзделген тұлғаның ниетті жүріс-тұрысы. Ниет мұнда қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамына жататын белгі ретінде заңды сипатқа ие болады. Жекеленген жағдайларды, яғни, ерекше ниеттелінетін салаларда қоғамға қауіптілік тікелей көрініс тапқан немесе ниеттегі ерекшеліктер жасалынатын іс-әрекеттердің әлеуметтік-саяси бағыт алуымен байланысты болған, немесе жасалынған әрекет ниет пен мақсатына қарай басқа қылмыстық қызмет түрлерінен ажыратылатын жағдайларды заң тікелей нақтылап көрсетеді.

Заң шығарушының қылмыстық құқық бұзушылық құрамының қажетті элементтері ретінде ниетті көрсеткен, не көрсетпегендігіне қарамастан, ол субъективті жақтың мазмұнында және қылмыстық құқық бұзушылық құрамын сипаттайтын объективті және басқа да белгілерге сипаттама беру кезінде, жасалынған іс-әрекеттің қоғамға қауіптілік деңгейін анықтағанда маңызды болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылық адамның саналы қызметінің арнайы түрі танылады, «яғни, мақсатты анықтайтын, құралын таңдайтын, ниет пен іс-әрекетке баға беретін ерікті акт. Мұндайда тұлға ретінде ол қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің санасын, психологиясын сипаттайды. Субъектінің қызметіндегі арақатынас нысанының бірінің орны ерекше. Заңгер-криминалистер арасында тұлғаның ерікті актісі ретінде қылмыстық жүріс-тұрыс мотивациясының психикалық механизмін зерттеуге құлшыныс артуда. Осыған орай қылмыстық жүріс-тұрыстың мотивациялық саласын әлеуметтік психология, криминология және қылмыстық құқық тұрғысынан зерттеуге зор мүмкіндіктер туды. Бұған ең алдыменен қылмыскер тұлғасының ниеті мен басқа да әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің байланысына, ниет пен сезім, қасақаналық, мақсат пен тұлғаның кінәсіне, бәсекелес ниеттер мен бағалаушы қатынастар, ниеттер мен тұлғаның бағыты, ниеттер мен қоғамға жат ұстанымдар, мотивациялық сала мен қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның ерекшеліктеріне арналған еңбектерді жатқызуға болады.

Қылмыстық қызметтің мотивациялық саласы анықталса да, барлық зерттеушілер ниетті - қылмыстық жүріс-тұрысқа итермелеуші, қозғаушы күш, ішкі қайнар көз, ал қылмыс фактісін - қылмыс ниетінің көрініс етуі мен объективті күйге ену нысаны ретінде таныды. Сондықтан да мотивациялық сала қылмыстық-құқықтық және басқа да нормалардың тиімділік деңгейінің көрсеткіші, сондай-ақ оның көмегімен «құқыққа сай немесе құқыққа қайшы жүріс-тұрыстың шынайы келбетін тануға болатын» маңызды белгі ретінде танылды.

Қылмыстық заңнамада «қылмыстық құқық бұзушылықты саралауға және жаза тағайындауға» маңызы бар мотивация мәселесіне ерекше назар аударылған. ҚР қылмыстық кодексінің бірнеше баптарында қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілі бір құрамдарына тән мотивация элементтеріне сілтемелер бар. Оларға бұзақылық ниет, пайдакүнемдік, кек алу немесе мақсат, жеке мүддені жатқызуға болады. Отандық қылмыстық кодексте түрлі терминологияның қолданылуы тектен-тек емес - «пайдакүнем», «пайдакүнемдік», «бұзақылық ниет», «кек», «жеке мүдде», «мақсат». Бұл тек ниет туралы ғана емес, қылмыстық құқық бұзушылыққа тікелей итермелейтін мотивацияға тән элементтер жөнінде де сөз қозғалғандығының дәлелі.

Аталған сұрақты заң тұрғысынан шешудің негізділігі сол, ниетті қылмыстық кодекстің бабына нақты қылмыстық көріністерге қатыссыз қосу асығыстық болмақ. Мұндай бағыт басқа да сұрақтарды зерттеуге зор мүмкіндік туғызады. Заңгерлер арасында, күні бүгінге дейін ниеттің криминогендігіне қатысты бірыңғай көзқарастар қалыптаспаған.

В.Н. Кудрявцевтің ойынша, ниет қажеттілік сынды, әлеуметтік немесе әлеуметтікке қарсы тұрғыдан алғанда көп жағдайда бейтарап. Қылмыстық құқық бұзушылықтың барлық ниеттері қоғамға қауіпті, сонымен қатар қоғамға жат ниеттен басқа әлеуметтік нейтралды және әлеуметтік жағымды ниеттерді бөлуге қарсы бола отырып, нақты қоғамдық қарым-қатынастармен байланыстырмай ниетті қоғамға пайдалылығы немесе зияндылығы тұрғысынан бағалауға болмайды, және де осы мағынада ниеттер әлеуметтік нейтралды, деп есептейді В.В. Лунеев [2, 250 б.].

Қолжетімділік, қолданыстағы қарапайымдылық, құқық қорғау органдарының тиісті бақылауының болмауы – осының бәрі өз кезегінде тыйым салынған заттарды тарату үшін Ғаламторды белсенді пайдаланудың себептері болып табылады. Бұл мәселенің қауіптілігі ретінде жаһанды ақпараттық желінің белсенді қолданушылары болып балалар мен жасөспірімдер танылатынын атап өткен жөн. Оларға есірткі құралдарының жағымды екені және «занды ұнтақтар» пайда болды деген ақпарат жүктелініп, есірткі мен психотропты заттарды жылдам әрі арзан сатып алуға мүмкіндік бар деп ақпарат таратылады [3, 30 б.].

Жасөспірімдермен жасалынатын қылмыс ниеттерінің ересектерден ерекшеленуінің тікелей себебі, жасы мен қоғамдық институттар жүйесі тән кәмілетке толмағандардың ерекше әлеуметтік жағдайымен байланысты. Бір жағынан алғанда 14-17 жастағылар үшін тұлға ретінде тез қалыптасу үрдісі тән болып келсе, ал басқа жағынан алғанда, жасөспірімнің міндеттеріндегі ерекшеліктерге орай (еңбек қызметіне дайындық), олар белгілі бір дәрежеде тұлғаның жауаптылығы жоғары маңызды қоғамдық қарым-қатынастардан іс жүзінде шеттетіледі. Бірақ жасөспірім тұлға ретінде күрделі және кең байланыстар мен шынайы қатынастарға түсе отырып қалыптасады. Өмірде алайда, өзінің саналылығы мен маңызы жағынан әртүрлі болып келетін бір емес, бірнеше ниеттерден тұратын көптеген қылмыстар кездесіп жатады. Оның бірі бастаушы, итермелейтін болып келсе, енді біреулері бағынышты, ситуативті ниет ретінде танылады. Әрине, сол бағыт-бағдар беруші ниеттер жоғары иерархиялық орынға лайық болып қалмақ.

Құқық бұзушы кәмілетке толмағандардың жүріс-тұрыстарындағы ниеттерді зерттеудің күрделі болу себебі, сонымен қатар, жас жеткіншектің дамуы барысында олардың тұрақты түрде күрделеніп, өзгеріссіз тұрмайтындығымен де байланысты. Оларда дамуға бағыт бұратын тұрақты ниет пайда болады. Жасөспірім шынайылықты сезініп өмір сүреді. Егер кішкентай кезінде ол әуестікке салынып, күштарлыққа, кездейсоқ сыртқы мән-жайларға тәуелді болып келсе, ендігі жерде жағдай өзгере бастайды.

Жасөспірімнің мотивациялық саласы нәрестенің мотивациясынан ниеті бойынша емес, иерархиялық құрылымы жағынан, бағынышты белгілі жүйенің болуымен ерекшеленед. Сонымен қатар, жасөспірімдердің ниеттері тікелей емес, саналы түрде қойылған мақсаттардың негізінде іске асырылады. Ниетсіз, ешбір себепсіз жасөспірімнің құқық бұзушылық, не басқа әрекетті жасайтындығымен келісу қиын. Мысалы, С.А. Беличева, кәмілетке толмағандардың қылмыстылығын сипаттайтын ерекшеліктерді қарастыра отырып, «пайдакүнемдік немесе басқа да нақты қасақаналық орын алмайтын ниетсіз қылмыстардың» кездесетіндігін алға тартады [4, 77 б.].

Біздің пікірімізше, ниеттің мақсаттан ерекшелігі сол, оны субъект сезінеді. Субъектінің ішкі қызметтің нәтижесінде, қызметінің жалпы мақсатын сезінуі арқылы ғана ниетті сезіну мүмкін болады. А.Н. Леонтьевтің айтуынша, ниетті сезіну бұл тұлғада пайда болатын және оның дамуы барысында тұрақты түрде көрініс табатын қайталанбас құбылыс.

Кәмілетке толмаған құқық бұзушылардың жүріс-тұрысын зерттеу барысында олардың мотивациясына мақсатты көздейтін өрессіздік тән екендігін байқаймыз. Кәмілетке толмағандарда өмірлік жоспарлардан бөлек жайттарды іске асыруы сынды қоғамға жат көріністер сирек кездеседі. Жасөспірімдердің қылмыстық қызметтерінің жоспары ситуативті жағдайда туындайды. Сондықтан да кәмілетке толмаған құқық бұзушылардың мақсаттарының мазмұны мен бағытының өзіндік ерекшеліктері бар.

Тұтасымен алғанда қылмыстық жүріс-тұрыстар келесідей мақсатты көздейді:

- қандай да қажеттіктерді тікелей қанағаттандыру (бұл көптеген мүліктік, жыныстық қылмыстарға және т.б. тән);
- түбінде қандай да қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталған қиялындағы өмірлік жоспарларды іске асыру (мысалы, өзгенің көлігімен жүру немесе есірткі тарту және т.б.);
- жеке дауларды шешу және өзекті немесе әлеуетті қажеттіктерді қанағаттандырудағы кедергілерді жою (мысалы, жеке тұлғаларға қарсы, қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар).

Кәмілетке толмағандардың құқыққа қайшы жүріс-тұрыстарының мотивациясы мәселесін қарастыра отырып, қажеттіліктің әсер ету механизмін сыртқы ортаның элементтеріне қатысты ескерген жөн.

Сонымен, қылмыстық жүріс-тұрыс кәмілетке толмаған тұлға мен нақты өмірлік ситуация элементтерінің күрделі өзара қатынасының нәтижесі және де оларға тәуелді болып табылады: ішкі және сыртқы мән-жайлар.

Детерминация үрдісіндегі ішкі және сыртқы мән-жайлар жүйесінің дидактикалық тұтастығын, С.А. Рубинштейн былай анықтады: психологияда барлық қалыптасушы

тұлғалар сырттай туындайды, бірақ та оның дамуы тікелей сыртқы құбылыстардан еш тысқары емес, ішкі жағдайлар сыртқы жағдайлардың әсерінен қалыптаса отырып, алайда, олардың тікелей механикалық проекциясы бола алмайды [5, 157 б.].

Кәмелетке толмаған тұлғаның әрекетіндегі қылмыстық ниеттің қалыптасуына өмірлік жағдай элементтерінің объективті көрінісі ғана емес, олардың субъективті тұсы да әсер етеді. Отандық қылмыстық кодексте жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың тізімі қарастырылған. Олардың арасында нақты өмірлік жағдайды қарастыратындары да бар. Қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалу фактісі бір жағдайда жауаптылықты жеңілдетсе, басқа жағдайда - оны ауырлатады.

Атақты орыс заңгері Н.С. Таганцев, кәмелетке толмаған тұлғаның міндеттемені сезінуі мен осыған орай міндетті, өз әрекеттерін түсінуі моменті – әрбір жекеленген жағдайларда оның өмір сүру барысында шын мәнісінде туындайды, деген еді. Сондықтан да жекеленген индивидтерде осыған қатысты ауытқушылықтар болады [6, 393 б.].

Кәмелетке толмаған тұлғаның әрекетіндегі қылмыстық ниетті бағалау үшін жасөспірімнің жеке басын, оның ішкі сеніміндегі ерекшеліктер мен сыртқы жағдайды қарастыру жеткіліксіздеу. Сонымен қатар, оның жүріс-тұрысы - ішкі күйін не сыртқы жағдайды басымырақ бейнелеген сайын, басқаша айтқанда, қылмыстық құқық бұзушылық жасөспірімнің жеке басы үшін заңдылық немесе кездейсоқтық тән емес болып табылады.

Жеке тұлғаның бағыт-бағдарының өзара байланысы мен ситуация элементтеріне баға бере отырып, А.П. Тузов кәмелетке толмағандардың қылмыстық әрекеттеріне тән мотивация типтерін төмендегідей бөліп көрсетеді:

а) мотивация күшті криминогендік жағдайлардың әсерінен жеке тұлғаның жағымды жақтарының азаюының нәтижесі ретінде;

б) мотивация белсенді криминогенді жағдайлардың әсерінен жеке тұлғаның жағымды тұстарының тұрақсыздануының нәтижесі;

в) мотивация жеке тұлғаның жағымсыз жақтары мен криминогендік жағдайдың өзара әсері ретінде;

г) мотивация қылмыстық немесе тұрақты криминогендік бағыттағы жеке тұлғаның жоғары әсері ретінде [7, 43 б.].

Ұсынылып отырған мотивация түрлері негізінен кәмелетке толмаған қылмыскердің рухани күйреуі деңгейін, жеке тұлғаның бағыт-бағдары мен қылмыстық жүріс-тұрыс механизміндегі ситуацияның арақатынасын бейнелейді.

Дәл осы бағыт ниетке тән белгі болып табылмақ, ішкі белсенділіктің сыртқы белсенділікке ауысуында, яғни жүріс-тұрыста оның орны маңызды.

Заң әдебиеттерінде А.А. Пионтковскийдің «әрекетке саналы түрдегі ой-пиғыл» деген ниетке берілген анықтамасы кеңінен таралған [8, 192 б.].

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылық ниеттерінің әлеуметтік-психологиялық мазмұны тұрғысынан қарағанда, олардың жас ерекшеліктері мен олардың әлеуметке жат қасиеттерін ескерсек, тұтасымен олар ниетте және қылмыстық құқық бұзушылықта көрінетін жеке тұлғаның жағымсыз қасиеттерін, сондай-ақ сақтамаудың немесе бұзудың нәтижесінде мотивация процесінде шығындар келетін әлеуметтік нұсқауларын бейнелейтін болады. Бұл ниеттің көмегімен кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтарының ерекшеліктерін сипаттауға, сондай-ақ қылмыскер тұлғаның криминогенділік сипаты мен дәрежесін көрсетуге мүмкіндіктер береді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере келе, кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтар ниеттерін екі үлкен топқа бөліп қарауға болады. Барлық ниеттердің қатарында мазмұны жағынан ересектермен жасалынатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың ниеттеріне ұқсас ниеттердің пайызы көп. Олардың қатарына, спирт ішімдіктерін, әсем киім немесе басқа да елеулі заттарды иемденуі үшін қаражат табуға ұмтылыспен сипатталатын, кек алу, пайдакүнемдік, бұзақылық түріндегі ниеттер кіреді. Осы топтағы ниеттер жасөспірімдердің қылмыстық жүріс-тұрысының барлық ниеттерінің арасында 70% құрайды.

Жастар арасында арзан, қолжетімді заманауи, сәнді заттардың болмауынан кейбір жас жеткіншектер өздерін толық қанды сезіне алмай, аталған заттарға қол жеткізудің кез келген жолын іздейді. Заттың ұнағандығы соншалықты, оның өзінде туындаған қиындықтардың барлығын қанағаттандыратындай болып тұрады және де қажеттілік пен оны қанағаттандырудың объективті мүмкіндігінің тиісті сәйкестігіне қарамастан мотивация қысқартылған нысанда туындап жатады. Мұның барлығы жасөспірімде қалыптасқан жалған мазмұнды құндылықтарды әшкерелеуге шынайы құндылықтар жүйесін жасап, сәйкесінше оларды қалыптастыруға бағытталған кәметке толмағандармен тәрбие жұмыстарын тапжылмай жүргізудің қажеттігін растайды.

Ересектердің қылмыстық құқық бұзушылықтарының мотивациясына ұқсас жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылықтарының мотивациялары арасында пайдакүнемдік ниеттер басымдыққа ие.

Пайдакүнемдік дел, әдетте оңай олжа табуға ұмтылысты айтады, социализм тұсында жеңіл табыс негативизм ретінде танылған. Оңай табыс көзіне ұмтылыс - бүгінде қоғаммен қолдау тапқан баюға ұмтылыс, ол әрине бөлек іс, бұл ұмтылыс заңды да, заңсыз жолмен де іске асып жатады. Заңсыз жолмен олжаға бату соттылыққа алып келеді, сонда да ниеті үшін емес, сол ниетті заңсыз іске асырған әрекеті үшін болмақ. Кәметке толмағандардың пайдакүнемдік ниетпен жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтарының қатарында мемлекеттік және жеке мүліктерді жымқыру көп. Сауалнамаларға сүйенсек, осы аталған қылмыстық құқық бұзушылық кәметке толмағандармен жасалынатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың 55-60%-ын құрайды, және де жалпының 90-95%-ы пайдакүнемдік ниетпен жасалынады екен.

Кәметке толмағандармен жасалынатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың ең кең тарағаны ұрлық, қорқытып алу, тонау, қарақшылық нысанындағы жымқыру. Кәметке толмағандар арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардағы пайдакүнемдік ниеттің басымдығы ересектердің қылмыстық құқық бұзушылықтарымен және ниеттерімен ұқсас дегенді білдірмейді.

С. Волковтың пайымдауынша: «Пайдакүнемдіктегі ниет – жеке материалдық жағдайды қамтамасыз етуге деген ұмтылысты сипаттайтын және де кінәлі тұлғаның қабілеті мен мінезін шынайы бейнелейтін өзіншілдіктің біртұтас нәтижесі» [9, 57 б.]. Сондықтан кәметке толмағандармен жасалынатын ұрлық әркелкі бағалануы мүмкін. Кәметке толмағандардың қажеттіктерін заңсыз қанағаттандыру мотивациясында қылмыстың дер кезінде ашылмауының және де құқық қорғау органына белгілі бола тұра қылмыстары үшін жазаның қолданылмауының орны бар, ол заңды жолмен қажеттілікті қанағаттандыру мүмкіндігі шектелгендіктен де аталған жолмен қажеттікті қанағаттандыру жеңіл және қол жетімді деген жасөспірімнің қиялында теріс пікір қалыптастырады.

А.П. Тузов былай дейді: «Қылмыстық құқық пен криминология теориясында бұзақылыққа белгілі бір ниет тән». Белгілі бір ниеттің болатындығын алға тартатын криминалистер арасында да бұзақылық ниеттің мазмұнына қатысты бірыңғай пікір жоқ. Біреулері бұзақылықтың ниетін тентектікпен байланыстырады. Тентек іс-әрекеттер «тексеру», «рахаттану», «мақтану» үшін жасалынады [10, 154 б.].

Ендігі бір авторлардың пайымдауынша, бұзақылық тек бір ниетпен түсіндіріледі, ол қоғамды сыйламау. Сот практикасына сүйенсек, бұзақылық ниеттің негізінде бірыңғай ниеттер жатады. «Әрине, мұндай бірін-бірі жоққа шығаратын бұзақылықты бағалаушы бағыт қылмыстылықпен күрестің социалистік заңдылығын нығайта алмайды, себебі бұл проблеманың қылмыстық-құқықтық аспектісі болашақтағы құқық қолданушылық қызметі сатыларының барлық нәтижелеріне тікелей байланысты» деп есептейді Г.Б. Русинов [11].

Қылмыстық құқық теориясында бұзақылық құрамы шегіндегі Гегельдің өз тұсындағы философияға қатысты айтқан құбылыспен бетпе-бет келгендейміз: «Философия жауапсыз қалдырған сұрақтардың жауабы сол, ол басқаша қойылуы тиіс».

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, кәметке толмағандарға топтасып қылмыс жасау тән белгі, және де бұзақылықты топтасып жасаудың орны ерекше. Егер де бұзақылық

әрекеттердегі басты ниет қоғамды құрметтемеуге ұмтылыс деп есептесек, онда бұзақылық әрекетке қатысқан әрбір жеткіншек нақты әрекеттерді жасау арқылы қоғамды сыйламауға тырыса отырып, сәйкесінші өз әрекеттерінде дұрыс жүріп-тұру ережелеріне және тұтасымен қоғамға қарсы тұруға қабілетті жеке тұлғаның теріс қасиеттерінің дамуы мен концентрациясы деңгейіне жеткен болып танылады. Бірақ та бұл барлық қатысып орындаушылар үшін жеке тұлғаның криминалды даму деңгейлері бірыңғай дегенді білдіреді, алайда әлеуметтік психология деректеріне ол қайшы. Біріншіден, мүшелердің формальды ауқымда өз жағдайларына қанағаттанбауының нәтижесінде әлеуметке жат бағыттағы кәметке толмағандар тобы қалыптасады, олар субъективті мүмкіндіктердің деңгейімен және де жеткіншектердің қызығушылықтарыменен ерекшеленеді, сәйкесінше, әу бастан-ақ әр түрлі адамдар. Екіншіден, топтар уақыттарын бірге өткізу үшін құрылады, оның барысында құрдастармен араласу қажет-тіктері қанағаттандырылып, қандай да қылмыстық мақсаттары болмайды. Тұрақты әлеуметке жат бағыттағы топтардың үлесі салыстырмалы түрде үлкен емес. Бұзақылық әрекеттердің көпшілігі кәметке толмағандармен қоғамдық орындарда жасалынады.

Бұзақылық әрекеттерді жеткіншектердің кешкі уақытта жасауы, әрине, жеңілдететін мән-жай болып табылады. Зерттеу деректеріне сүйенсек, 38-40% жеткіншек бұзақылық әрекеттерді 16-22 сағат аралығында, 18-20%-ы 22-ден кейін және де 7-9%-ы -24 сағаттан кейін жасайды екен.

Сонымен, зерттеліп отырған кәметке толмаған тұлғалардың жалпы бағыты мен ситуациялық элементтер көрсетіп отырғандай, бұзақылық жасауда мынадай типтегі мотивациялар орын алады: күшті криминогенді ситуациялық бағыттағы тұлғаның жағымды қасиеттерінің әлсіреуі мотивация ретінде, тұрақсыз бағыттағы тұлғаға анағұрлым белсенді криминогендік ситуацияның әсер етуі мотивация ретінде және мотивация криминогенді ситуацияның кері бағыттарының өзара толықтыруының нәтижесі ретінде. Аталған типтегі мотивациялық әрекеттері бар жеткіншектер 94%-ды, сонымен қатар, алғашқы екеуі -66%-ды құраған.

Кәметке толмағандардың зорлау кезіндегі қылмыстық әрекеттерінің мотивацияларына баға бере отырып, олардың негізінде жатқан пиғылды анықтау қажет болады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зерттелген жеткіншектердің 2/5-і қылмыстық әрекетті «көпшілікке қосылып» жасайды. Кәметке толмаған алаяқтарды бұзақылармен салыстырғанда күш көрсетушілер арасында топтасып жасалған қылмыстар пайызының басымдығы көпшілік назарын аударады.

Бейнетехниканы қылмыстық жолда пайдаланумен қылмыстық-құқықтық күрес мәселесін зерттеген Р. Қадыров былай жазады: «Мұндай бейнефильмдер кәметке толмағандарға ерекше жіті кері әсер етеді, оларды қараудың нәтижесінде жеткіншектер мен жастардың назарлары мен қажеттіліктері өздігінен ойлау қабілетін жоя отыруға, қайшы мүдделерге, тұрпайы түйсіктерге ауысады, қатаймаған психика, орнығуға болмаған интеллект туындайды.

Мысалы, Б.А. Блиндер былай жазады: Жекеленген одақтас республикалардың бірнешеуінде әйел баласы үшін жай жас 17 деп көрсетілген. Сонымен, бұл республикаларда заңның тура мәтінде, неке жасына жеткен тұлғанынемесе тұрмыстағы 18 жасқа толмаған әйел баласын зорлау жасөспірімді зорлау болып саралану керек [12, б. 28].

Сонымен, жеткіншекпен жасалынған қылмыс мотивациясының механизмін бағалай отырып кәметке толмағандардың қылмыстарына аталған ерекшеліктермен қатар тұлғаға да, ситуацияға да қатысты ерекшеліктер бар.

Кәметке толмағандардың қылмыстық әрекетін анықтайтын мотивациялардың арасындағы кек алу ниеті қылмыстық құқық бұзушылықтардың мотивациясы құрылымында салыстырмалы түрде алатын орны ерекше.

Ниет адам өмірінің түрлі салаларында кездесетін адамзаттың жеке басындағы қауіпті көріністердің бірі ретінде танылады. Бәрінен де бұрын кектену тұрмыстық қатынаста даулы

ситуацияның негізі ретінде жиі кездеседі және де көптеген қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері болып танылады. «Оның негізінде, дейді Б.С. Волков, реніш жатыр, оның тереңдігімен күші алынатын кектің тереңдігі мен күшін білдіреді. Ол, «кек қылмыстың ниеті ретінде бұрын келтірген жамандығы үшін, кінәлі тұлғаның немесе оның жақын туыстарының мүдделеріне елеулі қолсұғатын әрекеттер үшін рахаттануға тырысуды білдіреді» дегенді алға тартады [13, б. 179].

Бұл құбылыстың психологиялық феномені сол, келтірілген сиян ренішпен шектелмейтін сияқты, ол не ұзақ, не қысқа мерзімді, бірақ күштің күрт өрбуі процесін білдіреді. Реніш соншалықты өзін-өзі растау түріндегі белсенді әрекет емес, ол ренжіген жанның ішкі күйзелісін, оның түсінуге ұмтылысы мен айналасындағылардың өзіне аянышын білдіреді.

Қорыта келе, кәметке толмаған құқық бұзушылардың алған эстетикалық, этикалық, саяси ақпараттарының қайнар көздері сапасыздығыменен, біржақтылығымен, педагогикалық және идеологиялық тұрғыдан бұрмаланғандығыменен ерекшеленеді.

Бұзық әрекетті жеткіншектердің эстетикалық дәмбілездігін, нақты айтқанда, заманауи сән талаптарын әсірелеу және де немқұрайдылық, киім киюдегі салақтық, әрекетіндегі ұят жайлар растайды. Мұның бәрі тектен-тек емес, себебі нысан мен мазмұн бөлінбейтін тұтас жағдай.

Кәметке толмағандар арасындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың себебін, жасалу жағдайын, сипаттамасын белгілі бір дәрежеде криминологтардың зерттейтіндігін атап өту қажет. Алайда, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпылама зерттемелері жеке жағдайларға қатысты қолданылмаған. Сонда да, жалпы қылмыстылықтың алдын алу үрдісін ұйымдастыру білімінсіз, ол тиімсіз.

Қылмыскер тұлғаның қоғамдық құндылығы, біздің ойымызша, түрлі әлеуметтік функцияларды игерген және қызмет субъектісі ретінде танылған қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның (өндірістік, қоғамдық-саяси, рухани) қоғам мүшесінің пайдалы қасиеттерімен анықталады. Әлеуметтік-жағымды жақтарының даму деңгейіне байланысты қылмыскер тұлғасы маңызды құндылығымен, төмен, кейде теріс қоғамдық құндылығымен де сипатталады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құқық бұзушылық жасаған жеткіншектердің мәдениеті мен білімі өз құрдастарынан төмен. Толтырған анкеталарға сүйенсек, олар білімі жағынан өз құрдастарынан 1-3 жылға артта қалады. 17 жасар құқық бұзушылық жасаған жеткіншектер өз ойларын қағазға қысқа, нұсқа және орынды жеткізе алмаған.

Жалпы құқық бұзушы-жасөспірімдер өз құрдастарына қарағанда агрессияға және даулы жағдайды заңсыз жолмен шешуге бейім.

Психологтардың зерделемелері күтпеген нәтижелер берген: өтпелі жасқа дейін оқушылар ересек болуды қалайды екен, оның 64%-ын үшінші сынып оқушылары, 32%-ын алтыншы сынып оқушылары құраған.

Мұнан мынадай тұжырым жасауға болады: өтпелі жасқа қарағанда балалық шақта жасөспірімдер ересек болуда онша қаламайды. Жасының үлкен болғанын баланың қалау себебі өзгелерді өздеріне бағындырумен байланысты. Өтпелі жаста бұл қажеттіліктің мәні шынында да өзгереді: жеткіншек әлеуметтік құндылықтарды иемденуге тырысады, оларды да ескеру қажет, өзі өмір сүретін ортада мойындалуы тиіс.

Соңғы жылдары халықтың құқықтық ақпаратталығына қатысты зерттемелер көп жүргізілуде, бұл жастарға да қатысты. Зерттеу барысында олардың кейбірінің негізгі құқықтық ережелерді (заңның, қылмыстық құқық бұзушылықтың, жазаның түсінігі және т.б.), қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекс нормалары мен институттарын игергендігі, құқық қорғау қызметтерінің қатысушыларының функцияларын білетіндігі анықталды.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Рахимов Т.Г. Учебные и методические пособия. Учебники, Наука и образование; – 67 с;
2. Лунеев В.В. Криминология : учебник для академического бакалавриата. –М., – 686 с;

3. Беркінбаев Т.Б. Ғаламтор желісі арқылы есірткі құралдары мен психотроптық заттарды тарату жолдарының өзекті мәселелері және оларды шешу жолдары // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №1(66) 2021. – С. 30 <https://academymvd.kz/wp-content/uploads/2021/05/Zhurnal-1-2021-Uchennye-trudy-Akademii.pdf>.
4. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. – М.: Редакционно-издательский центр консорциума «Социальное здоровье России», 1993. – 199 с;
5. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии: Учебное пособие. – М., 1959. – с. 356.
6. Таганцев Н.С., О повторении преступления // Журнал министерства юстиции. – 1866. – № 30. – С. 393.
7. Доклад на совместном совещании с представителями Чехословацкой республики / М.П. Тузов, Н.Н. Николаев // с. 192 сборник докл. – 1964.
8. Пионтковский. А.А., Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. – М.: изд. НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
9. Волков С. Исследование элитных социальных слоев обществ различного типа, с применением, в числе прочих, количественных методов. – М., 1982. – 213 с.
- 10 Тузов А.П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. – М., 205 с.
11. Русинов Г.Л. проект по модулю Моделирование биотехнологических процессов. – М., 2005.
12. Ахмедов Б.А., Блиндер Б.А. О причинах преступности: Учебное пособие по советской криминологии. – 39 с.
13. Волков С.В. Генералитет Российской империи. Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. Том I. А –К. – М., 2009. – С. 281.

Автор туралы мәлімет

Алимкулов Е.Т. – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Кошенова Д.С. – преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Алимкулов Е.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент, заң ғылымдарының кандидаты.

Кошенова Д.С. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Alimkulov E.T. – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Legal Sciences.

Koshenova D.S. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

З. Муратжан¹, Ж.Р. Дильбарханова¹, К.М. Бишманов²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

²Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан,
Алматы, Казахстан

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА:
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Экономической основой деятельности террористических и экстремистских организаций являются средства, во многих случаях представляющие из себя легализованные теневые доходы, поэтому легализация теневых доходов и финансирование террористической и экстремистской деятельности в законодательстве многих государств и международном праве являются неразделимыми понятиями. Целью представленной работы является анализ возможностей применения мирового опыта противодействия деятельности террористических и экстремистских организаций путем пресечения и затруднения их финансирования. Исследованы нормативно-правовые акты, мнения различных исследователей, предлагающих те или иные способы противодействия финансированию терроризму и экстремизма. Анализ вышеназванных материалов позволил сделать выводы о необходимости использования международного опыта для совершенствования организационно-правовых основ противодействия финансированию терроризма и экстремизма в Республике Казахстан.

Ключевые слова: финансирование терроризма, террористическая и экстремистская деятельность, отмывание денег, международный опыт, ответственность.

**Терроризм мен экстремизмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың
ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін жетілдіру: отандық және шетелдік тәжірибе**

Террористік және экстремистік ұйымдар қызметінің экономикалық негізі болып көп жағдайларда заңдастырылған кірістерді сипаттайтын құралдар табылады, сондықтан да көптеген мемлекеттердің заңнамасы мен халықаралық құқықта заңдастырылған кірістер мен террористік және экстремистік қызметті қаржыландыру ажырамас түсініктер болып табылады. Террористік және экстремистік ұйымдардың қызметін қаржыландырудың жолын кесу мен оны қиындату арқылы оған қарсы іс-қимылда халықаралық тәжірибені қолдану мүмкіндіктерін талдау зерттеудің мақсаты болып табылады. Мақалада нормативтік-құқықтық актілер, терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл тәсілдерін ұсынатын әртүрлі зерттеушілердің пікірлері зерделенді. Жоғарыда аталған материалдарды талдау Қазақстан Республикасында терроризм мен экстремизмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін жетілдіру үшін халықаралық тәжірибені қолдану қажеттілігі туралы тұжырым жасауға болады.

Түйінді сөздер: терроризмді қаржыландыру, террористік және экстремистік қызмет, ақшаны жылытату, халықаралық тәжірибе, жауаптылық.

**Improving the organizational and legal framework for countering the financing
of terrorism and extremism: domestic and foreign experience**

The economic basis for the activities of terrorist and extremist organizations is money, which in many cases is received from legalized shadow incomes. This article discusses some national characteristics and international legal experience in countering money laundering and the financing of terrorism and extremism. The purpose of the present work is to analyze the possibilities of applying global experience in countering the activities of terrorist and extremist organizations by suppressing their financing and making it more diffi-

cult. The authors have examined legal acts and the opinions of researchers suggesting various methods of countering the financing of terrorism. The analysis of the above materials allowed the authors to conclude the need to use international experience to improve the legal framework for countering the financing of terrorism and extremism in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: terrorism and extremism; terrorism financing; money laundering; international experience; responsibility.

В настоящее время одним из основных источников угроз национальной безопасности Республики Казахстан в сфере обеспечения безопасности признается террористическая и деятельность как организаций, группировок, так и отдельных лиц. Столь высокая степень данной угрозы, в первую очередь, обусловлена масштабностью последствий террористических преступлений и значительным количеством пострадавших в результате их совершения. Достаточно вспомнить последние террористические акты в Актобе, Алматы, Таразе.

Опасность террористической деятельности для национальной безопасности Казахстана вызвана наблюдаемыми тенденциями повышения уровня ее организованности, создания крупных террористических формирований с развитой инфраструктурой внутри страны и за рубежом, усиления взаимосвязи террористической и организованной преступности, в том числе транснациональной, а также попытками использования террористической деятельности как инструмента вмешательства во внутренние дела государства.

Интенсивность террористической деятельности напрямую зависит от уровня ее финансирования и материально-технической оснащенности. В связи с этим замораживание активов террористических организаций и перекрытие каналов финансирования террористической деятельности признается одним из важнейших инструментов борьбы с международным терроризмом.

В Послании первого Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»: в числе приоритетных задач определена борьба с финансированием терроризма деструктивных сил и связями с зарубежными организациями [1].

Финансирование террористической и экстремистской деятельности является одним из факторов, без которых их противоправная деятельность, да и само существование, становится практически невозможным. Зачастую средства, используемые для такого финансирования, имеют происхождение нелегального характера, где главными спонсорами являются криминальные доходы от уголовных и экономических правонарушений, таких как: фальшивомонетничество, торговля наркотиками, оружием, пиратство, похищение людей и вымогательство, работоторговля, проституция, производство материалов порнографического содержания, незаконная миграция и так далее.

Наиболее важными и давними источниками финансирования террористической и экстремистской деятельности традиционно являются нелегальная эксплуатация минеральных ресурсов, таких как нефть и золото [2]. Часть средств может иметь и вполне законное происхождение, поступать от заинтересованных в результатах террористической и экстремистской деятельности лиц. Помимо нелегального финансирования, террористическая и экстремистская деятельность получает доходы из легальных источников, таких как доходы от бизнеса (к примеру, средства от операций с нефтепродуктами, различных торговых сделок), пожертвований верующих на благотворительные нужды (садака, закят) [3].

Для финансирования своей деятельности террористические организации используют благотворительные взносы людей, которые являются приверженцами идеи о том, что вся эта деятельность направлена во имя высших целей. Существует также информация и о том, что некоторые сборы производятся с помощью обмана обычных жителей, которые думают, что помогают болеющим детям, нуждающимся семьям и т. п., в виде пожертвований. Так, радикальные исламские группировки получают финансирование в виде закята, являющегося одним из финансовых институтов шариата, и представляющего из себя обязательный годовой налог в

пользу бедных, нуждающихся, неимущих, также должников и других лиц. В странах, где ислам не является официальной или главенствующей религией, для распространения закята создаются мусульманские благотворительные организации, которые и осуществляют сборы средств. Далее, часть этих средств может быть направлена на нужды военного джихада, который по исламу представляет собой вооруженную борьбу за веру [4, 5].

В настоящее время террористические группировки, преследующие своей целью распространение ислама и сферы влияния мусульманской власти и добивающиеся этой цели вооруженным путем, представляют такую деятельность именно джихадом. Таким образом, финансирование радикально-исламских организаций террористической или экстремисткой направленности, в том числе запрещенных законодательством многих стран, может осуществляться из изначально легальных источников [6].

В отдельных случаях весьма законопослушные граждане, перечисляя средства, например на поддержку больных раком, даже не подозревают, что их деньги поступают на счета террористов. Перечисление средств при таком финансировании может осуществляться с использованием обычных платежных систем в сети «Интернет», часто маскируется в виде сделок в сфере электронной коммерции. Наличные денежные средства и другие ценности могут доставляться с использованием всех видов транспорта.

В том числе существует неформальная система перевода денежных средств «хавала». Эта система построена на принципах оперативности и строгой конспирации. И если международные платежные системы берут за перевод денег порядка 10–15%, операторы «хавалы» довольствуются 1–3%. Принцип здесь такой же, как и в обычной платежной системе: оператор приняв у клиента деньги, извещает своего партнера в другой стране и тот выплачивает адресату необходимую сумму из своих средств. Доверие между дилерами обычно построено на семейных, клановых и этнических связях [7].

Как видим, механизмы привлечения и перечисления финансовых средств для осуществления деятельности террористических и экстремистских организаций чрезвычайно разнообразны, что существенно затрудняет противодействие им. Процесс финансирования представляет собой сложную процедуру перемещения финансовых средств, включающих множество разнообразных операций, совершаемых разнообразными методами, которые постоянно совершенствуются. Сегодня данная проблема изучается специалистами, которые пытаются найти ее решение в рамках национального законодательства, а также в соответствии с общепризнанными нормами международного права.

Основным элементом противодействия финансированию террористической и экстремистской деятельности в Республике Казахстан, как и во всем остальном мире, является сбор необходимых сведений о сомнительных операциях и подозрительных клиентах службами внутреннего контроля посредством финансового мониторинга.

В этой связи на субъекты финансового мониторинга (финансовые учреждения) возлагаются функции агентов по финансовому мониторингу, в рамках которых они должны создавать эффективные риск-ориентированные процедуры, гарантирующие выявление рискованных операций и обозначение подозрительных участников финансового обращения. Сведения о сомнительных транзакциях и их участниках субъекты финансового мониторинга передают в орган финансового мониторинга (государственная структура со специальным статусом), который должен провести анализ и оценить полученную информацию о наличии криминальных компонентов. На все время проведения анализа транзакции субъект финансового мониторинга должен заморозить транзакцию.

Финансовый мониторинг регулируется законодательством Республики Казахстан, состоящего из Закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» [8], иных нормативных актов более низкого уровня, принятых для реализации и дополнения нормативных предписаний этого закона.

Уголовно-правовые средства, наряду с финансовым мониторингом, являются одним из важнейших инструментов противодействия терроризму и экстремизму. В Республике Казахстан установлена уголовно-правовая ответственность за финансирование терроризма [9].

В соответствии с подп. 12 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 г. № 416 «О противодействии терроризму» под финансированием терроризма понимается предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, спонсорская и благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим террористический характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической деятельности либо обеспечения террористической группы, террористической организации, военизированного формирования. Введение уголовной ответственности за финансирование терроризма и иное пособничество терроризму либо экстремизму, учитывая степень общественной опасности данного преступления, безусловно, оправданно [10].

За последние годы уголовное законодательство Республики Казахстан также претерпело определенные изменения (ранее ответственность была предусмотрена в соответствии со ст. 233–3 УК РК 1997 г.). В новом Уголовном кодексе Республики Казахстан [11], принятом в 2014 г., финансирование терроризма и иное пособничество терроризму либо экстремизму, теперь регулируется ст. 258 УК РК. Часть 1 статьи гласит: «1. Предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим террористический или экстремистский характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования, - наказываются лишением свободы на срок от пяти до девяти лет с конфискацией имущества ». Квалифицирующими для данного деяния являются признаки неоднократности, использования лицом своего служебного положения, выполнение управленческих или лидерских функций в организации, совершения деяния группой лиц, крупный размер. Такие деяния, согласно ч. 2 ст. 258 УК РК, наказываются лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества.

По данным статистики, в 2019 г. в производстве органов предварительного расследования находилось 198 дел, возбужденных по ст. 258 УК РК, но большая часть из них производством приостановлена. [12].

Таким образом, статистика указывает на низкий процент количества уголовных дел, досудебное расследование которых окончено направлением дела в суд. Это ставит вопрос об эффективности работы правоохранительных органов и соответствии законодательной базы современному состоянию в сфере противодействия финансированию терроризма и экстремизма. Становится ясно, что без информационного взаимодействия и обмена опытом в международном масштабе эффективно противостоять этой преступной деятельности практически невозможно.

Поэтому, все заметнее становятся попытки всех субъектов мирового сообщества объединить усилия для противостояния общему врагу.

В этом плане заметна роль ООН в продвижении взаимного обмена информации по данной проблеме между государствами-членами организации. Естественно, ООН начала процесс борьбы со столь опасным явлением с первых лет ее создания. Но конкретно вопрос финансирования международного терроризма был поднят в Декларации о мерах по ликвидации международного терроризма, принятой в 1994г. В соответствии с Декларацией страны обя-

зались не содействовать в организации терроризма и сотрудничать против подстрекательства, поощрения и обеспечения финансовыми средствами террористических группировок [13].

17 декабря 1998г. ООН создала Специальный комитет, который разработал проект «Международная Конвенция о борьбе против финансирования терроризма» по решению Генеральной Ассамблеи ООН. Конвенция была официально утверждена 9 декабря 1999 года. Особое значение конвенции заключается не только в том, что она объединяет государства-члены ООН. В этом документе также дается общепринятое обозначение и трактовка важных понятий по рассматриваемой проблеме. Например, Конвенция дает определение и описывает, что такое финансирование терроризма, и какие преступления относятся к данному понятию (статья 2). Более того, Конвенция дает нам понять, что масштабы и сила террористических актов напрямую зависят от объема получаемого финансирования. Резолюция 1373 (2001) подчеркивает опасность «Талибана» и «Аль-Каиды». Документ посвящен вопросам противодействия деятельности лиц, связанных с данными организациями, и оказывающим им помощь материальными средствами. В 2005 году ООН принимает резолюцию 1624, которая призывает все страны работать сообща в борьбе с терроризмом, с целью поиска и идентификации лиц и групп, оказывающих содействие террористическим организациям и предоставляющих убежище их членам. А в 2008 году, были приняты резолюции 1805 (20 марта) и 1822 (30 июня), которые подчеркивали важность выполнения требований ранее принятой резолюции 1373. Более того, резолюция 1822 так же требует замораживать средства лиц, связанных с вышеуказанными организациями. В 2015 году Совет Безопасности ООН принял резолюцию по пресечению финансирования международного терроризма и введению санкций против современной угрозы – террористической организации ИГИЛ. Данная резолюция является расширением секционного режима против «Аль-Каиды». По этой же причине, Комитет по санкциям против «Аль-Каиды» изменил свое название на Комитет по санкциям против ИГИЛ (ДАИШ) и «АльКаиды» Стоит отметить, что данная санкция применяется к любым экономическим и финансовым ресурсам, включая услуги по размещению материалов в Интернете [14].

Важное место в противодействии финансированию террористической деятельности занимает Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ), основанная в 1989 году в результате Парижского саммита. Приоритетной задачей группы является борьба с финансированием терроризма. Данная задача была поставлена группой после трагического теракта в Нью-Йорке в 2001 году. Ранее в 1990 году ФАТФ подготовила 40 рекомендаций, которые были дополнены в 1996 году. В 2001–2004 гг. ею были разработаны 9 специальных рекомендаций. Данные 49 рекомендации должны соблюдаться всеми государствами. Для стран, не следующих рекомендациям, в группе существует «черный список», попадание в который влечет за собой различные санкции. Группа работает в тесном сотрудничестве с ООН и другими региональными организациями.

По образцу ФАТФ были образованы региональные группы, одной из которых является Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма (ЕАГ), в которую входят Беларусь, Индия, Казахстан, Китай, Кыргызстан, Россия, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Более того, ЕАГ включает в себя 15 государств и 19 организаций в качестве наблюдателей. 18-23 февраля 2018 г. состоялось очередное совещание ФАТФ под председательством Аргентины. Участниками совещания стали более 700 делегатов из 203 юрисдикций группы ФАТФ, а также ООН, МВФ и ВБ. Наряду с другими вопросами участники обсудили проблему финансирования терроризма и использования более инновационных подходов противостояния ему. В связи с этим было обсуждено улучшение регулярных технологий (RegTech) и финансовых технологий (FinTech) как основных методов борьбы с отмыванием нелегальных денежных средств и финансирования терроризма [15].

Как видно из приведенной выше информации, борьба с финансированием террористической деятельности в международном масштабе идет полным ходом. В центре этой борьбы стоят такие гиганты как ООН, ФАТФ и другие международные организации. Но, несмотря

на принимаемые меры пресечения самофинансирования террористических групп, данная борьба требует все более тесной и эффективной работы стран. Республика Казахстан работает в тесном сотрудничестве с основными институтами противостояния финансированию терроризма. Более того, законодательные органы следят за тем, чтобы борьба была легитимно обоснованной. В связи с этим Казахстан подписал и ратифицировал все тринадцать международных конвенций о борьбе с терроризмом, принял упомянутый закон «О борьбе с терроризмом» в 1999 году и присоединился к международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма в 2002 году.

Помимо деятельности международных организаций, большой интерес представляет опыт ряда зарубежных стран, добившихся значительных успехов в противодействии финансированию терроризма.

Международное законодательство в области противодействия террористической и экстремистской деятельности и их финансированию имеет свои специфические особенности в зависимости как от правового, экономического и политического построения, так и принадлежности к конкретной правовой системе.

В большинстве национальных систем противодействия незаконной деятельности, связанной с финансированием терроризма (США, Великобритания, Германия, Франция) существуют два направления, а именно: противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

Квалификация состава терроризма в уголовном законодательстве характерна далеко не для всех стран. В ряде государств такой подход не используется. Данное обстоятельство затрудняет развитие унифицированного понятия терроризма на международном уровне, что, в свою очередь, существенно препятствует межгосударственному взаимодействию в борьбе с этим явлением. В то же время, практически повсеместно в уголовном законодательстве зарубежных стран определены черты терроризма в виде насилия или угрозы насилия с применением общеопасных способов, а также политическая основа умысла террористической деятельности и требование к государственным органам. Со схожей проблемой сталкиваются власти и при определении признаков финансирования терроризма [16].

При криминализации состава «финансирование терроризма» проблему для законодателя обычно составляют толкование в уголовном законодательства понятие «финансирование терроризма» и формулировка диспозиции соответствующего состава преступления. Например, в УК Франции как сам терроризм, так и его финансирование в виде отдельных составов не выделяются, вместо этого в случае совершения других закрепленных в данном Уголовном кодексе преступлений к виновным применяется более строгие меры наказания, если преступные действия совершены в террористических целях.

Проблема отсутствия специальных уголовно-правовых норм, направленных на противодействие финансированию терроризма в законодательстве многих стран, вынуждает законодателей этих государств пересматривать действующее уголовное законодательство.

В связи с этим весьма показательным является в рассматриваемой нами области опыт Великобритании и Соединенных Штатов Америки – ярких представителей англосаксонской системы права. Так, в Закон о борьбе с терроризмом, принятым в Великобритании в 2000 г., специально выделяется преступление, связанное с «террористической собственностью», под которой понимаются:

- а) деньги и другое имущество, которое «вероятно должно использоваться в террористических целях» включая средства запрещенной организации;
- б) доходы, полученные в результате совершения актов терроризма;
- в) доходы от действий, совершенных в террористических целях [17].

Также, в соответствии с ним отдельной формой преступной деятельности выступает не только совершение террористических актов, но и оказание финансовой помощи террористам и террористическим организациям. К таким деяниям отнесены: использование собственности или денег в террористической деятельности, сбор средств для террористических целей, отмывание средств, полученных в результате такой деятельности [18]. Подобная законода-

тельная формулировка дает основание утверждать, что противодействие финансированию терроризма в Англии построено не только на полном запрете на предоставление материальных ресурсов террористам, отражающему общемировую концепцию в исследуемой области, но и на установлении ответственности за придание правомерного вида средствам, полученным преступным путем, в целях осуществления террористической деятельности. Такой подход является весьма перспективным и востребованным в рамках борьбы с терроризмом и в Республике Казахстан, так как непосредственно направлен на подрыв экономических основ организованной террористической деятельности. В отличие от законодательства Казахстана, где по ч. 1 ст. 258 «финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму наказываются лишением свободы на срок от пяти до девяти лет с конфискацией имущества»), достаточно, но оправданно жестко (до 14 лет лишения свободы) выглядят и санкции за вышеназванные формы преступной деятельности.

В Соединенных Штатах Америки, где большое значение придается мерам противодействия террористическим угрозам, финансирование терроризма, нашло свое отражение в целом комплексе нормативных правовых актов. В центре этого комплекса находится «Акт патриота Соединенных Штатов Америки». Данный акт относит финансирование террористических организаций к преступлениям, обладающим признаками организованной преступности, что дало законодателю США правовые основания для назначения более суровых видов и размеров наказаний, в том числе включающих в себя и экономические санкции [19].

Ранее в США также уделялось внимание подрыву экономических основ терроризма. Так, еще в 1977 г. был разработан и принят «Акт о международных чрезвычайных экономических полномочиях» [18]. В соответствии с положениями этого документа в случае признания организации террористической происходит не только блокирование ее финансовых активов, но и отказ ее членам в выдаче виз. Такое положение, как представляется, усугубляет положение виновных и существенно снижает их противоправную активность. Ответственность за финансирование терроризма в США предусмотрена не только в специально созданных нормативных правовых актах, но также и в Своде законов США. Так, например, в Своде Законов глава 113В титула 18 закрепляет параграфы, непосредственно определяющие ответственность за различные формы его финансирования [19]. Причем в соответствии с указанными нормами лицо может быть привлечено к ответственности не только за предоставление каких-либо материальных ресурсов, но и за сокрытие их местонахождения или источника происхождения. Таким образом, в Великобритании и США разработаны существенные нормативно-правовые основы, препятствующие осуществлению финансирования терроризма. При этом ужесточение наказаний за рассматриваемые деяния является актуальной общемировой тенденцией.

Организационно-правовое обеспечение противодействия финансированию террористической и экстремистской деятельности в Республике Казахстан развивается в соответствии с международными стандартами. На современном этапе в Казахстане создана целостная система противодействия отмыванию денег и финансированию терроризма и экстремизма. В ходе проведенного анализа, в том числе сравнительного анализа законодательных подходов и практического опыта зарубежных стран гипотеза о недостаточности предпринимаемых государством мер подтвердилась, установлено, что на сегодняшний день в этой сфере существуют определенные недочеты, на основе которых разработаны рекомендации. Тем не менее, необходимо внести ряд поправок в законодательство, предусматривающих большие возможности государственных структур в ограничении финансовых операций. Ужесточение уголовного законодательства в направлении больших сроков лишения свободы, возможность более широкого применения различных санкций, таких как блокирование, замораживание средств, конфискация их в пользу государства, также позволят сделать борьбу с финансированием как террористической, так и экстремистской деятельности в Казахстане более эффективной. Эффективность противодействия преступлениям террористической и экстремистской направленности также во многом определяется уровнем организации работы по их вы-

явлению, предупреждению и пресечению. В этом направлении ОРД оперативных аппаратов ОВД имеется ряд проблем, требующих решения.

Следует проанализировать, как законодательство, так и нормативные акты, относящиеся к учреждениям, которые могут быть использованы для финансирования террористической и экстремистской деятельности. Особенно следует обратить внимание на некоммерческие организации – необходимо обеспечить невозможность использования их в преступных целях. Правоохранительная система, как и система финансового мониторинга также нуждается в совершенствовании в этом вопросе, так как именно эти системы стоят на передовой в борьбе с финансированием террористической и экстремистской деятельности как в Казахстане, так и в любой развитой стране. Необходим взаимообмен опытом касательно раскрытия и расследования преступлений такого характера, системы нуждаются в разработке более эффективных методик как обнаружения, так и доказывания. Отсутствует единая методика расследования преступлений террористического и экстремистского характера в целом, и соответственно финансирования террористической и экстремистской деятельности. В разрозненной юридической литературе также отсутствует комплексная проработка значимых вопросов частной криминалистической методике, нет четких программ действий следователя, применительно к установленным типичным следственным ситуациям и версиям на различных этапах досудебного расследования [20].

В завершении хотелось бы отметить, что в рамках данной статьи не представляется возможным обширно отразить все аспекты противодействия финансированию террористической и экстремистской деятельности, однако это обстоятельство может способствовать появлению новых исследований по обозначенной тематике в будущем.

Список использованных источников:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». <https://www.akorda.kz/ru/> (дата обращения:19.12.2021)
2. Makinda S. Terrorism in International Society: An Eclectic Perspective // Journal of Asian Security and International Affairs. 2016. № 3 (1). P. 90-101, DOI: 10.1177 / 2347797015626053.
3. The International Emergency Economic Powers Act (IEEP), 50 U.S.C.S. 1701–1706 (1988)
4. United State Code. URL: <http://www.uscode.house.gov>
5. Амиров И.Г. Финансирование международного терроризма и экстремизма: опыт международного и отечественного взаимодействия//Исламоведение, 2011. – №3. – 64-65.
6. Манатов А.Т. Международно-правовые основы борьбы с финансированием терроризма//В сборнике: Global Science and Innovations 2018 Materials of the International Scientific Conference. Евразийский центр инновационного развития DARA. 2018. – С. 352–355.
7. Вахрушев Г.Е. Международно-правовое регулирование противодействия финансированию терроризма, Издательский дом Юр-ВАК Проблемы экономики и юридической практики 2018 г. – С. 65–71.
8. Закон Республики Казахстан от 28.08.2009 № 191-IV О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма: с изм. и доп. от 02.07.2018 // Юрист: [сайт]. URL: <https://online.zakon.kz/>(дата обращения:19.12.2021)
9. Асанбаев Е.Т. Некоторые аспекты противодействия финансированию религиозного терроризма и экстремизма в Казахстане//Modern Science. – 2018. – № 3. – С. 83–87.
10. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-І «О противодействии терроризму» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.) <https://online.zakon.kz/>(дата обращения:19.12.2021).
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 № 226-V: с изм. и доп. от 21.01.2019 // Юрист: [сайт]. URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения:19.12.2021)
12. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. <https://www.qamqor.gov.kz/> (дата обращения: 19.12.2021)
13. Резолюция ООН A/RES/49/60 «Меры по ликвидации международного терроризма» // <http://www.un.org/russian/>(дата обращения:19.12.2021)

14. Центр новостей ООН. Совет Безопасности ООН единогласно принял резолюцию по борьбе с финансированием М терроризма // <http://www.un.org/russian/news/> (дата обращения: 19.12.2021)
15. FATF Week from 18-23 February 2018 // <http://www.fatfgafi.org/publications/fatfgeneral/documents/plenary-february-2018.html>
16. Пиджаков А.Ю., Борисенко А.Ю. Законодательство зарубежных стран о борьбе с финансированием терроризма // В книге: Избранные вопросы современной науки Горюнова С.В., Гринько Е.П., Логинова А.С., Пиджаков А.Ю., Борисенко А.Ю., Сушкова Л.Н., Узун О.Л., Надеин К.А., Шайхутдинов Д.В. Центр научной мысли, научный редактор Акутина С.П. – М., 2014. – С. 95-127.
17. Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001. (UK Public General). URL: <http://www.opsi.gov.uk>
18. Козочкин И.Д. Новый английский закон о борьбе с терроризмом // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2001. – № 2. – С. 49–56.
19. Bogmatsera E. V., ets. The impact of terrorism as a social phenomenon on the political and religious spheres of the society Revista Inclusiones, Número Especial / Abril – Junio 2020 pp. 181-192 <http://www.archivosrevistainclusiones.com/gallery/14%20vol%207%20num%20especialtadinimassorevinclesi.pdf>
- Vol. 7 Num Esp. Abril-Junio 2020 Homenaje Andrés di Masso Tarditti
20. Сайтбеков А.М. Организация оперативно-розыскной деятельности по противодействию преступлений террористической и экстремистской направленности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – №2(67) – 2021.
21. Muratzhan, Z., Bishmanov, K.M. Dilbarkhanova, Gh.R. 2020. The Development of National and International Legislation in the Field of Countering the Financing of Terrorist and Extremist Activities, Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume XI, Summer, 3(49): 939 – 946. DOI: 10.14505/jarle.v11.3(49).29. Available from: <http://journals.aser>

Сведения об авторах

Муратжан Зарина – научный сотрудник НИЦ Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Бишманов Какимжан Муратжанович – директор общественного фонда «Центр по изучению проблем терроризма и экстремизма в Республике Казахстан», кандидат юридических наук, доцент

Муратжан Зарина – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Дильбарханова Жанат Рахимжанқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Бишманов Какимжан Муратжанович – «Қазақстан Республикасындағы экстремизм және терроризм мәселелерін зерттеу орталығы» Қоғамдық қорының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Muratzhan Zarina – researcher of the Science Center of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, master science of law, major of police.

Dilbarkhanova Zhanat Rakhimzhanovna – deputy chief of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, doctor of jurisprudence science, professor, colonel of police.

Bishmanov Kakimzhan Muratzhanovich – director of the Public Foundation «Center for the Study of Problems of Terrorism and Extremism in the Republic of Kazakhstan», candidate of jurisprudence science, associate professor.

Т.М. Бектуров¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА ЕСІРТКІ ҚОЛДАНУ ФАКТОРЛАРЫ, САЛДАРЫ, БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада жасөспірімдер арасында есірткі тұтынуы және есірті бизнесінде кәмілетке толмағандарды қолдану арқылы есірткі заттарын сату кезінде туындайтын қатынастар қарастырылады.

Қазақстандағы заңсыз есірткі саудасының қазіргі жай-күйіне талдау жүргізіліп, сондай-ақ есірткі заттарының жасөспірімдер арасында таралуына қарсы іс-қимыл тетігін жетілдіру перспективалары белгіленді.

Нашақорлықтың түсінігі, сипаты мен белгілері қарастырылады.

Қазіргі таңдағы еліміздегі жасөспірімдер арасында есірткі қолдану деректері талданып, оның келтіретін салдарын анықтап, алдын алу шаралары ұсынылады.

Ішкі істер органдары жүйесі үшін «2021 жылды – құқық бұзушылықтардың алдын алу және «полицияның қадамдық қолжетімділік» қағидатын қамтамасыз ету жылы» - деп танылған бағдарлама шеңберінде азаматтар мен тығыз әрі сенімді қарым-қатынас орната отырып, есірткі қылмысымен күресі іс шаралары қарастырылды.

Түйінді сөздер: есірткі заттары, нашақорлық, есірткі бизнесі, жасөспірімдер, валантер.

Факторы употребления наркотиков среди подростков, последствия, симптомы и проблемы профилактики

В статье рассматриваются отношения, возникающие при сбыте наркотических средств среди подростков с употреблением наркотиков и употреблением наркотиков несовершеннолетними.

Проведен анализ современного состояния незаконной торговли наркотиками в Казахстане, а также намечены перспективы совершенствования механизма противодействия распространению наркотических средств среди подростков.

Рассматривается понятие, характер и признаки наркомании.

Проведен анализ по нынешней ситуации употребления наркотиков, выявляются последствия и предлагаются меры профилактики среди подростков страны.

В рамках программы «2021 год – Годом профилактики правонарушений и обеспечения принципа «шаговой доступности полиции» для системы органов внутренних дел», были рассмотрены мероприятия по борьбе с преступностью, соблюдая прозрачность установив тесные и доверительные отношения с гражданами.

Ключевые слова: наркотические вещества, наркомания, наркобизнес, подростки, валантер.

Factors of drug use among adolescents, consequences, symptoms and prevention problems

The article examines the relations arising in the sale of narcotic drugs among adolescents with drug use and drug use by minors.

The analysis of the current state of illegal drug trafficking in Kazakhstan is carried out, and prospects for improving the mechanism of countering the spread of narcotic drugs among adolescents are outlined.

The concept, nature and signs of drug addiction are considered.

An analysis of the current state of drug use is carried out, the consequences are identified and preventive measures are proposed among adolescents in the country.

Within the framework of the program recognized as "2021 is the Year of Crime Prevention and ensuring the principle of "walking distance of the police" for the system of internal affairs bodies," measures to combat crime were considered, establishing close and trusting relations with citizens.

Keywords: narcotic substances, drug addiction, drug business, teenagers, valanter.

Қазақстанның жаңа экономикалық қатынастарға ауысуы халықтың әлеуметтік жай - күйіне және елдегі криминалдық жағдайға жағымсыз ықпал етуші бірқатар құбылыстармен қатар жүреді. Сондықтан, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қылмыстық заңнаманың басты міндеттерінің бірі болып келеді.

2021 жылдың 21 қаңтарында алқа қорытындысы бойынша ведомство басшысы ІІМ қызметтері мен ішкі істер органдарының өңірлік бөлімшелерінің басшыларына әрбір қаралатын мәселе бойынша нақты тапсырмалар берді және ішкі істер органдары жүйесі үшін «2021 жылды – құқық бұзушылықтардың алдын алу және «полицияның қадамдық қолжетімділік» қағидатын қамтамасыз ету жылы» - деп жариялады.

«Мазмұнды және сапалы өзгерістер – қазақстандық полицейдің жаңа бейнесін қалыптастыру және жалпы ІІМ жүйесінің ашық және адамдардың қажеттіліктеріне жедел ден қоюға дайын болу басты міндет», – деп Ерлан Тұрғымбаев тапсырма берді [1].

Қоғамның қарқынды даму барысында отбасы және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша полиция қызметінің қол жетімді болуы ол заман талабы.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңының 10-бабында көрсетілгендей, әрбір баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір-қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы бар. Мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуін қамтамасыз етеді, оның тәнін және (немесе) жанын жәбірлеуден, адамдық қадір-қасиетін қатыгездікпен, дөрекілікпен қорлаудан, кемсітуден, жыныстық қатынас сипатындағы әрекеттерден, баланы қылмыстық іс-әрекетке және қоғамға жат әрекеттер жасауға тартудан, және оны адам мен азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандығына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асырады [2].

Қазақстандық заңнамалардың көптеген салалары балаларды әртүрлі құқыққа-қайшы іс-әрекеттерден қорғайтынын атап өткен жөн. Қылмыстық заң да балаларды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаудың бір құралы ретінде әрекет етіп, кәмелетке толмағандардың жеке құқықтарына, оның мүдделеріне қол сұғатын кез келген қылмыстық іс-әрекеттер үшін жауаптылықты көздейді [3].

Жасөспірімдердің өмірі, денсаулығы, бостандығы заңнамалық негізде қорғалғанымен елімізде балаларға қарсы жасалатын қылмыстық әрекеттердің орын алуы тоқталар емес. Сондықтан аталмыш санаттағы қылмыстардың жолын кесу мен алдын алуда жаңа құралдар мен бағыттарды қолдана отырып, азаматтардың құқық қорғау органдарына деген сенімін арттыру, кәмелет жасына толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстарды болдырмауға ықпал етеді.

Жасөспірімдерді нашақорлыққа тарту немесе есірткі бизнесінде пайдалану мәселелері өзекті болып отыр. Жалпы нашақорлыққа түсінік беріп, одан келетін зардапты айтар болсақ, «нашақорлық» (грек тілінен пагке - мелшию және тапіа - ессіздік, құтырыну) - есірткі заттарға патологиялық дағдыланудың нәтижесінде пайда болатын созылмалы ауру. Бұның нәтижесінде есірткілерді тұтыну ауруды («ломканы») азайтатын, басатын қажеттілікке айналады. Үнемі есірткілерді тұтынуға құштарлық нашақорлық деп аталады. Есірткілерді тұтыну психикалық және тәндік тәуелділікке, адам тұлғасының кейде азғындалуға дейін өзгеруіне, денсаулығының нашарлауына (ауруларға және асқынуларға) әкеліп соғады және өміріне қауіп төндіреді. Есірткі тұтынатын жасөспірімдер мен жастар өздерін қоғамға және Заңға қарсы қояды, олардың болашағы жоқ. Нашақорлыққа шалдыққан науқас өмірінің орташа ұзақтығы 2-3 жыл [4].

Нашақорлық – бұл халықтың кейбір бөлігінің есірткілік заттарды тұтынатынын және тиісті салдарын көрсететін әлеуметтік көрініс. «Нашақорлық» деген сөз есірткілерді тұтынушының жеке басының жәй- күйімен қатар, есірткілерді көпшілікпен қолдануды білдіреді.

Балалар мен жасөспірімдердің девианттық тәртіп формалары тәрізді нашақорлықтың негізгі себептерінің арасында бірінші орындардың бірі отбасындағы келеңсіз көріністер, ата-аналардың спирттік ішімдіктерге немесе нашақорлыққа салынуы, өмір сүру деңгейінің төмендігі, жанұя мүшелері арасында көтеріңкі көңіл-күй қатынастарының болмауы, жанұяда әкенің немесе шешенің болмауы, психоактивті заттарға оңай қол жеткізу, жасөспірімдердің бос уақытын өткізу мен қолы бос болмауының нақты бағдарламасының жоқтығы сияқты әлеуметтік факторлар үлесінде. Жиі жағдайларда есірткілер қоғамдық орындарда: мектептерде, дискотекаларда, кафелерде, көшелерде, саябақтарда, есірткілерді таратушылар мен сатушылардың пәтерлерінде алынады.

Наркотизацияның маңызды факторлары болып табылады: жеке бастың психологиялық ерекшеліктері, жасы үлкен немесе беделді құрбыларға еліктеу, теріс көңіл-күй күйзелістерін залалсыздандыруға талпыну, жеке тұлғаның нормадан ауытқу белгілері, «ерегісу» наразылық реакциясы, психологиялық қорғаныс пен құндылық тосқауылының төмендігі, психоактивті заттарды тұтынудың алдын алу және олардың адам организміне әсері туралы халықтың хабардылық деңгейінің төмендігі. Сондай-ақ кейбір социологтар жасөспірімдер арасында нашақорлар санының көбеюін жастардың бос уақыты ұйымдастырмаумен байланысты, олар бос уақыт мазмұнды өткізумен қанағаттанбайды да, есірткілерді пайдаланады дейді. Ал басқа социологтар нашақорлықты өмірлік сәтсіздіктермен (кедейлік, жұмыссыздық дискриминация және т.б.) байланысты дейді, сөйтіп есірткілерді тұтыну әлеуметтік және психологиялық патологиялармен қатар, тұлғалардың жеке басындағы қолайсыздықтардан: сексуалдық аумақтағы, отбасындағы, еңбек нарығындағы жайсыздықтардан туындайды деген болжам айтылады.

Нақты қандай индивидтердің есірткі тұтынуға бейімділігін анықтау үшін ғалымдар нашақорлардың отбасын, мәдени ортасын, сондай-ақ өмірлерінің әлеуметтік факторларын зерттеуде.

Жасөспірімдер мен жастар арасындағы нашақорлық тек кеңауқымды мәселе ғана емес, сонымен қатар өрлеу үстіндегі Қазақстанның маңызды проблемасы. Оның әлеуметтік салдары бар: қылмыстар мен адамгершілікке жат әрекеттер істеледі, жеке тұлғаның және жалпы халықтың кері кетуі байқалады, өлім, әсіресе жастар арасындағы өлім жағдайлары етек алуда, өмірге қауіп төндіретіндертердің дамуы және берілуі байқалуда, ауру және кеміс балалардың тууы, ажырасулар көбеюде.

Нашақорлық таралуының қауіпі оның қайтарымсыздығында, жас тұрғындар мен халықтың әлеуметтік осал топтарының денсаулығын зақымдауында, осыған байланысты оның медициналық және әлеуметтік салдарының маңыздылығында. Есірткілерді тұтыну деңгейіне қылмыстық істер, қайғылы оқиғалар, жарақаттанулар, уланулар, кісі өлтірулер мен өзі өзіне қол жұмсаулар саны тікелей байланысты.

Нашақорлық мемлекетке тікелей қауіп төндіретін, зор ауқымды ұлттық мәселеге айналды. Оның салдары АҚТҚ-инфекциясын (ВИЧ-инфекция) жұқтырудың негізгі себептерінің бірі болуына байланысты, нашақорлық мәселесіне ерекше назар аудару қажет.

Соңғы кезде әлем бойынша COVID-19 пандемиясы есірткінің заңсыз айналымына және кері әсері мемлекеттік полиция органдарынан, отставкадағы полиция қызметкерлерінің халықаралық қауымдастықтарынан, сондай-ақ үкіметтік ұйымдардан, ғылыми орталықтардан және азаматтық қауымдастықтардан коронавирустың ұйымдасқан қылмыс пен заңсыз нарықтарға әсері туралы алынған ақпаратты жалпылау және түсіну нәтижелерімен расталады. «Global Initiative Against Transnational Organized crime» халықаралық зерттеу ұйымы дайындаған «Crime and Contagion: the impact of a pandemic on organized crime» («қылмыс және инфекция: пандемияның ұйымдасқан қылмысқа әсері») баяндамасында «есірткі бизнесін мен оның заңсыз айналымына байланысты, қылмыскерлердің жас және жоғары технологияны белсенді қолданылуы сайкес деп атап өтілген. Есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстық ұйымдар мен топтардың қызметі бірнеше есе өсті, ал мегаполистерде бұзылу кезеңінен өтіп жатқан нашақорлардың шабуыл жасау қаупі күрт артады» [5].

Аталмыш мәселе көптеген түрлі қылмыстарға итермелейді. Есірткілерге деген сұраныс оны коммерциялық сатуға тыйым салу жағдайында жасырын есірткі бизнесі мен наркомафияны туғызады. Есірткілерді тарату мен нашақорлар қызметіне байланысты басқа да қылмыс түрлері көбеюде. Егер есірткілік заттарды тәуліктік қабылдауға нашақордың қажеттілігі аса жоғары болса, бұл жағдайда кезекті дозаға ақша табу үшін, нашақор кез келген қылмысқа баруы мүмкін. Ол қоғаммен байланысты жоғалтады, сондықтан қылмыс істеуге әрқашан дайын. Нашақорлықтың салдарын бағалауда күрделі есірткілер (героин, крэк, кокаин) мен жеңіл есірткілерді (гашиш, марихуана) айырмашылығын ескерген жөн. Өлімге әкелетін күрделі есірткілер аса қауіпті, Жеңіл есірткілердің зиянын тұтынуға рұқсат етілген алкогольдік және темекі өнімдерінің салдарымен салыстыруға болады.

Келесі белгілер арқылы жасөспірімнің есірткілерді қолдануын анықтау мүмкін. Олар: терісінің ағаруы; ұйқысының бұзылуы (мүлдем ұйықтамау немесе тым ұзақ ұйықтау); тәбеттің бұзылуы (тәбеттің болмауы немесе үйге оралған соң, оның кенет көтерілуі, шамадан артық шөлдеу); сөйлеу мәнерінің өзгеруі («шұбатылған» баяу сөз); көздің қарашығы көлемінің өзгеруі (көз қарашығының кенеттен үлкеюі немесе түйреуіш басының көлеміндей тарылуы); баланың терісінен және киімдерінен өзгеше иістің шығуы; козғалу координациясының бұзылуы.

Жасөспірім мінез құлқында келесі өзгерістер байқалады: жан жағындағы оқиғаларға бейтараптық; үйде болмау, мектептегі сабақтарға бармау, оқу үлгерімінің төмендеуі; есте сақтау қабылетінің төмендеуі; сынағанды көтере алмау; себепсіз кенеттен баланың көңіл-күйінің ауытқулары; ақша сұрау, ақшаның жоқтығына көнбеу; үйден бағалы заттар, киім мен ақшаның жоғалуы; белгісіз адамдармен жиі телефон арқылы сөйлесу; денесінің кез келген жерінде, әсіресе білегінде тамырға жасалған инъекциялардың «көгерген» іздерінің болуы; белгісіз сұйықтар құйылған құтылардың, таблеткалардың, резеңке бұраулардың, инелердің, капсулалардың, шприцтердің болуы және т.б.

Есірткіге тәуелділік ұйқы бұзылуымен (мүлдем ұйықтамау немесе тым ұзақ ұйықтау), бұлшықет, буындар сырқырауымен, артериалдық қан қысымының бұзылуымен, үнемі шөлдеумен, жыныстық әлуеттің төмендеуімен, етеккір циклының бұзылуымен, арықтаумен, дене салмағының бұзылуымен организмнің қорғаныш қасиеттерінің төмендеуімен ерекшеленеді.

Бүгінгі күні есірткілерді тарату мен тұтынуға байланысты Қазақстандағы ахуал қазіргі заманғы қоғамның әлеуметтік келеңсіз көріністеріне тез және жиі ұшырағыш кәмелетке толмағандардың, балалар мен жасөспірімдердің өміріне төнген нақты қатер болуда.

Республика көлемінде 1 маусым – 30 қазан аралығында өткізілген «Қарасора-2021» жедел профилактикалық алдын алу іс-шарасы жүргізіліп, есірткі өсіру, далалық, үй ауласынан және саяжайдан табылу деректері анықталған [6].

Қазіргі уақытта жаһандық проблема – бұл арзан және қолжетімді болып табылатын синтетикалық есірткінің таралуы. 2021 жылдың өткен кезеңінде елордада синтетикалық заттардың сақталуы мен таралуына байланысты 141 факті анықталған. 2 зертхананың қызметі тоқтатылды, есірткі сайттарына қатысты 16 қылмыстық іс қозғалды. Елорда тұрғындарынан есірткі сату бойынша интернет-ресурстар туралы 67 өтініш келіп түсті.

Қазіргі уақытта дәріханалық нашақорлық та кең таралған. Фармацевтердің құрамында кодеин бар препараттарды рецептісіз таратуының жолын кесу мақсатында ПД және Фармбақылау қызметкерлері тұрақты негізде рейдтік іс-шаралар жүргізеді. Ағымдағы жылы 200-ден астам субъект тексерілді. ПД күшімен 636 қылмыстық теріс қылық, аз мөлшерде есірткі сақтау фактісі анықталды [6].

Қазақстанда нашақорлықты жеңу бойынша жұмыс келесі бағыттарда жүргізіледі: есірткілерді еліміздің аумағына жасырын әкелуді болдырмау; есірткілерді таратуға және қолдануға тыйым салу; есірткіге тәуелді азаматтарды емдеу. Өскелең ұрпақ арасында жеке басының психологиялық қиындықтарын және өмір проблемаларын өз бетімен шеше алатын, психоактивті заттарды, оның ішінде есірткілерді қабылдауды қажет етпейтін, психикасының

саулығын, жан-жақты дамуды тәрбиелеуге ықпал ететін профилактикалық жұмыс басымды бағыт ретінде мойындалды.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуды күшейту мақсатында, ата-аналарының тәрбиелеу, оқыту, қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін орындамағаны үшін, жауапкершілігін күшейтуге бағыттау қажет [7].

Жоғарыда көрсетілгендердің негізінде, жасөспірімдер мен жастар арасындағы нашақорлықтың алдын алуға бағытталған шаралардың негізгі бағыттары:

- Білім беру жүйесінде профилактикалық бағдарламаларды әзірлеу арқылы есірткілер мен психоактивті заттарды тұтынуға байланысты, олардың зияны және салдары туралы балалар, жасөспірімдер мен жастардың хабардылық деңгейін арттыру;

- Нашақорлықтың алдын алу бойынша бұқаралық ақпарат құралдарын (БАҚ) кеңінен пайдалану;

- Волонтерлік қозғалысы әрі қарай жетілдіру;

- Кең ауқымды акциялар өткізу;

- Әдістемелік және ақпараттық-оқыту материалдарын әзірлеу;

- Балалар, жасөспірімдер мен жастарда есірткілерді тұтынудан бас тартуға және оның келеңсіз көріністеріне қарсы тұруға мүмкіндік беретін дағдылар қалыптастыру.

- Интерактивті оқыту негізінде өз денсаулығына, дұрыс шешім қабылдау мен тәртібіне жеке жауапкершілік қалыптастыру.

- «Тең-теңге» принципі бойынша волонтерлерді, педагогтарды оқыту (жастарға арналған семинар-тренингтер өткізу);

- Балалар, жасөспірімдер мен жастардың бос уақытын пайдалы өткізу мақсатында қол жетімді балалар клубтарын, үйірмелер, секциялар, аула клубтарын, жазғы лагерлер жұмысын ұйымдастыруды қамтамасыз ету; Пара-пар қозғалыстар дамыту (велосипед қозғалысы, роликтер, стритбол, скейтбордтар және т.б.);

- Балалар, жасөспірімдер мен жастарды қамтумен акциялар (диспуттарі пікірталастар, салауатты өмір салтын ұстанатын азаматтарды қатыстырумен теле- және радиохабарлар өткізу, сазды және мәдени көпшілікке арналған іс-шаралар) ұйымдастыру және өткізу;

- Наркологиялық орталықтар, психологиялық көмек көрсету диспансерлері базасында ата-аналар үшін сабақтар, семинарлар өткізу, нашақорлықтың алдын алу бойынша отбасылық кеңес беру пункттерін ұйымдастыру;

- Барлық мүдделі құрылымдардың өзара ықпалдастық қызметін, сектораралық бірлескен жұмысты күшейтумен, жастардың есірткілерден бас тартуына бағытталған жастар мәдениетін қапыптастыруға ықпал ету;

- Балалар, жасөспірімдер мен жастардың жеке және әлеуметтік проблемаларын жеңуде психоәлеуметтік қолдау жүйесін дамыту;

- Жастарға арналған денсаулық, құпия кеңестер беру орталықтарын құру және дамыту, «сенім» телефондары жұмысын жетілдіру.

Қолданылған дереккөздер тімізі

1 МВД Қазақстан: 2021 станет годом полиции шаговой доступности baigenews.kz: <https://baigenews.kz/news/mvd> (дата обращения: 19.12.2021)

2 Қазақстан Республикасының 2002 ж. 8 тамыздағы «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» №345 Заңы// АЖ Параграф.

3 Саменова Ж.О. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір мәселелері. //Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – Алматы, 2018. – №2 (56). б. 45-49.

4 Резолюция A/RES/S-30/1 «Наша общая приверженность эффективному решению мировой проблемы наркотиков и борьбе с ней» принята Генеральной Ассамблеей ООН 04 мая 2016 г. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/S-30/1> (дата обращения: 16.04.2020).

5 Доклад «Crime and Contagion: The impact of a pandemic on organized crime» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/03/CovidPB1rev.04.04.v1.pdf> (дата обращения: 29.04.2020).

6 Елордада нашакорлық пен есірткі бизнесіне қарсы іс-қимыл шаралары [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://maslihat01.kz/kz/news/novosti/> (дата обращения: 20.12.2021).

7 Кулибаев Т.А. Роль правоохранительных органов в защите прав несовершеннолетних// Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – Алматы, 2018. – №3 (56). 20-24 б.

8 Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан –2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. – Астана, 2012.

9 Ұлт жоспары – Н. Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы. – Астана, 2015.

10 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты Жолдауы. – Астана, 2014.

Автор туралы мәлімет

Бектуров Тимур Валиханович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Есірткі қылмысына қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау жөніндегі ведомствоаралық орталығының аға оқытушы-әдіскері, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Бектуров Тимур Валиханович – старший преподаватель-методист Межведомственного центра по подготовке специалистов по противодействию наркопреступности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, магистр юридических наук, подполковник полиции

Bekturov Timur Valikhanov – senior lecturer-methodologist of the Interdepartmental Center for Training Specialists in Countering Drug CrimeAlmaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named afterMakana Esbolatova, police lieutenant colonel.

Б.Р. Таубаев¹, А.А. Мусекенова¹, А.Б. Карасаева¹

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛУЖБ ПРОБАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖОМ

В данной статье рассмотрены понятие, значение и основные цели института пробации в Республике Казахстан. Особое внимание уделено актуальности данной темы, процессу реформирования пенитенциарной системы страны, анализируются и раскрываются особенности, положительные стороны института пробации. Также рассмотрены особенности пробации в Республике Казахстан и таких странах как Великобритания, США, Германия. Выделены некоторые системные различия. Также в статье описана пенитенциарная политика нашего государства согласно действующему законодательству.

Ключевые слова: институт пробации, пробационный контроль, пробация, пенитенциарная политика.

Қазақстан Республикасында және шетелде пробация қызметтерінің жұмысын ұйымдастыру

Осы мақалада Қазақстан Республикасындағы пробация институтының түсінігі, маңызы, және негізгі мақсаттары қарастырылған. Тақырыптың өзектілігіне, мемлекеттің пенитенциарлық жүйесін реформалау үрдісіне аса көңіл бөлінген, сонымен қатар пробация институтының ерекшеліктері мен жағымды жақтарына көңіл бөлінген. Қазақстан Республикасындағы және Ұлыбритания, АҚШ, Германия сияқты елдердегі пробация ерекшеліктері қарастырылған. Кейбір жүйелік айырмашылықтар анықталды. Сондай-ақ мақалада қолданыстағы заңнамаға сәйкес біздің мемлекетіміздің пенитенциарлық саясаты сипатталған.

Түйінді сөздер: пробация институты, пробациялық бақылау, пробация, пенитенциарлық саясат.

Organization of probation services in the Republic of Kazakhstan and abroad

This article describes the concept, meaning and main goals of the Institute of probation in the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the relevance of this topic, the process of reforming the penitentiary system of the country, analyzes and reveals the features, positive aspects of the Institute of probation. This article discusses the features of probation in the Republic of Kazakhstan and countries such as the UK, USA, Germany. Some system differences are highlighted. The article also describes the penitentiary policy of our state in accordance with the current legislation.

Key words: the institution of probation, probation monitoring, probation, prison policy.

Введение. Описывая положительные моменты в области гуманизации пенитенциарной системы Республики Казахстан, важно подчеркнуть, что Казахстан является одним из лидеров реформирования уголовно-исполнительной системы стран СНГ. «Пробация» - юридический термин, который употребляется в основном в англосаксонских странах. Этот термин не переводится на русский язык в своем прямом значении. По мнению многих ученых его можно обозначить, как работу с условно осужденными, на которых налагаются определенные обязательства по исполнению наказания. Основная задача службы пробации - оказывать содействие клиенту в решении его проблем, приведших к совершению преступления, помочь ему вернуться к нормальной жизни. По мнению сторонников этого метода, плюсы очевидны.

«Во-первых, человек не отрывается от семьи, от дома, а может быть, и не теряет работу; во-вторых, разгружаются тюрьмы; в-третьих, не множится сомнительный тюремный опыт, мало кому идущий на пользу» [1, с. 55]. Минимальные Стандартные Правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила), дают высокую оценку названной форме социально-правового контроля в отношении осужденных. Сущность пробации заключается «в испытании определенных категорий преступников специальными юридическими обязанностями, соединенными с оказанием им различной помощи реабилитационного характера» [2, с. 4]. Цель пробации заключается в эффективном исправлении осужденных, социально - правовом контроле за поведением лиц, осужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества, условно осужденных, осужденных к ограничению свободы сведению к минимуму, насколько это возможно, криминального рецидива с их стороны. Популярность «пробации» в современных условиях многих стран мира определяется значительным потенциалом предупреждения рецидива преступления, экономической целесообразностью для общества, а также 31 нравственной ценностью, позволяющей достигать цели уголовной политики наиболее гуманными средствами [3, с. 30].

Как известно, в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года указывается на необходимость институционального развития специализированного органа, ответственного за исполнение уголовно-правовых мер, не связанных с изоляцией осужденного от общества [4]. В связи с чем, Правительством страны в План законопроектных работ был включен пункт, предписывающий разработку в 2011 году проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам службы пробации».

Основная часть. На сегодняшнем этапе реформирования пенитенциарной системы в Казахстане создана своя модель службы пробации. Так, в целях развития службы пробации в Казахстане 30 декабря 2016 года принят Закон РК «О пробации», 15 августа 2014 года – приказ министерства внутренних дел РК № 511 «Об утверждении Правил организации деятельности службы пробации». 23 октября 2014 года Постановление Правительства Республики Казахстан № 1131 «Правила оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете службы пробации». Осуществлении пробационного контроля реализуется согласно приговора, постановлению суда, вступившего в законную силу. Пробационный контроль за исполнением возложенных судом на условно осужденных обязанностей и их поведением с оказанием содействия в получении социально – правовой помощи в период срока пробационного контроля осуществляется службой пробации по месту жительства осужденного.

Местными исполнительными органами, неправительственными организациями и иными организациями оказывается содействие службе пробации при осуществлении социально – правовой помощи осужденным, в соответствии с индивидуальной разработанной программой.

Разрешение проблем, связанных с эффективной реализацией норм законодательства касательно службы пробации, имеет существенное значение для государства и общества, поскольку влияет как на общую криминогенную ситуацию в стране, так и на уровень криминализации общества в целом. Таким образом, вопросы организации эффективной системы службы пробации, должной организации деятельности уполномоченного государственного органа и его взаимодействия с другими органами имеют особую актуальность [5]. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан содержит ряд новых новелл, ранее отсутствовавших в национальном уголовно-исполнительном законодательстве. Были имплементированы важные положения международных документов, ратифицированных Казахстаном. Кроме того, были внесены существенные изменения и дополнения в положения действующего уголовно-исполнительного кодекса, что, на наш взгляд значительно повысит эффективность исполнения отдельных видов уголовного наказания. Более того, само содержание нового Уголовно-исполнительного кодекса позволяет сделать вывод о том, что данный закон создаст необходимые условия для

реформирования профилактической деятельности, проводимой правоохранительных органов, самой системы этих органов и уголовной политики страны в целом. Согласно статье 19 уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан пробационный контроль осуществляется в отношении лиц: 1) осужденных к наказанию в виде ограничения свободы; 2) осужденных условно; 3) освобожденных условно-досрочно от отбывания наказания в виде лишения свободы. Продолжительность пробационного контроля определяется приговором или постановлением суда [6].

Лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, назначается справедливое наказание в пределах, установленных соответствующей статьей Особенной части уголовного кодекса Республики Казахстан. Статья 44 УК РК гласит: «Ограничение свободы состоит в установлении пробационного контроля за осужденным на срок от шести месяцев до семи лет и привлечении его к принудительному труду по сто часов ежегодно в течение всего срока отбывания наказания. Ограничение свободы отбывается по месту жительства осужденного без изоляции от общества. Принудительный труд организуется местными исполнительными органами в общественных местах и отбывается не свыше четырех часов в день» [7].

Наказание в виде лишения свободы не является исключением в этом отношении, к сожалению, не всегда достигает своих целей, чем и объясняется совершенствование осужденными уголовных правонарушений во время отбывания наказания. Можно сказать, что реализация такой цели наказания, как предупреждение преступлений со стороны осужденных тесно взаимосвязана со специфическими причинами, обуславливающими обстановкой, объективно присущей местам лишения свободы. Наиболее характерными являются следующие:

а) обстоятельства, лежащие в сфере порядка исполнения и отбывания наказания (режима), а именно отсутствие необходимой изоляции осужденных и постоянного надзора за ними. Об этом свидетельствуют данные о времени, месте, способе совершения этих преступлений, а также материалы уголовных дел, служебных расследований, данные опроса практических работников [8].

Говоря о Законе Республики Казахстан «О пробации», следует отметить, что с его принятием решена важная задача – создать необходимые условия для социальной реабилитации и адаптации лиц, оказавшихся в сфере уголовного судопроизводства. Таким образом, если Уголовно-исполнительный кодекс регламентирует реализацию пенитенциарной политики, то названный закон обеспечивает правовое регулирование процесса социальной адаптации и реабилитации лиц, оказавшихся в сфере уголовного судопроизводства. Иными словами, государством будет решаться проблема сокращения социальной среды для распространения криминальной субкультуры, улучшения профилактической деятельности правоохранительных органов по предупреждению преступлений, сокращению уровня преступности (в том числе рецидивной) и т.д. [9].

В заключении хотим отметить, что Закон «О пробации» от 30 декабря 2016 года внес изменение которому нет аналогов, в функции пенитенциарной системы, расширив и доведя её компетенции до досудебной стадии. Таким образом, если раньше функции уголовно-исполнительной системы начинались с момента вступления приговора в силу и заканчивались в момент истечения срока наказания, то на сегодняшний день ее функции начинаются до признания судом, лица виновным.

План нации «100 конкретных шагов» определяет ряд последовательных этапов по реализации Пяти институциональных реформ, предложенных Главой государства Нурсултаном Назарбаевым. Вторая из них – верховенство права. Для граждан свидетельством торжества законности и справедливости служит не только раскрытие преступления, но и соответствующее наказание для тех, кто его совершил. Однако, как показала мировая практика, исключительно карательная система, которая просто изолирует преступника от общества, зачастую не только не приводит к его перевоспитанию, а, наоборот, еще больше криминализирует личность и в дальнейшем, после освобождения, делает весьма затруднительным ресоциализацию экс-осужденного. Поэтому в большинстве развитых стран мира уже давно идут

по другому пути – активно применяя альтернативные методы наказания, развивая службу пробации, модернизируя инфраструктуру исправительных учреждений. Практически с момента обретения независимости Казахстан также начал проводить гуманизацию пенитенциарной системы в соответствии с международными стандартами. Эти позитивные изменения, а также работа в условиях нового уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального кодексов способствовали сокращению численности «тюремного населения» [10].

Результаты/обсуждение. И так желая уменьшить «тюремное население», Казахстан обратился к международному опыту. Результатом поиска стало внедрение в казахстанское законодательство уже известного в Европе правового института – пробация. 30 декабря 2016 года был принят самостоятельный Закон «О пробации», который придал казахстанской модели пробации определенную систему, выстраивает логическую цепочку из ее разновидностей, заложил основные организационные положения. Основной сутью пробации, как и прежде, являлось оказание социально-правовой помощи, которая теперь распространялась не только на осужденных и бывших осужденных, но и подозреваемых, обвиняемых.

Но между казахстанской и зарубежной пробации есть существенные различия.

Как в своей статье «Проблемы Казахстанской пробации» отмечает кандидат юридических наук, доцент Е.А. Саламатов, самое главное отличие заключается в сути пробации. В зарубежном законодательстве и правоприменительной практике эта суть лежит на самой поверхности. Слово «пробация» от английского «probation», и буквально переводится - «испытание». И это не пустой звук, режимом испытания пронизана вся пробация, все ее разновидности.

Идея пробации заключается в том, чтобы снижать «тюремное население» за счет предоставления правонарушителю возможности избежать заключения либо уменьшить его срок, но при условии успешного прохождения им испытания. Это испытание выражается через обязанности, которые возлагает на него суд: возместить ущерб потерпевшему и принести ему публичное извинение, выполнить бесплатные работы на социально-значимых объектах, пройти медицинское лечение, не употреблять спиртные напитки, не заниматься определенной деятельностью или наоборот заняться конкретной полезной деятельностью, пройти обучение, не посещать определенные места или заведения, проживать по конкретному адресу и в определенное время не покидать жилище, являться в службу пробации по ее вызову и т.п.

Нахождение под надзором пробации является добровольным, что согласуется с Минимальными стандартными правилами ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) от 14 декабря 1990 года (далее - Токийские правила). В некоторых странах при условии соглашения подсудимого на пробацию лишение свободы назначается непродолжительным, например суды штата Гавайи США изначально оговаривают в приговоре сроки заключения и пробации. Такой подход основывается на естественном желании правонарушителя сохранить свою свободу, а при тюремном заключении ускорить освобождение, поэтому он соглашается на многие ограничения и обязанности.

Пробация и условное осуждение очень похожи между собой и имеют много общих признаков. Но, пробация является более усовершенствованной разновидностью условного осуждения. В режиме пробации, в отличие от условного осуждения, требования ужесточены за счет обязанностей. От осужденного уже недостаточно просто не совершить нового правонарушения, от него требуются активные положительные действия, при необходимости ему оказывается помощь.

В западных странах распространен тезис, который дословно гласит: «каждый преступник должен вернуть долг обществу». Поэтому там широко практикуется назначение общественных работ на социально-значимых объектах: городских парках, хосписах, домах престарелых, церквях и т.п. При этом, эти работы выполняются в специальной унифицированной одежде, которая позволяет их идентифицировать в глазах окружающих именно как нарушителей закона. В Великобритании, в частности, требуется надевать яркую жилетку с надписью на спине: «вернуть долг обществу».

При таких обстоятельствах каждый осужденный испытывает естественное чувство стыда, тем более, если сталкивается со знакомыми, соседями, друзьями, родственниками и др. Но, отказ от работы влечет замену probation на тюремное заключение. Это и есть один из элементов испытания, который имеет к тому же очень мощное профилактическое последствие [11].

В европейских моделях probation есть еще одна особенность – это акцент на восстановительное правосудие, в Токийских правилах, в качестве основополагающей цели, указано на содействие развитию у правонарушителей чувства ответственности перед обществом. Преступника обязывают не только полностью компенсировать ущерб, но и принести публичное извинение потерпевшему. Извинение в присутствии общества считается очень важным, так как вызывает у преступника чувство стыда, а у потерпевшего снижает агрессию. Кроме того, в будущем это способствует бесконфликтному возвращению уже бывшего осужденного в общество. А жертвам насильственных посягательств, как утверждают зарубежные ученые, публичное извинение позволяет взглянуть преступнику в глаза, выплеснуть накопившиеся эмоции и избавиться от страха.

Для режима испытания в probation необходима определенная настройка уголовного законодательства. В Германии, к примеру, основными видами уголовных наказаний является лишение свободы и штраф, еще есть дополнительное наказание - запрет на управление автомобилем. Все остальное относится к мерам безопасности и исправления. Данные меры самые разнообразные и суд, не ограничиваясь в их выборе, может комбинировать, главное, чтобы они были направлены на ресоциализацию правонарушителя. К примеру, одновременно могут быть назначены штраф, социальные (общественные) работы и ограничение свободы, что в условиях нашего Уголовного кодекса невозможно, так как являются самостоятельными видами наказаний и назначаются раздельно.

Именно комбинация различных обязанностей и ограничений создает осужденному массу неудобств, но ради того, чтобы избежать тюремного заключения или сократить его срок, он соглашается на испытание, то есть probation. Время нахождения под надзором probation зависит от осужденного, от выполнения им всех предписаний суда, соответственно, может, как сокращаться, так и продлеваться, например, до полного погашения иска независимо от изначально установленного срока [12].

К примеру, система probation в США критикуется за чрезмерную жесткость. Так, при отсутствии лица по месту проживания сотрудник probation без выяснения причин может незамедлительно направить информацию в полицию, что в большинстве случаев влечет арест и замену probation на тюремное заключение на том основании, что он не прошел испытание. В этой связи, в некоторых штатах в структуре «тюремного населения» доля тех, кому изначально назначенная probation была заменена лишением свободы, доходит до 40%. Но, в этом кроется и положительный смысл, суть которого в том, что шанс избежать тюремное заключение через probation предоставляется многим, главное – соблюдать оговоренные судом требования.

Еще одна особенность зарубежной probation, это то, что в США, являющейся наряду с Великобританией родиной probation, успешно работают и частные службы probation. К примеру, в штате Индиана правонарушитель до суда вносит в службу probation первичный взнос от 50 долларов и выше, в зависимости от тяжести совершенного деяния. За эти деньги в отношении него разрабатывается индивидуальная программа, охватывающая все аспекты probation.

Заключение/выводы. Казахстанская probation существенно отличается от устоявшихся зарубежных моделей. Если у них сутью probation является испытание, а целью снижение «тюремного населения», то у нас сутью - оказание социально-правовой помощи, а целью – ресоциализация [11].

Одна из важнейших составляющих работы Службы probation во всех развитых странах – это не только сотрудничество с государственными учреждениями и органами местного самоуправления, но и с частными лицами, общественностью, а именно с добровольцами (во-

лонтерами) для оказания содействия в социальной адаптации поднадзорных. Существенным изменениям подверглась и британская система условного наказания, или пробации. Прежде, в её основе лежало стремление помочь осужденному. Теперь все переменялось. Пробация, по мнению известного норвежского криминолога Н. Кристи, превращается в карательный орган, на американский манер. Она становится централизованной службой, которая держит всех своих сотрудников под неусыпным контролем [12]. Например, в некоторых штатах США общественные организации берут на себя до 98% нагрузки инспекторов службы пробации по оказанию помощи осужденным в ресоциализации [13]. В этом плане также показателен пример Японии, где соотношение штатных сотрудников службы пробации и добровольцев весьма показательно: 876 человек работают на постоянной профессиональной основе, а число добровольных помощников составляет примерно 47 тысяч человек [14].

Мы считаем, что, комплекс мер по дальнейшему реформированию и модернизации уголовно-исполнительной системы, который осуществляется в нашей стране, позволит максимально приблизить ее к международным стандартам. Обеспечивая соблюдение предусмотренных Конституцией РК и конвенциями ООН прав человека, в том числе для такой категории, как осужденные лица, и будут способствовать максимальной защите интересов законопослушных граждан, государства и общества.

Список использованных источников:

1. Шаяхметов Ш.Ш. Служба пробации и пути ее развития в Казахстане // Пробация и пути ее развития в Казахстане: матер. междунар. науч.- практ. конф., 8 ноября 2006 г. – Астана, 2006. – С. 55-56.
2. Гета М.Р. Опыт пробации и его применение в Республике Казахстан: Пособие для инспекторов уголовно-исполнительных инспекций. – Усть-Каменогорск, 2003. – 45 с.
3. Ким Д.А. Перспективы развития в Республике Казахстан службы пробации: Сборник научных статей – Костанай: Костанайская академия МВД РК, 2014. – 116 с.
4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утверждённая Указом Президента Республики Казахстан № 858 от 24 августа 2009 // Казахстанская правда. – 2009. – 27 августа. – № 205.
5. <https://kokshetau.asia/pravo/26142-razvitie-sluzhby-probatsii-v-kazakhstan>
6. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>(дата обращения: 19.12.2021)
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V <https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 19.12.2021)
8. Марат А. Некоторые аспекты наказания в виде лишения свободы// Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – №2(60). – 2020 – С.38-45.
9. <http://infozakon.kz/gov/1951-ugolovno-ispolnitelnoe-zakonodatelstvo-kazahstana-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya.html> (дата обращения: 20.12.2021)
10. <https://www.kazpravda.kz/articles/v> (дата обращения: 15.12.2021)
11. <https://www.zakon.kz/>(дата обращения: 19.12.2021)
12. Нильс Кристи. Приемлемое количество преступлений: Учебное пособие. – Алетейя, 2011. – 176 с.
13. <https://online.zakon.kz/>(дата обращения: 18.12.2021)
14. Opp K.D. Problems of Classification in Criminology. Methodological Aspects of Classification in Criminology. –1970. - P. 13.

References:

1. Shayaxmetov Sh.Sh. Sluzhba probacii i puti ee razvitiya v Kazaxstane // Probaciya i puti ee razvitiya v Kazaxstane: mater. mezhdunar. nauch.- prakt. konf., 8 noyabrya 2006 g. – Astana, 2006. - S. 55-56.
2. Geta M.R. Opy`t probacii i ego primeneniye v Respublike Kazaxstan. Posobie dlya inspektorov ugo-lovno-ispolnitel`ny`x inspekcij. - Ust`-Kamenogorsk, 2003. – 45 с.
3. Kim D.A. Perspektivy` razvitiya v Respublike Kazaxstan sluzhby` probacii: Sbornik nauchny`x sta-tej – Kostanaj: Kostanajskaya akademiya MVD RK, 2014. – 116 s.

4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утверждённая Указом Президента Республики Казахстан № 858 от 24 августа 2009 // Казахстанская правда. - 2009. - 27 августа. - № 205
5. <https://kokshetau.asia/pravo/26142-razvitie-sluzhby-probatsii-v-kazakhstan>
6. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ZRK <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234>
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V <https://online.zakon.kz/Document/>
8. Marat A. Nekotory'e aspekty` nakazaniya v vide lisheniya svobody`. Ucheny'e trudy` Almatinskoy Akademii MVD RK//№2(60), 2020 – S.38-45.
9. <http://infozakon.kz/gov/1951-ugolovno-ispolnitelnoe-zakonodatelstvo-kazahstana-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya.html>
10. <https://www.kazpravda.kz/articles/view/penitentsiarnaya-sistema-perehodit-k-mezhdunarodnim-standartam>
11. <https://www.zakon.kz/4927553-dosudebnaya-probatsiya-problemy-i->
12. Nil's Kristi. Priemlomo kolichestvo prestuplenij. Uchebnoe posobie - Aletejya, 2011. - 176 s.
13. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31665553#pos=6;-160
14. Opp K.D. Problems of Classification in Criminology. Methodological Aspects of Classification in Criminology. – 1970. - P. 13.

Сведения об авторах

Таубаев Бауржан Рыспекович – НАО Жетысуский университет имени И. Жансугурова, декан высшей школы права и экономики, доктор PhD, ассоциированный профессор.

Мусекенова Айжан Айдыновна – НАО Жетысуский университет имени И. Жансугурова, преподаватель-лектор высшей школы права и экономики, магистр юридических наук.

Карасаева Адия Багдатқызы – НАО Жетысуский университет имени И. Жансугурова, преподаватель-лектор факультета права и экономики, магистр юридических наук.

Таубаев Бауржан Рыспекович – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті KE AҚ, Құқық және экономика жоғары мектебінің деканы, PhD докторы, қауымдастырылған профессор.

Мусекенова Айжан Айдыновна – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті KE AҚ, Құқық және экономика жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері, заң ғылымдарының магистрі.

Карасаева Адия Багдатқызы – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті KE AҚ, Құқық және экономика жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері, заң ғылымдарының магистрі.

Taubayev Baurzhan Ryspekovic – NPJSC «Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov», Dean of the Higher School of Law and Economics, PhD, Associate Professor

Mussekenova Aizhan Aidynovna – NPJSC «Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov», Higher School of Law and Economics, Master of Law, +7 701 489 97;

Karassayeva Adiya Bagdatqyzy – NPJSC «Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov», Higher School of Law and Economics, Master of Law, +7 702 997 77 11.

Ж. Нуракынов¹, А.М. Сайтбеков¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОНИМАНИЯ КИБЕРМОШЕННИЧЕСТВА

Авторами рассмотрены вопросы теоретического осмысления кибермошенничества. На основе проведенного анализа работ зарубежных и отечественных авторов, национального уголовного законодательства установлены проблемные вопросы теоретического и законодательного понимания кибермошенничества. Даны рекомендации по необходимости совершенствования категориального аппарата действующих норм, устанавливающих уголовную ответственность за совершение противоправных деяний посредством инфокоммуникационных технологий либо в сети Интернет. Авторами изучены способы совершения некоторых видов кибермошенничества. Сформулированы предложения, направленные на разрешение некоторых проблем, связанных с правовым регулированием кибермошенничества. Рассматриваются основные характеристики киберпреступности, как новой криминальной угрозы для современного общества. Дана авторская классификация общих признаков характеризующих кибермошенничество.

Ключевые слова: киберпреступность, уголовное законодательство, хищение, кибермошенничество, инфокоммуникационные технологии, уголовное правонарушение, цифровизация.

Кибералаяқтықты түсінудің теориялық аспектілері

Авторлар кибералаяқтықты теориялық түсіну мәселелерін қарастырды. Шетелдік және отандық авторлардың еңбектерін талдау негізінде ұлттық қылмыстық заңнама, кибералаяқтықты теориялық және заңнамалық тұрғыдан түсінудің проблемалық мәселелері белгіленді. Инфокоммуникациялық технологиялар немесе интернет желісі арқылы заңсыз әрекеттерді жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін қолданыстағы нормалардың категориялық аппаратын жетілдіру қажеттігі туралы ұсыныстар берілді. Авторлар кибералаяқтықтың кейбір түрлерін жасау жолдарын зерттеді. Кибералаяқтықты құқықтық реттеуге байланысты кейбір мәселелерді шешуге бағытталған ұсыныстар тұжырымдалған. Қазіргі қоғамға жаңа қылмыстық қауіп ретінде киберқылмыстың негізгі сипаттамалары қарастырылады. Кибералаяқтықты сипаттайтын жалпы белгілердің авторлық классификациясы келтірілген.

Түйінді сөздер: киберқылмыстылық, қылмыстық заңнама, жымқыру, кибералаяқтық, инфокоммуникациялық технологиялар, қылмыстық құқық бұзушылық, цифрландыру.

Theoretical aspects of understanding cyberfraud

The authors considered the issues of theoretical understanding of cyber fraud. Based on the analysis of the works of foreign and domestic authors, national criminal legislation, problematic issues of theoretical and legislative understanding of cyber fraud are established. Recommendations are given on the need to improve the categorical apparatus of the existing norms that establish criminal liability for committing illegal acts through infocommunication technologies or on the Internet. The authors studied the ways of committing some types of cyber fraud. Proposals aimed at resolving some of the problems associated with the legal regulation of cyber fraud have been formulated. The main characteristics of cybercrime as a new criminal threat to modern society are considered. The author's classification of common features characterizing cyber fraud is given.

Keywords: cybercrime, criminal law, theft, cyberfraud, infocommunication technologies, criminal offense, digitalization.

В современном мире постоянно происходят процессы генерации и интеграции информации общего и частного пользования, и преступность, используя достижения динамично развивающегося технологического прогресса, претерпевает качественную трансформацию. К причинам возникновения преступности в сфере инфокоммуникационных технологий можно отнести: информационно-технологическое насыщение государственных органов, организаций вне зависимости от форм собственности, финансовых институтов, насыщение их компьютерной техникой, программным обеспечением, базами данных. Цифровизация всех сфер жизнедеятельности общества и предоставления государственных услуг требует внесения персональных данных каждого члена общества в многочисленные реестры и информационные базы, что также создает потенциальные угрозы и реальные возможности извлечения выгоды от противоправных деяний с использованием информационно-технического прогресса. Все это послужило катализатором появления новых видов уголовных правонарушений, ранее неизвестных правоохранительным органам и требующих незамедлительного реагирования для разработки эффективных мер противодействия.

Вопросы предупреждения преступлений корыстной направленности, включая и мошенничество, достаточно хорошо освещены в отечественной и зарубежной науке. Между тем основные фундаментальные исследования, посвященные вопросам совершения преступлений с использованием инфокоммуникационных технологий либо в сети Интернет, в настоящее время требуют дальнейшего развития изложенных в них научных положений. Возрастающие статистические показатели количества мошеннических преступлений, совершаемых с использованием инфокоммуникационных технологий инициируют проведение исследований, направленных на разработку новых, научно обоснованных предложений и рекомендаций по их предупреждению в области совершенствования уголовно-правовых запретов в рассматриваемой сфере общественных отношений. Целью настоящего исследования является рассмотрение теоретических аспектов понимания кибермошенничества в зарубежной и отечественной юридической науке и на основе проведенного анализа определение методологических основ авторского изучения кибермошенничества.

В Европе, США, и других развитых в информационном и экономическом плане странах процесс криминализации в сфере IT-технологий и с применением их начался гораздо раньше чем в Казахстане. Проводятся научные исследования научно-теоретического осмысления и понимания особенностей киберпреступлений, однако в отличие от подобного рода исследований проводимых учеными-правоведами постсоветских государств, зарубежные ученые активно применяют частно-научные методы познания феномена киберпреступности, имеются различия в концептуальных подходах понимания пределов его правового регулирования. Так, Reep-vandenBergh, С.М.М. и Junger, М. проведя свое исследование на основе применения метода опроса потерпевших и отдельных жертв киберпреступлений, анализа данных нескольких Национальных статистических управлений европейских государств, выделяют шесть типов киберпреступлений, а именно:

- мошенничество с покупками в Интернете;
- мошенничество с банковскими операциями/платежами в Интернете;
- другое кибермошенничество (например, мошенничество с предоплатой);
- киберугрозы/домогательства;
- распространение вредоносного программного обеспечения;
- взлом систем безопасности (незаконный доступ к компьютерной информации и персональным данным).

Авторами приводятся статистические данные годового уровня официально признанных жертв киберпреступлений от общего числа населения, который колеблется в пределах от 1 до 3% для мошенничества связанные с покупками в Интернете, от менее 1 до 2% для мошенничества с онлайн-банкингом либо онлайн-платежами. Менее 1% населения является жертвой других видов мошенничества, и максимум 3% населения подвергаются какой-либо онлайн-травле, такие как преследование - 1% или угрозы/кибербуллинг - 1%. От 1 до 6% населения являются жертвами взлома, наибольшее количество потерпевших зафик-

сировано от распространения вредоносных программ, где данные зафиксированы от 2 до 15% [1].

Несомненный научный интерес представляет исследование проведенное Hawdon, J., Parti, K. и Dearden, T.E., посвященное анализу киберпреступности в США с учетом распространения COVID-19. Так, основываясь на выводах применения теории рутинной деятельности в целях прогнозирования состояния преступности, авторами был сделан вывод, что COVID-19 влияет на уровень виктимизации, поскольку происходят глобальные изменения в повседневной жизни, в связи с чем, люди вынужденно проводят больше времени дома для соблюдения карантинных ограничений. Если в целом по стране наблюдается тенденция снижения уличной преступности, однако в то же самое время происходит значительный рост бытовой и киберпреступности [2].

Анализ представленный экспертами международной организации Global Initiative Against Transnational Organized Crime свидетельствуют о том что, масштабы финансовых онлайн-преступлений и их прибыльность растут в условиях пандемии. Уже появился ряд фишинговых афер, связанных с коронавирусом. К примеру, кибермошенники выдают себя за представителей официальных организаций (например, Всемирная организация здравоохранения - ВОЗ) и распространяют вредоносные программы или собирают персональные данные. Интерпол уже сообщал о мошенничестве, в рамках которого потребителей провоцируют купить несуществующее медоборудование, предлагают перечислить деньги на медпомощь, которые на самом деле поступают на счета преступников. Растет продажа контрафакта в Интернете, в том числе на крупных платформах. Растущий спрос на онлайн секс-индустрию влечет рост сексуальной эксплуатации, в том числе детей. ФБР выпустило предупреждение о том, что школьники, которые учатся дома из-за вынужденного карантина, сейчас еще больше времени проводят в Интернете, вследствие чего находятся в зоне риска.

Аналитиками приводятся факты преступного поведения в период пандемии на примере различных государств. В Албании зафиксирован рост незаконного культивирования населением каннабиса, чему способствует занятость полиции в связи осуществлением контроля за соблюдением изоляции. У властей просто недостаточно ресурсов, для воспрепятствования данному процессу. В ЮАР Национальный резервный банк предупредил о мошенниках, придумавших креативный способ обманывать население, выдавая себя за сотрудников банка, «изымающих» бумажные банкноты из денежного оборота, которые, как они утверждают, заражены коронавирусной инфекцией. В Кении зарегистрированы факты продаж контрафактных наборов для тестирования COVID-19. В Швейцарии преступники, представляясь работниками государственных учреждений, под предлогом проведения дезинфекции тем самым получали доступ к имуществу, совершали хищения. В коронавирусном тренде оказалась также незаконная торговля дикими животными. К примеру, торговцы в странах Южной и Юго-Восточной Азии продавали рога носорогов в качестве «панацеи» от заболевания [3]. В целом, сектор здравоохранения оказался одной из главных мишеней преступности, пандемия породила спрос на медицинские товары, чем незамедлительно преступники воспользовались, резко выросли продажи поддельных препаратов, их хищение, контрабанда медикаментов, медицинского оборудования. Подобные проявления имели место и в Казахстане, особенно получив сильное распространение в 2020 году, когда вследствие COVID-19 был введен режим чрезвычайного положения в республике. Так, согласно сообщению Министра здравоохранения Республики Казахстан Алексея Цоя, только за «6 июня 2020 года в республике было задержано 46 человек за спекуляцию лекарствами. Факты незаконной продажи лекарств выявлены в городах Нур-Султан, Алматы, Шымкент, в Акмолинской, Атырауской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Карагандинской, Кызылординской, Павлодарской, Туркестанской областях» [4]. Данный пример является характерным не только относительно казахстанского опыта, в целом подобные тенденции злоупотреблений в сфере оборота медицинских препаратов и медицинского оборудования, зачастую приобретающий организованные формы наблюдались во всем мире [2].

Другой индустрией, которая потенциально растет, вызывая интерес для совершения мошенничества с применением современных технологий, является сфера игорного бизнеса, так называемых онлайн-казино и онлайн-слоты. Мошенничество с использованием деловой электронной почты также становится более распространенным, когда многие компании перешли на удаленку. При сокращении физического контакта между сотрудниками административный персонал может быть менее склонен проверять у руководства, является ли приказ заплатить поставщику или дочерней компании подлинным, чем пользуются преступники, взламывая электронную почту. Подавляющее большинство мошеннических писем, нацеленных на кражу логинов и паролей от сервисов электронной почты, имитируют сообщения от имени самих сервисов. При охоте на домашних пользователей фишеры имитируют известные почтовики. А при попытке заполучить корпоративные аккаунты притворяются сервисом рабочей почты - в этом случае письмо приходит просто от имени почтового сервера. Подделки под известные почтовые сервисы встречаются гораздо чаще. Мошенники стараются делать такие письма максимально убедительными. Арсенал уловок стандартный: адрес отправителя, похожий на настоящий, логотипы, автоподписи, ссылки на официальные ресурсы, общий стиль оформления письма и так далее.

Что касается текста писем, то чаще всего в вводной части сообщается о проблеме, связанной с аккаунтом жертвы. Это может быть достижение лимита хранения, проблемы с доставкой писем, несанкционированный вход в аккаунт, обвинение в рассылке спама, какие-то другие оповещения о нарушениях и так далее.

Обычно после этого следует указание, что необходимо сделать, чаще всего подтвердить или обновить данные аккаунта, перейдя по ссылке или открыв вложение. Также, чтобы запугать получателя, упоминается, что аккаунт будет удален или заблокирован в случае невыполнения указанных в тексте действий, либо владелец аккаунта будет привлечен к юридической ответственности в случае невыполнения требований.

Среди фишинговых писем, нацеленных на кражу почты, встречаются и нетипичные примеры. В тексте сообщения может ничего не говориться о почте и аккаунте владельца. Письмо может выглядеть, например, как настоящая деловая переписка. Стоит отметить, что количество писем, имитирующих деловую переписку, в последние несколько лет увеличивается. В основном таким образом рассылаются именно вредоносные вложения, но встречается фишинг, нацеленный на кражу персональных данных. Простому пользователю бывает сложно распознать мошенническое письмо, именно на это и рассчитывают киберпреступники [5, с. 29].

Однако как отмечают van de Weijer, S.G.A. Leukfeldt и R., Bernasco, W., несмотря на большую распространенность киберпреступлений, большинство жертв склоняются к решению не сообщать о правонарушениях в полицию. Мотивами подобного являются незначительность нанесенного ущерба, страх перед преступниками завладевших компрометирующими материалами на жертву преступления, недоверие к органам правопорядка [6].

Казахстан пока не готов к своевременному и адекватному реагированию на угрозы таких уголовных правонарушений. Поэтому при разработке ответных мер и изучении данной проблемы, необходимо изучать зарубежный опыт борьбы с криминальными проявлениями в сфере высоких технологий, выбирать самые эффективные и приемлемые методы борьбы с киберпреступностью и учитывать их в процессе совершенствования уголовного законодательства. Высокие технологии стали инструментом, облегчающим совершение кибермошенничества, хищения информации путем удаленного взлома компьютеров и др. Все эти общественно опасные деяния совершаются без непосредственного контакта с потерпевшим, место проживания в конкретном городе, регионе или стране не имеет принципиального значения для совершения факта кибермошенничества. Техническая и технологическая доступность удаленного распоряжения капиталом предоставляет лицам, владеющим необходимой информацией личного характера, либо использующие специально разработанные программные продукты, позволяющие совершать хищения денежных средств у граждан посредством мошенничества. Противоправные деяния, совершаемые с использованием современных инфо-

коммуникационных технологий, имеют особую специфику, порождающая сложности как в обнаружении фактических действий злоумышленника, так и в установлении фактических обстоятельств совершения преступного деяния.

С распространением высоких технологий увеличивается количество уголовных правонарушений в сфере экономики, появляются новые способы их совершения. Наиболее типично использование высоких технологий в мошеннических действиях. Борьба с уголовными правонарушениями в сфере высоких технологий - это проблема общемирового масштаба. Примером может служить прошедший в 2005 в Бангкоке XI Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию, в работе которого приняли участие более 130 стран. Конгресс привлек внимание общественности к глобальной угрозе транснациональной организованной преступности. Особое место в его работе отводилось исследованию новых видов криминальной деятельности, существенную долю которых составляет мошенничество в сфере высоких технологий [7].

Если на X Конгрессе отмечался рост киберугрозы, то XI отметил возникновение нового явления – киберпреступности, основным элементом которого является мошенничество. В последние годы для повышения эффективности борьбы с уголовными правонарушениями, совершаемых с использованием телекоммуникационных и компьютерных сетей, значительные изменения претерпели положения национального уголовного законодательства, которое практически не отражает современной насущной необходимости борьбы с мошенничеством в сфере высоких технологий. Существующие нормы, в частности глава 7 УК Республики Казахстан «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» казуистически отражают процесс становления информационного общества, ограничивая правоприменителя терминами не в полной мере отражающие смысл и содержание ключевых понятий [8]. В современной действительности субъект уголовного правонарушения в сфере высоких технологий давно использует высокотехнологичные устройства, не подпадающие под используемые термины. Кроме этого, в результате деяний субъекта в сфере высоких технологий в большинстве случаев не наступают преступные последствия, закрепленные в диспозициях составов главы 7 УК Республики Казахстан. По мнению сотрудников правоохранительных органов имеются проблемы, возникающие при квалификации уголовных правонарушений в сфере высоких технологий, в котором не задействованы ни ЭВМ, ни система ЭВМ и их сети. Это подтверждает судебная практика, уголовные дела по уголовным правонарушениям с использованием сферы высоких технологий практически не встречаются, так как такие уголовные правонарушения гиперлатентны, и практики не имеют четких критериев правовой оценки таких посягательств.

Рост и развитие информационно-коммуникативных технологий как в Казахстане, так и во всем мире, обуславливает не только эффективное и широкое применение информационных сетей в различных сферах общества: торговле, банковской и предпринимательской и другой деятельности, в повседневной жизни, но и появлению новых угроз. И зачастую, информационно-коммуникативные технологии внедряются и развиваются гораздо быстрее, чем «законодатели и правоохранительные органы могут реагировать на эти угрозы»[9, с. 7].

В связи с этим, информационная сфера, или на наш взгляд будет точнее применить термин киберсфера, как динамично развивающаяся и постоянно растущая самостоятельная область современных общественных отношений нуждается в адекватном и своевременном правовом регулировании.

Учитывая приведенные мнения различных авторов и имеющиеся дефиниции в отечественном и зарубежном законодательстве, а также учитывая результаты проведенного нами исследования, мы пришли к выводам что, уголовные правонарушения, совершаемые в глобальном информационном пространстве, затрагивают широкий круг не только частных и корпоративных, но и государственных интересов, имеют широкое распространение и приобретают угрожающий характер. Информатизация затрагивает практически все стороны государственной и общественной жизни, в связи с чем, информационные ресурсы, системы обра-

ботки данных, информационно-телекоммуникационные сети и технологии становятся самым уязвимым звеном национальной инфраструктуры каждого государства.

Как говорилось выше, одним из негативных последствий развития информационно-коммуникативных технологий является появление и развитие новой формы преступности – киберпреступности, когда компьютеры (или компьютерные сети) и другие средства в информационно-коммуникативной сфере выступают в качестве объекта преступных посягательств, а также средства или способа совершения противоправных посягательств.

Таким образом, и киберпреступность следует рассматривать шире компьютерной преступности, так как использование компьютера или компьютерных сетей для составляющих ее преступлений не всегда является необходимостью. Рассматриваемые преступления могут совершаться при помощи большого перечня средств и предметов, связанных с понятием информационно-коммуникативных технологий.

Как было отмечено выше, в различных отечественных и зарубежных изданиях, а также средствах массовой информации чаще всего используются термины, как информационная преступность, компьютерные преступления и киберпреступность [10, с. 113-114]. С нашей точки зрения, это разные по объему группы преступлений и соотносятся между собой как целое и частное, а последние из них отражают наименование схожих и тесно переплетенных между собой групп преступлений.

Мы считаем, что наиболее широким термином является информационная преступность, в структуру которой входят не только все обозначенные группы преступлений, но преступления, связанные с использованием компьютера, программно-технических средств, компьютерных сетей и вредоносных программ. Соответственно, киберпреступность является одним из срезов информационной преступности, соотносится как частное и целое.

Необходимо отметить, что понятие мошенничества в кибернетической среде сегодня приобрело весьма широкий смысл. Согласно Конвенции – это лишение другого лица собственности посредством любого ввода, изменения, удаления или блокирования компьютерных данных, а также любого вмешательства в функционирование компьютерной системы с намерением неправомерного извлечения экономической выгоды для себя или для третьих лиц [7].

На основе проведенного анализа киберпреступности и с учетом экспертных оценок, можно выделить следующие общие признаки кибермошенничества:

- повышенная скрытность совершения преступления, которая обеспечивается спецификой киберпространства;
- анонимность и сложность информационной среды (киберинфраструктуры);
- трансграничный характер киберпреступлений, при котором преступник, объект преступного посягательства, потерпевший могут находиться на территориях разных государств;
- дистанционный характер преступных действий в условиях отсутствия физического контакта преступника и потерпевшей стороны;
- особая подготовленность преступников, интеллектуальный характер преступной деятельности;
- нестандартность, сложность, многообразие и частое обновление способов совершения кибермошенничества и применяемых специальных средств;
- возможность совершения преступления в автоматизированном режиме в нескольких местах одновременно. Возможность объединять относительно слабые ресурсы многих отдельных компьютеров, средств информационно-коммуникационной сферы в мощное орудие совершения хищения посредством мошенничества;
- многоэпизодный характер преступных действий при множественности потерпевших;
- повышенная виктимность, неосведомленность потерпевших о том, что они подверглись преступному воздействию в киберпространстве;
- латентность кибермошенничества;
- невозможность предотвращения и пресечения преступлений данного вида традиционными методами.

Кроме этого, характерной особенностью совершения кибермошенничества является использование компьютера (мобильных устройств), вирусных и иных вредоносных программ, информационно-телекоммуникационных сетей и киберпространства для совершения хищения.

Список использованных источников:

1. Reep-van den Bergh, C.M.M., Junger, M. Victims of cybercrime in Europe: a review of victim surveys (2018) *Crime Science*, 7 (1) // Internet resource: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85044931841&doi=10.1186%2fs40163-018-0079-3&partnerID=40&md5=DOI:10.1186/s40163-018-0079-3>
2. Hawdon, J., Parti, K., Dearden, T.E. Cybercrime in America amid COVID-19: the Initial Results from a Natural Experiment (2020) *American Journal of Criminal Justice*, 45 (4), pp. 546-562. // Internet resource: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85086322069&doi=10.1007%2fs12103-020-09534-4&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/s12103-020-09534-4>
3. Как пандемия влияет на преступность? // <https://pravo.ru/story/220476/>
4. 46 человек задержали за перепродажу лекарств за день в Казахстане // Internet resource: <https://tengrinews.kz/> (дата обращения: 19.12.2021)
5. Бимолданов Е.М., Батырбаев А.К., Августхан С.А., Сейлханова С.А., Саменова Ж.О. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Оқу құралы. – Алматы: ҚР ПМ Алматы академиясы ҒЗжРБЖҮБ, 2017. – 94 б.
6. van de Weijer, S.G.A., Leukfeldt, R., Bernasco, W. Determinants of reporting cybercrime: A comparison between identity theft, consumer fraud, and hacking (2019) *European Journal of Criminology*, 16 (4), pp. 486-508. // Internet resource: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85047419489&doi=10.1177%2f1477370818773610&partnerID=40&md5=DOI:10.1177/1477370818773610>
7. Bangkok Declaration "Engagement and Response: Strategic Alliances in Crime Prevention and Criminal Justice" adopted at the 11th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Bangkok, Thailand, 18-25 April 2005) // Internet resource: https://www.conventions.ru/view_base.php?id=378
8. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of January 10, 2022) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 - last visit - 22.01.2022.
9. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Владивосток. – 2005. – 235 с.
10. Қазақстан Республикасындағы киберқылмыспен күрес мәселелері // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2021. – №2 (67). – 113-116 б.

Сведения об авторах

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор политических наук, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Нуракынов Жандос – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Сайтбеков Айдар Муталикович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Нуракынов Жандос – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция подполковнигі.

Aidar Mutalikovich Saitbekov – Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

Nurakynov Zhandos – is a doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Maka na Esbulatov, a police lieutenant colonel.

**K.Y. Tairova¹, Zh.R. Dilbarkhanova², V.A. Shapovalova³,
U.M. Datkhayev¹, K.S. Zhakipbekov¹**

¹Kazakh National medical university named after S.Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Academy of the ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

³Kharkiv medical Academy of postgraduate education

«PHARMACY» DRUG ADDICTION – AN URGENT PROBLEM OF OUR TIME

The article deals with the actual problem of modernity – pharmacy drug addiction, the concept of the term, types of pharmacy narcotic drugs, prerequisites for their distribution. Also the article focuses on the increased social danger of offenses in the field of pharmaceutical activity.

Keywords: "pharmacy" drug addiction, drugs, crimes in the pharmaceutical field

«Дәріханалық» нашақорлық – қазіргі заманның өзекті мәселесі

Мақалада қазіргі заманның өзекті мәселесі – дәріханалық нашақорлық, термин ұғымы, дәріханалық есірткінің түрлері, олардың таралуының алғышарттары қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада фармацевтикалық қызмет саласындағы құқық бұзушылықтардың жоғары қоғамдық қауіптілігіне назар аударылады.

Түйінді сөздер: «дәріхана» нашақорлық, есірткі, фармацевтика саласындағы қылмыстар.

«Аптечная» наркомания - актуальная проблема современности

В статье рассматривается актуальная проблема современности - аптечная наркомания, понятие термина, виды аптечных наркотических средств, предпосылки их распространения. Также в статье акцентируется внимание на повышенной общественной опасности правонарушений в сфере фармацевтической деятельности.

Ключевые слова: «аптечная» наркомания, наркотики, преступления в фармацевтической сфере.

The use of drugs with narcotic properties for non-medical purposes poses a serious danger to human health. Recently, the consumption of narcotic drugs has increased significantly, since the narcotic substances included in their composition cause persistent physical and mental dependence.

Special attention should be paid to the retail sale of pharmacy drugs, which, due to their cheapness, are gaining popularity, and their availability allows you to use such drugs instead of heavy drugs as heroin, marijuana, hashish, opium and cocaine.

"Pharmacy drug addiction" is a conditional, collective concept. It implies the use, without a doctor's prescription, of certain medications that have a psychotropic effect, in order to achieve a state of intoxication or intoxication similar to narcotic.

"Pharmacy" drugs are a group of medications and psychoactive substances, the use of which causes severe psychological and physiological dependence in a person and are used to achieve drug intoxication. Pharmacy drugs are a group of drugs, some of which are actually ready for use by pharmacy drug addicts, and the other part is raw materials for the manufacture of drugs at home. All

drugs are catalysts for the development of drug addiction, which adversely affects a person. Treatment of drug addiction caused by pharmacy drugs is a complex multi-stage procedure that requires the creation of stable motivation of the patient and significant efforts on the part of loved ones. Their peculiarity is the presence in most official pharmacies. As a rule, they are sold only by prescription, but they can be purchased freely from unscrupulous sellers. Prerequisites for the widespread distribution of "pharmacy" drugs are their availability, low price, as well as restriction of access to illegal street drugs, including an increase in the price of them. Such drugs can be much more dangerous than their consumers assume. In most cases, this is due to an increase in therapeutic doses recommended by the instructions or a doctor, frequent use and mixing.

The main types of pharmacy drugs are: tranquilizers, barbiturates, sleeping pills, sedatives, opioids, muscle relaxants, cough syrups, which include codeine or pseudoephedrine, antihistamines (antiallergic) drugs, painkillers, n-cholinoblockers, nootropics, eye drops that cause pupil dilation. Consider the main effects of the most popular pharmacy drugs:

- Painkillers - tramadol and codeine are prominent representatives. They provide the effect of relaxation, slow down the reaction, the movements become heavy;

- Sedatives - relax smooth muscles, slow down reactions. Large doses often cause visual, tactile and auditory hallucinations;

- Sleeping pills - have a depressing effect on the central nervous system;

- Ephedrine-containing drugs - have a stimulating effect on the nervous system. The effect is achieved due to the active release of adrenaline into the blood, a person experiences euphoria.

The main effects obtained after the use of pharmacy drugs are imaginary: relaxation, apathy, increased mental performance, euphoria, increased activity, mental reactions in the form of hallucinations. When an overdose occurs, apathy, indifference, followed by depressive states.

The effect obtained by a drug addict when using pharmacy drugs directly depends on the type of drug used and its active substance. The intensity of the effect is also affected by the concentration of the active substance in the blood and the peculiarities of perception by a particular organism. The most popular drugs among drug addicts are such drugs as «Terpinkod», «Tramadol», «Tropicamide», «Tetralgin», «Pentalgin-N», «Solpadein», «Antispasm», «Nurofen Plus» and others.

The procedure for the release of medicines containing narcotic properties to citizens is established by the authorized body in the field of healthcare. Medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors may be dispensed to citizens only in pharmacy and medical and preventive organizations that have licenses. The list of positions and organizations that are granted the right to release drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors to citizens is established by the authorized state body in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in coordination with the authorized body in the field of healthcare and the authorized body in the field of veterinary medicine. As a rule, medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors are prescribed and released to citizens for use only by a doctor's prescription exclusively for medical purposes, in forms and quantities corresponding to their use for these purposes. However, in law enforcement practice there are cases of unfair performance of official duties related to violation of the rules of pharmaceutical activity and the sphere of circulation of medicines. The commission of such offenses entails socially dangerous consequences for the health of the population and its morals. In a state of this type of drug intoxication, criminal offenses are sometimes committed. The use of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is possible for medical purposes in accordance with the procedure established by the authorized body in the field of healthcare in coordination with the authorized state body in the field of trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors.

The problem of the spread of «pharmacy» drug addiction is one of the most urgent. This circumstance suggests that it is necessary to do more to prevent drug addiction, promote a healthy lifestyle, especially among young people.

List of references:

1. Panova, S.L. "Pharmacy" drug addiction
2. List of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors subject to control in the Republic of Kazakhstan approved by Resolution of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2019 No. 470
3. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 1998 No. 279-I "On narcotic drugs, psychotropic substances, precursors and measures to counteract their illicit trafficking and abuse"

Information about the authors

Tairova K.Y. – Kazakh National medical university named after S.Asfendiyarov.

Dilbarkhanova Zh.R. – Almaty Academy of the ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

Shapovalova V.A. – Kharkiv medical Academy of postgraduate education.

Datkhayev U.M. – Kazakh National medical university named after S. Asfendiyarov.

Zhakupbekov K.S. – Kazakh National medical university named after S. Asfendiyarov.

Таирова К.Е. – докторант Қазақстанның Ұлттық медицина университетінің докторанты.

Дильбарханова Ж.Р. – Алматыдағы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы.

Шаповалова В.А. – Харьковская медицинская академия последипломного образования.

Датхаев У.М. – Қазақстанның Ұлттық медицина университетінің докторанты.

Жакупбеков К.С. – Қазақстанның Ұлттық медицина университетінің докторанты.

Таирова К.Е. – С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің докторанты.

Дильбарханова Ж.Р. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы.

Шаповалова В.А. – Харьков медициналық жоғары оқу орнынан кейінгі білім академиясы.

Датхаев У.М. – Қазақстанның Ұлттық медицина университетінің докторанты.

Жакупбеков К.С. – Қазақстанның Ұлттық медицина университетінің докторанты.

Ж.Ж. Сапаров¹, Ж.Р. Дильбарханова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ТАЛДАУ

Бұл мақалада халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтарды талдау қаралды. Халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтарды талдау бұл аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтарға жол бермеу, сондай-ақ құқық бұзушылықтың алдын алу шарасы. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуды нормативтік, ақпараттық, әдістемелік және ресурстық қамтамасыз етуді жетілдіруге бағытталған ұйымдастыру-басқару шараларын қамтамасыз ету. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға кедергі келтіретін ғылым мен техника жетістіктерін қолдана отырып іске асыру. Сондай-ақ талдау құқық бұзушылықты бақылау үшін қажетті шара.

Түйінді сөздер. медицина, алдын алу шаралары, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, талдау.

Анализ уголовных правонарушений совершенных медицинскими работниками в Республике Казахстан

В данной статье рассмотрен анализ правонарушений в сфере медицинского обеспечения населения. Анализ правонарушений в сфере медицинского обеспечения населения, это мера как недопущение более тяжких уголовных правонарушений, а также профилактика правонарушений. Обеспечение организационно-управленческих мер, направленных на совершенствование нормативного, информационного, методического и ресурсного обеспечения профилактики медицинских уголовных правонарушений. Реализация с применением достижений науки и техники, препятствующих совершению медицинских уголовных правонарушений. Также анализ необходимая мера для слежение правонарушении.

Ключевые слова: медицина, профилактические меры, медицинские уголовные правонарушения, анализ.

Analysis of criminal offenses committed by medical workers in the republic of Kazakhstan

This article examines the analysis of offenses in the field of medical provision of the population. Analysis of offenses in the field of medical provision of the population, this is a measure to prevent more serious criminal offenses, as well as prevention of offenses. Provision of organizational and managerial measures aimed at improving regulatory, informational, methodological and resource support for the prevention of medical criminal offenses. Implementation with the use of scientific and technological achievements that prevent the commission of medical criminal offenses. Also analysis is a necessary measure for tracking the offense.

Keywords: medicine, preventive measures, medical criminal offenses, analysis.

Құқық бұзушылықтар түрлі мақсатта жасалады. Кейбір адамдар пайдакүнемдік мақсатты көздеп заңнан аттаса, кейбірі тіршіліктің қамы үшін шектен шығып жатады. Алуан түрлі жағдайларға байланысты адамға зорлық-зомбылық жасалып жатады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығы бар. Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы деп көрсетілген [1].

Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекске сәйкес, денсаулық сақтау дегеніміз – аурулардың алдын алуға және оларды емдеуге, қоғамдық гигиена мен санитарияны қолдауға, әрбір адамның тәндік және психикалық денсаулығын сақтауға және нығайтуға, оның ұзақ жыл белсенді өмір сүруін қолдауға, денсаулығынан айырылған жағдайда оған медициналық көмек беруге бағытталған саяси, экономикалық, құқықтық, әлеуметтік, мәдени, медициналық сипаттағы шаралар жүйесі [2].

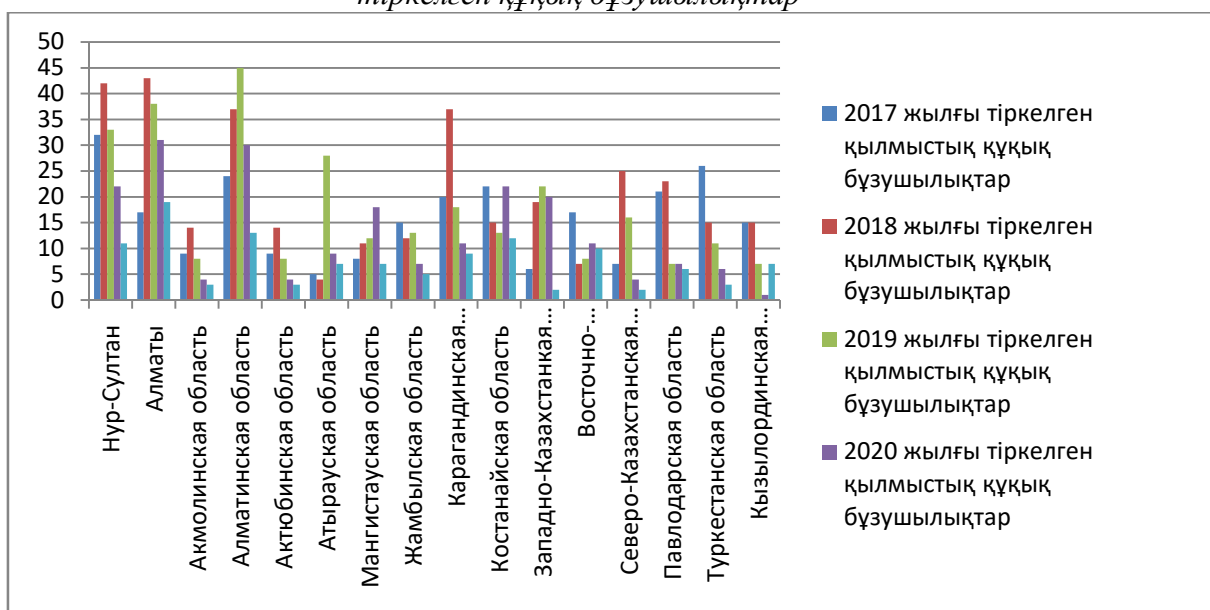
Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу қылмыстық заңнаманың басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасына сәйкес, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық кодекстің 12 тарауында және келесі қылмыстық құқық бұзушылықтардан тұрады: 317-бап. Медицина немесе фармацевтика жұмыскерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы; 318-бап. Клиникалық зерттеулер жүргізу тәртібін және профилактиканың, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың жаңа әдістері мен құралдарын қолдану тәртібін бұзу; 319-бап. Жүктілікті жасанды үзуді заңсыз жүргізу; 320-бап. Медициналық көмек көрсетпеу; 321-бап. Медицина қызметкері құпиясын жария ету; 322-бап. Заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не қолдан жасау; 323-бап. Жалған дәрілік заттармен немесе медициналық бұйымдармен жұмыс істеу [3].

Осы бағыт бойынша біз Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (әрі қарай - БП ҚСЖАЕК) мәліметіне жүгіне отырып Қазақстан Республикасы аумақтары бойынша 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай ішінде тіркелген Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-ші тарауының баптарына, яғни медициналық құқық бұзушылықтарға талдау жасадық.

Қазақстан Республикасы БП ҚСЖАЕК деректеріне сәйкес Нұр-Сұлтан қ., Алматы қ., Ақмола облысы, Алматы облысы, Ақтөбе облысы, Атырау облысы, Маңғыстау облысы, Жамбыл облысы, Қарағанды облысы, Қостанай облысы, Батыс-Қазақстан облысы, Шығыс-Қазақстан облысы, Солтүстік-Қазақстан облысы, Павлодар облысы, Түркістан облысы, Қызылорда облыстарында тіркелген құқық бұзушылықтар бойынша талдау жүргізілді.

1 – диаграмма 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай ішінде тіркелген құқық бұзушылықтар

Жоғарыда көрсетілген диаграмма бойынша көруге болады, яғни 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай аралығында қылмыстық көрсеткіштердің деңгейі өзгеріп отырғандығы анықтауға болады.

Аталған біріккен таблицға қарап, біз 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай аралығындағы тіркелген құқық бұзушылықтар туралы мәліметтерді толығымен көрсетеміз.

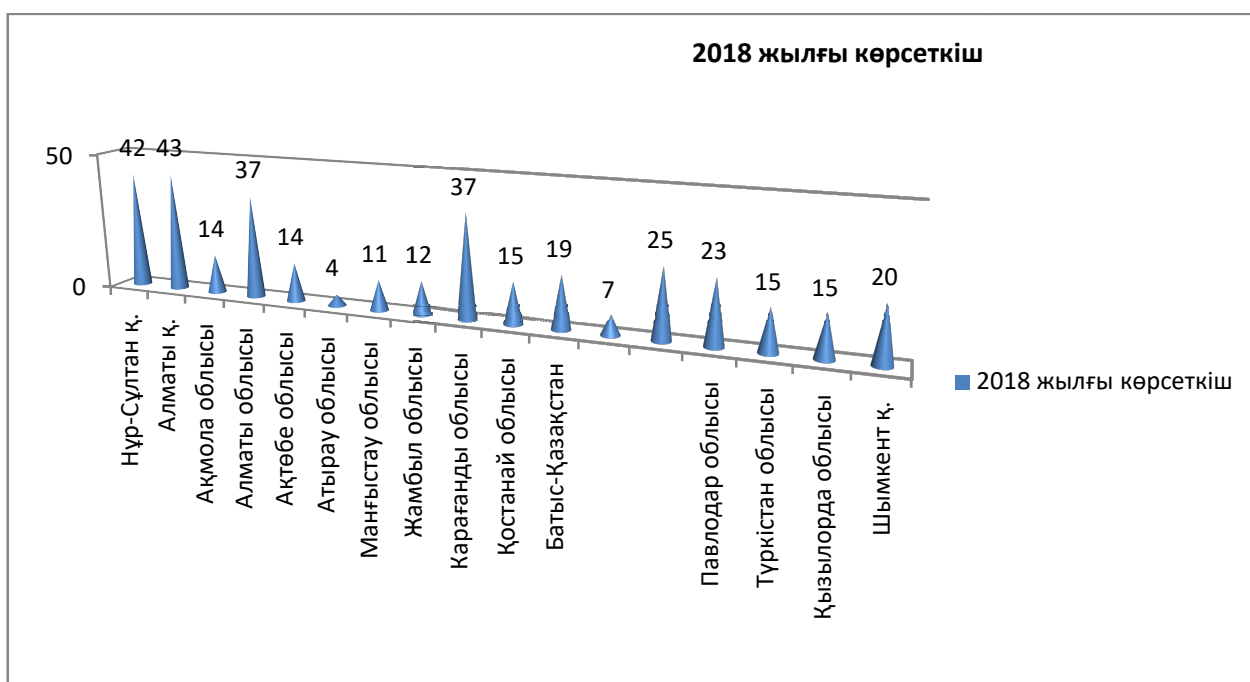
2017 жылы Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің (әрі қарай ҚК) 12 тарауына сәйкес 253 іс тіркелген, оның ішінде: Нұр-Сұлтан қаласында осы бағыт бойынша қылмыс көп тіркелген, оның саны – 32 (12,6%), одан кейінгі кезекте Түркістан облысында – 26 (10,2%), Алматы облысында – 24 (9,4%), Қостанай облысында – 22 (8,6%), Павлодар облысында – 21 (8,3%), Қарағанды облысында – 20 (7,9%) қылмыс, қалған облыстарда аз қылмыс тіркелгені көрініп тұр. Осыған орай осы жылы Қазақстанның солтүстік аумақтарында көпшілік медициналық құқық бұзушылықтар тіркелген, ол дегеніміз осы аумақтарда медицина қызметкерлерінің өз қызметтерін дұрыс орындамаған фактілері орын алғаны байқалады.

2 – диаграмма 2017 жылғы көрсеткіш

Ал 2018 жылдың көрсеткішіне қарайтын болсақ, бұл жерде медициналық құқық бұзушылықтар бойынша тіркелген қылмыстарда біршама өзгерістер бар, атап айтқанда тіркелген 253 қылмыстық іс, олар: Алматы қаласында – 43 (16,9%), Нұр-Сұлтан қаласында – 42 (16,6%), Алматы облысы мен Қарағанды облыстарында - 37 ден (14,6%), Солтүстік-Қазақстан облысында – 25 (9,8,9%), Павлодар облысында – 23 (9%), Батыс-Қазақстан облысында – 19 (7,5%), Қостанай, Түркістан, Қызылорда облыстарында – 15-тен (5,9%), Ақмола облысы мен Ақтөбе облыстарында – 14 тен (5,5%), Жамбыл облысында – 12 (4,7%), Манғыстау облысында – 11 (4,3%), Шығыс-Қазақстан облысында – 7 (2,7%) және Атырау облысында – 4 (1,5%). Бұл жерде қарап отырсақ 2017 жылдағыдай басым көпшілігі тіркелген қылмыстық істер Қазақстан Республикасының солтүстік аумақтарында орын алған.

3 диаграмма 2018 жылғы көрсеткіш

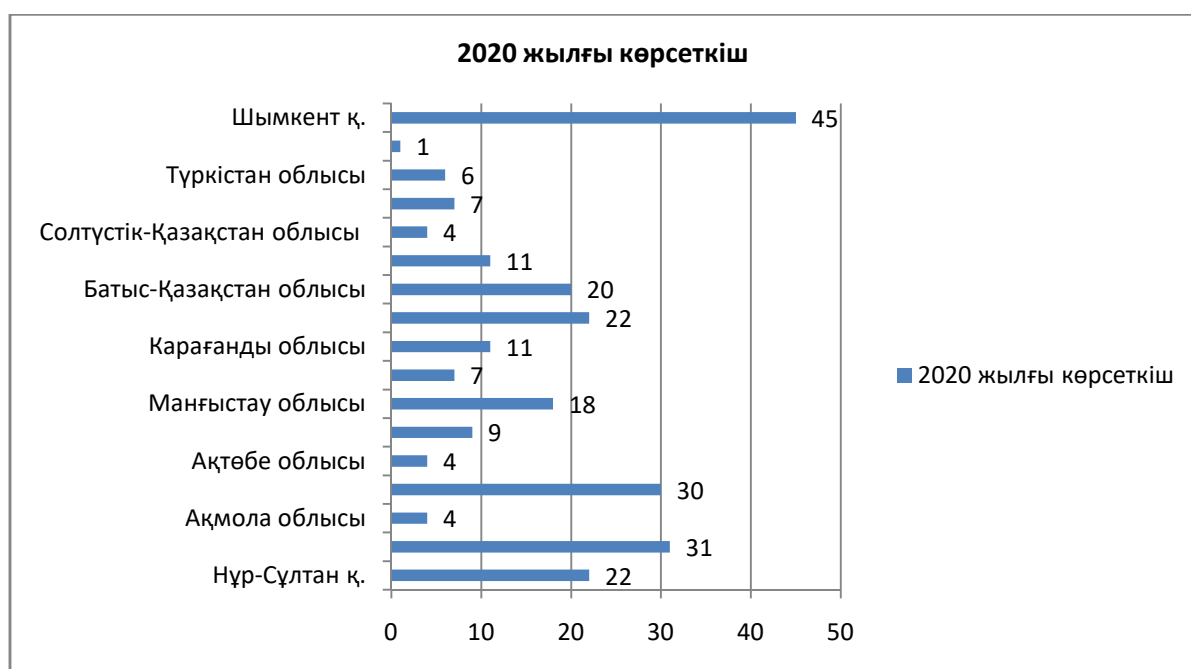
2019 жылы Қазақстан Республикасының ҚК 12 тарауы бойынша 315 қылмыс тіркелген, олар: Алматы облысында – 45 (14,2%), Алматы қаласында – 38 (12%), Нұр-Сұлтан қаласы – 33 (10,4%), Атырау облысында – 28 (8,8%), Батыс-Қазақстан облысында – 22 (6,9%), Қарағанды облыстары – 18 (5,7%), Солтүстік-Қазақстан облысында – 16 (5%), Жамбыл облысында және Қостанай облыстарында – 13 тен (4,1%), Манғыстау облысында – 12 (3,8%), Түркістан облысында – 11 (3,4%), Ақмола облысы, Ақтөбе облысы және Шығыс-Қазақстан облыстарында – 8 ден (2,5%), Павлодар облысында және Қызылорда облысында – 7 ден (2,2%). Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштерге қарасақ Алматы қаласында, Алматы облысында және Нұр-Сұлтан қаласында қылмыстық көрсеткіш жоғарғы деңгейде көрініс тапқан, бұл жерде яғни медицина саласындағы мекемелердің басшыларына медицина қызметкерлері жағынан жіберетін қатіліктерін жою туралы іс-шаралар жүргізуге түрткі болу деп санаймыз.

4 диаграмма 2019 жылғы көрсеткіш

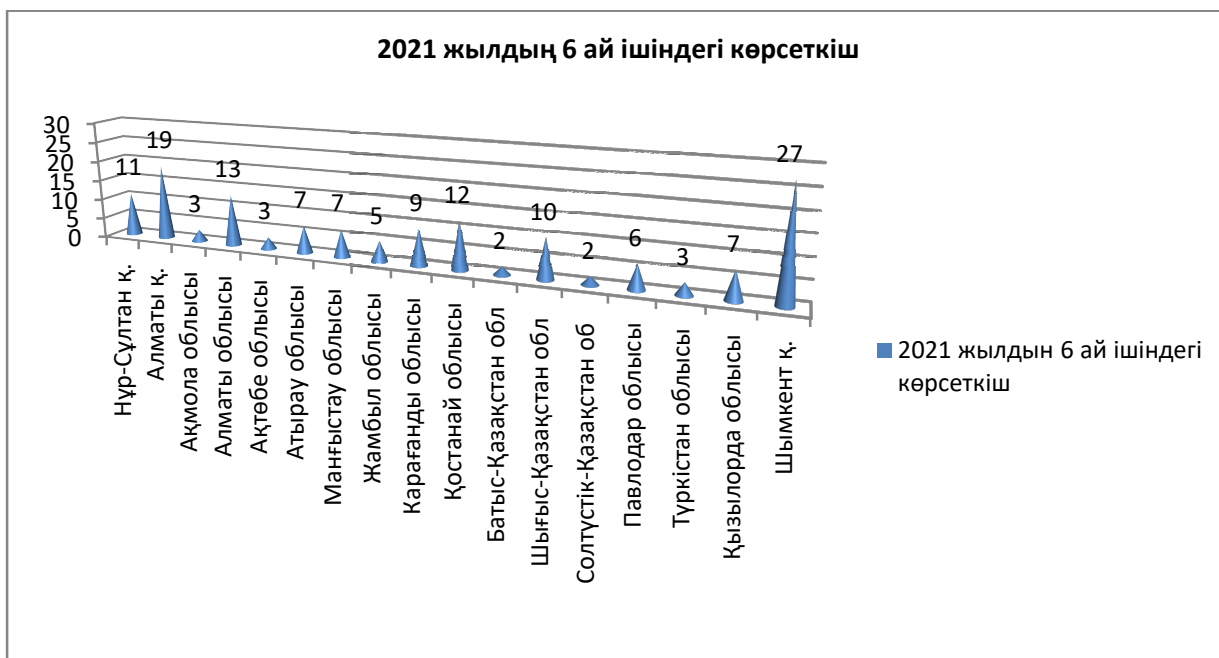
2020 жылы Қазақстан Республикасының ҚК 12 тарауы бойынша 252 қылмыс тіркелген, олар: Алматы облысында – 30 (11,9%), Алматы қаласында – 31 (12,3%), Нұр-Сұлтан қаласы – 22 (8,7%), Атырау облысында – 9 (3,5%), Батыс-Қазақстан облысында – 20 (7,9%), Шығыс-Қазақстан облысы және Қарағанды облыстарында – 11 (4,3%) ден, Солтүстік-Қазақстан облысы, Ақтөбе облысы және Ақмола облыстарында – 4 (1,5%) тен, Павлодар облысы және Жамбыл облыстарында 7 (2,7%) ден, Қостанай обласында – 22 (8,7%), Манғыстау облысында – 18 (7,1%), Түркістан облысында – 6 (2,3%), Қызылорда облысында – 1 (0,3%) Шымкент қаласы – 45 (17,8%). Бұл көрсеткіш бойынша көріп тұрғандай жалпы қылмыс саны өткен жылмен салыстырсақ едәуір төмендеген. Назар аударсақ көрсеткіштері жоғары аумақтарда осы бағыттағы жұмысты қатандату керек, сонымен қатар профилактикалық жұмыстар жүргізіп медицина қылмыстарының жоюға бағытталған жұмыстарды күшейту қажет.

5 диаграмма 2020 жылғы көрсеткіш

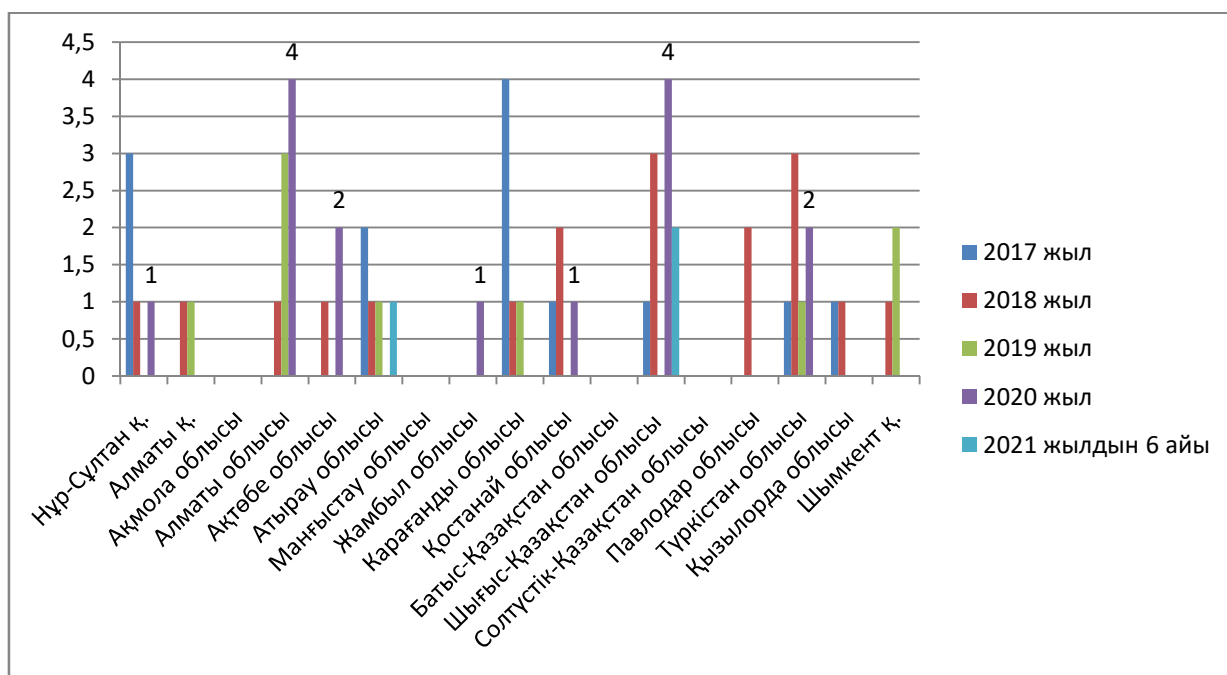
2021 жылдың 6 ай ішіндегі Қазақстан Республикасының ҚК 12 тарауы бойынша 146 қылмыс тіркелген, олар: Алматы облысында – 13 (8,9%), Алматы қаласында – 19 (13%), Нұр-Сұлтан қаласы – 11 (7,5%), Атырау облысында – 7 (4,7%), Солтүстік-Қазақстан облысы және Батыс-Қазақстан облыстарында – 2 (1,3%) ден, Шығыс-Қазақстан облысында 10 (6,8%), Қарағанды облысында – 9 (6,1%), Түркістан облысы, Ақмола облысы және Ақтөбе облыстарында 3 (2%) тен, Павлодар облысы 6 (4,1%), Жамбыл облысында 5 (3,4%), Қостанай обласында – 12 (8,2%), Манғыстау облысы және Қызылорда облыстарында – 7 (4,7%) Шымкент қаласы – 27 (18,4%). Егер 2021 жылдың 6 ай ішіндегі тіркелген қылмыстарға қарасақ ондағы жоғарғы көрсеткіштерге Алматы қаласы, Алматы облысы, Нұр-Сұлтан қаласы, Қостанай облысы және Шымкент қалаларында көрсеткіш жоғары деңгейді көрсетіп тұр. Бұл жерде жоғарыда айтылғандай медициналық құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған жұмыстарды күшейту қажет.

6-диаграмма 2021 жылдың 6 ай ішіндегі көрсеткіші

Айта кететін болсақ жоғарыда көрсетілгендей 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай аралығында тіркелген Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 12 тарауына сәйкес көрсеткіштер көрсетілсе ендігі көсеткіш тіркелген қылмыстардың ішінен сотқа жолданған істер бойынша мәліметтеріне қарасық, онда олар келесідей көрініс табады, яғни **2017 жылы** 13 іс сотқа жолданған олар: Нұр-Сұлтан қаласында – 317 бабы бойынша – 3 іс (23%), Атырау облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (15,3%), Қарағанды облысында – 317 бабы бойынша – 3 іс (23%) және 322 бабы бойынша – 1 іс (7,6%), Қостанай облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (7,6%), Шығыс-Қазақстан облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (7,6%), Түркістан облысында – 322 бабы бойынша – 1 іс (7,6%), Қызылорда облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (7,6%). **2018 жылы** 18 іс сотқа жолданған олар: Нұр-Сұлтан қаласында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Алматы қаласында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Алматы облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Атырау облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Қарағанды облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Қостанай облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%) және 322 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Шығыс-Қазақстан облысында – 317 бабы бойынша – 3 іс (16,6%), Павлодар облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (11,1%), Түркістан облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (11,1%) және 318 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Қызылорда облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Шымкент облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (5,5%). **2019 жылы** 9 іс сотқа жолданған олар: Алматы қаласында – 317 бабы бойынша – 1 іс (11,1%), Алматы облысында – 317 бабы бойынша – 3 іс (33,3%), Атырау облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (11,1%), Қарағанды облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (11,1%), Түркістан облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (11,1%), Шымкент облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (11,1%). **2020 жылы** 15 іс сотқа жолданған олар: Нұр-Сұлтан қаласында – 317 бабы бойынша – 1 іс (6,6%), Алматы облысында – 317 бабы бойынша – 3 іс (20%) және 322 бабы бойынша – 1 іс (5,5%), Ақтөбе облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (13,3%), Жамбыл облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (6,6%), Қостанай облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (6,6%), Шығыс-Қазақстан облысында – 317 бабы бойынша – 3 іс (20%) және 320 бабы бойынша – 1 іс (6,6%), Түркістан облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (13,3%). **2021 жылдың 6 ай ішінде** 3 іс сотқа жолданған олар: Атырау облысында – 317 бабы бойынша – 1 іс (33,3%), Шығыс-Қазақстан облысында – 317 бабы бойынша – 2 іс (66,6%).

7 – диаграмма 2017 жылдан бастап 2021 жылдың 6 ай ішіндегі сотқа жолданған істер бойынша көрсеткіш

Қорытылай келе жоғарыда көрсетілген Қазақстан Республикасы БП ҚСЖАЕК деректеріне сәйкес Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 12 тарауына сәйкес көрсеткіштер бұл алдағы уақыттағы осындай медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудағы жолдарының бірі деп ойлаймыз. Егерде қылмыстық қудалау органдары мен медицина саласындағы басшылар, қызметкерлер осы мәселе бойынша ынтымақтастық арқылы жұмыстарын бір жүйеге келтірсе онда алдағы уақытта біз медициналық құқық бұзушылықтардың көрсеткіші төмендейтініне сенімдіміз [4].

Ж.Р. Дилбарханова цифрлық технологиялар қоғамдық, сонымен қатар криминогендік қауіпсіздік деңгейін арттыруға мүмкіндік беретінін атап өтті. Ішкі істер органдарының қызметіне цифрлық технологияларды енгізу полиция жұмысының сапалы жаңа деңгейін қамтамасыз етеді [5]. Осыған орай Қазақстан Республикасы БП ҚСЖАЕК алынып отыратын мәліметтер әр қашанда қылмыстарды талдап, олардың алдын алу жұмыстарына көп үлесін қосады деп ойлаймыз.

Е.В. Червонных келесідей атап кеткен, яғни денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың негізгі себептері мен жағдайлары анықталды, олардың ішінде:

- денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың жалпы себептері мен жағдайлары;
- денсаулық сақтау саласында жасалатын қылмыстардың ерекше себептері мен жағдайлары;
- медициналық қызметкерлер жасаған қылмыстардың жеке (субъективті) себептері мен шарттары [6].

Жоғары автормен көрсетілгендей талдау, яғни қылмыстардың себебі мен салдарын анықтау үшін көп үлесін тигізетінін білдірген.

Сонымен қатар, халықты медициналық қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары мәселелерін регламенттейтін құқықтық нормалардың әлеуметтік шарттылығын дамыту.

Бала құқықтары туралы Конвенцияның 7.1 бабында туылғаннан кейін бала тіркеліп, аты қойылу керектігі, өзінің ата-анасын біліп, оның қамқорлығында болуы керектігі айтылған – деп көрсетіп кеткен [7]. Автор алдын алу шараларының тиімділігін көрсеткен.

Осыған орай медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары бала құқықтары да қаралып кеткен.

Джон Кеун өзінің «Эвтаназия, этика және мемлекеттік саясат» кітабында заң ерікті эвтаназияны немесе өзін-өзі өлтіруді дәрігердің көмегімен уақытша қоғамдардан кейінгі барлық өзекті мәселелердің бірі ретінде шешуі керек пе деген мәселені зерттейді [8]. Мұнда автор жағдайдың басқа жолдарын көрсетеді, бірақ осы тақырып бойынша біздің пікіріміз эвтаназиясыз мүмкін екенін жоққа шығарады. Яғни, пациенттің құқықтары мен бостандықтарын қорғау, Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылғандай ең басты және құнды нәрсе болып саналады.

Азаматтарды медициналық қамтамасыз етудің неғұрлым тиімді жүйесін және тұтастай алғанда денсаулық сақтау жүйесін құру қажеттігінен туындайды. Осыған байланысты медицина саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу құралдары және ең алдымен, медициналық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін заңнаманың нормалары қатандату.

Медициналық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесінде медициналық құқық бұзушылықтар жасауға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін заңнаманың тиісінше жұмыс істеуін қамтамасыз ету аса қажет болып көрінеді.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданды. www. - adilet.kz (жүгіну уақыты: 03.09.2021 ж.)

2 Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі. www. – adilet.kz: (жүгіну уақыты: 05.09. 2021 ж.)

3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. www. - adilet.kz: (жүгіну уақыты: 16.09.2021 ж.)

4 <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> 22.09.2021 жыл.

5 Дильбарханова Ж.Р. Цифровизация как фактор повышения эффективности деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан // Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері – 2(59). – 2019. – Алматы, – 6-11 б.б.

6 Червоных Е.В. Преступления совершаемые в сфере здравоохранения и их предупреждения: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.08. – Саратов, 2009 – 253 б.

7 Challenges and Choices for Crime-Fighting Technology Federal Support of State and Local Law Enforcement William Schwabe, Lois M. Davis and Brian A. Jackson RAND Corporation. (2001) [Электрондыресурс]. URL: // <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1349ostp.10> (жүгіну уақыты: 13.09.2021).

8 Keown J. Euthanasia, ethics and public policy. An argument against legalisation. Cambridge: Cambridge University Press. – [Электронды ресурс]. URL: <https://philpapers.org/rec/KEOEAA> (жүгіну уақыты 14.09.2021).

List of sources used

1. Kazakhstan Republikasyn Constitution 1995 zhyly 30 tamyzda republikalyk referendumda kabyldandy. www. - adilet.kz 03.09.2021zh.

2. Halyk densaulygy zhane densaulyk aktau zhuyesi turaly Kazakhstan Republikasyn 2020 zhylygy 7 shildedegi No. 360-VI KRZ Codexi. www. - adilet.kz 05.09.2021 w.

3. Kazakhstan Republikasyn Kylmystyk codexi Kazakhstan Republikasyn Codexi 2014 zhylygy 3 shildedegi No. 226-V KRZ. www. - adilet.kz 16.09.2021 w.

4. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> 22.09.2021 zhyly.

5. Delibasheva J. R. Digitalization as a factor of increase of efficiency of activity of bodies of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan / Kazakhstan respublikasy M M. Ispolatov at. Алматы akademiyaşida Scientific Elekter Atta cornaline 2(59)2019 Алматы – 2019: 6-11b.b.

6. E. V. Pure Offender committed in the area of health and prevention: dis. kand.Jurid.Sciences: 12.00.08. - Saratov, 2009 - 253b.

7. Challenges and Choices for Crime-Fighting Technology Federal Support of State and Local Law Enforcement William Schwabe, Lois M. Davis and Brian A. Jackson RAND Corporation. (2001) [Electronic resource]. URL: // <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1349ostp.10> (kagan kuni: 09/13/2021).

8. Keown J. Euthanasia, ethics and public policy. An argument against legalisation. Cambridge: Cambridge University Press. – [Electronic resource]. URL: <https://philpapers.org/rec/KEOEEA> (kagan kuni: 09/14/2021).

Авторлар туралы мәлімет

Сапаров Жансерік Жайшылыкович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Дильбарханова Жанат Рахимжанқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Сапаров Жансерік Жайшылыкович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Saparov Zhanserik Zhaishylikovich – doctoral student of the Almaty academy of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of Law, lieutenant colonel of police.

Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – deputy head of the Almaty academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, doctor in Law, professor, police colonel

A.K. Abilkassym¹, Ye.M. Bimoldanov¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

CRIMINAL VIOLENCE IN THE FAMILY AND HOME AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

In the article, the authors consider the issues of studying criminal violence in the family and household sphere as an independent object of research. The directions of the state policy in the social field are determined, which require their decision in the framework of the implementation of criminal policy. Based on a theoretical analysis, the content of the concepts of violence and domestic violence is revealed. The analysis of the national legislation regulating the sphere of family and domestic relations has been carried out. Proposals are given on the need to improve criminal legislation to combat criminal violence in the family and at home. The public danger of criminal violence in the family and at home as a threat to the individual and society has been established. The author's concept of violence, domestic violence is formulated.

Keywords: criminal violence, domestic relations, domestic violence, improvement of criminal legislation, counteraction to crime, domestic crime, physical and mental violence, abuse.

Отбасы мен тұрмыстағы қылмыстық зорлық-зомбылық ғылыми зерттеудің объектісі ретінде

Мақалада авторлар отбасылық-тұрмыстық саладағы қылмыстық зорлық-зомбылықты зерттеу мәселелерін дербес зерттеу нысаны ретінде қарастырады. Қылмыстық саясатты жүзеге асыру шеңберінде оларды шешуді талап ететін әлеуметтік саладағы мемлекеттік саясаттың бағыттары айқындалады. Теориялық талдау негізінде зорлық-зомбылық және тұрмыстық зорлық-зомбылық ұғымдарының мазмұны ашылады. Отбасы-тұрмыстық қатынастар саласын реттейтін ұлттық заңнамаға талдау жасалды. Отбасындағы және тұрмыстағы қылмыстық зорлық-зомбылықпен күресу үшін қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттігі туралы ұсыныстар берілді. Жанұя ментұрғыдағы қылмыстық зорлық-зомбылықтың жеке адамға және қоғамға қауіп төндіретін қоғамдық қауіптілігі анықталды. Автордың зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы тұжырымдамасы тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: қылмыстық зорлық-зомбылық, тұрмыстық қатынастар, тұрмыстық зорлық-зомбылық, қылмыстық заңнаманы жетілдіру, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл, тұрмыстық қылмыстылық, физикалық және психикалық зорлық-зомбылық, зорлық-зомбылық.

Криминальное насилие в семье и в быту как объект научного изыскания

В статье авторами рассматриваются вопросы изучения криминального насилия в семейно-бытовой сфере в качестве самостоятельного объекта исследования. Определены направления государственной политики в социальной области, требующие своего решения в рамках реализации уголовной политики. На основе теоретического анализа раскрыты содержание понятий насилие и семейно-бытовое насилие. Осуществлен анализ национального законодательства регламентирующая сферу семейно-бытовых отношений. Даны предложения по необходимости совершенствования уголовного законодательства по противодействию преступному насилию в семье и в быту. Установлена общественная опасность криминального насилия в семье и в быту как угрозы для личности и общества. Сформулировано авторское понятие насилия, семейно-бытовое насилие.

Ключевые слова: криминальное насилие, семейно-бытовые отношения, семейно-бытовое насилие, совершенствование уголовного законодательства, противодействие преступности, бытовая преступность, физическое и психическое насилие, жестокое обращение.

The criminal policy of the Republic of Kazakhstan is one of the most important social strategies of our state. Despite the ongoing work to improve criminal legislation, the state and level of domestic crime in Kazakhstan continue to be of particular concern to society. The latest reforms of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, marked by the adoption of a new Criminal Code, are aimed primarily at humanizing the criminal legislation. At the same time, the objective changes that are currently taking place in our country and around the world due to the processes of globalization and the economic crisis aggravated by the spread of coronavirus infection have a negative impact on the growth of crime in the sphere of family and domestic relations in the country. There is a significant increase in criminal violence, especially in the family and at home, associated primarily with the need to comply with quarantine restrictions directed against the health of citizens, which pose a serious threat to the rights and freedoms of man and citizen, proclaimed and guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan [1].

From the very beginning of its independence, Kazakhstan announced a course towards building a democratic state based on the rule of law, the highest values of which are the individual, his rights and freedoms. The state and its institutions should ensure the consistent implementation in the legislation of the proclaimed course based on the principles of the priority of the rights and freedoms of man and citizen, the rule of law. The most important factor in the formation of democratic, legal and social statehood is the high level of development of the country's economy and the material security of the population. In a poor country, with insufficient social protection of people, it is impossible to build a democratic legal state. Therefore, it is required to really implement the provisions of the Constitution on the need to ensure and implement the socio-economic rights of citizens as the most important condition for building a welfare state. As the sad experience of the socio-political events that took place in early January in Kazakhstan showed, the state's failure to comply with the principles of social justice became a catalyst for social protests that turned into mass riots. This fact was announced by the Head of State Kassym-Jomart Tokayev in his speech at the expanded meeting of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on January 11, 2022 "It should be recognized that the tragic events that have occurred are largely caused by serious socio-economic problems and inefficient, or rather, the failure of some state bodies. There has been a noticeable separation of individual executive bodies from the difficult realities and needs of citizens. Representatives of power structures have formed a distorted idea of people's lives, their aspirations and requests. The problem of inequality has also become more acute. It is aggravated from year to year, although the average income of the population seems to be growing, at least on paper. However, decent average wages hide a strong property stratification in society. Many pressing problems of citizens have not been resolved. Ensuring well-being and quality of life is the main task of the state. These words should be translated into real deeds" [2].

Comfortable material prosperity among the population and normal social and living conditions of all members of society are a necessary condition for the development of a common culture of Kazakhstani society and the establishment of civil society. In order to avoid the recurrence of social protests that have grown into riots and pogroms under the influence of destructive forces, the current government should ensure the consistent implementation of the constitutional provisions of the priority of human and civil rights and freedoms, the rule of law, intolerance of corruption in power, openness and accessibility of the activities of state bodies, ensuring participation population and civil society institutions in public administration.

Criminal legislation plays an important role in the system of protection of human and civil rights and freedoms. It is based on generally recognized principles and norms of international law and national constitutional legislation. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan contains a wide range of norms to ensure their protection. It should be noted that the protection of the rights, interests and freedoms of man and citizen is ensured by the norms of all chapters of the Special Part of the Criminal Legislation [3]. Meanwhile, some norms, in our opinion, still need to be improved, which will allow effective counteraction to criminal violence committed in the sphere of family and

domestic relations. In this connection, the main goal of the study is to study the theoretical problems of criminal violence in the domestic sphere as a social and legal phenomenon as an object of scientific research.

This study is interdisciplinary in nature, due to the choice of priority methods in studying the problem of combating criminal violence in the sphere of family and domestic relations, as well as criminal liability for their commission. The methodological basis of the study, along with the general dialectical method of cognition, consists of other general scientific methods, such as analysis, a systematic approach, logical methods of induction and deduction, as well as private scientific methods of cognition:

- comparative law;
- historical;
- concrete sociological, etc.

In the course of the empirical collection and analysis of materials, questionnaires, testing and interviews were conducted with law enforcement and justice officials, victims of criminal violence in the sphere of family and domestic relations, employees of crisis centers for the rehabilitation of victims of domestic violence and other non-governmental and public organizations.

The presence of gaps, poorly studied or controversial issues in the general theory of violent crimes, including those of an applied nature, make it necessary to continue research work to fill and resolve them. For example, in relation to the research topic, the question of the interpretation of criminal law definitions as "violence", "physical violence", "mental violence" and "ill-treatment" used by the legislator in criminal law remains debatable. In the development of a unified definition, the historical experience of the domestic legislator in countering violent criminal manifestations in the area under consideration should be used, followed by legislative consolidation in order to eliminate errors in the qualification of acts that entail the issuance of incorrect sentences by the court. It is necessary to study the experience of foreign countries that have made significant progress in addressing a significant reduction in the level of domestic crime at the state and legislative level. Of undoubted interest and careful study is the practice of state-legal regulation of criminal violence in the everyday life of the neighboring countries of the post-Soviet space, which have great similarities not only with the national legal system, but also in the way of life of society, moral, ethical and traditional ideas in relation to the institution of the family. Particular attention should be paid to the implementation of international legislation that establishes the conceptual and generally recognized by the world community legal framework and principles of regulatory regulation of combating criminal violence in the domestic sphere.

Consideration of crime as a negative social phenomenon presupposes an appropriate strategy to counter it, the main direction in which is the impact on the causes that give rise to crime. If the application of criminal punishment has an impact on crime by influencing directly the personality of the offender, then preventive measures are aimed at eliminating or neutralizing the causes and conditions that give rise to crime. Accordingly, preventive activities in terms of their content, scope of activities and the number of subjects involved in this work are much broader than the practice of applying criminal punishment.

The nature, extent and consequences of criminal activity, as well as people's subjective assessment of their safety, are problems that directly or indirectly affect the quality of people's lives. The importance of research into the prevention of criminal violence in the family and at home is currently growing. Crime can take many forms and seriously affect the well-being of victims, their families and loved ones, and the safety of entire groups of people. In this regard, the prevention of domestic crime significantly expands the possibilities, increases the level and effectiveness of preventive counteraction to crime in general and criminal offenses related to causing harm to a person. The importance of the task of forming and implementing the state preventive policy, as one of the main directions of criminal law policy, is obvious. This predetermines the relevance of this study, aimed at determining the necessary measures for the prevention of criminal violence in the domestic sphere and assessing their effectiveness.

The danger of domestic violence lies in its socially dangerous consequences. In addition to such irreparable damage as death, causing harm to the health of the victim, a serious consequence is the destruction of the institution of the family. This entails homelessness of children with all its negative consequences. As a result of the ever deeper penetration of violence into the life of the family, its morality is destroyed, children are involved in the early consumption of alcohol and drugs, and prostitution. All these negative consequences make it necessary to pay attention to the problems of counteracting domestic violence.

Starting a theoretical analysis of such a phenomenon as domestic and domestic violence, it is necessary to determine the definition, the essence of domestic violence from a criminal law point of view. The concept of domestic violence is formed from two components - violence and family, as well as domestic relationships between the perpetrator of violence and the victims of criminal violence.

Turning to the general characteristics of the elements of the compound concept as domestic violence, one should begin with a definition of the concept of "violence". In the current criminal legislation, the disclosure of the content of this term is not normatively fixed, although it is used by the legislator quite actively in determining the objective side of criminal acts directed against the individual, family and minors, constitutional and other rights and freedoms of man and citizen, etc. Since the composition of a criminal offense is a system (set) of objective and subjective signs of an act that characterizes it as a separate type of offense described by a specific criminal law norm, then each sign in it is interconnected with others. In particular, the connection between the method of committing a criminal offense and other signs of the objective side and the object of the criminal offense is obvious. So, for example, violence as a way of committing an act presupposes the object of its influence - the personality of the victim, therefore, it is possible only in crimes that directly or indirectly encroach specifically on a person. However, violence as a way of committing a criminal offense (an external sign) is also interconnected with its internal signs, related both to the subjective side and to the subject of a criminal offense. Thus, violence by definition presupposes a deliberate form of guilt; in addition, violence predetermines a kind of "violent" type of personality of the offender.

S.I. Ozhegov in his dictionary gives a definition of the concept of "violence - the use of physical force against someone, coercion, oppression and lawlessness" [4, p. 356].

Violence is defined by the World Health Organization as the intentional use of physical force or power, whether actual or in the form of a threat, directed against oneself, another person, group of people or community, which results (or is highly likely to do so) to bodily injury, death, psychological trauma, developmental disabilities or various kinds of damage" [5, p.5]. In domestic and foreign criminal law science, the concept of violence has repeatedly become the object of study, but a unified definition has not been developed that fully reveals all its features. Let's take a look at a few points of view. A.A. Piontkovsky understands violence as "the impact on a person, consisting in any coercion of him to actions contrary to his desires" [6, p. 161]. Yu.M. Antonyan believes that violence is "the destruction of something, someone, causing damage to someone for the sake of someone or something", establishing destruction and damage as the main signs of violence [7, p. 17].

A more detailed understanding of violence in V.V. Ivanova, who considers it as a separate corpus delicti "a socially dangerous unlawful physical or mental impact on another person, committed against and in addition to his will, representing a danger to life and health ... that could result in serious bodily harm of varying severity or death" [8, p. 16].

Violence is the active behavior of a person, the use of violence in any form involves the commission of active actions by a person. Here we agree with the point of view of N.V. Mashinsky, who interprets violence as "an active conscious act of behavior of one person in relation to another, directed against his free will, causing or capable of causing harm to interests protected by criminal law" [9, p. 10].

Studying violence from a legal point of view, S.M. Rakhmetov defines it as follows: "violence is the physical or mental impact of one person on another, violating the right to personal in-

tegrity guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan” [10, p.130]. E.S. Merzadinov, E.E. Kazhenov and A.S. Kazhenov understands violence as “a physical or (and) mental impact on the victim, who is in a state of oppression” [11, p.52].

An interesting approach is taken by Isham, L., Hewison, A. and Bradbury-Jones, C. in their work on the manifestation of violence of older people in relation to their caregivers, considering two main ways of understanding and studying violence and abuse as a "symptom of the disease" or as an "act of ill-treatment" [12]. Exploring the problems of conceptualization of violence in close relationships, Fagerlund, M., Houtsonen, J., Notko, M. and Husso, M. consider violence in close relationships to a term that partially coincides with the more commonly used terms “domestic violence”, “violence in family” and “intimate partner violence” [13].

The above definitions of violence testify to the diversity of conceptual and methodological approaches to the theoretical understanding of this legal institution. Based on the analysis, we offer the author's understanding of violence in criminal law in the interpretation and edition, which allows its consolidation in the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Violence is an external on the part of another person (persons), intentional and unlawful influence on a person (group of persons), carried out in addition to or against his (their) will and capable of inflicting physical, mental harm on him and (or) limiting his freedom of action or otherwise will. From a criminological point of view, violence appears to us as one of the manifestations of aggression, i.e. the orientation of the personality of the offender to inflict harm (physical, mental) on the victim, in order to achieve his goal.

Family and domestic criminal violence according to the way it is committed is of two types: physical violence and mental violence. In addition, by its nature, domestic violence is divided into such types as economic and sexual violence.

As mentioned above, the second part of the concept of criminal violence in the domestic sphere is the relationship between the person who uses violence and the victims of this violence. Relationships can relate to the family or household sphere, in order to clearly establish the object and subject of research, it is necessary to establish differences in them.

The legislation of the Republic of Kazakhstan does not contain the concept of a family member, however, according to subparagraph 21) of paragraph 1 of Art. 1 of the Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 “On marriage (matrimony) and family” the following definition of family is given: “family is a circle of persons connected by property and personal non-property rights and obligations arising from marriage (matrimony), kinship, property, adoption (adoption) or another form of adoption of children for upbringing and designed to help strengthen and develop family relations” [14]. Based on this definition of a family, family members should be recognized as a circle of persons bound by property and personal non-property rights and obligations arising from marriage (matrimony), kinship, property, adoption (adoption) or other form of adoption of children for upbringing. These persons are in family relations with each other, according to the law, first of all, family members enter into family relations. As E.A. Musabekov and S.M. Saparalieva, defining the causes of family conflicts, states that “family violence occurs in order to gain full power and control over the injured party. The abuser may list various reasons for the violent act, but all of them are not really among the real reasons for the violence. The main force driving the offender is the desire to establish complete power over a partner, child, other family member. [15, p.41].

In domestic legislation, the concept of family and domestic relations is normatively enshrined in a note to Art. 73 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses, where the following definition is given: “Family and household relations for the purposes of this Code are understood to mean relations between spouses, former spouses, persons living or living together, close relatives, persons having a common child (children) ” [16]. From this definition it follows that the concept of “family and domestic relations” is wider than family relations, since its sphere of influence covers a wider range of people. The concept and circle of close relatives is given in subparagraph 13 of article 1 of the Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 “On marriage (matrimony) and family”, which include “parents (parent), children, adoptive parents

(adopters), adopted (adopted), full-blooded and not full-blooded brothers and sisters, grandfather, grandmother, grandchildren” [14].

It should be noted that the above definition of family and domestic relations is incomplete, because domestic relations bind not only former spouses, persons living together outside of marriage, but also some other persons. In this regard, household relations can also include relations that arise between persons living together, but not married, as well as persons who have a common child or children, regardless of whether they were previously married or not. Neighbors are also in domestic relations with each other, so if a violent criminal offense is committed by one neighbor against another, it will be classified as domestic violence, although they are not in family relations with each other. Family relations do not include, for example, relations between the owner of the apartment and the housekeeper, between the driver, the security guard, the nanny, the gardener and the person who hired them. The relationship between them is domestic, therefore, violence used by one of the participants in domestic relations against another is recognized as domestic violence.

Thus, a domestic criminal offense is recognized as a socially dangerous act provided for by the criminal law, committed in the sphere of everyday life of people for motives that arose on the basis of personal and domestic relationships between the perpetrator and the victim, and causing physical, moral or property damage.

Criminal acts of violence affect the most important and significant values for every person - his life and health, and the dangerous consequences of this violence often cannot be compensated by any means. Therefore, the danger of domestic violence in the modern period is increasing, and therefore, the problems of effective counteraction to it are becoming more and more urgent. One of the effective measures to counter domestic violence is the improvement of criminal legislation.

For theoretical understanding in order to successfully counter the considered negative phenomenon, first of all, it is necessary to understand the definition of domestic violence. The definition of the concept of domestic violence is necessary for the correct definition of the object of study and the application of the norms of criminal law, where the commission of criminal violence in the sphere of family and domestic relations will be indicated as a sign of the main structure or a qualifying sign. Therefore, we propose the following wording of the concept of domestic violence as - intentional unlawful influence of a person in the sphere of family and domestic relations, expressed in direct physical or psychological impact on another subject (other subjects) of family and domestic relations, causing physical, mental or property damage to the victim person for whom criminal liability is provided.

References

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted on August 30, 1995 at the republican referendum) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017178#activate_doc=2
2. Speech by the Head of State K.K. Tokayev at a meeting of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan "Lessons of the "Tragic January": The unity of society is a guarantee of independence" // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34346640&pos=1;404#pos=1;404
3. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of January 10, 2022) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М., 2016. – 890 с.
5. World Health Organization & Office of World Health Reporting. (2002). The world health report 2002: reducing risk, promoting healthy lifestyles: an overview. World Health Organization. // Internet resource: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/89781>
6. Пионтковский А.А. Преступления против личности. – М., 1938. – 350 с.
7. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество. – М., 2001. – 186 с.
8. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для вузов. – М., 2002. – 112 с.
9. Машинская Н.В. Насилие в семье. (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Автореферат к.ю.н.:12.00.08 - М., 2001. – 29 с.
10. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – Нур-Султан, №5 (63) – 2020. – С.127-134

11. Мерзадинов Е.С., Каженов Е.Е., Каженова А.С. Уголовные правонарушения против личности: Учебное пособие – Алматы, 2020. – 145 с.
12. Isham, L., Hewison, A., Bradbury-Jones, C. When Older People Are Violent or Abusive Toward Their Family Caregiver: A Review of Mixed-Methods Research (2019) *Trauma, Violence, and Abuse*, 20 (5), pp. 626-637. //Internet resource: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85054665662&doi=10.1177%2f1524838017726425&partnerID=40&md5=DOI:10.1177/1524838017726425>
13. Fagerlund, M., Houtsonen, J., Notko, M., Husso, M. Conceptualising Violence in Close Relationships: Discrepancies Between Police Conceptions and the Letter of the Law in Finland (2020) *European Journal on Criminal Policy and Research* // Internet resource: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85085993621&doi=10.1007%2fs10610-020-09448-1&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/s10610-020-09448-1>
14. The Code of the Republic of Kazakhstan on Marriage (Matrimony) and Family (26 December, 2011. No. 518-IV, has been amended by the 2021) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31583872#activate_doc=2
15. Мусабеков Е.А, Сапаралиева С.М. Проблемные вопросы привлечения к административной-ответственности за правонарушения в сфересемейно-бытовых отношений // *Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова*. – 2021. – №2 (67). – С.39-46.
16. The Code of the Republic of Kazakhstan «On Administrative Infractions» (July 5, 2014 № 235-V, has been amended by the 2021) // Internet resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35064094#activate_doc=2

Information about the authors

Abilkassym Aidana Kulankadyrkyzy – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, senior lieutenant of police.

Bimoldanov Yerzhan Malaevich – head of the faculty for training the management staff of the Internal Affairs Directorate of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, PhD in Law, Associate Professor (Associate Professor), Police Colonel.

Әбілқасым Айдана Құланқадырқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция аға лейтенанты.

Бимолданов Ержан Малаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ІО басшы құрамын даярлау факультетінің бастығы (факультет №1), заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Әбілқасым Айдана Құланқадырқызы – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, старший лейтенант полиции.

Бимолданов Ержан Малаевич – начальник факультета подготовки руководящего состава ОВД (факультет №1) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

К.Ш. Жакенов¹, А.С. Ибраева², Л.С. Серикова³

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал, Қазақстан

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУДА ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы өзекті мәселелердің бірі кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады, өйткені жыл сайын кәмелетке толмағандар арасында жасалған құқық бұзушылықтардың саны артып келеді. Бұл мәселені шешуде білім беру мекемелері мен Ішкі істер органдары ерекше рөл атқарады. Олардың қызметі балалардың құқықтарын қорғау және жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу болып табылады. Зерттеудің мақсаты кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алуға байланысты проблемаларды талдау, жалпы білім беру ұйымдарының (мектептердің) және Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі бөлімшелерінің кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алуды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға мүмкіндік беретін теориялық тәсілдерді негіздеу. Мақалада кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын-алу бойынша білім беру мекемелері мен Ішкі істер органдарының отандық және шетелдік тәжірибесі талданып, оның пайда болу дәрежесі сипатталған. Сондай ақ Қазақстан Республикасында аталған мәселені құқықтық реттеу әдісі қарастырылған. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандар істері жөніндегі бөлімшелері қызметінің негізгі бағыттарын зерделеу нәтижелері және олардың қылмысының деңгейі туралы статистикалық мәліметтерді талдау нәтижелері ұсынылып, бұл мәселе бойынша қорытындылар жасалып, мүмкін болатын шешімдердің жобалары ұсынылды.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандардың қылмысының алдын алу, құқық бұзушылық, бала құқықтары, жеке тұлға, тәрбие, ішкі істер органдары, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторы.

Роль органов внутренних дел в профилактике правонарушений среди несовершеннолетних

На сегодняшний день одной из актуальных проблем в Республике Казахстан является профилактика правонарушений среди несовершеннолетних, так как с каждым годом увеличивается количество правонарушений, совершенных среди несовершеннолетних. Особую роль в решении этой проблемы играют образовательные учреждения и органы внутренних дел. Их деятельность заключается в защите прав детей и профилактике правонарушений среди подростков. Целью исследования является анализ проблем, связанных с профилактикой правонарушений среди несовершеннолетних, обоснование теоретических подходов общеобразовательных организаций (школ) и подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел, позволяющих организовать и осуществлять профилактику правонарушений среди несовершеннолетних. В статье проанализирован отечественный и зарубежный опыт образовательных учреждений и органов внутренних дел по профилактике преступности несовершеннолетних и описана степень ее возникновения. Также в Республике Казахстан предусмотрен метод правового регулирования данного вопроса. Представлены результаты изучения основных направлений деятельности

подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел и анализа статистических данных об уровне их преступности, сделаны выводы по данному вопросу, представлены проекты возможных решений.

Ключевые слова: профилактика правонарушений несовершеннолетних, преступление, права ребенка, личность, воспитание, органы внутренних дел, участковый инспектор полиции по делам несовершеннолетних.

The role of Internal affairs bodies in the prevention of juvenile delinquency

Today, one of the urgent problems in the Republic of Kazakhstan is the prevention of offenses among minors, as the number of offenses committed among minors increases every year. Educational institutions and internal affairs bodies play a special role in solving this problem. Their activity is to protect the rights of children and the prevention of offenses among adolescents. The purpose of the study is to analyze the problems associated with the prevention of offenses among minors, to substantiate the theoretical approaches of general education organizations (schools) and juvenile affairs units of the internal affairs bodies, allowing to organize and carry out the prevention of offenses among minors. The article analyzes the domestic and foreign experience of educational institutions and internal affairs bodies in the prevention of juvenile delinquency and describes the degree of its occurrence. The Republic of Kazakhstan also provides a method of legal regulation of this issue. The results of the study of the main activities of the juvenile affairs units of the internal affairs bodies and the analysis of statistical data on the level of their crime are presented, conclusions are drawn on this issue, and projects of possible solutions are presented.

Keywords: prevention of juvenile delinquency, crime, child rights, personality, upbringing, internal affairs bodies, district police inspector for minors.

Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басым бағыттарының бірі Қазақстан Республикасының Конституциясында, халықаралық шарттарда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде бекітілген Бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 жарлығы кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу шаралары жүйесін жетілдіру мәселелерін қоса алғанда, бірқатар күрделі мәселелерді шешуді ұсынады. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуды әлемдік қауымдастық қылмысқа қарсы күрестің негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырады. Қазақстандағы кәмелетке толмағандардың қылмысы мәселесі көптеген қызметтердің күш-жігеріне қарамастан, шешілуі қиын мәселелердің бірі болып қала береді. Құқық бұзушылықтың алдын алумен әртүрлі сипаттағы мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар айналысады. Олардың құрамында осы жұмыс желісі бойынша мамандандырылған бөлімшелер жұмыс істейтін Ішкі істер органдары маңызды рөл атқарады. Ішкі істер органдарымен бұл бағытта жұмыстар тұрақты жүргізілуде. Әрбір мемлекет әрбір баланың, әрбір жасөспірімнің өз елінің нағыз азаматы болып өсуіне мүдделі. Мемлекеттің қылмыстық саясаты қылмысты бақылаудың негізгі бағыттары мен нысандарын, қылмыстық қол сұғушылыққа қарсы күрес жүргізуге уәкілетті мемлекеттік органдар қызметінің нормаларын, әдістерін, міндеттері мен мазмұнын айқындайды. Қылмыстық саясат тұтастай алғанда жеке адамды, адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын, меншікті, басқару тәртібін, сот төрелігін, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қорғауға бағытталған. Сондықтан қылмыстық саясатты дұрыс қалыптастыру қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларының бірі болып табылады, мемлекеттің тұрақтылығына және азаматтық қоғамның қалыптасуына ықпал етеді. Ол қылмыстық жауапкершілік мәселелерін шешудегі қылмыстық заңнаманың мазмұнын айқындайды, қылмыстық жазалардың мақсаттарын, жүйесі мен түрлерін, жазадан босату мүмкіндігі мен негіздерін, сондай-ақ кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алу шаралары жүйесін жетілдіру мәселелерін белгілейді. Бұл кездейсоқ емес, өйткені қазіргі уақытта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын - алуды

әлемдік қауымдастық қылмысқа қарсы күрестің негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырады.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын-алу мәселесі ерекше белсенділік танытатын және болашаққа бағытталған қоғамның бөлігі ретінде саяси, қаржылық немесе әлеуметтік компонентке қарамастан барлық мемлекеттер үшін өзекті, өйткені олардың тарихи дамуының белгілі бір кезеңдерінде барлық мемлекеттер оған тап болады.

Көптеген елдерде әртүрлі тарихи кезеңдерде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алуға қатысты жеткілікті түрде пәрменді заңдар әзірленді, ал қазіргі уақытта кәмелетке толмағандармен алдын алу жұмыстарының алуан түрлі нысандары мен әдістері өте тиімді пайдаланылады, осыған байланысты мұндай қызметті ұйымдастыру табиғи қызығушылық тудырады. Еуропа, Америка, Канада, Жаңа Зеландия елдерінің заңнамасы контекстінде кәмелетке толмағандарға қатысты құқық бұзушылықтың алдын алу идеяларының эволюциясын қадағалау кезінде заңнаманы біртіндеп ізгілендіру байқалады [1, 56 б.].

Тарихи тұрғыдан алғанда, 1846 жыл кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алудың шетелдік жүйесінің даму жылы деп танылды, бұл жылы АҚШ-тағы кәмелетке толмаған құқық бұзушылар үшін алғашқы реформаторлар Массачусетс штатында ашылды, кейінірек Англия 1854 жылы түзету мектептері туралы Заң қабылдады. Сондай-ақ халықаралық деңгейде кәмелетке толмағандардың құқықтары, оның ішінде құқық бұзушылықтардың алдын алу аспектісінде 1924 жылы Ұлттар Лигасы қабылдаған «Бала құқықтары» Женева декларациясында көрініс тапты. [2, 6 б.].

Еуропа елдері, сондай-ақ АҚШ, Канада, Жаңа Зеландия және Австралия елдерінің заңнамасы Қазақстан Республикасының заңнамасымен салыстырғанда қоғамдық қатынастар, мәдени дәстүрлерге және тәрбие мәдениетіне негізделген профилактикалық жүйеге ие. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысты шет мемлекеттердің тәжірибесіндегі маңызды жетістік деп кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған көптеген заңнамалық нормаларды тануға болады. Мысалы, АҚШ-та кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын-алу саласы кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын-алу және құқық бұзушылықтың алдын-алу Заңымен реттеледі (2002 ж.) [3], кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын-алу саласындағы бірыңғай кешенді тәсілді анықтайды, мемлекеттік және жергілікті жүйелер мен органдардың өзара іс-қимылын жақсарту мақсатында мемлекеттік бағдарламаларды, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстарын қолдауды қамтамасыз етеді.

Канададағы кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алудың қалпына келтіру моделінің жүйесі 1998 жылғы ювеналды әділет басқармасының стратегиясымен реттелді, оның мақсаты жастар арасындағы қылмыстың алдын алу, кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды оңалту және реинтеграциялау болып табылады [4]. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық туралы Заң (2003 ж.) Канадада кәмелетке толмағандар ісі бойынша оңалту және соттан тыс саясаттың негізін қалады, кейбір жағдайларда кәмелетке толмағандарды ересек соттарға ауыстыру мүмкіндігін күшейтті, түзеу мекемелерінде ұстаудың орнына кәмелетке толмағандарға тағайындалуы тиіс жазаның бірқатар жаңа түрлерін енгізді.

Жаңа Зеландияда балалар, жастар және отбасылар туралы заңы 1989 жылы қабылданды. Бұл заңда кәмелетке толмағандармен жұмыс істеудің принциптері мен рәсімдерін белгілейді. Оның мақсаты- қылмыс жасады деп айыпталған кәмелетке толмағандарды қылмыстық іс жүргізу жүйесінен әлеуметтік тәсілге негізделген балама жүйеге ауыстыру. Осы заңның негізгі қағидаттары: мүмкіндігінше қылмыстық іс жүргізуге балама қолдану керек; құқық бұзушылыққа қарсы іс-шаралар барысында отбасы мен отбасылық байланыстарды нығайтуды, олардың кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықпен күресу қабілетін ынталандыруды көздейді; құқық бұзушының жасы кіші болуы жазаны

жеңілдететін мән-жай ретінде қарастырылады; жаза қолдану барысында жеңіл жаза қолдану ұсынылды (бұл ретте жәбірленушінің мүдделерін сақтай отырып).

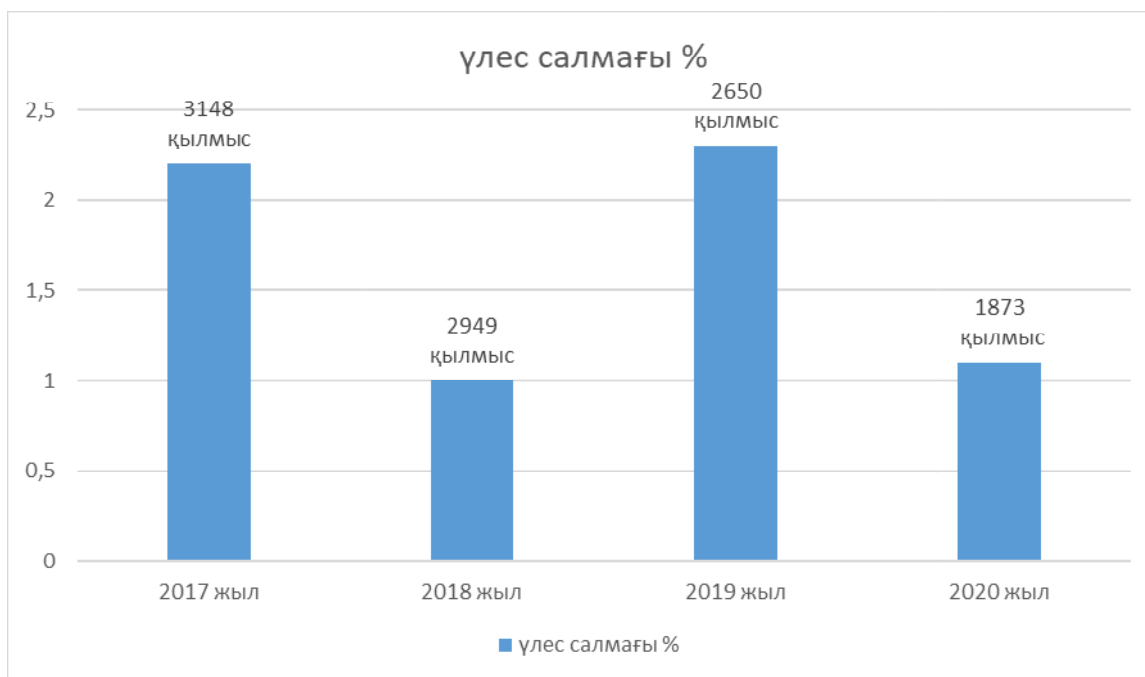
Германияда кәмелетке толмағандарға қатысты заңнама кәмелетке толмағандарды қорғау туралы заңмен (2002 ж.) және ювеналды әділет басқармасы туралы заңмен (1991 ж.) ұсынылған, онда тәрбиелік сипаттағы шаралар ретінде қызмет ете алатын және жеке тұлға үшінде қоғам үшінде маңызды қасиеттерді дамытуға бағытталуы керек мәселелер қарастырылған.

Ал біздің мемлекетімізде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алуда Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №591 «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңы маңызды рөл атқарады [5] ол кәмелетке толмағандардың қадағалау және құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесіне кіретін органдардың тізбесін белгілейді. Сонымен қатар баланың құқықтарын қорғауда Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңы рөл атқарады [6]. Осы заңның 36-бабында мемлекеттік органдарға, жеке және заңды тұлғаларға баланы оның денсаулығына, имандылық жағынан және рухани дамуына зиян келтіретін әлеуметтік ортаның, ақпараттың, насихат пен үгіттің теріс ықпалынан қорғауға міндетті етеді.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алудың басты мақсаты, жас ұрпақты барынша қоғамдық және моральдық сауықтыру болып табылады. Алдын алу бойынша қабылданатын шаралар, егер оларды жүзеге асыру кезінде профилактикалық контингенттің ерекшелігі, оның өмір салты мен қызмет саласының ерекшеліктері ескерілсе, жоғары тиімді болып саналады. Бұл шаралардың мақсаты жеке тұлғаның өзгеруіне қол жеткізу арқылы әлеуметтік ортаны өзгерту. Ал алдын алу тиімділігінің төмендеуіне әкелетін факторға келетін болсақ - кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алумен айналысатын ұйымдар арасында тығыз байланыстың болмауы. Қарастырылған қылмыс санаты үшін ең тиімдісі - кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың ерте алдын-алуы, бұл педагогика, психология және криминология сияқты ғылымдардың «қиылысу саласы» ретінде әрекет ететін күрделі ғылыми проблема. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың ерте алдын алу тұжырымдамасы өткен ғасырдың алпысыншы жылдарының ортасында ғылыми айналымға енгізілді [7].

Бүгінгі таңда жасы кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстарға дұрыс әлеуметтік құқықтық баға беріп, дұрыс түсіну үшін ерекше криминологиялық проблема болып табылатын барлық қылмыстылықтың арнайы құрылымдық бөлігі ретінде қарастыру қажет. Оларға қарсы жасалатын қылмыстылығының негізгі көрсеткіштерін талдау маңызды. Талдау нәтижесінде біз қылмыстылықтың себеп-салдарын анықтап қана қоймай, оның алдын-алудағы нақты жалпы және арнайы шараларды жүзеге асыра аламыз [8]. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықпен күрестің тиімділігі қиын отбасылардағы отбасылық жағдайдың жақсаруына, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты анықтайтын отбасындағы жағдайларды, келеңсіз құбылыстарды жою үшін қолданылатын жалпы және арнайы шаралардың тиімділігі мен қарқындылығына тікелей байланысты. Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарға қарсы күресте оның алдын алуға, кәмелетке толмағандарға әлеуметтік көмек көрсетуге ерекше назар аудару керек, өйткені олар өз беттерімен мәселені шеше алмайды. Бұған жетім балалар немесе деморализацияланған отбасындағы балалар кіреді. Бұл көмек неғұрлым тезірек көрсетілсе, соғұрлым олардың қылмыстық жолға түспеу ықтималдығы жоғары болады. Жасөспірімдердің жасы ұлғайған сайын оларды тәрбиелеу қиынға соғады. Біздің қиын өтпелі заманда жас ұрпақтың дені сау болып өсу өте маңызды. Қолда бар статистикалық деректерге сәйкес тұтастай Республика бойынша кәмелетке толмағандар қылмысының үлес салмағы 1,1% - ды құрайды.

Республика бойынша аяқталған қылмыстық істер бойынша кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтардың көрсеткіштері

Жоғарыда келтірілген кестелерде біздің еліміздегі кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың динамикасы екіұшты болып көрінетінін көруге болады. Талдау көрсетілген уақыт кезеңінде кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтардың саны артып, азаятынын көрсетеді [9].

Қоғам мен ел тарихының белгілі бір сәттерінде қылмыстың артуы немесе керісінше төмендеуі мүмкін. Мұндай кезеңділік объективті де, субъективті де көптеген факторлардың нәтижесі болып табылады. Әдетте, өтпелі қоғамда, өндірістің құлдырауы, экономика мен әлеуметтік саланы реформалау процесі жүріп жатқан кезде, қоғамның қарқынды әлеуметтік стратификациясына және халықтың көп бөлігінің өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне алып келеді [10].

Отбасылық және мемлекеттік қамқорлықтың жоқтығы, жастардың өміріне тиісті бақылаудың болмауы, соның салдарынан олардың келеңсіз мінез-құлықтарынан көрінеді. Бүгінгі күні кәмелетке толмағандар тәртіпсіздіктерге, топтық бұзақылыққа және де басқа қылмыстарға қатысып, қоғамға қауіп төндіруде. Олар өз мақсаттарына жету үшін ештемеден аянбайды. Сонымен қатар, жасөспірімдердің уақытын бос өткізулері оларды қылмыстық ортаға тап болуына да әсер етуде.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша нәтижелі жұмыс жүргізуге кедергі келтіретін жағдайлардың бірі қоғамға жат әрекетке барған жасөспірімдердің 70 пайызы өздерінің қылмыстық ортаға қайта оралуы болып табылады. Олардың қоғамға түрлі сылтаулармен қарсы тұру шеберлігі, іс-әрекеттері ересектерден кем түспейді. Жасы үлкендерді сыйламауы, дәрекіліктің және құқықтық нигилизмнің үйлесуі олардың тарапынан жаңа, аса қауіпті қылмыстардың жасалуын тудырады. Сондықтан қазіргі жасөспірімдер арасындағы зорлық-зомбылықты зерттеу мәселесі өзекті болып, жүргізіліп жатқан алдын алу шаралары жоғары деңгейде болуы тиіс.

Бүгінгі күні кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша құқық қорғау қызметінің негізгі ауыртпалығы Ішкі істер органдарына түсуде. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметі «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңымен реттеледі, онда мақсаттары, бағыттары, қағидалары айқындалады және қылмыстың алдын алу түрлері ашылады. Іс жүзінде Ішкі істер органдарының барлық қызметтері кәмелетке толмағандармен жүргізілетін профилактикалық жұмыс субъектілері болып табылады: патрульдік полиция қызметі, кезекші бөлім, криминалдық полиция, тергеу бөлімі, анықтау бөлімі, учаскелік полиция инспекторлары, кәмелетке толмағандармен жұмыс жөніндегі УПИ және т.б. Ішкі істер

органдарындағы барлық алдын алу жұмыстары арнайы шаралар болып табылады, өйткені ол құқық бұзушылық жасаған субъектіге, сондай-ақ қылмысты анықтайтын факторларға тікелей әсер етуге арналған [11].

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 «Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспектордың азаматтарға және оның құқықтары мен міндеттеріне ықпал ету нысандарын айқындай отырып, жалпы және жеке профилактика шараларын егжей-тегжейлі ашып көрсетеді [12]. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспектордың қызметін талдай отырып, кәмелетке толмағандар арасындағы профилактикалық жұмыстың келесі негізгі нысандарын бөлуге болады: өзіне сеніп тапсырылған әкімшілік аумақты қадағалау, құқық бұзушылықтар жиі болатын және қылмыс жасалатын қоғамдық орындарды патрульдеу. Білім беру мекемелерінде әкімшілік құқық негіздері бойынша кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі УПИ - ның қатысуымен тәрбие сағаттары мен іс-шаралар өткізіледі. Құқық қорғау бағытындағы қоғамдық бірлестіктерге «делинквенттік мінез-құлықтың» алдын алу процесін қамтамасыз ету шеңберінде көмек көрсетіледі.

«Делинквенттік мінез-құлық» деп әкімшілік және қылмыстық заңнамада сипатталған құқық бұзушылықтарға сырттай ұқсас немесе объективті түрде сәйкес келетін кәмелетке толмағандардың құқыққа қарсы мінез-құлқы түсініледі, алайда олардың әрекеттері әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке әкеп соқпайды, өйткені заңды тұрғыдан алғанда мұндай кәмелетке толмағандар қабілетсіз, яғни оларға қатысты құқықтық жазалау шаралары қолданылмайды [13].

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі УПИ-ның алдын алу қызметінің басым нысаны жасөспірімдермен және олардың ата-аналарымен жеке жұмыс болып табылады. Шын мәнінде, бұл тек Ішкі істер органдарының назарына түскен адамдармен жеке қарым-қатынас қана емес, сонымен қатар мемлекеттік органдармен және қоғамдық бірлестіктермен тығыз қарым-қатынасы арқылы жасөспірімдермен құқық бұзушылықтың алдын-алуы бойынша жұмыс жасау болып табылады. Г.А. Аванесовтің айтуынша «Белгілі бір адаммен профилактикалық іс-әрекетте – ең бастысы қолайлы уақытты өткізіп алмау қажет». Бұл кезде қолайлы уақыт бастапқы кезең болып табылады, тұлға әлі тұрақты көзқарастар мен әдеттерге ие болмаған кезде, белгілі бір жетістіктерге жету оңай болады [14]. Яғни жасөспірімдердің қылмыстық жолға түспеуіне педагогтардың қызметі маңызды рөл атқарады. 2019 жылы 27 желтоқсанда № 293-V Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» Заңы қабылданған болатын [15]. Осы заңның 15-бабына сәйкес педагогтің міндеттеріне құқық бұзушылықтың алдын алуға, болдырмауға және де қандайда бір құқық бұзушылық фактілері болған жағдайда ІІО-на хабарлауға міндеттейді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, жасөспірімдердің ертеңгі күні қандай болатыны бүгінгі балаларға деген көзқарасымызға байланысты екенін атап өтеміз. Сондықтан қазіргі уақытта балалармен жұмыс жасап, олардың құқыққа қайшы әрекеттерінің алдын алу болашақта қылмыстың алдын алуға оң ықпалын тигізери сөзсіз. Зерттеу нәтижелеріне талдау негізінде балалар мен кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың қылмысы мәселесін шешу бойынша келесі ұсыныстар жасауға болады:

- Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандар істері жөніндегі бөлімшелерінің жұмысын оңтайландыру үшін, ІІО қызметкерлерін қатарын педагогика саласында білімі бар қызметкерлермен толықтыру. Мұндай қызметкерлер педагогикалық жағынан да, құқықтық тұрғыдан да жалпыға бірдей жасөспірімдердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал ете алады.

- Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі УПИ-нің негізгі функцияларымен байланысы жоқ қызметке тарту фактілерін алып тастау қажет.

- Тек мектептерге ғана емес, сонымен қатар кітапханаларға және басқа да мәдени және білім беру орындарына жасөспірімдерді бірлескен іс-шараларға кәметке толмағандар істері жөніндегі УПИ-ның жиі шақыру қажет.

- Азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын жүзеге асыру және қорғау жөніндегі волонтерлік қозғалысты ұйымдардың құрамына тек кәметке толған азаматтар ғана емес, сонымен қатар позитивті, ынталы, қоғамға бейім мектеп оқушылары да қамтылуы тиіс.

- Құқық қорғау органдарының назарына түсетін балалардың ата-аналарымен профилактикалық жұмысты күшейту қажет, оның ішінде ата-аналарға педагогика және құқықтық білім негіздерін үйрету қажет. Білім беру мекемелері өткізетін түрлі қоғамдық іс-шараларға балалармен қоса ата-аналарды қатыстыру қажет болып табылады.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықтың көптігіне байланысты, мектеп мұғалімдеріне жасөспірімдер арасындағы құқық бұзушылықты алдын алу бойынша жұмыс жүргізуге құқықтық білім қажеттілікті тудырады. Осыған орай «Педагог мәртебесі туралы» Заңының №18 Педагогтің біліктілігін арттыру бабына сәйкес оқу орындарының мұғалімдеріне Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындары құқықтық біліктілікті арттыру курсы өту бойынша бағдарламаларды қарастыру.

Жүргізілген зерттеулердің талдауы көрсеткендей, кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесін шешу үшін қоғамымыздың барлық құрылымдарының біріккен және біртұтас жұмысы қажет, олардың әрқайсысы бірін-бірі толықтырып, көмек көрсетеді.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Всеобщая декларация прав человека, 1948 г.: принята резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 217(А) от 10 декабря 1948 г. Интернет-ресурс: <https://www.un.org/ru/> (дата обращения: 09.12.2021.)

2. : Конвенция ООН о правах ребенка: принята резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 44/25 от 20 ноября 1989 г. Интернет-ресурс: <https://www.un.org/ru/> (дата обращения: 09.12.2021.)

3. The Coalition for Juvenile Интернет-ресурс: <http://www.juvjustice.org/> (дата обращения: 13.12.201)

4. Oranga-Tamariki Act of 1989 Child and Youth Welfare Act of 1989 Интернет-ресурс: <https://www.legislation.govt.nz/> (дата обращения: 11.12.2021)

5. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 «Кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңы Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 11.12.2021)

6. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңы Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/>: (дата обращения: 09.12.2021)

7. Нечаева М. Детская беспризорность – опасное социальное явление // Государство и право. – 2001. – № 6.

8. Байбек М.Т. Кәметке толғандардың жыныстық тиіспеушілігіне кол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық аспектілері // «Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан» им. М. Есболатова – 2018. – №1(54). – 19- б.

9. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы <https://bala.stat.gov.kz/>: (дата обращения: 01.12.2021)

10. Рогов И.И. Криминология: Учебник. – Алматы: ТОО «Кызыгурт» баспасы», 2006

11. Зиядова Д.З. Органы внутренних дел как субъекты профилактики правонарушений несовершеннолетних: проблемы и некоторые пути совершенствования /Д.З. Зиядова //Российский следователь. – 2005. – № 4. – 37-38 б.

12. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 «Ішкі істер органдарының кәметке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы <https://adilet.zan.kz/rus/>: (дата обращения: 12.12.2021)

13. Чуносков М. А. Теоретический анализ категории «делинквентное поведение» / М. А. Чуносков // Вестник академии знаний. – 2013. – № 4 (7). – 154–158 б.

14. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М.: 1980. — 526 б.

15. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI «Педагог мәртебесі туралы» Заңы Интернет-ресурс <https://adilet.zan.kz/>: (Дата обращения: 11.12.2021)

Авторлар туралы мәліметтер

Жакенов Қасымбек Шаукатович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейін білім беру факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Ибраева Алуа Саламатовна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Серикова Ляззат Сериковна – М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті заң пәндері кафедрасының меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты.

Жакенов Қасымбек Шаукатович – докторант факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, капитан полиции

Ибраева Алуа Саламатовна – доктор юридических наук, профессор КазНУ им. Аль-Фараби.

Серикова Ляззат Сериковна – заведующая кафедрой права Западно-Казахстанского государственного университета имени М. Утемисова, кандидат исторических наук.

Zhakenov K.Sh . – doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, Almaty Academy named after M. Esbulatov at the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan Master of Law, Police Captain.

Ibrayeva A.S. – doctor of Law, Professor Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty.

Serikova Lyazzat Serikovna - Head of the Department of Law of the West Kazakhstan State University named after M. Utemisov, Candidate of Historical Sciences.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL
PROCEDURE, CRIMINALISTICS,
OPERATIONAL INVESTIGATIVE
ACTIVITIES**

Р.Б. Тапалова¹, Қ. Аратұлы¹, Т.А. Кирсанова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

НАУЧНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ КЛАССА СУДЕБНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ

В данной статье рассмотрена важность классификации судебно-экологических экспертиз, при разрешении вопросов по делам об экологических правонарушениях. Также обозначено, что судебно-экологические экспертизы имеют специфику, практически во всех случаях они являются комплексными. Это комплекс различных видов по объектам экспертиз, но объединяет их всех не только объекты природы, окружающая человека среда, но и задачи, связанные с установлением факта причинения вреда природе. В статье приведены классификации А.Р. Шляхова, Е.Р. Россинской, К. Шакирова, которые представляют научный интерес, предлагаемые ими системы экологических экспертиз свидетельствует о сложности и многообразии экспертных специализаций. Предмет, объекты, задачи и методы – вся эта совокупность понятий раскрывают сущность класса судебной экспертизы и индивидуальную характеристику каждого класса, рода и вида судебной экспертизы. Предложили выделить в классе роды по составляющим природу Земли компонентов, далее в рамках каждого рода выделять виды экспертиз в зависимости от свойств.

Ключевые слова: классификация, класс, судебно-экологическая экспертиза, экологическая экспертиза, род экспертиз, вид экспертиз, окружающая среда, экологическое состояние.

Сот экологиялық сараптаманың ғылыми классификациясы

Бұл мақалада экологиялық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша мәселелерді шешу кезіндегі сот-экологиялық сараптамаларды жіктеудің маңыздылығы қарастырылған. Сондай-ақ, сот-экологиялық сараптамалардың нақтылығы, барлық дерлік жағдайларда күрделі екендігі көрсетілген. Бұл әртүрлі типтегі сараптама объектілерінің кешені, бірақ олардың барлығы табиғи объектілерді, адамды қоршаған ортаны ғана емес, сонымен бірге табиғатқа зиян келтіру фактісін анықтаумен байланысты міндеттерді де біріктіреді. Мақалада А.Р. Шляхов, Е.Р. Россинская, К. Шәкіровтың ғылыми қызығушылық тудыратын классификациялары берілген, олар ұсынатын экологиялық сараптама жүйелері сараптамалық мамандықтардың күрделілігі мен әртүрлілігін көрсетеді. Пәні, объектілері, міндеттері мен әдістері – бұл ұғымдардың тұтас жиынтығы сот сараптамасы класының мәнін және әрбір сыныптың, сот сараптамасының түрі мен түрінің жеке ерекшеліктерін ашады. Сыныпта Жер табиғатын құрайтын құрамдас бөліктеріне қарай тұқымдастарды ажырату, содан кейін әрбір тектің ішінде қасиеттеріне қарай сараптама түрлерін ажырату ұсынылды.

Түйінді сөздер: жіктеу, класс, сот-экологиялық сараптама, экологиялық сараптама, сараптама түрі, сараптама түрі, қоршаған орта, экологиялық жағдай.

Scientific classification of the class of forensic environmental expertise

This article discusses the importance of the classification of forensic environmental examinations when resolving issues in cases of environmental offenses. It is also indicated that forensic environmental examinations are specific, in almost all cases they are complex. This is a complex of various types of examination objects, but they all unite not only natural objects, the human environment, but also the tasks associated with establishing the fact of causing harm to nature. The article presents the classifications of A.R. Shlyakhov, E.R. Rossinskaya, K. Shakirov, which are of scientific interest, the systems of ecological expertise they offer indicate the complexity and variety of expert specializations. Subject, objects, tasks and methods - this

whole set of concepts reveal the essence of the class of forensic examination and the individual characteristics of each class, kind and type of forensic examination. It was proposed to distinguish in the class the genera according to the components that make up the nature of the Earth, then, within each genus, to distinguish the types of examinations depending on the properties.

Key words: classification, class, forensic ecological expertise, ecological expertise, type of expertise, type of expertise, environment, ecological state.

Расследование правонарушений в сфере экологии без назначения и производства судебных экспертиз немыслимо. В зависимости от вида правонарушения будь то - нарушение экологических требований к хозяйственной или иной деятельности; нарушение экологических требований при обращении с экологически потенциально опасными химическими или биологическими веществами; незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных или растений т.д., проводятся самые различные экспертизы, это могут трасологические, баллистические, взрыво-технические, экономические, биологические экспертизы, экспертизы материалов, веществ, и т.д. Но среди всех назначаемых на практике экспертиз по делам об экологических правонарушениях, есть экспертизы, разрешение вопросов в которых имеют прямое отношение к экологии.

Проводимые на практике судебно-экологические экспертизы имеют специфику, практически во всех случаях они являются комплексными, заключается это в том, что для решения задач, поставленных на разрешение такой экспертизы, необходимо привлечение специалистов различных профилей – сотрудники НИИ, организаций – это могут быть биологи, ихтиологи, орнитологи, ветеринары, зоологи, почвоведы и т.д. Это комплекс различных видов по объектам экспертиз, но объединяет их всех не только объекты природы, окружающая человека среда, но и задачи, связанные с установлением факта причинения вреда природе.

Совершенно справедливо А.Р. Шляхов выделяет их как самостоятельный класс. Основанием для выделения именно как класса экспертиз, лежит совокупность составляющих - объекты исследования, задачи, методология исследования. Далее, деление на роды, виды экспертиз связано с детализацией объектов окружающего человека материального мира по их свойствам. По мнению А.Р. Шляхова, класс экологических экспертиз состоит из следующих родов – судебная экспертиза среды, окружающей человека; судебная экспертиза биоценоза растительного мира; судебная экспертиза биоценоза животного мира; судебная экспертиза эффективности охраны представителей животного и растительного мира от истребления человеком и воздействия его производственной деятельности (браконьерство, уничтожение лесов, приводящее к истреблению животных, осушение водоемов и т.д.); судебная экспертиза эффективности охраны природных ресурсов: почв, полезных ископаемых, вод, воздушной среды [1, с. 8].

Другая точка зрения сформирована намного позже в 90-е годы. Е.Р. Россинская в своей монографии в классе судебно-экологической экспертизы выделяет следующие роды:

- 1) судебная экспертиза экологического состояния почвенно-геологических объектов;
- 2) судебная экспертиза экологического состояния биогеоценозов;
- 3) судебная экспертиза экологического состояния водных объектов;
- 4) судебная экспертиза экологического состояния атмосферного воздуха;
- 5) судебная экспертиза радиационной обстановки;
- 6) судебная экспертиза воздействия хозяйствующего субъекта на окружающую среду и др. [2].

К. Шакиров традиционный класс судебно-экологической экспертизы не выделяет, а предлагает признать лишь видом представленных им классов либо одного из родов экспертиз. Поясняя, что в одних случаях, например при исследовании природы или состояния объектов данной экспертизы, могут применяться криминалистические познания; для оценки же возможного ущерба, нанесенного в результате событий техногенного характера, познания экономические; установление технических причин происшедшего события экологического характера может осуществляться инженерно-техническими исследованиями; и т.д. [3].

Становление класса судебных экологических экспертиз не может отличаться от исторического пути формирования других экспертиз, ставших традиционными, и к настоящему

времени, имеющими теоретические и практические основы, например, как это происходило с почерковедческой экспертизой или баллистической и другими экспертизами.

Понятно, что класс судебных экологических экспертиз должен состоять из большого количества родов и видов экспертиз.

Предмет, объекты, задачи и методы – вся эта совокупность понятий раскрывают сущность класса судебной экспертизы и индивидуальную характеристику каждого класса, рода и вида судебной экспертизы.

Предмет судебной экологической экспертизы может быть общий и частный. Общий предмет позволяет характеризовать данный класс экспертиз. Предметом класса судебной экологической экспертизы являются факты, обстоятельства гражданского, административного или уголовного дела, подлежащие установлению с помощью специальных знаний. Речь идет о знаниях в области естественных и инженерных наук, связанных с природой и его компонентами, охраной окружающей среды от действий человека, то есть, общий предмет связан с фактами посягательства на правовые нормы в сфере охраны окружающей среды. Частный же предмет родов, видов класса судебной экологической экспертизы – это закономерности свойств более узкого круга объектов, составляющих природу, в отношении которых требуется разрешения вопросов, находящихся в границах одной специальной компетенции, иными словами, речь идет о посягательствах на правовые нормы, охраняющие, например, водные ресурсы или животный мир или растительные объекты и т.д. Частный предмет и конкретные объекты исследования лежат в основе классификации экспертиз внутри класса судебной экологической экспертизы.

Объекты экологии разнообразны: живые организмы, человек, животные, растения и др., неорганический мир, земля, полезные ископаемые и др. Любой из них может оказаться под воздействием антропогенных факторов или посягательств браконьера.

Классификации А.Р. Шляхова, Е.Р. Россинской, К. Шакирова представляют научный интерес, предлагаемые ими системы экологических экспертиз свидетельствуют о сложности и многообразии экспертных специализаций.

Однако, как нам представляется, можно несколько иначе представить внутреннюю классификацию класса экологических экспертиз. Выделить в классе роды по составляющим природу Земли компонентам, далее в рамках каждого рода выделять виды экспертиз в зависимости от свойств.

К объектам видов экспертиз отнести природные компоненты, имеющие естественное происхождение, и объекты, являющимися продуктами человеческой деятельности, например, пахотная земля, в которую внесены удобрения и на которой выращен урожай; водоемы, где разводиться рыба, буровая скважина и т.д.

Возможно, учитывая многообразие природных компонентов (например, растительный или животный миры), опираясь на материнские науки и науку систематику, провести внутреннюю классификацию, для определения экспертной специализации, для определения содержания и границ научной компетенции эксперта.

На наш взгляд, внутреннюю классификацию класса судебно-экологических экспертиз можно представить, как состоящую из следующих родов экспертиз:

–судебная экспертиза экологического состояния почвенных объектов и полезных ископаемых;

–судебная экспертиза экологического состояния водных объектов;

–судебная экспертиза экологического состояния атмосферного воздуха;

–судебная экспертиза экологического состояния растительного мира;

–судебная экспертиза экологического состояния животного мира;

–судебная эколого-экономическая экспертиза;

–судебная инженерно-экологическая экспертиза.

Такие рода экспертиз, как судебная эколого-экономическая экспертиза; судебная инженерно-экологическая экспертиза включены на основании решаемых задач.

Таким образом, в общей классификации судебных экспертиз необходимо предусмотреть судебно-экологические экспертизы как класс, внести данный класс в приказ Министерства юстиции РК «Об утверждении Перечня видов судебных экспертиз, проводимых органами

судебной экспертизы, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан».

В общей классификации судебных экспертиз, нами предлагается предусмотреть судебно-экологические экспертизы как совокупность судебно-экспертных исследований по определенным состоявшимся научным направлениям – водно-атмосферная среда, растительный мир, сельскохозяйственные культуры, животный мир, инженерия, экономика природопользования, далее должна быть детализация по этим направлениям. В рамках каждого рода дифференциация должна быть соответствующая, учитывая степень сложности их составляющих, по данным материнских наук, то есть во внутренней классификации класса судебно-экологических экспертиз необходима систематизация в зависимости от степени сложности, многообразия видов компонентов природы. Систематизация по объектам компонентов окружающей среды – вводные ресурсы, атмосферный воздух, почва, флора, фауна - позволяет уточнить экспертные специализации, определить содержание научной компетенции эксперта и квалификационных требований для допуска к производству экспертиз, обоснованной выдачи лицензии на право производства экспертизы.

Таким образом, во внутренней классификации класса судебно-экологических экспертиз необходима систематизация по объектам компонентов окружающей среды – вводные ресурсы, атмосферный воздух, почва, флора, фауна – это позволяет уточнить границы экспертных специализаций, определить содержание и границы научной компетенции эксперта и квалификационных требований для допуска к производству экспертиз по экологическим правонарушениям, выдачи лицензии для производства вне экспертного учреждения.

Список использованных источников:

1. Классификация судебных экспертиз и типизация их задач. Материалы к Ученому совету. – М. 1977, с. 8-11.
2. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: Практик. пособие. – М., 1996 - 363 с.
3. Шакиров К. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории - к практике). - Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 218 с.

List of used literature:

1. Classification of forensic examinations and typification of their tasks. Materials for the Scientific Council. M. 1977, p. 8-11
2. Rossinskaya ER Forensic examination in criminal, civil and arbitration proceedings: Practice. allowance. - M., 1996 - 363 p.
3. Shakirov K. Forensic expert science: problems and solutions (from theory to practice). - Almaty: Kazakh University, 2016. - 218 p.

Сведения об авторах

Топалова Р.Б. – доктор юридических наук, профессор, КазНУ имени аль-Фараби.

Аратұлы Қ. – доктор PhD, доцент, КазНУ имени аль-Фараби.

Кирсанова Т.А. – магистрант 1-курса КазНУ имени аль-Фараби.

Топалова Р.Б. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Аратұлы Қ. – PhD докторы, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Кирсанова Т.А. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Topalova R.B. – Doctor of Law, Professor, Al-Farabi Kazakh National University

Aratuly K. – PhD, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University

Kirsanova T.A. – is a master's student of the 1st year of Al-Farabi Kazakh National University.

N.Zh. Apakhayev¹, Y.M. Bimoldanov², D.B. Bugybay³

¹Kainar Academy, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after
Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

³Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh. Yesenova,
Aktau, Kazakhstan

ON THE PROCEDURAL AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article sets out the purpose of a plea of guilt transaction, the forms of its conclusion, the legal procedure for concluding a plea of guilt transaction in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. The results were obtained using the tools of theoretical and methodological research of scientific publications devoted to the problems and issues of the implementation of a procedural agreement in accordance with the current Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, methods of comparative legal, comparative political research, content analysis of official documents, etc. The published work is a research of a recommendatory-problematic nature, which has unconditional practical significance, the novelty of raising certain questions, and is aimed at attempts to deeply study the most important problems of procedural agreement in criminal cases in modern Kazakhstan.

Key words: procedural agreement, subjects, criminal process, judicial pleadings, investigative experiment.

Қылмыстық сот өндірісіндегі іс жүргізушілік келісім туралы

Мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексінің нормаларына сай процессуалдық келісімнің мақсатына, оны жасаудың нысандарына, процессуалдық келісімді жасаудың заң бойынша тәртібі қарастырылған.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес іс жүргізу келісімін орындау мәселелеріне арналған ғылыми жарияланымдарды теориялық және әдістемелік зерттеу құралдарын салыстырмалы құқықтық, салыстырмалы саяси зерттеу әдістерін қолдану арқылы алынды. Жарияланған жұмыс ұсынымдық-проблемалық сипаттағы зерттеу болып табылады, оның сөзсіз практикалық маңызы бар, белгілі бір сұрақтарды қоюдың жаңалығы және қазіргі Қазақстандағы қылмыстық істердегі процессуалдық келісімнің аса маңызды мәселелерін терең зерттеуге талпынуға бағытталған.

Түйінді сөздер: іс жүргізу келісімі, субъектілері, қылмыстық процесс, сот талқылауы, тергеу эксперименті.

О процессуальном соглашении в уголовном судопроизводстве

В статье изложены цели процессуального соглашения, формы ее заключения, правовой порядок заключения процессуального соглашения в соответствии с положениями Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Результаты были получены инструментами теоретико-методологического исследования научных публикаций, посвященных проблемам и вопросам реализации процессуального соглашения согласно действующему УПК РК, методами сравнительно-правового, сравнительно-политического исследования, контент-анализа официальных документов и др.

Публикуемая работа представляет собой исследование рекомендательно-проблемного характера, имеющего безусловную практическую значимость, новизну постановки отдельных вопросов, и направлена на попытки глубокого изучения важнейших проблем процессуального соглашения по уголовным делам в современном Казахстане. При этом учитывая принятие в развитых странах многочисленных программных документов, направленных на развитие данного направления, указанная тематика является, безусловно, перспективной для дальнейшего научного углубления.

Ключевые слова: процессуальное соглашение, субъекты, уголовный процесс, судебные прения, следственный эксперимент.

Introduction.

Reform of the sphere of criminal proceedings is one of the main functions of the law enforcement system and also been one of the most pressing issues. At present, this issue is still being carried on. It is obvious that its specific features make this industry superior to the activities of another countries. The main reason is the requirement and the protection of the rights and freedoms of people and citizens, the interests of the state and society enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and other international documents. After all, one of the main achievements of human civilization is the emergence of judicial bodies that protect people's rights.

The state should create comprehensive conditions for the normal and effective functioning of the criminal justice sphere. However, this situation is not possible for any state. Especially in the context of globalization and integration, the adoption of laws aimed at reducing and simplifying criminal proceedings is becoming a normal practice of many states, including our neighbors. In this regard, it is necessary to take into account the positive aspects in the formation of criminal proceedings, in the introduction of Criminal Procedure legislation, taking into account the experience of a number of states in the Anglo-Saxon legal system and continental law, in order to modernize and revise the activities of domestic investigative and judicial bodies in the light of simplification and reduction of crime growth.

The main purpose of the article is to ensure criminal procedure by developing proposals for legislative improvement through the analysis of the theoretical foundations of the Institute of procedural consent in domestic criminal proceedings. The main object of the article is criminal procedural relations arising in the course of Investigation and consideration of a criminal case in court by the accused in the course of reaching an agreement with the bodies of criminal prosecution through the recognition of its guilt and cooperation. The scientific novelty of the research topic is reflected in the systematic study of the Institute of procedural agreement in order to identify the main practical and theoretical aspects of procedural agreement and the most important issues arising in the application of the norms of national and international law regulating procedural agreement in the course of consideration of the case. The results obtained, their novelty, scientific and practical significance. A comprehensive study of procedural agreement as an established institution of complete and independent law, includes different approaches in order to interpret this institution in a scientifically correct way.

Materials and methods.

The research methods of socio-political and legal sciences were used to conduct an in-depth studying of the issues mentioned in these publications:

methods of theoretical research and comparison of scientific and journalistic works related to the subject of research, i.e. analysis (clarification, distribution) and synthesis of material, consideration of the studied literary and scientific data of the information and empirical plan related to the implementation of procedural agreements in criminal cases;

Clarification of socio-economic, legal and political concepts and categories in the field of guaranteeing and ensuring the rights and freedoms of children in the territory of the parties entering into a procedural agreement in accordance with the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan;

Content analysis of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan aimed at ensuring the implementation of the procedural agreement;

The theoretical ways and empirical research are based on the article:

- first, at the beginning of the study, the actual problems and issues necessary for the study and protection of the rights and interests of subjects in the course of implementation of the procedural agreement, reflected in the Criminal Procedure norms, were identified at the same time, in the introduction of the article, the purpose and directions of scientific-methodological and empirical analysis (by summarizing data on the problem), the object and subject of the study were highlighted;

- secondly, a substantive analysis of the results was carried out, a study of normative literature and scientific views was carried out;
- third, the results of the study were summed up in order to formulate the author's own position on the identified problematic elements.

Results and discussion.

We cannot say that the existence of a legal norm regulating the formation of legislation on the application of procedural agreements in the investigation, taking into account the experience of foreign states, always allows its implementation in practice.

When determining the procedure of production in a case (procedural actions, stages and production, the general itself of the criminal process), the tasks and goals that the subject seeks to achieve through the use of procedural means and actions are of considerable importance [1, 21B.]. In most cases, the Criminal Procedure Law directly and unambiguously defines the procedure for proceedings on the case, as well as "the range of sources that can be used as evidence, the procedural procedure and methods of their investigation, the types of procedural coercive measures, including preventive measures, the conditions and procedure for their application". The law sufficiently regulates the sequence of stages of the process and the sequence of performing procedural actions at each stage" [1, p. 37]. At the same time, the body conducting criminal proceedings is offered its own initiative in choosing procedural means, determining the sequence of procedural actions within the framework of the procedure of production established by law, for example, to apply or not to apply a preventive measure, to determine the procedure for examining evidence at a court session [2, p.63].

Each stage of criminal proceedings, production, and even investigative actions has its own set goals and objectives. For example, the purpose of the stage of initiation of a criminal case is to determine the grounds necessary for conducting legal and justified proceedings in a criminal case [P. 3,245]. In the same way, investigative actions pursue certain specific goals. Each investigative action requires the presence of sufficient grounds for its conduct and certain goals. This cannot be said about a number of investigative actions, but their goals are quite sufficient, fully defined in many scientific studies, and the authors of these works have repeatedly proposed to enshrine them in law. For example, Article 235 "arrest of postal and Telegraph items, their verification and receipt" and Article 237 "listening and recording conversations and words" do not specify the purpose of the actions, but only the grounds on which sufficient information is explained about the possibility of achieving the purpose of the investigative action.

Paragraph 2.9 of the concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for 2010 and 2020, approved by the decree of the first president of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858, opposes the legislative development of the Institute of procedural agreement as one of the main directions of improving Criminal Procedure Law.

On the basis of this, the concept of "procedural agreement" or agreement (agreement) was introduced in the new Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the code of Criminal Procedure), which was adopted on July 3, 2014 and entered into force on January 01, 2015.

Chapters 63-64 of this code of Criminal Procedure cover the types of procedural agreements, the conditions for their conclusion, consequences and the procedure for their application.

Within the framework of a procedural agreement concluded in accordance with article 612 of the code of Criminal Procedure, the investigation of criminal cases is carried out in the form of a plea bargain for minor, moderate or serious crimes-if the suspect, the accused agrees with the presented suspicion, accusation; in the form of a cooperation agreement for crimes of all categories when promoting the disclosure and investigation of crimes committed by a criminal group, particularly serious crimes committed by other persons, as well as extremist and terrorist crimes.

However, a procedural agreement may not be concluded with persons who have committed an act prohibited by criminal law in an insane state or who have suffered from a mental disorder after committing a crime.

At the same time, the conclusion of a procedural agreement is not a basis for releasing a person from civil liability to persons recognized as victims and civil plaintiffs.

As noted above, a procedural agreement is concluded in the form of a plea bargain for less serious, moderate or serious crimes - a suspect, if the accused agrees with the presented suspicion, accusation.

Procedural agreements in the form of a confession transaction in accordance with article 613 of the code of Criminal Procedure: the suspect, the accused voluntarily expressed a desire to enter into a procedural agreement; the suspect, the accused did not dispute the suspicion, accusation and available evidence of the commission of a crime in the case, the nature and amount of damage caused by him; if the victim participated in the case, he agreed to enter into a procedural agreement.

It should be noted here that in the case of concluding a procedural agreement in the form of a confession transaction, the victim who agreed to conclude this agreement is deprived of the right to further change the claim for compensation for damage. That is, before entering into an agreement, it is advisable that the victim clearly determine the cost of compensation for damage.

The suspect, the accused, has the right to waive the procedural agreement until the court goes to the deliberation room to make a decision.

The procedural agreement is concluded in the form of a cooperation agreement for crimes of all categories when promoting the disclosure and investigation of crimes committed by a criminal group, particularly serious crimes committed by other persons, as well as extremist and terrorist crimes

In accordance with article 618 of the code of Criminal Procedure, a procedural agreement on cooperation with a suspect, accused, defendant is approved by the prosecutor general of the Republic of Kazakhstan, the prosecutor of the region or an equivalent Prosecutor, their deputies, respectively, and with a convicted person-by the prosecutor general of the Republic of Kazakhstan or his deputy.

A petition for the conclusion of a procedural cooperation agreement may be filed from the moment of the beginning of the pre-trial investigation and up to the stage of execution of the sentence. In respect of a convicted person who has concluded this Agreement and fulfilled its terms, the prosecutor applies to the court with a request to reduce the term of his outstanding sentence. Cooperation is beneficial for both parties. If the guilty person can ease his sentence through a cooperation agreement, the criminal prosecution body can identify and expose chronic hidden crimes.

In general, in accordance with article 624 of the code of Criminal Procedure, the prosecutor, the defendant and his defense attorney participate in the court session during conciliation proceedings. The victim, civil plaintiff and their representatives are not invited to the court session.

At the same time, a judicial investigation is carried out without conducting a judicial debate with a judge, without giving the last word to the defendant and is considered for a period of up to ten days, and only in two cases is extended to twenty days by a reasoned decision of the judge.

At the same time, the code of Criminal Procedure specifies the goals of certain investigative actions (for example, Article 221 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan - review, article 230 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, Article 233 - search). Analyzing the goals of a number of investigative actions (for example, an investigative experiment, identification, presentation for recognition, verification of evidence at the scene of an incident), we can say that they have a common goal – verification and clarification of information relevant to the case, obtaining information. At the same time, some investigative actions pursue specific goals. For example, the purpose of an investigative experiment (Article 239 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) is to verify and clarify certain actions, circumstances, circumstances through the repetition and conduct of experiments, or to accept certain facts, to verify the probability of committing certain actions or events. The specific purpose of the presentation for recognition is to identify a similarity or difference with a previously observed person or object (Article 228 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). Speaking about the verification and clarification of evidence at the scene of the incident, the legislator names several tasks - to

determine the authenticity of the evidence by comparing them with the circumstances of the incident; to determine the direction and place where the verifiable action took place; to determine new factual data [4].

Based on the above, we can draw the following conclusion: a clear definition of the goal is a necessary element of full regulation of the basis and procedure for conducting procedural (investigative) actions.

Since the goals of a procedural agreement are not directly specified in the Criminal Procedure Law, the content of the norms regulating it and the reasons that prompted its implementation determine the goals of this institution.

Once again confirming the uniqueness of the procedural agreement, it should be noted that it consists of a set of goals, the number and content of which are determined by the interests of the parties to the prosecution and defense.

It should be recalled that the maximum development of the institution, which is being introduced, is widely used in the practice of the United States, where it is called "plea bargaining", and the Supreme Court of the United States recognized this institution as a worthy and significant component of the criminal justice system [5].

At the same time, the main reason and main purpose of the "transaction with Justice" is to draw attention to such important procedural values as "speed, price, autonomy of the will, accuracy and determination". In order to simplify and speed up the preliminary investigation and detection of non-serious crimes in the Republic of Kazakhstan, a simplified pre-trial procedure of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan has been introduced, which is currently reflected in Chapter 23-1 of the Code [15, p.24]. The differences between a plea deal with a preferential production were discussed above

Conclusion.

In conclusion, we would like to say that a clear definition in law of the goals, grounds, conditions and terms of the institution of procedural agreement, being a mandatory element of the mechanism of its legal regulation, is a guarantee of the correct application of this institution in theory and practice and compliance with the rights and freedoms of citizens involved in criminal proceedings. Taking into account all the factors, the introduction of a procedural agreement excludes possible negative factors in the criminal process and the emergence of new problems associated with the formation of new institutions from it.

List of references:

1. Yakub M.L. Procedural form in criminal proceedings. - M.: Legal literature, 2001. - 244 p.
2. Rakhunov R.D. Criminal procedural form and socialist legality // The Soviet state and law. - 1955 - No. 4. - pp. 63-69.
3. Criminal procedure law: textbook for undergraduate and graduate studies / under the general ed. of V.M. Lebedev-- 2nd ed., reprint. and additional - M.: Yurayt Publishing House, 2014. - 800 p.
4. Kazakhstan Republikasynyn kylmystyk protestik codexi. 04.07.2014 zhyly kabyldangan. No.231-VKRZ. "Egemen Kazakhstan" 10.07.2014. No. 133 (28357); Kazakhstan Republikasyn Parliamentinin Zharshysy, 1994 zh., No.15-I, 15-II, 88-kuzhat. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231/info>
5. Sarkisyants R.R. Pre-trial cooperation agreement - foreign experience // <http://www.samoupravlenie.ru/46-12.php>
6. Vasyaev A.A. A deal with justice or a deal with the prosecution? // Lawyer. Materials of the scientific and practical conference - Moscow, 2013. -pp.64-69.
7. Antipov V. Pre-trial cooperation agreement // Lawyer. - 2012. - No. 10. - pp. 21-27.
8. Kenenbaev E. On the pros and cons of introducing the institute of a plea bargain // Lawyer. - 2012. - No. 10. - pp. 12-14.
9. Balgyntaev A.O. Kylmystyk sot ondirisindegi is zhurgizushilik kelisim zhasaudyn maksattary turaly // Improvement of international and national law in the context of the development of integration processes": mater. International Scientific and Practical conference dedicated to the 15th anniversary of the establishment of the Faculty of Law of the L.N. Gumilev ENU. - Astana: L.N. Gumilyov ENU, 2014. - B. 214-217.
10. Topchieva T.V. Pre-trial agreement on cooperation in the Russian criminal process: abstract. ... cand. jurid. sciences'. - St. Petersburg, 2013. - 22 p.

11. Goloviznin M.V. A special procedure for making a court decision when concluding a pre-trial cooperation agreement: abstract. ... cand. jurid. sciences. - M., 2012. - 24 p.
12. Kostenko N.S. Pre-trial agreement on cooperation in criminal proceedings: legal and organizational issues of conclusion and implementation: abstract. ... cand. jurid. sciences'. - Chelyabinsk, 2013. - 29 p.
13. Criminal procedure law: textbook for undergraduate and graduate studies / under the general ed. of V.M. Lebedev – 2nd ed., reprint. and additional - M.: Yurayt Publishing House, 2014. - 800 p.
14. Kapinus N.I. Procedural guarantees of individual rights in the application of preventive measures in criminal proceedings. - M., 2001. - 247 p.
15. Kan A.G. To a question of the coercion the purposes in criminal procedure of the republic of Kazakhstan // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2017. – №3 (52). – P.23-27.

Information about the authors

Apakhayev Nurlan Zhilkaidarovich – Candidate of Legal Sciences, professor of NAS, vice-Rector for Academic and Legal Affairs of the Kainar Academy

Bimoldanov Yerzhan Malayevich – Candidate of Legal Sciences, associate professor, Head of Faculty No. 1 of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov.

Bugybay Dina Bugybaikizi – Candidate of Law sciences, Department of Law Caspian State University of Technologies and Engineering named after Sh. Yesenov

Апахаев Нурлан Жылкайдарович – проректор по академическим и правовым вопросам Академии Кайнар, кандидат юридических наук, профессор НАН РК.

Бимолданов Ержан Малаевич – начальник факультета подготовки руководящего состава ОВД (факультет №1) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Бугыбай Дина Бугыбайқызы – кандидат юридических наук, юридический факультет Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова.

Апахаев Нурлан Жылкайдарович – Қайнар академиясының академиялық және құқық мәселелері бойынша проректоры, заң ғылымдарының кандидаты, ҚР ҰҒА профессоры.

Бимолданов Ержан Малаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ІІО басшы құрамын даярлау факультетінің бастығы (факультет №1), заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Бугубай Дина Бугубайқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технология және инжиниринг университетінің заң факультеті.

Ш.Б. Маликова¹, А.Т. Назарова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ЭКСПЕРТИЗА СЛЕДОВ ЗУБОВ, ГУБ И ИНЫХ УЧАСТКОВ ГОЛОВЫ ЧЕЛОВЕКА, КАК ВИД ТРАСОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Трасологическая экспертиза является частью судебной экспертизы, которая проводится с целью идентификации следов, следовоспринимающих и следообразующих объектов, оставленных на месте совершения правонарушения. Одним из видов трасологической экспертизы, является экспертиза следов зубов, губ и иных участков головы человека. Данный вид экспертизы проводится весьма редко, однако сей факт, не исключает того, что экспертиза зубов, губ и иных участков головы человека, является одной из важнейших видов экспертизы для раскрытия совершенных правонарушений, в частности раскрытия преступлений, совершенных против личности. В настоящей статье мы рассмотрим основные аспекты проведения и исследования судебной экспертизы зубов и губ.

Ключевые слова: судебная экспертиза, идентификация, след, преступник, образцы, индивидуальность, исследование, признаки.

Трасологиялық сараптама түрі ретінде тіс, ерін іздерін және адам басының басқа бөліктерін сараптау

Трасологиялық сараптама құқық бұзушылық жасалған жерде қалдырылған іздерді, із қабылдайтын және із түзетін объектілерді сәйкестендіру мақсатында жүргізілетін сот сараптамасының бөлігі болып табылады. Трасологиялық сараптаманың бір түрі-тіс, ерін және адамның басының басқа бөліктерін зерттеу. Сараптаманың бұл түрі өте сирек кездеседі, бірақ бұл факт адамның тістерін, еріндерін және басының басқа бөліктерін тексеру жасалған құқық бұзушылықтарды, атап айтқанда адамға қарсы жасалған қылмыстарды ашудың маңызды түрлерінің бірі болып табылатындығын жоққа шығармайды. Осы мақалада біз тіс пен ерінге сот сараптамасын жүргізудің және зерттеудің негізгі аспектілерін қарастырамыз.

Түйінді сөздер: сот сараптамасы, сәйкестендіру, із, қылмыскер, үлгілер, даралық, зерттеу, белгілер.

Examination of traces of teeth, lips and other areas of the human head, as a type of tracological examination

The tracological examination is a part of the forensic examination, which is carried out in order to identify traces, trace-perceiving and trace-forming objects left at the scene of the offense. One of the types of tracological examination is the examination of traces of teeth, lips and other areas of the human head. This type of examination is carried out very rarely, but this fact does not exclude that the examination of teeth, lips and other parts of the human head is one of the most important types of examination for the disclosure of committed offenses, in particular the disclosure of crimes committed against the person. In this article we will consider the main aspects of conducting and researching forensic examination of teeth and lips.

Keywords: forensic examination, identification, trace, criminal, samples, personality, research, signs.

Экспертиза зубов или же судебная стоматология, также называемая судебной одонтологией, - это применение стоматологии в системе уголовного правосудия. Обычно она используется для идентификации неизвестных жертв или преступников. В более широком смысле это относится к надлежащему обращению и изучению стоматологических

доказательств, которые впоследствии представляются в суде. Судебная одонтология также часто используется для идентификации жертв массовых катастроф.

Существует несколько методов использования стоматологии для идентификации личности.

Судебный стоматолог может извлечь ДНК из пульповой камеры, чтобы сопоставить и идентифицировать жертву.

Следователи могут изучить стоматологические записи, чтобы сопоставить их с трупом, или сопоставить след укуса с преступником.

Как и отпечатки пальцев, зубы являются уникальными для каждого человека. В отличие от отпечатков пальцев, они обладают высокой устойчивостью, и их нельзя намеренно сжечь или разрезать, чтобы изменить рисунок. Подобно сбору отпечатков пальцев, следователи снимают “отпечатки” эмалевого стержня.

Эксперты-стоматологи могут идентифицировать людей с помощью гена амелогенина. Этот ген извлекается из пульпы зуба, а затем анализируется с помощью полимеразной цепной реакцией для определения пола жертвы. Кровь часто недоступна при обследовании умерших жертв, но зубы и кости обеспечивают точный доступ к ДНК.

Нижнечелюстная кость - еще один отличный источник для анализа ДНК. Она легкодоступна, а также обеспечивает точную идентификацию возраста и пола человека.

Совсем недавно судебные стоматологи начали использовать рентгенографическую идентификацию зубов и челюстей. Рентгенограммы, сделанные после смерти, сравниваются с рентгенограммами, сделанными, в момент, когда жертва была еще жива.

Ультрафиолетовое излучение может помочь отличить структуру первичного зуба от реставрации. Ветвь нижней челюсти и сосцевидный отросток могут быть использованы для определения пола человека, в то время как состояние прорезывания зубов может быть использовано для определения возраста. На самом деле это даже более точный способ определения возраста, чем изучение скелета.

Зубы не только часто являются единственным источником ДНК, доступной во фрагментированных останках, но также их уникальный состав и расположение обеспечивают дополнительную защиту ДНК.

Анализ следов укуса - это специализированная область судебной одонтологии, которая фокусируется на выявлении преступников путем сравнения стоматологических записей со следами укуса, оставленными на жертве или на месте происшествия – например, в еде или жевательной резинке. Следы укусов также могут быть обнаружены на самих преступниках, оставленных жертвой в процессе самообороны. Распространенным методом сравнения следов укуса является использование прозрачных накладок. Они фиксируют кусающиеся края зубов подозреваемого, которые затем можно сравнить с образцом с места преступления. Анализ следов укуса не всегда является точной наукой, так как сама кожа имеет тенденцию иметь неровности, которые вызывают искажения следов укуса. Эта наука обычно используется в сочетании с другими методами расследования для обеспечения более точного вывода.

Однако следы зубов в следственной практике встречаются сравнительно редко, но при этом, они имеют важное криминалистическое значение.

Следы зубов в трасологии - это отображение формы, размеров и взаимного расположения режущих поверхностей и функциональных особенностей челюстей, проявляющихся при откусе или надкусе.

По механизму образования различают следы надкуса и уткуса. При надкусе происходит неполное смыкание зубов и на противоположных поверхностях объекта образуются следы, отображающие жевательную поверхность верхних и нижних зубов, а также некоторую часть их боковой поверхности. При укусе зубы смыкаются полностью, отделяя откушенную часть. На объекте, от которого произведен укус, остаются следы в виде желобков, повторяющие контур наружного края зубов. На откушенной части отображаются следы от внутренней поверхности зубов в виде выпуклых дугообразных полос.

Идентификационные признаки следов зубов традиционно делятся на общие и частные.

К общим идентификационным признакам следов зубов относятся анатомические признаки зубного ряда, а именно: общая форма зубного ряда (треугольный, прямоугольный, эллипсоидный, параболический); общий размер (протяженность) зубного ряда (большой, средний, малый); наличие и направление наклона зубных рядов; наличие промежутков между зубами;

общее количество зубов - отсутствие некоторых зубов; наличие излишних зубов, нарушение целостности зубного ряда.

К частным идентификационным признакам относят анатомические признаки зубов. В данную категорию входит: величина смещения зуба относительно общей линии зубного ряда и относительно ее оси; величина промежутков между зубами; направление и величина угла наклона оси зуба (в сторону губ, языка), относительно линии зубного ряда; форма, размеры и расположение деформаций, углублений, трещин, пломб и вкладок на жевательной и других поверхностях коронки зуба;

Криминалистической экспертизой самих зубов и их следов наряду с идентификационными задачами решаются и многие диагностические, например, как идентификация возраста.

Определение возраста является не только важным, но и часто решающим фактором при установлении личности. Основными признаками определения возраста являются: прорезывание молочных зубов, их смена постоянными; стирание, возникающее в процессе износа; старческие изменения.

У детей первых лет жизни наиболее надежным показателем возраста является временный молочный прикус. Первые молочные зубы прорезываются у ребенка примерно через 6 месяцев после рождения, к 2 годам их уже 20, с 6-7 лет происходит смена молочных зубов постоянными. К 13-14 годам число постоянных зубов достигает 28. Последние зубы «мудрости» – появляются в возрасте от 17 до 40 лет, а могут не прорезаться у человека вообще.

Молочные зубы имеют ряд отличительных признаков от постоянных: они меньше, расположены теснее и более вертикально. Более вертикальное расположение объясняется тем, что за молочными зубами находятся зачатки постоянных.

Для установления возраста по зубам после того, как они сформировались, используется такой показатель, как степень стирания жевательной поверхности коронок. Стирание поверхности коронок начинается в возрасте старше 18 лет.

Старческие изменения челюстей характеризуются выраженной атрофией, вследствие чего они уменьшаются в размерах, верхняя челюсть смещается назад, а нижняя образует дугу, все более выступающую вперед за край верхней челюсти. Эти изменения становятся заметными у людей в возрасте около 55 лет.

Таким образом, следы зубов по своим признакам имеют важное криминалистическое значение. Каждый человек имеет индивидуальное анатомическое строение зубов, что позволяет по их следам получить сведения о признаках человека, который их оставил, и использовать их для розыска и отождествления преступника, неопознанного трупа, лица, без вести пропавшего. По данным следам можно судить об условиях, в которых они образовались, и о механизме совершения преступления.

Обнаружение следов зубов на месте происшествия осуществляется в зависимости от вида совершенного преступления. В одних случаях следы могут быть обнаружены на продуктах питания, брошенных окурках, пробках и металлических колпачках. В случае изнасилования или убийства следы могут остаться на теле жертвы или подозреваемого, окурках сигарет, на продуктах питания, если жертва и подозреваемый до события происшествия вместе проводили время. В любом случае обнаружение следов требует тщательного осмотра предметов или тела человека, на которых они могли остаться.

При обнаружении следов зубов следует работать в перчатках. Обнаруженные следы зубов подробно описываются в протоколе осмотра места происшествия и фиксируются методом масштабной фотосъемки.

Таким образом, в ходе следственного действия эксперт должен обеспечить максимальную сохранность следа. Кроме этого, для правильной фиксации и изъятия следов зубов необходимо учитывать особенности следовоспринимающей поверхности.

Изучение следов зубов человека наряду со знанием трасологии требует специальных знаний в области судебной медицинской стоматологии, судебной медицины и других наук. Поэтому в большинстве случаев назначается комплексная экспертиза, для производства которой привлекаются эксперты-криминалисты и представители других смежных наук - судебные медики.

Основная задача экспертизы рассматриваемого вида – установить, являются ли следы зубов на теле потерпевшего либо определенном предмете следами лица, заподозренного в их образовании. Для решения данного вопроса в распоряжение эксперта лучше всего направить сам след вместе с объектом, на котором он отобразился. При отсутствии такой возможности на экспертизу направляются фотоснимки и слепки следов.

Таким образом, на основании результатов исследования следов зубов, изъятых с места происшествия эксперт составляет заключение. К нему прилагается фототаблица, на которой, например, наглядно показаны совпадающие особенности в сравниваемых следах, что позволяет идентифицировать искомый объект.

Экспертиза следов губ человека является редким видом исследования.

Обнаружение их на месте происшествия зависит от вида совершенного преступления. Следы губ могут отобразиться как в сочетании со следами зубов, так и самостоятельно. Обычно такие следы могут быть обнаружены на предметах посуды, на продуктах питания. Следы, окрашенные, например, губной помадой, могут отобразиться на фильтре сигареты, на одежде и других предметах.

Губы, окрашенные помадой или несущие на себе следы жира, оставляют наиболее четкие следы. Грубые патологические изменения, главным образом рубцы, а также особенности их рельефа в ряде случаев также могут быть использованы в качестве идентифицирующих тестов.

В следах губ могут отобразиться такие общие свойства, как ширина кайм губ (малая - узкие, тонкие губы, большая - толстые, полные, пухлые губы и средняя - 14 высоты ротовой части лица); контур каймы верхней губы (прямой, дугообразный, извилистый, ломаный); линия смыкания губ (прямая, волнистая, дугообразная, ломаная).

В качестве частных признаков используются отображения морщинок и складок на каймах губ. Форма, размеры, взаиморасположение этих морщин и складок образуют индивидуальную совокупность признаков, достаточную для идентификации личности.

Образованию следов губ способствуют постоянные выделения из слизистых желез, наличие на губах косметических средств и жировых остатков пищи. Следы губ могут быть поверхностными (на гладких предметах - стаканах, бокалах, ложках и т.д.) и объемными (например, на некоторых продуктах питания). Запах, слюна, остатки пищи и косметических средств в следах губ являются дополнительными источниками информации о человеке и его свойствах.

Таким образом, следы губ занимают специфическое место среди следов тела человека. Следы губ с выраженными морфологическими признаками являются объектами трасологической экспертизы, направленной, как правило, на решение идентификационных задач. Кроме того, по следам губ может быть получена информация диагностического характера, например, связанная с определением пола человека (помада применяется главным образом женщинами), выявлением некоторых патологических признаков (например, врожденные расщелины губы), а также наличием общих заболеваний (например, системная склеродермия).

Фиксация следов губ осуществляется по общепринятым правилам: описание в протоколе, фотографирование (общий вид и детальный снимок).

Следы губ, представляющие собой обычный поверхностный тип трасологических следов наслоения, могут быть выявлены тонкодисперсным дактилопорошком и откопированы

на дактилопленку. Однако проводить эту операцию на месте происшествия нецелесообразно, так как можно повредить имеющиеся на предмете-носителе следы слюны, почти всегда обладающие большой информационной значимостью. Выявление следов губ следует поручить эксперту-трасологу в рамках медико-криминалистической экспертизы.

Для проведения предварительного сравнительного исследования необходимо получить сравнительные образцы. Для этого хейлоскопируемое лицо усаживается на стул с запрокинутой назад головой. Заранее подготавливается предмет-носитель – стеклянная пластинка, которая тщательно промывается с двух сторон мылом и любым бытовым препаратом для мытья стекол. Вытирать пластинку следует только чистыми бумажными салфетками. Использовать ткань, даже свежевывстиранную, не рекомендуется, так как остатки моющих средств могут образовать на стекле незаметную пленку и исказить при выявлении полученный отпечаток. Абсолютно сухая и чистая пластинка осторожно прикладывается к губам хейлоскопируемого лица. При этом:

1) губы должны быть сухие и чистые, без следов пищевых жиров, кожного сала, слюны, косметики;

2) предварительно испытываемому предлагается провести несколько раз тыльной стороной ладони от середины щеки через губы к другой для нанесения на красную кайму небольшого количества кожного сала.

Лицо испытываемого не должно быть потным.

Испытываемому предлагается задержать дыхание, после чего пластинка по нормали опускается на поверхность губ, слегка прижимается и через 2-3 сек. строго перпендикулярно отнимается.

Полученные бесцветные отпечатки обрабатываются аргенторатом с помощью дактилокисти, после чего фотографируются в косоппадающих отраженных лучах на черном фоне.

Следы губ с выраженными морфологическими признаками являются объектами трасологической экспертизы, направленной, как правило, на решение идентификационных задач. Результаты многочисленных экспериментов, выполненных как отечественными, так и зарубежными исследователями, доказывают возможность идентификации конкретного лица по наличию индивидуальных особенностей, содержащихся в складочном рельефе красной каймы губ.

В начале производится сравнение по общим признакам, обуславливающим классификацию данного отпечатка губ, виду и направлению основных борозд, ответвлений и более мелких деталей. После сравнения общих признаков выявляются совпадения отдельных борозд. Для этого можно воспользоваться методом сравнения оценочных данных, с помощью которого сравниваются сведения о признаках губных борозд, полученных в результате их визуальной оценки.

В случае, когда в следах, оставленных губами, обнаружен биоматериал – слюна, эпителиальные клетки слизистой полости рта, потожировое вещество, назначают цитологические и серологические экспертные исследования, с помощью которых можно получить информацию идентификационного и диагностического характера о группе крови, половой принадлежности человека, возрасте, наличие ряда заболеваний у человека, оставившего след.

В современной криминалистике анализ следов помады осуществляется с помощью таких методов, как высокоэффективная жидкостная хроматография и рентгенофлуоресцентный анализ, микроспектрофотометрии. Однако эти методики не идеальны для экспертов криминалистов, так как они могут разрушить улику.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что следы, оставленные на месте преступления, носят первостепенное значение, поскольку именно они могут дать наиболее полную информацию о преступнике, его анатомических качествах и физическом состоянии, способе совершения преступления.

Список использованных источников:

1. Арипов А.Л. Деятельность следователя по собиранию и проверке доказательств на предварительном следствии: дис. ... канд. юрид. наук / А. Л. Арипов. – М., 2011. – 228 с.
2. Зубы как источник информации о личности. – М., 1979.
3. Идентификация человека и диагностика его свойств, отображающихся в следах: метод. пособие для экспертов, следователей, судей. – М., 1993.
4. Ненашев, С. И. Использование следов головы человека в раскрытии и расследовании преступлений: учеб.-метод. пособие / С. И. Ненашев. – Барнаул, 1987.
5. Шевченко, Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б. И. Шевченко. – М., 1975.

List of used literature:

1. Arkhipov, A. L. The activity of the investigator in collecting and verifying evidence at the preliminary investigation: dis. ... cand. jurid. Sciences / A. L. Aripov. - Moscow, 2011. - 228 p.
2. Teeth as a source of information about personality. - M., 1979.
3. Identification of a person and diagnostics of his properties displayed in traces: method. manual for experts, investigators, judges. - M., 1993.
4. Nenashev, S. I. The use of human head marks in the disclosure and investigation of crimes: textbook.- method. manual / S. I. Nenashev. - Barnaul, 1987.
5. Shevchenko, B. I. Theoretical foundations of tracological identification in criminalistics / B. I. Shevchenko. - M., 1975.

Сведения об авторах

Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, доцент КазНУ имени аль-Фараби.
Назарова А.Т. – магистрант 1 курса КазНУ имени аль-Фараби.

Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті.
Назарова А.Т. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Malikova Sh.B. – Candidate of Law, Associate Professor of Al-Farabi Kazakh National University.
Nazarova A.T. – 1st year Master's student of Al-Farabi Kazakh National University.

B. Serbaev¹

Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan

SOME PROBLEMS OF CRIME INVESTIGATION AT THE PRESENT STAGE

The article deals with the problems of investigation of crimes. The author analyzed the criminal and criminal procedural legislation of the Republic of Kazakhstan related to overcoming opposition to the investigation of crimes. Through the analysis, identified problems associated with the investigation of crimes.

Keywords: investigator, investigation of crimes, signs of counteraction, classification of counteraction, forms and types of counteraction.

Некоторые проблемы расследования преступлений на современном этапе

В статье рассматриваются проблемы расследования преступлений. Автором проведен анализ уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, связанного с преодолением противодействия расследованию преступлений. Посредством проведенного анализа, выявлены проблемы, связанные с расследованием преступлений.

Ключевые слова: следователь, расследование преступлений, признаки противодействия, классификация противодействия, формы и виды противодействия.

Қазіргі кезеңдегі қылмыстарды тергеудің кейбір мәселелері

Мақалада қылмыстарды тергеу мәселелері қарастырылады. Автор қылмыстарды тергеуге қарсы іс-қимылды еңсеруге байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасына талдау жүргізді. Жүргізілген талдау арқылы қылмыстарды тергеуге байланысты проблемалар анықталды.

Түйінді сөздер: тергеуші, қылмысты тергеу, қарсы іс-қимыл белгілері, қарсы іс-қимыл санаты, қарсы іс-қимыл түрі мен белгісі.

One of the factors of political and socio-economic instability in any country in the world that poses a real threat to the security of society is crime, especially organized crime. Kazakhstan, where the level of crime, including its organized forms, is growing, is not an exception. The spread of counteraction cases in the investigative practice has become a well-known fact. Simultaneously with the increase in the level of crime, the length of the criminal proceedings, and the number of cases returned by the courts for additional investigation, the rates of crime detection and the quality of the investigation decreased seriously and continue to decrease. The decrease in the qualitative and quantitative indicators of the activities of the law enforcement agencies is caused by failing to efficiently overcome the counteraction to the investigation. In recent years, the investigators have increasingly faced the counteraction not only on the part of suspects and accused, but also of defenders, witnesses, victims. Whereas earlier, various forms and methods of concealing crimes were understood as the counteractions to the investigation, now this concept can be extended and defined as the deliberate activity of the participants in the criminal proceedings and other interested persons, aimed at creation of the obstacles, interfering with the establishment of the circumstances in a criminal case during pre-trial proceedings.

Taking into account the above, there is a great scientific and practical interest in studying this problem, given the existing works and the tendency of development of the modern counteraction to the crime investigation.

The investigator (inquirer) always faces the problem of counteraction to the investigation of crimes, due to which, the study of this phenomenon is becoming increasingly important. In committing a crime, a person does not want his/her criminal acts to be exposed, since he/she does not want to bear the punishment envisaged. In this regard, the criminal takes all possible measures to conceal the traces of the crime, thereby counteracting the disclosure and investigation of the crime.

In the course of the study of the concept of "counteraction to the investigation of crimes", the lack of unity among the scientists on this issue is worth noting.

Let us consider another example, where the subject, giving testimony, unintentionally leaves some data unsaid; due to emotional stress and overstrain, the subject does not disclose and conceals the important details and the circumstances of what has happened. This also creates the conditions for counteraction to the investigation of crimes.

Analyzing the given opinions of the scientists on the concept of counteraction to the investigation of crimes, it is worth noting that none of the above authors mentions the subjects of counteraction. In this regard, we partially agree with the definition given by A.A. Navalikhin, which defines the counteraction as the intentional unlawful behavior of the offender and related persons, aimed at hindering the investigation, ultimately, establishing the truth in the criminal case [1, p. 7]. In our opinion, the counteraction is not only the unlawful behavior of criminals or related persons, because criminals do not always act unlawfully, that is, breaking the law. The illegality implies the violation of the law, for which the criminal liability is provided. At the legislative level, the right of the suspect, witness and the victim to refuse to testify is enshrined, relieving this category of persons from any legal consequences.

Article 64 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan enshrines the right of the suspect to refuse to give the evidence. Article 214 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan states that the witness or the victim has a right to refuse to give evidence, incriminating him/her, his/her spouse, his/her close relatives in the commission of the criminal offense. Also, Navalikhin A.A. considers as the criminal only the subject of counteraction and the related persons, but the victims, the witnesses, the lawyers, the coroner's jury and other persons who may also be the subjects of counteraction to the investigation, should be kept in mind.

The main goal of the counteraction, according to the definitions of the above-mentioned scientists, is the counteraction to the establishment of the veritas in the case. The "veritas" in the philosophical meaning is the adequate reflection in the mind of the perceiver of what exists objectively. It is the same as the truth: the statement, the judgment, proven by the practice and experience [2, p. 257].

From the essence and the objectives of the Soviet socialist justice, the requirement follows that the court must establish the veritas in every criminal case [3, p. 131]. But is it possible to use the philosophical concept of "veritas" in the criminal procedural legislation? Let us refer to the current Code.

According to Article 111 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the criminal evidence is the legally obtained factual data, on the basis of which, in the procedure defined by this Code, the inquiry body, the investigator, the inquirer, the prosecutor, and the court determine the presence or absence of an act provided for by the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the commission or non-commission of this act by the suspect, the accused or the defendant, his/her guilt or innocence, as well as other circumstances that are important for the correct settlement of the case.

The criminal procedure legislation does not imply the establishment of the veritas for the proper settlement of the case, but implies the establishment of the facts relevant to the correct settlement of the case. Accordingly, the Criminal Procedure Code does not apply the philosophical terminology, but uses the legal definitions. The objective of the investigator (inquirer) is to establish not the veritas in the criminal case, but the reliable facts, the circumstances of the investigation.

Having analyzed the opinions of the scientists, we consider it necessary to highlight the signs of counteraction to the investigation, which, in our opinion, objectively reflect the concept and the essence of the counteraction, and to formulate the authors' concept of counteraction, using the methods of analysis and synthesis.

Having designated the concept of "counteraction to the investigation of criminal offenses" by the following component, it is necessary to consider the classification of forms and methods of counteraction to the investigation of crimes.

The modern counteraction to the investigation of crimes has changed not only qualitatively (new forms, means and methods of implementation), but also massively within the framework of organized crime. Therefore, if earlier it could be considered that the skills and resources that were in the arsenal of the investigative and operational personnel were enough to identify and overcome the crooks and twists of the criminals in order to evade the responsibility, nowadays they are obviously not enough, because they are opposed by a criminal, more professional and equipped with modern technical capabilities, and a host of forces and means of joint organized crime that dare to fight the law enforcement agency and the state as a whole.

In the criminal science there are many classifications of forms of counteraction to the investigation as a whole, and the classifications of the concealment of crimes and their individual methods.

For example, according to the classification of the counteraction to the investigation given by R.S. Belkin, it is represented by such types as internal and external. In his opinion, the "internal" counteraction includes the actions committed by the persons involved in the investigation, who have any information about the criminal event (accused, suspects, witnesses, victims, experts, etc.). The "external" counteraction includes the activity of the persons bound with the investigator by official, imperious or other relations, or the activities of the persons not related to the crime [4, p. 130].

In our opinion, this classification does not specify the actions of the subjects, their objectives and goals, but in the following classification, the author, taking into account modern forms of counteraction, divided it by four bases: by the periodicity, the object, the goals and the objectives, and the counteraction methods [5, p. 282-283].

According to Petrova A.N., the forms of counteraction are classified as mixed, which include the subjects of the "internal" and "external" counteraction, and it also can be divided into three types of impact on the subject: the counteraction to the investigation by exerting the unlawful pressure on the persons conducting the investigation (investigators, inquirers, prosecutors, judges); the counteraction to the investigation by rendering the unlawful influence on the persons-carriers of information (witnesses, victims, etc.); the counteraction, exerted on the material traces of the crime [6, p. 40-42].

O.L. Stulin defines the counteraction by the activities as follows: when carrying out the investigative actions in which special attention was paid to the lawyers and the accused persons; in other procedural actions. By the period counteraction is classified by the following way: before the commission of a crime or immediately after; the latent period of crime; from the initiation of a criminal case to the detection of a crime; from the detection of crime until the end of the investigation; from the end of the investigation to the completion of the trial [7, p. 51-82].

Considering this classification, it is worth noting that O.L. Stulin determined the counteraction to the activity incompletely. We admit that the counteraction to the investigation is provided during the conduct of the investigative actions or other actions enshrined by the Criminal Procedural Law. Bribery, blackmail, and staging are the methods of counteraction, performed beyond the framework of investigation; therefore, we consider it necessary to expand these frameworks.

Modern technologies are present in all areas of our lives, simplifying it. This is what criminals use, when committing the crimes and countering the investigation.

Another example of the impact on the victims with the use of modern technologies can be the publication from a false social network account of the feigned defamatory information. Such actions performed by the interested parties can have a very negative impact on the position of the victims.

At the first stages of the criminal investigation, the suspect and his relatives take all possible steps to bribe the investigator (inquirer) with the aim to completely evade the criminal responsibili-

ty, and after refusal they will try to partially evade the criminal responsibility, and they will try to bribe the victim as "the subject of salvation". If they fail, the last method of bribery will be the witness. The suspects can disguise the bribing of their victims and witnesses in the form of legal action using the lawyers, telling about the absence of any punishment for the change of the testimony from true to false one. In such a case, the investigator will try to keep secret as much information as possible about the victims, the witnesses and to protect them from the emergence of the desire to obtain the illicit reward from the criminals. The most important is that the investigator should not only warn the witness and the victim on the criminal responsibility for giving the knowingly false testimony, but also conduct the explanatory work with them, warning that the suspects and other interested persons may try to bribe them, ask them to remove unnecessarily accessible information from the social networks, make their accounts private, not allowing the strangers to have access to them. In this case, the investigator's advantage should be that he is the owner of all information on the criminal case, has contact with all known defendants and can legitimately approve the positions of the victims, witnesses regarding the incontrovertibility of the suspect's guilt. If the suspect and his relatives did not succeed in bribing the victims, the witnesses, next they will try to threaten, to perform physical and moral pressure.

In case the investigator has successfully taken all measures to overcome the counteraction in the form of bribery on the part of the suspect and other persons concerned, the next stage of counteraction can begin with the threats, attempts to intimidate the victims, the witnesses. The persons, interested in the full or partial exemption from the criminal responsibility, have the information on the place of residence of the victims, the witnesses and because of the unsuccessful bribery they will go to the threats to life and health. They will try to damage the cars of the victims, witnesses, the garages, if they live in the private sector, then their fences, pets. The investigator, the inquirer should be prepared for such methods of counteraction, so he/she must warn the victims, witnesses, to leave their vehicles only in guarded parking lots, install a dashcam, ask the security to look more closely for vehicles, if they live in a private house – to mount the video surveillance system, the alarm system, to change, if possible, the place of residence, or to make a decision on the application of security measures to them. The second stage of counteraction is aggressive and related to the violation of many articles of the Criminal Code; it is possible that in addition to the above measures, the investigator will need to take other measures of neutralization. It is necessary to interrogate the close relatives of the suspects, and to determine who is capable of these actions, and to explain to them the futility of such acts, the criminal consequences, and also to show knowledge about it. If the investigator (inquirer) has taken timely and convincing measures aimed at neutralizing the counteraction, then the probability of a result, positive for the investigation, increases and the subject of counteraction will abandon its intentions, regarding the creation of hindrances to pre-trial investigation.

In conclusion, it should be noted that the conducted study of the problems of counteraction to the investigation of crimes has shown that this phenomenon is often used by the subjects of the counteraction as a method of protection. Incomprehension, unawareness of the consequences of the crime gives them hope for the avoidance of the criminal responsibility, but sometimes inconsistency of the counteraction leads to deterioration of the situation of the suspect. Moreover, the punitive norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are applied to the witnesses and the victims counteracting the investigation of a crime. The presented classification of the counteraction to the investigation of crimes was structured taking into account the practical relevance, modern requirements, and the effectiveness of the application. The used induction and deduction methods of study allowed defining the concept of modern counteraction, comparing it with the counteraction, proposed by the Soviet scientists, the Russian and domestic authors. The proposed methods of neutralization of the modern counteraction to the investigation of crimes are only the first recommendations, but giving a precedent perspective to future researchers for the further development of this problem. The theoretical and practical relevance of this study is that the results obtained contribute to the improvement of the means to overcome the counteraction to the investigation of crimes, as

well as the further development of methodology for training law enforcement practitioners in this direction.

References:

1. Navalikhin A.A. Counteraction to the investigation of fraud and forensic methods to overcome it: diss. Ph.D. - Tyumen, 2008. - 172 p.
2. Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language: 70,000 words / ed. N.Yu. Shvedova. - Moscow, 1989. - 1019 p.
3. Strogovich M.S. The course of the Soviet criminal process. - T. 1: Basic provisions of the science of the Soviet criminal process. - Moscow: Nauka Publishing House, 1970. - 310 p.
4. Averyanova T.V., Belkin R.S. Forensic support for the activities of the criminal police and preliminary investigation bodies. - M., 1997. - 400 p.
5. Semenov V.V. Counteraction to the investigation of crimes: types, methods and stages // Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - No. 4 (28). - 2014. - S. 281-286.
6. Petrova A.N. Opposition to the investigation, forensic and other measures to overcome it: diss. Ph.D. - Volgograd, 2000. - 167 p.
7. Stulin O.L. Tactical bases for overcoming intentional opposition to the investigation of crimes: diss. Ph.D. - St. Petersburg, 1999. - 182 p.

About the author

Сербаев Болатбек Алгожаевич – Начальник Центра по подготовке специалистов по противодействию экстремизму Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова полковник полиции

Сербаев Болатбек Алгожаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша мамандарды даярлау орталығының бастығы полиция полковнигі.

Serbaev B. – Head of the Center for training specialists in countering extremism of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov.

Г.М. Атаханова¹, М.Қ. Рәжібай¹

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

В настоящее время судебная экономическая экспертиза является одним из наиболее востребованных классов судебных экспертиз в уголовном процессе Казахстана. В данной статье излагаются теоретические и методические основы судебно-экономической экспертизы, а также документы, которые могут являться объектами судебно-экспертного бухгалтерского исследования.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, экономические преступления, проблемы, методы, первичные документы.

Сот-экономикалық сараптаманың құқықтық және әдістемелік аспектілері

Қазіргі уақытта сот экономикалық сараптамасы Қазақстанның қылмыстық процесіндегі сот сараптамаларының неғұрлым талап етілетін кластарының бірі болып табылады. Бұл бапта сот-экономикалық сараптаманың теориялық және әдістемелік негіздері, сондай-ақ сот-сараптамалық бухгалтерлік зерттеу объектілері болуы мүмкін құжаттар баяндалады

Түйінді сөздер: сот-экономикалық сараптама, экономикалық қылмыстар, проблемалар, әдістер, бастапқы құжаттар.

Legal and methodological aspects forensic economic expertise

Currently, forensic economic expertise is one of the most popular classes of forensic examinations in the criminal process of Kazakhstan. This article outlines the theoretical and methodological foundations of forensic economic expertise, as well as documents that may be the objects of forensic accounting research

Keywords: forensic economic expertise, economic crimes, problems, methods, primary documents.

В настоящее время наряду с процессуальными законодательствами Республики Казахстан условия и порядок организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы Республики Казахстан определяют Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденные приказом Министра юстиции РК – от 27.04.2017 года №484. Параграфом номер 23 указанных правил определено, что судебно-экономическая экспертиза является одним из самостоятельным классом экспертиз, куда входят такие виды как судебно-экспертное исследование хозяйственных операции, судебно-экспертное бухгалтерское исследование, судебно-экспертное финансово-кредитное исследование, судебно-экспертное финансово-бюджетное исследование. В свою очередь, объектами судебной экономической экспертизы являются первичные и иные учетные документы. Рассмотрение вопроса о методах, проблемах судеб-

но-экономической экспертизы и том, какие документы являются первичными будут приведены ниже в свете действующего законодательства Республики Казахстан [1].

Актуальностью данной темы является то, что судебно-экономические экспертизы все чаще используются как в судебной практике, так и различными органами, индивидуальными предпринимателями, некоммерческими партнерами, оценочными организациями и так далее. Цель нашего исследования в данной статье является в анализе различных аспектов судебно-экономической экспертизы. В ней использовали, как и частные, научные, так и общие методы исследования.

Судебная экономическая экспертиза - процессуальное действие, проводимое согласно законного порядка, который основывается на специализированном исследовании финансово-экономических операций либо специальных научных знаний на основании документации деятельности и данных бухгалтерского учета, осуществляемом с использованием специальных познаний в области экономики, финансов, бухгалтерского учета с целью выявления фактических данных о финансово-хозяйственной деятельности организации (п/п 3) и 7) ст. 1 ЗРК о СЭД в РК).

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 28.02.2007 N 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» бухгалтерский учет представляет собой упорядоченную систему сбора, регистрации и обобщения информации об операциях и событиях индивидуальных предпринимателей и организаций, регламентированную законодательством Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности, а также учетной политикой. При этом особо отмечено, что отражаемые операции и события в системе бухгалтерского учета должны обеспечиваться адекватным подкреплением бухгалтерских записей оригиналами первичных документов и отражение в бухгалтерских записях всех операций событий, а также хронологической и своевременной регистрацией операций и событий. Объектом судебной экономической экспертизы являются представленные на судебную экономическую экспертизу первичные и иные учетные документы. Метод экспертного исследования в рамках судебной экономической экспертизы - метод документального контроля представленных финансово-хозяйственных документов [6].

Бухгалтерские записи производятся на основании первичных документов. Первичными документами могут быть признаны только те документы, которых отражается документальное свидетельство факта совершения операции или события и права на ее совершение, на основании которого ведется бухгалтерский учет. Формы или требования к первичным документам, применяемым для оформления операций или событий, утверждаются уполномоченным органом и (или) Национальным Банком Республики Казахстан в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Первичные документы как на бумажных, так и на электронных носителях, формы которых или требования к которым не утверждены, разрабатываются индивидуальными предпринимателями и организациями самостоятельно и должны содержать обязательные реквизиты, отраженные в пункте 3 статьи 7 вышеуказанного Закона «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», а именно: наименование документа (формы), дата составления, наименование организации или фамилия и инициалы индивидуального предпринимателя, от имени которых составлен документ, содержание операции или события, единицы измерения операции или события (в количественном и стоимостном выражении), наименование должностей, фамилии, инициалы и подписи лиц, ответственных за совершение операции и правильность ее (его) оформления, соответствующий идентификационный номер.

В ходе расследования уголовных дел, связанных экономическими преступлениями, органом следствия в большинстве своем назначается судебно-экономическая экспертиза, проводимая территориальными органами Центра судебной экспертизы МЮ РК либо физическими лицами, на основании лицензии.

На сегодняшний день преступления экономической направленности представляют серьезную угрозу для всей экономики страны в целом. Я бы хотела далее рассмотреть более детально динамику экономических преступлений в Казахстане за последние 5 лет с 2017 по 2021 года.

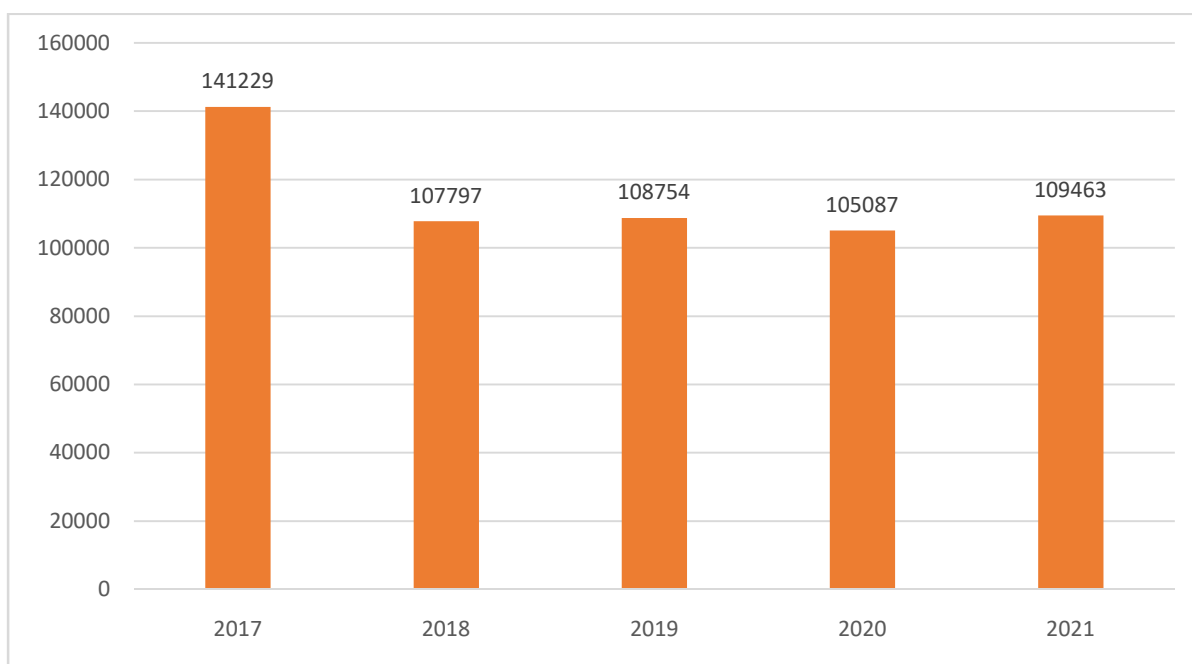

Рисунок 1. Динамика преступлений экономической направленности в Казахстане за 2017-2021 годы [5]

Данные, которые представлены в диаграмме показывают о снижении количества преступлений, но не значительно. Все фактические значение, которые совершили преступлений остается на достаточно высоком уровне на всего исследуемого периода. Причиной всего снижения является улучшение деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью, своевременное устранение каналов теневой экономики, осознанность совершаемых противоправных действий гражданами.

Процессуальное законодательство Казахстана запрещает экспертам самостоятельно собирать материалы для исследования. Этим занимаются правоохранительные органы в ходе досудебного расследования. И только на основании представленных материалов проводится экспертиза [3].

В отличие от аудиторов, эксперты Казахстана проводят экономические исследования на основе первичных документов, в которых имеются следы фактически совершенных операций, каковыми являются наличие подписей получателя/поставщика, печатей, утверждение ряда документов руководителей и так далее. Не всегда электронные базы такие как данных «1:С-Бухгалтерия» принимаются экспертами, когда они представляются органами только в электронном виде без подтверждения на бумажных носителях. Так как зачастую электронные базы данных повергаются изменениями базы данных повергаются изменениями или корректировкам, не соответствующим фактическим данным. Законодательства Казахстан обязывает наряду с ведением бухгалтерского учета в электронном виде, в обязательном порядке его ведение на бумажном носителе. Помимо этого, эксперты считают, что не верным будет проведение анализа только по электронным формам, без их фактической проверки и сличения их с первичными документами, в которых отражены описания «следы».

В недалеком будущем, и в Казахстане большинство операций перейдет в разряд цифровых, когда также будет снижаться использование бумажных носителей. Подтверждением

тому служит создание, ведение, отправка электронной налоговой отчетности без надобности ее распечатывания. Кроме того, Минфин РК законодательно закрепил онлайн-регистрацию всех торговых операций посредством контрольно-кассовых машин фискальной памятью на центральном сервере Налогового комитета МФ РК. Но все же остается еще масса сделок, которые проводятся без учета и фиксации таковых событий (рынки, устные Сделки, покупки через сайты и оплата через курьера и так далее). В то же время, экспертам-экономистам Казахстана уже сейчас необходимо осваивать работу с компьютерными технологиями, чтобы осуществлять производство исследований в «ногу со временем».

При анализе всех методических и правовых аспектов, а также проблем, указанных в данной статье, невозможно без активного взаимодействия между экспертами-экономистами различных ведомств. Таким образом, я считаю и анализирую выводы данной статьи в связи с достаточно высоким уровнем преступности экономической направленности, для расследования уголовного дела, а также административного правонарушения, огромную роль играют результаты судебных экономических экспертиз. Исследуя выше сказанное, я выявила, что предметы СЭЭ образуют наиболее общие закономерности возникновения, обнаружения, а также исследования признаков противоправной деятельности, поэтому необходимо обратить внимание на все вышеуказанные аспекты, проблемы, методы, а также разрешить их, что будет способствовать повышению эффективности деятельности экспертов-экономистов.

Список использованных источников:

1. Шакиров К. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории - к практике). - Алматы: Қазақ университеті, 2016. - 218 с.
2. Мусин Э.Ф., Ефимов С.В. Методика производства судебно-экономических экспертиз: вопросы теории и практики. – М.: Право и закон, 2013.– 157 с.
3. Шакиров К.Н., Тапалова Р.Б., Судебная экспертиза в Республике Казахстан: организация и производство. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 260 с.
4. Magid Institute Hewbrew University of Jerusalem Israel. – Israel: Basic Books, 2018.- 345 p.
5. Закон «О судебно-экспертной деятельности Республики Казахстан», 10 февр. 2017г., № 44-VI ЗРК: в редакции Закона Республики Казахстан от 18.04.2017г. //Әділет информ.-правовая система норм. правовых актов РК. - Астана, 2020 Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения:20.12.2021).
6. Закон «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» Республики Казахстан от 28 февр. 2007 г. №234: в редакции Закона от 24.05.2018 г. //Әділет. информ. правовая система норм. правовых актов РК -Астана, 2018. Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/>: дата обращения: 15.12.2021.

List of used literature:

1. Shakirov K. Forensic expert science: problems and solutions (from theory to practice). - Almaty: Kazakh University, 2016. - 218 p.
2. Musin E.F., Efimov S.V. Methods of production of forensic economic examinations: questions of theory and practice.: Law and the law, 2013.- 157 p.
3. Shakirov K.N., Tapalova R.B., Forensic examination in the Republic of Kazakhstan: organization and production. - Almaty: Kazakh University, 2018.-260 p.
4. Magid Institute Hewbrew University of Jerusalem Israel. – Israel: Basic Books, 2018.- 345 p.
5. The Law "On Forensic expert activity of the Republic of Kazakhstan", February 10, 2017, No. 44-VI ZRK: as amended by the Law of the Republic of Kazakhstan dated 18.04.2017 //Adilet inform.-the legal system of norms. legal acts of the Republic of Kazakhstan. - Astana, 2020 Online resource:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044> Date of application e.g.: 12/20/2021.
6. Law "On Accounting and Financial Reporting" of the Republic of Kazakhstan dated February 28, 2007 No. 234: as amended by the Law of 24.05.2018 //Adilet. inform. the legal system of norms of the Republic of Kazakhstan -Astana, 2018. Online resource:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000234>_ date of application e.g.: 12/15/2021

Сведения об авторах

Атаханова Г.М. – доктор юридических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби.
Рәжібай М.Қ. – магистрант 1 курса КазНУ имени аль-Фараби.

Атаханова Г.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Рәжібай М.Қ. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Atakhanova G.M. – Doctor of Law, Professor of Al-Farabi Kazakh National University.

Razhibai M.K. – 1st year master's student of Al-Farabi Kazakh National University.

Т.М. Коржумбаева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАСКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Высокие технологии с учетом темпов их развития могут в недалеком будущем предоставить злоумышленникам чрезвычайно действенные и сложные в раскрытии схемы совершения преступлений. Методика выявления преступлений в сфере высоких технологий представляет собой комплекс оперативно-розыскных мероприятий, сочетающих в себе как технические действия (проводимые преимущественно на сетях коммуникаций), так и традиционную оперативно-розыскную деятельность. В свою очередь, методика их раскрытия также представляет собой комплекс мер, с той лишь разницей, что вместо методов оперативно-розыскной деятельности используются институты уголовного процесса – негласные следственные действия и розыскные меры. Специфика сферы высоких технологий, прежде всего в глобальной сети Интернет, давно ставит вопрос предоставления оперативным аппаратам ОВД новых законодателях механизмов поиска и выявления признаков криминальных деяний. Прежде всего, это относится к введению в оперативно-розыскное законодательство новых ОРМ, предназначенных для выполнения данной задачи.

Ключевые слова: интернет, преступления в сфере высоких технологий, оперативно-розыскные мероприятия, негласные следственные действия, киберпреступления, IP-адрес, компьютер, программы, виртуальные следы.

Жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу ерекшеліктері

Жоғары технологиялар, олардың даму қарқынын ескере отырып, ашылуы күрделі, жақын болашақта қылмыскерлерге қылмыс жасаудың өте тиімді және күрделі схемаларын ұсына алады. Жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды анықтау әдістемесі техникалық іс-әрекеттерді (көбінесе коммуникация желілерінде жүргізілетін), сондай-ақ дәстүрлі жедел-іздістіру қызметін үйлестіретін жедел-іздістіру іс-шараларының кешені болып табылады. Өз кезегінде, оларды ашу әдістемесі де жедел-іздістіру қызметі әдістерінің орнына қылмыстық процесс институттары – жасырын тергеу әрекеттері мен іздістіру шаралары пайдаланылатын шаралар кешені болып табылады. Жоғары технологиялар саласының ерекшелігі, ең алдымен жаһандық Интернет желісінде, бұрыннан бері ішкі істер органдарының жедел аппараттарына қылмыстық әрекеттердің белгілерін іздеудің және анықтаудың жаңа заңнамалық тетіктерін ұсыну мәселесін көтеріп келеді. Ең алдымен, бұл жедел-іздістіру заңнамасына осы міндетті орындауға арналған жаңа нормаларды енгізуге қатысты.

Түйінді сөздер: интернет, жоғары технологиялар саласындағы қылмыстар, жедел-іздістіру іс-шаралары, жасырын тергеу әрекеттері, киберқылмыс, IP мекенжайы, компьютер, бағдарламалар, виртуалды іздер.

Features of the disclosure of crimes in the field of high technology

High technologies, taking into account the pace of their development, may in the near future provide intruders with extremely effective and difficult to uncover schemes for committing crimes. The method of detecting crimes in the field of high technologies is a complex of operational investigative measures that combine both technical actions (carried out mainly on communication networks) and traditional operational investigative activities. In turn, the methodology of their disclosure also represents a set of measures, with

the only difference that instead of methods of operational investigative activities, institutions of criminal procedure are used - secret investigative actions and investigative measures. The specifics of the high-tech sphere, primarily in the global Internet, have long raised the question of providing operational ATS units with new legislative mechanisms for searching and identifying signs of criminal acts. First of all, this applies to the introduction of new operational search legislation

Key words: internet, crimes in the field of high technologies, operational search activities, covert investigative actions, cybercrimes, IP -address, computer, programs, virtual traces.

В условиях ускоренной технологической модернизации всех сторон жизнедеятельности Казахстана вопросы надежной защиты информационного пространства от криминальных вызовов и угроз играют определяющую роль. Самой важной задачей, стоящей перед правоохранительными органами, является быстрое и полное раскрытие преступлений [1, с. 62].

В связи с этим вопросы раскрытия преступлений данной категории очень востребованы, что обуславливает искать адекватные механизмы противодействия наиболее изощренным способам совершения высокотехнологичных преступлений.

Рассматривая процессуальную форму деятельности оперативных аппаратов ОВД по раскрытию высокотехнологичных преступлений к ее содержанию, следует напомнить, что в этом смысле проводимые ими НСД и розыскные меры не отличаются от ОРМ (СОРМ). При этом сущность проводимых мероприятий направлена прежде всего на поиск, обнаружение и фиксацию следов противоправных действий.

Как отмечают эксперты, такие следы имеют вид компьютерной информации, регулярной или побочной. Их достаточно легко уничтожить – как умышленно, так и случайно. Часто их легко подделать, ибо «поддельный» байт ничем не отличается от «подлинного». Фальсификация электронных (цифровых) доказательств выявляется либо по смысловому содержанию информации, либо по оставленным в иных местах следам, тоже информационным. Специфика в том, что цифровые доказательства нельзя воспринять непосредственно органами чувств человека, только через посредство сложных аппаратно-программных средств. Поэтому эти следы сложно продемонстрировать другим лицам – понятым, прокурору, судье. Не всегда просто обеспечить неизменность следов при их хранении и затем доказать это суду.

Как известно, следы преступления принято делить на идеальные и материальные. Идеальные следы преступления отображают событие в сознании человека, знания об их свойствах заимствуются из таких наук, как психология, социология и т.п., показания свидетелей и потерпевших, подозреваемых и обвиняемых, экспертов и т.п. Материальные следы преступления являются традиционным объектом криминалистического исследования, составляют содержание учения о следах (трасологии) и включают в себя следы-отображения, следы-предметы и следы-вещества – различные договоры, записи, распечатки, литературу, следы красителей, тонеров, смазок, средства компьютерной техники и т.п.

В.А. Мещеряков дополняет предложенную классификацию, выделяя виртуальные следы, оставленные в ходе совершения компьютерных преступлений [2, с. 75]. Виртуальные следы – данные о происхождении информации: таблицы размещения файлов (FAT, NTFS или другие), системные реестры операционных систем, отдельные кластеры магнитного носителя информации, файлы и каталоги хранения сообщений электронной почты, файлы конфигурации программ удаленного доступа и иное [3, с. 4]. Другими словами, виртуальный след – это система команд ЭВМ, где виртуальный объект будет являться следообразующим [4, с. 144].

А.Л. Осипенко указывает на особую сложность обнаружения следов интернет-преступлений, обуславливая этот факт особенностями сети Интернет. Он подчеркивает, что следы преступных действий будут распределены по множеству объектов (компьютерная система жертвы, преступника, провайдера, промежуточные сетевые узлы и т.п.) [5, с. 11].

Например, при расследовании фактов изготовления и применения вредоносных программ на компьютере подозреваемых лиц можно обнаружить следующие следы:

- исходный текст вредоносной программы, его промежуточные варианты, исходные тексты других вредоносных или двойного назначения программ, из которых вирмейкер заимствовал фрагменты кода;

- антивирусное ПО различных производителей, на котором создатель вредоносной программы обязательно тестирует свою, а также средства для дизассемблирования и отладки;

- средства и следы тестирования работы вредоносных программ под различными вариантами ОС;

- следы контактирования с заказчиками или пользователями вредоносной программы, передачи им экземпляров и документации, оплаты.

- контакты с создателем или распространителем-посредником вредоносной программы;

- программные средства для управления вредоносной программой, данные о внедрениях этой программы к жертвам, результаты деятельности (пароли, отчеты о готовности, похищенные персональные данные);

- средства распространения вредоносной программы или контакты с теми, кто подрядился ее распространять [6, с. 73].

В свою очередь, на компьютере жертвы должна найтись сама вредоносная программа (ее серверная или клиентская часть), которая часто обнаруживается самим потерпевшим при помощи антивирусного ПО. При этом вредоносная программа может быть уничтожена по команде пользователя или автоматически, в соответствии с настройками антивируса. Но даже в этом случае лог антивируса, а также следы деятельности вредоносной программы, позволяют эксперту категорично утверждать, что на исследуемом компьютере была установлена определенная вредоносная программа [7, с. 73].

Лог – это журнал автоматической регистрации событий, которые фиксируются в рамках какой-либо программы. Обычно каждому событию соответствует одна запись в логе. Запись вносится сразу же после события (его начала или окончания). Записи эти складываются в назначенный самой программой файл либо пересылаются ею другой, специализированной программе, предназначенной для ведения и хранения логов. В логах могут регистрироваться абсолютно любые события – от прихода единичного ethernet-фрейма до результатов голосования на выборах президента. Форма записи о событии также целиком остается на усмотрение автора программы. Формат лога может быть машинно-ориентированным, а может быть приспособлен для чтения человеком

Иногда логи ориентированы на цели безопасности и расследования инцидентов. В таких случаях стараются по возможности изолировать логи от системы, события в которой они фиксируют. Если злоумышленник преодолет средства защиты и получит доступ в систему, он, возможно, не сможет одновременно получить доступ к логам, чтобы скрыть свои следы [6, с. 139-140].

Почти каждое действие, производимое человеком при взаимодействии с информационной системой, может отражаться в логе прямо или косвенно, иногда даже в нескольких логах одновременно. И логи эти могут быть разбросаны по различным местам, о которых специалист даже не догадается. Чтобы узнать о действиях злоумышленника, получить какие-либо данные о нем при помощи логов, необходимо:

- узнать, какие компьютеры и их программы вовлечены во взаимодействие;
- установить, какие события логируются в каждой из вовлеченных программ;
- получить все указанные логи за соответствующие промежутки времени;
- исследовать записи этих логов, сопоставить их друг с другом.

К примеру, в логах веб-сервера присутствуют следующие важные данные:

- 1) IP-адрес клиента;
- 2) время запроса, включая часовой пояс;
- 3) поля HTTP-запроса клиента:

- идентификатор (логин) пользователя, если присутствует аутентификация;

- URL запрашиваемой веб-страницы и отдельные его элементы (домен, путь, параметры);

- версия протокола;
- истинный IP (при доступе через неанонимный прокси-сервер);
- идентификационная строка браузера клиента (включая язык и ОС);
- реферер (referrer), то есть адрес веб-страницы, с которой был осуществлен переход на данную страницу;
- тип контента ответа веб-сервера;
- 4) код ответа веб-сервера (statuscode);
- 5) размер ответа веб-сервера (без учета заголовка);
- 6) ошибки, произошедшие при доступе к веб-страницам;
- 7) ошибки при запуске программ.

При этом, злоумышленник сможет фальсифицировать в логах веб-сервера только поля HTTP-запроса, который формируется на стороне клиента [6, с. 141-142]. Остаются следы и в лог-файлах операторов в случае использования телефонной связи, что помогает устанавливаться связи между различными абонентами.

Наряду с лог-файлами, весьма информативным может стать осмотр файлов cookie. Это небольшие текстовые файлы, которые хранятся в браузере компьютера или устройства с доступом в Интернет. Эти текстовые файлы отправляются сервером веб-сайта, который посещается, и могут быть прочитаны только этим сервером. Каждый файл cookie уникален для браузера и позволяет веб-сайту запомнить посетителя и его действия, например, добавленные в корзину товары или посещенные страницы.

Аналогичным образом, образуется множество цифровых следов при использовании электронной почты. Сообщение обычно создается на компьютере отправителя в специализированной программе, называемой клиентом электронной почты (MUA – mailuseragent). Затем оно отправляется на сервер электронной почты (MTA – mailtransferagent) отправителя. Оттуда – на сервер электронной почты получателя, возможно, через промежуточный сервер электронной почты. На сервере получателя сообщение помещается в почтовый ящик соответствующего пользователя. Из этого ящика при посредстве сервера доставки пользователь забирает сообщение при помощи своей программы-клиента электронной почты (MUA). Оно обычно сохраняется в клиенте (MUA) отправителя и получателя. При прохождении через сервер копия сообщения не сохраняется, однако делается запись в логе о его получении и отправке. Также при этом в сообщение вставляется служебный заголовок «Received»– маршрутный заголовок.

Таким образом, при прохождении сообщения от отправителя к получателю остаются следующие основные следы:

- копия сообщения на компьютере отправителя;
- запись в логе каждого сервера, через который сообщение прошло;
- копия сообщения на компьютере получателя с добавленными по пути заголовками [6, с. 146 -147].

Кроме того, можно обнаружить дополнительные следы, свидетельствующие о прохождении сообщения:

- следы на компьютере отправителя (в логах сетевых соединений, антивируса, персонального межсетевоего экрана и т.д.);
- следы в логах провайдеров (например, статистика трафика), через которых осуществлялось соединение;
- записи в логах антивирусных и антиспамовых программ на всех серверах, через которые прошло сообщение;
- следы, образовавшиеся вследствие обращения всех серверов, через которые прошло сообщение, к соответствующим DNS-серверам как во время приема, так и передачи сообщения;
- следы в логах провайдеров, через которых осуществлялось соединение;
- следы на компьютере получателя (в логах сетевых соединений, антивируса, персонального межсетевоего экрана и т.д.).

При этом, как отмечают эксперты, в рамках расследования необходимо не только исследовать цифровые следы в электронной почте, но и получить процессуальные доказательства.

Почти в каждом уголовном деле, связанном с сетью Интернет, присутствует задача по известному IP-адресу установить использующий его компьютер и местоположение этого компьютера. Цепочка доказательств выглядит таким образом: преступление – IP-адрес – компьютер – человек. IP-адрес является уникальным идентификатором компьютера или иного устройства в сети Интернет. Это значит, что в пределах всей глобальной компьютерной сети в каждый момент времени только один-единственный компьютер может использовать определенный IP-адрес. Вместе с тем, специалисты выделяют из этого правила целый ряд исключений:

- приватные, или так называемые «серые» IP-адреса;
- коллективные, или мультикастовые (multicast) IP-адреса;
- сетевые и широкоэвещательные (broadcast) IP-адреса;
- не выделенные или не присвоенные регистратором IP-адреса;
- IP-адреса, относящиеся к территориально распределенным кластерам компьютеров [6, с. 158].

Кроме того, можно выделить дополнения к этим исключениям - это, применение так называемых «виртуальных машин».

Суть такого способа заключается в создании на базе имеющегося компьютера одного или нескольких дополнительных компьютеров, каждый из которых может работать независимо от других, в т.ч. на разных операционных системах. Единственное требование – чтобы хватило мощностей основного компьютера. «Виртуальные машины» были придуманы для случаев, когда по каким-либо причинам необходимо наличие нескольких компьютеров с параллельно работающими операционными системами. В то же время, «виртуальные машины» дают злоумышленникам возможность скрыть подлинный IP-адрес (идентифицированный интернет-портал), с которого, например, осуществляется рассылка вредоносного вируса-«трояна», т.к. IP-адреса основного и виртуального компьютера могут не совпадать.

Если же IP-адрес относится к категории публичных (так называемых «белых») и выделен одним из регистраторов, то этот адрес будет маршрутизироваться. То есть IP-пакет, отправленный на этот адрес из любой точки Интернета, найдет свою цель. Это значит, что данный IP-адрес – уникальный. И возможно установить компьютер, которому принадлежит этот IP-адрес. Все выделенные IP-адреса регистрируются в специальной базе данных, которую поддерживает региональный регистратор (RIR). Сведения из этой базы данных доступны любому лицу по протоколу whois. Whois-сервер – специализированное программное обеспечение, предназначенное для получения сведений о зарегистрированных доменных именах, а также оборудование, на котором программное обеспечение выполняется [8].

Обратиться к этой базе достаточно просто. При наличии доступа в Интернет надо набрать в командной строке «who is<ip-адрес>». Такая команда имеется в любой операционной системе. Для тех, кому она недоступна или неудобна, есть многочисленные веб-страницы, на которых можно ввести запрашиваемый IP-адрес и получить ответ из соответствующей базы данных при помощи браузера. Тот же результат можно получить, сделав запрос через веб-форму на веб-сайте RIPENCC (Европейского регистратора IP-адресов) или каком-либо другом веб-сайте, имеющем аналогичную функцию. Вместе с тем, возникает вопрос о достоверности данных, полученным таким способом. Дело в том, что обязанности по внесению, изменению и удалению записей лежат на местных регистраторах (LIR), которые за исполнением этих обязанностей строго не следят. Они могут несвоевременно обновить запись или же, чтобы облегчить себе работу, зарегистрировать одной записью диапазон адресов, выделенных нескольким разным клиентам. Кроме того, данные о пользователях IP-адресов заносятся, как правило, с их слов, без должной проверки. Всё это приводит к тому, что среди записей указанной базы данных встречаются неверные – устаревшие или с неполными, некорректными сведениями. Поэтому всецело доверять таким сведениям не следует. Дополни-

тельную помощь в установлении местоположения и принадлежности IP-адреса может оказать программа «tracert», которая имеется в составе любой операционной системы. К сожалению, ей тоже нельзя полностью доверять, так как следить за корректностью доменных имен провайдеры не обязаны. Так что результаты трассировки также могут служить лишь косвенным указанием на местоположение компьютера [6, с. 159-162].

Ситуация может осложниться в случае применения так называемых «зомби-хостингов», то есть содержание публичных сетевых ресурсов не на серверах, а на компьютерах зомби-сети (ботнета). Зомбированные клиентские компьютеры используются как в качестве веб-серверов, так и в качестве DNS-серверов для соответствующего домена. Зомби-сервер живет недолго – от нескольких часов до нескольких дней. Однако их много. Поэтому можно поддерживать постоянную доступность. Таким образом, сервера довольно часто меняются, как и IP-адреса веб-сайта, причем в каждый момент их доступно несколько. То есть веб-сайт и обслуживающие его сервера рассредоточены и постоянно мигрируют. Если начать наводить справки о принадлежности и географическом положении всех выявленных IP-адресов, то окажется, что они равномерно разбросаны по всему Интернету. На самом деле, это адреса зомбированных компьютеров, пригодных для размещения веб-сайтов. То есть, веб-сайт как бы «размазан» по большой зомби-сети. Зафиксировать положение такого сайта невозможно, обнаружить его владельца довольно трудно, доказать факт управления таким сайтом-призраком тоже нелегко.

Вместе с тем, по мнению экспертов, описанная технология применяется довольно редко. Подавляющее же большинство веб-сайтов живут на фиксированных IP-адресах, операторы-владельцы которых знают если не о личности владельца сайта, то о самом факте размещения. Кроме того, IP-адреса могут переходить от одного пользователя к другому. Некоторые из них выделяются на постоянной основе – они именуется статическими. Другие IP-адреса выделяются только на конкретный сеанс связи и называются динамическими. Для статических IP-адресов период жизни исчисляется месяцами и годами, а для динамических – минутами. В записях для тех диапазонов IP-адресов, которые используются для динамического выделения, обычно это указывается. Там можно увидеть слова «dynamic», «dialup» или «NAT». В обоих случаях при установлении принадлежности IP-адресов следует учитывать момент времени, по состоянию на который необходимо установить пользователя этого адреса. Для динамических IP-адресов этот момент надо указывать с точностью до секунды, поскольку бывают совсем короткие сеансы связи. Кроме времени, следует указывать часовой пояс и возможную погрешность часов, по которым фиксировалось время.

Как отмечалось выше, фишинг является одним из наиболее распространенных сетевых преступлений, о чем свидетельствуют материалы многочисленных уголовных дел. При их совершении используются специфические программные продукты, наличие которых в компьютере подозреваемых может служить весомым доказательством их вины. Одна из таких программ – упаковщики исполняемых программ, которые зашифровывают и видоизменяют код вируса для затруднения его обнаружения и блокирования стандартными антивирусами. При этом они способны работать в сети, оставляя мало следов [9].

Анализ показывает, что также широко используются программы по скрытому удаленному доступу к интересующим компьютерам (RAT-программы – RemoteAdministrationTools) и специальные программы по массовой рассылке электронных писем. Так, например, по ряду изученных уголовных дел при осмотре компьютеров преступников были выявлены все эти программы. При этом, фигуранты не стали разрабатывать их сами, а заказали у зарубежных фирм; оплата услуг производилась по зашифрованной схеме, с использованием анонимных платежных систем типа PayPal.

Хорошим подспорьем для преступников послужили имеющиеся в свободном доступе многочисленные базы данных компаний Казахстана с телефонами, адресами и другими реквизитами. С помощью специальных программ извлекались адреса электронной почты, которые не были представлены на сайтах компаний, прежде всего топ-менеджеров и бухгалтеров. В ходе расследования было установлено несколько тысяч адресов, в их числе и принадле-

жавшие потерпевшим фирмам. Им впоследствии и отправлялись поддельные электронные письма от имени государственных органов. Скан-копии бланков этих органов злоумышленники брали в сети, выискивая их переписку с другими организациям. Затем первоначальное содержание письма удалялось, и на этом месте размещался другой текст.

Специалисты отмечают, что при расследовании преступлений в сфере высоких технологий обычно используется стандартный набор методик:

- анализ мета-данных и лог-файлов;
- состояние брандмауэра;
- оценка системы аутентификации / идентификации;
- состояние аудита доступа к файлам и папкам;
- изучение дат создания и последнего доступа к свойствам файла;
- оценка целостности батарейки к материнской плате.

В то же время, такая методика не позволяет дать точный ответ на вопрос, совершал ли владелец изъятого компьютера вменяемые ему преступления. Встречаются ситуации, когда в результате дополнительной экспертизы выявляется, что некто, воспользовавшись открытыми стандартными ресурсами, которые соответствовали разделам жесткого диска компьютера, путем подключения скрытой папки как сетевого диска, проник в компьютер и разместил или изменил искомый файл [10, с. 67].

Поэтому российские эксперты говорят, что в данной сфере отмечается отсутствие методических рекомендаций по алгоритму фиксации контента в сети Интернет, эталонам оформления материалов, требования к ним, а также программного обеспечения, которое может быть использовано при проведении следственных действий в сети Интернет. Например, в уголовно-процессуальном законодательстве предусмотрено проведение осмотра места происшествия, местности, жилища, иного помещения, предметов и документов, вследствие чего достаточно сложно определить, чем будет являться осмотр социальной сети как интернет-страницы [11, с. 7].

Аналогичные вопросы возникают и у казахстанских правоприменителей.

В России стараются компенсировать недостаток методик применением высокотехнологичных технических устройств, которые используются в ходе расследования – аппаратно-программные комплексы UFED, комплекс XRY и др., которые позволяют извлечь и систематизировать удаленные данные, объединить дампы памяти, извлеченные из нескольких устройств, проследить особенности и структуру связи проверяемых лиц, данные вызовов IP-телефонии, картографическую информацию GPS и журналы средств оперативной пересылки сообщений [12, с. 51].

В Казахстане такие технические устройства широкого применения не получили по причине их отсутствия, о чем также высказались опрошенные сотрудники оперативных аппаратов ОВД.

Таким образом, в процессе осуществления оперативными аппаратами НСД и розыскных мер в их распоряжении оказываются:

- любая цифровая информация;
- цифровые носители;
- сетевые и иные информационно-телекоммуникационные устройства;
- сетевые настройки, система логинов и паролей, криптографические ключи, программное обеспечение и т.д.;
- вредоносные программы, которые могут применяться для совершения мошеннических действий.

Трансформация этих результатов проведенных мероприятий в уголовно-процессуальные доказательства может производиться путем:

- осмотра цифровых носителей;
- приобщения цифровых носителей в качестве вещественных доказательств;
- направления приобщенных носителей на экспертизу и получение по ним заключения;
- допроса оперативного работника в качестве свидетеля [10, с. 69].

Зарубежные эксперты определили перечень методов, наиболее часто применяемых правоохранительными органами при деанонимизации пользователей Darknet:

- «взлом»;
- работа под прикрытием;
- отслеживание почтовых посылок;
- использование массовой слежки;
- использование изъятой информации (например, у арестованного в Германии наркодилера нашли подробный список всех его клиентов из Darknet);
- отслеживание денег (в МВД США есть специальный отдел для работы с Bitcoin и другими «псевдо-анонимными» криптовалютами) [13].

Кроме того, перспективным методом также является использование открытой информации – реклама Darknet-магазинов в «чистом» Интернете. В таких социальных сетях, как Facebook, Twitter и Instagram, фальсификаторы могут прорекламирровать свои незаконные товары в несколько кликов. Для завершения транзакций они часто используют зашифрованные сообщения или чаты, а также анонимные способы оплаты, такие как предоплаченные карты или онлайн-валюта [14, с. 44-45].

В повседневной деятельности оперативные сотрудники используют лишь отслеживание почтовых посылок. Гораздо реже используется изъятая информация. Остальные методы пока не используются.

Завершая рассмотрение особенностей по раскрытию преступлений в сфере высоких технологий, можно сделать следующие выводы:

1. Процесс раскрытия преступлений является завершающим этапом работы оперативных аппаратов, в рамках которого все НСД и розыскные меры осуществляются по поручению следователя или лица, производящего расследование.

2. Основным содержанием этой работы является получение и передача ему материалов, содержащих следы противоправных действий. При этом, они имеют свою ярко выраженную специфику, выражающуюся в многообразии форм фактических данных, которые впоследствии могут стать доказательствами.

3. В отечественной правоприменительной практике методики раскрытия высокотехнологичных преступлений только начинают вырабатываться, особенно в сфере анонимных сегментов Интернета. В этой связи, необходимо адаптировать у нас опыт стран, которые успешно противодействуют рассматриваемым криминальным проявлениям.

Список использованных источников

1 Коржумбаева Т.М. Криминалистически значимая информация, используемая в выявлении, предупреждении и пресечении уголовных правонарушений // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2019. – №4 (61). – С. 61-68.

2 Мещеряков В.А. Преступления в сфере компьютерной информации: правовой и криминалистический анализ. – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 2001. – С. 74-76.

3 Волеводз А.Г. Следы преступлений, совершенных в компьютерных сетях // Российский следователь. – М., 2002. – № 1. – С. 4 -9.

4 Козлов В.Е. Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью. М.: Горячая линия-Телеком, 2002. – 336с.

5 Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность: теория и практика борьбы: Монография. – Омск: Омская акад. МВД России, 2009. – 480с.

6 Федотов Н.Н. Форензика – компьютерная криминалистика. – М.: Юридический мир, 2007. – 187с.

7 Lakbayev K.S., Rysmagambetova G.M., Umetov A.U., Sysoyev A.K. The crimes in the field of high technology: concept, problems and methods of counteraction in Kazakhstan // Int. J. Electronic Security and Digital Forensics, Vol. 12, No. 4, 2020. pp. 412-423. <https://www.inderscience.com/info/inarticle.php?artid=110651>

8 Приказ Министра оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 13 марта 2018 года № 38/НК «Об утверждении Правил регистрации, пользования и распределения

доменных имен в пространстве казахстанского сегмента Интернета» https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35205534#pos=5;-276

9 Безопасность-шифровщики <http://www.swalki.net/showthread.php?t=3406>

10 Драпезо Р.Г., Шелестюков В.Н. Особенности использования результатов оперативно-розыскного мероприятия «получение компьютерной информации» // Российский следователь. – № 9. – М., 2018. – С.45-51.

11 Волчецкая Т.С., Загоскин А.В. Современные проблемы профилактики терроризма и экстремизма и пути их решения с позиций ситуационного подхода // Ситуационный подход в решении современных проблем противодействия терроризму и экстремизму: материалы Всероссийской научно-практической конференции «Противодействие терроризму и экстремизму: ситуационный подход (в условиях организации и проведения крупных спортивных мероприятий, с учетом геополитического положения региона)» / Под ред. Т.С. Волчецкой. – Калининград, 2017. – С.6-14.

12 Бутенко О.С. Криминалистические и процессуальные аспекты проведения осмотра мобильных телефонов в рамках предварительного следствия // Lexrussica. – М., 2016. – № 4. – С. 49 - 60. Как ФБР удалось поймать Блейка Бенталла? <https://apparat.cc/network/silk-road-busted/>

13 Птицына А. Фальсификация в социальных сетях // Борьба с преступностью за рубежом. – М.: ВИНТИ, 2018. – С. 44-45

Сведения об авторе

Коржумбаева Тамара Муслимовна – заместитель начальника кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции

Коржумбаева Тамара Муслимовна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жедел-іздістіру қызметі кафедрасы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі

Korzhumbayeva Tamara – Deputy head of the Department of operational and investigative activities of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, c.l.s., associate Professor, police Colonel

Ш.Б. Маликова¹, Ә.А. Жылқыбекова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ВИДЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО ДЕЛАМ О ПРИСВОЕНИЯХ ИЛИ РАСТРАТАХ ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА

В статье рассмотрены особенности применения специальных знаний по делам о присвоениях или растратах чужого имущества. Описываются виды судебных экспертиз. Рассматриваются роль и значение экспертизы при расследовании хищений. Выводы и заключения основаны на анализе юридической литературы и других материалов. Приведен анализ проблемным вопросам по данной теме и предлагаются некоторые меры совершенствования процесса проведения судебных экспертиз. В статье отмечается, что причиной привлечения специалиста должна быть потребность в систематичной организации процесса досудебного расследования. Внимание акцентируется на формах применения специальных знаний и их соотношении при расследовании преступлений.

Ключевые слова: судебная экспертиза, преступление, хищение, присвоение и растрата чужого вверенного имущества, специальные знания, образцы, расследование, специалист, заключение.

Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу туралы істер бойынша сот сараптамаларының түрлері

Мақалада біреудің мүлкін иемдену немесе ысырап ету туралы істер бойынша арнайы білімді қолдану ерекшеліктері қарастырылған. Сот сараптамаларының түрлері сипатталады. Жымқыруды тергеудегі сараптаманың рөлі мен маңызы қарастырылады. Тұжырымдар мен қорытындылар құқықтық әдебиеттер мен басқа материалдарды талдауға негізделген. Осы тақырып бойынша проблемалық мәселелерге талдау жасалды және сот сараптамаларын жүргізу процесін жетілдірудің кейбір шаралары ұсынылады. Мақалада сотқа дейінгі тергеу процесін жүйелі түрде ұйымдастыру қажеттілігі үшін маманды қатыстырудың себебі болуы керек делінген. Арнайы білімді қолдану нысандарына және олардың қылмыстарды тергеу кезіндегі қатынасына назар аударылады.

Түйінді сөздер: сот сараптамасы, қылмыс, жымқыру, біреудің сеніп тапсырылған мүлкін иемдену және талан-таражға салу, арнайы білім, үлгілер, тергеу, маман, қорытынды.

Types of forensic examinations in cases of embezzlement or embezzlement of other people's property

The article discusses the features of the application of special knowledge in cases of embezzlement or embezzlement of other people's property. The types of forensic examinations are described. The role and importance of expertise in the investigation of embezzlement are considered. Conclusions and conclusions are based on the analysis of legal literature and other materials. The analysis of problematic issues on this topic is given and some measures are proposed to improve the process of conducting forensic examinations. The article notes that the reason for attracting a specialist should be the need for a systematic organization of the pre-trial investigation process. Attention is focused on the forms of application of special knowledge and their correlation in the investigation of crimes.

Keywords: forensic examination, crime, embezzlement, appropriation and embezzlement of someone else's entrusted property, special knowledge, samples, investigation, specialist, conclusion.

В уголовном процессе роль и значение судебной экспертизы возрастает с каждым годом. Значимость судебной экспертизы в деятельности правоохранительных органов и при отправлении правосудия обусловило более детальную регламентацию ее организации и производства в УПК Республики Казахстан, а также принятие специальных законов РК и иных нормативно-правовых актов, посвященных судебно-экспертной деятельности. Судебная экспертиза издавна привлекала внимание представителей процессуальной науки, практических экспертов и криминалистики. Решение задач, стоящих перед лицом, осуществляющим производство по уголовному делу, было бы невозможным без использования всего арсенала средств науки, применяемых для изучения дела. Особую роль играет в числе способов установления обстоятельств, характеризующих преступление - судебная экспертиза.

Так как судебная экспертиза является самостоятельным процессуальным действием, его порядок регламентируется в главе 35 УПК РК. Круг лиц, которым может быть поручено производство судебной экспертизы определен в статье 273 УПК РК [1].

В статье 189 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за присвоение или растрату вверенного чужого имущества. В рамках данной нормы фактически объединены две самостоятельные формы хищения: присвоение и растрата вверенного чужого имущества. Объединяющий фактор этих форм хищения заключается в особом отношении субъекта к похищаемому имуществу, которое находится в его правомерном владении или ведении. Общественная опасность анализируемого преступления выражена в том, что преступник, используя имеющиеся у него полномочия незаконно безвозмездно удерживает или обращает в свою пользу чужое имущество, причиняя тем самым материальный ущерб собственнику этого имущества [2].

Виды судебных экспертиз, назначаемых по данной категории уголовных правонарушений, зависит от способа совершения преступления и подлежащих выяснению обстоятельств, имеющих значение при расследовании дел. Кроме наиболее часто встречающихся криминалистических и экономических экспертных исследований, проводятся и другие виды экспертиз как товароведческие, технологические, физико-химические, инженерно-технические и т.д. Эффективность по расследованию, раскрытию и предупреждению присвоения и растрат имущества невозможна без использования специальных знаний, требующих проведения судебных экономических экспертиз.

Наиболее традиционным и широко распространенным видом экспертизы для расследования дел о присвоении является судебно-бухгалтерская экспертиза, так как к ее предмету относятся сведения о материальных средствах организации, учреждения или предприятий и их источниках, финансово-хозяйственных операциях и их результатах, и отражении их в бухгалтерском учете (к примеру как списание имущества, приобретенного за счет средств организации, выдаче ссуд без их дальнейшего возврата, необоснованной выдаче премий, выдаче денежных средств, оформленных «липовыми» трудовыми соглашениями и т.д.) [3].

В число разрешаемых экспертом-бухгалтером вопросов, в частности, ставятся следующие вопросы: как характеризуется в суммовом и количественном выражении образовавшаяся в интересующем периоде недостача по определенным видам имущественных ценностей; какие записи в регистрах не подтверждены первичными бухгалтерскими документами; по каким операциям осуществлено документально не оправданное оприходование или списание в расход определенного вида ценностей; каков размер документально неподтвержденной и неоправданной выдачи денежных средств из кассы; соблюдалась ли надлежащее исполнение требований законодательства касательно ведения бухгалтерского учета в исследуемом объекте хозяйственных операций [4].

В ходе расследования дел возникает необходимость производств **финансово-бюджетной** экспертизы, предметом которого являются фактические данные, связанные с распределением и образованием денежных средств предприятий и учреждений, также негативные отклонения в этих процессах и финансовом планировании, повлиявшие на финансовые показатели в отчетности и связанные с ними результаты хозяйственной деятельности, а

также обстоятельства, способствующие совершению преступлений из-за несоблюдения финансовой дисциплины.

Товароведческая экспертиза служит для установления вида и рода, качества промышленных и продовольственных товаров, их сорта, состояния, сырья, способа и места изготовления, способов упаковки, хранения, транспортировки, реализации и пользования ими, проявления дефектов, определения причин изменения качества и внешнего вида товаров. Поскольку большинство правонарушений в виде присвоения чужого товара осуществляется с использованием поддельных документов, то они безусловно становятся предметом исследования криминалистических экспертиз.

Почерковедческая экспертиза исследует документы с помощью специальных научных знаний с целью установления определенных обстоятельств и фактов, с использованием рукописных документов, записей или подписей [5]. В данных случаях изучению подлежат следующие документы: подписи под договорами и контрактами, учредительной документацией организации, дописки в расходных и приходных документах, ведомости на получение заработной платы; рукописный текст в сметах и закупочных актах, товарно-транспортных накладных, черновых записях, карточках складского учета.

Судебно-техническая экспертиза документов устанавливает факты, содержащиеся в свойствах материалов письма и в признаках реквизитов документов, обстоятельствах их изготовления, о способах внесения изменений в них, а также о предметах и материалах, которые использовались для изготовления документов либо внесения в них изменений как: изготовление фальшивых платежных поручений, ценных бумаг, лицензий, пластиковых карточек, сертификатов качества, мемориальных ордеров и другой финансово-бухгалтерской документации. Под предметом исследования также могут взяты технические средства, использованные при подделке и изготовлении (распечатки) фальшивых документов: сканеры, ксероксы, факсы, принтеры, программное обеспечение, химикаты и красители, типографское оборудование.

В современном веке за счет быстрого развития информационных технологий и перехода к цифровой экономике применение передовых IT-технологий позволяют автоматизировать информационные системы бухгалтерского учета и в связи с этим наиболее часто распространяются правонарушения в виде присвоения, совершаемые с использованием компьютерной техники и технологий. Несанкционированное проникновение в базы данных и осуществление незаконных финансовых операций, а также умышленное изменение технического и программного обеспечения измерительно-вычислительных комплексов путем присвоения чужого имущества являются способами совершения таких преступлений.

В указанных случаях возникает необходимость исследования средств **компьютерной технологии**, которая имеет возможность установить пользователя и программиста электронно-вычислительных машин, восстановить измененные информационные сведения, определить и выявить факт способов несанкционированного проникновения в систему компьютера.

Обязанность по доказыванию вины в совершении преступления возложена на сторону обвинения. Поскольку дознаватель или следователь не обладают указанными специальными познаниями, только выводы эксперта могут разъяснить определенные факты.

Заключение эксперта должно точно отвечать на все вопросы, изложенные в постановлении следователя или суда. При выявлении нарушений при проведении экспертизы или отсутствии у специалиста необходимой квалификации заключение может быть признана недопустимым доказательством в суде. В этом случае адвокат заявит ходатайство об исключении его из материалов дела, что существенно осложнит процесс обвинительного доказывания в уголовном процессе.

Среди наиболее частых причин отказа эксперта от дачи заключения является недостаточное количество представленных на экспертизу материалов, в частности, образцов для сравнительного исследования. По этой же причине вместо категорических выводов эксперты дают их в вероятной форме, что снижает их доказательственное значение. Поэтому, при про-

ведении следственных действий органу досудебного расследования необходимо предусмотреть возможность дальнейшего назначения экспертиз и изымать документы, письма, черновые записи обвиняемых, которые могут использоваться как образцы. При этом нередко возникают трудности с установлением факта их исполнения конкретным лицом (обвиняемым), поскольку документы не содержат таких сведений. Поэтому при изъятии документов необходимо уточнить и зафиксировать их принадлежность.

Необходимость проведения судебной экспертизы наиболее часто возникает при расследовании многоэпизодных дел о хищении и растрате, совершенных организованной группой лиц в течение длительного времени. Задачей следствия в данной ситуации осложняется тем, что при подделке документов преступники могли выработать специальные варианты неподлинных подписей и поэтому при расследовании значительно повышаются требования к объему и качеству сравнительного материала. Увеличение объема работы нередко приводит к снижению качества, поэтому необходимо принять меры для предотвращения этой закономерности. Уместным будет при проведении следственных действий тщательно планировать действия по получению образцов почерка и проведение их в несколько приемов. При составлении такого плана нужно зафиксировать на отдельных листах фамилии лиц, от имени которых значатся спорные записи и подписи, и с учётом их строения подбирать текст для диктовки. При расследовании уголовных дел следователю часто приходится сталкиваться с оказываемым противодействием в получении образцов для сравнительного исследования. Оно может принимать различные формы: полный или частичный отказ от исполнения экспериментальных образцов, маскировка признаков почерка, сознательное искажение.

Итак, ключевыми следственными действиями при расследовании присвоения и растраты чужого вверенного имущества являются допрос, обыск и экспертиза. При подготовке к проведению экспертизы нужно использовать оперативный ресурс для поиска компетентного эксперта (поручение органу, осуществляющему дознание и следствие). Также при необходимости возможно использование специалиста для формулировки вопросов для будущей экспертизы, отобрания образцов для экспертного исследования и иной помощи.

Таким образом, в целях быстрого, полного и объективного расследования дел по присвоению и растрате чужого имущества необходимо уже на стадии возбуждения уголовного дела назначать судебные бухгалтерские и судебные финансовые экспертизы, представляющие собой исследования, требующие специальные научные знания. При этом следователь должен иметь как собственные знания и представления при формулировке вопросов к эксперту-бухгалтеру, а также для последующего анализа экспертных заключений, так и использовать специальные познания специалистов и экспертов в этом, на наш взгляд, в очень сложном вопросе.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК.
2. Борчашвили И.Ш. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). – Алматы Жеті жарғы. 2015 – 1120 с.
3. Судебно-бухгалтерская экспертиза: учеб. пособие для студентов вузов / [Е.Р. Российская и др.]; под ред. Е.Р. Российской, Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 200 с.
4. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности».
5. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы».

List of used literature:

1. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 year No. 231-V ZRK
2. I.Sh. Borchashvili. Commentary on the Criminal Code of the Republic Kazakhstan (Special part). Almaty Zheti zhargy. 2015 - 1120 p .
3. Forensic accounting expertise: studies. handbook for university students /

[E.R. Rossiyskaya et al.]; edited by E.R. Rossiyskaya, N.D. Eriashvili. - M.: UNITY-DANA, 2007. - 200 p.

4. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 28, 2007 No. 234-III "On accounting and financial reporting"

5. Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2017 Year No. 484 "On approval of the Rules for the organization and production of forensic examinations and research in forensic examination bodies"

Сведения об авторе

Маликова Шолпан Балтабековна – кандидат юридических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби.

Жылқыбекова Әсел Алмасқызы – магистрант 1-курса Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Маликова Шолпан Балтабековна – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

Жылқыбекова Әсел Алмасқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1-курс магистранты.

Malikova Sholpan Baltabekovna – candidate of Law Sciences, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University.

Zhylkybekova Asel Almasovna – 1st year master's degree student, Al-Farabi Kazakh National University.

D.D. Nurmagambetova¹

¹ Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

**THE RELATIONSHIP OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION IN THE
IMPLEMENTATION OF PROVISIONS ON THE DEVELOPMENT OF
A THREE-TIER MODEL OF CRIMINAL PROCEEDINGS WITH
THE ALGORITHMIZATION OF THE INVESTIGATOR'S ACTIVITIES**

After the introduction of the three-day model of criminal proceedings, significant changes took place in the criminal procedural legislation, which directly influenced the activities of many departments of law enforcement agencies. The delimitation of the activities of the investigator in the investigation of criminal offenses, as well as directly changes in the algorithmization of the activities of the investigator, are submitted for consideration. The basis of this study is the development of improved and modern methods of investigating criminal offenses. Created an additional brief methodological framework for investigators to avoid making frequent mistakes in the investigation of crimes. We analyzed the influence of the three-tier model of criminal proceedings on the activities of the investigator.

Key words: Three-tier model of criminal justice, international standards of OECD countries, President's message to the people of Kazakhstan, algorithmization of the investigator's activities.

**Тергеушінің қызметін алгоритмдеумен қылмыстық сот ісін жүргізудің
үш деңгейлі моделін әзірлеу туралы ережелерді жүзеге асырудағы
қылмыстық іс жүргізу заңнамасының өзара байланысы**

Қылмыстық сот ісін жүргізудің үш күндік моделі енгізілгеннен кейін қылмыстық іс жүргізу заңнамасында елеулі өзгерістер орын алып, құқық қорғау органдарының көптеген бөлімшелерінің қызметіне тікелей әсер етті. Қарастыру үшін қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудегі тергеушінің қызметі, сондай-ақ тергеушінің іс-әрекетін алгоритмдеудегі тікелей өзгертулер ажыратылады. Осы зерттеудің негізі қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудің замануи және жетілдірілген әдістерін әзірлеуден тұрады. Қылмыстарды тергеуде жиі қателіктер жібермеу үшін тергеушілерге қосымша қысқаша әдістемелік негіздер әзерленді. Қылмыстық сот ісін жүргізудің үш буынды моделінің тергеушінің қызметіне әсерін талдадық.

Түйінді сөздер: қылмыстық сот төрелігінің үш деңгейлі моделі, ЭЫДҰ елдерінің халықаралық стандарттары, Президенттің Қазақстан халқына жолдауы, тергеушінің қызметін алгоритмдеу.

**Взаимосвязь уголовно-процессуального законодательства при реализации положений
о развитии трехзвенной модели уголовного судопроизводства
с алгоритмизацией деятельности следователя**

После введения трехдневной модели уголовного судопроизводства произошли значимые изменения в уголовно процессуальном законодательстве, которые непосредственно повлияли на деятельность многих отделений правоохранительных органов. На рассмотрение выносятся разграничение деятельности следователя при расследовании уголовных правонарушений, а также непосредственно изменения в алгоритмизации деятельности следователя. Основа данного исследования заключаются в разработке усовершенствованных и современных методов расследования уголовных правонарушений. Создали дополнительные краткие методические основы для следователей, чтобы избежать совершение частых ошибок при расследовании преступлений. Произвели анализ влияния трехзвенной модели уголовного судопроизводства на деятельность следователя.

Ключевые слова: трехзвенная модель уголовного судопроизводства, международные стандарты стран ОЭСР, Послание Президента народу Казахстана, алгоритмизация деятельности следователя.

The most important indicator of the development of any state striving to achieve generally accepted international standards is the effectiveness of protection of constitutional rights and freedoms of citizens, accessibility and transparency of justice.

Despite the significant progress achieved in reforming the criminal process in Kazakhstan, the issues of protecting the constitutional rights and freedoms of citizens, the quality of the implementation of criminal prosecution and the administration of justice by the court remain topical.

This requires the development of optimal legal mechanisms that provide for the effective application of criminal procedural legislation in order to quickly disclose crimes, bring the perpetrators to criminal responsibility and a fair trial.

Today, the pre-trial investigation bodies, while simultaneously solving crimes, collecting evidence, assessing them, making procedural decisions in the case, do not pay due attention to the issues of proof, on the basis of which the issue of the criminal liability of a particular person is decided. Problematic issues of evidence and operational load are often solved by manipulating statistics, falsifying evidence and using unauthorized methods of investigation.

Currently, there is an actual discussion and refinement of some points of the three-tier model of criminal justice in the Republic of Kazakhstan, which was voiced and proposed by the President of the Republic of Kazakhstan in his address to the people of Kazakhstan on September 1, 2020. The three-tier model of the criminal process in the Republic of Kazakhstan is that «The police must detect crimes, identify the persons involved, collect and consolidate evidence, and the prosecutor must give an independent assessment of the collected evidence, suppress violations of the rights of citizens, and prevent the involvement of conscientious citizens in the criminal process, to support the prosecution in court. The court will consider complaints against the actions of the investigating authorities, the prosecutor's office and issue a final verdict on the case».

Algorithmization of the investigator's activities eliminates independence in decision-making, the accumulation of both positive and negative experiences and, as a consequence, entails a slowdown in the rate of professional development of investigative personnel, which can again lead to a decrease in the quality of the investigation

The three-tier model of justice is used in almost all developed countries. Under this model, three links are responsible for the criminal process: the police, the prosecutor's office and the court. The powers between these structures are clearly delineated. «The first link - the police - should detect crimes, identify those involved, and collect evidence. The second link - the prosecutor - is obliged to give an independent assessment of the collected evidence, to suppress violations of the rights of citizens, to prevent the involvement of conscientious citizens in the criminal process, to support the prosecution in court. The third link - the court - considers complaints against the actions of the authorities and makes a final verdict in the case»[1].

Thus, full algorithmicization of the crime investigation process is impossible without a deep understanding of the mechanisms of the investigator's thinking, which, in turn, requires the involvement of outside areas of scientific knowledge in the study of this phenomenon. The economic and political development of society is always associated with the aggravation of relations between its members. The extreme manifestation of the anti-social orientation of the actions of individual members of society is criminal activity. Crime not only undermines the authority of state power, but also poses a threat both to the economic stability of society and to every citizen.

This distinction creates a human rights barrier, protecting against unjustified illegal decisions, thereby ensuring the legality of the criminal process. All stages of the three-tier model should ideally be a kind of «filter» through which a criminal case must go before it goes to court. According to the new model of criminal proceedings, ideally, the indictment should be drawn up by the prosecutor, but the old process of drawing up the indictment by the investigator continues and only its confirmation by the prosecutor. The issue of timing is also acute, namely, that after a decision is made to interrupt the timing of the pre-trial investigation, the person conducting the pre-trial investigation sends it to the prosecutor within 24 hours for approval. It is necessary to take into account the factor that the person carrying out the pre-trial investigation may be on duty, as well as existing other criminal cases that do not tolerate delay, then it is necessary to establish all the circumstances of the

case before interrupting it. Therefore, I consider it necessary to increase this period - two days. Further, the prosecutor, in turn, within three days approves the decision to interrupt the pre-trial investigation, or with a reasoned decision refuses to approve it and returns it to the person conducting the pre-trial investigation, indicating the performance of the necessary investigative and procedural actions. That is why, in order to prevent the return of criminal cases, illegal procedural actions, it is necessary to give a period appropriate for making objective decisions in a criminal case. At the beginning of the implementation of the three-tier model, many expected that this system would not only delimit the activities of all three branches of criminal justice, but would also regulate the so-called «fight against indicators».

According to statistics, over six years, starting from 2015, 2 thousand (2,197) citizens were unreasonably detained in the framework of pre-trial proceedings. Violations of the constitutional rights of citizens increased almost threefold (from 209 to 598).

Prosecutors revealed more than 9 thousand (9 887) facts of illegal conduct of operational-search activities and covert investigative actions.

As before, departmental indicators (detection, referral to court) prevail over observance of human rights: complaints against investigative bodies increased 2.5 times (from 2,702 in 2015 to 6,799 in 2020).

Prosecutors canceled more than 100 thousand (129 635) decisions to interrupt the investigation period and terminate cases, almost 7 thousand (6 792) cases were returned for additional investigation, more than 3 thousand (3 497) cases were returned by the courts. The number of complaints satisfied by prosecutors increased by 46% (2015 - 10,905, 2020 - 15,911), by courts three times (2015 - 383, 2020 - 1,076) [2].

Abstracting from them, we get specific data that are directly needed with the correct division among the regions, as well as decisions on the direction of the activities of law enforcement agencies. However, for employees who carry out their activities in direct communication with citizens of the Republic of Kazakhstan, they present some difficulties. For example, when registering criminal cases, employees of the body carrying out pre-trial investigation, who take up the daily work, accept many applications, half of which are registered in the evening, the rest in the morning, for the correct and rational number of applications. In this regard, employees have to adjust their schedule, collecting and compiling criminal case materials directly with these time limits for indicators.

In the modern criminal process, one has to work with a colossal amount of information. Even the most insignificant mistakes of persons conducting pre-trial investigation, investigators, supervising prosecutors or judges, who decide a criminal case on the merits, including when investigating crimes and imposing punishment, are unacceptable, because the fate of a person is decided in each criminal case.

However, until now, in the course of the investigation and judicial review of cases, mistakes have been made due to the large flow of information. It should be noted and the positive aspects of the three-tier model of criminal justice of the Republic of Kazakhstan, Analysis of the activities of the prosecutor's office of the city of Almaty showed that since the introduction of the three-tier model, the quality of the pre-trial investigation has significantly improved. Thus, the termination of cases decreased by 37.5% (from 8 to 5 thousand), interruptions - by 38.5% (from 13 to 8 thousand), and the detection rate of incorrect qualifications increased 15 times (from 6 to 89) [3].

In our previous articles, the very moments of the criminal proceedings were considered. For example, the prosecutor was empowered to coordinate procedural actions that affected «socially significant» decisions, such as: a decision to declare a suspect, to qualify a suspect's act, to change or supplement the qualification of a suspect's act, to interrupt an investigation.

Each of the procedural actions was given special attention, so in the decision on recognizing a suspect, it is forbidden to briefly describe the plot of the criminal case, the rationale for the decision and the results of the investigative and operational measures without prior agreement with the prosecutors, enter the decision into the database, interrogate the person as a suspect before agreeing the decision with the prosecutor, to acquaint the suspect, his defense lawyer with the decision, which is not imposed with the digital signature of the prosecutor, including in electronic criminal cases, to

attach such a decision to the materials of criminal cases. They also reiterated that the procedure for familiarizing a suspect with a decision on recognition as a suspect will be especially checked. Since the recognition of a person as a suspect is an important «socially significant» criterion.

In the decision on the qualification of the act of the suspect, it is forbidden to choose a preventive measure before the decision on the qualification of the act is issued, without prior agreement with the prosecutor to enter the decision into the database. Secondly, the procedural decisions of the investigator are approved by the prosecutor, namely: the decision on the application of the order, the termination of the pre-trial investigation, the report on the criminal misconduct, the indictment. operational measures, attach to the criminal case the decisions not approved by the prosecutor on recognizing the suspect, qualification of the suspect's act, make decisions to terminate the pre-trial investigation under Art. 35, part 1, clause 12 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan in relation to persons who have previously committed a criminal offense and released from liability under Art. 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (if a new crime was committed after 01/01/2020). The decree on the interruption of the investigation period focuses on the prohibition of not notifying the participants in the criminal process of the decision taken before the decision has been agreed with the prosecutor. Special attention should be paid to the specifics in the decision on the qualification of the act of the suspect - in the case of a decision on the qualification of the act of the suspect detained in accordance with Art. 128 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, verification of the legality of the resolution and its approval is carried out by the prosecutor simultaneously with the decision on the issue of approval of the application for authorizing detention in custody or house arrest. The decision to terminate the pre-trial investigation, as well as the decision to interrupt the investigation period, must be sent to the prosecutor's office within 24 hours after the decision is made [4].

”An investigator should not be a Cinderella” - that was the title of an article published by Professor M. Kogamov in 2000 in the newspaper ”Kazakhstan’s Justice”, the recommendations of which should be reviewed. The relevance of this issue is determined by the legal setting of the Concept on legal policy for the period 2010-2020, which provides for the adoption of measures aimed at increasing the procedural status of the investigator. This is what T. Temiraliyev, Senior Assistant to the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan for investigation and leadership of investigation teams, wrote in his work.

A lot of scientific works, practical recommendations published on the pages of newspapers and magazines, in departmental acts and bulletins are devoted to the problems of the preliminary investigation. Interest in this topic is not weakening at the present time, since the preliminary investigation, the investigator remain important institutions of the criminal process and the protection of human and civil rights and freedoms in the pre-trial stages of criminal proceedings.

The bulk of the problems of the investigation gives rise to research and discussion of investigative work in various aspects, such as the use of the achievements of science and technology, the introduction of new techniques and means, methods of disclosing and investigating crimes, ensuring the procedural independence and independence of the investigator, optimizing management, ensuring prosecutorial supervision. and departmental control over the investigation, improving the training of investigative personnel, and others. These issues, designed to improve the activities of the investigative bodies, are the urgent requirements of our time [5].

But unfortunately, considering the new concept of the three-tier criminal justice system, one can notice the fact that the investigator has ceased to be an independent person.

It is proposed to implement the model of the criminal process with the delineation of powers and areas of responsibility between the bodies of pre-trial investigation, the prosecutor's office and the court in three stages.

Stage 1 - from 2022 on murder cases;

Stage 2 - from 2023 on cases under investigation by the anti-corruption service and the military police, as well as on all especially grave crimes under investigation by the internal affairs bodies;

Stage 3 - from 2024 on cases under investigation by the Economic Investigation Service, as well as other categories of cases under investigation by the internal affairs bodies.

The objectives of the bill are to implement the instructions of the Head of State in the message to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 «Kazakhstan in a new reality: time for action» on the introduction of a three-tier model with the delineation of powers and areas of responsibility between law enforcement agencies, the prosecutor's office and the court, protection of business from excessive interference of criminal persecution.

Improvement of criminal procedure legislation, development of the powers of criminal prosecution bodies, incl. courts, their interaction on the basis of a system of checks and balances is a continuous and obligatory process that the law enforcement and judicial systems of all states, without exception, are going through.

In the course of improving and modernizing their activities, legislation is supplemented by both individual norms and entire legal institutions, which is due to their own experience and the experience of other states. Analysis of international experience showed that in the Constitutions of 24 OECD countries (including Kazakhstan and Georgia), the status of prosecutors is enshrined in law.

Functions of the prosecutor's office: throughout the world, the primary function of prosecutors is to prosecute on behalf of the state. However, the form of its implementation can be conditionally divided into 3 groups.

The first form is procedural guidance of the pre-trial investigation and maintenance state charges in court. It is provided in almost all OECD countries (31 out of 37). The process is one and indissoluble. By leading the pre-trial investigation, the prosecutor forms the basis of the prosecution in the trial.

The second form is the direct investigation of criminal cases, which is provided in 4 countries (Hungary, Poland, Portugal, Turkey). At the same time, the state prosecution in court is carried out by another prosecutor.

The third form is expressed in the supervision of the prosecutor over the activities of the police during the pre-trial investigation, where the investigator is an independent person. It is provided in 3 countries (Sweden, Colombia, Greece).

It should also be noted that in a number of countries (Denmark, Israel, Finland), prosecutors are authorized to investigate crimes against law enforcement officials, as well as cases related to terrorism and extremism (Netherlands, Canada, Finland).

In Germany, the prosecutor's office investigates criminal cases and supports the prosecution in court, the police investigate exclusively on behalf of the prosecutor (CPC FRG). Murders, malfeasance in office, economic crimes, crimes related to terrorism, extremism, pedophilia, prosecutors investigate independently. For this, structural divisions function in the German prosecutor's office. The Hesse State Prosecutor's Office also has a cybercrime unit.

The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan now reads as follows: an investigator is an official authorized to carry out pre-trial investigation of a criminal case within his competence: an investigator of the internal affairs bodies, an investigator of national security bodies, an investigator of the anti-corruption service and an investigator of the economic investigation service, as well as a prosecutor in the cases provided for by this Code [6].

In the previous version of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, it was written that « an investigator is an independent official ...»

In this case, the entire criminal process can be conditionally divided into three stages: detection of the crime and collection of factual data; legal assessment of the collected evidence and preparation of the prosecution; resolution of the case on the merits - about guilt and punishment.

These functions are performed by different bodies - the police, the prosecutor's office and the court. Each has its own authority and clear limits of influence.

The pilot testing of the electronic and paper format of this work was laid in 2019, when the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan and the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan made a joint decision to conduct a pilot project in Pavlodar region. The inter-

nal affairs bodies took in electronic format key procedural decisions in criminal cases and sent them to the prosecutor for verification of legality for agreement and approval.

Since August 10, 2020, the Financial Monitoring Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and the East Kazakhstan region have joined the pilot project.

From October 1, 2020, the pilot was distributed throughout the republic with the participation of all law enforcement agencies.

At the end of my article, I would like to highlight the features of the importance of the independence of the investigator's activity in the investigation of criminal offenses. It is necessary to pay attention to the fact that according to the statistics of many monographs on the three-tier model, the role of the prosecutor as a key person is highlighted: firstly, there is a comparison with other OECD countries, it is said that "The Republic of Kazakhstan is the only country in which there are moments when the internal affairs bodies apply to court bypassing the prosecutor's office", however, it should be noted that the activities carried out by the investigator there are carried out by the prosecutor, that is, the prosecutor collects and consolidates evidence, independently draws up all the important documents in the case, that is, the actual investigation is part of the structure of the prosecutor's office. Also, I do not agree with the statement that only in the Republic of Kazakhstan, I should note that in the Russian Federation activities are carried out on the same principle, even more, there is an Investigative Committee. And if you look at the statistics that were given there that where, without direct access of the internal affairs bodies to the court, the detection rate is greater on the example of Georgia, then you need to assess the situation not from one angle, but from all sides, starting that the population and area of the territory in times less than in our Republic. When planning major reforms in our country, it is necessary to take into account every factor, starting first of all with the people of Kazakhstan, the structure of the state, freedom of choice, the principles of the criminal law of our legislation.

List of sources used:

1. Message from the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 «Kazakhstan in a new reality: time for action.»
2. Concept to the draft Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Implementation of the Three-Tier Model with the Delimitation of Powers and Areas of Responsibility between Law Enforcement Agencies, the Prosecutor's Office and the Court»
3. «The three-link model of criminal procedure in Kazakhstan justifies itself», www.zakon.kz
4. «Aspects Modern related to the algorithmization of the investigator's activities in the investigation of criminal cases» collection «Aubakirov's readings» by Nurmagambetova D.D.
5. « Raise the status of an investigator» by T. Temiraliev. // www.zakon.kz
6. The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.

Information about the author

Nurmagambetova Diana D. – 2nd year undergraduate student of Almaty academy named after M. Esbulatova senior police lieutenant

Нурмагамбетова Диана Джамбуловна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс магистранты полиция аға лейтенанты.

Нурмагамбетова Диана Джамбуловна – магистрант 2 курса Алматинской академии имени Макана Есбулатова старший лейтенант полиции.

А.Д. Байсалов¹, А.М. Сатпаева¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ЭКСТРЕМИСТІК МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ЛИНГВОСАРАПТАМАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Мақалада экстремистік материалдарға лингвосараптамалық талдау жүргізуде әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етудің бірқатар өзекті мәселелері қарастырылады.

Лингвосараптама қазіргі уақытта сот барысында әділеттілікті, ақиқатты орната алатын деректерді анықтау ісіне лингвисттерді тарту тәжірибесіне байланысты қарқынды даму үстінде. Бүгінгі таңда лингвисттердің сот-сараптамалық қызметі экстремистік-террористік бағыттағы қылмыстарға лингвосараптамалық талдау жасауға негізделіп жүр. Ал жалпы экстремизм дегеніміз – ХХІ ғасырдың бірінші онжылдығының заңнамалық актілерінде құқықтық көрініске ие болған салыстырмалы түрдегі жас әлеуметтік құбылыс. Экстремистік сөйлеу әрекетінің мақсаты белгілі бір тұлғаға қатысты өшпенділік, жеккөрушілік, я болмаса араздық қарым-қатынас тудырып, оны насихаттау, я көпшіліктің алдындағы қорқыту, белгілі бір адамдар тобын жою, физикалық және психологиялық тұрғыдан зиян келтірумен қатар зорлық көрсетуге шақыру. Осыған байланысты сот сараптамаларын жіктеудегі экстремистік-террористік бағыттағы материалдарға лингвистикалық сараптама жасау барысында, оның тақырыбын, объектісін, зерттеу міндеттерін тұжырымдау, сарапшының құзыреттерін зерделеу, әртүрлі арнайы білімдерді кешендеудің табиғаты мен мәнін қарау сияқты проблемалар ғылыми зерделеуді және жариялауды талап етеді.

Сот сараптамалық қызмет тәжірибесіне сәйкес, экстремистік іс-әрекет фактісін дәлелдеудің негізгі құралы – экстремизм белгілерінің болуы тұрғысынан ақпараттық материалдардың сот сараптамасын тағайындау және жүргізу. Осы аталған мәселелер негізінде лингвосараптамалық талдау аясында экстремистік бағыттағы мәтіндерді семантикалық зерттеудің бірыңғай критерийлерін қолдану қажеттілігін жүйелендіру өзекті мәселелер қатарынан орын алып отыр.

Түйінді сөздер: сот-лингвистикалық сараптама, экстремизм, заңнамалық лингвистика, конфликтогенді мәтіндер, экстремистік материал, сарапшы-лингвист, лингвосараптама.

Лингвоэкспертный анализ экстремистских материалов

В статье рассматривается ряд актуальных вопросов методического и информационного обеспечения в проведении лингвоэкспертного анализа экстремистских материалов.

Лингвистическая экспертиза в настоящее время динамично развивается в связи с практикой привлечения лингвистов к делу установления фактов, которые могут установить справедливость и истину в судебном процессе. На сегодняшний день судебно-экспертная деятельность лингвистов базируется на лингвистическом анализе преступлений экстремистско-террористической направленности. Экстремизм – это относительно молодое социальное явление, получившее правовое выражение в законодательных актах первого десятилетия ХХІ века. Целью экстремистской речевой деятельности является разжигание ненависти, либо вражды по отношению к определенной личности, ее пропаганда, устрашение перед публикой, уничтожение определенных групп людей, призыв к насилию наряду с причинением физического и психологического вреда. В связи с этим при лингвистической экспертизе материалов экстремистско-террористической направленности в классификации судебных экспертиз требуют научного изучения и публикации такие проблемы, как формулировка его темы, объекта, задач исследования, изучение компетенций эксперта, рассмотрение природы и сущности комплекса различных специальных знаний.

Согласно практике судебной экспертной деятельности, основным средством доказывания факта экстремистской деятельности является назначение и производство судебной экспертизы информационных материалов на предмет наличия признаков экстремизма. На основе данных проблем в рамках лингвоэкспертного анализа актуализируется систематизация необходимости применения единых критериев семантического исследования текстов экстремистской направленности.

Ключевые слова: судебно-лингвистическая экспертиза, экстремизм, законодательная лингвистика, конфликтогенные тексты, экстремистский материал, эксперт-лингвист, лингвоэкспертиза.

Linguoexpert analysis of extremist materials

The article discusses a number of topical issues of methodological and informational support in conducting linguistic expert analysis of extremist materials.

Linguistic expertise is currently developing dynamically due to the practice of involving linguists in the case of establishing facts that can establish justice and truth in the judicial process. To date, the forensic expert activity of linguists is based on the linguistic analysis of crimes of extremist and terrorist orientation. Extremism is a relatively young social phenomenon that has received legal expression in the legislative acts of the first decade of the XXI century. The purpose of extremist speech activity is to incite hatred or enmity towards a certain person, its propaganda, intimidation in front of the public, the destruction of certain groups of people, a call to violence along with causing physical and psychological harm. In this regard, during the linguistic examination of extremist-terrorist materials in the classification of forensic examinations, such problems as the formulation of its topic, object, research objectives, the study of expert competencies, consideration of the nature and essence of the complex of various special knowledge require scientific study and publication.

According to the practice of forensic expert activity, the main means of proving the fact of extremist activity is the appointment and production of forensic examination of information materials for signs of extremism. Based on these problems, the systematization of the need to apply uniform criteria for semantic research of extremist texts is actualized within the framework of linguistic expert analysis.

Keywords: forensic linguistic expertise, extremism, legislative linguistics, conflictogenic texts, extremist material, linguist expert, linguoexpertiza.

Қазақстан Республикасының әрбір азаматының адамгершілік, моральдік, іскерлік, әлеуметтік беделін және қылмыстық, азаматтық, әкімшілік құқықтарын сот үдерісінде қорғауда қолданылатын сот сараптамасының ішінде ең қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі – сот-лингвистикалық сараптамасы.

Сот-лингвистикалық сараптама дегеніміз – табиғи немесе жасанды тілдің қолданылу және пайдаланылу заңдылықтарын зерттеу негізінде нақты анықталған мәліметтер мен мағлұматтарды сөз бен сөйлеу мазмұнының шын, я болмаса жалған, мүмкін, не мүмкін емес екендігін сипатталушы объектіге қатысты анықтау [1, 23 б]. Лингвосараптама қазіргі уақытта сот барысында әділеттілікті, ақиқатты орната алатын деректерді анықтау ісіне лингвисттерді тарту тәжірибесіне байланысты қарқынды даму үстінде деуге әбден болады.

Тіл мен құқықтың тоғысуы барысында туындаған және лингвосараптамалық талдауды қажет ететін проблемалар белгілі бір дәрежеде алуан түрлі, әрі күрделі сипатқа ие. Лингвосараптамалық талдау қортындысының тағайындалуы, жүргізілуі мен бағалануы тұрғысындағы негізгі мәселелерге Е.И. Галяшина талдау жасай отырып: «Сараптамалар адам әрекетінің барлық салаларында жүргізіледі. Олар соттық іс те, сондай-ақ соттан тыс іс те болуы мүмкін. Мысалы, патенттік сараптама, заң жобасының лингвистикалық сараптамасы т.б.», – деген пікірін алға тартады [2, 7 б.]. Сондай-ақ, лингвистикалық сараптама туралы сөз қозғаған Ш.Ш. Жалмаханов өзінің мақаласында Қазақстан Республикасының заңнамасында сөйлеу әрекетімен жасалатын жиырмадан астам құқық бұзушылық бар екендігін атап өтеді. Олардың қатарына Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «Қорлау» (131-б.), «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни араздықты қоздыру» (174-б.),

«Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту» (179-б.), «Сепаратистік әрекет» (180-б.), «Бұқаралық ақпарат құралдарында экстремистік материалдарды жариялауға рұқсат беру» (183-б.) «Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентін – Елбасын көпшілік алдында қорлау және оның абыройы мен қадір-қасиетіне өзгедей қолсұғушылық, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының бейнесін бүлдіру, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының заңды қызметіне кедергі жасау» (373-б.), «Билік өкілін қорлау» (372-б.) және т.б. сияқты әкімшілік тәртіп, құқық бұзушылықтарға жазалар қарастырылған.

Бүгінгі таңда лингвисттердің сот-сараптамалық қызметі экстремистік-террористік бағыттағы қылмыстар, дәлірек айтатын болсақ, экстремистік материалдарға лингвосараптамалық талдау жасауға негізделіп жүр. Е.И. Галяшина өз мақаласында көрсеткендей, ғылыми әдебиеттерде экстремизмге экстремалды көзқарас пен жанжалды жағдайларды әлеуметтік шешудің деструктивті, агрессивті шараларын ұстану ретінде түсінік береді. Ал жалпы экстремизм дегеніміз – ХХІ ғасырдың бірінші онжылдығының заңнамалық актілерінде құқықтық көрініске ие болған салыстырмалы түрдегі жас әлеуметтік құбылыс. Бұрын сарапшы-лингвисттер аталмыш тұжырымдаманың мазмұнын анықтау барысында белгілі түсіндірме сөздіктерді пайдалануға мәжбүр болса, ендігі кезекте тиісті заңның қабылдануының нәтижесінде бұл термин құқықтық сипатқа ие болды.

Экстремистік сөйлеу әрекетінің мақсаты белгілі бір тұлғаға қатысты өшпенділік, жеккөрушілік, я болмаса араздық қарым-қатынас тудырып, оны насихаттау, қандай да бір көрсетілген зорлық-зомбылық үшін сол адамға қарсы қоятын үгіт, не денсаулығына залал келтіру, сондай-ақ, саяси, әлеуметтік, экономикалықшығын келтіру тұрғысында қалың топтың, я көпшіліктің алдындағы қорқыту, белгілі бір адамдар тобын жою, физикалық және психологиялық тұрғыдан зиян келтірумен қатар зорлық көрсетуге шақыру, дәлірек айтатын болсақ, үндеу болып табылады. Осыған байланысты сот сараптамаларын жіктеудегі экстремистік-террористік бағыттағы материалдарға лингвистикалық сараптама жасау барысында, оның тақырыбын, объектісін, зерттеу міндеттерін тұжырымдау, сарапшының құзыреттерін зерделеу, әртүрлі арнайы білімдерді кешендеудің табиғаты мен мәнін қарау сияқты проблемалар ғылыми зерделеуді және жариялауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңына сәйкес елдегі әлеуметтік жағдайды тұрақсыздандыруға ықпал ететін ұлтшыл, діни, этникалық және басқа ұйымдар мен құрылымдардың экстремистік әрекеттері ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің негізгі көздеріне жатады. А.Б. Сманова өзінің мақаласында былай дейді: «Экстремизмнің қай түрі болса да тұтас әлемге, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне, елдің аумақтық тұтастығына, азаматтардың құқығына және бостандығына үлкен қауіп төндіреді» [3, 26 б.]. Осыған байланысты экстремистік бағыттағы қылмыстарды анықтауға және алдын алуға байланысты проблемалар бүгінгі күні өзекті мәселеге айналып отыр.

Сот сараптамалық қызмет тәжірибесіне сәйкес, экстремистік іс-әрекет фактісін дәлелдеудің негізгі құралы – экстремизм белгілерінің болуы тұрғысынан ақпараттық материалдардың сот сараптамасын тағайындау және жүргізу. Осының негізінде лингвосараптамалық талдаудың теориялық және ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздерін жасау қажеттілігі туындап отыр. Экстремистік бағыттағы қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді қолдану осындай құқық бұзушылықтарды уақтылы анықтауды және экстремистік әрекеттің жолын кесуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қолда бар әдістемелік тәсілдерді жүйелендіріп, олардың негізінде экстремистік материалдарды зерттеу, сараптама тағайындау және сарапшының қорытындысын бағалау, сондай-ақ сараптамалық қателіктердің алдын алу бойынша профилактикалық қызмет жүргізу жөнінде бірыңғай ұсынымдар әзірлеу сот сараптамалық қызмет саласындағы өзекті мәселелердің бірі. Орыс ғалымы Е.И. Галяшина өзінің еңбегінде лингвосараптамаға берілген мәліметтерді

экстремистік материалдар деп тану үшін тиісті белгілердің болуы қажет екенін баса айтады. Ол белгілер қатарына мыналар жатады:

- өзге тасымалдаушылардағы құжаттар немесе ақпараттар;
- жариялауға арналған материалдар;
- экстремистік әрекетті жүзеге асыруға шақыруды қамтитын материалдар;
- экстремистік әрекетті жүзеге асыру қажеттілігін негіздейтін немесе ақтайтын материалдар;

–Германияның ұлттық социалистік жұмыс партиясы және Италияның фашистік партиясы басшыларының еңбектері;

– ұлттық немесе нәсілдік астамшылықты негіздейтін немесе ақтайтын не қандай да бір этникалық, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық немесе діни топты толық немесе ішінара жоюға бағытталған әскери немесе өзге де қылмыстарды жасау практикасын көрсететін жарияланымдар [4, 32 б.].

Ғалым осы пікірі арқылы қандай да бір жарияланған жазбаша не ауызша мәтінде нәсілдік немесе ұлттық артықшылықтың қандай да бір негіздемесі, сондай-ақ кез келген этникалық, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық немесе діни топты толық немесе ішінара жоюға бағытталған кез-келген қылмысты жасау тәжірибесі болса, онда ол экстремистік материал ретінде саралануы мүмкін екендігін айтқысы келді. Осы орайда сот-лингвистикалық сараптамасын жүргізу барысында белгілі бір қызметке қатысты аталмыш сипаттағы тікелей немесе жанама түрдегі шақыртулар жиі қарастырылатынын айта кеткен жөн.

Зерттеуге негіз болып отырған экстремистік бағыттағы қылмыстар интернет желілерін қоса алғанда, бұқаралық ақпарат құралдарындағы қарым-қатынастың деструктивті, қылмыстық мінез-құлықтың және ауызша, яғни сөз арқылы туындайтын агрессияның «өшпенділік тілі» («язык вражды») сынды басқа да формаларының кеңеюінен көрінеді.

Этникааралық қақтығыстар мен конфессияаралық қатынастарда орын алатын «өшпенділік тілі» ең алдымен коммуникатордың қорлау, қорқыту, сондай-ақ жекелеген этностарға, олардың бөліктеріне немесе азаматтардың жекелеген санаттарына немесе топтарына қатысты зорлық-зомбылыққа, жеккөрушілікке немесе кемсітушілікке деген көзқарастарының белгілері бар мақсаттарды, интонацияларды, ниеттерді анықтауға мүмкіндік беретін лексикалық және синтаксистік құралдарды қолдану арқылы көрініс табады.

Жалпы «өшпенділік тілі» («язык вражды») феномені заңнамалық лингвистика саласында зерттеу жұмыстарын атқарып жүрген ғалымдардың пікірінше, тілдік құралдармен безендірілген және бұқаралық ақпарат құралдарындағы қарым-қатынас, яғни бұқаралық коммуникацияда көрініс тапқан дискриминациялық демаркацияның белгісі ретінде танылады [5, 27 б.]. Сонымен қатар, әлеуметтік желілерде анонимді хабарламалардың рұқсат етілуінің нәтижесінде форумдар мен интернеттің өзге де платформалары криминогендік және конфликтогендік ортаға айналууда. Ол дегеніміз коммуникацияны құқықтық реттеудің заманауи тәсілдерін әзірлеуді және сандық ортадағы зиянды және криминогендік ақпараттан қорғауды қажет ететін шараларды іске асыруды қолға алу керектігін ескертеді.

Бүгінде желілерде қарым-қатынас нормасы қорқыту, буллинг, троллинг, моббинг сынды агрессивті коммуникацияға негізделген квазианонимдік топтар мен қауымдастықтардың танымал болуы байқалады. Экстремизм идеологиясының таралуы ең алдымен ақпараттық соғысты жандандыру және халықаралық аренадағы бәсекелестікті күшейту арқылы жастардың тұрақты дүниетанымын қалыптастыруда үлкен қауіп тудыратынын айта кеткеніміз жөн. Осыған байланысты экстремизмге, сондай-ақ, оның нысаны ретінде танылатын терроризмге қарсы іс-қимыл жүйесі егжей-тегжейлі құқықтық регламенттеуді ғана емес, деструктивті ақпараттық құбылыстардың таралу фактілерін анықтау, алдын алу және алдын алу жөніндегі тиімді шараларды әзірлеуді талап ететіні анық. Оларға өшпенділік немесе дұшпандықты қоздыратын сөйлеу актілері, экстремистік әрекеттерге шақыру, терроризмді ақтау, азаматтық бағынбау актілерін, құқықтық нигилизмді насихаттау, тыйым салынған ұйымдардың жетекшілерін қаһармандандыру, «жалған»,

көрінеу жалған, жала жабу, қорлау және басқа да криминогендік немесе конфликтогендік ақпаратты тарату жатады. Белгілі бір қылмыстық іс-әрекетке үндеу түрткі салу сипатындағы грамматиканың модальдық құрылымдарында етістіктің іс-әрекетті істеуге міндеттейтін бұйрық рай формасын қолдану арқылы жүзеге асады. Ондай бұйрық рай формалы етістіктердің қатарына «ұрындар», «бұзындар», «өлтіріндер», «жарындар» сынды т.б. бұзақылық әрекет жасауға шақыратын етістіктер жатады. Ал сол әрекеттің қажеттілігін дәйектейтін ұғымдық-семантикалық белгі ретінде айтылған лебездің иесінің (автордың) тарапынан болған қолдаушылық қарым-қатынасты қарастырамыз. Осы мәселеден туындайтын әрекеттің қажеттілігін ақтайтын белгі іске асырылған қылмыстық іс-әрекеттің оң бағасын қамти отырып, оның елеулі себептерін анықтайды, әрі сол әрекетті дұрыс деп танып, алдағы күні де соған ұқсас әрекетке түрткі береді.

Зерттеу жұмысымызда экстремистік сипаттағы үндеулердің қатарында қалыптасқан құрылымы мен арнайы лингвистикалық белгілері бар экстремизм туралы заңнамалық актілердің диспозицияларында берілген қылмыстық іс-әрекеттерді орындауға шақыру мақсатында адресатқа бағытталған сөйлеу актілерін қарастырамыз. Осы орайда заңнамалық лингвистикада экстремистік материалдарға сараптама жүргізу мәселесін қарастырып жүрген біршама зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, үндеу түріндегі сөйлеу актісінің құрылымына тоқталып өткенді жөн көрдік:

1. Шақыру субъектісі. Мәтінде кейде анық, кейде имплицитті(автор) түрде көрініс табады.

2. Шақырудың адресаты (немесе объектісі).

3. Вербалды императив (тікелей ашық шақыру кезінде) немесе жанама шақыру кезінде «қажет», «керек», «талап етіледі», «міндетті» сынды міндеттеме семантикасы бар компоненттердің болуы.

4. Шақыруда орындау міндеттелген іс-әрекет немесе іс-қимыл бағдарламасы (көбінесе жасырын үндеуде). Сараптамаға жіберілген мәтінде ол толығымен немесе жеке элементтер түрінде ұсынылуы мүмкін [6, 5 б.].

Экстремистік материалдарға лингвосараптамалық талдау жасау барысында қолданылатын әдістердің қатарына верификация, дискурс-анализ, квантативті, лексика-семантикалық, функционалды-стилистикалық, семантикалық талдау, салыстыру және дистрибутивті әдіс-тәсілдер қолданылады. Ауызша сөз арқылы туындаған экстремистік материалдарға лингвистикалық сараптама жүргізуде лингвостилистикада, мәтін лингвистикасында әзірленген сөздердің, сөз тіркестері мени мәтіннің мағыналарын талдаудың жалпы қабылданған әдістері негізге алынады. Бұл тұтастай зерттеу объектісі ретінде сараптамаға жіберілген мәтін мазмұнының жоспарын өз бетінше өзгертуге, еркін интерпретациялауға жол берілмеуі тиіс [7, 30 б.].

Лингвосараптамалық талдауда сөздердің лексикалық мағыналарын және олардың тіркесімдерін анықтау, олардың мағыналары мен функцияларын түсіндіру жүзеге асырылады. Сондай-ақ, сараптама барысында функционалды-стилистикалық талдауды қолдана отырып, зерттелетін тілдік материалдардың стилистикалық ерекшелігі, қандай функционалды стильге жататындығы анықталады. Ол талданып отырған мәтіннің негізгі идеясын ашуға көмек беретін бірден-бір таптырмас тәсіл. Тілдік бірліктерді(сөздердің, сөз тіркестерінің, фразеологиялық бірліктердің және сөйлемдердің) семантикалық құрылымын сипаттау дәстүрлі түрде екі тезис негізінде жүзеге асады. Олар:

1) кез келген тілдік бірліктің мағынасы семаны, яғни ең аз семантикалық компоненттердің белгілі бір жиынтығын білдіреді;

2) тілдің барлық маңызды бірліктерін осы семантикалық компоненттердің кейбір жиынтығы арқылы сипаттауға болады [8, 3 б.].

Осылайша, компонентті талдау (семалық талдау) мағынаны минималды семантикалық компоненттерге бөлу үшін тілдің маңызды бірліктерінің мазмұндық жағын зерттеу үшін қолданылады.

Өзге ұлт өкілдері мен басқа дінді ұстанушы тұлғаларға қарсы өшпенділік, я болмаса дұшпандық қарым-қатынас көрсете отырып, олармен күресуге шақыратын экстремистік сипаттағы тілдік материалдарға лингвосараптамалық талдау жүргізуде лингвист-сарапшы әрқайсысына қатысты жеке бағалауыштық пайымдау жүргізеді. Сонымен қатар, сарапшы-лингвисттердің назарынан аталмыш үндеулерден басқа қылмыстық іс-әрекетті «негіздейтін» немесе «ақтайтын» мәлімдемелер де тыс қалып кетпеуін ескеру қажет. Мәселен, 2014 жылдың 14-шілдесінде «Әділ сөз» сөз бостандығын қорғау халықаралық қоры Ақпараттық және құжаттық даулар бойынша сараптамалардың қоғамдық орталығымен «Аңыз адам» журналының №8 санында қозғалған мәселеге қатысты лингвистикалық сараптама жүргізілді. Сараптама барысында қойылған сұрақтардың қатарында «Аңыз адам» журналының Адольф Гитлерге арналған жарияланымдарында әлеуметтік, рулық, нәсілдік, діни араздықты немесе алауыздықты қоздыру, азаматтардың ұлттық ар-намысы мен қадір-қасиетін не діни сезімдерін қорлау белгілері, сондай-ақ, азаматтардың дінге көзқарасына, ұлттық, рулық немесе нәсілдік белгілері бойынша олардың айрықшылығын, артықшылығын немесе кемдігін айтатын сөйленістер бар ма?» деген сұрақ қойылды. Лингвосараптамалық талдау жүргізу барысында сарапшы-лингвист журналда келтірілген тілдік материалдардың әрқайсысына жеке тоқталып, дискурс-анализ, салыстырмалы әдістерді қолдана отырып бағалауыштық пайымдау жасады. Нәтижесінде, аталмыш журналдың мазмұны мен идеясыны қандай да бір экстремистік сипатқа ие емес екендігі дәлелденді. Бұл орайда сарапшы-лингвисттің жүргізген лингвосараптамалық талдауының мақсаты-оқырманды әлеуметтік маңызды және өзекті болып көрінетін проблемаға тарту болғандығын байқаймыз.

Заңнамалық лингвистика саласында зерттеу жұмыстарының көбінде экстремизмнің түріне байланысты жүргізілетін лингвосараптаманың әртүрлі болуы керектігі жөнінде айтылып жүр. Осы мәселеге қатысты М.В. Аблин өзінің зерттеу еңбегінде лингвосараптамалардыкешенді діни-лингвистикалық, мәдени-лингвистикалық немесе саяси-лингвистикалық деп атап, әрқайсысын тиісінше тағайындау керек деген ойын алға тартты. Аталмыш пікірмен біз де келісеміз. Себебі, сараптамаға берілген экстремистік материалдадың түріне қатысты белгілі бір саламен байланыстыра отырып талдау жүргізукөркем, тарихи шығармалар және т.б. объектілерді талдауда қателіктерге ұрынуға жол бермейді.

Зерттеуге негіз болып отырған тілдік материалдарға сараптама жасауда қолданылатын сараптама сапасының негізгі верификациялық критерий ретінде М.В. Аблин сот-лингвистикалық сараптамасының 7 қағидатын ұсынады. Олар:

1. сараптаманың рұқсат етілген (тиісті) объектісінің қағидаты,
2. мәтінді кешенді талдау қағидаты (кең және тар мағынада),
3. сараптама нәтижесі үшін дербес жауапкершілік қағидаты,
4. сараптаманың ғылыми негізділігі қағидаты,
5. құзыреттілік қағидаты,
6. қорытындылардың бір мағыналы болуы;
7. сараптама қорытындысын баяндаудың қолжетімділік қағидаты [9, 10 б].

Сот-лингвистикалық сараптамасын жүргізу барысында сарапшы-лингвист әртүрлі лексикографиялық дереккөздерді қолданады. Ал заңнамалық лингвистикада жүргізілетін сараптамалық зерттеуде олардың сапасы мен минималды санына қойылатын белгілі бір талаптар жоқ. Десе де, сарапшы-лингвисттің алдында лингвосараптама жүргізу барысында классикалық нормативтік түсіндірме сөздіктер мен мамандандырылған лексикографиялық басылымдар мен электрондық ресурстардың (интернет) тиісінше біреуін таңдау қажеттілігі туындайды. Осы орайда кейбір зерттеушілердің конфликтогенді сөздерінің мағынасын анықтауда, я болмаса идеологиялық және діни мазмұндағы мәтіндерді талдауда лингвист-сарапшы дінтану саласы бойынша мамандандырылған сөздіктерді, не интернет-ресурстардағы анықтамаларды пайдалануға құқылы емес деген пікірлері бар. Зерттеушілердің мұндай арнайы тілдік материалдардың лексикалық мағынасына лингвосараптамалық талдау тиісті ғылыми білімі бар сол саладағы маманмен бірлесіп

жүргізілуі керек деген пікірімен келіспеуге әсте болмайды. Себебі, сараптамаға берілген аталмыш тілдік материалдардың мағынасы нормативтік сөздіктер мен интернет-ресурстардағы анықтамаларда көбіне толық емес, дәлірек айтатын болсақ үстіртін беріледі. Мысалы, «*кәпір*» сөзінің лексикалық мағынасын анықтауда «*«мұсылман емес» немесе өзге дінді ұстанатын еврейлер мен христиандарды («люди Писания») қоспағанда «мұсылман емес» адамдарды айтатын сөз ретінде қарастырамыз ба?»* деген сұрақ туындайды. Сондай-ақ, «*жиһад*» сөзін мұсылмандардың кәпірлерге қарсы қасиетті күресі (сөздіктегі анықтама) немесе мұсылманның моральдық жамандықтармен ішкі күресі (дінтанушы маманның анықтамасы) ретінде түсінуге байланысты күрделі сұрақтар қатарына тап боламыз.

Жоғарыда келтірілген мәселеге сәйкес, діни-саяси, идеологиялық мәтіндерге лингвосараптамалық талдау жүргізу барысында белгілі бір сөздің лексикалық мағынасын анықтау үшін мынандай сараптамалық жағдайларды негізге алуымыз қажет:

1. Сөздің лексикалық мағынасы классикалық сөздіктерде бекітілген, әрі ол сарапшы-лингвисттің арнайы дереккөздерге жүгінуін қажет етпейтін болуы мүмкін. Осы орайда сарапшы лексикографиялық дереккөздердегі сөздік мақалалардың мазмұнына сүйенеді.

2. Сөздің лексикалық мағынасы классикалық түсіндірме сөздіктерде де, арнайы лексикографиялық (дін, мәдениеттану, саясаттану) дереккөздерде де жазылған болуы мүмкін. Бұл жағдайда арнайы дереккөздерді қолданған жөн, бірақ оларды тек осы саладағы маман пайдалануға құқылы. Сол себепті, мұндай мәселелер кешенді сараптаманы талап етеді. Сондай-ақ, арнайы дереккөздерде көрсетілген мағынаның дұрыс, не бұрыстығын сол салада арнайы ғылыми білімі бар маман ғана анықтай алады.

3. Сөздердің мағынасын түсіндіруге арналған арнайы нұсқаулықтар «Википедия» сынды интернет-ресурстарында бар. Аталмыш нұсқаулықтармен, анықтамаларды қолданудан сарапшы-лингвист сараптама жүргізу барысында барынша аулақ болғаны жөн. Себебі, интернет желілеріндегі бұл ресурстарды анонимді пайдаланушылар мен кез келген қолданушылар құрастыра алады.

4. Сөздің лексикалық мағынасы талдау жүргізілетін тілдік материалдарда келтірілетін кездер де болады. Бұл жағдай көбінесе діни, идеологиялық сипаттағы мәтіндерде анық байқалады. Осы орайда сараптама жүргізетін сарапшы-лингвист берілген сөздің лексикалық мағынасын тиісті тұжырымдама келтіру арқылы анықтай алады.

5. Жарияланған тілдік материалдарда, экстремистік сипаттағы мәтіндерде сөздер мен олардың лексикалық мағынасы анық көрсетілмеуі мүмкін. Осы тұста берілген сөздің нақты лексикалық мағынасы тиісті экстремистік ұйымдардың пайдаланатын ішкі нұсқаулықтары меншифрланған хабарламалар сияқты сараптама объектілерінде кездеседі. Аталған тілдік материалдарға сараптама жүргізу барысында сарапшы-лингвисттен басқа арнайы ғылыми білімі бар маманды тарту қажет. Мәселен, лингвосараптама жүргізу барысында «Ақида», «муфасики», «далили», «матрица» «сен матрицадан ажыраған адамсың, бәрі кері тартылады») деген сөздерден тұратын фрагменттер жиі кездеседі. Берілген материалға сараптама жүргізу барысында лингвист-маман бұл сөздердің мағынасын тек өзінің кәсіби ғылыми деңгейіне сәйкес анықтайтындықтан, талдауға негіз болған тілдік материалдың негізгі лексикалық мағынасын арнайы дінтану саласында қызмет атқарып жүрген маманмен бірлесе отырып талдау жасаған әлдеқайда тиімдірек.

Тағы бір айта кететін мәселе, экстремистік сипаттағы мәтін ретінде күмән тудырған материалдарға лингвосараптама жасау барысында ондағы сөйлеу актілерінің тікелей, не болмаса жанама берілгендігін анықтау маңызды. Себебі, заңнамалық лингвистиканың ғылыми еңбектерінде қылмыстық іс-әрекетке шақыратын үндеулердің құрылымы мен критерийлері әртүрлі сипатқа ие болып қана қоймай, ондағы жанама және тікелей үндеулердің квалификациясы қиындық тудыратын мәселелер қатарында. Мәселен, жанама үндеу құрылымына жоғарыда айтып кеткендей бұйыру семантикалық мағынасы ие қажет, керек, міндетті түрде жасалу қажет сынды сөздер жиі кездеседі. Осы мәселеге қатысты өзінің диссертациялық жұмысында М.В. Аблин тікелей үндеудің ауызша императиві мен

грамматикалық көрсеткіштерінің ұқсастығын анықтау үшін қажеттілік жағдайындағы бұйыру семантикалық мағынасына ие тілдік материалдарға талдау жасап, сөйлеу фрагментінің түрлендіру әдістеріне тоқталады.

Қорытындылай келе, лингвосараптамалық талдауға ұсынылатын «экстремизм», «экстремистік материалдар» – заңнамада бекітілген заңды санаттар. Сот сараптамалық қызмет тәжірибесіне сәйкес, экстремистік іс-әрекет фактісін дәлелдеудің негізгі құралы – экстремизм белгілерінің болуы тұрғысынан ақпараттық материалдардың сот сараптамасын тағайындау және жүргізу. Осының негізінде лингвосараптамалық талдаудың теориялық және ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздерін жасау қажеттілігі туындап отыр. Экстремистік бағыттағы қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді қолдану осындай құқық бұзушылықтарды уақтылы анықтауды және экстремистік әрекеттің жолын кесуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Десе де, осы тұста Е.И. Галяшинаның зерттеу жұмысында қозғаған мәселесін негізге алмасқа болмайды. Сараптамаға жіберілген материалдарда «экстремистік мәлімдемелердің қажетті лингвистикалық белгілері («экстремистік» сөйлеу пәні, оған «экстремистік» көзқарас түрі, «мәлімдеменің экстремистік мақсаттары» жоқ) табылмаған жағдайларда, ол мәтінді экстремистік мәлімдемелердің психологиялық белгілеріне сәйкес тексерудің қажеттілігі болмайды. Сол себепті де экстремистік материалдарға лингвосараптамалық талдау жасағанда сарапшы-лингвист өзінің ғылыми білімін барынша қолдана отырып, тиісті лингвистикалық тәсілдер негізінде талдау жүргізуі керек, әрі көрінеу жалған қорытынды шығарудан барынша сақ болуы тиіс.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Жалмаханов Ш.Ш., Жалмаханова Ж.Ш.// ҚР ішкі істер министрлігі Қарағанды академиясының хабаршысы, 2012. – №3-4.
2. Таусоғарова А.Қ. Сот лингвистикалық сараптама мәселелері: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 114 б.
3. Сманова А.Б. Діни экстремизм ұғымы мен күресудің құқықтық жолдары// Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2020. – №1(62). – 25-28 б.
4. Галяшина Е.И. Лингвистика vs экстремизма (в помощь судьям, следователям, экспертам) / под ред. проф. М. В. Горбаневского. – М.: Юридический мир, 2006. – 96 с.
5. Галяшина Е.И. Экспертиза экстремистских материалов: проблемы методического и информационного обеспечения// Вестник университета имени О.Е. Кутафин. – 2018. – №7.
6. Аблин М.В. Экстремизм и экстремистские материалы в юрлингвистике / М.В. Аблин// Вестник Челябинского государственного университета. Научный журнал. Филология. Искусствоведение. – 2012. – №36 (290). – С. 5-8.
7. Жеребило Т.В. Методы лингвистического исследования и описания языка, обусловленные функционально-стилистическим инвариантом языковой системы// ProetContra. За и против. – М., 2007. – 456с.
8. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. – М., 1986. – 8с.
9. Аблин М.В. Теоретико-методологическое обоснование лингвистической экспертизы по делам об экстремизме: автореф. ... канд.фил.наук – Уфа, 2016. – 24с.
10. Подкатилина М.Л. Судебная лингвистическая экспертиза экстремистских материалов: монография/ М.Л.Подкатилина/ под. Ред. Е.И.Галяшиной. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 105с.
11. Ярощук И.А., Жукова Н.А., Долженко Н.И. Лингвистическая экспертиза: учебное пособие / – Белгород : ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», 2020. – 96 с.
12. Араева Л.А., Осадчий М.А. Судебно-лингвистическая экспертиза по криминальным проявлениям экстремизма // Уголовный процесс. – 2006. – №41.

References:

1. ZhalmakhanovSh.Sh., ZhalmakhanovaZh. Sh.// Bulletin of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 2012. - No.3-4.
2. Tausogarova A.K. problems of forensic linguistic expertise: textbook. - Almaty: Kazakh University, 2006. - 114 p.

3. Smanova A.B. the concept and legal ways of combating religious extremism // scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2020. – №1(62). – 25- 28p.
4. Galyashina E.I. Linguistics vs extremism (to help judges, investigators, experts) / edited by Prof. M. V. Gorbanevsky. - Moscow: Legal World, 2006. - 96 p.
5. Galyashina E.I. Examination of extremist materials: problems of methodological and informational support//Bulletin of the O. E. Kutafin University. - 2018. - No.7.
6. Ablin M.V. Extremism and extremist materials in jurisprudence / M. V. Ablin// Bulletin of Chelyabinsk State University. Scientific journal. Philology. Art history. – 2012. – №36 (290). - 5-8p.
7. Zherebilo T.V. Methods of linguistic research and language description conditioned by the functional and stylistic invariant of the language system// Pro et Contra. Pros and cons. - Moscow, 2007. – 456p.
8. Kuznetsov A.M. from component analysis to component synthesis. - Moscow, 1986. – 8p.
9. Ablin M.V. Theoretical and methodological study of linguistic expertise in cases of extremism: abstract ... Candidate of Phil.science-Ufa, 2016. – 24p.
10. Podatelna L.L. Forensic linguistic examination of extremist materials: monograph / M. L. Podatelna / under. Ed. E.I. Galassini. - M.: Yurlitinform, 2013. – 105p.
11. Yaroshchuk, A.I., Zhukov N. A. Dolzhenko, N. I. Linguistic expertise : tutorial / – Belgorod : publishing house "Belgorod national research University" NRU "BSU", 2020. – 96 p.
12. Araeva L.A., Osadchy M. A. Forensic linguistic expertise on criminal manifestations of extremism //Criminal trial. 2006. - №41.

Авторлар туралы мәліметтер

Байсалов Али Джумамуратович – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Сатпаева Анель – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің магистранты.

Байсалов Али Джумамуратович – старший преподаватель КазНУ имени аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Сатпаева Анель – магистрант КазНУ имени аль-Фараби.

Baisalov A.D. – candidate of juridical sciences, senior lecturer al-Farabi Kazakh National University.

Satpayeva A.M. – Student of master degree in al-Farabi Kazakh National University

I.A. Shalkarova¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after Makan Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

PECULIARITIES OF THE PROCESS OF COMMUNICATIVE INTERACTION BETWEEN EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES AND CITIZENS IN THE ESTABLISHMENT OF TRANSPARENT AND UNCLASSIFIED RELATIONS

This article discusses the issues of communicative interaction between employees of internal affairs agencies and citizens in the performance of assigned tasks of professional activity. The essence of the establishment of vowel and secret relations through the prism of operational-investigative theory, psychological and lexicological significance was analyzed. The necessity of more detailed consideration of the process of communicative interaction and its main indicators was substantiated.

Keywords: employees of the internal affairs bodies, operational-investigative theory, communicative interaction.

Ашық және құпия емес қатынастар орнату кезінде ішкі істер органдары қызметкерлерінің азаматтармен коммуникативтік өзара іс-қимыл процесінің ерекшеліктері

Аталған мақалада ішкі істер органдарының қызметкерлері азаматтармен коммуникативтік өзара іс-қимыл барысында жүктелген кәсіби қызметінің тапсырмаларын орындау туралы сұрақтары қарастырылған. Жедел-ізвестіру теориясында, психологиялық және лексикалық маңызы призманын ішінен жарияланған және жарияланбаған қатынасты орнату мәні талданған. Оның негізгі көрсеткіштері және коммуникативтік өзара іс-қимыл процессінде нақтырақ қарастыру қажеттілігі дәлелденген.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдарының қызметкерлері, жедел-ізвестіру теориясы, коммуникативтік өзара іс-қимыл.

Особенности процесса коммуникативного взаимодействия сотрудников органов внутренних дел с гражданами при установлении прозрачных и несекретных отношений

В данной статье рассмотрены вопросы коммуникативного взаимодействия сотрудников органов внутренних дел с гражданами при выполнении возложенных задач профессиональной деятельности. Проанализирована суть установления гласных и негласных отношений сквозь призму оперативно-розыскной теории, психологического и лексикологического значения. Обоснована необходимость более детального рассмотрения процесса коммуникативного взаимодействия и его основных показателей.

Ключевые слова: сотрудники органов внутренних дел, оперативно-розыскная теория, коммуникативное взаимодействие.

*Force and reason are two concepts that rotate
on different planes, and force can never disprove the truth.
Erich Fromm*

One of the strategic directions of renewal of modern Kazakh society, defined by the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, is the reform of the law enforcement system, which implies a new level of criminal procedure, bringing the work of law enforcement agencies to international standards [1]. Implementation of the tasks set before the law enforcement bodies is also dictated by the Concept of Human Resources Policy of law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan, which substantiates the need for "formation of professional human resources, capable of timely and at the proper level to protect the rights and freedoms of citizens, public order and safety" [2].

It is unequivocal that in the objective conditions associated with the processes of modernization of all spheres of society, among the dominant achievements can not but reflect the directions associated with the developments in the field of psychology, developments in the field of kinesiology, chronobiology, hypnology, psycholinguistics, neurolinguistics and others. Knowledge and understanding of psychological patterns is designed to optimize the activity of employees of operational-investigative units in regulation of relations with interested objects, in understanding of motives and adequate use of results of cognition in practical activity on revealing, preventing and suppression of crimes.

In this regard, today the issues of communicative interaction of employees of internal affairs bodies with citizens in the performance of assigned tasks of professional activity are particularly relevant. One of the key competences of internal affairs bodies is the implementation of operational-search activity and covert investigative actions [3]. These competencies are implemented, in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, by criminal police units consisting of units to combat organized crime, extremism, illicit trafficking of drugs, psychotropic substances and precursors, and other units engaged in operational and investigative activities.

Article 11 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Operative-Investigative Activity" [4], states that operational and investigative activities are divided into general and special. Article 1 of the said law determines that:

- general operational-investigative activity is a totality of connected by a single tactical, strategic plan of actions of the bodies carrying out operational-investigative activity, aimed at solving the tasks of this activity;

- special operational-investigative activity is an operational-investigative activity directly affecting the legally protected privacy, secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic communications and postal items, as well as the right to inviolability of the home [4].

In accordance with the current legal framework, the bodies carrying out OIA, in order to perform their duties have the right to establish transparent and unclassified relations with the citizens of the Republic of Kazakhstan, foreign nationals and stateless persons:

- transparent relations are established with officials and other employees of state bodies, organizations, military units, formations and public associations of the Republic of Kazakhstan, which are obliged to provide assistance to the bodies carrying out OIA (Article 13 of the Law on OIA). This category also includes certain citizens who may, with their consent, provide certain assistance to bodies carrying out OIA in an open manner;

- tacit relations are established with persons over 18 years of age, legally capable, who have agreed to cooperate on a confidential basis (including under contract) with the body carrying out operational and investigative activities, as well as previously cooperated by consent with this body.

The use of the term "relationship" by the legislator in this case is characterized as the establishment of connection of subjects of OIA with citizens.

In terms of lexical meaning, the word "relationship" is considered in such meanings as:

- ties arising between people, societies, countries in the process of communication or any activity;

- the nature of mutual relations, communication with someone or other [5].

Psychological dictionary interprets the term "relations" as follows: relations are social relations, the relationship between social communities and their properties arising in the process of joint activity. They can be classified according to the sphere of their consideration in the following order:

- relations at the level of social communities (class, national, group, family);

- relations at the level of groups engaged in this or that activity (industrial, educational);

- relations at the level of interrelations between people in groups (interpersonal relations);

- relations connected with emotional and volitional attitudes of the subject in relation to himself or affective attitude in relation to someone (intrapersonal) [6].

Thus, the essence of the establishment of transparent and tacit relations through the prism of psychological and lexicological meaning can be summarized as the relationship (interaction) between the subject and the object of a specified type of activity aimed at solving tasks of operative-investigative activity.

Article 13 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Operative-Investigative Activity" [4] enshrines the obligation to assist bodies carrying out operative-investigative activity in solving their tasks, while providing the right to involve individual citizens in cooperation (with their consent) to prepare and conduct operative-investigative activities on a confidential basis.

Also, in the field of operational-investigative activity legislation allows the establishment of cooperation relations with adult capable persons, regardless of their citizenship, nationality, gender, social, official and property status, education, affiliation to public associations, political and religious beliefs - on the voluntary expression of will.

In this case, we agree with the point of view of D. B. Panyushin about such a feature of distinguishing tacit and covert form of operational and investigative activities, as: taking or not taking by operational unit officer measures to prevent the awareness of the person concerned of the fact of operational and investigative activity in respect of him. In turn, the tacit form of carrying out operational-investigative activities is provided in two ways: complete concealment from the person concerned of information related to the implementation of operational-investigative activity; and exertion of influence on the person concerned in order to mislead about the operational-investigative nature of the carried out activity [7].

It is unambiguous that the process of establishment by subjects of operative-investigative activity of transparent and unclassified relations with citizens is, above all, a process of communicative interaction between them. Given the existing general trend of qualitative and quantitative changes of objective and subjective factors that accompany the development of the information environment in general, the fact of complication of both the process of communicative interaction and the process of information transfer is indisputable. These factors are directly related to the specifics of communication processes between people.

Communicative interaction in general, is characterized by such indicators as:

- the position of the partners (subject-subject relationship): the participants in the act of communication analyze the goals and motives of each other, contributing to the development of the original information;

- the presence of a sign exchange of information in order to influence the partner in communication (psychological impact of one partner on the other);

- the presence of a similar system of codification and decodification of information in order to achieve the result of communicative influence;

- the presence of communicative barriers (social, political, religious, professional);

- the influence of the channel of transmission on the meaning of information [8].

We agree with the opinion that the relations arising in the field of OIA should be defined as operational and investigative [9]. Accordingly, the process of communicative interaction in operational-investigative relations within the framework of the above indicators is considered as follows:

- Despite the initially given dominant background in establishing operational-investigative relations by operative officer, the position of relations is characterized as "subject-subject communication": "...it is unfair to argue that the role of operative in establishing such relations is always dominant. It is not uncommon that the other participant in the desired relationship does not consent to their establishment. Consequently, the role of an operative is certainly significant, since it is he who determines the nature and type of operational-investigative relations, but also the role of another participant in these relations cannot be reduced only to the passive execution of the will of an operative [9];

- Operational-investigative relations are characterized by the focus of the dominant subject of OIA on their establishment and development. To this end, techniques of psychological influence are used;

- Productivity of information exchange between participants of operational-investigative relations depends on an adequate understanding and interpretation of the meanings of their participants. Mere knowledge of the meaning of the same signs (words) is not enough due to a number of individual features, dictated by social level, age, gender. "... the importance in the organization of the involvement of citizens in operational and tactical tasks is also their gender. The unconditional predominance of men among those assisting DLOs does not deny the need to solve many tasks with the help of women as well. Practice proves that the proportion of women involved in crimes being prepared, committed and committed does not tend to decrease, which obliges ETA to have a position in their midst. Practice proves that the proportion of women involved in prepared, committed and committed crimes does not tend to decrease, which obliges ETA to have a position in their midst. All the more so because there have been cases where the OCF, consisting predominantly of men, has been headed by women. Experience shows that the presence of female confidants increases the level of operational awareness [9];

- the need to provide a "common" understanding of the situation of communication - to overcome the communication barriers (e.g., social differences of the subjects, personal characteristics, the level of communicability, individual personality traits, etc.). For example, a person who has a certain official position and is oriented to providing assistance may have the necessary knowledge in the field of various researches. However, when engaging a person with a certain official position in providing assistance, it should be taken into account that he may agree to perform the tasks of the operative, pursuing his personal goals - elimination of a competitor, desire to take a different position, etc. Therefore, an indispensable condition in such situations for the operative should be the timely establishment of the reasons and goals of such personal orientation and their proper use in the interests of the fight against crime. Depending on the role in which the person who provides assistance to ROV acts, will determine the actions of the operative [9];

- when establishing operational and investigative relations it is necessary to take into account and adequately use different types of communication (verbal and non-verbal communication).

Social psychology [8] identifies a number of conditions for the effectiveness of the communication process:

- clarity in understanding the purpose of the upcoming communication;

- the ability to specifically identify your main thoughts (taking into account the indicators of the communicative process highlighted above) in the process of communication;

- monitoring of the reactions of the partner in communication (the presence of feedback);

- adequacy of perception of response reactions (not always expected).

From the point of view of operative-investigative theory [9], the following basic elements of ensuring the detection, prevention and suppression of crimes with the participation of citizens providing assistance take place:

Determination of the purpose and the need for citizen participation in the situation;

selection of a person capable of solving the task and creation of appropriate conditions for its solution; management of the assisting person;

taking action and choosing how to use the information obtained;

providing protection from physical elimination, deciphering,

unreasonable prosecution of the person providing assistance.

Actualization of the above allows us to determine the following structure of the process of communicative interaction of employees of internal affairs bodies with citizens in the establishment of transparent and tacit relations:

Communicative interaction of internal affairs officers with citizens in establishing transparent and tacit relations is a step-by-step process, the beginning of which occurs in advance of direct contact of subjects. At that, the most acceptable, it is proposed to use, when establishing transparent and unspoken relations of employees of internal affairs bodies with citizens, 4 main stages of communicative interaction [10], allocated by management psychology.

The first stage - "switching" to the interlocutor or psychological adjustment to the upcoming act of communication (operational and investigative relations). The dominant subject at this stage needs to:

1) tune in to the object of establishing a relationship, visually try to determine the level of its predisposition to the development of relations, taking into account, in doing so, the nature of the "subject-subject" relationship: "the formation of the image of the other person, the character of the psychological interpretation of his appearance and behavior and the attitude he evokes towards himself depend on the personality of the cognizing subject" [11]. Taking into account the scientifically proved fact that at the first contact the first four minutes of communication are crucial for the formation of impressions, during which our senses and perception work maximally intensively, allowing to form an impression about the other person, the operative at this stage should be the first to determine the emotional state of the partner and take a position of "dominant subject" in the communication interaction;

2) demonstrate his/her adequate readiness for contact, his/her "interest" and readiness to communicate using nonverbal techniques (body position in space, control of gestures and facial expressions). Such demonstration should take several seconds.

The second stage is the direct establishment of contact. Communicative interaction implies establishment of contact both at the verbal and nonverbal level. The purpose of this stage is to achieve a state of mutual readiness to transfer information and maintain the relationship in the form of constant mutual orientation [6, p. 245]. Here it is important to take into account two circumstances:

1) the effectiveness of this stage depends on the ability of the dominant subject to apply techniques of nonverbal communication from the very beginning of establishing contact (knowledge of the mechanisms of stereotyping, causal attribution);

2) purposeful influence (influence) on the partner of communicative interaction is based on the fixation of their role in the system of emerging relations.

The third stage - verbal, assuming the presence of skills of decoding the incoming information. The dominant subject (operative) needs to "tune in" to the appropriate language of communication (choice of terminology, appropriate cognition, ability to persuade, etc.). The responsibility of this stage lies in the fact that here is the presence of professionalism, skills and abilities to conduct operational communication, the lack or undeveloped which reduces all the positive results of the previous stages to zero.

The fourth stage is leaving contact. Both verbal and non-verbal communication techniques work here as well. The importance of this stage is also considerable (especially if the communication is not a single one, but a prospective one). Here it is important to remember the effect of "falling out of the middle" (the beginning and the end of the conversation are stored in memory longer) to use the exit from contact, taking into account the goal of interaction [10].

The overall structure of the process of communicative interaction of internal affairs officers with citizens in the establishment of transparent and unclassified relations, thus, is based both on relevant developments in the field of operational and investigative theory, and on current trends in the field of psychology of communication, social psychology and management psychology.

The development of knowledge in the study of communicative interaction cannot but contribute to the development of communicative technologies aimed at further optimizing interactions in the fight against crime.

List of sources used:

- 1 Выступление Президента Казахстана Н.А. Назарбаева на открытии третьей сессии Парламента Республики Казахстан шестого созыва // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.akorda.kz/> (дата обращения: 12.21.2021)
- 2 Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 720 «О мерах по дальнейшему развитию правоохранительной системы Республики Казахстан» (с изменением, внесенным Указом Президента РК от 18.07.2016 №300). // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 12.21.2021)
- 3 Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан». // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 12.12.2021)
- 4 Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности». // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 12.12.2021)
- 5 Ефремова Т.Ф. Новый толково-образовательный словарь русского языка. – М.: Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с.
- 6 Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 258.
- 7 Панюшин Д.Б. Признак выделения гласной и негласной формы оперативно-розыскных мероприятий // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – Т. 20. – С. 3221–3225. – URL: <http://e-koncept.ru/>(дата обращения: 19.12.2021)
- 8 Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1999.–375 с.
- 9 Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. /Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. М.: ИНФРА-М, 2004. – XIV, 848 с.
- 10 Вересов Н.Н. Психология управления: учеб. Пособие / Н.Н. Вересов – 3-е изд., испр. и доп. – М.: РАО; Воронеж: МОДЭК, 2005 (Воронеж: ФГУП ИПФ Воронеж). – 302 с.
- 11 Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.

Information about the author

Shalkarova Irina Aleksandrovna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor (Professor) Head of the Planning and Control Department (operational Headquarters) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov

Шалкарова Ирина Александровна – начальник отдела планирования и контроля Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Шалкарова Ирина Александровна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

А.Т. Берекенов¹, Ж.Р. Дильбарханова¹

Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБОРОТА ЦИФРОВОЙ ВАЛЮТЫ (КРИПТОВАЛЮТЫ) В СТРАНАХ ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Настоящая статья посвящена сравнительно-правовому анализу регулирования оборота цифровых валют (криптовалют) в порядке условий, установленных национальным законодательством стран евразийского пространства. На примере Беларуси, Кыргызстана, России и Узбекистана автор рассмотрел практику введения уголовной ответственности и наказания за деяния, совершенные с использованием цифровых валют (криптовалют). Правовое регулирование оборота цифровых валют (криптовалют) в странах евразийского пространства отличаются отсутствием особых процедур, что, несомненно, является серьезной проблемой в деле обеспечения режима законности и соблюдения финансовой безопасности держателей цифровой валюты (криптовалюты).

Другой особенностью регулирования оборота цифровой валюты (криптовалюты) является отсутствие либо наличие запрета на оборот данного вида платежного средства. В связи с этим некоторые из государств евразийского пространства заняли выжидательную позицию, а некоторые страны пошли путем легализации цифровой валюты (криптовалюты) путем введения более либеральных законов. Другие же государства, легализовали цифровую валюту (криптовалюты) лишь частично, разрешив ею пользоваться исключительно за границей.

На основе проведенного исследования, авторы пришли к выводу о том, что в основном пока регулирование цифровых валют (криптовалют) происходит в гражданской и финансово-кредитной сферах. Цифровая валюта (криптовалюта) - новый феномен в финансовой, гражданской и уголовно-правовой среде. А поэтому законодатели стран евразийского пространства разработку нормативно-правовых актов в этой сфере продолжают по сей день.

Ключевые слова: сравнительно-правовой анализ, национальное законодательство, цифровая валюта, криптовалюта, оборот, процедуры, правовое регулирование, майнинг, уголовная ответственность, противодействие, преступность.

ТМД елдерінде цифрлық валюталардың (криптовалюталардың) құқықтық айналымын реттеуді талдау

Ұсынылған мақала ТМД елдерінің ұлттық заңнамасында белгіленген шарттар тәртібінде цифрлық валюталар (криптовалюталар) айналымын реттеуді салыстырмалы-құқықтық талдауға арналған. Беларусь, Қырғызстан, Ресей және Өзбекстан мысалында автор цифрлық валюталарды (криптовалюталарды) қолдана отырып жасалған әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік пен жазаны енгізу тәжірибесін қарастырды. ТМД елдерінде цифрлық валюталар (криптовалюталар) айналымын құқықтық реттеу ерекше рәсімдердің жоқтығымен ерекшеленеді, бұл, сөзсіз, заңдылық режимін қамтамасыз етуде және цифрлық валюта (криптовалюталар) ұстаушылардың қаржылық қауіпсіздігін сақтауда маңызды проблема болып табылады.

Цифрлық валюта (криптовалюта) айналымын реттеудің тағы бір ерекшелігі төлем құралының осы түрінің айналымына тыйым салудың болмауы немесе болуы болып табылады. Осыған байланысты ТМД-ның кейбір мемлекеттері күту позициясын алды, ал кейбір елдер либералды заңдарды енгізу арқылы цифрлық валютаны (криптовалютаны) заңдастыру арқылы жүрді. Басқа мемлекеттер цифрлық валютаны (криптовалютаны) ішінара заңдастырып, оны тек шетелде пайдалануға мүмкіндік берді.

Зерттеу негізінде авторлар цифрлық валюталарды (криптовалюталарды) реттеу негізінен азаматтық және қаржы-несие салаларында жүреді деген қорытындыға келді. Цифрлық валюта (криптовалюта) – қаржылық, азаматтық және қылмыстық-құқықтық ортадағы жаңа құбылыс. Сондықтан ТМД елдерінің заң шығарушылары осы саладағы нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеуді бүгінгі күнге дейін жалғастырып келеді.

Түйінді сөздер: салыстырмалы құқықтық талдау, ұлттық заңнама, цифрлық валюта, криптовалюта, айналым, рәсімдер, құқықтық реттеу, майнинг, қылмыстық жауапкершілік, қарсы әрекет, қылмыс.

Analysis of the legal regulation of the turn over of digital currency (cryptocurrency) in the CIS countries

This article is devoted to the comparative legal analysis of the regulation of the turn over of digital currencies (cryptocurrencies) in accordance with the conditions established by the national legislation of the CIS countries. Using the example of Belarus, Kyrgyzstan, Russia and Uzbekistan, the author examined the practice of introducing criminal liability and punishment for acts committed using digital currencies (cryptocurrencies). The legal regulation of the turn over of digital currencies (cryptocurrencies) in the CIS countries is characterized by the absence of special procedures, which is undoubtedly a serious problem in ensuring the rule of law and compliance with the financial security of holders of digital currency (cryptocurrency).

Another feature of regulating the turn over of digital currency (cryptocurrency) is the absence or presence of a ban on the turn over of this type of payment instrument. In this regard, some of the CIS countries have taken a wait-and-see attitude, and some countries have gone the way of legalizing digital currency (cryptocurrency) by introducing more liberal laws. Other states have legalized digital currency (cryptocurrencies) only partially, allowing it to be used exclusively abroad.

Based on the conducted research, the authors came to the conclusion that the regulation of digital currencies is mainly taking place in the civil and financial and credit spheres. Digital currency (cryptocurrency) is a new phenomenon in the financial, civil and criminal legal environment. And therefore, legislators of the CIS countries continue to develop regulatory legal acts in this area to this day.

Keywords: comparative legal analysis, national legislation, digital currency, cryptocurrency, turn over, procedures, legal regulation, mining, criminal liability, counteraction, crime.

Сегодня мы являемся свидетелями высоких темпов развития денежно-кредитной и финансовой сфер бизнеса, расширения круга сервисных услуг за счет активного внедрения ИТ-технологий, перехода национальной экономики на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе.

Современный бизнес-сектор, сектор оказания денежно-кредитных и иных платежеспособных услуг столкнулся с феноменом оборота цифровой валюты (криптовалюты). От полного запрета (административного и/или уголовного характера) до полной легализации (т.е. как платежного средства), или частичного праворегулирования (т.е. как объекта купли-продажи и налогообложения, исключив его хождение, как платежного средства).

На сегодняшний день за цифровые валюты (криптовалюты) можно приобрести не запрещенные гражданским оборотом предметы (кофе, еда, билеты на самолет, оплатить за образование, косметологию, ритуальные услуги и т.д.) [1], или наоборот можно приобрести предметы запрещенные гражданским оборотом (наркотики, оружие, предметы порнографического характера и т.д.), а также использовать их в качестве обналачивания средств, получаемых посредством преступной деятельности [2].

Особенностью цифровой валюты (криптовалюты) находится в его принципе работы, как анонимность и децентрализация (неподконтрольность национальным органам). В этой связи, представляет интерес вопросы правового регулирования оборота цифровой валюты (криптовалюты) в ряде стран постсоветского пространства (Беларусь, Кыргызстан, Россия, Узбекистан и др.). Общность исторических, географических, национальных, религиозных, политических и правовых интересов, ценностей и взглядов объясняют необходимость инте-

грации со странами сопредельных регионов евразийского континента в деле обеспечения национальной и экономической безопасности.

На примере стран постсоветского пространства попытаемся провести сравнительно-правовой анализ возникновения, развития, а также особенности правового регулирования оборота цифровых валют (криптовалют).

Республика Армения. В 2015 году Центральный банк Республики Армения рекомендовал гражданам страны воздержаться от пользования цифровой валютой, как биткойн («Bitcoin»). В частности, «...национальное законодательство Армении не считает виртуальные валюты, включая биткойн, электронными деньгами. Принимая во внимание этот факт, а также отсутствие четко обозначенных подходов к этому вопросу в международной практике, регулятор призывает граждан отказаться от их использования» [3].

В 2018 году пресс-служба Центрального банка Республики Армения заявила, что «...операции с криптовалютами являются высоко рискованными, по следующим причинам:

- криптовалюты не имеют обеспеченности и чрезвычайно неустойчивы;
- в большинстве схем с применением криптовалют отсутствуют субъекты с правовой ответственностью;
- операции с криптовалютами зачастую могут быть частью схем по отмыванию денег и финансированию терроризма, так как позволяют осуществлять анонимные и офшорные операции, возврат которых невозможно обеспечить;
- в случае преступлений, содержащих подлог, нарушение информационной безопасности отсутствуют правовые механизмы обеспечения интересов потребителей или возмещения понесенного ими вреда, в результате нарушаются интересы потребителей» [4].

Заявление пресс-службы Центрального банка Республики Армения носило предупредительный характер, указывая о серьезных рисках и призывало общественность, включая также хозяйствующие субъекты, воздержаться от обмена и/или купли-продажи криптоактивов, принятия платежей криптоактивами, осуществления инвестиций криптоактивами и совершения др. операций. При этом, в Центральном банке Республики Армении отметили, что все вышесказанное не касается создания криптоактивов и «майнинга», что находится вне их полномочий по регулированию и надзору, рассматривается как производство IT-сферы [4].

В том же 2018 году, «майнинг» криптовалют законодательно легализовали, в Армении запустили одну из крупных майнинг ферм в мире [5].

С 2017 года в Армении функционирует Комитет по блокчейн-технологиям, которая занимается привлечением известных в отрасли инвесторов и экспертов. В рамках Комитета разработан свод законодательных норм в этой области.

Отдельно стоит отметить о создании в 2018 году свободной экономической зоны «ECOS» (г. Раздан, Армения) для развития блокчейн-проектов, которая способствует развитию высокотехнологичных наработок в стране, привлекает инвестиции и создает новые рабочие места [6].

Республика Таджикистан. В 2018 году Национальный банк Республики Таджикистана предупредил своих граждан о серьезных рисках использования цифровых валют (криптовалют). Как утверждалось, «...в силу анонимности многих операций криптовалюты, в т.ч. биткойны, могут использоваться для проведения сомнительных операций. Кроме того, криптовалюта может подвергаться кибератакам или использоваться для отмывания денег и финансирования терроризма. Исходя из того, что операции между владельцами криптовалют проходят без участия финансовых учреждений, возможны преступные операции, например, реализация наркотических средств и психотропных веществ с использованием виртуальных денег» [7].

В Таджикистане цифровая валюта (криптовалюта) официально не является средством обмена и сбережения, а также расчетной единицей. Все финансово-кредитные операции осуществляются только в национальной валюте (сомони). При этом, государство не несет ответственности за возможные риски и ущерб, связанных с использованием криптовалют в расчетных операциях.

Парадокс, несмотря на отсутствие правовых механизмов регулирования оборота криптовалюты, государство обязывает майнеров платить налоги [8].

Республика Беларусь. С 2017 года в Беларуси действует Декрет №8 «О развитии цифровой экономики» от 21.12.2017 года, установивший правовой механизм пользования криптовалютой и майнинг [9]. Беларусь стала одной из первых стран мира, легализовавших криптовалюту и майнинг, создав собственную криптоиндустрию.

Одной из целей декрета является совершенствование правового статуса резидентов Парка высоких технологий. Срок действия специального правового режима «Парка высоких технологий» действует до 01.01.2049 года.

Вместо термина «криптовалюта» декрет установил термин «токен», как равнозначные смысловые понятия. Токенами вправе владеть юридические лица и предприниматели, через резидента Парка высоких технологий создавать и размещать собственные токены в Беларуси и за рубежом, хранить токены в виртуальных кошельках, через операторов криптоплатформ, операторов обмена криптовалют приобретать, отчуждать токены, совершать с ними иные сделки (операции).

Кроме того, физические лица вправе владеть токенами, а также совершать следующие операции: майнинг, хранение токенов в виртуальных кошельках, обмен токенов на иные токены, их приобретение, отчуждение за национальную и иностранную валюту, электронные деньги, а также дарить и завещать токены [10].

Особенности правового механизма регулирования криптовалюты (токена):

1) деятельность по майнингу, приобретению и отчуждению токенов, осуществляемая физическими лицами не является предпринимательской деятельностью, токены не подлежат декларированию;

2) операторы криптоплатформ вправе совершать сделки, как с резидентами и нерезидентами Республики Беларусь, а также проводить операции иностранной валюте и в токенах и открывать счета за рубежом;

3) действие валютного законодательства не действует на физических и юридических лиц, являющимися резидентами Парка высоких технологий;

4) майнинг, деятельность оператора криптоплатформы, оператора обмена криптовалют, иная деятельность с использованием токенов не признаются банковской деятельностью;

5) безвизовый въезд для резидентов Парка высоких технологий сроком до 180 дней [9].

Резиденты Парка высоких технологий обязаны соблюдать ряд требований, установленных при работе с криптовалютой:

- идентификацию и верификацию всех клиентов, осуществляющих финансовые операции;

- порядку управления рисками, связанными с отмыванием денег и финансированием терроризма (3-х векторная модель, учитывающая риски по профилю клиента, географическому региону и видам операции);

- возможность замораживания средств и (или) блокирования финансовых операций лиц, причастных к террористической деятельности;

- наличие программного обеспечения по мониторингу проведения транзакций и определению связанных с преступной деятельностью переводов (программные решения Elliptic, Chainalysis, Coinfirm и др.);

- направление специальных формуляров в орган финансового мониторинга (при отнесении финансовых операций к операциям особого контроля, замораживании средств или блокировании операции);

- выявление финансовых операций, подлежащих особому контролю (соотнесение каждой операции с критериями и признаками подозрительных операций);

- наличие AML Compliance Officer с соответствующим образованием, опытом работы по экономической или юридической специальности, AML-подготовкой [11].

В Парке высоких технологий (Беларусь) 15.01.2019 года была запущена первая криптобиржа по купле-продаже токенов за фиатные деньги и наоборот. На криптобирже могут уча-

ствовать клиенты, как из Беларуси, так и из др. государств, кроме США (из-за национальных запретов) и стран, внесенных в список FATF («Международная группа разработки финансовых мер по борьбе с отмыванием денег») [12].

Украина. В 2014 году Национальный банк Украины дал разъяснение по поводу криптовалюты, считая, что «физические и юридические лица не могут использовать криптовалюты «Bitcoin» в качестве платежного средства в Украине, т.к. она является суррогатом, ее эмиссия и использование в Украине запрещены ст. 32 Закона Республики Украины «О Национальном банке Украины» от 20.05.1999 года [13]. Кроме того, широкое использование криптовалюты «Bitcoin» делает ее привлекательной для незаконных действий, в частности, для отмывания незаконных доходов. Потому власти предупреждают, что все риски за использование виртуальной валюты несут сами ее пользователи, и призывают использовать только законные платежные системы и системы расчетов» [14].

По мнению ряда национальных экспертов, позиция Национального банка Украины не устанавливает ответственность за использование криптовалют и потому является лишь предостережением, а не нормой [15].

Практика правоохранительных органов Украины рассматривает майнинг биткойна, как одну из форм фиктивного предпринимательства, и сделки купли-продажи криптовалюты квалифицировали в совокупности со ст. 209 УК Украины (легализация доходов, полученных преступным путем). Судебная же практика оборота биткойнов ассоциирует его, как способ платежа в сфере наркотрафика, вымогательства, незаконного завладения чужими средствами платежных карточек, DDOS-атак и пр. [16].

Несмотря на противоречивость отношений к цифровой валюте (криптовалюте), в 2015 году Национальный банк Украины начал диалог с «Bitcoin»-сообществом, а в 2016 году один из крупнейших банков Украины предоставил возможность покупать и продавать самую распространенную криптовалюту «Bitcoin». Более того, почти через год в Украине впервые в мире было подписано соглашение о купле-продаже недвижимости за криптовалюту («Ethereum»). Из США владелец квартиры в г. Киеве осуществил продажу недвижимости через своего представителя. Этот факт подтверждает бесспорную популярность криптовалюты в государстве. Однако, в Украине до сих пор полностью не разрешена проблема правового регулирования оборота криптовалюты [17].

Украинский законодатель вносил ряд законопроектов по урегулированию правовых механизмов оборота криптовалюты, в частности, «О виртуальных активах», «Об обороте криптовалюты в Украине», «О стимулировании рынка криптовалют и их производных в Украине» и «О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины и некоторые др. законы Украины». Однако, дальше обсуждения и дискуссий парламентариев рассмотрение вопроса не пошло.

Отметим положительные стороны законодательных инициатив:

- определение понятия «виртуальный актив», как нематериального блага, являющегося объектом гражданских прав, имеющего стоимость и выраженное совокупностью данных в электронной форме;

- виды виртуальных активов (криптовалюта, токены, блокчейн-проекты, блокчейн-технологии);

- установление бизнес-правил на рынке поставщиков услуг, связанных с оборотом виртуальных активов (прим. авт. - условия оказания услуг по хранению или администрированию виртуальных активов, обмену виртуальных активов на др. виртуальные активы и валюту, переводу виртуальных активов - с одного виртуального кошелька в другой, посредничества в сфере виртуальных активов, которое состоит в заключении договоров в интересах 3-х лиц);

- выпуск, оборот, покупка, продажа и налогообложение криптовалюты;

- правовой статус майнинга и технологий блокчейн.

Таким образом, украинские криптобиржи и криптообменники получили бы реальную возможность действовать в правовом поле по схеме «получение разрешения – регистрация в налоговой службе – бизнес и инвестиции – оплата налогов», это при том, что согласно отчету

ту «Chainalysis» Украина входит в топ 5 стран мира по использованию криптовалют (2021 год) [18].

Республика Азербайджан. В 2015 году в азербайджанском обществе активно обсуждался вопрос о создании национальной цифровой валюты - «криптоманат». Позже, в 2017 году Национальный банк Республики Азербайджан сообщил о намерении внедрить технологию блокчейн в систему цифровой идентификации отношений «банк-клиент», что отразил в своем «Заявлении об основных направлениях денежной политики на 2018 год и среднесрочный период». По этому вопросу были проведены переговоры с представителями Государственного секретариата по экономическим вопросам Швейцарии («SECO») и швейцарской компании «Trüb Trading» по поводу применения технологии блокчейн, возможности интеграции систем электронной идентификации в информационные и платежные системы [19].

В 2018 году в Азербайджане был создан Центр изучения и развития криптовалютного рынка и технологии блокчейн, в задачи которого входит подготовка предложений по вопросам регулирования криптовалют, проведение просветительских работ и оказание консалтинговых услуг в этой сфере. Но, кроме организационно-технических инициатив, серьезных мер не было принято, в частности, Закон «О регулировании торговли криптовалютами» остался в статусе законопроекта.

В настоящий момент азербайджанские власти продолжают изучать рынок цифровых валют (криптовалют), включив в 2021 году предмет криптовалюты (криптовалюты и киберриски) в учебную программу Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC) [20].

Кыргызская Республика. С 2014 года Национальный банк Кыргызской Республики периодически информировал граждан страны о возможных рисках потери своих накоплений при использовании, в т.ч. от инвестирования в криптовалюты и отсутствия правового регулирования [21].

Кыргызстан долгое время избегал темы правового регулирования криптовалюты и майнинга, пока в г. Бишкеке правоохранительные органы не разоблачили крупную майнинг-ферму, занимавшуюся добычей криптовалюты (биткоинов). На лицо ситуация, когда власти не имеют полного представления о легальности данного вида бизнеса. Законы никак не регулируют деятельность энергоемких майнинг-компаний и обращение криптовалюты в Кыргызстане. Однако, власти признали майнероорганизованной преступной группировкой, что, естественно, вызвало негодование IT-сообщества страны [22].

С 01.08.2020 года в Кыргызстане стал действовать специальный налоговый режим для майнеров - налог на майнинг. Он уплачивается вместо налогов на прибыль, добавленную стоимость на облагаемые поставки и с продаж.

Базой обложения налогом на майнинг стала потребленная электроэнергия со ставкой 15%. Иначе говоря, майнеры платят в качестве налога 15% от счета за электричество.

Таким образом, кыргызские власти фактически легализовали майнинг в стране, однако, до введения налогового режима он не входил в перечень запрещенных видов деятельности. Тем не менее, добытчиков криптовалюты демонстративно задерживали, в отношении их возбуждались уголовные дела и т.д. [23].

В настоящий момент на общественное обсуждение вынесен законопроект «Об обороте криптовалют», содержащий определение криптовалюты, как вида виртуального актива, являющегося цифровым выражением стоимости, который создается, хранится и обращается в электронной (цифровой) форме и не является денежным средством, валютой и/или средством платежа, а также удостоверяет имущественные и неимущественные права. Также в законопроекте устанавливается, что купля-продажа криптовалюты осуществляется исключительно в национальной валюте. Юридическим лицам и предпринимателям запрещается производить операции с криптовалютами. Органом, регулирующим деятельность криптобирж, является Национальный банк Кыргызской Республики [24].

Республика Узбекистан. В 2017 году Центральный банк Республики Узбекистан на своем официальном сайте опубликовал позицию касательно криптовалют, в частности,

«...криптовалюты могут быть использованы как в незаконном обороте денег и мошенничестве, так и для финансирования терроризма и др. преступных действий». Кроме того, операции с криптовалютой законодательно не регулируются, связи с этим населению не рекомендуется участвовать в операции с криптовалютами [25].

Кардинально все изменилось, когда Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзеев подписал ряд нормативно-правовых актов об обороте криптовалют, согласно которым: криптовалюты получили название крипто-активы; внедрены технологии блокчейна в государственную деятельность; созданы крипто-биржи, а также установлены процедуры их лицензирования (в т.ч. майнинг); операции с крипто-активами не облагаются налогами; на операции с крипто-активами не распространяются нормы законодательства о валютном регулировании и о ценных бумагах, биржах и биржевой деятельности; лицензия выдается исключительно иностранным юридическим лицам, зарегистрированные на территории Узбекистана [26; 27].

Уполномоченным органом, регулирующим сделки с криптовалютой, является Национальное агентство проектного управления при Президенте Республики Узбекистан.

Предусмотрены функции контроля за крипто-биржами в целях соблюдения законодательства о противодействии легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения, а также определены органы, которые будут определять места проведения промышленного майнинга.

Установлены основные требования и условия лицензирования:

- наличие уставного фонда в размере не менее 30 тыс. базовых расчетных величин (около 700 тыс. долларов США), из которых 20 тыс. (около 467 тыс. долларов США) резервируются на отдельном счёте в коммерческом банке Узбекистана;

- наличие функционирующей электронной системы криптобиржевых торгов, размещённой на серверах внутри страны;

- наличие правил криптобиржевой торговли (порядок допуска к торгам, размер платы, регистрация операций и другое);

- хранение в течение 5 лет информации об операциях, идентификационные данные клиентов и материалы по взаимоотношениям с ними, включая деловую переписку

- иные требования, предусмотренные законодательством [28; 29].

С декабря 2019 года в республике действует только одна криптобиржа «UzNEX», являющаяся проектом корейской компании «KobeaGroup» [30].

В настоящий момент резиденты Республики Узбекистан вправе продавать крипто-активы и токены, но им запрещено приобретать крипто-активы. В полной объеме куплей-продажей могут заниматься только нерезиденты Республики Узбекистан.

За нарушение правил проведения операций с крипто-активами в отношении резидентов Республики Узбекистан предусмотрена уголовная ответственность [31].

Республика Молдова. С 2017 по 2018 годы Национальный банк Молдовы, неоднократно предупреждает граждан о том, что операции с криптовалютами могут сопровождаться определенными рисками:

- мошенничество с конвертацией, невыгодные комиссии или обменный курс при выполнении конвертации, отмывание денег, потеря личных данных, замораживание суммы биржей при конвертации виртуальной валюты в единую валюту, потеря суммы в случае банкротства биржи платформа, возможность обмена виртуальных валют с высокой волатильностью обменного курса и т.д.;

- нет гарантии, что виртуальная валюта будет принята продавцами, сумма может быть списана неправильно, в некоторых случаях пользователь не может конвертировать виртуальную валюту или получить доступ к кошельку после потери закрытого ключа и т.д.;

- Риски для целостности финансовой системы:

- риски отмывания денег и финансирования терроризма;

–риски, связанные с финансовыми преступлениями: использование виртуальных валют для продажи запрещенных товаров и др. [32].

В стране отсутствуют какие-либо нормативно-правовые акты по поводу регулирования криптовалют. Молдова относится к странам, где отсутствует правовое регулирование цифрового актива и криптовалюты.

Российская Федерация. Правовой статус криптовалюты и отношение закона к операциям с ней в России активно обсуждались примерно с 2015 года. Инициатив, планов и предложений за это время было гораздо больше, чем реальных действий, а их изменчивость сравнима с волатильностью самих криптовалют. Так, предлагалось легализовать майнинг и оборот криптовалюты, запретить, установить штрафы и наказания в виде тюремных сроков, выпустить национальную криптовалюту, считать криптовалюту деньгами /имуществом/ иностранной валютой /цифровым товаром/ финансовым активом; дожидаться, когда криптовалюты перестанут быть значимым явлением [33, с. 82-96].

Но, все-таки законодатель определился и был принят Федеральный закон № 259-ФЗ «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 31.07.2020. Закон определяет криптовалюту, как «...цифровую валюту, под которой понимается совокупность электронных данных (цифрового кода или обозначения), содержащихся в информационной системе, которые предлагаются и (или) могут быть приняты в качестве средства платежа, не являющегося денежной единицей Российской Федерации денежной единицей иностранного государства и (или) международной денежной или расчетной единицей, и (или) в качестве инвестиций и в отношении которых отсутствует лицо, обязанное перед каждым обладателем таких электронных данных» [34].

Цифровые валюты определяются, как имущество. Юридическим и физическим лицам вправе осуществлять куплю-продажу цифровых валют, но им запрещено принимать цифровые валюты в качестве оплаты товаров, работ и услуг. Кроме того, запрещено рекламировать сведения о цифровых валютах в качестве оплаты товара, работы и услуг.

Указанные лица вправе требовать защиты в судебном порядке, если они сообщили о том, что у них есть такая валюта и они совершали с ней сделки, операции.

Цифровые финансовые активы могут быть объектом купли-продажи, мены одного актива одного вида на другой вид актива, а также может выступать в качестве залога.

С принятием закона были внесены ряд изменений в 11 федеральных нормативно-правовых актов: «Об акционерных обществах», «О рынке ценных бумаг», «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма», «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)», «О несостоятельности (банкротстве)», «О рекламе», «Об исполнительном производстве», «О противодействии коррупции», «О национальной платежной системе», «О контроле за соответствием расходов лиц, замещающих государственные должности, и иных лиц их доходам», «О запрете отдельным категориям лиц открывать и иметь счета (вклады), хранить наличные денежные средства и ценности в иностранных банках, расположенных за пределами территории Российской Федерации, владеть и (или) пользоваться иностранными финансовыми инструментами», «О привлечении инвестиций с использованием инвестиционных платформ и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации».

Установлены ряд ограничений по выпуску, учету и использованию цифровых финансовых активов и цифровой валюты, однако, отсутствует ответственность за нарушения этих ограничений [35]. По этому факту Министерство финансов РФ предлагало ввести административную и уголовную ответственность за нарушение этих ограничений.

До 31.12.2021 года МВД России должно разработать комплекс мер по изъятию криптовалюты. Проект мер совместно с полицией разрабатывают Верховный суд, ФСБ, Генеральная прокуратура, Министерство юстиции, Следственный комитет, Федеральная таможенная служба и Федеральная служба судебных приставов [36].

Резюмируя, скажем, что в Азербайджане, Молдове, и Таджикистане оборот цифровых валют (криптовалют) никак не отработан, они не запрещены и не разрешены. В Армении также никак не регулируется оборот цифровых валют (криптовалют), но легализован майнинг цифровых валют (криптовалют). Беларусь стала одним из первых государств, легализовавших криптовалюты. В России и Узбекистане национальные банки неоднократно предупреждали о рисках использования криптовалют. Тем не менее, эти страны легализовали криптовалюты. В Кыргызстане и Украине вынесены на общественное обсуждение законопроекты касающиеся легализации цифровых валют (криптовалют). Регулирование цифровых валют (криптовалют), в основном, касается гражданского и финансового законодательства. Анализ законодательных источников показал, что «цифровые валюты» в этих странах определяются, как виртуальные активы, цифровые финансовые активы, цифровые валюты, крипто-активы, но они не могут выступать в качестве средства платежа.

Говоря о проблемах противодействия преступной деятельности с использованием цифровой валюты в качестве предмета или средства преступления, при анализе законодательства этих стран, они не содержат специальных норм об уголовной ответственности за посягательства в сфере оборота «цифровой валюты» (криптовалюты).

Таким образом, пока нет необходимости внесения каких-то специальных норм в уголовное законодательство. Но, несмотря на это в России на стадии проектов находятся предложения по внесению изменений в отраслевые кодексы и иные нормативно-правовые акты.

Список использованных источников

1 От колеса до ракеты. Куда можно потратить криптовалюту сейчас // Интернет-ресурс: <https://www.rbc.ru/> (дата обращения: 20.10.2021)

2 Алимжанова Ж.М., Назарбаев Д.А. Математическая модель выявления микширования криптовалютных операций методами нечеткого моделирования // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2020. – №2 (63). – 72-77 б.

3 Армения пополнила список стран, не рекомендуемых биткоин // Интернет-ресурс: <https://forklog.com/> (дата обращения: 13.10.2021)

4 Заявление Центрального банка РА о криптоактивах // Интернет-ресурс: <https://www.cba.am/Storage/RU/warnings.pdf> (дата обращения: 13.10.2021)

5 В Армении запустили одну из крупнейших майнинг-ферм в мире // Интернет-ресурс: <https://letknow.news/> (дата обращения: 16.10.2021).

6 Состояние крипто-рынка Армении – станет ли страна центром развития блокчейна? // Интернет-ресурс: <https://> (дата обращения напр.: 16.10.2021).

7 Нацбанк Таджикистана разъяснил свою позицию по криптовалютам // Интернет-ресурс: <https://rus.ozodi.org/a/28976882.html> (дата обращения напр.: 18.10.2021).

8 Между запретом и развитием: как регулируют криптовалюты в Центральной Азии // Интернет-ресурс: <https://forklog.com> (дата обращения напр.: 18.10.2021).

9 Декрет Президента Республики Казахстан от 21.12.2017 года №8 «О развитии цифровой экономики» -ресурс: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения напр.: 19.10.2021).

10 Ozturk, L., & Sulungur, E. (2021). The regulation problem of cryptocurrencies. In C. Cobanoglu, & V. Della Corte (Eds.), *Advances in global services and retail management* (pp. 1–12). USF M3 Publishing. <https://www.doi.org/10.5038/9781955833035>

11 В Беларуси полностью урегулировали крипту. Что, кому и как теперь можно в 8 пунктах. + Список всех документов // Интернет-ресурс: <https://dev.by/news/> (дата обращения напр.: 19.10.2021).

12 Биткоин по-белорусски: чем будет торговать первая криптобиржа в СНГ // Интернет-ресурс: <https://www.rbc.ru/finances> (дата обращения: 19.10.2021).

13 Закон Украины от 20 мая 1999 года № 679-XIV «О Национальном банке Украины» // Интернет-ресурс: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 19.10.2021).

14 Виртуальная валюта Bitcoin: а Нацбанк против // Интернет-ресурс: <https://i.factor.ua/journals> (дата обращения: 19.10.2021)

15 Законны ли биткоины в Украине // Интернет-ресурс: <https://www.epravda.com>. (дата обращения напр.: 19.10.2021).

- 16 Криптовалюта в Украине: судебная практика и новые законопроекты // Интернет-ресурс: <https://sud.ua/ru/news/> (дата обращения: 19.10.2021)
- 17 Inshyn, M., Mohilevskiy, L., & Drozd, O. (2018). The issue of cryptocurrency legal regulation in Ukraine and all over the world: a comparative analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(1), 169-174. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-169-174>
- 18 The 2021 Global Crypto Adoption Index: World wide Adoption Jumps Over 880% With P2P Platforms Driving Cryptocurrency Usage in Emerging Markets // Интернет-ресурс: <https://blog.chainalysis.com/reports/2021-global-crypto-adoption-index> (дата обращения: 20.10.2021)
- 19 Азербайджан взялся за криптовалюты: готовится законопроект, страну посетит со-основатель Ethereum // Интернет-ресурс: <https://1news.az/news/> (дата обращения: 20.10.2021)
- 20 Впервые в Азербайджане в учебную программу включен предмет, связанный с криптовалютой // Интернет-ресурс: <https://ara.az/az/xeber/> (дата обращения: 21.10.2021)
- 21 Контроль и оборот криптовалюты: Можно ли регулировать Bitcoin? // Интернет-ресурс: www.tazabek.kg/news:1680022?f=cp (дата обращения: 22.10.2021)
- 22 «Подорвут государственность». Правительство не знает, что делать с майнингом и криптовалютами // Интернет-ресурс: <https://rus.azattyk.org/> (дата обращения: 22.10.2021)
- 23 Закон Кыргызской Республики «О внесении изменений в налоговый кодекс Кыргызской Республики» от 01.08.2020 г. №108 // Интернет-ресурс: <http://cbd.minjust.gov.kg/> (дата обращения: 22.10.2021)
- 24 Законопроект Кыргызской Республики «Об обороте криптовалют» от 31.12.2020 // Интернет-ресурс: <https://www.nbkr.kg> (дата обращения: 22.10.2021)
- 25 Центробанк Узбекистана: криптовалюты способствуют росту теневой экономики // Интернет-ресурс: <https://forklog.com/> (дата обращения: 10.11.2021)
- 26 Постановление президента Республики Узбекистан от 3 июля 2018 года № ПП-3832 «О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан» // Интернет-ресурс: <https://lex.uz> (дата обращения: 10.11.2021)
- 27 Постановление президента Республики Узбекистан от 2 сентября 2018 года № ПП-3926 «О мерах по организации деятельности крипто-бирж в Республике Узбекистан» // Интернет-ресурс: <https://lex.uz> (дата обращения: 10.11.2021)
- 28 Положение о порядке лицензирования криптобирж (приказ Национального агентства проектного управления при президенте Узбекистана от 21 января 2019 года № 16) // Интернет-ресурс: <https://lex.uz/docs/> (дата обращения: 10.11.2021).
- 29 Правила осуществления крипто-биржевой торговли (приказ директора Национального агентства проектного управления при президенте Узбекистана от 6 декабря 2019 года № 172) // Интернет-ресурс: <https://www.lex.uz/> (дата обращения: 10.11.2021).
- 30 В Ташкенте открылась первая криптобиржа UzNEX // Интернет-ресурс: <https://uznews.uz/ru/> (дата обращения: 10.11.2021)
- 31 Продавать можно, покупать нельзя: правила торговли криптовалютой в Узбекистане // Интернет-ресурс: <https://cabar.asia/ru/> (дата обращения: 10.11.2021)
- 32 НБМ предупреждает, что вложения в криптовалюту сопряжены с высокими рисками // Интернет-ресурс: <https://www.bnm.md> (дата обращения: 11.11.2021)
- 33 Максуров А.А. Блокчейн криптовалюта, майнинг: понятие и правовое регулирование: монография / 2-е изд., перераб и доп. – М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2021. – 221 с.
- 34 Федеральный закон «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 31.07.2020 N 259-ФЗ // Интернет-ресурс: <http://www.consultant.ru> (дата обращения: 11.11.2021)
- 35 Борисов А.Н. Комментарий к Федеральному закону от 31 июля 2020 г. № 259-ФЗ «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» (постатейный) – М.: Юстицинформ, 2021. – 312 с.
- 36 Власти готовят закон о конфискации у россиян биткоинов для борьбы с коррупцией // Интернет-ресурс: <https://www.cnews.ru/> (дата обращения: 16.11.2021)

Сведения об авторах

Берекенов Асқар Талгатұлы – докторант факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Берекенов Асқар Талгатұлы – Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры

Ділбарханова Жанат Рақымжанқызы – Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі

Berekenov Askar Talgatovich – doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education Almaty academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of law, police major.

Dilbarkhanova Zhannat Rakhimzhanovna – deputy head of the Almaty academy

MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, doctor of law, professor, polic ecologist

Ж.Ж. Сапаров¹, Н.С. Джетибаев²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

**МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕР КӨРСЕТУ КЕЗІНДЕ ЖАСАЛАТЫН
ҚЫЛЫМСТАРДЫ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ БАР
АҚПАРАТТАРДЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ТЕКСЕРУ ҮШІН АРНАЙЫ
БІЛІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Бұл мақалада сот-медициналық сараптаманы тағайындауға дайындық процесін жетілдіру, оның ішінде сұрақтарды таңдау, олардың кезектілігі, сараптамалық зерттеу үшін объектілерді ұсыну тәртібі, сондай-ақ сот-медициналық сараптаманы тағайындау кезінде тергеушінің жіберген қателіктерін анықтау тәсілдері ұсынылды. Арнайы білімді пайдаланудың тактикалық тәсілдері ұсынылды. Кез келген тергеу әрекеттерін жүргізу және сараптама тағайындау алдында маманмен алдын ала кеңес алу. Медициналық қызмет көрсету стандарттарын пайдалану мүмкіндіктері, зерттелетін санаттағы істер бойынша сот-медициналық сарапшылардан жауап алу ерекшеліктері. Сондай-ақ тергеу практикасында мамандардың қорытындысын неғұрлым белсенді пайдалану қажеттілігі негізделді.

Түйінді сөздер: криминалистика, қылмыстарды тергеу, арнайы білім, сараптама, маман, сот-медицина.

**Особенности использования специальных знаний для выявления и проверки
криминалистически значимой информации при расследовании преступлений,
совершаемых при оказании медицинских услуг**

В данной работе были представлены подходы по совершенствованию процесса подготовки к назначению судебно-медицинской экспертизы, включая подбор вопросов, их очередность, порядок предоставления объектов для экспертного исследования, а также выявления ошибок, совершаемых следователем при назначении судебно-медицинской экспертизы. Предложены тактические подходы использования специальных знаний. Предварительная консультация со специалистом перед проведением любых следственных действий и назначением экспертизы. Возможности использования стандартов оказания медицинских услуг, особенности проведения допроса судебно-медицинских экспертов по делам изучаемой категории. А также обоснована необходимость более активного использования в следственной практике заключения специалистов.

Ключевые слова: криминалистика, расследования преступлений, специальные знание, экспертиза, специалист, судебная-медицина.

**Features of the use of special knowledge to identify and verify criminally significant information
in the investigation of crimes committed in the provision of medical services**

In this paper, approaches were presented to improve the process of preparation for the appointment of a forensic medical examination, including the selection of questions, their priority, the procedure for providing objects for expert research, as well as identifying errors committed by the investigator when appointing a forensic medical examination. Tactical approaches to the use of special knowledge are proposed: preliminary

consultation with a specialist before conducting any investigative actions and appointing an expert examination, the possibility of using standards for the provision of medical services, the specifics of conducting an interrogation of forensic medical experts in cases of the category under study, and the need for more active use of expert opinions in investigative practice is justified.

Keywords: criminalistics, crime investigation, special knowledge, expertise, specialist, forensic medicine.

Ғылыми технологиялардың қазіргі заманғы дамуы қылмыстарды тергеудегі арнайы білімнің рөлін арттыруға ықпал етеді. Бұл көбінесе техниканың дамуы қылмыскерлерге дәстүрлі құқық бұзушылықтарды жаңа жолдармен жасауға мүмкіндік беретіндігіне байланысты.

Медициналық қызмет көрсету кезінде жасалатын қылмыстарды тергеуді криминалистік қамтамасыз ету арнайы білімді пайдалану мәселелері бойынша криминалист ғалымдардың жұмыстарын терең талдауды талап етеді. Криминалистика осы салада айтарлықтай әлеует жинады, «арнайы білім» ұғымына, қылмыстық сот ісін жүргізуде арнайы білімді қолдану нысандары туралы, сот сараптамасы тақырыбы туралы және басқа да мәселелер зерттелді [1].

Медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған қылмыстарды тергеу жалпы білім беру мен күнделікті тәжірибеден тыс білімді пайдаланбауға мүмкін емес.

Құқықтық әдебиеттерде қылмыстық процесте арнайы білімді қолдану нысандарын жіктеуге қатысты әртүрлі көзқарастарды табуға болады.

Осылайша, В.Н. Махов қылмыстық іс жүргізу заңнамасында регламенттелуіне байланысты арнайы білімді пайдалану нысандарын: сараптамалық қорытындыны алмастырмайтын анықтамалық мәліметтері бар құжаттарды талап етуге байланысты нысандарды топтастырады [2].

В.А. Образцов үлгілер арнайы білімді қолданудың келесі нысандарын көрсетеді: сот сараптамаларын жүргізу, тергеу әрекеттеріне қатысу үшін мамандарды тарту, құжаттық тексерулер, тексерулер, зерттеулер жүргізу, білімді адамдардан анықтама және кеңес алу, білімді адамдардан жауап алу, сондай-ақ білімді адамдар дайындаған құжаттарды басқа тергеу әрекеттерін жүргізу үшін пайдалану [3].

Н.Н. Егоров арнайы білімді қолданудың іс жүргізу нысандарына: тергеушінің тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде ғылымның, техниканың, өнердің немесе қолөнердің әртүрлі салаларынан алған білімін тікелей қолдануы; тергеу әрекеттеріне қатысу үшін маманды тарту; сарапшының қорытындылары мен айғақтары; маманның қорытындысы мен айғақтары жатады [4].

Медициналық қызмет көрсету кезінде адамның өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді қолдану – бұл сараптама тағайындауда, сарапшылардан, мамандардан жауап алуда және олардың қорытындыларын алуда көрініс табады. Біздің ойымызша, тергеу органдарының қызметкерлері осы санаттағы қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімнің барлық түрлерін қолдануы керек. Бұл осы қылмыстарды анықтау мен тергеудің күрделілігіне, қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес дәлелденуге жататын барлық мән-жайларды анықтауға және басқа қылмыстық маңызды ақпаратты анықтауға байланысты.

Арнайы білімді қолдану нысанын таңдауда тактикалық негізділікке ие болуы керек. Ең алдымен, қылмысты тергеу үшін маңызды болып табылатын жағдайлардың шеңберін анықтау қажет. Біз зерделейтін қылмыстарды тергеу кезінде істердің санаттары мұндай мән-жайларға: қылмыстық заңда көзделген адамдардың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянның болуы; медициналық қызмет көрсету кезінде медицина қызметкерлерінің іс-әрекеттерінің заңсыздығы, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген мән-жайлар арасындағы себеп-салдарлық байланыс жатады. Келесі маңызды тактикалық мәселе – арнайы білімді қолдану нысандарын таңдаудағы кезектілік.

Зерттеулер көрсеткендей, біз қарастыратын қылмыстар санатын тергеу кезінде тергеу органының қызметкері алдымен кеңес алу үшін медицина маманына жүгінуі керек. Бұл

оқиғаның ықтимал ізін анықтауға мүмкіндік береді, бұл қылмыстың іздерін іздеу, алу және белгілеу шығындарын едәуір азайтуға, сондай-ақ сараптама тағайындау кезінде сұрақтар шеңберін анықтауға мүмкіндік береді. Біздің ойымызша, медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған адамдардың өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстарды тергеу кезінде қылмыстық оқиғаның тұтас көрінісін қалыптастыру үшін тергеу және тексеру шараларының барлық әлеуетін пайдалану қажет. Осы санаттағы қылмыстарды тергеудің күрделілігі қылмыстық оқиғаның объективті шындық объектілерінің едәуір жиынтығында көрінетіндігіне байланысты, ал мұндай оқиға туралы барлық маңызды ақпарат көрсетілген объектіні бөліп көрсету мүмкін емес. Сондықтан тергеуші немесе анықтаушы кез-келген ақпаратты қылмыс оқиғасының тұтас және дұрыс көрінісін қалпына келтіру үшін қолдануы керек.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 80-бабына сәйкес (Маман) - маман ретінде қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысу үшін қылмыстық процеске қатысушыларға оның арнайы құзыретіне кіретін мәселелерді түсіндіру, сондай-ақ ғылыми-техникалық құралдарды қолдану арқылы дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және бағалауға жәрдем көрсету үшін қажетті арнайы білімі бар, іске мүдделі емес адам тартылуы мүмкін. Кәметке толмаған адамның қатысуымен жүргізілетін тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттеріне қатысатын педагог, психолог, сондай-ақ оны сарапшы етіп тағайындау жағдайларын қоспағанда, тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттеріне қатысатын дәрігер мамандар болып табылады [5], онда дәрігердің қатысуы нақты көрсетілген.

Тергеуші мүмкіндігінше тезірек маманмен кеңесу керек. Бұл тергеушінің оқиғаның іздерін іздеу, табу, шоғырландыру, зерттеу бойынша тиімді танымдық іс-әрекеті тергеушіде жоқ медицина саласында арнайы дайындық пен білімді қажет ететіндіктен орындалуы керек.

Арнайы білімі бар адамнан алынған ақпарат бекітілуі керек. Мұны бірнеше себептерге байланысты жасау керек. Біріншіден, арнайы білімі бар адамнан алынған ақпаратты тіркегеннен кейін тергеуші қажет болған жағдайда өзіне жүгіне алатын материалдық ақпарат тасымалдаушысын дайындайды. Екіншіден, сауалнама барысында медицина саласындағы арнайы білімі бар адамнан алынған ақпаратты жазып, тергеуші мүдделі тараптардың ықтимал қарсыласуымен күресудің алғышарттарын жасайды. Алғашқы кеңес алу үшін тергеуші мамандығы бойынша кемінде 10 жыл жұмыс өтілі бар және қызметкерлері қылмыс жасаған емдеу мекемесінде қандай да бір қызметті жүзеге асырмайтын тиісті медициналық профильдегі кез келген маманға жүгінуі керек. Тәжірибеге қойылатын талаптар адамның жақсы теориялық дайындықтан басқа кең практикалық білімі бар екендігіне байланысты, соның арқасында респондент тергеушіге қажетті ақпаратты (тергеушіге) бере алады.

Ж.Р. Дильбарханова мақаласында көрсеткендей маман қылмыстық іс жүргізу қатынастарының субъектісі ретінде сарапшыға (құқықтық мәртебесі бойынша) ең жақын іс жүргізу қайраткерлерінің бірі болып табылады. Жаңа Қылмыстық-процестік кодексінде маманның өкілеттіктері қолданыстағы кодекспен салыстырғанда едәуір кеңейтілді. Маман-қылмыстық процеске қатысушыларға өзінің арнайы құзыретіне кіретін мәселелерді түсіндіру, сондай-ақ ғылыми-техникалық құралдарды қолдану арқылы дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және бағалауға жәрдем көрсету үшін тергеу әрекеттерін немесе сот талқылауын жүргізуге қатысу үшін шақырылған, жалпыға мәлім білімі жоқ адам» [6].

Тергеуші аурудың, диагноздың, симптомдардың көптеген мәселелері бойынша маманнан кеңес ала алады, олардың пайда болу механизмі қандай, оларды диагностикалау, емдеу барысында медицина мамандары қандай әрекеттерді жасауы керек, таңдалған емдеу схемасының жанама әсерлері қандай. Тергеуші пациенттің медициналық мекемеге түскен сәттен бастап медициналық қызметкерлердің іс-әрекеттері туралы, медициналық қызмет көрсету процесінде медициналық қызметкерлер қандай диагностикалық және басқа жабдықты қолдана алатындығы туралы ақпаратқа ерекше назар аударуы керек. Қылмыстың іздері мен із жасау механизмі туралы нақты ақпаратсыз болған оқиға туралы ақпаратты іздеу тергеу органдары үшін бұл іздердің жоғалу қаупін арттырады. Кеңесшіні таңдау өте маңызды ғана емес, сонымен қатар қандай сараптаманы тағайындау керектігін анықтау керек

Медициналық қызмет көрсету кезінде медицина қызметкерлері жасаған қылмыстарды тергеу кезіндегі сараптамалар арасында сот-медициналық сараптама басты орын алады. Сот-медициналық сараптаманың орны тергеу органдары қызметкерінің алдында тұрған міндеттер ауқымымен, сондай-ақ сараптаманың осы түрінің мүмкіндіктерімен анықталады. Сот-медициналық сараптаманың негізгі қажеттілігі медицина қызметкерлерінің іс-әрекеттері (әрекетсіздігі) мен жәбірленушінің денсаулығына зиян келтіруден туындаған қолайсыз салдардың арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға келіп тіреледі.

Жоғарыда айтылғандай Ж.Р. Дильбарханова айтып кеткендей, қосымша зерттеулер есептің анықтығы мен толықтығын тексеруге сәйкес тағайындалады. Сот талқылауына сотқа немесе басқа сарапшыға шағым жасалуы мүмкін. Сарапшының алдын-ала бағалауы болуы керек. Қайта емтихан дәл осылай тағайындалады және алдыңғы емтихан ережелері айтарлықтай бұзылған жағдайларда сол сұрақтарды шешеді. Қайталама сараптаманы сарапшылар комиссиясы тағайындауға тиіс [7].

Медициналық қоғамдастықтар мен заңды өкілдері қабылдайтын барлық шараларға қарамастан, медицина қызметкерлерінің кәсіби қылмыстары туралы сот-медициналық сараптама тағайындау кезінде мәселелерді тұжырымдау қиындық туғызады. Қазақстан Республикасының «Сот-сараптама қызметі туралы» 10.02.2017 жылғы № 44-VI ҚРЗ Заңының 3-бабына сәйкес сот-сараптама қызметінің міндеті әкімшілік сот ісін жүргізуді, қылмыстық, азаматтық істер бойынша, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді сот сараптамасының нәтижелерімен қамтамасыз ету болып табылады. Маманның көмегінсіз осы санаттағы қылмыстарға қатысты, тіпті тәжірибелі тергеуші де бірқатар танымдық міндеттерді өз бетінше шеше алмайды

Медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған өмір мен денсаулыққа қарсы қылмыстарды тергеудегі тергеуші сот-медициналық сарапшылар комиссиясының алдына қойылған сұрақтардың кейбір типтік шеңберінен шығуы керек [8]. Бұл мәселеге көптеген ғалымдар, дәрігерлер де, криминалистер де назар аударды

В.Д. Пристансков өзінің диссертациялық зерттеуінде зерттелетін санаттағы істер бойынша сот-медициналық сараптаманы тағайындау мен жүргізуге байланысты қандай проблемалар тобына назар аударды: сұрақтар қою, заңнама талаптарының сақталуын тексеру, сот сараптамасының нәтижелерін бағалау [9] белгілеп көрсеткен.

Медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған қылмыстардың нормативтік ережелерді бұзудан тұратын ұқсас әдісі бар деп ойлаймыз. Тергеуші медициналық қызметкерлер тарапынан медициналық қызмет көрсету ережелерін бұзудың бар-жоғын анықтауы керек. Осыған байланысты Ю.К. Орловтың сарапшыға кәсіби қызметті реттейтін ережелерді сақтау туралы қойылған мәселелерге қатысты ұстанымын еске түсіру керек. Ғалым мұндай сұрақтар сарапшыға қолайлы деп санайды. Алайда, Ю.К. Орлов, «сарапшының арнайы ережелерді бұзу туралы мәселені шешуге құқығы жоқ, өйткені бұл термин кінәні білдіреді, сондықтан заңды. Кейбір әрекеттердің осы ережелерге сәйкестігі немесе сәйкес еместігі туралы тұжырымдама ең қолайлы болып көрінеді. Сонымен қатар, сарапшы белгілі бір тақырыпқа қарамастан (ол әдетте сарапшыға белгісіз немесе кез-келген жағдайда ол белгіленбейді) өзінің қорытындысын тұжырымдағаны жөн» [10].

Стандарттар-бұл құралдар жиынтығы, олардың арасында дәрігер дұрыс таңдау жасауы керек. Сондықтан, емдеуші дәрігерден жауап алу кезінде құқық қорғау органдарының қызметкері дәрігер басқаларға қарағанда диагностика мен емдеудің тандалған әдісін неге таңдағаны туралы сұрақ қоюы керек. Диагноз қою, емдеу курсы анықтау процесінде медицина қызметкерінің қызметін терең талдағаннан кейін ғана медицина қызметкерінің әрекеттерінде (әрекетсіздіктерінде) қылмыстың тиісті құрамының бар-жоғын белгілі бір сенімділікпен растауға болады.

Тергеуші сот-медициналық сарапшылар комиссиясының шешуіне шығарылған мәселелерді тұжырымдауда кем дегенде, әрбір қылмыстық іс өзінің табиғаты бойынша ерекше болғандықтан шығармашылық тәсілді қолдануы керектегі белгіленген. Біздің ойымызша, сот-медициналық сараптама тағайындау туралы қаулымен бірге сараптама

мекемесіне ұсынылатын материалдар тізімін көрсету керек. Әрине, егер сарапшыға сараптама барысында қосымша материалдар қажет болса, онда ол осы мәселені қылмыстық іс жүргізіліп жатқан тергеушіге жүгінеді, бұл сараптама жүргізу мерзімінің ұлғаюына әкеледі.

А.В. Хмелева дұрыс атап өткендей, сот сараптамаларын жүргізудегі әдеттегі қателік-сараптамалық зерттеу жүргізу үшін ұсынылған объектілердің дұрыс емес орамасы [11]. Медициналық қызмет көрсету кезінде жасалған қылмыстарды тергеу кезінде сот-медициналық сараптама жүргізу үшін қылмыстық іс материалдарымен бірге гистологиялық препараттарды, гистологиялық блоктарды, сондай-ақ қолайсыз процестердің, мысалы шірудің әсерінен олардың жойылуын болдырмайтын орамада криминалистік маңызы бар ақпаратты алып жүруі мүмкін өзге де биологиялық объектілерді ұсыну қажет. Тергеуші оларды негізгі сақтау орнынан алып қойған, бірақ сараптама жүргізу үшін берілмеген кезеңде тиісті температуралық режимді қамтамасыз ету қажет.

Сараптама сапасына әсер ететін келесі маңызды фактор – сарапшыларды тарту тәртібі. Сот-медициналық сараптама жүргізу кезінде сарапшыларды мұқият іріктеу қажет. Бір жағынан, осы санаттағы істер бойынша сот-медициналық сараптама оны жүргізетін сарапшының жоғары біліктілігі мен үлкен кәсіби тәжірибесін талап етеді. Екінші жағынан, сарапшылар ретінде оның тұжырымдарына қызығушылық танытуы мүмкін адамдардың қатысуын болдырмау керек, өйткені тар медициналық орта біртұтастықпен, өзара тәуелділікпен сипатталады. Сараптама жүргізуге тартылған сарапшы студент немесе мұғалім, курстас студент, іс-әрекетін тергеуші қылмыстық заңнама тұрғысынан бағалайтын медицина қызметкерінің досы бола алады. Сондай-ақ сот-медициналық сарапшы жергілікті емдеу мекемесінің бас дәрігеріне қызметтік тәуелділікте болуы мүмкін.

Психолог Р. Стернберг (Sternberg R. *cognitive Conceptions of Expertise // expertise in Context: Human and Machine. Cambridge, Mass.. 1997*) мынадай жеті параметрді бөліп көрсетеді: проблемаларды шешудің дамыған процестері; білімнің үлкен көлемі; білімді ұйымдастырудың жетілдірілген тәсілдері; білімді тиімді пайдалану қабілеті; индивидтің өзі ие болған базада жаңа білім алу қабілетін қоса алғанда, шығармашылық қабілеттер; автоматтандырылған іс-әрекеттер; өз саласында қалай ілгерілеу туралы білімді қоса алғанда, практикалық қабілеттер қажеттілігін көрсеткен [12].

Жоғарыда айтқандай білімді тиімді пайдалану, оны дұрыс қолдану ол басты мәселелердің бірі деп көрсетіп отыр.

Ал, Х. Дрейфус және С. Дрейфус (Dreyfus H., Dreyfus S. *Mind over Machine. Oxford, 1986*) айтып өткендей шеберлікті игеру процесінде сарапшыны бес деңгей бөледі: 1) жаңадан бастаушы, қатаң түрде ережелерді сақтайтын; 2) белгілі бір икемділікпен ережелерді қолдана алатын тәжірибелі орындаушы; 3) алдын ала ойластырылған жоспарларды жүзеге асыра алатын құзыретті орындаушы; 4) жағдайдың маңызды аспектілерін анықтау және оның өзгеруіне икемді жауап беру үшін жеткілікті тәжірибе жинақтаған білікті орындаушы; 5) ережелерді басшылыққа алудың қажеті жоқ сарапшы-ол өз әрекеттерінің үздіксіз барысын ойламай, интуитивті түрде әрекет ете алады [13].

Атап айтқандай автор бес деңгейін бөліп көрсеткен, онда ол орындаушылардың негізгі психологиялық ішкі ниеттерін көрсеткен.

Қорытындылай келе, келесі қорытынды жасауға болады. Қазіргі уақытта криминалистика қылмыстарды тергеу процесінде арнайы білімді қолдану бойынша белгілі бір ғылыми жұмыстарды жинақтады. Сот-медициналық сараптама, оның ішінде сұрақтарды таңдау, олардың кезектілігі, сараптамалық зерттеу үшін объектілерді ұсыну тәртібі, сондай-ақ сот-медициналық сараптаманы тағайындау кезінде тергеушінің жіберген қателіктерін анықтау. Криминалистік маңызы бар ақпаратты анықтауға, тексеруге бағытталған, сондай-ақ құқық қорғау органдары қызметкерлерінің медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылды еңсеруге бағытталған тұтас шаралар кешені болып табылады.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М. 2006. 480 с.; Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: учебник. – М., 2002. - 320 с.; Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность. – 1978 – №5.
2. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. – М., 2000. – С. 72.
3. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. – М, 1997. – С. 281.
4. Егоров Н.Н. Криминалистические аспекты доказывания. Криминалистика XXI века: стратегия и тактика развития / отв. ред. Е.П. Ищенко. – М., 2016. – С. 90-107.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. www. - adilet.kz 16.09.2021 ж.
6. Дильбарханова Ж.Р. Отдельные аспекты деятельности специалиста в свете нового процессуального законодательства // матер. межд. научно-практической конференции «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы». – Алматы, 15 октября 2015 г.
7. Дильбарханова Ж.Р. The legal grounds of forensics according to the new legislation of the Republic of Kazakhstan // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері / Алматы. – 1 (54). – 2018. – С. 6-10.
8. Пашинян Г.А., Ившин И.В. Профессиональные преступления медицинских работников против жизни и здоровья. –М.: Медицинская книга, 2006. – С. 139-140. Данный перечень вопросов приведен здесь исключительно в качестве примера. По нашему мнению, некоторые его положения являются дискуссионными.
9. Пристансков В.Д. Теоретические и методологические проблемы расследования ятрогенных преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – С.Пб., 2000. – С. 102-108.
10. Орлов Ю.К. Современные проблемы доказывания и использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве: научно-учебное пособие. – М., Проспект, 2016. – С. 104.
11. Хмелева А.В. Тактические особенности назначения судебных экспертиз // Эксперт-криминалист. – 2014. – № 4. – С. 12-15.
12. Sternberg R. Cognitive Conceptions of Expertise // Expertise in Context: Human and Machine. Cambridge, Mass., 1997 Instructional Science 26: 127–140, 1998. 127 с 1998 Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.
13. Mind over machine: The power of human intuition and expertise in the era of the computer: Hubert L. Dreyfus and Stuart E. Dreyfus (Basil Blackwell, Oxford, 1986); 223 pages.

Авторлар туралы мәліметтер

Сапаров Жансерік Жайшылыкович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі.

Джетібаев Нурбол Сатыбалдиевич – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Сапаров Жансерік Жайшылыкович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции.

Джетібаев Нурбол Сатыбалдиевич – доцент кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, кандидат юридических наук.

Saparov Zhanserik Zhaishylikovich – doctoral student of the Almaty academy of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, master of Law, lieutenant colonel of police.

Dzhetibaev Nurbol Satybaldievich – associate Professor of the Department of International Law of the Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, Candidate of Law.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

А.М. Сайтбеков¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

АНТИКОРРУПЦИОННОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В настоящей статье автор рассматривает формирование антикоррупционного просвещения обучающихся как цель антикоррупционного образования, выделяя при этом задачи и основные направления антикоррупционного образования, способствующих решению поставленных задач.

Ключевые слова: педагогика, образование, коррупция, культура, антикоррупционная, антикоррупционное образование, формирование.

Білім беру жүйесіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту

Бұл мақалада автор білім алушылардан сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімін қалыптастыруды сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім берудің мақсаты ретінде қарастырып, алға қойылған міндеттерді шешуге ықпал ететін жәнәсыбайлас жемқорлыққа қарсы білім берудің міндеттері мен негізгі бағыттарын көрсетеді.

Түйін сөздер: педагогика, білім, сыбайлас жемқорлық, мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім, қалыптастыру.

Anti-corruption education in the education system

Here the author considers formation of anti-corruption culture of those who studies as the purpose of anti-corruption education, giving accent to the problems and the principal directions of the anti-corruption education, which promote the solution of performance targets.

Keywords: pedagogics, education, corruption, anti-corruption culture, anticorruption education, formation.

Коррупция отнесена к одному из основных источников угрозы национальной безопасности в сфере государственной и общественной безопасности Казахстана.

Сегодня главным инструментом противостояния коррупции является участие каждого гражданина в данном процессе, так как снизить уровень проявления коррупции возможно только всеобщими усилиями. Тема противодействия коррупции сегодня активно обсуждается представителями профессионального педагогического сообщества. Несмотря на относительную новизну проблемы организации антикоррупционной деятельности в сфере образования накоплен богатый опыт в части применения систем и технологий формирования нетерпимого отношения подрастающего поколения различным проявлениям коррупции. Принципиально важной в формировании антикоррупционной культуры является работа с подрастающим поколением. Формирование антикоррупционных стандартов поведения подростков проводится целенаправленно и системно [1, 48].

Опасность коррупции в сфере образования заключается в том, что процесс воспитания и обучения, являющийся общественно значимым благом, сводится к сделке, в которой существенное значение имеет лишь получение представителем системы образования вознаграждения за использование своего должностного положения. В таких условиях образование

фактически сводится к отношениям купли-продажи, при этом уровень приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенции остается за рамками коррупционной сделки. Фактически безграмотный, но получивший диплом в результате использования коррупционных отношений в образовании врач, учитель, инженер, строитель, юрист или другой дипломированный специалист может искалечить не одну человеческую жизнь в процессе своей «профессиональной» трудовой деятельности. Очевидно, что развитие общества и государства при отсутствии грамотных, квалифицированных молодых специалистов имеет весьма туманные перспективы.

Одним из основных средств формирования в обществе нетерпимого отношения к коррупционному поведению является антикоррупционное просвещение. Безусловно испокон веков предполагает одаривание благодателя. Однако «Дар» ли это, или от чистого сердца или банальная бытовая взятка. Подарок – это исключительно безвозмездное преподнесение материальной ценности, он не предполагает возникновения встречных обязательств со стороны одаряемого. Получение подарка до или после оказания гражданину образовательной или иной услуги не может и не должно ставиться в зависимость от ее качества! Отсутствие у населения базовых знаний о стандартах антикоррупционного поведения и уголовно-правовых последствиях вступления в коррупционные отношения порождает крайне неблагоприятные последствия [2, 48].

Когда-то слово «коррупция» означало испорченность и моральный упадок. Сейчас она кратко характеризуется как злоупотребление общественной властью для получения личной выгоды.

Коррупция – это использование должностным лицом своих властных полномочий и доверенных ему прав в целях личной выгоды, противоречащее установленным правилам

О коррупции говорили все, даже великие мыслители писатели казахского народа. К примеру великий мыслитель и философ казахского народа Абай Кунанбаев в своем произведении «Слова назидания», стихотворениях не обошел стороной такую животрепещущую, злободневную тему, как коррупция, хотя в его время она называлась по-другому, как мздоимство, казнокрадство, стяжательство, взятки и прочее. Уже в те времена, в конце XIX-начале XX века, коррупция начала приобретать угрожающие размеры, проникая во все уголки политической и общественной жизни казахского общества. Абай, как истинный сын своего народа, не мог равнодушно смотреть на губительное воздействие «звонкой монеты», кумовства, беззакония на сознание своих соплеменников, не мог спокойно взирать на растворяющиеся в липкой паутине лиходейства старые, добрые заветы и назидания предков и ханов, оставивших светлый путь в истории.

Вот что писал в стихах Абай о коррупции:

Избиратель: «Заплатишь, я шар опущу».

«Берегись, коль не дашь!» – заявляет пройдоха.

Вымогать удастся такому рвачу.

Друг нашептывает: «Коль не дашь, я готов

Перекинуться в стан твоих лютых врагов.

Не могу же тебя я обслуживать даром!..

И рассоримся мы до скончанья веков».

Все закаркают черною стаей вороньей:

«Кто щедрее, тому я слуга, – так и знай!»

Все уловкой прожить норовят плутовской.

Упрекнешь ловкачей – изведут клеветой.

Разве душу найдешь, хоть одну, что довольна

Тем, что Бог человеку дарует – судьбой?

Те, кто совестью из-за наживы торгуют,

Будьте прокляты! Беды вас пусть поразят!

За деньги все рады позорить и чтить,

Мгновенно в любой перекрасившись цвет.

Людьми ненавидим он,
 А Богом проклят давно.
 Пускай кругом уличен –
 Отвергнется все равно.
 Он все припишет другим,
 Хоть в доводах смысла нет.
 Немало награблено им –
 Он взятку сует в ответ.
 Добро ж, без труда нажитое, – не впрок,
 Оно испарится, как стаявший снег[4].

Наиболее характерными видами преступлений, связанных с коррупцией в сфере образования, являются следующие:

- 2) репетиторство преподавателями вузов и членами экзаменационных комиссий;
- 1) получение взятки за поступление в высшее учебное заведение. Это самая распространенная форма злоупотреблений. По некоторым оценкам за получение взятки за поступление в высшее учебное заведение кроется 80 % преступлений;
- 3) получение взятки за сдачу экзаменов и зачетов в учреждениях среднего и высшего профессионального образования;
- 4) получение взятки за заключение договора аренды помещений в образовательном учреждении и превышение должностных полномочий путем незаконной сдачи в аренду государственного имущества;
- 5) продажа дипломов и аттестатов лицам, не прошедшим обучения в образовательном учреждении;
- 6) получение взятки за устройство детей в детские сады и общеобразовательные школы.

Основные элементы системы антикоррупционного воспитания

Возраст учащихся	Ведущая воспитательная задача	Основное содержание воспитательной деятельности	Основные формы воспитательной работы
Учащиеся (школы, лицеи, гимназии)	СО	Формирование положительного отношения к хранителям порядка, стремление стать хранителем порядка	Беседы-убеждения, ролевые игры

Студенты ССО (колледжи, техникумы)	Формирование навыков совместной организации порядка в аудитории	Организаторы порядка	Коллективно-творческие дела, ролевые игры
Студенты вуза младших курсов	Формирование компетентности в решении жизненных задач по существующим нормам и правилам	Успех без нарушений	Обучающие практикумы
Студенты вуза старших курсов	Формирование у учащихся антикоррупционного мировоззрения	Коррупция как особый вид правонарушения	Занятия, дискуссии

Борьба с коррупцией предполагает использование системы экономических, политических, правовых, психологических, образовательных и воспитательных мер. Необходимо сосредоточить усилия на ограничении сферы приложения проявлений коррупции, снижении степени ее влияния, минимизации вредных последствий, и школьное образование может и должно внести свой вклад в создание антикоррупционной атмосферы в обществе, в формирование антикоррупционной устойчивости личности.

Борьбу с коррупцией в нашей стране Лидер Нации – Нурсултан Назарбаев назвал беспрецедентной.

Были обозначены первоочередные задачи по противодействию коррупции:

1. внедрение принципов и механизмов управления талантами на всех этапах прохождения государственной службы.
2. организовать работу по правовому и антикоррупционному просвещению общества.
3. изучение вопросов противодействия коррупции на всех уровнях образования и для различных целевых групп.

- «Надо признать, что системной проблемой на всех уровнях образования стала коррупция. Отсюда низкая мотивация обучающихся, которые предпочитают заплатить за курсовую, чем тратить время на ее написание. В колледжи и вузы часть молодежи идет не за знаниями, а за дипломами»[4].

В заключении хочется отметить, чтобы предотвратить коррупцию в образовательных учреждениях, а также среди подростков, которые используют это в своей практике нужно на каждом занятии по антикоррупционной тематике включить дискуссии или её элементы. Усилить рефлексивные механизмы в процессе формирования антикоррупционной модели поведения может помочь использование технологии развития критического мышления кейс-технологий. Как эффективные средства решения задач антикоррупционного воспитания зарекомендовали себя деловые, имитационные деловые игры при том условии, что они становятся площадкой приобретения познавательного опыта, выработки моделей антикоррупционного поведения. В поле зрения образовательных учреждений должны оставаться и организация вне занятия деятельности по вопросам антикоррупционного образования. Она может быть реализована в таких формах, как кружки, секции, «круглые столы», дискуссионные клубы, конференции, научные общества, олимпиады, поисковые и научные исследования, социальные проекты, акции антикоррупционной направленности, встречи с представителями властных структур. Не следует упускать из вида возможности совместной работы образовательных учреждений с правоохранительными органами[6, 50].

Список использованных источников:

1. Формирование антикоррупционной культуры учащихся в рамках предмета «Самопознание»/сост. Каирова Б.К., Киньбаева А.Д. – Костанай, 2016 г. – 59с.

2. Актуальные проблемы антикоррупционного просвещения и антикоррупционного образования: сб. науч. ст. по материалам II Сибирского антикоррупционного форума, Красноярск, 15–16 сентября 2016 г. / отв. ред. И.А. Дамм, Е.А. Акунченко. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2018. – 148.
3. К 175-летию Абая Кунанбаева [Электронный ресурс]// magnolia.kz: (дата обращения: 17.12.2021).
4. Акулова О. Злокачественное образование //Общественно-политическая газета Казахстана «ВРЕМЯ». – 1 апреля. – 2015.
5. Основы антикоррупционного просвещения в сфере образования: учеб. пособие / Е.А. Акунченко, П.А. Вырва, И.А. Дамм и др.; под ред. И.А. Дамм, Н.В. Щедрина. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2016. – 200 с.
6. Антикоррупционные меры в учреждениях образования [Электронный ресурс] // zakon.kz :(дата обращения:19.12.2021).

List of sources used:

1. Formation of anti-corruption culture of students in the framework of the subject "Self-knowledge"/comp. Kairova B.K., Kinybayeva A.D. - Kostanay, 2016 - 59s.
2. Actual problems of anti-corruption education and anti-corruption education: collection of scientific articles based on the materials of the II Siberian Anti-Corruption Forum, Krasnoyarsk, September 15-16, 2016 / ed. by I.A. Damm, E.A. Akunchenko. - Krasnoyarsk: Sib. feder. un-t, 2018. - 148.
3. To the 175th anniversary of Abai Kunanbayev [Electronic resource]// magnolia.kz: (date of request: 17.12.2021).
4. Akulova O. Malignant formation //The socio-political newspaper of Kazakhstan "VREMYA". - April 1st. - 2015.
5. Fundamentals of anti-corruption education in the field of education: studies. manual / E.A. Akunchenko, P.A. Vyrva, I.A. Damm, etc.; edited by I.A. Damm, N.V. Shchedrin. - Krasnoyarsk: Sib. feder. un-t, 2016– - 200 p.
6. Anti-corruption measures in educational institutions [Electronic resource] // zakon.kz :(date of request:19.12.2021).

Сведения об авторе

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор политических наук, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Сайтбеков Айдар Муталикович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі.

Saitbekov Aidar Mutalikovich – Head of the Makan Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), police Colonel.

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

A WORD TO THE YOUNG

А.А. Жиенғалиева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҢ АРАНДАТУШЫЛЫҚ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Бұл мақалада қазіргі қылмыстық құқық пен қоғамдағы ең күрделі мәселелердің бірі, атап айтқанда қылмыс жасауға арандатушылық көрсетілген. Дәл құқық қорғау органдарының қызметкерлері ұйымдастырған немесе олардың қатысуымен ұйымдастырылған қылмыс жасауға арандату құқық қорғау практикасында ең қауіпті және қолайсыз болып табылады, бұл біздің зерттеуіміздің аумағына енді. Осы уақытқа дейін қылмыстық құқық доктринасында арандатушылық әрекеттерді кешенді зерттеу жүргізілген жоқ. Арандатушылық ұғымының өзі даулы болып қалып отыр, оның белгілері туралы бірыңғай түсінік жоқ, арандатушылық әрекеттерге қарсы күрестің виктимологиялық аспектілері зерттелмеген, жалпы осы қызметтің де, оның жекелеген түрлерінің де қоғамға қауіптілік дәрежесі туралы мәселе шешілмеген.

Қылмыс жасауға арандатуға баға беру мәселесі қылмыстық құқық теориясында қылмыс жасауға итермелейтін адамның іс-әрекетінің мәні туралы мәселенің жеткілікті түрде зерттелмегендігімен қиындатады. Параға арандату туралы қылмыстық-құқықтық норманың сипатын анықтау бұл әрекеттің қатысушылық институтымен, атап айтқанда, қылмысқа итермелеуімен байланысы туралы мәселенің шешілуіне тікелей байланысты. Зерттеудің толықтығы үшін авторлар мемлекеттің ұстанымы барынша дәл тұжырымдалған Қазақстан Республикасының қылмыс жасауға арандату туралы заңнамасына жүгінеді. Атап айтқанда, «Қылмыс жасауға арандату» Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 412-1 б. зерттеліп жатыр. ҚР 06.10.20 ж. №365-VI Заңына сәйкес, Қылмыстық кодекс 412-1 баппен толықтырылды. Қылмыс жасаған адамды жазалауды жеңілдету мәселесі, сондай-ақ жәбірленушінің қылмысты арандатушылықтың салдарынан жасауы, бүгінгі күні де өзекті болып қала береді.

Түйінді сөздер: арандату, заңды арандату, заңға қайшы арандату, арандатушы, айдап салушы, айдап салу, қылмыс, қарсы әрекет, қылмыстық жауаптылық, жедел-іздістіру қызметі.

Понятие и виды провокации преступления в Республике Казахстан

Данная статья отражает одну из наиболее сложных проблем в современном уголовном законодательстве и обществе, а именно провокация преступлений. Именно провокации преступлений, организованные сотрудниками правоохранительных органов или при их участии, как самые опасные и недопустимые в правоприменительной практике, попали в поле зрения нашего исследования. До настоящего времени в доктрине уголовного права комплексное исследование провокационной деятельности не проводилось. По-прежнему остается дискуссионным само понятие провокации, нет единого понимания ее признаков, не изучены виктимологические аспекты противодействия провокационной деятельности, не решен вопрос о степени общественной опасности как данной деятельности в целом, так и ее отдельных видов.

Проблема оценки провокации преступления осложняется тем, что в теории уголовного права явно недостаточно исследован вопрос о сущности действий лица, провоцирующих совершение преступления. Определение природы уголовно-правовой нормы о провокации взятки прямо зависит от решения вопроса о соотношении данного деяния с институтом соучастия, в частности, с подстрекательством к совершению преступления. Для полноты исследования авторы ссылаются на законодательство Республики Казахстан о **провокации преступления**, в котором наиболее точно сформули-

рована позиция государства. В частности исследуется ст. 412-1 «Провокация преступления» УК РК. Уголовный кодекс дополнен ст. 412-1 в соответствии с Законом РК от 06.10.20 г. № 365-VI. Актуальным на сегодняшний день остается и вопрос о смягчении наказания лицу, совершившему преступление вследствие его провоцирования, а также о провоцирующей роли-потерпевшего в совершении преступления.

Ключевые слова: провокация, законная провокация; противозаконная провокация; провокатор, подстрекатель, подстрекательство; преступление, противодействие, уголовная ответственность, оперативно-розыскная деятельность.

The concept and types of provocation of a crime in the Republic of Kazakhstan

This article reflects one of the most difficult problems in modern criminal legislation and society, namely the provocation of crimes. It was the provocations of crimes organized by law enforcement officers or with their participation, as the most dangerous and unacceptable in law enforcement practice, that came to the attention of our study. To date, a comprehensive study of provocative activity has not been conducted in the doctrine of criminal law. The very concept of provocation remains debatable, there is no common understanding of its signs, victimological aspects of countering provocative activity have not been studied, the question of the degree of public danger of both this activity as a whole and its individual types has not been resolved.

The problem of assessing the provocation of a crime is complicated by the fact that the theory of criminal law clearly does not sufficiently investigate the question of the essence of the actions of a person provoking the commission of a crime. The definition of the nature of the criminal law norm on provocation of a bribe directly depends on the decision on the relationship of this act with the institution of complicity, in particular, with incitement to commit a crime. For completeness of the study, the authors refer to the legislation of the Republic of Kazakhstan on provocation of a crime, in which the position of the state is most accurately formulated. In particular, the article is investigated. 412-1 "Provocation of a crime" of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The Criminal Code was supplemented by Article 412-1 in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated 06.10.20 No. 365-VI. The issue of mitigating the punishment of a person who committed a crime as a result of provoking him, as well as the provoking role of the victim in the commission of a crime, remains relevant today.

Keywords: provocation, legal provocation; illegal provocation; provocateur, instigator, incitement; crime, counteraction, criminal liability, operational investigative activity.

Жалпы Қазақстандағы, соның ішінде жекеленген облыстардағы және аудан мен ауылдардағы криминалдық жағдай, өзгермелі тенденцияға ие, өкінішке орай, жақсы жағына қарай емес. Бүгінгі күні осы өзгерістерді қадағалап отыру және олардың қалыптасқан жағдайға жағымсыз ықпал етуін алдын алуының қажетті әдіс-тәсілдерін табу қажет [1, 13 б].

Қазіргі қоғамда қылмыс жасауға арандату құқық қолдану практикасында әбден үйреншікті жағдайға айналуда.

Арандату институтын түсінудің теориялық мәселелерін зерттеуге елеулі үлес қосқан қазақстандық және ресейлік ғалымдар: И.Ш. Борчашвили, Б.В. Волженкин, В.Д. Иванов, С.М. Рахметов, И.И. Рогов, В.С. Комиссаров, М.А. Фомин, П.С. Яни және басқалар. Ресей Федерациясындағы диссертациялық зерттеулер деңгейінде арандату тақырыбын қарастырған: С.А. Бабыч, Е.В. Говорухина, Н.А. Егорова, О.А. Мансуров, А.А. Мастерков, С.Н. Радачинский, О.А. Рыжова, С.А. Сандаковский. Аты аталған ғалымдардың зерттеу нәтижелері арандату институтын түсінудің ғылыми негізін салды.

Алайда, арандату проблемаларына арналған басылымдардың көптігіне қарамастан, көптеген мәселелер толық зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Қылмыстық құқық теориясында талқыланатын және практикалық маңызы зор өзекті мәселелердің бірі - қылмысты жасауға арандатқаны үшін жауапкершілік мәселесі. Қылмыстарды жасауға арандатқаны үшін жауапкершілікті орнату тек ішкі заңнаманың ғана емес, сонымен қатар халықаралық қылмыстық құқықтың проблемасы болып табылады. Әр түрлі халықаралық қауымдастықтар құқық қорғау органдарының қылмысты ашу кезінде

арандатушылық әдістерді қолдануға рұқсат етілу шектерін анықтауға, сондай - ақ қылмысты жасауға арандатудың алдын алу мен жолын кесу бойынша шараларды әзірлеуге тырысады. Бұл ұстаным Біріккен Ұлттар Ұйымының ережелерінде көрсетілген. Бірқатар шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасында арандату, оның тұжырымдамасын кодексте бекіту, қылмысты жасауға арандатқаны үшін жауапкершілік мәселелерін реттеу туралы ережелер бар. Арандату ұғымы даулы болып қала береді, оның белгілері туралы бірыңғай түсінік жоқ, мұндай әрекеттің әлеуметтік қауіптілік дәрежесі мен арандаушы мен қылмыс жасауға арандатушының жауапкершілігі туралы мәселе шешілмеген, криминологиялық аспектілері қылмыстарды жасауға арандатуына қарсы тұру зерттелмеген [2].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңында арандатушылық ұғымы бар (ҚР ҚК 412-1-бабы) және параға коммерциялық сатып алу не парақорлыққа арандатуға келгенде ғана ол үшін қылмыстық жауапкершілік белгілейді (ҚР ҚК 417-бабы). Бірақ арандату қылмыстық кодексте анықталмаған басқа қылмыстық істерде де орын алады, мысалы, есірткі саудасы, авторлық және сабақтас құқықтардың бұзылуы, сыбайлас жемқорлық және т.б.

Сөзсіз, арандатушылық әрекеттерді дұрыс бағалауға мүмкіндік беретін құқықтық нормалардың болмауының басты себебі қылмыстық құқық ғылымында қылмысты жасауға арандатудың анықтамасының, дәрежелену мәселесінің шешілмегендігі болып табылады. Осыдан арандатушылықпен байланысты қылмыстардың латенттілігі жоғары.

Осыған байланысты «Парламент депутаттары құқық қорғау және арнайы мемлекеттік орган қызметкерлерінің қылмыс жасауға арандатқаны үшін қылмыстық жауаптылық белгілеуді ұсынды. Ұсынылған ҚР ҚК-нің 412 б. 1 б. аясында қылмыс жасауға арандатқан жағдайда бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жауаптылық белгіленеді» [3].

Бұл мәселелерді шешу қазақстандық заңнамадағы арандатуға байланысты проблемаларды жою еді.

Демек, бұл зерттеудің мақсаты қылмыстық құқықта қылмыс жасауға арандатудың институты мен оның алдын алу шаралары туралы біртұтас көзқарасты қалыптастыру болып табылады.

Бұл мақсатқа жету үшін зерттеудің міндеттерін ашу қажет: арандатудың өзіне тән ерекшеліктерін, белгілері мен түрлерін анықтау; құқық қорғау органдарының қызметінде қылмыс жасауға арандату институтын қолдану проблемаларын қарастыру; қылмыс жасауға арандатушылыққа қарсы тұру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері: жалпы диалектикалық әдіс, құқықтық және жүйелік талдау әдісі, салыстырмалы әдіс.

Ұзақ уақыт бойы қылмыстық құқықтың теориясы мен практикасында қылмыс жасауға арандатудың түсінігі мен мәні туралы даулар тоқтаған жоқ, жыл өткен сайын бұл мәселелер өзекті бола бастады. Бұл, ең алдымен, қылмыстық құқық теориясында да, құқық қорғау қызметінде де қылмыс жасауға арандатудың қылмыстық-құқықтық құндылығын анықтау мәселесінде пікір мен бағалаудың бірлігінің жоқтығынан.

Әдебиеттегі арандату туралы әр түрлі көзқарастарды қарастырайық.

Арандату (латынша *provocatio*) – белгілі бір топтарды, ұйымдарды ауыр зардаптарға әкеп соғуы мүмкін әрекетке итермелеу, арандатушының пайдасына (қылмыстық әрекеттерді қоса алғанда) сол немесе басқа адамды қылмыс жасауға мәжбүрлейтін немесе ықпал ететін жағдайды жасауды білдіреді. [4, 336 б.].

Б.В. Волженкин: «Қылмыс жасауға арандатудың мәні - арандатушының өзі адамды әшкерелеу немесе бопсалау, оны тәуелді жағдайға қою және басқа да жағымсыз салдарға әкелу үшін қасақана басқа біреудің қылмыс жасауға ниетін қоздырады» [5. 309 б.].

С.Н. Радачинскийдің айтуынша қылмыс жасауға арандату - бұл кінәлінің беделін түсіру, бопсалау немесе айыптаудың жасанды дәлелін жасау үшін қылмыстың барлық сыртқы белгілері болатын басқа адамның мінез - құлқын үлгі етуге бағытталған қасақана біржақты әрекеті [6, 21-22 б.].

В.В. Дударенко қылмыс жасауға арандатудың негізгі белгісі ретінде әлеуметтік қауіп деп санайды. Ол арандатушылықтан зардап шегетін қоғамдық қатынастардың ауқымын бөліп көрсетеді [7, 32-33 б.].

Басқа мемлекеттердің Қылмыстық кодекстеріне үлгі болған Нью-Йорк штатының Қылмыстық кодексінің 40.05-бабы, егер құқық қорғау органдарының тиісті қызметкері басқа адамды басқа адамдардың қол сұғу қаупін тудыратын сендіру немесе ынталандыру әдістерін қолдану арқылы қылмыс жасауға итермелесе немесе ынталандырса, мұндай әрекеттер арандату немесе «тұзаққа түсіру» (entrapment) ретінде сараланады, бұл өз кезегінде қылмыстық құқық бұзушылық болып табылады. Адамға шабуыл жасау мүмкіндігі берілген мінез-құлық арандатушылық емес [8].

Франция қылмыстың серіктесі (яғни арандатушы) - сыйлықтар, уәделер, қауіптер, талаптар, билікті немесе билікті теріс пайдалану арқылы қылмысты қоздырған адам [9].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 412-1 б. ережелерін талдайтын болсақ, «Қылмыс жасауға арандату, яғни жедел-ізвестіру қызметін немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын лауазымды адамның кейін әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе бопсалау мақсатында адамды қылмыс жасауға көндірген заңсыз әрекеттері» [10].

Демек, біз арандатушылық ұғымын, қажетті қорғаныстың заңдылығы мен заңсыздығы туралы ережелер тұрғысынан қылмысты жасауға арандату, әдістері позицияларынан, сондай-ақ қылмыс жасауға айдап салу ретіндегі арандату деп қарастыру қажет деп санаймыз.

Кез келген арандату қылмыстық іс жүргізудегі заңдылық қағидасына қайшы келеді (ҚР ҚПК-нің 10-бабы) деп айтқанмен, ҚР Қылмыстық процесілік кодексі де, «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР Заңы да құқық қорғау органдары мен олардың лауазымды адамдарына арандату шараларын қолдану құқығын бермейді. «Арандатушы қол жеткізуге ұмтылатын мақсаттардың маңыздылығына қарамастан, арандатушылық әдістер әрқашан адамгершілікке жат және ізгілікке жатпайды және оларды қылмыстылықпен күресте қолдану қылмыстың өзі келтірген зияннан кем емес зиян келтіруі мүмкін [11, 116 б.].

Қылмыс жасауға арандату – бұл басқа адамға зиянды салдардың басталуын көздейтін қылмысқа қатысуы және арандатушы мақсатының қосарланған бірлігін болжайды. Бірінші мақсат – арандатушының қылмыс жасауға деген ынтасын ояту, екінші мақсат – адамды қылмысты әшкерелеу арқылы қылмыстық жауаптылыққа тарту .

Арандатудың айдап салушылыққа көп қатысы бар, бұл сыбайлас қатысудың бір түрі. Бірақ оның ерекшеліктері де бар. Бұл қалаған әрекеттің ниеті мен мақсаты. Арандатушы өзінің іс-әрекетімен, сөздерімен адамды асығыс, заңсыз әрекеттерге итермелейді. Ол сондай-ақ осындай салдардың пайда болғанын қалайды және олардың пайда болуы үшін бәрін жасайды. Айдап салушының өзі құқық бұзушылық жасауға қатыспайды, бірақ заңға қайшы әрекетті ашуда басқа сыбайлас ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің сол бабымен заң бойынша жауап береді.

Айдап салушы қылмыстың ашылуына мүдделі емес. Ал арандатушылыққа келер болсақ, ниет орындаушы үшін құпия. Өз әрекетімен қылмыс жасауға итермелеген адам сыбайластар қатарына қосылмайды. Бұл жерде арандатушының ниеті - қылмыстың ашылуы болып табылады.

Осы жерден біз арандатушылықтың екі түрін ажыратамыз: заңды, яғни жедел-ізвестіру қызметінің әдісі ретінде, қылмысты ашуға бағытталған және заңға қайшы, яғни заңсыз әрекеттерді жасағысы келмейтін адамды мәжбүрлеу мақсатында жүзеге асырылады.

Осы зерттеу нәтижелерінің бірі қылмыс жасауға арандату түсінігінің келесі анықтамасын ұсынудан - адамды қылмыстық қудалау немесе оны қылмыстық жауаптылыққа тарту қаупін туғызу мақсатында қылмыс жасауға айдап салудың немесе ұйымдастырудың түрі екені көрінеді. Тиісінше, бұл анықтамадан қылмыс жасауға арандатушы - бұл адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе оны қылмыстық жауаптылыққа тарту қаупін туғызатын тұлға деген туындайды.

Зерттеу нәтижелерінің жаңашылдығы мен маңыздылығын ескере отырып, ұсыныстарды қарастыруды орынды деп санаймыз:

1. Болашақ сипаттағы ережелер, оның мәні қылмыс жасауға арандату мүмкіндігіне тыйым салу тұрғысынан заңнамалық базаны дамытуда жатыр.

2. Сыбайлас қатысу нысаны ретінде арандату мен айдап салушылық бірдей ұғымдар емес. Қылмыс жасауға арандатудың заңды сипаты, оның ішінде пара немесе коммерциялық сатып алу, айдап салу сияқты қатысушылықпен анықталмайды, бірақ өзіне тән ерекшеліктері бар:

- арандатушылардың санасымен қамтылмаған, кінәлі адам тарапынан біржақты қасақана әрекет тәртібімен жүзеге асырылған;

- арандатушының әрекетінің мақсаты – арандалған тұлға үшін зиянды салдардың басталуы;

- арандатушының тікелей ниеті ғана бар және бұл ниет қатысушы жасаған қылмыстың түрі мен салдарына емес, оның жасалу фактісіне бағытталуы керек.

Бұл тұжырымдар арандату мен айдап салу мәселесіне ғылыми көзқарастарды талдау нәтижелеріне негізделген.

Пайдаланған дереккөздер тізімі:

1. Бимолданов Е.М. Абайсыздағы қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы сұрағы туралы // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы Академиясының ғылыми еңбектері. – 1 (54). – 2018. – 12-13 б.

2. Говорухина Е.В. Понятие и правовые последствия провокации в уголовном праве // Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: Ростов н/Д, [Электрон. ресурс]. – 2002 176 с. РГБ ОД, 61:03-12/520-3. – URL: <http://www.lib.ua-u.net/diss/cont/96661.html> (өтінім берген күн: 30.09.2021).

3. Вааль Т. Уголовную ответственность за провокации со стороны сотрудников правоохранительных органов закрепил мажилис [Электрон. ресурс]. – 3.06.2020. 13:08. – URL: <https://vlast.kz/novosti> (дата обращения: 22.12.2021).

4. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия /Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров; [общ ред. М. Ю. Тихомиров]. – М.: Юринформцентр, 1998. – 526 с.

5. Волженкин Б.В. Служебные преступления: Комментарий законодательства и судебной практики. – СПб., 2005. – 560 с.

6. Радачинский С.Н. Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики //С.Н. Радачинский; Нижегородская академия МВД РФ. – Новгород, 2011. – С. 52.

7. Дударенко В.В. Юридическая природа провокации преступления в уголовном праве. – Екатеринбург, Уральский государственный юридический университет, 2017. – С. 65.

8. Criminal legislation of foreign countries (England, USA, France, Germany, Japan). Collection of legislative materials / Edited by I. D. Kozochkin / N. A. Golovanova, I. D. Kozochkin, N. E. Krylova, et al. M.: Zertsalo, 1998. 352 p.

9. The Criminal Code of France // Legal Russia. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normid=1243018>.

10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 3.06.2014 №226-V (02.07.2021 жылғы өзг. мен тол.) <https://adilet.zan.kz/kaz/>(өтінім берген күн: 17.12.2021).

11. Метельский П.С. Уголовно-правовая характеристика провокации взятки либо коммерческого подкупа //Вестник НГУ. Серия: Право. – 2006. – Т.2. – Выпуск 2. – С. 115-124.

Автор туралы мәліметтер

Жиенгалиева Айгерим Алтынбековна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы «Құқық қорғау қызметі» мамандығының 2 курс докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Жиенгалиева Айгерим Алтынбековна – докторант 2-го курса обучения специальности «правоохранительная деятельность» Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, майор полиции.

Zhiengalieva Aigerim Altynbekovna - 2nd year doctoral student of the specialty "law enforcement activity" of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Master of Law, Police Major.

М.А. Алдиярхан¹, А.М. Ғалым¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫ ҚОЛДАНУ МЕН ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Бұл мақалада заңда белгіленген қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал ету нормалары қарастырылады. Таңдалған мақаланың тақырыбы оның өзектілігімен, өзекті проблемаларымен және тәуелсіз Қазақстанның дамуындағы заманауи тенденциялардың талаптарымен түсіндіріледі. Сондай-ақ заңға қайшы әрекеттер жасағаны үшін жаза тағайындау туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелерінің негізгі тармақтары көрсетілген. Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес жазалардың түсінігі мен түрлері қарастырылады. Авторлар Қылмыстық кодекстің баптарынан материалды талдап, жинақтады. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларға баса назар аударылады. Бұл қылмыстық саясат саласында ізгілендіруді қолданудың өзектілігіне де байланысты. Сонымен қатар, мақалада қосымша жазалардың кейбір түрлері де атап көрсетілген. Жазаның жалпы түсінігі, оның мақсаттары, міндеттері мен функциялары ашылады.

Түйінді сөздер: жаза, қылмыстық саясат, қылмыстық заңнама, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, түзеу.

Проблемы эффективности применения и назначения уголовных наказаний

В данной статье рассматриваются установленные законодательством нормы уголовно-правового воздействия на лица, совершившие уголовные правонарушения. Тематика выбранной статьи обусловлена ее актуальностью, существующими проблемами и требованиями современных тенденций развития независимого Казахстана. Также освещены основные моменты положений из Конституции Республики Казахстан о назначении наказаний за совершение противоправных деяний. Рассмотрены понятие и виды наказаний, согласно действующему уголовному законодательству. Авторами был проведен анализ и сбор материала из статей Уголовного Кодекса. Основное внимание уделено наказаниям, не связанным с лишением свободы. Это также обусловлено актуальностью применения гуманизации в сфере уголовной политики. Помимо этого в статье освещены и некоторые виды дополнительных наказаний. Раскрыто общее понятие наказания, его цели, задачи и функции.

Ключевые слова: наказание, уголовная политика, уголовное законодательство, уголовное правонарушение, преступление, исправление.

Problems of the effectiveness of the application and appointment of criminal penalties

This article examines the norms of criminal-legal impact on persons who have committed criminal offenses established by law. The topic of the selected article is due to its relevance, existing problems and requirements of modern trends in the development of independent Kazakhstan. It also highlights the main points of the provisions from the Constitution of the Republic of Kazakhstan on the imposition of punishments for committing illegal acts. The concept and types of punishments are considered, according to the current criminal legislation. The authors analyzed and collected material from the articles of the Criminal Code. The focus is on non-custodial punishments. This is also due to the relevance of the application of humanization in the field of criminal policy. In addition, the article also highlights some types of additional punishments. The general concept of punishment, its goals, objectives and functions is revealed.

Key words: punishment, criminal policy, criminal law, criminal offense, crime, correction.

Қазіргі заманғы даму жағдайында Қазақстан Республикасы айтарлықтай биіктерге қол жеткізді, оның ішінде қылмыстық саясатты дамытуда. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қолдану аясын белсенді түрде тарылтуға және қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалау аясын кеңейтуге бағытталған қылмыстық заңнаманы кезең-кезеңімен ізгілендіруге көшу бағыттың негізгі векторы болды.

Сонымен қатар, қылмыстық жаза қылмыспен күресудің тиімді әдісі болып табылады. Жаһандану жағдайында халықаралық стандарттар талаптарын ескере отырып, республиканың заң шығарушысы бас бостандығынан айыру түріндегі дәстүрлі жаза мемлекеттің жасалған қылмыстық құқық бұзушылыққа бірден-бір баламалы әсері емес деген қорытындыға көбірек келуде.

Токио ережелерінде «сотталған адамды түзеу мекемесіне орналастыру әрқашан соңғы шара болуы керек және қылмыскер басқа адамға қатысты ауыр зорлық-зомбылық әрекетін жасағаны үшін немесе бірнеше рет басқа да ауыр құқық бұзушылықтар жасауға кінәлі деп танылмайынша, жеке бас бостандығынан айырылмауы керек» деген ережені қамтиды» [1, 28].

«Қылмысқа қарсы күрестің дәстүрлі тәсілі бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны кеңінен қолдану екенін мойындай отырып, соңғы жылдары көптеген мемлекеттердің қылмыстық саясаты бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға балама түрлерін қолдануға көбірек бейім» [2, 12].

Қылмысқа қарсы күресте мемлекет әртүрлі әдістер мен шараларды қолданады. Сондай шаралардың бірі – жазалау. Жаза – мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, оның өзіне тән ерекше белгілері мен мақсаттары бар.

Н.О. Дулатбековтың пікірінше, «Жаза – бұл сот үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жаза қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қолданылады және Қылмыстық кодексте көзделген осы адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеуден немесе айыру болып табылады. Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамның да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға әділ жаза тағайындалады». Н.О. Дулатбековтың пікірі Қазақстан Республикасының егемендік алғаннан кейін 16 шілде 1997 жылғы қабылданған қылмыстық кодексте жаза ұғымы мен оның мақсаттары туралы берілген анықтамаға тура сәйкестігін тауып отыр [3, 7 б.].

Жаза өзіндік ерекшеліктері мен оның алдында тұрған мақсаттары бар мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде, ол адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты әртүрлі қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауға арналған және Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығы, сондай-ақ заңмен қорғалатын қоғам мен мемлекеттің мүддесі болып табылады.

Құқықтық тұрғыдан алғанда жаза қылмыстың құқықтық салдары болып табылады. Қылмыс пен жаза бір-бірімен тығыз байланысты екі құқықтық ұғым. Жаза мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде тек қылмыс пен қылмыстық теріс қылық сияқты құқық бұзушылық үшін қолданылады.

Бір жағынан және бұл заңның мағынасынан анық туындайтындай, жаза адамды белгілі бір құқықтар мен бостандықтардан айыратын немесе шектейтін қасиетке ие. Екінші жағынан, ол жазадан басқа, сотталған адамды түзеу, оның жаңа қылмыс жасауына жол бермеу мақсатын көздейді, яғни заң шығарушы жазаны тек жаза ретінде қарастыруға болмайтынын тікелей атап өтеді - оның мазмұны әлдеқайда кең десе болады.

Сонымен қатар, жаза түрлерінің жүйесінде түзеу жұмыстары сияқты шара бар, оны тек жазалау ретінде қарастыруға болмайды, әйтпесе оларды бірдей айыппұл ретінде елестетуге болады, бірақ бөліп төлеуге болады, бұл әрине дұрыс емес, өйткені мұндай жұмыстың ерекшелігі дәл материалдық және басқа шектеулермен жүретін түзету болып табылады [4, 23].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабына сәйкес жаза тағайындауды тек сот жүзеге асырады. Адамның қылмыс жасаудағы кінәсі туралы түпкілікті қорытынды шығару және оған жаза тағайындау құқығы тек сотқа беріледі. Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және оның мақсаты азаматтар мен ұйымдардың, оның ішінде қылмыс жасағаны үшін жазаға тартылғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады [5].

Сот жазаны өз мақсатына қарай, Қылмыстық кодекске сәйкес, жасалған қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін заң санкциясында белгіленген шектерде тағайындайды.

Жаза қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін ескере отырып тағайындалады. Қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты деп оның сапалық ерекшелігі, қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілі бір түрі ретіндегі қауіптілігінің сапалық сипаттамасы түсініледі. Ол ең алдымен қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің сипаты мен құндылығына байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, өмірге қарсы қылмыс ретінде кез келген адам өлтіру, денсаулыққа қарсы қылмыс ретіндегі адам денсаулығына зиян келтіруден және мүліктік қылмыстардан және кез келген басқа қылмыс түрлерінен (қол сұғу объектісі бойынша) ерекшеленеді.

Қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі бір сипаттағы қылмыстық әрекеттердің сандық сипаттамасы болып табылады. Қылмыстың бір түрінің шеңберінде ол келтірілген зиянның мөлшеріне, кінәнің нысанына, қылмысты жасау тәсіліне, жасалған қылмыстың басқа белгілері мен жағдайларына байланысты болады.

Бұл факт ерекше маңызға ие. Жаза тағайындау кезінде қылмыскердің жеке басы ескерілетіні. Қылмыскердің жеке басының кейбір қасиеттері әдетте оның жасаған қылмысында көрінеді. Тағы бір нәрсе, олардың кейбіреулері тиісті қылмыс құрамының белгілеріне кіреді (мысалы, бірінші қылмыс үшін соттылық) және сәйкесінше белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың санкциясында көрініс табады, ал басқалары қылмыс құрамынан тыс болады. Бірақ біріншісі де, екіншісі де қылмыстың сипаты мен ауырлығын сот ескерген кезде белгілі бір баға алуы керек.

Кәмелетке толмаған адамға жаза тағайындау кезінде, қылмыстық заңда көзделген мән-жайлардан басқа, оның өмірі мен тәрбиесінің жағдайлары, психикалық даму деңгейі, жеке басының өзге де ерекшеліктері, сондай-ақ оған жасы жағынан үлкен адамдардың ықпалы ескеріледі [6, 29].

Кәмелетке толмағандардың жауапкершілігіне қатысты қылмыстық кодексімізде жеке бөлімде қарастырылған. Кодексімізде кәмелеттік жасқа толмағандарға қатысты жаза немесе тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қолданылады деп көрсетілген. Қылмыстық құқықтың ізгілік қағидатына сәйкес, кәмелетке жасы толмағандарға қатысты оларға онша ауыр емес қылмыспен немесе қазаға ұшыратумен байланысты емес ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалмайды.

Жазаның маңызды мақсаты – сотталған адамды түзеу. Мұндай мақсаттың болуы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының гуманизмін айғақтайды. Түзеуді екі аспектіде ажырату керек: біріншіден, сотталғанға тәрбиелік ықпал ету процесінің өзі ретінде және екіншіден, осы әсер етудің нәтижесінде [7, 42].

Түзеу – сотталушының психикасынан оны қылмыс жасауға итермелейтін арам пиғылды жою.

Біздің ойымызша, түзеу – сотталушының психикасы мен мінез-құлқын жақсы жаққа қайта құру, оның мінез-құлқында көрінетін және жаңа қылмыстар жасауға себеп болуы мүмкін қоғамға жат көзқарастар мен әдеттерден арылу мүмкіндігін беру. Түзеу кезінде

сотталушы бойында болмаған қоғамдық пайдалы қасиеттерді бойына сіңіреді, сондай-ақ бір кездері бойында болған, бірақ ақырында ол жоғалтқан жағымды қасиеттерді бекітеді. Оларға жеке тұлғаны, оның құқықтары мен мүдделерін құрметтеу, қоғамда қалыптасқан заң үстемдігі жатады.

Түзеу процесі алдын ала тергеу кезінде басталады, бірақ сот талқылауы кезінде қарқынды түрде өтеді. Одан кейін белгілі бір жаза түрі тағайындалғанда түзеу процесі осы жазаны орындау барысында жүреді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабында жаза тағайындаудың жалпы негіздері мен тәртібі қамтылған. Жалпы принциптер – кінәлі адамға нақты жаза тағайындау кезінде әрбір қылмыстық іс бойынша жаза тағайындау кезінде сот басшылыққа алатын белгіленген ережелер [8].

Қылмыстық кодекстің 52-бабында жаза тағайындаудың мынадай жалпы принциптері белгіленген: әділ жаза тағайындалады; жаза Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында көзделген шектерде тағайындалса; жаза Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің ережелері ескеріле отырып тағайындалады; жасалған қылмыс үшін көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрі, егер жазаның неғұрлым ауыр түрі жазаның мақсаттарына жетуді қамтамасыз ете алмаса ғана тағайындалады; жаза тағайындау кезінде қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі ескеріледі; кінәлі тұлғаның жеке басын; жауапкершілік пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар; жаза тағайындау кезінде сот тағайындалған жазаның кінәлінің түзелуіне және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тұрмыс жағдайына әсерін ескереді [9, 3].

Жаза – сот үкімімен тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Сонымен қатар, жазаның негізгі мақсаттарының бірі әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру болып табылады.

Осы мақсатта заң шығарушы қылмыстық заңда жаза тағайындалуы тиіс белгілі бір нормаларды белгіледі. Оларды жаза тағайындаудың жалпы принциптері деп атаған жөн.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 52-бабына сәйкес, бұған сот жаза тағайындау кезінде мынадай ережелерді ескеру арқылы қол жеткізіледі: жаза Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында белгіленген шектерде тағайындалуы тиіс. Қылмыстық кодекстің санкциялары, атап өтілгендей, не салыстырмалы түрде нақты, не баламалы (соңғысын біріншісімен біріктіруге болады) нгі және ең жоғары шектері, не оның ең жоғары шегі ғана көрсетіледі.

Соңғы жағдайда жазаның тиісті түрінің ең аз мөлшері жазаның сол немесе басқа түрін айқындайтын Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінің баптарына сілтеме жасау арқылы анықталады. Баламалы санкцияларды белгілеу кезінде заң шығарушы Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінің бабының санкциясында көзделген жаза түрлерінің кез келгенін соттың тағайындауы жаза тағайындау кезінде әділдікті сақтауды әрқашан қамтамасыз ете бермейтіндігіне сүйенеді.

Осыған байланысты Қылмыстық кодексте жасалған қылмыс үшін көзделген жазаның неғұрлым ауыр түрі, егер оның онша ауыр емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмаса ғана тағайындалады деп ескертпе жасады.

Жаңа Қылмыстық кодекске сәйкес, 40-баптың негізінде жазаның 3 санатын бөлу әдетке айналған:

1. Қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін мынадай негізгі жазалар қолданылуы мүмкін:

- 1) айыппұл;
- 2) түзеу жұмыстары;
- 3) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 4) қамауға алу;
- 5) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасынан шығарып жіберу.

2. Қылмыс жасағаны үшін мынадай негізгі жазалар:

- 1) айыппұл;
- 2) түзеу жұмыстары;
- 2-1) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 3) бас бостандығын шектеу;
- 4) бас бостандығынан айыру;
- 5) өлім жазасы.

3. Қосымша жаза түрлері:

- 1) мүлікті тәркілеу;
- 2) арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру;

3) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;

3-1) Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру;

4) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасынан шығарып жіберу [8].

Қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айырудың нақты баламасы – бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар.

Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есептер жөніндегі Комитетінің мәліметтеріне сүйеніп, соңғы бес жылда соттармен қолданған қылмыстық жазалар жүйесінің ішіндегі бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалардың ішінде бас бостандығын шектеу мен түзеу жұмыстарын алайық. Мысалға, 2015 жылы бас бостандығын шектеу - 8307, 2016 жылы – 9070, 2017 жылы-9433, 2018жылы - 10023, 2019жылы-9495, 2020жылы-11095 құраса, мұнда өсу пайызы 33,56% көрсеткен, ал түзеу жұмыстарына: 2015 жылы - 56, 2016 жылы – 47, 2017 жылы-46, 2018жылы -30, 2019жылы-16, 2020жылы-12 деген сандық көрсеткішке ие болған, мұнда керісінше аз қолданысын тауып төмендеу пайызын көрсеткен - 78,5% [10].

Бұл келтірілген мәліметтерден байқайтынымыз, 2015-2020 жылдар аралығындағы статистикалық деректердің көрсеткіштері бас бостандығын шектеу түріндегі жаза тағайындаумен жаза санының өсу тенденциясын көрсетеді, бұл жазаның осы түрінің қолдану тиімділігін көрсетіп отыр.

Ал түзеу жұмыстары жазасына келетін болсақ, керісінше төмендеу пайыз көрсеткішке ие болған. Яғни, бұл жаза түрінің орындалу деңгейі мен нәтижесі дұрыс болмай отыр десек болады. Сол себептен, түзеу жұмыстарының қоғамға және еліміздің жаза жүйесінде қажеттілігін анықтау тұрғысында толықтай зерттеу жүргізу қажет. Бұл жазаның тәжірибеде жүзеге асыруды, оны орындауға толықтай мүмкіндіктер туғызуға, оған жағдай жасау қажет деп ойлаймыз.

Мысалға, көршілес ел Ресей Федерациясындағыдай Федералды жазаны орындау қызметтерімен жүргізіліп отырған түзеу орталықтарын құру сияқты шараларды жүзеге асыру қажет болар. 2020 жылдың желтоқсан айында Ресей Федерациясының Федералдық жазаларды орындау қызметі қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларды орындауды ұйымдастыру бөлімі Норильск билігі 56 адамға арналған түзету орталығын құруға орын бөлгенін хабарлады. Атап айтқанда, сотталғандар Архангельск облысындағы заңсыз полигондарды жоюға қатысуы мүмкін [11].

Бұл қоғамнан оқшауламай жазалаудың негізгі мақсаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте, бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларды қолдану кезінде бірқатар толықтырулар қажет екенін атап өткіміз келеді.

Сондай-ақ, қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін негізгі жазалармен қатар қосымша жазалар тағайындау қарастырылған, оларға елеулі орын берілген, бұл Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің баптарының санкцияларын талдаудан көрінеді.

Тиімді қосымша жазалардың бірі – мүлкін тәркілеу. Соттар қылмыстық құқық теріс қылықтар мен қылмыстар үшін де тағайындайтын қосымша жаза болып табылады. Ол Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 48-бабында көзделген [8].

Сот тәжірибесі көрсеткендей, соттар мүлікті тәркілеу бөлігінде үкім шығарған кезде баптардың санкциясын басшылыққа алады және бұл баптың санкциясында тікелей көрсетілген жағдайларда мүлікті тәркілеуді белгілейді. Айта кету керек, мүлікті тәркілеуді тағайындау кезінде бұл жаза сотталғанның туыстары мен жақындарының жағдайы мен жағдайын нашарлатпауы үшін барлық факторлар мен жағдайлар ескеріледі.

Сонымен қатар, қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес басқа жаза түрлері, мысалы, түзеу жұмыстары мен қоғамдық жұмысқа тарту іс жүзінде жиі кездесе бермейді.

Қоғамдық жұмыстар түріндегі жаза сотталғанның өз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеу ретінде өтеусіз негізде қоғамдық жұмыстар атқаруынан тұрады. Дегенмен, тұрақты жұмыс орны жоқ адамдар тұрғылықты жері бойынша міндетті жұмысқа орналастыру арқылы қоғамдық жұмыстарға тартылатынын атап өткіміз келеді.

Түзеу жұмыстарына қатысты айта кететін жайт, жазаның бұл түрі заңға сәйкес айлық есептік көрсеткіштің санына сәйкес келетін ақшалай айыппұлдан тұрады. Түзеу жұмыстары сотталғанның жалақысының (еңбекақысының) он пайызынан елу пайызына дейінгі алимент немесе денсаулыққа өзге де зиян келтіру, сондай-ақ асыраушысының қайтыс болуы, мертігу салдарынан келтірілген зиянды өтеу есебінен кезеңді түрде төленуге (өндіріп алуға) жататын қаражатты шегеріп, ай сайын ұстау және жәбірленушілерге өтемақы қорына аудару жолымен жүргізіледі.

Алайда қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалар заң жүзінде белгіленгенімен, олар орындалмаса, егер сотталған адам қасақана жалтарса, онда жазаның неғұрлым қатаң түрі – бас бостандығынан айырумен ауыстырылуы мүмкін.

Ал Германия заңына тоқталатын болсақ, судьяларға айыпталушыларға қатысты өз қалауы бойынша үкім шығару үшін жеткілікті еркіндік береді. Сіз ұрлық үшін айыппұл төлей аласыз немесе бес жылға түрмеге түсе аласыз. Бірақ қылмыстың ауырлығы, сотталушының тарихы немесе басқа мүмкін жеңілдететін жағдайлар сияқты факторлардан басқа, соттың орналасқан жері үкімнің жұмсақ немесе қатаң болуына әсер етуі мүмкін екен [12].

Әлем тарихында пробация тұжырымдамасы ең алғаш рет Америка құрама штаттарында 1841 жылы Бостон қаласында пайда болды. Америкада пробациялық жаза түрі ретінде ең кең тараған түрі болып табылады, онда қылмыскер пробация қызметінің бақылауымен белгілі бір шарттарды орындауға міндеттеледі [13, 1].

Қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды орындау үшін Қазақстанда Қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің құрамына кіретін, 2012 жылы пробация қызметі деп аталатын арнайы қызмет құрылды. Пробация қызметкерлерінің құзыретіне тек есепте тұрған сотталғандарды қадағалау ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету де кіреді.

Қазіргі уақытта сотталған азаматтарды жұмысқа орналастыру және тұрмыстық жағдайының проблемаларын шешу қылмыстық жазаларын өтеп шыққан адамдарды әлеуметтік бейімдеу және оңалту орталықтарына жүктеліп отыр. Бірақ Қазақстанда жергілікті атқарушы органдардың қарамағындағы мұндай оңалту орталықтары барлық аумақтар мен шалғай аудандарды қамтымаған. Сондықтан, олардың ресурстары орын алып отырған қажеттіліктерді толық көлемде қанағаттандыруға жағдай жасай алмайды. Бұл босатылған азаматтарға көптеген кедергілер туғызады. Олардың тұрғылықты жері бойынша тұрақты немесе уақытша тіркеуі болмағандықтан, жергілікті медициналық-әлеуметтік қызметтердің оларға қандай да бір әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету мүмкіндігін төмен деңгейін туғызуы сөзсіз.

Қорытындылай келе, пробация қызметінің орындауындағы үкімдер үшін ең көп тараған жаза түрі – бас бостандығын шектеу болып табылады. Бұл жазаның құқықтық табиғаты бас бостандығын шектеу жазалау жүйесіндегі қажетті аралық «байланыс» - жазаның неғұрлым жеңіл түрінен неғұрлым қатаң түріне барабар көшу болып табылады деп бекітуге мүмкіндік

береді. Бұл ретте қылмыстық және қылмыстық-атқару заңдары шеңберінде бас бостандығын шектеуді құқықтық реттеуде белгілі бір кемшіліктерді жою үшін, сотталғандарға қатысты жаңа заманауи технологияларды пайдалану сияқты қадағалау жүйесін тиімді оңтайландыру керек. Ол тек мемлекет тарапынан ғана емес жалпы қоғамдағы азаматтардың сотталғандарға қатысты көзқарастары түзу болып, олардың әлеуметтік ортаға сіңуіне әрбір азаматтың көмек беретін дұрыс шешімі қажет.

Әртүрлі жазалар түзетудің әртүрлі құралдарын, әдістерін және тәсілдерін де білдіреді. Жаза шараларының өзі де, түзеу, қайта тәрбиелеу құралдары да жасалған қылмыстың ауырлығын, сотталған адамның жеке басын ескере отырып қолданылуы керек. Бас бостандығынан айыру кезінде түзетудің негізгі құралдары болып бас бостандығынан айыру режимі, еңбек, сотталғандарға кәсіптік білім беру және оқыту, тәрбие жұмыстары оңтайлы шешімдерін табуы тиіс.

Түзеу ықпалының басқа да құралдары болып: сотталғандардың көркемөнерпаздар ұйымдары, мәдени-ағарту жұмыстары және басқа да шаралар қолданылу аясы кеңейтілуі қажет. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды орындау кезінде пробация қызметі жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп сот үкіміне сәйкес сотталғанның өз міндеттерін мүлтіксіз орындауын қадағалауды жүзеге асыруда тығыз байланыста болулары қажет. Ол сотталғандарға уақытында дер әсер етіп, оларға оңтайлы шара қолдануға, сот үкімін орындауға тиімді ықпалын тигізеді деп ойлаймыз.

Дегенмен, қылмыстық заңнаманы ізгілендіруге және сотталғандар санының, оның ішінде түрмедегілер санының қысқаруына қарамастан, жыл сайын жазаның жекелеген түрлері бойынша санкцияларды қатайту үрдісі байқалып отырғанын атап өту керек. Бұл мемлекетіміздің демократиялық және құқықтық мемлекеттің қалыптасу кезеңінен өтіп жатқанын көрсетеді.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Минимальные стандартные правила ООН, в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила). Приняты Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с заключенными в 1990 году // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (өтініш берілген күні: 16.11.2021).

2. Полубинская С.В. Цели уголовного наказания: учебное пособие. – М., 1990.– с.12.

3. Шнарбаев Б.К. Наказание по уголовному законодательству Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы: «Данекер», 2002. – 95 с.

4. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы: учебное пособие. – М., 1983. - с.23

5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз. // Интернет-ресурс:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (қаралған күні: 16.11.2021).

6. Абилезов Е.Т. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері және оның формальді-логикалық құрылымы // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2019. – №4 (61). – 29 б.

7. Шаргородский М.Д. Наказание: его цели и эффективность: учебное пособие. – М., 1984. – с. 42.

8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жыл 3 шілде № 226-V ҚРЗ (2020 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен).

9. Зиновьев И.Л. Уголовное наказание в виде принудительных работ: автореф. ...канд.юрид.наук. – М., 2017. – 3с.

10.Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есептер жөніндегі Комитетінің мәліметтері // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz> (қаралған күні: 17.11.2021).

11. «Не ГУЛАГ». Могут ли осужденные заменить мигрантов? // Интернет- ресурс: <https://www.bbc.com/russian/news> (қаралған күні.: 17.11.2021ж.).

12. In Germany, justice varies from placeto plase // Интернет-ресурс: <https://www.dw.com/en/in-germany-justice-varies-from-place-to-place/a-46038562> қаралған күні: 17.11.2021ж.

13. John Petersiliya, «Probation in USA»: «Crime and justice». - Chikago university, Press,2015. – 1 p.

Авторлар туралы мәліметтер

Алдиярхан Матай Алдиярханұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны.

Ғалым Ажар Маратқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Алдиярхан Матай Алдиярханұлы – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, капитан полиции.

Ғалым Ажар Маратқызы – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, полиция майоры.

Aldiyarkhan Matay Aldiyarkhanuly – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Master of Law, police captain.

Galym Azhar Maratkyzy – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Master of Law, Police majors.

А.Қ. Айткеш¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В данной статье рассматривается проблема распространения коррупции в Республике Казахстан, а также возможные пути ее решения. Цель исследования заключается в анализе антикоррупционных мер проводимых государством. Для достижения поставленной цели необходимо изучить наиболее эффективные меры противодействия коррупции и выделить принципы применимые в нашей стране. Важность борьбы с коррупцией признается всеми странами, без исключения, и вызывает обеспокоенность их правительств. Коррупция в современном мире является одной из наиболее серьезных проблем глобального характера, которая угрожает политическому и социально-экономическому развитию, подрывает демократические и моральные устои общества. Автор обосновывает вывод что, в целях снижения уровня коррупции в ОВД, нужно задействовать антикоррупционные меры не врознь, а всю систему мер и условий, для обеспечения эффективного противодействия коррупционным правонарушениям совершаемых сотрудниками полиции.

Ключевые слова: коррупция, сотрудники полиции, органы внутренних дел, антикоррупционное законодательство, противодействие коррупции, антикоррупционная политика.

Ішкі істер органдарының қызметінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс – қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық шаралары

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықтың таралу проблемасы, сондай-ақ оны шешудің ықтимал жолдары қарастырылады. Зерттеудің мақсаты мемлекетпен жүргізетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды талдау болып табылады. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың неғұрлым тиімді шараларын зерделеу және елімізде қолданылатын қағидаттарды бөліп көрсету қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңыздылығын барлық елдер мойындайды және олардың үкіметтері алаңдаушылық тудырады. Қазіргі әлемдегі сыбайлас жемқорлық саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуға қауіп төндіретін, қоғамның демократиялық және моральдық негіздеріне нұқсан келтіретін жаһандық сипаттағы ең маңызды проблемалардың бірі болып табылады. Автор ПО-дағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету мақсатында Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды жеке емес, полиция қызметкерлері жасаған сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы іс-қимылды қамтамасыз ету үшін шаралар мен шарттардың бүкіл жүйесін іске қосу қажет деген тұжырымды негіздейді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, полиция қызметкерлері, Ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат.

Organizational and legal measures to combat corruption in the activities of internal affairs bodies

This article discusses the problem of the spread of corruption in the Republic of Kazakhstan, as well as possible ways to solve it. The purpose of the study is to analyze the anti-corruption measures carried out by the state. To achieve this goal, it is necessary to study the most effective anti-corruption measures and highlight the principles applicable in our country. The importance of fighting corruption is recognized by all countries, without exception, and is of concern to their Governments. Corruption in the modern world is one

of the most serious problems of a global nature, which threatens political and socio-economic development, undermines the democratic and moral foundations of society. The author substantiates the conclusion that, in order to reduce the level of corruption in the police department, it is necessary to use anti-corruption measures not separately, but the entire system of measures and conditions to ensure effective counteraction to corruption offenses committed by police officers.

Keywords: corruption, police officers, internal affairs bodies, anti-corruption legislation, anti-corruption, anti-corruption policy.

В условиях происходящих изменений в социальной и политической жизни нашего государства, реализации экономических и законодательных реформ, вопросам противодействия коррупции уделяется особое внимание. В каждом Послании Президента Республики Казахстан отмечается важность противодействия коррупции, которое должно осуществляться по всем направлениям: от совершенствования законодательства, деятельности правоохранительной и судебной систем, до воспитания в каждом гражданине нетерпимости к любым проявлениям коррупции.

Следует отметить, что антикоррупционные нормы закреплены, прежде всего, в Конституции Республики Казахстан и имеют прямое отношение к вопросам противодействия коррупции. Законом Республики Казахстан от 4 мая 2008 года № 31-IV ратифицирована Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (принята резолюцией 58/4 Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 года), в которой определены приоритетные направления в сфере предупреждения коррупции и осуществления сотрудничества по вопросам выдачи с другими государствами-участниками Конвенции по преступлениям коррупционной направленности. 18 ноября 2015 года был принят Закон Республики Казахстан № 410-V «О противодействии коррупции», в котором отражены общие положения, система мер и полномочия субъектов, а также основные меры и направления противодействия коррупции.

На сегодняшний день проводятся мероприятия в рамках реализации Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы, утвержденной указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года. Согласно данному программному документу, ведущая роль антикоррупционных мероприятий отведена комплексным мерам превентивного характера, способным коренным образом сократить уровень коррупции, искоренить причины и условия, ее порождающие в разных сферах жизни государства и общества. То есть акцент сделан на устранение предпосылок коррупции, а не на борьбу с ее последствиями [1].

Также, в числе приоритетных направлений работы в Стратегии обозначено формирование антикоррупционной культуры в обществе. Изучение опыта стран, достигших наибольшего успеха в реализации антикоррупционной политики, показал, что именно формирование в обществе атмосферы неприятия коррупции – нулевой терпимости на нравственно-этическом уровне является наиболее эффективным подходом.

Общеизвестно, что Республика Казахстан в числе первых на постсоветском пространстве развернуло широкомасштабную антикоррупционную деятельность, сформировало антикоррупционную законодательную базу и приступило к последовательной и целенаправленной реализации антикоррупционной политики в соответствии с международными стандартами, нормами национального законодательства, во взаимодействии с институтами государственной власти и гражданского общества.

В Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности – время действий» 1 сентября 2020 года Касым-Жомарт Токаев отметил следующее: «Борьба с коррупцией становится более системной. Больше внимания стало уделяться причинам появления коррупции, проводится превентивная работа. Теперь следует провести антикоррупционный анализ нормативных актов и рабочих процессов в госорганах и квазигоссекторе для выявления коррупциогенных факторов. Считаю также целесообразным внедрить новые инструменты противодействия коррупции. С 2021 года следует ввести новое антикоррупционное ограничение для госслужащих, депутатов, судей относительно владения ими счетами, хранения наличных денежных средств и ценностей в иностранных банках. В случае выявления у госслужащих или

руководителей квазигосударственных организаций двойного гражданства они подлежат увольнению с занимаемых должностей» [2].

Кроме этого, Касым-Жомарт Кемелович Токаев обратил внимание на необходимость внесения изменений в действующее уголовное законодательство, в части ужесточения наказания за коррупцию сотрудников правоохранительных органов, судей, взяточдателей и посредников во взяточничестве; отмены применения условно-досрочное освобождения лиц, допустивших коррупционные преступления [2].

На сегодняшний день данные постулаты реализованы. 19 декабря 2020 года подписан закон № 384-VI ЗРК «**О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции**», согласно которого внесены изменения в действующее уголовное законодательство. Так, отменен институт условно-досрочного освобождения к лицам, совершившим тяжкое и особо тяжкое коррупционное преступление, за исключением «...случаев совершения таких преступлений беременными женщинами, женщинами, имеющими малолетних детей, мужчинами, воспитывающими в одиночку малолетних детей, женщинами в возрасте пятидесяти восьми и свыше лет, мужчинами в возрасте шестидесяти трех и свыше лет, инвалидами первой или второй группы и осужденных, выполнивших все условия процессуального соглашения о сотрудничестве...» [3].

В ряд квалифицированных составов коррупционных преступлений Уголовного кодекса Республики Казахстан: ст. 361 Злоупотребление должностными полномочиями, ст. 364 **Незаконное участие в предпринимательской деятельности**, ст. 365 **Воспрепятствование законной предпринимательской деятельности**, ст. 369 **Служебный подлог**, ст. 370 **Бездействие по службе** добавлен субъект «сотрудник правоохранительного органа». В статье 366 УК РК Получение взятки расширен и уточнен субъектный состав по основному составу преступления: получение взятки «...совершенное сотрудником правоохранительного органа или лицом, занимающим ответственную государственную должность в правоохранительном органе, или судьей...» [3]. Повышены санкции по статьям 367 УК РК Дача взятки, ст. 368 УК РК Посредничество во взяточничестве.

Следует отметить, что эти меры направлены на совершенствование организационно-правового механизма противодействия коррупции, как в целом, так и в системе органов внутренних дел.

Существует множество определений коррупции, данное негативное явление исследуется учеными не только в рамках уголовно-правовых правоотношений, но и как социальный феномен, психологическое явление, экономический регресс, политический антифактор.

Например, по мнению некоторых ученых-криминологов, коррупция - социальное явление, характеризующееся подкупом - продажностью государственных и иных служащих, принятием ими материальных и нематериальных благ и преимуществ за деяния, которые могут быть выполнены с использованием официального статуса данных субъектов, связанных с этим статусом авторитета, возможностей, связей.

Одним из основных признаков коррупции, по их мнению, как противоправного деяния служит наличие ее своеобразного механизма, представляющего собой осуществление одного из следующих действий:

- двусторонней сделки, в ходе которой одна сторона – лицо, находящееся на государственной или иной службе (коррупционер), нелегально «продает» свои служебные полномочия или услуги, основанные на авторитете должности и связанных с ней возможностях и связях, физическим или юридическим лицам, а другая сторона (корруптер), выступая «покупателем», получает возможность использовать государственную или иную структуру власти в своих целях (для обогащения, получения и закрепления каких-либо привилегий, ухода от социального контроля, от предусмотренной законом ответственности и т.п.);

- вымогательства служащим от физических или юридических лиц взятки, дополнительного вознаграждения за выполнение (или невыполнение) правомерных или неправомерных действий;

- инициативного, активного подкупа физическими или юридическими лицами служащих, нередко осуществляемого с сильным психологическим воздействием на них, шантажом и последующей своеобразной «посадкой на взятку» [4, с.147].

По мнению, других ученых правоведов, коррупция представляет собой антисоциальное явление, отличающееся разнообразными уровнями и формами проявления, выраженное в сращивании государственных служащих различных категорий с представителями иных социальных групп в личных интересах, направленном на получение незаконного имущественного либо неимущественного вознаграждения с использованием своего служебного положения и властных полномочий [5, с. 13-14].

На наш взгляд, общим признаком в приведенных определениях коррупции является ее субъект – государственный служащий или лицо, обладающий государственными властными полномочиями.

Необходимо признать тот факт, ни одно определение не может считаться исчерпывающим и охватывающим все признаки такого негативного явления как коррупция. В этой связи, следует рассмотреть основные ее признаки:

1. Антисоциальность и общественная опасность. Коррупция оказывает крайне негативное влияние на функционирование государственного механизма. Его работа перестраивается в угоду личных интересов конкретного чиновника либо группы чиновников.

2. Признак противоправности. Этот признак означает, что она запрещена нормами действующего законодательства (уголовного, административного).

3. Использование служебных полномочий не по прямому назначению. Необходимо подчеркнуть, что госслужащий использует свои полномочия преимущественно в личных целях либо в целях иных лиц, групп и т. д.

4. Систематическое получение незаконного денежного вознаграждения. Кроме того, не следует забывать о том, что на более высоком уровне коррупции присущ такой признак, как сращивание с организованными преступными формированиями. В этом случае коррупция позволяет выйти организованной преступности на качественно новый уровень развития [5, с. 14].

Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» определяет коррупцию как «незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ» [6].

Анализируя официальное обозначение коррупции в данном нормативном правовом акте, мы пришли к выводу, что законодатель конкретно обозначил:

1. Субъектов коррупции – лица, занимающие ответственную государственную должность; лица, уполномоченные на выполнение государственных функций; лица, приравненные к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами.

2. Способы – использование своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ.

3. Цели – получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц.

Опираясь на данную дефиницию, можно отметить, что данное определение коррупции является оптимальным. Безусловно, коррупция – явление социально-правовое и в значительной степени криминальное, соответственно меры противодействия ей носят уголовно-правовой характер. Действующее уголовное законодательство не содержит данной дефиниции, имеется только перечень коррупционных преступлений, который зачастую меняется. В

связи с этим, мы предлагаем дополнить статью 3 УК РК пунктом 29-1 следующего содержания:

«коррупция – незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ».

Мы согласны с мнением Е.З. Тургумбаева, что «предельно опасной является коррупция среди сотрудников правоохранительных органов – людей, призванных стоять на страже закона. Такая коррупция способствует укреплению организованной преступности, которая срачивается с коррумпированными чиновниками, усиливается еще больше с помощью доступа к политической власти» [7].

В связи с этим, в системе органов внутренних дел осуществляется антикоррупционная деятельность, которую можно обозначить как «...совокупность мероприятий организационного, правового, морального, профилактического и иного характера, направленных на предупреждение, реагирование и устранение коррупционных проявлений в органах внутренних дел [5]. Зарубежные государства также проявляют крайнюю озабоченность проблемами обеспечения безопасности в противодействии коррупции среди своих сотрудников. Одной из распространенных практик является создание особых подразделений по расследованию противоправных деяний совершаемых в сфере полицейской деятельности. К примеру, в полицейском учреждении Англии Скотланд-Ярда под завесой коммерческой фирмы с 1993 года функционирует специализированное секретное антикоррупционное подразделение «squad of ghosts» и как отмечает исследователь коррупции среди полицейских Великобритании Грэм Маклаган, агенты данной службы официально залегендировав свой уход из полиции, фактически ведя двойную жизнь занимались выявлением «полицейских оборотней со стороны» [6]. Рассматривая опыт США следует отметить следующую специфику что расследованием уголовных дел в отношении высших должностных лиц, в том числе и в сфере полицейской деятельности, занимается независимый прокурор, назначаемый специальным подразделением окружного федерального суда в Вашингтоне. По утверждению Роберта Де Джорджа «США принимает законодательные инициативы не только в отношении коррупции, существующей в рамках национальных границ, но и в связи с практикой международной коррупции. США стали первой страной, принявшей закон «О зарубежной коррупционной практике» (1977 г.), который запрещает подкуп иностранных чиновников [8, с. 913-916].

В целом, антикоррупционную политику отечественный законодатель определяет как комплекс правовых, административных и организационных мер, направленных на снижение коррупционных рисков, повышение доверия общества к деятельности государственных органов, и иные меры в соответствии с действующим законодательством в сфере противодействия коррупции [6].

Как говорилось выше, антикоррупционная политика в деятельности органов внутренних дел проводится в соответствии с основными принципами противодействия коррупции:

- 1) законности;
- 2) приоритета защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина;
- 3) гласности и прозрачности;
- 4) взаимодействия государства и гражданского общества;
- 5) системного и комплексного использования мер противодействия коррупции;
- 6) приоритетного применения мер предупреждения коррупции;
- 7) поощрения лиц, оказывающих содействие в противодействии коррупции;
- 8) неотвратимости наказания за совершение коррупционных правонарушений [6].

Кроме этого, в рамках борьбы с коррупционными проявлениями в системе органов внутренних дел должны реализовываться закрепленные в ст. 6 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» меры противодействия коррупции, которые включают:

- 1) антикоррупционный мониторинг;
- 2) анализ коррупционных рисков;
- 3) формирование антикоррупционной культуры;
- 3-1) проведение научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 4) выявление коррупциогенных норм при производстве юридической экспертизы в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 5) формирование и соблюдение антикоррупционных стандартов;
- 6) финансовый контроль;
- 7) антикоррупционные ограничения;
- 8) предотвращение и разрешение конфликта интересов;
- 9) меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства;
- 10) выявление, пресечение, раскрытие и расследование коррупционных правонарушений;
- 11) сообщение о коррупционных правонарушениях;
- 12) устранение последствий коррупционных правонарушений;
- 13) формирование и публикацию Национального доклада о противодействии коррупции [6].

Остановимся на некоторых из этих мер.

К примеру, в соответствии со ст. 8 Закона Республики Казахстан «О правоохранительной службе» [10] лица, лица рядового и начальствующего в связи с прохождением службы в правоохранительных органах принимают на себя антикоррупционные ограничения по:

- осуществлению деятельности, не совместимой с выполнением государственных функций;

- недопустимости совместной службы (работы) близких родственников, супругов и свойственников;

- использованию служебной и иной информации, не подлежащей официальному распространению, в целях получения или извлечения имущественных и неимущественных благ и преимуществ;

- принятию материального вознаграждения, подарков или услуг за действия (бездействие) в пользу лиц, их предоставивших, если такие действия входят в служебные полномочия или эти лица в силу должностного положения могут способствовать таким действиям (бездействию)

- открытию и владению счетами (вкладами) в иностранных банках, расположенных за пределами Республики Казахстан, хранению наличных денег и ценностей в иностранных банках, расположенных за пределами Республики Казахстан [6].

Немаловажным значением в рамках проведения антикоррупционного мониторинга имеет повсеместное расширение доступ к информации, чему способствовали меры по формированию электронного правительства, а также интернет-ресурсов государственных и частных структур. Созданы условия для беспрепятственного информирования гражданами о фактах коррупции, в том числе за счет телефонов доверия и веб-сайтов государственных органов [1].

На сегодняшний день все руководители Комитетов, департаментов, управлений и всех звеньев управления системы, имеют странички в социальных сетях, куда зачастую обращаются граждане.

Кроме этого, подразделениями собственной безопасности и другими заинтересованными подразделениями осуществляется деятельность по сбору, обработке, обобщению, анализу и оценке информации, касающейся эффективности антикоррупционной политики, проводимой в органах внутренних дел.

В рамках финансового контроля, кандидатами на службу в органы внутренних дел (и их супругами) предоставляются декларации об активах и обязательствах. Ежегодно сотрудниками ОВД и их супругами предоставляются декларации о доходах и имуществе. Следует отметить, что в российском антикоррупционном законодательстве закреплена обязанность представлять сведения о доходах, об имуществе и обязательствах имущественного характера не только самими сотрудниками ОВД и их супругами, но и несовершеннолетними детьми.

Соглашаясь с мнением Бимолданова Е.М. что «недостатки в идеологической сфере общественной жизни вызывают ряд криминогенных социально-психологических факторов» [11, с.19], считаем необходимым вывести на новый качественный уровень идеологическую работу среди сотрудников полиции по недопущению в целом нарушений законности.

Безусловно, рамками научной статьи невозможно проанализировать действующую систему мер противодействия коррупции в системе ОВД, но проведенный нами анализ позволил сделать следующие выводы:

1. В целях укрепления организационно-правового механизма по превенции коррупционных проявлений в деятельности сотрудников органов внутренних дел необходима разработка Антикоррупционной стратегии органов внутренних дел на 2022-2025 годы, так как меры, направленные на противодействие коррупции в ОВД должны быть системными, комплексными постоянными.

2. В целях укрепления антикоррупционной безопасности сотрудников органов внутренних дел и повышения эффективности проводимой работы по реализации мер антикоррупционного характера необходимо разработать Антикоррупционный стандарт сотрудника органов внутренних дел, в котором предусмотреть конкретный алгоритм действий по исполнению служебных обязанностей, с точки зрения, недопущения проявлений коррупции: при реализации служебных полномочий; подготовке и принятии управленческих решений – для лиц, обладающих управленческими функциями и др. Кроме этого, в стандарте можно выделить особенности отдельных служб: подразделений административной полиции, следствия, криминальной полиции, кадровой политики и т.д.

Список использованных источников

1 Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года // <http://adilet.zan.kz> (дата обращения: 20.11.2021)

2 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности – время действий» (01.09.2020 года) // <https://www.akorda.kz/ru/> (дата обращения: 20.11.2021).

3 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции» // <http://adilet.zan.kz> (дата обращения: 20.11.2021).

4 Криминология: Учебник для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова – 2 изд., перераб. и доп. – М: ЗАО «Юстицинформ», 2006. -528 с.

5 Организация противодействия коррупции: учебное пособие / Н.Э. Мартыненко и др.; под. общ. науч. руков. В. Ф. Цепелева. – М.: Академия управления МВД России, 2020. – 100 с.

6 Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» // <http://adilet.zan.kz> (дата обращения: 28.11.2021).

7. Тургумбаев Е.З. Опыт борьбы с коррупцией в органах внутренних дел Республики Казахстан // <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 22.11.2021)

8. McLagan G. Bent Coppers. London: Weidenfeld & Nicholson, 2003. Ch. 16.

9. DeGeorge, Richard T Business Ethics, 2001. – 1032 p.

10. Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» // <http://adilet.zan.kz> (дата обращения: 28.11.2021).

11. Бимолданов Е.М. Қазіргі Қазақстан қоғамындағы криминогендік процестер // Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2017. – №2 (51). –14-20 б.

Сведения об авторе

Айткеш Айбек Қанатұлы – докторант 3-го курса факультета послевузовского образования (Факультет №3) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова капитан полиции.

Айткеш Айбек Қанатұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы Жоғары білімнен кейінгі білім беру факультетінің 3-курс докторанты полиция капитаны.

Aitkesh Aybek Kanatuly – 3rd year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education (Faculty No. 3) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov police Captain.

А.Н. Баданова¹

¹Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОВЕДЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной статье рассматриваются некоторые тактические особенности проведения дистанционного допроса несовершеннолетних. Упрощение уголовного процесса, в том числе изменения порядка досудебного производства, является одним из основных направлений совершенствования уголовно-процессуального права Республики Казахстан.

Так, получение показаний несовершеннолетнего, посредством проведения дистанционного допроса, позволяет реализовывать принцип повышенной охраны последнего, путем минимизации участия в досудебном производстве.

В условиях пандемии коронавирусной инфекции, в целях обеспечения безопасности жизни и здоровья граждан, проведение дистанционных, а также внедрение новых дистанционных следственных действий не ставится под сомнение.

Статья может быть полезна следователям, дознавателям, осуществляющим досудебное расследование; прокурорам, осуществляющим надзор за законностью досудебного расследования, а также широкому кругу читателей.

Ключевые слова: дистанционный допрос, досудебное расследование, несовершеннолетний, потерпевший, свидетель, следователь, цифровизация.

Кәмелетке толмағандардан қашықтықтан жауап алуды өткізу ерекшеліктері туралы

Бұл мақалада кәмелетке толмағандардан қашықтықтан жауап алудың кейбір тактикалық ерекшеліктері қарастырылады. Қылмыстық процесті оңайлату, оның ішінде сотқа дейінгі іс жүргізу тәртібін өзгерту Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

Сонымен, қашықтықтан жауап алу арқылы кәмелетке толмағанның айғақтарын алу сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысуды азайту арқылы соңғысын қорғауды арттыру принципін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Коронавирустық инфекцияның пандемиясы жағдайында азаматтардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қашықтықтан тергеу әрекеттерін жүргізу, сондай-ақ жаңа қашықтықтан тергеу әрекеттерін енгізу күмән тудырмайды.

Мақала сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тергеушілерге, анықтаушыларға; сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыратын прокурорларға, сондай-ақ қалың оқырманға пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: қашықтықтан жауап алу, сотқа дейінгі тергеу, кәмелетке толмаған, жәбірленуші, куә, тергеуші, цифрландыру.

On the specifics of conducting remote interrogation of minors

This article discusses some tactical features of conducting remote interrogation of minors. Simplification of the criminal process, including changes in the order of pre-trial proceedings, is one of the main directions of improving the criminal procedure law of the Republic of Kazakhstan.

Thus, obtaining the testimony of a minor, through remote interrogation, allows implementing the principle of increased protection of the latter by minimizing participation in pre-trial proceedings.

In the conditions of a pandemic of coronavirus infection, in order to ensure the safety of life and health of citizens, the conduct of remote, as well as the introduction of new remote investigative actions is not questioned.

The article may be useful to investigators, inquirers conducting a pre-trial investigation; prosecutors overseeing the legality of a pre-trial investigation, as well as a wide range of readers.

Keywords: remote interrogation, pre-trial investigation, minor, victim, witness, investigator, digitalization.

Введение. Совершенствование уголовно-процессуального права заключается в эффективности уголовного процесса и упрощении процедур досудебного расследования. В Послании Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года Касым-Жомарт Кемелевич Токаев четко обозначил необходимость дальнейшей цифровизации, как главного инструмента достижения конкретных целей [1]. В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года отмечено об оптимизации уголовного законодательства [2]. Так, законодатель предусматривает проведение дистанционного допроса свидетелей и потерпевших. Данный допрос может быть произведен с использованием научно-технических средств в режиме видеосвязи с вызовом их в орган досудебного расследования того района либо области, города республиканского значения, столицы, на территории которых они находятся либо проживают.

Основная часть. В соответствии со ст. 126 УПК РК в процессе доказывания применяются научно-технические средства. Использование научно-технических средств признается допустимым, если они: прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам; научно обоснованы; обеспечивают эффективность уголовного судопроизводства; безопасны.

Допрос является одним из самых распространенных процессуальных действий, которому обычно отводится значительная часть времени при производстве досудебного расследования. Это наиболее сложное с тактической точки зрения следственное действие, требующее от следователя криминалистических знаний, умений установления должного контакта с людьми.

Применение технических средств фиксации, например при допросе, как наиболее эффективных средств, помогает сохранить смысловое содержание, интонацию допрашиваемого лица, жесты, эмоциональное состояние. Иногда молчание, которое запечатлено техническими средствами (*в частности, при дистанционном допросе*) может говорить о многом, нежели само содержание протокола следственного действия.

В современных условиях технические средства фиксации, в силу своей наглядности, потенциальной информативности, являются важным элементом при необходимости последующего воссоздания картины следственного действия.

Так, в уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан введена норма, регламентирующая особенности допроса с использованием научно-технических средств в режиме видеосвязи (*дистанционный допрос*) в стадии досудебного расследования (*ст. 213 УПК РК*) [3].

Одним из оснований проведения дистанционного допроса является проведение допроса малолетнего или несовершеннолетнего свидетеля, потерпевшего. Малолетним признается лицо, в возрасте до 14 лет, являющийся специальным субъектом с позиции правовых отношений. Несовершеннолетним является лицо, который достиг 14-летнего возраста, но которому не исполнилось 18 лет. Данные возрастные разграничения, в определенной степени, связаны с физиологией несовершеннолетних, а также прямо указывают на применение специальных подходов к последним.

Ход и результаты дистанционного допроса несовершеннолетнего, проведенного в режиме видеосвязи, отражаются в протоколе, который составляется органом досудебного расследования, исполняющим поручение. В протоколе дистанционного допроса указываются сведения о научно-технических средствах видеозаписи, с помощью которых производится следственное действие.

Немаловажным основанием проведения дистанционного допроса несовершеннолетнего является также и вопрос исключения психотравмирующего влияния на несовершеннолетнего. Несовершеннолетний потерпевший / свидетель ввиду физиологических особенностей, возраста и других психологических характеристик, воспринимает процесс следственных действий иначе, нежели взрослые. «Положение, согласно которому несовершеннолетние в силу возрастных особенностей нуждаются в дополнительной правовой защите, может начать действовать только через систему гарантий, специально установленных для несовершеннолетних» [4, с. 78-82].

В соответствии со ст. 209 УПК РК допрос несовершеннолетнего лица производится в дневное время суток. Продолжительность допроса несовершеннолетнего составляет не более четырех часов в день, при этом он не может продолжаться без перерыва более двух часов. В случае явного утомления несовершеннолетнего допрос должен быть прерван до истечения указанного времени [3].

Целью допроса несовершеннолетнего является получение показаний, которые непосредственно отражают действительность, а также об обстоятельствах, подлежащих доказывания по конкретному расследуемому делу.

«Дистанционный допрос проводится в здании органа досудебного расследования того района или области, города республиканского значения, столицы, на территории которых находится либо проживает допрашиваемое лицо» [5, с. 47]. Некоторые авторы предлагают «включить в перечень предоставляемых услуг ЦОНов заполнение протоколов дистанционных допросов для органов досудебных расследований. Особенно актуальным является введение указанных дополнений в УПК РК для лиц, не достигших восемнадцати лет (несовершеннолетних...)» [6].

Мы не в полной степени согласны с этим предложением, так как в соответствии с главой 8 УПК – сотрудники ЦОНов не являются должностными лицами, производящими досудебное расследование.

Так, в процессе получения сведений, имеющих значение по делу, существует особая тактика допроса несовершеннолетних.

Допрос следует вести на понятном для несовершеннолетнего языке, не усложняя речь специфической терминологией.

«В качестве гарантий, направленных на минимизацию негативного психического влияния процесса в отношении несовершеннолетних потерпевших, должны выступать и особые правила проведения следственных действий с участием несовершеннолетних» [7, с. 221].

«Проведение допроса без подготовки приводит к нежелательным последствиям: не обеспечивает возможности получения от свидетелей и потерпевших полной и достоверной информации» [8, с.15].

При подготовке к дистанционному допросу несовершеннолетнего следователю необходимо изучить степень развития допрашиваемого. Так как при даче показаний возможна их интерпретация, неправильная оценка происшедшего явления последним.

«Рекомендуется начинать допрос несовершеннолетнего со свободного рассказа, так как это способствует активизации латентного слоя, запечатленного в памяти. Отсюда важный психологический вывод: не следует без крайней надобности прерывать свободное повествование допрашиваемого. Заданный в ходе свободного рассказа вопрос часто рассеивает внимание допрашиваемого, нарушает ход его мыслей, мешает припоминанию фактов» [9, с. 36].

Не следует перебивать несовершеннолетнего в ходе дачи пояснений, так как это может сбить ход его мыслей. В случае возникновения вопросов у следователя, необходимо задать их после свободного рассказа несовершеннолетнего. Следователю необходимо определить уровень психического развития детей. Дети одного возраста по уровню психического развития могут сильно отличаться друг от друга. К моменту допроса ребенка следователь должен располагать сведениями о его психологических особенностях. Рекомендуется опросить ро-

дителей, воспитателей с целью получения информации о *условиях жизни ребенка; физическом развитии ребенка; уровне интеллектуального развития.*

Правильная обстановка места проведения дистанционного допроса играет не последнюю роль. Поэтому, как нам видится, в каждом департаменте полиции должна быть специально оборудованная комната проведения дистанционного допроса несовершеннолетнего. Целесообразно проводить дистанционный допрос в привычной для несовершеннолетнего обстановке (*совмещение официального стиля места проведения допроса для осознания важности, ответственности при даче показаний, но с обязательным элементом домашней обстановки - для спокойствия допрашиваемого*).

Психологи же утверждают, что допрос несовершеннолетнего желательно проводить в привычной для последних обстановке. Например, в УПК Республики Молдова предусмотрена норма, раскрывающая понятие «допросная комната». Данное положение предусмотрено для проведения допроса несовершеннолетнего потерпевшего / свидетеля» [10].

«В правильном построении и применении приемов следственного общения немаловажную роль играет интуиция следователя. Она при допросе проявляется в принятии правильного решения без длительного обдумывания и достаточной мотивировки» [9, с. 103-104].

К сожалению, несовершеннолетние все чаще становятся жертвами уголовных правонарушений. За 12 месяцев 2020 года более 260 несовершеннолетних были признаны потерпевшими. Среди указанных уголовных правонарушений имеют место быть и половые преступления против несовершеннолетних [11].

«Следователю для получения полных и всесторонних сведений в рамках расследования половых преступлений, где в качестве потерпевшего лица выступает подросток, представляется практически невозможным проведение допроса без применения инвективной терминологии. В противном случае он будет вынужден столкнуться с непониманием [12, с. 7].

Мы согласны с вышеуказанным мнением, так как, действительно, молодежная среда наиболее склонна к применению инвективной терминологии.

Необходимо создание специальной Инструкции, которой бы руководствовались следователи при проведении дистанционного допроса несовершеннолетнего. В данном документе, по нашему мнению, необходимо изложить порядок проведения дистанционного допроса несовершеннолетнего, технические средства для его проведения, действия следователя при внезапных ситуациях прерывания трансляции дистанционного СД, программное обеспечение, посредством которого будет произведено СД.

Начинать дистанционный допрос несовершеннолетнего следует с беседы, которая может содержать в себе элементы игры, для установления расположенности к следователю. Но при этом, поведение следователя должно строго соответствовать нормам закона, а также, ввиду возраста допрашиваемого, с дружелюбным, «особым» отношением к последнему. Указанное отбросит скованность несовершеннолетнего, наладит контакт со следователем.

Мы придерживаемся мнения ученых, которые полагают, что «некритическая внушаемость может быть подмечена у всех без исключения людей, но в очень разной степени: у детей много более, чем у взрослых...» [9, с. 97].

Методом изобличения неправдивых показаний несовершеннолетнего является логическое убеждение следователя, разъяснение важности передаваемой информации. Вопросы, задаваемые допрашиваемому при дистанционном допросе, должны быть четкими, ясными. Задавать наводящие вопросы запрещено.

Тактические приемы при проведении дистанционного допроса несовершеннолетнего играют немаловажную роль.

«Среди тактических приемов можно выделить следующие:

- а) демонстрация осведомленности следователя о происшедшем событии в целом и о личности допрашиваемого в частности;
- б) детализация показаний;
- в) предъявление доказательств в ходе допроса;
- г) использование методов эмоционального воздействия на допрашиваемого» [13, с. 45].

Желаемый результат принесет допрос несовершеннолетнего с применением такого приема, как «наглядность». Данный прием, на наш взгляд, «оживит» память несовершеннолетнего, даст «толчок» для восстановления картины происшедшего, что впоследствии приведет к тому, что несовершеннолетний расскажет то, что видел и слышал. Указанный прием подразумевает предоставление, показ несовершеннолетнему отдельных фрагментов предмета, фотографий, рисунков посредством онлайн-демонстрации.

«Общение с ребенком требует специфических подходов в соответствии с этапом развития, на котором он находится. Указанное обстоятельство и позволило сформировать систему криминалистических рекомендаций по допросу несовершеннолетних в соответствии с этапами их развития, определенными Ж. Пиаже» [14].

Мы придерживаемся данной позиции, в связи с тем, что, находясь на определенном этапе развития, несовершеннолетнему необходимо применять именно те тактические приемы, которые соразмерны его возрастным, психологическим характеристикам.

Для защиты прав и законных интересов потерпевших, являющихся несовершеннолетними или психическому состоянию лишенных возможности самостоятельно защищать свои права и законные интересы, к обязательному участию в процессе привлекаются их законные представители и представители.

При участии в дистанционном допросе законных представителей/ педагога, следовательно необходимо установить - каково взаимоотношение последних с допрашиваемым несовершеннолетним, предупредить их о недопустимости давления на несовершеннолетнего. При заученности передаваемой информации, испуга, следовательно должен установить, имеет ли место влияние взрослых на показания несовершеннолетнего. Так как допрос несовершеннолетнего – особый институт со своими возрастными и психологическими особенностями.

Для получения сведений у застенчивых и стеснительных детей, следовательно необходимо начинать дистанционный допрос с разговора с законным представителем последнего. Тем самым, скованность и боязнь несовершеннолетнего пройдет и он начнет «втягиваться» в процесс СД.

В тех случаях, когда несовершеннолетний пережил травмирующую ситуацию, следовательно необходимо дать понять, что подобные факты не повторятся, что ребенок находится под защитой государства, а преступники понесут наказание за содеянное.

Заключительный этап дистанционного допроса заключается в фиксации показаний, заверением подписью допрашиваемого лица и следователя, проводшего СД и отправкой протокола дистанционного допроса. То есть протокол дистанционного допроса после его подписания всеми участниками СД направляется лицу, в производстве которого находится материал досудебного расследования.

Таким образом, получение показаний несовершеннолетнего посредством дистанционного допроса позволяет реализовывать принцип повышенной охраны несовершеннолетнего путем минимизации участия в досудебном производстве.

В условиях пандемии коронавирусной инфекции, в целях обеспечения безопасности жизни и здоровья граждан, проведение дистанционных следственных действий с участием несовершеннолетнего не ставится под сомнение учеными и практиками.

На основании исследования вопроса проведения дистанционного допроса несовершеннолетнего, нами разработан SWOT – анализ:

SWOT – анализ дистанционного допроса несовершеннолетнего

Сильные стороны

1. *Принятие незамедлительного решения по делу, основываясь на своевременном получении необходимой информации от несовершеннолетнего.*
2. *Реализация принципа повышенной охраны несовершеннолетних путем минимизации их участия в досудебном производстве.*
3. *Обеспечение безопасности жизни и здоровья несовершеннолетнего.*
4. *Ускорение процесса получения доказательств.*
5. *Достоверность показаний несовершеннолетнего.*
6. *Удобство явки несовершеннолетнего.*
7. *Возможность иллюстративного представления результатов ДД в случае предъявления жалоб допрашиваемых, а также третьих лиц в отношении следователя (гарантия объективного проведения ДД).*
8. *Ввиду физиологических процессов памяти несовершеннолетнего, незамедлительное проведение дистанционного допроса позволит не запомнить последнему необходимые сведения по расследуемому делу.*
9. *Отсутствие психической травмы при посещении правоохранительных органов.*
10. *Новый формат СД вызывает у несовершеннолетнего интерес.*

Слабые стороны

1. *Отсутствие прямого «живого» контакта с несовершеннолетним.*

Риски

1. *Возможность «утечки» данных (участие представителей несовершеннолетнего, педагога, психолога).*
2. *Разглашение сведений, составляющих следственную тайну.*
3. *Возможность опосредованного участия третьих лиц, способных оказать противодействие СД.*

Заключение. Резюмируя вышеизложенное, приходим к выводу о том, что новелла, как допрос несовершеннолетнего с использованием научно-технических средств в режиме видеосвязи является неотъемлемым элементом в системе уголовно-процессуального права и криминалистики. Дальнейшее исследование данного вопроса позволит выработать новые предложения для совершенствования уголовно-процессуального законодательства. В связи с чем, на наш взгляд, видится возможным:

1. Получение показаний несовершеннолетнего посредством дистанционного допроса позволяет реализовывать принцип повышенной охраны несовершеннолетнего путем минимизации их участия в досудебном производстве. Целесообразно проводить дистанционный допрос в привычной для несовершеннолетнего обстановке, то есть по аналогии с допросной комнатой в Республике Молдова, (*совмещение официального стиля места проведения допроса для осознания важности, ответственности при даче показаний, но с обязательным элементом домашней обстановки - для спокойствия допрашиваемого*).

2. Необходимо создание специальной Инструкции, которой бы руководствовались следователи при проведении дистанционного допроса несовершеннолетнего. В данном документе необходимо изложить порядок проведения дистанционного допроса несовершеннолетнего, технические средства для его проведения, действия следователя при внезапных ситуациях прерывания трансляции дистанционного СД, программное обеспечение, посредством которого будет произведено СД.

3. Допрос, как наиболее сложное следственное действие, требующее со стороны следователя специальных знаний и психологических умений, предполагает применение специальных тактических подходов к каждому допрашиваемому лицу. Предлагается на постоянной основе повышать профессиональное и психологическое мастерство должностных лиц, производящих дистанционный допрос несовершеннолетнего, путем изучения соответствующей литературы, а также прохождения специального обучения по профилю.

Список использованных источников:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. Казахстан в новой реальности: время действий. (<https://www.akorda.kz/ru/> (дата обращения: 15.12.2021).
2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента РК от 15 октября 2021 № 674. <https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 11.12.2021)
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.) – URL: <https://online.zakon.kz/document> (Дата обращения: 20.10.2021).
4. Тетюев С.В. Выделение в отдельное производство уголовного дела в отношении несовершеннолетнего: история нормативной регламентации / С. В. Тетюев // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». – 2008. – Вып. 13. – №. 2. – С. 78–82.
5. Жармагамбетова Д.А. К вопросу о разграничении дистанционного допроса и депонирования показаний/ Международный научный журнал. – №11/2. – (145). 2020.
6. Нургазинов Б.К., Исмагулов К.Е. Некоторые вопросы совершенствования института дистанционного допроса в казахстанском уголовном процессе // Вестник Института законодательства. – №1. (50) –2018. – С. 82-90.
7. Стражевич, Ю.Н. Правовой статус несовершеннолетнего потерпевшего в Российском уголовном процессе: дис. ...канд. юрид. наук / Ю.Н. Стражевич. – Сургут, 2008. – 221 с.
8. Зеленский В.Д. Тактика допроса на досудебном следствии: учеб. пособие В.Д. Зеленский [и др.] ; под общ. ред. В.Д. Зеленского. – Краснодар: КубГАУ, 2015. – 82 с.
9. Доспулов Г.Г. Психология допроса в уголовном процессе. – Алматы, 1996. – 224 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова Nr. 122 от 14.03.2003.
11. ИС Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан (сведения за 12 месяцев 2020 года). (<https://qamqor.gov.kz/> (дата обращения: 19.12.2021).
12. Бегалиев Е.Н. К проблеме применения инвективных терминов и словосочетаний в уголовном процессе. Научно-практический журнал «Вестник Уральского юридического института МВД России». – № 2(22). – 2019. – С.7.
13. Аубакирова А.А. Закрепление показаний несовершеннолетнего потерпевшего в современном уголовном процессе Республики Казахстан. – Алматы, 2015. – С.45.
14. Бертовский Л.В. Особенности допроса детей в возрасте до 7 лет. – М., 2015. – С.114-131.

Сведения об авторе

Баданова Анна Николаевна – докторант 1 года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Баданова Анна Николаевна – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының 1 жылдық докторанты.

Badanova Anna N. – 1-st year doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.К. Байгеленова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СЛЕДСТВЕННОГО ОРГАНА С ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ И ЭКСПЕРТНО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ РАЗЛИЧНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Актуальность заявленной в статье проблемы обусловлена тем, что очень важной проблемой на сегодняшний день является вопрос взаимоотношения между следователем и органами оперативно-розыскной и экспертно-криминалистической деятельности. Без качественного, эффективного взаимодействия органов предварительного следствия, а также экспертно-криминалистических органов невозможно полное, всестороннее рассмотрение дела, а также сбор доказательств по нему. Установление абсолютно всех фактов по делу, истины, является довольно сложным для следователей и других участников деятельности по расследованию преступлений. Цель статьи заключается в изучении особенностей взаимодействия следователя с органами оперативно-розыскной и экспертно-криминалистической деятельности. Работа представляет собой новое комплексное исследование теории и практики совершенствования взаимодействия правоохранительных органов в ходе досудебного расследования.

Ключевые слова: взаимодействие правоохранительных органов, экспертно-криминалистическая служба, оперативно-розыскная деятельность, следователь, следственно-оперативная группа, криминалист, оперуполномоченный.

Тергеу органының әртүрлі қылмыстарды тергеу кезіндегі жедел-іздістіру және сараптамалық-криминалистік қызметпен өзара іс-қимылы

Мақалада айтылған мәселенің өзектілігі бүгінгі таңда тергеуші мен жедел-іздістіру және сараптамалық-криминалистикалық қызмет органдары арасындағы қарым-қатынас мәселесі өте маңызды мәселе болып табылатындығына байланысты. Алдын ала тергеу органдарының, сараптамалық-криминалистикалық органдардың сапалы, тиімді өзара іс-қимылының істі толық, жан-жақты қарау, сондай-ақ ол бойынша дәлелдемелер жинау мүмкін емес. Іс бойынша барлық фактілерді, шындықты анықтау тергеушілер мен қылмыстарды тергеуге басқа қатысушылар үшін өте қиын. Мақаланың мақсаты тергеушінің жедел-іздістіру және сараптамалық-криминалистикалық қызмет органдарымен өзара іс-қимылының ерекшеліктерін зерттеу болып табылады. Жұмыс сотқа дейінгі тергеу барысында құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылын жетілдірудің теориясы мен практикасын жаңа кешенді зерттеу болып табылады.

Түйінді сөздер: құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы, сараптама-криминалистикалық қызмет, жедел-іздістіру қызметі, тергеуші, жедел-тергеу тобы, криминалист, жедел уәкіл.

Interaction of the investigative body with operational investigative and forensic activities in the investigation of various crimes

The relevance of the problem stated in the article is due to the fact that a very important problem today is the issue of the relationship between the investigator and the bodies of operational investigative and forensic activities. Without high-quality, effective interaction of the preliminary investigation bodies, as well as forensic authorities, it is impossible to fully, comprehensively examine the case, as well as collect evidence on it. Establishing absolutely all the facts in the case, the truth, is quite difficult for investigators and other participants in the investigation of crimes. The purpose of the article is to study the features of the investiga-

tor's interaction with the bodies of operational-investigative and forensic activities. The work is a new comprehensive study of the theory and practice of improving the interaction of law enforcement agencies during pre-trial investigation.

Keywords: interaction of law enforcement agencies, forensic expert service, operational search activity, investigator, investigative task force, criminologist, operative.

Введение

Взаимодействие следственного органа с оперативно-розыскной и экспертно-криминалистической деятельностью при расследовании различных преступлений понимается как их скоординированная деятельность, направленная на выполнение их общей задачи – быстро и полно раскрыть и расследовать преступление. Взаимодействие следователя и органа дознания можно определить как совокупность методов и устройство взаимоотношений между ними, что обеспечивает согласованность деятельности субъектов уголовной юрисдикции и правильное сочетание их полномочий, методов и средств. Должностные лица следственных органов располагают административными нормативными правовыми актами, наделенными конкретными средствами и методами, которые могут быть использованы для выяснения обстоятельств уголовного дела.

Одной из форм такого взаимодействия является выполнение органом дознания письменных указаний следователя. Следственный орган может отвечать за производство индивидуальных следственных действий, применение процессуальных принудительных мер (поведение, задержание и т.д.), проведение оперативно-розыскных мероприятий. Содержание такого взаимодействия сформулировал Б. А. Викторов: «Сущность взаимодействия следователя и оперуполномоченного выражается, прежде всего, в сочетании их усилий при раскрытии преступлений, в координации действий при строжайшем соблюдении законности и самостоятельном выполнении каждым из них своих обязанностей при ведущей роли следователя» [1, 64-67с.]. Приоритетом взаимодействия следственных, оперативных и криминалистических работников должно быть разграничение их компетенции, установленное законом, чтобы коммерческий контакт на рабочем месте не заменялся производством совместного расследования, когда оперативные работники без указаний следователя, помимо единого плана расследования, будут проводить с ним следственные действия

На основе оперативного расследования следственный орган может предоставить данные, представляющие интерес для расследования и необходимые для установления истины по делу. Следователь, учитывая эти данные, имеет возможность провести более целенаправленное расследование, поскольку с помощью оперативных следственных мероприятий вы можете получить подробную информацию об исследуемом событии, что иногда невозможно при реализации следственных мероприятий [2, 12-15 с.]. Обмен информацией между следователем и оперативно-розыскной деятельностью (ОРД) является необходимым условием для загрузки. Содержание взаимодействия в этой модели заключается в обмене друг с другом информацией, полученной в ходе оперативной исследовательской деятельности и процедур обследования, представляющих общий интерес. Следователи взаимодействуют с ОРД в различных формах. Кроме того, эти модели зависят от того, как орган власти будет возбуждать уголовные дела и инициировать расследование (расследование органов или следователей), кто вступает в контакт со следователями (исполнительными должностными лицами или с сотрудниками других подразделений), на каком этапе расследования проводилось это взаимодействие и т.д. [3, 3 с, 62-78 с.]. Говоря о формах взаимодействия, уместно отметить, что они представляют собой условия, методы и порядок согласованной деятельности взаимодействующих субъектов. Традиционно различают процессуальные и непроцессуальные формы взаимодействия следователя с сотрудниками экспертно-криминалистических подразделений. Процессуальная форма деятельности сотрудников криминалистических подразделений и их взаимодействие со следователем регулируется законодательством Республики Казахстан и, в первую очередь, Law of the Republic of Kazakhstan No. 44-VI ZPK “On forensic activity” [4, 31-35.с.] Реализация данной формы осуществляется путем привлечения лиц, обладающих необ-

ходимыми специальными знаниями, в качестве экспертов при производстве судебных экспертиз, а также при осуществлении иных процессуальных действий, предусмотренных законом.

При расследовании преступлений взаимодействие следователя с органами исполнительной, следственной и уголовной деятельности часто происходит в следующих формах: Во-первых, рассмотрение органом по расследованию данных или отчетов о преступлениях, уведомление следователя о происшествии и передача полученных им материалов; принять меры по защите места происшествия и задержанию преступника; следственный орган оказывает следователю помощь в проведении им следственных процедур; обмен информацией о данных, полученных в ходе расследования и оперативно-розыскных мероприятий, а также других действий; координация работы следователя и расследования при планировании расследования.

Методологической основой исследования являются основные положения диалектического метода познания. Кроме того, использовались специальные методы познания: исторический, логический, сравнительно-правовой, системно-структурный и другие частнонаучные методы исследования. Исследование будет основано на теоретических разработках отечественных и зарубежных ученых-юристов, касающихся правовых и организационных проблем досудебного производства. Основными методами данного исследования можно считать юридический метод, в том числе юридические и технические методы и методы закона. Юридический и технический метод широко используется в нормировании. Система кодекса и каждая из ее статей должны соответствовать установленным правилам диспозиции и санкционирования норм, чтобы быть четкими, ясными и логически последовательными. Толкование закона возможно путем понимания смысла и юридической формы грамматической, логической, сопоставимой, по объему - подлинной, расширяющей, ограничительной. [5, 13-15 с.].

Во-вторых, в исследовании представлен уголовно-статистический метод, характеризующийся как познание качественного своеобразия уголовно-правовых явлений и понятий по количественным показателям. С помощью этого метода проводится обобщенное и количественное измерение, например, норм, их диспозиций и санкций, структуры уголовной ответственности, судимостей. В-третьих, исследование включает социологический метод, в который входят опросы (анкеты, интервью, заключения экспертов) различных категорий лиц – сотрудников правоохранительных органов, населения, осужденных и т.д. – включает в себя различные аспекты уголовного права. Например, население долго и подробно изучает мотивы воздержания от преступлений, если такая возможность существовала у получателей (респондентов), о степени латентности (сокрытия от регистрации) тех или иных преступлений, об эффективности уголовных законов и т.д. В-четвертых, существует системный метод. Он обязуется исследовать уголовные явления и понимать их как системы, то есть целостное множество, состоящее из подсистем и элементов. Этот метод используется в законодательстве, правоприменении и теории построения, познании, применении таких системных институтов, как уголовное право, принципы права, преступление, вина, множественные преступления, соучастие, освобождение от уголовной ответственности и наказания [6, 192-194 с]. Принцип системности должен соответствовать расположению в кодексе разделов, глав, норм. Макросистема – это Уголовный кодекс Казахстана в целом. Микросистема – это норма, диспозиция которой описывает состав преступления, а санкция-характер и размер наказания. В-пятых, в уголовно-правовой науке присваивается важный метод сравнительного (компаративистского) метода, который используется при сопоставлении кодов различных правовых систем и государств

Теоретическую основу исследования составили работы ученых в областях уголовного права, криминалистики и других юридических наук, раскрывающие теоретическую и практическую сущность анализа взаимодействия следователя с органами оперативно-розыскной и экспертно-криминалистической деятельности. В своем исследовании автор опирался на основные положения теоретических институтов уголовного права Казахстана, а также непосредственно на основные направления уголовной политики. Эти положения были разработа-

ны как казахскими учеными, так и учеными зарубежных стран. Нормативной базой исследования являются: международно-правовые акты, уголовное право зарубежных стран, Конституция и уголовное право Казахстана. Опытной-экспериментальной базой исследования являются статистические данные комитета правовой статистики Казахстана. Наиболее важным является первый этап расследования преступления, на этом этапе выясняются обстоятельства события, по которому поступило письмо; выясняется, что в полученной информации достаточно данных, указывающих на признаки преступлений и ведущих к уголовному преследованию; планируется совокупность обстоятельств, подлежащих доказыванию; принимаются меры по сбору и проверке информации. Эта задача входит в обязанности следователя или сотрудник ОРД, которые должны тесно сотрудничать. При этом каждый из них обязан выполнять только свои обязанности [7, с. 143-148].

Для того чтобы расследование в первую очередь увенчалось успехом, рекомендуется запланировать посещение места происшествия, допросить вкладчиков, свидетелей, потерпевших. Параллельно с вышеуказанными следственными действиями в начале расследования должны быть запланированы такие меры, как использование служебной собаки, выявление свидетелей и проверка возможных мест продажи поездки Сотрудниками оперативных подразделений и ОРД, которым поручено расследовать преступление, должны активно использовать свои конкретные средства и методы для полного и немедленного раскрытия преступлений и четко и немедленно следовать указаниям и указаниям следователя. Если преступник, совершивший ограбление, не пойман на месте преступления или с поличным, после осмотра места преступления, допроса свидетелей и проведения сотрудниками следственных органов необходимых оперативно-розыскных мероприятий с использованием всей полученной информации следователь планирует продолжить работу по установлению личности и розыску преступника [8, 6; с. 182-184]. При расследовании кражи очень важно выявить граждан, которые могут сообщить следователю о лицах, совершивших преступление. Таких граждан следует допрашивать в качестве свидетелей. Службы экстренной помощи и другие сотрудники следственных органов могут оказать важную помощь в установлении личности этих людей. Поэтому следователь должен дать вам конкретные указания по установлению личности свидетелей. На момент задержания адвоката у него есть рабочий сотрудник и уже есть определенная информация о человеке, совершившем преступление. Эта информация получена в ходе оперативных процедур проверки и расследования. Аресту может предшествовать наблюдение за подозреваемым, которое проводится следователем по уголовным делам. Персонал полевой службы вызывается на закрытие места содержания под стражей, сопровождает задержанного и т.д. При задержании подозреваемого, осуществляемом по поручению следователя сотрудниками следственного органа, желательное присутствие следователя, поскольку иногда требуется проверка места содержания под стражей и осмотр помещений [9, с. 98].

Дальнейший этап расследования тяжких преступлений характеризуется тем, что продолжается сбор доказательств, а полученные доказательства проверяются и оцениваются с целью установления всех обстоятельств дела. Следователь очень сложен, и иногда невозможно решить эту проблему с помощью одних только следственных и следственных процедур. Дело в том, что на данном этапе часто приходится работать над выявлением преступлений других участников: людей, которые заранее знали о планируемом преступлении или знали, кто его совершил; граждане, у которых есть другая информация о расследуемом событии или причастных к нему лицах, а также о поиске похищенного имущества, оружия, преступлений и т.д. [10, с. 14-15]. Практика показывает, что следователю, как правило, не справляется при поиске похищенного имущества самостоятельно. Успех приходит только в том случае, если умело организовано взаимодействие с оперативными исследовательскими органами. Поэтому иногда преступники, чтобы их не поймали в момент продажи краденого, продают различные вещи покупателям краденого. Когда эти данные будут доступны следователю, вы должны поручить уполномоченному органу нанять расследование для установления личности этого лица и удаления этих объектов. Следователи на этом этапе расследования часто участвуют в определенных следственных действиях. «Используя оперативные

данные, следователь хорошо знает предмет исследования, места, где хранятся преступные инструменты и украденное имущество, местонахождение укрытий, поведение преступника до его ареста и т. д.» Все это дает ему возможность лучше подготовить необходимые следственные процедуры, провести их быстро, эффективно и неожиданно для преступника» [11, с. 17]. В настоящее время успешное расследование и предупреждение преступлений невозможно без совместных усилий многих сотрудников следственных органов, без взаимодействия следователя с органами оперативно-розыскной и судебно-медицинской экспертизы. В связи с этим особое значение приобретают вопросы тактической организации грамотности и психологически корректного взаимодействия следователя с лицом, которое обязано помочь ему воспользоваться его техническими навыками и навыками в выявлении и распространении данных, необходимых для выявления и расследования преступлений, то есть специальными службами и экспертами (специалистами) [12, с. 189-190]. О важности установления тесных деловых контактов между следователем и экспертами неоднократно обращалось внимание как в юридической литературе, так и в практической деятельности. Служба судебно-медицинских экспертов является важным звеном в обеспечении объективности выявления и расследования правонарушений и способствует укреплению гарантий уважения прав и законных интересов граждан. Однако эффективное использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений возможно только в том случае, если следователи тесно сотрудничают с судебно-медицинскими службами

В рамках исключительно подготовительного этапа эксперта специалист способен помочь следователю, по крайней мере:

1. При определении границ, в пределах которых осуществляется деятельность по обследованию (осмотр мест, проверка объявлений на месте и т.д.).

2. Определение процедуры расследования (осмотр места происшествия, опыт расследования, обыск и т.д.).

3. Выбор технических средств, используемых во время расследования (обыск, проверка показаний свидетелей на месте и т.д.).

4. Идентификация средств фиксации предполагаемых следов (осмотр местности, проверка обозначений местности и т.д.).

5. Выбор объектов, которые могут дать правдивые и полные показания во время допроса (подозреваемый, имеющий ложные отношения; жертва или свидетель по истечении времени с момента восприятия события).

6. Выбор способа проникновения объекта исследования (проникновение в охраняемый объект путем преодоления препятствий с помощью взрывных устройств).

7. Подготовьте необходимые элементы замены для качественного поведения экзаменационной деятельности (опыт тестирования, проверка показателей на месте).

8. Определите круг объектов, подлежащих поиску, обнаружению и настройке (расследование, обыск и осмотр места происшествия).

Что касается непроцессуального развития, то оно предусматривает, например, следующие виды совместной деятельности: первичное исследовательское производство объектов; подборка личных фотографий нужных людей; консультационная деятельность сотрудника экспертно-криминалистической службы; использование материалов судебной экспертизы; выполнение заказов технического характера (воспроизведение фотографических изображений лиц и вещей; расшифровка стереофотограмметрических изображений; изготовление фото таблиц, макетов и моделей для производства следственных действий и др.); участие в оперативно-розыскных мероприятиях; разработка совместных организационных мер по эффективному использованию криминалистических методов и средств в борьбе с преступностью; совместная разработка и проверка версий с помощью экспертно-криминалистических действий; совместное расследование материалов уголовных дел с целью принятия мер по эффективному использованию следов и других вещественных доказательств

Следует отметить, что среди недостатков, которые обнаруживаются в совместной работе криминалистических и следственных подразделений в целом, необходимо назвать сле-

дующие: отсутствие регламентации отдельных аспектов взаимодействия этих субъектов по применению экспертно-криминалистической деятельности нормами уголовно-процессуального законодательства и ведомственно-нормативными актами; низкий уровень технической оснащенности и профессиональной подготовки субъектов взаимодействия по использованию экспертно-криминалистического действия; отсутствие инициативы у субъектов взаимодействия, их незнание основ взаимодействия и другие организационные недостатки; просчеты, ошибки и недостатки руководителей взаимодействующих подразделений, органа внутренних дел в целом и т.д.; отсутствие критериев оценки эффективности взаимодействия рассматриваемых служб при применении судебно-медицинских экспертов; незнание психологических основ совместной деятельности (в том числе психологических закономерностей, присущих функционированию небольшой формальной группы; вопросов психологической совместимости и способов преодоления психологических барьеров; неспособности избежать или преодолеть профессиональные деформации и т.д.) [13, 16 с]. В целом, пути преодоления этих недостатков лежат через вышеуказанные положения (детальное нормативное регулирование взаимодействия; повышение технической оснащенности, подготовки и информационно-методического обеспечения субъектов взаимодействия; разработка на современном уровне и внедрение организационных, управленческих и психологических основ взаимодействия; разработка критериев оценки уровня взаимодействия субъектов с помощью экспертно-криминалистической деятельности и др.). Использование специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений невозможно без должного уровня взаимодействия следователя, дознавателя и специалистов криминалистических подразделений органов внутренних дел.

На каждом этапе расследования криминалистически значимая информация, полученная во время ОРД, требует конкретных следственных действий. В свою очередь, доказательства, собранные следователем в рамках уголовного дела, могут привести к определенным оперативным поисковым действиям. Взаимодействие должно быть целенаправленным. Это является обязательным и необходимым условием для наиболее эффективной деятельности следователя, судебно-медицинского специалиста и следственного органа по раскрытию и расследованию определенных преступлений. Указания и указания следователя в следственный орган считаются официальными и обязательными. После обнаружения признаков преступления следственный орган обязан возбудить уголовное дело и провести срочные следственные действия для установления следов преступления (осмотр, обыск, изъятие, осмотр, задержание, допрос подозреваемых, потерпевших и свидетелей). Случаи, когда предварительное расследование является обязательным после завершения расследования, передаются следователю. Расследование не должно проводиться более 10 дней с даты возбуждения дела. В случае, принятом следователем для его производства, виновное лицо может быть известно или неизвестным. В первом случае следственный орган имеет право проводить следственные действия и розыскные мероприятия только от имени следователя. Во втором случае, если преступление оставалось нераскрытым до момента принятия дела следователем, закон обязывает следственный орган установить виновного. Помимо обязательства следовать указаниям и указаниям следователя, в этом случае следственный орган должен продолжить оперативно-розыскную деятельность и своевременно сообщить вам о своих результатах. Исходя из этого, следователь получает объективную возможность координировать действия органа дознания в наиболее эффективном сочетании со своими собственными.

Для раскрытия сложных или особо опасных преступлений (заказных убийств, бандитизма, особо крупномасштабных краж, экономических преступлений, контрабанды и т.д.) Создаются следственно-оперативные группы (СОГ). Члены команды, следователи и сотрудники несут ответственность за отдельные области или эпизоды расследования. Затем составляется письменный план работы на один день или несколько дней. Этот план может быть как одинаковым, так и отдельным для всех исполнителей. Отдельные планы необходимы, если необходимо подробно описать оперативные поисковые действия, рассмотрение которых в общем плане нецелесообразно. Обязанности следователя перед оперативными поисковыми

подразделениями Руководитель группы, как правило, не может непосредственно участвовать в проведении оперативно-розыскных мероприятий, определяя меры и средства, необходимые оперативному персоналу для решения поставленных задач. Он направляет письменное задание руководителю соответствующего оперативного органа или подразделения. Структурная модель задания руководителю соответствующего оперативного органа или подразделения выглядит следующим образом: 1) описание сюжета расследуемого дела; 2) представление данных, полученных в ходе расследования; 3) список конкретных вопросов, на которые необходимо ответить в ходе оперативного поиска. Чтобы организовать наиболее эффективное взаимодействие подразделений, входящих в состав следственно-оперативной группы, руководитель должен учитывать объективные факторы и субъективные возможности каждого члена группы, в частности, то, как он работает, а именно:

1) сотрудники оперативно-розыскных подразделений в соответствии со своими функциональными обязанностями больше заинтересованы в раскрытии всех эпизодов преступления и в установлении лиц, его совершивших, чем в детальном доказательстве сложного эпизода. Эту работу следует поручить следователям;

2) лучше отбирать и распределять членов группы по направлениям деятельности, чтобы исключить несанкционированные утечки информации процессуального, оперативно-розыскного и иного характера;

3) необходимо учитывать независимость сотрудников оперативно-розыскных подразделений при выборе средств и методов реализации согласованных мер;

4) необходимо разумно сочетать процедурные и непроцессуальные методы деятельности;

5) в рамках сотрудничества важно фиксировать конкретные задачи каждого члена группы, определяя задачи, сроки их решения, форму отчетности (например, на межведомственных оперативных совещаниях по делу);

6) необходимо обеспечить постоянный обмен полученной информацией между всеми членами группы;

7) при наличии оснований подать заявление о повышении в должности членов группы, не дожидаясь окончания расследования (решения суда).

Могут быть случаи, когда во время выполнения распоряжения следователя о проведении обыска возникает необходимость в неотложных следственных действиях, например, обыск с изъятием разыскиваемого орудия преступления, местонахождение которого устанавливается оперативными средствами. Объем следственных действий, возложенных на орган дознания, законом не определен, но он не должен выполнять те действия, которые составляют процессуальную обязанность следователя. На начальном этапе расследования специализированные подгруппы из числа членов следственной группы: исследование, направленное на эксплуатацию, и выявление вещей, которые могут стать ориентиром (горячее преследование преступников, расчесывание территории, скрипка и немедленный контроль за монополизацией продажи товаров, полученных преступным путем, и т. д.); подгруппа отслеживания для выявления сообщников, сбора данных о личности подозреваемых и т. д.; подгруппа для проведения проверок, обысков, изъятий имущества и других мобильных процедур расследования; подмножество анализа накопленного набора информации для обеспечения деятельности государственных предприятий в целом, подготовки заявок, объективных данных, перечисленных в любом иске, контроля за обработкой всех документов и внесения изменений в планы действий; специальное вспомогательное подразделение: судебные эксперты, видеооператоры, компетентные лица, вспомогательный персонал (секретари, водители, рабочие) [14, с. 198-200].

Уголовно-процессуальный кодекс подробно регламентирует проведение следственных процедур и применение процессуальных мер принуждения. Возможность распоряжения о производстве оперативно-розыскных мероприятий на стадии досудебного расследования или непосредственно при рассмотрении уголовного дела, указанного только в законе, порядок направления и содержание такого постановления законодательно не установлены. Постанов-

ление следователя о необходимости проведения оперативно-розыскных мероприятий содержится в каждом уголовном деле - должностное лицо, в производстве которого находится уголовное дело, для проведения полноценного тщательного и объективного расследования старается использовать все предусмотренные законом инструменты.

Выводы

Взаимодействие следователя с органами оперативно-розыскной деятельности складывается из различных связей и отношений между ними. Конкретные способы и порядок этих отношений выражаются в определенных формах, обеспечивающих согласованность их деятельности и правильное сочетание присущих каждому из них полномочий, методов и средств работы. Придерживаясь позиции о разделении форм взаимодействия на процедурные и организационные, мы относим к следующим процедурным: следственные инструкции по проведению следственных, розыскных и секретных следственных действий (часть 9 статьи 60 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан); содействие в производстве следственных действий (часть 9 статьи 60 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан); создание следственной, следственно-оперативной группы (статья 194 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан). Организационными формами взаимодействия в ходе досудебного расследования являются: совместное планирование; взаимный обмен информацией. Уголовно-процессуальный закон не определяет, какие следственные действия должен проводить лично следователь, по какому уголовному делу ведется производство, и какие он может поручить следователю или органу дознания выполнить в порядке приказа. Закон не уточняет, в какую форму должно быть облечено ходатайство следователя, адресованное органу дознания, о содействии в проведении следственных действий.

В ходе досудебного расследования уголовных преступлений, тяжких и особо тяжких уголовных преступлений эффективной формой взаимодействия следователя и органов дознания является их совместная деятельность в составе следственной, следственно-оперативной группы. Он идеально сочетает в себе особенности всех форм взаимодействия. Создание следственной, следственно-оперативной группы приводит к подчинению руководителю группы сотрудников не только одного органа, но иногда и нескольких правоохранительных органов. В целях устранения правовых и организационных проблем, организации взаимодействия органов внутренних дел и других правоохранительных органов в ходе досудебного расследования предлагается мера, направленная на оптимизацию правовой и организационной базы, а именно: Уголовно-процессуальный закон предоставил следователю право давать органу дознания обязательные письменные указания о проведении следственных, розыскных и негласных следственных действий. Необходимо внести дополнение в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан об условиях исполнения следственных поручений, указав, что следователь вправе определить в приказе обязательный срок для его исполнения.

Список использованных источников:

1. Шашин Д.Г., Афанаскин П.В. Сущность и важность взаимодействия следственных и оперативных подразделений при расследовании преступлений. Актуальные вопросы юридической науки, – 2019. – 2(2). – 64-67с.
2. Артюхов А.В., Австрийсков А.В., Горных С.А.. Проблемы взаимодействия сотрудников оперативных и следственных подразделений// Государство и право. – 2019. – №1. – 12-15 с.
3. Попова Т.В., Харченко С.В. К вопросу об оперативно-розыском обеспечении предварительного расследования преступлений. Государственная служба и персонал, 2019, 3, 62-78 с.
4. Закон Республики Казахстан № 44-VI ЗПК «О судебно-экспертной деятельности». 2017, февраль. <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 19.12.2021).
5. Багмет А.М. Процессуальное взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании преступлений. Расследование преступлений: проблемы и решения, 2017. – 13-15 с.
6. Kruglikov, A.P.. On the concept and system of forms of interaction between investigators and bodies of inquiry in the process of investigation and disclosure of crimes. *Uspekhi Sovremennoy Nauki*, 2017. 192-194.pp

7. Krupennikova, K. Yu. Types and forms of interaction between an investigator and operational-search units. Problems of the administration of justice in criminal cases in modern Russia: Theory and practice. *Collection of Scientific Articles of the IV-th International Scientific and Practical Conference: In 2 parts*, 2015, 143-148. pp

8. Хамхоев Б.М. Взаимодействие следователя с оперативно-розыскными органами: Вопросы теории и практики. Гуманитарные, социально-экономические и социальные науки. 2018. – 182-184. с

9. Селютина Е.Н. История и методология юридической науки: Учебник и практический курс для вузов. – М.: Издательство "Юрайт". 2020, – 98 с.

10. Шаблова Е.Г. Юриспруденция. Екатеринбург: Уральское издательство. 2016. – 14-15 с.

11. Исатаева Б.Т., Бегалиев Е.Н., Джилкишиев Р.Б., Раимжан С.Б.. О криминалистической характеристике личности субъектов преступлений в сфере высоких технологий. Журнал передовых исследований в области права и экономики, 2018 9(6), 2011-2015. 17 с

12. Bastrygin, A.S. Modern concept, content, classification and forensic support of the investigative and operational group. *Scientific Journal of KubGAU*, 2016. 121(07), 189-190 pp.

13. Danilyan, S.A. *Interaction of law enforcement agencies*. Krasnodar: Kuban State Agrarian University. 2016. 16 pp

14. Антропов А.В. Судебно-медицинская экспертиза. – М.: Издательство "Юрайт". 2020. – 198-200 с.

Сведения об авторе

Байгеленова Айнур Казезбековна – докторант 2-го года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан майор полиции.

Байгеленова Айнур Казезбековна – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының 2 курс докторанты полиция майоры.

Baygelenova Ainur Kazezbekovna – is a doctoral student of the 2nd year of study at the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, a police major.

А.М. Мухитдинов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ СРЕДИ ОСУЖДЕННЫХ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ЭКСТРЕМИСТСКОГО И ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

В представленной статье рассматривается такое явление как религиозный экстремизм в пенитенциарной системе Республики Казахстан. Проведен анализ деятельности сотрудников уголовно-исполнительной системы по предупреждению, предотвращению, профилактике и пресечению проявлений нетрадиционного религиозного экстремизма. Данная работа ведется как среди осужденных за экстремистские преступления – с целью выявления угроз, исходящих от субъектов, склонных к осуществлению, приготовлению и совершения преступлений этой категории, так и в отношении остальных осужденных, подверженных влиянию заключенных за экстремистские преступления. В профилактической работе широко используется и внедряется передовой мировой опыт и новые методики.

В статье рассматриваются особенности деятельности теологов, религиоведов, психологов. Определены основные методы, направленные на исправление осужденных. Особое внимание уделяется повышению образования всех категорий осужденных уровня в местах лишения свободы. Также анализируются правила по организации работы теологических реабилитационных служб с заключенными.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, религия, пенитенциарная система, осужденные, теологи, уголовно-исполнительная система, теологическая реабилитационная работа.

Экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандар арасындағы алдын алу жұмысының ерекшеліктері

Ұсынылған мақалада Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесіндегі діни экстремизм сияқты құбылыс қарастырылады. Дәстүрлі емес діни экстремизмнің алдын алу, алдын алу, алдын алу және жолын кесу бойынша қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің қызметіне талдау жүргізілді. Бұл жұмыс экстремистік қылмыстары үшін сотталғандар арасында – осы санаттағы қылмыстарды жүзеге асыруға, дайындауға және жасауға бейім субъектілерден келетін қауіптерді анықтау мақсатында, сондай-ақ экстремистік қылмыстары үшін қамаудағылардың ықпалына ұшыраған қалған сотталғандарға қатысты жүргізіледі. Алдын алу жұмысында алдыңғы қатарлы әлемдік тәжірибе мен жаңа әдістемелер кеңінен қолданылады және енгізілуде.

Мақалада теологтар, дінтанушылар, психологтар қызметінің ерекшеліктері қарастырылады. Сотталғандарды түзеуге бағытталған негізгі әдістер анықталды. Бас бостандығынан айыру орындарында барлық санаттағы сотталғандардың білім алуын арттыруға ерекше көңіл бөлінеді. Сондай-ақ, сотталғандармен теологиялық оңалту қызметтерінің жұмысын ұйымдастыру ережелері талданады.

Түйінді сөздер: экстремизм, терроризм, дін, пенитенциарлық жүйе, сотталғандар, теологтар, қылмыстық-атқару жүйесі, теологиялық оңалту жұмысы.

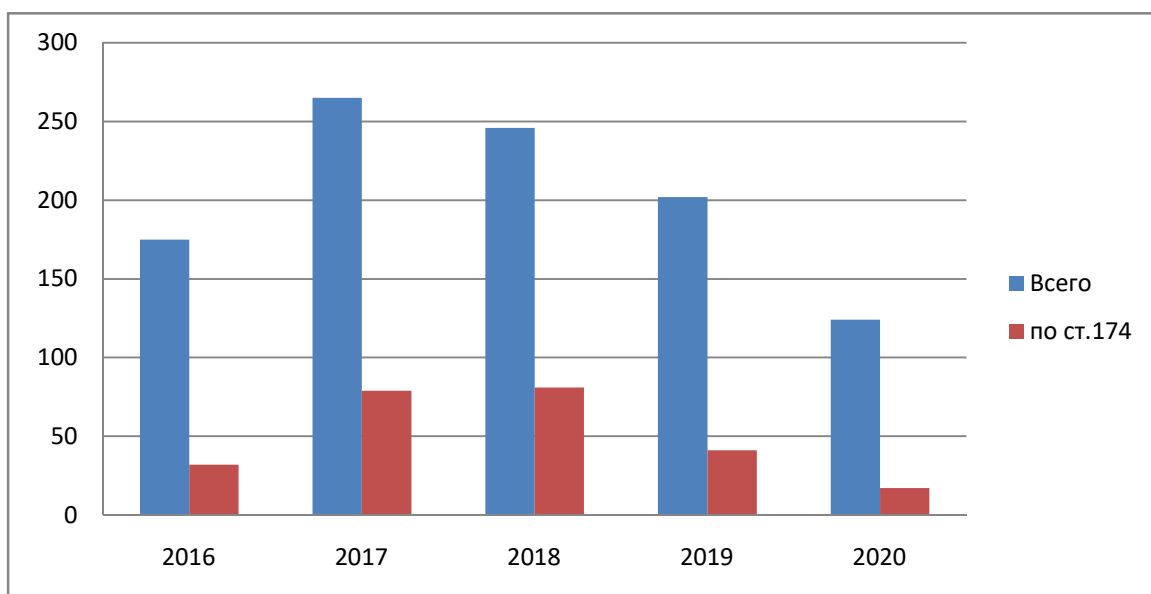
Features of preventive work among those convicted of extremist and terrorist crimes

The article deals with such a phenomenon as religious extremism in the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan. The analysis of the activities of employees of the penal enforcement system for the prevention, prevention, prevention and suppression of manifestations of non-traditional religious extremism is carried out. This work is carried out both among those convicted of extremist crimes - in order to identify threats emanating from subjects prone to the implementation, preparation and commission of crimes of this category, and in relation to other convicts who are influenced by prisoners for extremist crimes. The world's best practices and new techniques are widely used and implemented in preventive work.

The article discusses the peculiarities of the activities of theologians, religious scholars, psychologists. The main methods aimed at correcting convicts are defined. Special attention is paid to improving the education of all categories of convicts at the level in places of deprivation of liberty. The rules for organizing the work of theological rehabilitation services with prisoners are also analyzed.

Keywords: extremism, terrorism, religion, penitentiary system, convicts, theologians, penal enforcement system, theological rehabilitation work.

Из полученных источников Комитета по правовой статистике и специальному учету Генеральной прокуратуры на сегодняшний день в местах лишения свободы более 800 человек по приговору суда отбывают наказание по статьям экстремизма и терроризма. В Республике Казахстан растет количество осужденных по статьям, связанных с экстремизмом. В уголовном законодательстве содержится ряд статей, в которых определены составы преступлений за экстремизм и терроризм. Также есть специальная статья 174 Уголовного кодекса РК, которая предусматривает ответственность за «Разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни» [1].

Таб. 1 Количество осужденных за преступления, связанные с терроризмом и экстремизмом [2].

Эти показатели свидетельствуют о необходимости проведения комплекса профилактических мер по противодействию экстремизму как среди осужденных за экстремистские преступления - с целью выявления угроз, исходящих от субъектов, склонных к осуществлению, приготовлению и совершения преступлений этой категории, так и в отношении остальных осужденных, подверженных влиянию заключенных за экстремистские преступления.

Современная реальность диктует все больше задач для отечественной пенитенциарной системы, одной из которых является динамика значительного увеличения числа лиц, осужденных за террористическую и экстремистскую деятельность, которые по приговору суда

отбывают наказания в местах заключения. Эти осужденные лица не просто отбывают свои сроки в местах лишения свободы, некоторые из них пытаются распространять экстремистскую идеологию там, вербуя все больше и больше приверженцев [3, с. 321].

Для решения концептуальных задач эффективного предупреждения экстремизма в условиях глобализации необходима соответствующая нормативно-правовая база, в том числе регламентирующая деятельность всех субъектов антиэкстремистской деятельности [4, с. 41]. В марте 2018 года постановлением Правительства была утверждена пятилетняя Государственная программа на 2018-2022 годы, которая включает в себя передовой мировой опыт. Основная часть мероприятий данной Госпрограммы именно направлена на совершенствование мер профилактики религиозного экстремизма и терроризма, направленных на формирование в обществе нулевой терпимости к радикальным проявлениям и иммунитета к радикальной идеологии в том числе и среде осужденных лиц, которая будет достигаться путем:

- совершенствования деятельности подразделений по организации теологической реабилитационной работы в учреждениях уголовно-исполнительной системы и организации с осужденными лицами, содержащимися в учреждениях уголовно-исполнительной системы, информационно-разъяснительной, в том числе с привлечением религиозных объединений, направленной на формирование иммунитета к радикальной идеологии;

- организации и проведения целевых оперативно-розыскных и профилактических мероприятий в учреждениях уголовно-исполнительной системы.

- обеспечения функционирования единой республиканской «Горячей линии – 114» по оказанию населению консультативной помощи в сфере религиозных отношений, центра социальной реабилитации и адаптации лиц, пострадавших от радикальной идеологии, а также создания в регионах его представительств для работы с осужденными лицами и их близким окружением;

- формирования криминалистических учетов осужденных лиц (дактилоскопический, геномный и фотоучеты) [5];

Повышенное внимание Министерством внутренних дел уделяется вопросам профилактики распространения радикальной идеологии, в исправительных учреждениях.

Для результативности противодействия распространения не правомерной идеологии в обществе необходимо уделять повышенное внимание риску радикализации внутри преступных групп в тюрьмах, чтобы оперативно противостоять в отношении лиц, проявляющих признаки радикализации [6, с. 7].

В профилактической работе широко используется и внедряется передовой мировой опыт и новые методики.

Огромная роль в обеспечении единой стратегии предупреждения экстремизма в масштабах всего государства, координации этой деятельности, отводится главе нашего государства и создаваемым им для решения этого вопроса консультативно-совещательным органам, в первую очередь Совету безопасности.

В нынешних не простых условиях роста экстремистской активности во всем мире и прилегающих к Казахстану регионах, Президент Республики Казахстан является по сути дела ядром, стержнем всей деятельности государственных и общественных организаций по предупреждению экстремизма в нашей стране [7, с. 29].

К примеру, в 2017 году по поручению Главы государства в системе УИС в структуре служб воспитательной работы среди осужденных созданы специализированные группы по организации теологической реабилитационной работы среди осужденных, сформированные из числа психологов и специалистов-теологов [8].

Основной функцией данного подразделения является проведение индивидуального, системного идеологического и контрпропагандистского воздействия на радикально настроенных осужденных с целью их переориентации на умеренные религиозные позиции.

МВД совместно с заинтересованными государственными органами на постоянной основе проводится системная работа, направленная на разъяснение осужденным и следствен-

но-арестованным традиционных религиозных учений и социальной опасности экстремистских и террористических идей [9, с. 87].

При координации Антитеррористического Центра РК и Министерства информации и общественного развития к данной работе широко привлекаются неправительственные организации, специализирующиеся в вопросах оказания помощи лицам, попавшим под влияние деструктивной религиозной идеологии.

В целом, проводимая профилактическая и воспитательная работа в совокупности с режимными мероприятиями позволили исключить формирование радикальных групп осужденных в пенитенциарной системе и минимизировать возможности пропаганды радикальной идеологии.

Для более эффективной работы в процессе превентивной политики экстремизма среди осужденных в местах лишения свободы, огромную роль играет подготовка оперативно-режимных служб исправительных учреждений (*далее – ИУ*).

«Индивидуально-профилактические мероприятия сотрудников оперативных служб осуществляются путем организации и проведения действий по выявлению, учету осужденных, подлежащих индивидуальному воздействию, и разработки реализации индивидуально-воспитательных, лечебных, оперативно-розыскных, уголовно правовых мер в отношении подданных лиц в целях склонения их от отказа от совершения преступления, реабилитации и дальнейшей ресоциализации» [10, с. 2].

Данные мероприятия должны сочетаться с определенными мерами по обезвреживанию преступного влияния со стороны их окружения и криминальных связей извне.

Необходимо отметить, что оперативная работа в ИУ имеет свою определенную специфику, которая основана на организационных и правовых ограничениях при привлечении к негласному сотрудничеству заключенных лиц, частой сменяемостью субъектов, ограничивающей возможности обучения определенной работы, что в итоге, оказывает на качество поступающей информации. Как правило, оперативно-розыскные мероприятия проводятся конфиденциально, но с использованием гласных методик.

В работе с лицами отбывающие наказания за экстремистские и террористические преступления следует в первую очередь проводить оперативно-розыскных мероприятий как гласного так и не гласного характера.

Все осуществляемые оперативно-розыскные мероприятия сотрудников УИС должны быть нацелены на извлечения нижеуказанной информации:

- о лицах, которые не причастны к совершенным преступлениям, однако содействуют его осуществлению;
- о лицах, имеющих умысел, планирующие и подготавливающие экстремистские и террористические преступления;
- о лицах, которые были осуждены за схожие преступления;
- о лицах, проявляющие интерес к запрещенной литературе и другим незаконным источникам.

Обязательно необходимо собрать и проанализировать информацию полученных из разных источников - от родных, знакомых и друзей осужденного лица, это может быть письма, личная переписка, телефонные разговоры и т.д.

С целью проведения продуктивной профилактики нужно также:

- использовать определенных субъектов, которые в процессе осуществляемых профилактических мер отказались от своей экстремистской идеологии;
- организовать работу с лицами которыми являются «авторитетами» (*уважаемыми лицами*) отбывающие наказание, с целью оказания влияние на осужденных лиц через них и близких родственников;
- задействовать подготовленных к данной работе религиоведов и теологов;

Оперативный сотрудник должен обладать хотя бы базовыми знаниями в области религиоведения (*знать нетрадиционные религиозные течения, запрещенные религиозные организации, а также знать основы Ислама, суры из Корана и хадисы Пророка*).

Также полагаем, что необходимо иметь знания в области психологии. Сотрудникам уголовно-исполнительной системы (*далее – УИС*) необходимо строить индивидуальную работу с осужденным за преступления связанные с терроризмом и экстремизмом в зависимости от специфики проявлений терроризма и самого субъекта, а также использовать как гласные так и не гласные методы работы для выяснения истинной реакции объекта на затрагиваемые вопросы.

В соответствии со статьей 7 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан (*далее - УИК*), пункт 1. Основными средствами исправления осужденных являются:

- 1) режим отбывания наказания;
- 2) воспитательное воздействие;
- 3) поддержание позитивных социальных связей;
- 4) общественно полезный труд;
- 5) получение начального, основного среднего, общего среднего, технического и профессионального образования;
- 6) общественное воздействие.

2. Средства исправления осужденных применяются с учетом вида наказания, характера, степени общественной опасности, формы вины и мотивов совершенного уголовного правонарушения, личности осужденного и его поведения во время отбывания наказания [11].

Среди основных средств исправления осужденных указанных в ст.7 вышеуказанного кодекса, следуют уделить внимание образованию и поддержания позитивных социально-общественных связей для лиц, отбывающие наказания за преступления экстремистской и террористической направленности.

Повышение образования всех категорий осужденных (*педагогического, психологического, религиозного*) уровня в местах лишения свободы позволяет создать определенные ценности, системы которые очень трудно будет преодолеть. Для нейтрализации отрицательной микросреды, которая воздействует на осужденного, необходимо повышать нравственно-правовое воспитание и интеллектуальный уровень субъекта, который создает благоприятную атмосферу. На основе этого, с осужденными должна проводиться работа по критическому мышлению. Это не значит критиковать, но искать ошибки в словах лидеров деструктивных или экстремистских групп. Ошибка тоже порой путь к спасению.

Необходимо заметить, что в учреждениях УИС, помимо оперативно-профилактических мероприятий, также осуществляется профилактические и воспитательные мероприятия с осужденными лицами по разъяснению сущности экстремистской и террористической идеологии. Для разоблачения псевдоисламских экстремистских идей, к проведению лекций среди осужденных привлекаются религиозные и общественные деятели, религиоведы, авторитетные теологи и психологи. Также, сотрудниками Комитета национальной безопасности Республики Казахстан оказывается методическая и практическая помощь оперативным подразделениям УИС в выявлении лиц, причастных к деятельности экстремистских и террористических организаций в среде спецконтингента [12, с. 111-112].

Как ранее было отмечено, дальнейшие меры по повышению эффективности профилактической работы в сфере противодействия идеологии экстремизма реализуются в соответствии с поручениями, озвученными в Послании Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Н. Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». Где главой государство было озвучено что – *«В местах лишения свободы должна организовываться целенаправленная работа теологических реабилитационных служб с осужденными лицами».*

Опираясь на данное послание президента 26 марта 2020 года приказом Министра МВД РК были утверждены правила «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы».

В соответствии с этим документом в структуре воспитательных аппаратов учреждений УИС МВД РК были созданы группы по организации теологических и реабилитационных работ (*далее - ТРР*) с осужденными в местах лишения свободы, в задачу которых входит:

- дерадикализация реабилитируемых путем обеспечения целенаправленного, непрерывного, индивидуального идеологического, предупредительно-профилактического и социально-воспитательного воздействия;

- недопущение вовлечения осужденных в учреждении УИС в идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений через проведение системной информационно-разъяснительной и профилактической работы;

- выявление и устранение причин и условий, способствующих радикализации религиозных убеждений и взглядов осужденных, вовлечению их в идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений [13].

Также в вышеуказанные правила включено нижеследующее:

- формы теологической реабилитационной работы с осужденными в учреждении УИС;

- сбор и анализ религиозной ситуации в местах лишения свободы;

- разработку индивидуальных программ теологической реабилитации осужденного включая социально-воспитательную программу на весь период его пребывания в учреждении;

- основные направления работы учреждений УИС по теологической реабилитационной работе среди осужденных;

- основные направления работы территориальных органов (*подразделений*) Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан по проведению теологической реабилитационной работе среди осужденных.

На сегодняшний день также имеются «Методические рекомендации по организации теологической реабилитационной работы с осужденными в учреждениях УИС», которые обеспечивают системную, целенаправленную и теологическую реабилитационную работу с приверженцами деструктивных религиозных течений. На базе учебных заведений МВД для сотрудников ТРР и психологов учреждений проведены обучающие семинары-тренинги, где доведены вышеуказанные методические рекомендации, а также религиозные аспекты реабилитационной работы, основные направления противодействия терроризму, религиозному экстремизму и деструктивным религиозным течениям в условиях учреждений УИС. Также проведено обучение по изучению личностей, осужденных методами невербального поведения, составлению психологического портрета посредством визуального наблюдения и т.д.

Формирование экстремистской религиозной идеологии в учреждениях УИС только с применением силы не устранить, необходим системный подход по ресоциализации заключенных лиц, которые по разным обстоятельствам оказались подвержены влиянию экстремистов. Требуется внедрить и изучить мировой и практический опыт по противодействию религиозному экстремизму в местах заключения.

В настоящее время имеется ряд актуальных проблем, которые рекомендуется решить:

1. Организовывать курсы повышения квалификаций сотрудников УИС, а также психологов и теологов с целью проведения ими диагностики выявления психологических и религиозных взглядов осужденных лиц по экстремистским и террористическим статьям.

2. Необходимо на постоянной основе организовывать конференции, семинарские совещания и круглые столы между участниками рабочих групп по противодействию экстремизму и терроризму.

3. Улучшать и совершенствовать систему контроля по исполнению комплексных планов и программ по противодействию идеологии экстремизма и терроризма. При этом особое внимание уделить положениям правительственной программы Республики Казахстан по противодействию экстремизму и терроризму на 2018-2022 года.

4. Отработать вопрос по организации работы с авторитетами и старшинами экстремистских и радикальных религиозных общин, которые признают неверность своих взглядов.

5. Рассмотреть вопрос использования на практике содержания осужденных экстремистов по прогрессивной системе отбывания наказания. Провести анализ: условия содержания осужденных экстремистов улучшаются или ухудшаются в зависимости от его поведения, отношения к отбываемому наказанию и дерадикализации. Наиболее эффективной, на наш взгляд, является ирландская прогрессивная система, которая характеризуется наличием «переходных тюрем» с полусвободным режимом. Данная система предусматривает определенные стадии на пути движения осужденного к освобождению, определенный постпенитенциарный контроль. Рассматриваемые «переходные тюрьмы» представляют собой своеобразный «фильтр между тюрьмой и обществом». Практика применения этой системы исполнения заключения уже подтвердила свою эффективность [14, с. 67].

Резюмируя все вышеизложенное, можно указать, что сотрудниками ОВД, совместно с другими государственными органами и общественными организациями при правильном и продуктивном подходе по проведению специальной и индивидуальной профилактической работы по нейтрализации распространения радикальных экстремистских идей в условиях исполнения наказания, будет способствовать исправлению личности осужденного и уменьшению численности экстремистов в учреждениях УИС.

Список использованных источников:

1. Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК. // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (дата обращения: 30.11.2021.)
2. Статистические отчеты Комитета по правовой статистике и специальному учету Генеральной прокуратуры РК // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/> (дата обращения: 30.11.2021.)
3. Kazberov P.N. Approbation of the psycho-correction program of work with convicted terrorists. 2020 published by european publisher. – 320 – 327 p. // Интернет-ресурс: <https://www.researchgate.net> (дата обращения: 30.11.2021.)
4. Дарменов А.Д. Предупреждение экстремизма в условиях глобализации: Учебное пособие. – Алматы: ООНИИРП, 2008. – 310 с.
5. Об утверждении Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018 – 2022 годы // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 30.11.2021.)
6. Preventing and countering extremism and radicalisation. The Danish Ministry of Immigration, Integration and Housing Slotsholmsgade 10. DK-1216 Copenhagen K. 2016. – 35 p. // Интернет-ресурс: <https://strongcitiesnetwork.org/> (дата обращения: 30.11.2021.)
7. Аташов Ы., Елеусинов А. Система государственных органов и общественных формирований в предупреждении терроризма как особо опасного проявления экстремизма // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2018. - №1(54). – С.27 - 31.
8. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // Интернет-ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/> (дата обращения: 30.11.2021.)
9. Мухитдинов А.А. Организация профилактики религиозного экстремизма органами внутренних дел. Магистерский проект. – Алматинская академия МВД Республики Казахстан. – Алматы, 2020. – 162 с.
10. Юзупчук В.И. Особенности профилактической работы среди осужденных за преступления террористического и экстремистского характера // Профилактика распространения наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы России. Матер. междунар. науч.-практ. конф. – М. – 2014. – С.1-6.
11. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 30.11.2021.)
12. Кужабаева Г.Т. Пенитенциарная профилактика распространения терроризма в Республике Казахстан: Монография. - Костанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВПО «ЧелГУ», 2011. – с. 162.
13. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 26 марта 2020 года № 247. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 30 марта 2020 года № 20200. «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы». // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 30.11.2021.)

14. Усманов И., Зиннуров Ф. «Зеленая» зона: реальность или провокация (практика противодействия радикализации осужденных в местах лишения свободы в республике Татарстан) // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2019. – С.62 - 69/ Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/>(дата обращения:30.11.2021).

Сведения об авторе

Мухитдинов Азиз Ахматжанович – докторант 1-курса факультета послевузовского образования (Факультет №3) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Мұхитдинов Азиз Ахмаджанұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің 1 курс докторанты (№3 Факультет) полиция подполковнигі.

Mukhitdinov Aziz Akhmadzhanovich – Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov 1st-year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education (Faculty No. 3), Police Lieutenant Colonel

А.Ж. Албытов¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Косшы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОИЗВОДСТВА СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКИХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ О МЕДИЦИНСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ

Статья посвящена особенностям организации и производства судебно-медицинских экспертиз по уголовным делам о медицинских преступлениях (статья 317 Уголовного кодекса Республики Казахстан).

По мнению авторов, важнейшее значение в установлении обстоятельств дела имеют результаты всех следственных действий (допросы, очные ставки, эксгумация и т.д.). Однако, существующие проблемы организации и производства судебных экспертиз свидетельствуют о необходимости принятия мер по повышению достоверности их результатов, разработки типовых методик расследования такого рода дел, акцентируя внимание на способы собирания документов (доказательств) в медицинских учреждениях, без которых назначение и проведение судебных экспертиз затруднительно.

Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза, некачественная медицинская помощь, экспертиза по вопросам качества медицинской помощи, причинно-следственная связь.

Медициналық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша сот-медициналық сараптамаларды ұйымдастыру және жүргізу ерекшеліктері

Мақала медициналық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша сот-медициналық сараптамаларды ұйымдастырудың және жүргізудің ерекшеліктеріне арналған (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 317-бабы).

Авторлардың пікірінше, істің мән-жайын анықтауда барлық тергеу әрекеттерінің нәтижелері (жауап алу, бетпе-бет ставкасы, эксгумация және т.б.) маңызды мәнге ие. Алайда сот сараптамаларын ұйымдастыру мен жүргізудің қазіргі проблемалары медициналық мекемелерде құжаттарды (дәлелдемелерді) жинау тәсілдеріне назар аудара отырып, олардың нәтижелерінің дұрыстығын арттыру бойынша шаралар қабылдау, осындай істерді тергеп-тексерудің үлгілік әдістемелерін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді, оларсыз сот сараптамаларын тағайындау және жүргізу қиын.

Түйінді сөздер: сот-медициналық сараптама, сапасы медициналық көмек, медициналық көмектің сапасы мәселелері бойынша сараптама, себеп-салдарлық байланыс.

Features of the organization and production of forensic medical examinations in criminal cases of medical crimes

The article is devoted to the peculiarities of the organization and production of forensic medical examinations in criminal cases of medical crimes (Article 317 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

According to the authors, the results of all investigative actions (interrogations, confrontations, exhumation, etc.) are of the most important importance in establishing the circumstances of the case. However, the existing problems of forensic examinations organization and development shows the necessity of taking actions in order to increase the results accuracy, standard methods of investigation development for this type of cases by paying attention on the ways of collecting documents (evidence) in medical institutions, without which the forensic examinations assignment and conduct is difficult.

Keywords: forensic medical examination, poor-quality medical care, quality of medical care examination, cause and effect.

В Казахстане актуальность проблемы расследования уголовных дел и исследования вопросов привлечения к уголовной ответственности медицинских работников за ненадлежащее выполнение ими профессиональных обязанностей, повлекшие по неосторожности причинение средней тяжести, тяжкого вреда здоровью либо смерти человека, диктуется неснижающимися объемами уголовных дел.

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан ежегодно в среднем по стране регистрируются 400 уголовных правонарушений по статье 317 УК (ненадлежащее выполнение)¹.

Проблемными остаются вопросы латентности анализируемой категории преступлений, низкой раскрываемости в связи с отсутствием у следователей специальных знаний об особенностях установления и исследования обстоятельств преступного события; навыков формирования доказательственной базы по уголовным делам о преступлениях этой группы; корпоративное противодействие медицинских работников расследованию уголовных дел.

Полагаем, что перечисленные проблемы присущи всем постсоветским странам.

Указанные обстоятельства явились одной из причин, по которой Следственным Комитетом Российской Федерации с 2018 года начато формирование спецподразделений по расследованию ятрогенных преступлений².

Российские следователи открыто заявляют о «круговой поруке», когда врачи (эксперты), дающие заключения или проводящие экспертизы относительно действий своих коллег, занижают их вину. В итоге экспертизы часто проводятся неполно, не по всем медицинским документам, неглубоко и ненаучно³.

Процесс докзывания вины медицинских работников в зарубежных странах существенно отличается от практики постсоветских стран.

Например, в США⁴ доказывание наличия причинно-следственной связи в действиях ответчика (врача) возложено на истца (пациента). Обе стороны вправе представлять свидетельские показания в отношении действий ответчика, которые могли нанести вред здоровью пациента. Не исключено, что ответчик будет пытаться найти экспертов-коллег, которые смогут подтвердить, что якобы нанесенный здоровью вред был объективно неизбежен при состоянии этого пациента, либо вызван не халатностью, а иными факторами. В результате все может завершиться противостоянием приглашенных сторонами экспертов, а решение относительно состоятельности доказательств вынесут присяжные.

В Казахстане вопросы совершенствования законодательства в сфере судебной и экспертной деятельности обсуждаются на уровне руководства заинтересованных государственных органов.

К примеру, в настоящее время в рамках исполнения поручения Главы государства, данного на третьем заседании национального совета общественного доверия при Президенте 27 мая 2020 года⁵, прорабатывается вопрос целесообразности уголовной ответственности медработников за «ненадлежащее выполнение своих обязанностей», совершенных по неосторожности.

28 мая 2021 года в г. Нур-Султан состоялся круглый стол на тему: «Совершенствование законодательства в сфере судебно-экспертной деятельности», модератором выступил Мусин

¹Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам ГП РК

²URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3814581>

³Материалы Международной научно-практической конференции. – М., 15.02.2018

⁴URL: https://xn----7sbbahcmgafaski8a2afibqaixke4dxd.xn--plai/publ/zarubezhnyj_opyt/opyt_ssha_po_pravovomu_regulirovaniyu_otvetstvennosti_vracha_za_nanesenie_vreda_zdorovju_pacienta_vsledstvie_khalatnosti/25-1-0-218 (дата обращения: 11.12.2021)

⁵URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-ktokaeva-na-tretem-zasedanii-nacionalnogo-soveta-obshchestvennogo-doveriya (дата обращения: 07.12.2021)

К.С. - председатель Комитета по законодательству и судебной-правовой реформе Мажилиса Парламента Республики Казахстан⁶.

В процессе обсуждения Министерством внутренних дел приведены отдельные факты, негативно отражающиеся на сроках расследования уголовных дел и приводящих к необоснованной волоките, такие как: трудности с привлечением к проведению экспертизы высококвалифицированных специалистов в области медицины по делам о медицинских преступлениях, отсутствие штатов и филиалов института судебных экспертиз в районных и городских центрах, необработанность механизма заменяемости экспертов в случае их отсутствия по болезни, отпуска, учебы или увольнения и другие.

Полагаем необходимым согласиться с предложением Министерства внутренних дел о необходимости заключения соответствующего меморандума, принятия нормативного акта, в котором предусмотреть ведение реестра специалистов, привлекаемых экспертами при производстве судебных экспертиз, выработки механизма оплаты услуг специалистов, привлекаемых по ходатайству руководителя органа судебной экспертизы.

С целью сокращения сроков производства экспертиз, снижения нагрузки на государственных экспертов, развития института частной судебной экспертизы, сокращения расходов государственного бюджета 24 апреля 2020 года между Генеральной прокуратурой, Министерством внутренних дел и Министерством юстиции РК подписан совместный приказ «О поэтапном переходе отдельных видов судебных экспертиз в конкурентную среду путем аутсорсинга» и утверждён План совместных мероприятий на 2020-2021 года⁷.

В конкурентную среду переданы товароведческая, строительная, автотовароведческая, трасологическая, психолого-криминалистическая, психолого-филологическая экспертизы, экспертиза обстоятельств ДТП и ТС, экспертиза средств компьютерной технологии, судебно-медицинская экспертиза живых лиц.

В случае положительных результатов от пилотного проекта предусмотрено инициирование внесения поправок в законодательство о судебно-экспертной деятельности (пункт 9 Плана).

Расследование уголовных дел о медицинских преступлениях остается сложным процессом. Одна из причин - не достаточно привлечение специальных знаний при расследовании дел данной категории.

Многими учеными верно указано (Сейтенов К.К., Шляхов А.Р., Винберг А.И., Крылов И.Ф. и другие) о том, что «органы (лица), ведущие уголовный процесс, используют специальные знания в пределах своих процессуальных полномочий и **личного профессионального опыта**»⁸.

Также нужно отметить, что эффективность расследования уголовных дел повысится в случае комплексного использования специальных знаний.

Основными формами использования специальных знаний в области медицины при расследовании уголовных дел о врачебных ошибках являются:

а) привлечение врачей⁹ в качестве консультантов к производству следственных действий;

б) получение показаний от медицинских работников, участвовавших в оказании медицинской помощи потерпевшего (лечащий врач, главный врач, заведующий поликлиникой, медицинская сестра и т.д.);

в) истребование медицинской документации;

г) назначение судебной экспертизы.

Между тем, в практической деятельности следователи не всегда используют возможности специалистов, тогда как врач с надлежащей компетенцией и опытом работы может по-

⁶ URL: <https://www.parlam.kz/ru/blogs/koloda/Details/14/77076>

⁷ Совместный приказ ГПРК, МВД РК, МЮ РК от 24.04.2020.

⁸ Сейтенов К.К. Правовые, организационные и научно-методические основы судебной экспертизы. Учебник. – Нур-Султан, 2020. – С.40.

⁹ Уголовно-процессуальный Кодекс РК от 04.07.2014, ст. 80.

мочь следователю определить круг лиц, подлежащих допросу, сформулировать вопросы к медицинским работникам, в постановке вопросов судмедэкспертам, в исследовании и оценке доказательств и т.д.

Причиной этого могут быть недооценка следователями возможностей специалистов-медиков, отсутствие надлежащего взаимодействия с органами здравоохранения или нежелание последних оказывать содействие следствию, отсутствие врача соответствующего профиля, негативный опыт привлечения специалистов по предыдущим уголовным делам.

На сегодняшний день наиболее проблемным является назначение и организация судебной экспертизы, а именно – получение полного и достоверного заключения **эксперта**.

Во-первых, имеет место некачественное вынесение следователем постановления о назначении судебной экспертизы.

Учитывая характерные упущения при назначении судебных экспертиз, Генеральной прокуратурой¹⁰ в целях обеспечения всестороннего и объективного расследования уголовного дела территориальным прокурорам поручено обеспечить:

- правильность формулировки вопросов эксперту с целью исключения их неоднозначного толкования;
- определение в постановлении следователя круга четких, корректных вопросов эксперту в логической последовательности;
- недопущения использования шаблонных постановлений о назначении экспертиз и отражения в них широкого перечня вопросов, ответы на которых не представят какой-либо ценности для расследуемого дела;
- предоставление эксперту достаточных материалов (объектов) для получения ответа на поставленные вопросы.

Для формирования более полных вопросов эксперту следователи должны руководствоваться не только указаниями, закрепленных в нормативных актах и ведомственных инструкциях, но и пользоваться рекомендациями научно-методического плана, опытом зарубежных стран.

Это обусловлено тем, что обстоятельства происшествия различаются: где-то провели операцию, после чего пациент скончался дома, где-то уже выписанный из больницы пациент внезапно умер дома. То есть, по каждому уголовному делу требуется индивидуальный подход.

В качестве примера можно привести учебные пособия Пристанского В.Д., Сейтенова К.К., Бычковой С.Ф., Шакирова К.Н., Поврезнюк Г.И. и других¹¹.

Во вторых, эффективность назначаемых судебно-медицинских экспертиз зависит от полноты материалов, направляемых эксперту.

Условия, порядок организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы утверждены приказом Министра юстиции РК от 27 апреля 2017 года (далее - Правила).

Судебно-медицинская оценка тяжести причиненного вреда здоровью проводится экспертом путем медицинского обследования, а также может быть проведена **по медицинским документам**.

В большинстве случаев предоставление эксперту оригиналов медицинских документов либо заверенные их копии по делам о врачебных ошибках – обязательно.

Эти требования считаем вполне объективными, поскольку ятрогенные преступления оставляют следы не только на теле и в организме потерпевшего, а также в медицинских документах, позволяющие составить представление об обстановке и способе совершения преступления, месте, времени и других обстоятельствах.

Если следователь не представит эксперту медицинские документы, то последний вправе заявить ходатайство об их предоставлении в течение пяти суток. В случае оставления хо-

¹⁰ Информационный бюллетень ГП РК. – Нур-Султан, 2020. – С.134.

¹¹ Пристанский В.Д. Особенности расследования ятрогенных преступлений, совершаемых при оказании медицинской помощи//Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 2007. – С.49-54.

датайства без удовлетворения, эксперт обязан не проводить оценку тяжести вреда здоровью (пункты 10, 398 Правил).

С целью исключения рисков неполучения заключения эксперта будет правильным, если следователь заблаговременно произведет сбор (выемку) медицинских документов и направит их эксперту с постановлением о назначении экспертизы.

Следует отметить, что в Правилах в качестве медицинских документов, по которым проводится судебно-медицинская экспертиза, приводятся только «карта стационарного больного, карта амбулаторного пациента (больного) и *другие медицинские документы*» (пункт 391 Правил).

При этом понятие «других медицинских документов» не раскрыто.

С точки зрения Пристранского Д.В., медицинскую документацию можно разделить на четыре группы:

- нормативную (законы, указы Президента, постановления Правительства, распоряжения министра здравоохранения и т. д.), регулирующие отношения в сфере охраны здоровья граждан;

- административную (положения, приказы, распоряжения и т. д.), относящуюся к профессиональной медицинской деятельности;

- технологическую (медицинские стандарты, рекомендации, методические пособия, руководства, инструкции, аннотации и т. д.), регулирующие процесс оказания медицинской помощи;

- производственную (по оказанию медицинской помощи), в которой фиксируются сведения о процессе оказываемой медицинской помощи (история болезни, карта амбулаторного больного, протокол операции, операционный журнал, карта ане-стеziологического пособия, анестезиологический журнал, журнал рентгеновских исследований, журнал лабораторных исследований, протокол гистологических исследований, журнал гистологических исследований, журнал эхокардиологических исследований, журнал электрокардиологических заключений, перфузионная карта, перфузионный журнал, реанимационная карта, журнал патологоанатомических вскрытий, журнал гистологических заключений, журнал анализа летальных исходов, журнал лечебно-контрольных комиссий и многие другие медицинские документы).

Кроме этого, к «медицинским документам» необходимо отнести материалы клинико-анатомической конференции¹² (доклады лечащих врачей, иллюстрации и т.д.) о причинах наступления неблагоприятных для пациента последствий.

Такие конференции организуются и проводятся патологоанатомическими отделениями при медицинских организациях, где рассматриваются случаи смерти пациентов на операционном столе или вследствие врачебного вмешательства, а также случаи ошибок в поликлинической, клинической диагностике, дефекты оказания медицинской помощи (в отношении сроков госпитализации, преемственности ведения и лечения пациента в поликлинике, стационаре).

В третьих, коррупционные составляющие среди экспертов.

Еще в 2018 году министр юстиции РК Бекетаев М. в ходе правительственного часа в Мажилисе Республики Казахстан отметил, что высокий рост коррупции в экспертной деятельности усложняет ситуацию с системой судебной экспертизы¹³.

В Германии¹⁴ одним из способов исключения коррупционных рисков является принятие экспертом присяги после дачи экспертного заключения и её содержание заключается в том, что эксперт дал экспертное заключение объективно, добросовестно и в соответствии с его знаниями.

Вместе с тем, немаловажную роль играет профессиональный уровень следователя, которая формируются, в первую очередь при получении профессионального образования.

¹² «Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы», утвержденный приказом МЮ РК от 27.04.2017 года № 484. П.391.

¹³ URL: <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/problema-sistemi-sudmedekspertizi--korruptsiya--beketaev>

¹⁴ УПК ФРГ. П79 «Присяга эксперта».

Верно отмечено Алдабергеновым А.Т.¹⁵ о том, что «полицейское образование в последние годы переживает глубочайший кризис», а в качестве решения предлагается «в целях модернизации, совершенствования учебно-воспитательной, методической работы в отечественном, ведомственном образовании необходимо провести тщательный анализ прошлого, сделать необходимые выводы, отсеять все ненужное и бесполезное, оставить самое ценное из многолетнего опыта, в том числе школ милиции советского периода, изучить и внедрить лучшие образцы работы полицейских академий за рубежом».

Полагаем необходимым проведение регулярных международных тематических научно-практических конференций по расследованию уголовных дел о профессиональных преступлениях, совершенных медицинскими работниками с участием казахстанских и зарубежных ученых, сотрудников прокуратуры, экспертов, следователей, преподавателей вузов, медицинских работников и других заинтересованных лиц.

Данные меры позволят обменяться научными подходами, повысить качество расследования дел и организации, производства судебных экспертиз по делам о врачебных ошибках.

Отдельные нормы нормативных актов требуют доработки.

Так, в соответствии с пунктом 392 Правил предусмотрено, что *при квалификации вреда здоровью в связи с дефектами оказания медицинской помощи необходимо устанавливать причинно-следственную связь между допущенными дефектами и неблагоприятным исходом. Оценку вреда здоровью вследствие ненадлежащего оказания медицинской помощи необходимо проводить только при наличии прямой причинной связи между неблагоприятным исходом и дефектом оказания медицинской помощи.*

Из изложенного следует, что эксперт с одной стороны **обязан** устанавливать **причинно-следственную связь** между допущенными дефектами и неблагоприятным исходом, а с другой **-не обязаноценивать** вред здоровью при **отсутствии** прямой **причинной связи** между неблагоприятным исходом и дефектом оказания медицинской помощи.

По нашему мнению, на эксперта необходимо возложить без альтернативы обязанность по установлению «причинной связи» и проведению оценки тяжести вреда здоровью независимо от наличия либо отсутствия «причинной связи» между неблагоприятным исходом и дефектом оказания медицинской помощи.

Заключение комиссионной судебно-медицинской экспертизы является ключевым доказательством виновности (невиновности) медицинского работника в совершении ятрогенного преступления, поэтому наличие в пункте 392 Правил двойного понятия нормы является недопустимым.

Отдельного внимания заслуживает организация деятельности патологоанатомических отделений по рассмотрению летальных исходов и мониторингу качества диагностической и лечебной работы.

Так, заведующий патологоанатомического отделения назначается и освобождается от должности руководителем организации здравоохранения, тем самым подконтролен ему¹⁶.

Полагаем, что это не допустимо.

В этой связи, считаем целесообразным в каждой области, городах Нур-Султан и Алматы патологоанатомические отделения переподчинить к государственным учреждениям «Управления общественного здравоохранения», с целью исключения зависимости заведующего патологоанатомического отделения от руководителя больницы и т.д.

Таким образом, по мнению авторов, для обеспечения качественного сбора доказательств по делам данной категории требуется:

¹⁵ Алдабергенов А.Т. Этико-правовая ответственность педагогов организаций образования МВД Республики Казахстан за подготовку, повышение квалификации и переподготовку кадров для всех категорий должностей службы в органах внутренних дел. – Алматы, 2019. – С 72.

¹⁶ «Стандарта организации оказания патологоанатомической диагностики в Республике Казахстан», утвержденный приказом МЗ РК от 14.12.2020 г. № КР ДСМ-259/2020. П.16.

- проведения заинтересованными государственными и правоохранительными органами научно-практических конференций, в том числе международных, направленных на обмен научными подходами;

- введение в ДВД областей, городов Нур-Султан и Алматы внутренней специализации следователей по расследованию ятрогенных преступлений, с организацией системного обучения по повышению квалификации;

- разработка (с учетом требований Казахстанского законодательства) методических рекомендаций по расследованию уголовных дел, связанных с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником;

- внесения изменений и дополнений в «Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы», утвержденной приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года №484 и «Стандарт организации оказания патологоанатомической диагностики в Республике Казахстан, утвержденной Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 14 декабря 2020 года №ҚР ДСМ-259/2020 в части закрепления обязанностей по проведению оценки тяжести вреда здоровью независимо от наличия либо отсутствия «причинной связи» между неблагоприятным исходом и дефектом оказания медицинской помощи и исключения прямой зависимости заведующего патологоанатомического отделения от руководителя организации здравоохранения.

Список использованных источников:

1. Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

2. Коммерсантъ. Врачебные ошибки перейдут под юрисдикцию Следственного комитета. <https://www.kommersant.ru/doc/> дата обращения: 12.12.2021.

3. Материалы Международной научно-практической конференции на тему «Досудебное производство по уголовным делам о профессиональных преступлениях, совершенных медицинскими работниками». – М., 15 февраля 2018 года.

4. Журнал «Главный врач». Опыт США по правовому регулированию ответственности врача за нанесение вреда здоровью пациента вследствие халатности. 08/2013. <https://xn> (дата обращения: 14.12.2021).

5. Выступление Главы государства К.Токаева на третьем заседании Национального совета общественного доверия, 27 мая 2020 года. <https://www.akorda.kz/ru/>(дата обращения: 09.12.2021).

6. Круглый стол на тему «Совершенствование законодательства в сфере судебно-экспертной деятельности». Нур-Султан, 28 мая 2021 года. <https://www.parlam.kz/ru/> (дата обращения: 14.12.2021).

7. «О поэтапном переходе отдельных видов судебных экспертиз в конкурентную среду путем аутсорсинга», утвержденный совместным приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 24 апреля 2020 года №57, Министра внутренних дел Республики Казахстан от 14 апреля 2020 года №319, Министра юстиции Республики Казахстан от 9 апреля 2020 года №3.

8. Сейтенов К.К. Правовые, организационные и научно-методические основы судебной экспертизы. Учебник. – Нур-Султан, 2020.– С 40.

9. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года.

10. Информационный бюллетень Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. – Нур-Султан. 2020 год. – С.134.

11. Пристанский В.Д. Особенности расследования ятрогенных преступлений, совершаемых при оказании медицинской помощи: Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 2007. – С.49-54.

12. «Правила организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы», утвержденный приказом МЮ РК от 27.04.2017 г. №484. <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 15.12.2021)

13. Казахстанская правда. Коррупция в экспертной деятельности усложняет ситуацию с системой судебной экспертизы в РК – Бекетаев. Нур-Султан, 15.01.2018. <https://www.kazpravda.kz/>(дата обращения: 12.12.2021).

14. Уголовно-процессуальный Кодекс Федеративной Республики Германия. Параграф 79 «Присяга эксперта». <https://publishup>.(дата обращения: 08.12.2021).

15. Алдабергенов А.Т. Этико-правовая ответственность педагогов организаций образования МВД Республики Казахстан за подготовку, повышение квалификации и переподготовку кадров для всех категорий должностей службы в органах внутренних дел. Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы. 2019. –С. 72.

16. «Стандарта организации оказания патологоанатомической диагностики в Республике Казахстан», утвержденный приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 14 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-259/2020. <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 17.12.2021).

Сведения об авторе

Албытов Аскар Жейенаевич – магистрант научно-педагогического направления подготовки 7М04203 «Юриспруденция» Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Албытов Асқар Жейенаевич – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының 7М04203 «Құқықтану» дайындығы ғылыми-педагогикалық бағытының магистранты.

Albytov Askar Zheyenaevich – is a master's student of the scientific and pedagogical direction of the training 7M04203 "Jurisprudence" of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.Ж. Нурутдинова¹

¹Казахско-Русский международный университет, Актобе, Казахстан

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ЭКОЛОГИЧЕСКИ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Целью представленной работы является анализ законодательства, регулирующего правовой режим экологически неблагополучных территории в Республике Казахстан и выявление проблемных вопросов их правового регулирования. В статье рассматриваются проблемы обеспечения правового режима экологически неблагополучных территории, необходимости придания статуса зоны чрезвычайной экологической ситуации и экологического бедствия, проведения восстановительных мероприятий благоприятного состояния окружающей среды. Для этих территории установлен особый режим использования и охраны – они в меньшей степени используются в хозяйственных целях либо на отдельных из них установлен полный запрет на использование. Такие участки территории нуждаются в восстановлении, проведении природоохранных мероприятий, требуют бюджетного финансирования. В результате проведенного исследования автор приходит к выводам о необходимости внесения изменений и дополнений в законодательство Республики Казахстан в части правового регулирования зоны чрезвычайной экологической ситуации и экологического бедствия. Также предлагается использование международного опыта по оздоровлению экологически неблагополучных территории. С увеличением экологически неблагополучных территории разработки организационно-правовых мер, позволяющих решить большинство вопросов обеспечения восстановления окружающей среды подобных зон, возмещения ущерба государству и компенсации вреда, причиненного населению, проживающему вблизи. Автором проанализированы факторы экологического риска антропогенной деятельности, имеющий глобальный характер.

Ключевые слова: экологически неблагоприятные территории, зона экологического риска, чрезвычайная экологическая ситуация и экологическое бедствие, правовой режим зоны чрезвычайной экологической ситуации, зоны экологического бедствия, экологическая обстановка, антропогенная деятельность.

Қазақстан Республикасындағы экологиялық қолайсыз аумақтардың құқықтық режимі

Ұсынылған жұмыстың мақсаты Қазақстан Республикасындағы экологиялық қолайсыз аумақтардың құқықтық режимін реттейтін заңнаманы талдау және оларды құқықтық реттеудің проблемалық мәселелерін анықтау болып табылады. Мақалада экологиялық қолайсыз аумақтардың құқықтық режимінің қамтамасыз ету, төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймағы мәртебесін беру қажеттілігі және қоршаған ортаның қолайлы жағдайын қалпына келтіру шараларын жүргізу мәселелері қарастырылған. Бұл аумақтар үшін пайдаланудың және қорғаудың ерекше режимі белгіленді, бірақ олар шаруашылық мақсатта аз пайдаланылады немесе олардың кейбіреулерінде пайдалануға толық тыйым салынған. Аумақтың мұндай учаскелері қалпына келтіруді, қоршаған ортаны қорғау шараларын және бюджеттік қаржыландыруды қажет етеді. Зерттеу нәтижесінде автор төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймағын құқықтық реттеу бөлігінде Қазақстан Республикасының заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет деген қорытындыға келеді. Сондай-ақ экологиялық қолайсыз аумақтарды халықаралық тәжірибе бойынша абаттандыру ұсынылады. Экологиялық қолайсыз аумақтардың ұлғаюымен мұндай аймақтарда қоршаған ортаны қалпына келтіруді қамтамасыз ету, мемлекетке келтірілген зиянды өтеу және жақын жерде тұратын халыққа келтірілген зиянды өтеу мәселелерінің көпшілігін шешуге мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық-құқықтық шараларды әзірлеу. Автор ғаламдық сипатқа ие антропогендік әрекеттің экологиялық қауіп факторларын талдаған.

Түйінді сөздер: экологиялық қолайсыз аймақтар, экологиялық қауіпті аймақ, төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала, төтенше экологиялық жағдай аймағының құқықтық режимі, экологиялық зілзала аймақтар, экологиялық жағдай, антропогендік әрекет.

Legal regime of ecologically unfavorable territories in the Republic of Kazakhstan

The aim of the presented work is to analyze the legislation governing the legal regime of ecologically unfavorable territories in the Republic of Kazakhstan and to identify problematic issues of their legal regulation. The article deals with the problems of ensuring the legal regime of ecologically unfavorable territories, the need to give the status of a zone of an ecological emergency situation and ecological disaster, and carrying out restoration measures for a favorable state of the environment. A special regime of use and protection has been established for these territories - they are used to a lesser extent for economic purposes, or in some of them a complete ban on use has been established. Such areas of the territory are in need of restoration, environmental protection measures, and require budgetary funding. As a result of the study, the author comes to the conclusion that it is necessary to make changes and additions to the legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of legal regulation of the zone of environmental emergency and environmental disaster. It is also proposed to use international experience in the improvement of ecologically unfavorable territories. With the increase in ecologically unfavorable territories, the development of organizational and legal measures that allow solving most of the issues of ensuring the restoration of the environment in such zones, compensation for damage to the state and compensation for harm caused to the population living nearby. The author analyzed the factors of ecological risk of anthropogenic activity, which has a global character.

Key words: ecologically unfavorable territories, ecological risk zone, ecological emergency situation and ecological disaster, legal regime of ecological emergency zone, ecological disaster zones, ecological situation, anthropogenic activity.

Ситуация экологического кризиса сегодня в Казахстане и во всем мире вызывают большие опасения. Территории с зонами экологического риска появляются все больше, где состояние окружающей среды являются неудовлетворительными и становятся опасными для здоровья населения. С нарастанием экологического кризиса увеличивается число заболеваний, повышающих смертность населения.

Несмотря на наличие таких экологически опасных зон, официально в Казахстане признаны всего две зоны экологического действия – территория Семипалатинского испытательного ядерного полигона и Приаралье, где для них предусмотрен особый режим использования и охраны, закрепленный в специальных законах.

Нарастающую экологическую угрозу могут представлять деятельность биологического полигона на острове Возрождения в Аральском море. Биологическое заражение могут распространиться не только на исторических территориях, но и других сопредельных государствах, учитывая, что некоторые биологические агенты сохраняются длительное время в объектах окружающей среды и организме животных. На острове Возрождения могут существовать природно-очаговые зоны некоторых особо опасных инфекций, таких, как чума, сибирская язва и туляремия» [1].

Реальную угрозу представляют исторические загрязнения со стороны промышленной, военной и оборонной деятельности, космической деятельности космодрома «Байконур», разливы высокотоксичного топлива, падающие на землю фрагменты ракет и другие факторы, оказывающие негативное воздействие на окружающую среду и проживающее в непосредственной близости население.

Анализ экологической обстановки показывает мрачную картину в стране, сегодня зонами экологического бедствия являются: Семипалатинский ядерный полигон, Аральский бассейн; территории с повышенным радиоактивным загрязнением, территории с низким качеством поверхностных подземных вод: воды рек Урал, Иртыш, Сырдарья, Сарысу.

Многогранность проблем, возникающих в процессе антропогенной деятельности обуславливают разные территориальные масштабы с зонами экологических проблем, которые

подразделяют на глобальный, региональный, локальный (местные). Практически все экологические проблемы тесно связаны с проблемами политического, экономического, социального характера и зачастую экологические локальные проблемы в комплексе формируют проблемы региональные, региональные способны перерасти в глобальные.

Экологически неблагополучными территориями названы города Туркестана и сельских округов Шага, Жана-Икан, ЕскиИкан, Ушкайык, Иассы, Орангай, Карашык, Жуйнек, Бабайкорган, Шорнак, Жибекжолы, Майдантал города Кентау Туркестанской области, а также Улытауского района (в пределах границ населенных пунктов бывшего Жездинского района Жезказганской области) Карагандинской области, Байганинского, Иргизского, Мугалжарского (в пределах границ населенных пунктов бывшего Мугоджарского района), Темирского районов Актюбинской области; Арысского (в том числе город Арысь), Отрарского, Сузакского, Чардаринского районов, (ст. 5 Закона) [2].

Указанные факты приводят к выводу, что в Казахстане экологически неблагоприятные территории подлежат срочной реабилитации, требующих мер по восстановлению и сохранению благоприятного состояния окружающей среды.

Безусловно, что на этих специальных зонах должен применяться особый правовой режим после экологической оценки территории уполномоченными органами в области охраны окружающей среды.

К примеру, в США существует Закон о Национальной политике в области охраны окружающей среды, который предусматривает экологическую оценку или представление заявления о воздействии на окружающую среду на федеральном уровне. При выявлении возможных значимых последствий федеральные ведомства обязаны провести полномасштабную оценку воздействия на окружающую среду [3].

По нашему мнению, принятие закона и подобная практика для Казахстана было бы конструктивным решением определения экологического состояния неблагополучных территории и применения оперативных мер по восстановлению компонентов природной среды, улучшения качества окружающей среды.

Под правовым режимом экологически неблагополучной территории понимается совокупность правил об установлении, обеспечении функционирования зоны чрезвычайной экологической ситуации или зоны экологического бедствия.

В правоприменительной практике отсутствует четкий правовой механизм экологически неблагоприятных территорий, так как очень трудно определить характер необратимых изменений окружающей среды либо уполномоченные органы несвоевременно проводят экологическую оценку и обеспечивают правовой режим в эти зонах. В связи с этим, учитывая экологическую ситуацию во многих регионах республики возникает необходимость формирования и развития института экологически неблагополучных территорий.

Учитывая социальную, общественную важность восстановления благоприятной среды, развития правового регулирования охраны окружающей среды в зонах чрезвычайной экологической ситуации или зоны экологического бедствия, необходимо принятие восстановительных мер по улучшению качества окружающей среды.

Понятия экологического бедствия и чрезвычайной экологической ситуации были закреплены в Законе РК «Об охране окружающей среды» от 15 июля 1997 года, ЭК РК от 9 января 2007 года и новом ЭК РК 2021 года. При этом отсутствует четкое определение зон экологического бедствия и чрезвычайной экологической ситуации, только указано, что территории, где имеются признаки экологического бедствия и чрезвычайной экологической ситуации, объявляются такими зонами.

Определение зоны экологического бедствия прописано в Модельном законе о зонах экологического бедствия (о статусе зон экологического бедствия и регулировании хозяйственной и иной деятельности на их территории) от 3 декабря 2009 года: это «участок территории, где в результате хозяйственной либо иной деятельности произошли глубокие необратимые изменения окружающей среды, повлекшие за собой существенное ухудшение здоровья

населения, нарушение природного равновесия, разрушение естественных экологических систем, деградацию флоры и фауны» [4].

Данное определение можно было бы взять за основу, но, по нашему мнению, в данном определении следовало бы вместо естественнонаучных категорий «флора» и «фауна» использовать юридические – «растительный мир» и «животный мир». Также вызывает сомнения использование понятия «нарушение природного равновесия».

Также за основу следует взять и закрепленные в законодательстве Казахстана понятия «экологическое бедствие» и «чрезвычайная экологическая ситуация».

Под чрезвычайной экологической ситуацией понимается экологическая обстановка, возникающая на участке территории или акватории, где в результате антропогенной деятельности или естественных природных процессов происходят устойчивые негативные изменения окружающей среды, угрожающие жизни и (или) здоровью людей, состоянию естественных экологических систем, генетических фондов растений и животных (ч.1 ст. 404 ЭК РК 2021 года) [5].

Территорию, на которой создалась такая обстановка условно можно назвать зоной чрезвычайной экологической ситуации.

Таким образом, с правовой точки зрения под экологически неблагополучной территорией понимается участок территории, состояние окружающей среды которого соответствует установленным в законодательстве критериям, необходимым для выделения специальных зон с целью восстановления благоприятного состояния окружающей среды.

Согласно ст. 407 Экологического кодекса Республики Казахстан в случае установления на определенной территории правового режима зоны чрезвычайной экологической ситуации или зоны экологического бедствия могут вводиться следующие меры:

1. прекращение либо ограничение деятельности объектов, послужившей причиной возникновения неблагополучной экологической обстановки;
2. принятие оперативных мер по восстановлению (воспроизводству) компонентов природной среды, улучшению качества окружающей среды;
3. отселение населения из мест, опасных для проживания людей, с обязательным предоставлением им помещений для постоянного или временного проживания;
4. установление карантина и осуществление других обязательных санитарно-противоэпидемических мероприятий;
5. совершение необходимых действий по оказанию помощи животным в случае их заболевания, угрозы их гибели;
6. установление особого режима въезда и выезда, ограничение движения транспортных средств;
7. установление временного запрета строительства новых и расширения действующих предприятий и других объектов, деятельность которых не связана с ликвидацией чрезвычайной экологической ситуации или обеспечением жизнедеятельности населения;
8. ввод особого порядка распределения продуктов питания для пострадавших лиц вследствие неблагоприятной экологической обстановки;
9. запрет строительства и функционирования объектов, которые признаны представляющими повышенную экологическую опасность;
10. установление временного запрета на применение в деятельности особо опасных веществ (химических, радиоактивных, токсичных, взрывоопасных, горючих, биологических), средств защиты растений, совокупность свойств и (или) особенности состояния которых могут ухудшить экологическую ситуацию в такой зоне;
11. запрет на функционирование объектов оздоровительного, курортного назначения;
12. запрет или ограничение осуществления любой другой деятельности, которая представляет повышенную экологическую опасность для людей, растительного, животного мира и других природных объектов [6].

Как мы видим, относительно правового режима экологически неблагополучных территорий для каждой зоны должны применяться меры реабилитационного характера для созда-

ния благоприятных условия окружающей среды либо необходимо ввести запрет (либо временное ограничение) на антропогенную деятельность.

В настоящее время каждым годом наблюдается картина роста неблагоприятных экологических зон, поэтому данную проблему надо решать на правительственном уровне, необходимо выработать долгосрочной программы вывода территорий из экологического кризиса, решать на уровне государственных программ как противодействие коррупции, языковой политики, цифровизации, здравоохранения, науки и образования, инновационного развития.

Компетентные органы охраны окружающей среды обязаны обеспечить правовой режим в экологически неблагоприятных территориях, выполнить мероприятия по восстановлению нарушенных экосистем. Но на данный момент это невозможно ввиду отсутствия официального документа по установлению такого режима, должного правового регулирования проблемных экологических зон.

Мы поддерживаем позицию Ж.А. Исаевой, предложенные пути решения экологических проблем, где уполномоченные органы и местные исполнительные органы в пределах своей компетенции обеспечивают правовой режим в зоне чрезвычайной экологической ситуации или зоне экологического бедствия, требующих выполнения мероприятий по улучшению и сохранению состояния окружающей среды, создание условий для хозяйствования в целях организации экологически устойчивого развития территории, санитарно-эпидемиологической обстановки и здоровья населения [7].

Перечень восстановительных мер закреплять в государственных программах, разработанных для каждой экологически неблагоприятной зоны, уменьшить антропогенную деятельность промышленных предприятий, обеспечить социальную защиту лицам, возместить причиненный им вред согласно законодательству Республики Казахстан, пострадавшим вследствие чрезвычайной экологической ситуации или экологического бедствия.

Ввиду вышеизложенного, несомненным является применение на практике правового режима экологически неблагоприятных территории, а также принятие государственных программ с планированием определенного бюджета для восстановительных мероприятий на пострадавших территориях.

Также для решения экологических проблем Казахстану необходимо активно использовать опыт зарубежных стран. Например, в зарубежном законодательстве и экологической доктрине большое значение придается правовому регулированию охране экологии территорий. По мнению Дэвида Хольцмана, высказанному им в работе «Преимущества природы: реальная стоимость услуг экосистемы. Перспективы охраны здоровья и окружающей среды», «...природоохранное законодательство в развитых странах в XXI веке направлено на снижение загрязнения воздуха, борьбу с бактериями и пестицидами» [8, с. 152-157]. Большинство работ зарубежных ученых в данной сфере посвящены исследованию прогнозирования экологических рисков и оценкой экологического ущерба при чрезвычайных ситуациях.

Без экологической доктриной невозможно определить стратегическую цель политики государства для поддержания их целостности и жизнеобеспечивающих функций для устойчивого развития общества, повышения качества жизни, улучшения здоровья населения и демографической ситуации, обеспечения экологической безопасности страны.

Для успешной реализации экологической политики необходимо соблюдение правопорядка, а точнее экологического правопорядка, где гарантом стабильности выступает государство во взаимодействии с институтами гражданского общества.

Термин «экологический правопорядок» нечасто встречается в законодательстве, впервые он был употреблен в Законе РСФСР от 19.12.1991 № 2060-1 «Об охране окружающей природной среды» [9]. О.Л. Дубовик определила экологический правопорядок как вид правового порядка, определившегося в гражданском обществе как результат и состояние существующей совокупности правоотношений, сложившихся по поводу охраны среды обитания человека и бережного, рационального использования природных ресурсов, объектов и комплексов, главным назначением которого является обеспечение экологической безопасности населения и территорий России [10, с. 160]. По сути, экологический правопорядок, бази-

рующий на правовых нормах и общественных экологических отношений, государственно-правовых предписаний обеспечивает экологическую безопасность населения.

По мнению В.В. Попова, «...правопорядок в реальности имеет доминирующую зависимость именно от правового менталитета. Одной из фундаментальных основ этого менталитета является правовая идеология, концептуальной основой которой и является правовая доктрина. В данной связи думается, что правовая доктрина и является фундаментальной основой правопорядка. Кроме того, доктрина лежит в основе правовой идеологии, определяющей основные направления внутренней и внешней политики, в том числе правовой политики и позволяющей достичь состояния упорядоченности общественных отношений нормами права» [11, с. 27].

Очевидным является, что государственное содействие экологизации гражданского общества возможно путем активного участия в принятии и реализации экологических решений, участие населения в экологической экспертизе, создание экологических движений (благотворительных фондов, общественных организации), проведение информационно-разъяснительных работ для формирования экологического сознания и культуры населения.

Список использованных источников:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс состоявшегося государства»/<https://adilet.zan.kz/rus> (дата обращения 12.12.2021.).
2. Закон РК «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье» от 30 июля 1992 г. /<https://adilet.zan.kz/> (дата обращения 12.12.2021.).
3. Weinfeld, D. Overview of the US System for Environmental Assessment, Environmental Impact Statements, and Environmental Permitting. Informal Background Paper for a World Bank Study. 2002.
4. Модельный закон о зонах экологического бедствия (о статусе зон экологического бедствия и регулировании хозяйственной и иной деятельности на их территории): принят в г. Санкт-Петербурге 03.12.2009 г. постановлением 33-9 на 33-ем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ/http://www.conventions.ru/view_base.php?id=1346
5. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> дата обращения 06.12.2021.
6. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года // <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения: 06.12.2021).
7. Исаева Ж.А. Особенности правового режима отдельных видов экологически неблагоприятных территорий в Республике. Вестник КазНУ. – 2009. – С.195.
8. Holzman D. Accounting for nature's benefits: the dollar value of ecosystem services // Environmental Health Perspectives. - 2012. - Vol.120 (4). - Pp. 152-157.
9. Закон РСФСР от 19.12.1991 № 2060-1 «Об охране окружающей природной среды» // ВСНД и ВС РСФСР. 1992. № 10. Ст. 457. (В редакциях: Закон Российской Федерации № 2397-1 от 21.02.1992, № 5076-1 от 02.06.1993; Федеральных законов № 93-ФЗ от 10.07.2001, № 7-ФЗ от 10.01.2002 // СПС «Гарант»).
10. Дубовик О.Л. Экологическое право: учеб. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. - 720 с.
11. Попов В.В., Мингес И.А. Правовая доктрина как основа правопорядка // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2017. – №1(50). – С. 22-29.

Сведения об авторе

Нурутдинова А.Ж. – докторант Казахско-Русского Международного университета.

Нурутдинова А.Ж. – Қазақ-Орыс халықаралық университетінің докторанты.

Nurutdinova A.Zh. – Doctoral student of the Kazakh-Russian International University.

О.С. Аралбаев¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОСМОТРА ПО ДЕЛАМ О НЕЗАКОННОЙ ОХОТЕ

В статье рассматриваются тактико-криминалистические особенности проведения осмотра по делам о незаконной охоте, которые позволяют целенаправленно выявлять необходимую для расследования информацию по каждому конкретному правонарушению, так как они имеют сходство обстановки и механизма совершения и сокрытия противоправных действий.

Ключевые слова: браконьерство, незаконная охота, оружие, расследование, следы, осмотр, задержание, экспертиза.

Заңсыз аңшылық істер бойынша қарап тексеру жүргізудің тактикалық-криминалистикалық ерекшеліктері

Мақалада заңсыз аң аулау туралы істерді қараудың тактикалық және криминалистік ерекшеліктері қарастырылады, бұл әр нақты құқық бұзушылық туралы тергеу үшін қажетті ақпаратты мақсатты түрде анықтауға мүмкіндік береді. Өйткені олар заңсыз әрекеттерді жасау және жасыру үшін жағдай мен механизмнің ұқсастығына ие.

Түйінді сөздер: браконьерлік, заңсыз аң аулау, қару-жарақ, тергеу, іздер, тексеру, ұстау, сараптама.

Tactical and forensic features of the inspection in cases of illegal hunting

The article discusses the tactical and forensic features of conducting an inspection in cases of illegal hunting, which allow purposefully identifying the information necessary for investigation on each specific offense, since they have similarities in the situation and the mechanism of committing and concealing illegal actions.

Keywords: poaching, illegal hunting, weapons, investigation, traces, inspection, detention, examination.

Осмотр по делам о незаконной охоте, практически всегда является неотложным следственным действием и должен проводиться во всех случаях, когда необходимо немедленно принять меры к обнаружению, изучению и сохранению следов и иных последствий события, содержащего признаки незаконного промысла. По делам о незаконной охоте предполагается проведение следующих видов следственного осмотра:

- осмотр места происшествия (участок местности где производилась незаконная охота, места разделки добычи, места стоянок и т.п.);
- осмотр транспортных средств;
- осмотр предметов и документов (оружие, средства незаконной охоты, капканы и т.п., документы на право ношения оружия, лицензии на отстрел определенного вида дичи, охотничьи билеты);
- осмотр животных (птиц, зверя иной дичи) и их трупов;

- осмотр участков местности и помещений, не являющихся местом происшествия.

Среди вышеперечисленных видов осмотра наиболее тщательному анализу среди ученых и практических работников, подвергается осмотр места происшествия. В криминалистике принято считать что, местом происшествия понимается пространство, в пределах которого обнаружены следы совершенного правонарушения.

Важность вовремя проведенного осмотра определяется тем что, результаты дают возможность не только дать предварительную квалификацию, но и влияет на успешное расследование уголовного дела в целом. Даже ускоренное прибытие органа уголовного преследования не всегда дает возможность застать правонарушителей в момент совершения противоправных действий, в следствии чего лицу, осуществляющему расследование приходится по крупицам восстанавливать события произошедшего, и одним из способов которого является качественно проведенный осмотр места происшествия, и наоборот, ошибки допущенные в ходе производства данного следственного действия негативно влияют на ход расследования. К сожалению, по о делам о браконьерстве обычно не бывает свидетелей-очевидцев, поэтому материальные следы, обнаруженные на месте происшествия, позволяют получить важную информацию о характере и обстоятельствах совершенного правонарушения, а также о личности правонарушителя.

Кроме того, опираясь на данное следственное действие, так как оно практически всегда является первоначальным, за исключением дополнительного либо повторного, проводятся другие действия направленные на сбор и фиксацию доказательств по уголовному делу, и правильно проведенный осмотр места происшествия предрешают их успешное проведение.

Р.К.Туманшиев, ссылаясь на О.Я. Баева и К.М. Бишманова, к обстоятельствам, имеющим значение для дела и составляющим локальные цели следственного осмотра относит:

1 непосредственное изучение следователем отдельного объекта (например, документа), совокупности или комплекса объектов;

2 получение исходной информации для выдвижения типичных, общих и частных версий о событии, его механизме, личности преступника и других обстоятельствах;

3 установление обстоятельств, способствовавших совершению расследуемого преступления;

4 получение следователем криминалистической информации в ходе проведения специалистом исследования, материалов дел [1, с. 23].

Основными задачами осмотра по делам о незаконной охоте является:

– исследование и изучение обстановки места совершения противоправного промысла, для выяснения сущности и обстоятельств, при которых производилась незаконная охота;

– сбор первоначальной информации для выдвижения версий о механизме незаконного промысла, субъектах участвовавших в охоте и действия каждого из них, времени и способе совершения правонарушения и иных обстоятельств имеющих значение для уголовного дела;

– выявление и сбор первоначальной информации направленной на организацию поиска лиц осуществлявших незаконную охоту, по «горячим следам»;

– действия, направленные на поиск и выявление следов уголовного правонарушения (предметы и вещи принадлежащих нарушителям, иные объекты, имеющих значение на первоначальном этапе расследования);

– сбор и фиксация обнаруженных при осмотре места незаконной охоты следов имеющих значение для организации расследования уголовного дела;

– установление причин и условий, способствующих совершению незаконного промысла.

Как указывал М.П. Филипов, эффективность осмотра во многом зависит от применения тактических приемов: подразделения осмотра на этапы, способов исследования обстановки, способов пространственного охвата, выбора направления движения, определения точки начала осмотра [2, с.7].

В практической деятельности осмотр по делам о незаконной охоте проводится в случаях:

- если лицо задержано на месте незаконной охоты;
- если лицо задержано в момент укрытия орудий и предметов правонарушения (световые приборы, снасти, капканы, ловушки, электроприборы и т.д.);
- если установлено место сокрытия незаконной добычи (схрон, тайники);
- если лицо было задержано при перевозке незаконно добытой дичи, то возможно произвести осмотр автотранспортного средства или помещения.

В теории криминалистики принято делить осмотр на подготовительный, рабочий и заключительные этапы. Так, подготовительный этап состоит из двух стадий: а) действия связанные до выезда к месту происшествия; б) подготовительные действия непосредственно на месте происшествия.

Подготовка к осмотру места происшествия начинается сразу после получения информации о факте незаконной охоты. Подготовительный этап первой стадии включает в себя следующее:

- 1) подготовить состав выездной группы (обычно на места происшествия выезжает следственно-оперативная группа «СОГ», но учитывая специфику правонарушения необходимо в состав группы включить специалистов хорошо ориентирующихся в определенной местности. Проверить их готовность выехать к месту происшествия;
- 2) проверить комплект и рабочее состояние технико-криминалистических средств;
- 3) подготовить специальную защитную одежду, приспособленную для осмотра в загрязненных условиях (спец-одежда, комфляж, обувь предназначенная определенной местности и условий погоды, перчатки и т.д.).
- 4) выяснить точное месторасположение проводимого осмотра, составить маршрут следования, обеспечить участие проводника к месту происшествия;
- 5) выяснить, и обеспечить охрану места происшествия с целью сохранения следов, то есть провести инструктаж лицу, сообщившему о правонарушении необходимости сохранности следов на месте происшествия;

После прибытия на место, лицу следует провести следующие подготовительные мероприятия:

- 1) зафиксировать точное время своего прибытия на место происшествия;
- 2) организовать оказание медицинской помощи пострадавшему (получение каких либо травм при производстве охоты), предварительно зафиксировать его нахождение на данном месте посредством фото или видео фиксации, принять меры по ликвидации последствий происшествия (потушить огонь кострища, организовать эвакуацию людей и имущества);
- 3) обеспечить охрану следов от повреждения и уничтожения, принять меры к удалению посторонних лиц с места происшествия;
- 4) провести инструктаж сотрудникам следственной группы, разъяснить права и обязанности участникам осмотра;
- 5) в зависимости от возникшей следственной ситуации, произвести иные необходимые действия.

В криминалистике при проведении осмотра места происшествия используются два метода: субъективный и объективный. В случаях если лицо производящее осмотр места происшествия осматривает лишь те объекты, которые находится на предполагаемом пути следования правонарушителя и лишь те участки где вероятнее всего могут быть обнаружены следы, - этот метод будет являться субъективным. Данный метод в основном используется в зимнее время, когда оставленные следы ярко выражены, или когда ведется преследование правонарушителей. При использовании данного метода должны быть выделены и осмотрены следующие объекты: места стоянок транспортных средств и отдыха, пути выслеживания и преследования добычи, места охоты и разделки добытого животного и место непосредственного задержания правонарушителей.

В отличии от субъективного, - объективный метод предусматривает проведения осмотра места происшествия целиком по всей территории. При применении объективного метода, осмотр места происшествия может осуществляться концентрическим (от периферии к цен-

тру), эксцентрическим (от центра к периферии), фронтальным (от границы к границе, по полосам) способами [3, с. 200-201].

Выбор объективного метода осмотра определяется тем, что путь движения правонарушителей неочевиден, но можно определить приблизительные границы места происшествия, разделить весь участок на условные полосы и провести тщательный осмотр каждой полосы. Правда, фронтальный способ осмотра требует больших затрат времени, но обычно дает неплохие результаты, так как следователь четко представляет объем предстоящей перед ним работы, и практически исключается возможность неосторожного уничтожения следов, как это бывает при концентрическом и эксцентрическом способах.

Выбор метода и способа проведения осмотра места происшествия, влияет определенная следственная ситуация, а так же иные факторы (время, место рельеф местности, время года, места обнаружения следов и мн.др). По нашему мнению это выбор лица, который и будет проводить данное следственное действие.

К примеру, по мнению И.И. Пиндюра, который учитывал бескрайние просторы степей Казахстана, сплошное обследование всей местности нереально (большая трата сил и средств), - наиболее действенным будет эксцентрический способ, либо сочетание объективного и субъективного методов [4, с. 50].

Хотя есть ряд авторов указывающих на целесообразность эксцентрического способа осмотра, принимая за центр место добычи животного или его разделки [5, с. 34].

По окончании подготовительных действий необходимо приступить к рабочему этапу включающую в себя основную часть действий, связанных с проведением следственного действия, состоящего из общего и детального осмотров.

Определив границы площади подлежащего осмотру, а именно: место, где произошло правонарушение или обнаружены следы, предметы, указывающие на признаки имеющие отношение к незаконной охоте; помещение или участок местности, где правонарушитель находился непосредственно перед совершением преступления (например, места засидок, базы отдыха); пути следования либо преследования дичи; иные помещения и участки местности, на которых могут находиться следы и предметы, имеющие отношение к расследуемому правонарушению.

Так, в ходе общего осмотра необходимо выяснить, какие объекты могущие заинтересовать расследование находятся непосредственно на месте происшествия, их вид, состояние и расположение, обеспечивает сохранение, ориентируется на местности для производства ориентирующей и обзорной фотосъемки либо видеозаписи. Изучив внешний вид объектов обстановки, их взаимное расположение и состояние, необходимо максимально подробно зафиксировать все место происшествия, и продумать дальнейший план действий всей группы.

По окончании общего следует перейти к детальному осмотру, в процессе которого необходимо более тщательно изучать и осматривать объекты обстановки. Сами объекты в процессе детального осмотра могут передвигаться, переворачивать обрабатывать поверхности различными специальными составами и т.д.

В ходе детального осмотра используются все доступные следователю приемы, способы и средства обнаружения, выявления и фиксации на месте происшествия и объектах его обстановки следов совершенного преступления и преступника. При этом законом предусмотрено возможность изъятия объектов осмотра или их частей со следами, а при случае невозможности, сделать их копии, а также произвести узловую и детальную фото и видеосъемку. На этой стадии предпринимаются необходимые поисковые действия в целях обнаружения на месте происшествия и на отдельных объектах следов преступления [3, с. 201].

При исследовании некоторых объектов, которые могут представлять опасность, рекомендуется соблюдать необходимые меры предосторожности (взрывные устройства или взрывчатые вещества, оружие, ядовитые и другие сильнодействующие средства), а также соблюдать осторожность что бы не повредить или уничтожить сами объекты и следы имеющиеся на них (следы применения холодного оружия, емкости из запахо-сбивающих смесей и т.п.).

При осмотре продукции незаконной охоты отмечается количество по отдельным видам, пол и вес добытой дичи. Например, обнаружено дичи 3 шт. косули сайга, 2 половозрелые самки и 1 половозрелый самец. Общим весом 53 кг. 1 самка 17, 3 кг.; 2 самка 15.7 кг.; самец 20 кг. Обнаруженные части определяется по виду (туша сайгачатины, рога сайгака и.т.п.) и весу.

Для каждого вида дичи указывается наличие следов воздействия орудий охоты и переработки. Например, следы проникновения пули или дроби, наличие следов удара тупым предметом по голове животного; наличие и размещение колотых ран от добывания раненного животного (подранца); либо перерезано горло животного, пена у пасти или рта животного, свидетельствующие о загоне и т. д. В случае необходимости отбираются образцы добытого животного и направляются для производства исследования.

Тактические особенности осмотра огнестрельного оружия заключаются в первоочередности предупредительных мер исключающие случайный выстрел. С этой целью необходимо перед началом осмотра удалить из оружия магазин и патроны из патронника. При осмотре особое внимание необходимо уделить каналу ствола (копоть от выстрела или смазка) значение. Либо какие нибудь отметки на цевье либо прикладе (многие охотники подобным образом ведут счет добытых редких либо крупных животных. Нельзя производить детальную разборку орудия и чистить ствол. Орудия охоты изымаются, помечаются бирками и после проведения соответствующих криминалистических экспертиз передаются в камеру хранения вещественных доказательств, о чем должна быть расписка в материалах уголовного дела. Кроме огнестрельного оружия осмотру подлежит и холодное оружие, а также предметы, использовавшиеся для разделки дичи и т.д.

Кроме этого, в целях обнаружения следов биологического либо иного характера (крови, шерсти, осколков кости, определенного грунта, листьев и слюны животных, человека, горюче-смазочных материалов от транспортных средств и т.д.), осмотру подлежит и одежда лиц занимавшихся противоправным промыслом, и при необходимости одежда подлежит изъятию. При осмотре обнаруженных транспортных средств (автомашин, мотоциклов и т.п.) на месте происшествия также необходимо искать следы крови, слизи, частей туши животных. Следует искать также следы пальцев рук браконьеров, которые могут быть оставлены на орудии промысла, дверцах, стеклах, деталях транспортного средства и т.д.

При проведении осмотра документов (лицензий, охотничьих билетов, путевых листов, разрешений на право хранения и ношения оружия) выясняется следующее: тип и вид документа; кем и когда и с какой целью выдан; содержание; текст (машинописный либо рукописный), признаки внесенных дописок либо иных изменений. Как показывает практика, не только браконьер, но и практически каждый охотник, нарушая установленные правила охоты, вписывают в путевки количество добытой дичи только при возвращении, то есть по окончании охоты. Это дает возможность неконтролируемо регулировать количество добытой дичи сверх установленной нормы, либо имея разрешение на добычу определенного вида животного совершают незаконный промысел другой дичи.

В ходе проводимого исследования были изучены уголовные дела расследуемые по фактам незаконной охоты в результате чего было выявлено что при производстве осмотра по делам данной категории огнестрельное оружие вместе с боеприпасами изымалось в (73 % случаях); ножи (топоры), средства транспортировки, охотничье снаряжение, личные вещи преступников (10,9%); объекты незаконной охоты (72,8%); спички, окурки, шерсть животных (8,7%) и т. д.; следы жизнедеятельности человека (консервные банки, остатки пищи и пищевых отходов (3,4 %); следы пальцев рук (1,1%), обуви (3,3%), транспортных средств (10,9%); следы выстрела (в виде стрелянных гильз) - в 14,3% случаев, следы от воздействия колюще-режущих, рубящих орудий (на частях добытой дичи, иных преградах), а также следы крови (10,9%); изъятые лицензионные либо иные правоустанавливающие документы (24%); следы горюче-смазочных материалов (от транспортных средств) и т.д.

Заключительный этап предусматривает фиксацию хода и результатов следственного действия посредством составления протокола осмотра места происшествия, производство

фотосъемки, видеозаписи, составление планов, схем и чертежей. Протокол осмотра места происшествия должен соответствовать требованиям ст. 220, 221, 224 УПК РК. К нему предъявляются такие требования, как точность и последовательность, полнота и объективность описания. Кроме того, на данном этапе осмотра лицо, проводившее следственное действие упаковывает объекты, изъятые в ходе осмотра места происшествия; принимает меры к сохранению объектов, имеющих доказательственное значение, изъятие которых невозможно или нецелесообразно. При этом составляющему протокол желательно зачитывать вслух составленный процессуальный документ, при необходимости делая паузы. Все участники осмотра заслушивают протокол, сопоставляют его формулировки с обстановкой места происшествия, делают замечания, уточнения и дополнения подлежащие занесению в конце описательной части протокола и скрепляют своими подписями. При необходимости проводятся дополнительный и повторный осмотры места происшествия. В каждом случае полагается составлять схему места происшествия, прилагая ее к протоколу осмотра, поскольку непосредственное восприятие дознавателем обстановки места происшествия, отдельных объектов и следов, связанных с ним, позволяет получить важную информацию о факте браконьерства, повышает возможность установления истины по делу [6. с. 72].

Вывод. Таким образом считаем, что своевременно и грамотно проведенный осмотр, позволяет установить факт браконьерства, подозреваемого и степень его вины, характер и размер причиненного материального ущерба; причины и обстоятельства, способствовавшие данному уголовному правонарушению.

Список использованных источников:

1. Туманшиев Р.К. Особенности расследования незаконной добычи рыбы в стадии возбуждения уголовного дела (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты): дисс....канд.юрид.наук. Специальность: 12.00.09. – Алматы: 2010. – с. 23.
2. Методические основы осмотра места происшествия. Под ред. М.П. Филиппова: Учебно-методическое пособие. – Барнаул; 1999. – 242. – с.7.
3. Криминалистика/ Под ред. А.Г. Филиппова: Учебник. – М.: 2013. – С. 200-201.
4. Пиндюр И.И. Организация и методика расследования незаконной охоты: Учебное пособие. – Караганда, 1985. – С. 50.
5. Данилюк С. А., Суханов В. Н., Щерба С. П. Расследование дел о незаконной охоте: Учебное пособие. – М.: 2010. – С. 34.
6. Жумажанов Б.Ж Оперативно-розыскные и организационно-тактические аспекты раскрытия и расследования незаконной добычи рыбы и иных водных животных и растений: дисс....канд.юрид.наук. Специальность: 12.00.09. – Алматы: 2010. – 146 с., – с.72.

Сведения об авторе

Аралбаев О.С. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова майор полиции

Аралбаев О.С. – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты

Aralbayev O.S. – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov Police Major

Р.Н. Тусупов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Автор в своей статье уделяет внимание поиску оптимальной дефиниции понятия «общественная безопасность». Данный термин имеет особую важность в сфере правоохранительной деятельности. Для органов внутренних дел (полиции), в частности, обеспечение общественной безопасности и охрана общественного порядка является одной из основных функциональных задач.

Вместе с тем, в науке административного права категория «общественная безопасность» рассматривается в различных аспектах, соответственно, нет единства в подходах ученых к определению самого термина. Проведение глубокого и всестороннего теоретико-правовых подходов к изучению общественной безопасности как объекта исследования представляет большой интерес и практическую значимость, как для совершенствования законодательства, правоприменительной практики, так и для организации специализированных научных исследований по данной тематике.

Ключевые слова: общественная безопасность, общественный порядок, правоохранительная деятельность, полиция, органы внутренних дел.

Қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің теориялық-құқықтық аспектілері

Автор өз мақаласында «қоғамдық қауіпсіздік» мұғымының оңтайлы анықтамасын іздеуге тырысады. Бұл термин құқық қорғау қызметі саласында ерекше маңызға ие. Ішкі істер органдары (полиция) үшін, атап айтқанда, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қоғамдық тәртіпті қорғау негізгі функционалдық міндеттердің бірі болып табылады.

Сонымен бірге, әкімшілік құқық ғылымында «қоғамдық қауіпсіздік» категориясы әртүрлі аспектілерде қарастырылады, сәйкесінше терминнің өзін анықтау бойынша ғалымдардың көзқарастарында бірлік жоқ. Зерттеу объектісі ретінде қоғамдық қауіпсіздікке терең және жан-жақты теориялық-құқықтық талдау жүргізу заңнаманы, құқық қолдану практикасын жетілдіру үшін де, осы тақырып бойынша мамандандырылған ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру үшін де үлкен қызығушылық пен практикалық маңыздылықты білдіреді.

Түйінді сөздер: қоғамдық қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, құқық қорғау қызметі, полиция, ішкі істер органдары.

Theoretical and legal aspects of security public safety

The author in his article pays attention to the search for the optimal definition of the concept of «public safety». This term is of particular importance in the field of law enforcement. For the internal affairs bodies (police), in particular, ensuring public safety and protecting public order is one of the main functional tasks.

At the same time, in the science of administrative law, the category of «public safety» is considered in various aspects, respectively, there is no unity in the approaches of scientists to the definition of the term itself. Conducting in-depth and comprehensive theoretical and legal approaches to the study of public safety as an object of research is of great interest and practical importance, both for improving legislation, law enforcement practice, and for organizing specialized scientific research on this topic.

Key words: public safety, public order, law enforcement, police, internal affairs agencies.

Общественная безопасность – очень важная категория административного права, от точного понимания сущности которой зависит теория и практика государственного управления в целом.

Как отмечают не только отечественные, но и зарубежные исследователи, «проявление силы является основополагающим элементом современного государства. Нет ни одного конституционного государства, которое не обладало бы Конституцией, указывающей на то, что охрана общественного порядка имеет первостепенное значение для современного государства» [1].

Общественный порядок обычно понимается как «соблюдение законных интересов, свобод и прав людей, организаций, предприятий, учреждений», «совокупность общественных отношений, включающих реализацию норм морали, обычаев, традиций, ритуалов и норм права, которыми устанавливаются правила поведения, обязательные для всех членов общества, вводятся запреты на те или иные действия, устанавливается ответственность за правонарушения, определяются задачи, функции, полномочия органов, общественных объединений и должностных лиц по охране общественного порядка» [2, с. 51].

Зарубежными учеными «общественный порядок» определяется как «баланс или равновесие фундаментальных ценностей государства, который охватывает полный набор ценностей в данном государстве и упорядочивает с точки зрения их важности для этого государства». Общественный порядок также описывается ими как система правосудия, которая объединяет «политические и социальные институты государства в единую систему сотрудничества, опираясь при этом на принципы справедливости, которые все члены общества считают справедливыми и поэтому в целом соблюдают» [3, с. 2058].

В таком понимании общественная безопасность выступает конечной задачей деятельности по охране общественного порядка. Охрана общественного порядка потому и является приоритетной задачей органов внутренних дел, поскольку ее эффективное выполнение и позволяет обеспечить общественную безопасность путем предупреждения и пресечения правонарушений, устранения угроз для жизни и здоровья граждан, охраны прав и свобод физических и юридических лиц.

Как видим, правильное теоретическое понимание общественной безопасности имеет большое значение для полицейской деятельности.

А.Х. Миндагулов очень точно подметил, что «органы внутренних дел в широком общесоциальном плане представляют собой государственную службу профилактики правонарушений (преступлений). Представляется политически верным и социально оправданным такой подход, при котором работа служб и подразделений органов внутренних дел, всей системы правоохранительных органов оценивается через призму профилактической деятельности, эффективность и качество предупредительных мер» [4, с. 4].

Обратимся к толкованию термина «общественная безопасность» в отечественном законодательстве. Законодатели рассматривают общественную безопасность как один из видов, структурно входящих в более объемное понятие национальной безопасности. При этом общественная безопасность трактуется как «состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, духовно-нравственных ценностей казахстанского общества и системы социального обеспечения от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается целостность общества и его стабильность» [5].

В 1996 году распоряжением Президента Республики Казахстан была утверждена Концепция общественной безопасности, утратившая силу на сегодняшний день. В ней давалось более краткое, но не менее содержательное определение: «Общественная безопасность - это защищенность личности, общества и государства от возможных опасностей и угроз, способных нанести им существенный ущерб» [6].

В обоих нормативно закреплённых определениях общественная безопасность разъясняется как защищенность. Очевидно, что это состояние возможно только при наличии

государственных органов, чья служебная деятельность нацелена на защиту фундаментальных прав и интересов человека, общества, государства.

Таким органом, несомненно, выступает казахстанская полиция, являющаяся «правоохранительным органом, предназначенным для защиты жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности» [7].

Как видим, состояние «защищенности» полностью корреспондирует предназначению полиции «защищать» права и интересы граждан, общества, государства.

Такое понятие защищенности наиболее точно отражает как состояние социальной системы, застрахованной от разрушительных внешних и внутренних воздействий, так и характер деятельности субъекта обеспечения безопасности [8, с. 75].

Соответственно, деятельность органов внутренних дел по обеспечению общественной безопасности очень разнопланова. В нее входит, прежде всего, защита общества от противоправных деяний.

Любое правонарушение характеризуется общественной опасностью, поскольку нарушает установленный нормами права порядок в той или иной сфере отношений, реально или потенциально способно причинить конкретный вред охраняемым интересам (физический, материальный, моральный), попирает общепринятые нормы человеческой нравственности и т.д.

Об этом категорично высказался Первый Президент Казахстана – Лидер Нации Н. Назарбаев, по инициативе которого в деятельности казахстанской полиции уже около 10 лет действует принцип так называемой «нулевой терпимости к правонарушениям»: «Мы не должны мириться даже с самыми малыми правонарушениями, хулиганством, бескультурьем, поскольку это нарушает общественный покой, снижает качество жизни. Ощущение беспорядка и вседозволенности создает почву для более серьезных преступлений. Атмосфера нетерпимости к мелким правонарушениям – важный шаг в укреплении общественной безопасности» [9].

Впервые принцип «нулевой терпимости» был провозглашен комиссаром полиции г. Нью-Йорк (США) У. Браттоном, который, взяв на вооружение теорию «разбитых окон» Д. Уилсона и Д. Келлинга, существенно сократил уровень преступности в своем городе. Суть данной теории состоит в том, что такие, на первый взгляд, безобидные вещи, как разбитое окно, мелкий мусор, нецензурные граффити, создают предпосылки для совершения более серьезных антиобщественных деяний, в том числе и преступлений [10, с. 25].

Такая политика получила широкое распространение в зарубежной правоохранительной практике, что, наверное, можно объяснить ее общественной поддержкой. Эта практика изначально нацелена на предупреждение тех угроз общественной безопасности, с которыми постоянно сталкиваются граждане в повседневной жизни. Соответственно, они более всех заинтересованы в успешном реализации такой политики, чтобы обеспечить свою личную безопасность, безопасность своих детей. Именно на широком сотрудничестве с общественностью строятся все программы правоохранительных органов по кардинальному снижению правонарушаемости.

Нельзя не сказать о том, что теории обеспечения общественной безопасности, аналогичные «нулевой терпимости», вызвали оживленные споры по вопросу, что же более важно для общественной безопасности и общественного порядка – противодействие опасным преступлениям или непримиримая борьба с любыми, даже незначительными деликтами?

В сфере обеспечения общественной безопасности, как показывают результаты проведенных нами опросов, для граждан особенно важен их личный опыт. Лицо, непосредственно столкнувшееся с правонарушением, ставшее потерпевшим в том или ином преступлении, имеет свою позицию в вопросе о способах и методах обеспечения общественной безопасности.

Мы поддерживаем мнение казахстанских исследователей, что личности каждого потерпевшего от преступления в большей или в меньшей степени, но все же присущ общественный интерес. Активно защищаясь от преступного посягательства, предотвращая преступную деятельность, потерпевший защищает не только свои собственные, но также и общественные интересы [11, с. 254].

Без роста правосознания граждан, неприятия ими любых правонарушений и противодействия таким деликтам невозможно успешная реализация принципа «нулевой терпимости» в правоохранительной деятельности.

Мы считаем, что в вопросах противодействия правонарушениям особенно важно обеспечение принципа неотвратимости наказания, а не его суровости. К сожалению, сегодня и административное, и уголовное право сохраняют тенденцию к ужесточению применяемых мер воздействия – растут размеры штрафов, появляются новые составы правонарушений и новые меры ответственности.

Соглашаясь с тезисом о том, что именно безнаказанность порождает новые правонарушения, мы понимаем его не как необходимость ужесточения существующих мер ответственности, а именно как неизбежность привлечения к ней. Государство должно реагировать на каждый противоправный поступок, но при этом необходимо объективно рассматривать все сопутствующие условия и факторы, вследствие чего возможно и освобождение от правовой ответственности и наказания. В любом случае, в неотвратимость ответственности входит ее неизбежность, то есть раскрытие факта правонарушения, реакция уполномоченных органов государства на него, оценка правонарушения и обстоятельств его совершения, последующее применение мер воздействия на основе принципов справедливости, законности и гуманизма.

В Республике Казахстан сегодня осуществляется модернизация правоохранительной системы государства. Она предусматривает не столько реформирование правоохранительных органов, сколько кардинальное изменение самой концепции их деятельности. Все осуществляемые шаги нацелены на формирование «человекоцентричного», «слушающего» государства. В центре внимания правоохранительной деятельности оказывается человек, его права и свободы. При этом фокус внимания сосредоточен не на правонарушителе, а именно на законопослушном гражданине, который рассматривается как получатель услуг от правоохранительных органов по обеспечению общественной и личной безопасности. На этом, в частности, строится реализуемая сегодня модель сервисной полиции.

Как поясняет А.М. Сайтбеков, «полицейская деятельность, ориентированная на сервис – это модель, которая позволяет полиции и обществу применять новые методы сотрудничества для решения проблемы преступности, обеспечения правопорядка и безопасности. Она базируется на двух ключевых компонентах: изменение методов и практики полиции и принятия мер для налаживания конструктивных взаимоотношений между полицией и обществом» [12].

Для современного демократического государства наиболее подходит именно такой подход к обеспечению общественной безопасности. В этом аспекте деятельность казахстанской полиции все более приближается к общепризнанным международным стандартам правоохранительной деятельности.

Кроме того, высокие стандарты предъявляются и к образу самого полицейского. В Казахстане в 2020 году приказом Министра внутренних дел был утвержден Стандарт полицейского, оценивающий службу в органах внутренних дел как особое доверие со стороны общества и государства и, соответственно, предъявляющий высокие требования к личным и профессиональным качествам сотрудника. Как отмечается в указанном правовом акте, «полицейскому всегда следует помнить, что каждый человек и гражданин Республики Казахстан должен чувствовать себя в безопасности, видеть в полицейском своего защитника, готового оказать помощь в любую трудную минуту и способного надежно оградить его

жизнь, здоровье, права и свободы, честь и достоинство от преступных и иных противоправных посягательств» [13].

Формирование новых требований не к правонарушителю, а к субъекту, обеспечивающему правопорядок в государстве, свидетельствует о новых теоретико-правовых подходах к пониманию общественной безопасности.

Гражданин имеет право на обеспечение состояния защищенности своих законных интересов, прав и свобод. Государство обязано оказать ему необходимые услуги по обеспечению такой безопасности.

Общественная безопасность при таком подходе охватывает и нормальную жизнедеятельность общественных и государственных институтов, и социальное спокойствие и согласие, и удовлетворительный уровень жизни каждого гражданина.

Очевидно, что современное понимание общественной безопасности намного шире содержания, вкладываемого в это понятие, в понятие общественного порядка в советское время.

В советском административном праве общественный порядок рассматривался как «результат соблюдения людьми установленных в государстве правил, это определенная система общественных отношений, складывающихся в результате соблюдения социальных норм (права, морали, правил социалистического общежития, обычаев), регулирующих поведение людей в общественных местах, это результат закрепления социальными нормами фактических отношений, которые развиваются в процессе общения людей» [14, с. 7]. Иными словами, общественная безопасность понималась как результат обеспечения общественного порядка путем обязывания граждан соблюдать установленные правила поведения.

Сегодня мы рассматриваем общественную безопасность как благо, на которое граждане имеют право. Обязанность же возлагается на государство, это обязанность по обеспечению высокого уровня защиты и личных, и общественных, и государственных интересов. При этом в приоритете именно человек, его жизнь, права и свободы. Это и есть «человекоцентричный» подход, повсеместно внедряемый сегодня в практике государственного управления.

Список использованных источников:

1. Aguilar-Garcia A. Presumption of Innocence and Public Safety // A Possible Dialogue. Stability: International Journal of Security and Development, 2014, 3(1), p.Art. 41. DOI: <http://doi.org/10.5334/sta.en>
2. Пушкина И.В. Административно-правовое обеспечение деятельности полиции по обеспечению общественного порядка // Polish Journal of Science. – 2019. – № 20-2 (20). – С. 50-52.
3. Avbelj M. Security and the Transformation of the EU Public Order // German Law Journal. – 2013. – Volume 14. Issue 10. PP. 2057-2073.
4. Миндагулов А.Х. Организационные и функциональные проблемы создания службы профилактики в органах внутренних дел // Ученые труды Академии МВД РК. – 2004. – № 7. – С. 4-9.
5. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).
6. Распоряжение Президента Республики Казахстан от 30 апреля 1996 года № 2967 «О концепциях общественной и экологической безопасности Республики Казахстан» (утратило силу) // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/>. (Дата обращения: 23.08.2021.).
7. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения: 23.08.2021.).
8. Позднышов А.Н. К вопросу о понятии общественной безопасности // Юристы-Правоведы. – 2003. – № 2(7). – С. 74-78.
9. Послание Президента Республики Казахстан от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/> (Дата обращения: 24.08.2021.).
10. Шакиев Ж.Ш., Сейсембаева Г.Б. Понятие «нулевой терпимости» к правонарушениям в Республике Казахстан // Вестник АПО при Генпрокуратуре РК. – 2017. – № 3. – С. 25-31.
11. Malikova Sh., Omarova A., Omarova Sh. The concept of a victim of crime as the main victimological category // Вестник КазНУ имени аль-Фараби. – 2018. – № 1(85). – С. 252-258.

12.Сайтбеков А.М. Сервисная модель казахстанской полиции: видение и перспективы // Интернет-ресурс: <https://polisia.kz/ru/> (Дата обращения: 24.08.2021.).

13.Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 24 апреля 2020 года № 358 «Об утверждении Стандарта полицейского» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/> (Дата обращения: 24.08.2021.).

14.Еропкин М.И., Попов Л.Л. Административно-правовая охрана общественного порядка. – Л.: Лениздат, 1973. – 328 с.

Сведения об авторе

Тусупов Рамиль Насариденович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Тусупов Рамиль Насариденович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция подполковнигі.

Tusupov R.N. – doctoral Student of the M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Police Lieutenant Colonel.

Н.С. Досыбеков¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан

КРИМИНАЛДЫҚ ПОЛИЦИЯ БӨЛІМШЕЛЕРІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Мақалада криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Жедел-іздігіру қызметінің теориясы мен тәжірибесінің байланысы айтылады. Жедел-іздігіру қызметінің түрлі аспектілерін көрсететін нақты қолданбалы зерттеулерді болашақта әзірлеу мәселелері талқыға салынады. Бүгінгі таңдағы криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің түрлері қарастырылады. Жедел-іздігіру қызметіне қатысты құқықтық зерттеу объектілері туралы сөз қозғалып, олардың маңыздылығы көрсетіледі.

Автор, кәсіби және моральдық сенімділік қасиеттер кешені туралы өз пікірлерін айтады. Жеке тұлғаның кәсіби даму объектілерінің түрлері жіктеледі.

Криминалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету бағыттарын қарастыра отырып, жедел-іздігіру қызметінің психологиялық құрылымы зерделенеді.

Жедел-іздігіру қызметінің психологиялық құрылымының компоненттері бөлінеді. Танымдық; профилактикалық; куәландыру; коммуникативтік; ұйымдастырушылық; педагогикалық сияқты түрлеріне тоқталып өтеді.

Сонымен қатар, жедел-іздігіру қызметін психологиялық қамтамасыз етудің маңыздылығына қатысты пікірлер айтылып, олардың қылмыстық-құқық бұзушылықпен күресудегі орны айтылады. Автормен криминалдық полиция бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі бойынша ұсыныстар өңделіп, оларды басқа да заңгерлердің көзқарастарымен салыстырмалы тұрғыда сипаттайды.

Түйінді сөздері: психологиялық қамтамасыз ету, қолданбалы әдістемелік құралдар, кәсіби-психологиялық дайындық, кәсіби және интеллектуалдық сенімділік, психологиялық құрылым.

Психологическое обеспечение деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции

В статье рассматривается проблема психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции. Излагается связь теории и практики оперативно-розыскной деятельности. Обсуждаются вопросы перспективной разработки конкретных прикладных исследований, отражающих различные аспекты оперативно-розыскной деятельности. Рассмотрены виды психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников криминальной полиции. Речь идет об объектах правового исследования, касающихся Оперативно-розыскной деятельности, с указанием их значимости.

Автор высказывает свое мнение о комплексе качеств профессиональной и моральной уверенности, классифицируются виды объектов профессионального развития личности.

Рассматривая направления психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников оперативных подразделений криминальной полиции, изучается психологическая структура оперативно-розыскной деятельности.

Выделяются компоненты психологической структуры оперативно-розыскной деятельности. Определяются такие виды деятельности, как познавательная; профилактическая; коммуникативная; организационная; педагогическая.

Кроме того, высказывается мнение относительно важности психологического обеспечения оперативно-розыскной деятельности, их место в борьбе с уголовными правонарушениями. Автором выработаны рекомендации по вопросу психологического обеспечения профессиональной деятельности сотрудников подразделений криминальной полиции, в сопоставлении со взглядами других юристов.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, прикладные методические пособия, профессионально-психологическая подготовка, профессиональная и интеллектуальная уверенность, психологическая структура.

Psychological provision of activities of employees of the criminal police

The article considers the problem of psychological support of professional activities of employees of the Criminal Police. There is a connection between the theory and practice of operational and operational activities. Issues of prospective development of specific application studies reflecting various aspects of operational and operational activities are discussed. Views of psychological support of professional activities of criminal police officers were considered. We are talking about the objects of legal research related to operational and operational activities, with a hint of their significance.

The author gives his opinion on the complex of professional and moral qualities, classifies the types of objects of professional development of personality.

Considering the direction of psychological support of professional activities of employees of the criminal police, the psychological structure of operational and investigative activities is studied.

There are components of the psychological structure of operational and operational activities. Such types of activities are defined as informative, preventive, communicative, organizational, and pedagogical.

In addition, the importance of psychological support for operational and operational activities is expressed, their place in the fight with the law enforcement agencies. The author received recommendations on psychological support of professional activities of employees of the Criminal Police, in support of other lawyers.

Key words: psychological support, applied methodological support, professional and psychological training, professional and intellectual confidence, psychological structure.

Жедел-ізвестіру қызметінің теориясы мен тәжірибесінің дамуы сатысында олардың психология ғылымы жетістіктерін пайдалануымен өзара байланысты болып келеді. Бүгінгі таңда жедел-ізвестіру қызметінің түрлі аспектілерін көрсететін нақты қолданбалы зерттеулерді болашақта әзірлеу мәселелері өзектендірілді.

Жедел қызметтің құқықтық психологиясының қолданбалы әдістемелік құралдарын әзірлеу міндеті тұр және қазіргі уақытта қылмыстық-құқық бұзушылықтарды анықтау мен ашуда психотехнологияларды қолдану бағдарламаларын әзірлеу мүмкіндіктері де туындап отыр.

Ішкі істер органдары бөлімшелерінің алдында тұрған міндеттердің күрделенуі мен көлемінің артуы, тәжірибелі психологтардың жедел қызметті қолдау процесіне тікелей қосылуы, олардың қызметін ғылыми психологиялық қамтамасыз етудің қажеттілігін анықтайды. Жалпы психологиялық көзқарас шеңберіндегі психологиялық білімдерді қолдану жедел-ізвестіру қызметіне шамамен 1960 жылдардың ортасынан бастап енгізіле бастаған еді.

Жедел-ізвестіру қызметі тәжірибесінің сипаттамасы жедел уәкілдің, сезіктінің немесе басқа да адамдардың психикалық жағдайын зерделеу мен талдау нәтижесінде пайда болады. Жедел-ізвестіру қызметін жетілдірудің бұл тәсілі тәжірибенің сұраныстарына бағытталған нақты түсіндірмелер мен ұсыныстарға байланысты болып табылады [1, 55 б.].

Бүгінгі таңда криминалдық полиция қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің мынадай түрлері негізделген:

Профилактикалық шаралар. Бұл жедел-іздігіру қызметінде психологиялық білімді қолданатын маңызды іс-шаралардың бірі ретіндегі қылмыстық-құқық бұзушылықтың алдын алу немесе ескерту. Бұл жағдайда мынадай бағыт-бағдарлау шаралары қажет:

- заңсыз әрекеттің психологиялық мәнін түсінуі оларды тудыратын себептер мен жағдайларын анықтау;
- адамның немесе адамдар тобының мінез-құлқының әлеуметтік нормалардан ауытқу белгілерін жіктеу, оларды анықтау жолдары және түсіндіру әдістері;
- адамның мінез-құлқын заңсыздықтан әлеуметтік пайдалы жақтарына қайта бағыттау үшін қажетті психологиялық әсер ету шаралары;
- психология тұрғысынан профилактикалаудағы адамдарға әсер етудің әртүрлі шараларының тиімділігін арттыру;
- адамдардың мінез-құлқын талдау, қылмыскерлермен интеллектуалдық және эмоционалды еріктік қарым-қатынасты білу;
- жедел қызығушылық білдіретін адамдар мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін талдай білу және қылмыстылыққа қатысы бар адамдардың іс-әрекеттерін болжай білу.

Іздігіру шаралары. Кәсіби-психологиялық дайындықтың компоненттері қиындықтар мен кедергілерді жеңуге бағытталған және де тиімді іс-әрекеттерді қалыптастырады. Мысалы, қылмыстардың «ізін суытпай» ашу жұмыстарын жүзеге асыру кезінде қиындықтарды еңсеру, қылмыстың алдын алу, ашу және қылмыскерлерді, сондай-ақ хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздігіруде жедел-іздігіру қызметінің жариялы және жария емес құралдарын кешенді түрде пайдалана білу міндеті қойылады.

Байқау. Жедел-іздігіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар құбылыстарды, әрекеттерді, оқиғаларды, процестерді көру арқылы әрі өзгеше қабылдау және анықтау. Байқау іс-әрекеттерінің маңыздылығы арнайы тапсырмаларды орындауы нәтижесінде өзін-өзі бағалаудың жоғары болуына байланысты артуы керек, оның қалыптасу процесі жеке адамға оң көзқарас және жедел-іздігіру қызметкері мен құпия көмекшілер арасындағы жақсы психологиялық байланыс арқылы жүзеге асырылуы керек.

Қызметкер мен белгілі бір орта арасында орнықты мәртебенің болмауы-бұл психологиялық тосқауылдың бір түрі, оны жеңу керек, сонымен қатар анықталмаған іс-әрекеттің теріс себептерін қалыптастырады.

Осыған орай, А.И. Алексеев пен Г.К. Синилов, «жедел-іздігіру қызметінің психологиясы, ең алдымен осы қызмет түрінің психологиялық ерекшеліктерін зерттей отырып, жедел қызметкер мен басқа да қатысушылардың кәсіби қасиеттеріне психологиялық сипаттама берілуі тиіс» - деп санайды [2, 26 б.].

Осылайша, жедел қызметкердің кәсіби қасиеттерін дамыту оның кәсіби шеберлігіне баға беретін немесе анықтайтын акмеологиялық критерийлермен тікелей байланысты болуы мүмкін. Біздің түсінігімізде акмеологиялық критерийлер - бұл жедел-іздігіру қызметі субъектісінің кәсібилігінің өлшемі (оның қызметінің өнімділігі мен жеке-кәсіби тұрғыда дамуының көрсеткіштері).

Бүгінгі таңда жедел қызметкердің жеке басы, ішкі істер органдары қызметінің психологиялық ерекшеліктері, атап айтқанда жедел бөлімшелер қызметкерлері туралы жеткілікті білім базасы бар екені анық.

Сондықтан жедел-іздігіру қызметіне қатысты құқықтық акмеологиядағы зерттеу объектісі біртұтас болуы керек. Ол үшін кешенді тәсілді мақсатты және ғылыми тұрғыдан сауатты қолдану, қызметкердің дамуының заңдылықтары мен тетіктерін ПО-дағы кәсіби қызметтің барлық сатыларында зерделеу кезінде әдіснамалық, теориялық және практикалық-бағдарланған тәсілдердің бірлігіне қол жеткізуге дәйекті және табанды түрде ұмтылыс қажет. Мұндай жағдайларда жан-жақты даму және субъективті тәсілдерді дұрыс қолдану маңызды және оңтайлы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған. Атап айтқанда, мұндай мән-жайлар қатысушылардың сыртқы және ішкі жағдайларын еркін меңгеруін білдіреді, оның нәтижесі жоғары еңбекке қабілеттіліктің негізі ретінде оның физикалық және психикалық

денсаулығын сақтау ғана емес, сонымен бірге таңдалған еңбек саласында үздіксіз кәсіби жетілу болып табылады [3].

Акмеология өзінің зерттеу пәні ретінде кәсібилік пен оған әсер ететін факторларды мақсатты түрде анықтайды және «өнімділік», «тиімділік» және «кәсібилік деңгейі» ұғымдары болып табылатын кәсібилікті арттыру жүйелерін құру, дамыту және жетілдіру міндетіне ие [4, 28 б.].

Жедел-ізвестіру қызметі акмеологиясының басты бағыты болып - жедел қызметкерлердің кәсібилігі, олардың қызметінің тиімділігін арттыратын жағдайлар мен факторларды анықтау, прогрессивті жеке және кәсіби дамуды ынталандыру, жедел жұмысқа психологиялық тиімді көрсетілімдер, сондай-ақ жедел қызметкерлердің кәсіби «деформациясы» түрлері мен оларды өтеу және жеңу әдістерін әзірлеу.

Шығармашылық акмеологияның жетістіктері қызықты. Мәселен, қылмыстарды анықтау жөніндегі жедел-ізвестіру қызметінің ерекшелігі бар және елеулі түрде психикалық өзге де шығындармен байланысқан қызметтің ерекше түрі ретінде қаралады.

Жедел қызметкерлердің кәсіби қызметінің ерекшелігі болып:

- қызметтік міндеттерді іске асыру көбінесе күтпеген жағдайларда орын алады;
- қабылданған шешімдер үшін қызметкерлердің жауапкершілігі және олардың арта түсуі;
- түрлі контингентпен қарым-қатынас жасаудың қажеттілігі;
- психикалық және физикалық шамадан тыс жүктемелердің әсері және қызметкерлерден шешуші әрекеттерді жүзеге асыру үшін тәуекелге бару қабілетін талап етуі [5].

Жедел-ізвестіру қызметкерлерінің кәсіби сенімділігі критерийлері өзара байланысқан төрт компонентімен дараланады:

- кәсіби-адамгершілік сенімділігі;
- кәсіби-интеллектуалдық сенімділік;
- кәсіби эмоционалды-еріктік сенімділік;
- кәсіби дайындық [6].

Кәсіби және моральдық сенімділік қызметкерге қажетті моральдық қасиеттер кешенінің болуымен көрінеді (кәсіби парыз сезімі, адалдық, қағидалылық және т.б.). Әрине, бұл кәсіби маңызды қасиеттердің кешені осымен аяқтамалмайды, бірақ мұнда моральдық критерий өте маңызды рөл атқарады, өйткені азаматтық, заңдылықты қатаң сақтау қызметкер үшін моральдық нормалардың мағынасын ұғынған кезде ғана мүмкін болады. Басқаша айтқанда, қызметкер өз кәсібінің моральдық мағынасын түсінуі тиіс.

Қызметкердің кәсіби және интеллектуалдық сенімділігі, ең алдымен, оның дұрыс кәсіби шешімдерді өз бетінше қабылдау және жүзеге асыру қабілетінде, әсіресе ол үшін жаңа немесе төтенше жағдайда көрінеді [7].

Кәсіби эмоционалды-еріктік сенімділік қызметкердің психологиялық тұрақтылығында, оның өзін-өзі бақылау және эмоционалды-психологиялық өзін-өзі реттеу қабілетінде, кәсіби қызметтің осы түріне қажетті психологиялық қасиеттер мен сипаттамалардың болуында көрінеді. Демек, жедел бөлімше қызметкерлері қызметінің жоғары әлеуметтік маңыздылығы олардың кәсіби деңгейіне және жеке тұлғаның психологиялық қасиеттеріне жоғары талаптар қойылуы қажет.

Осыған орай, заңгер М.Р. Гинзбург «Кәсібилік адамның белгілі бір қызмет саласындағы дағдылары мен білімінің жоғары деңгейі ғана емес, ол сананың, адам психикасының жүйелік ұйымы» - деп атайды және де келесі компоненттерді ұсынады:

- 1) Адамның тұтастық қасиеттері (жеке тұлғалығы, іс-әрекет субъектісі):
 - әлеуметтік бағдарға бағытталуы және қызметке сүйенген мотивтілік;
 - сыртқы әлемге, адамдарға, қызметке деген көзқарас;
 - өзіне деген көзқарас, өзін-өзі реттеу ерекшеліктері;
 - креативтілік (шығармашылық), оның көріну ерекшеліктері;
 - жеке тұлғаның зияткерлік және операторлық ерекшеліктері;

- эмоционалдылық, оның ерекшеліктері мен айқындалуы;
- кәсіпқой қызметкерден күтілетін жеке қасиеттері мен қабілеттіліктің үйлесім табуы;
- кәсіби қауымдағы (қызметте) өз орны туралы түсінігі.

2) Кәсіби праксис: ұйымдастырушылық-өндірістік, коммуникативті және әлеуметтік дағдылар, әрекеттер (қозғалыс, қозғалысты үйлестіру, статика).

3) Гноз: назардың, сезім мен қабылдаудың ерекшелігі, ақпаратты қабылдау және өңдеу, шешім қабылдау, ұсыныстар жасау.

4) Хабардар болу, білімділік, тәжірибелік, кәсібилдік және мәдениет.

5) Қызметкердің психодинамикасы, психологиялық қиындықтар, осы кәсіби саладағы күрделі жүктемелер.

6) Осы қызмет саласындағы физикалық қасиеттер, денсаулық жағдайы, еңбекке қарсы пайда болған көрсеткіштер [8].

Жеке тұлғаның кәсіби даму объектілері туралы айтатын болсақ, келесі индикативті интегралды сипаттамаларды бөліп көрсетуге болады. Олар болып:

- кәсіби-әлеуметтік бағыт;
- құзыреттілік;
- кәсіби маңызды қасиеттер;
- психофизиологиялық қасиеттері.

Айтылғандарға қатысты кәсібилендіру мынадай мән-жайларды қамтиды:

- адамның алдыңғы тәжірибеде дамыған кәсіби қызметтің әлеуметтік нормаларын игеруі;

- жеке кәсіби қызметті қалыптастыру және оның қалыптасуы барысында өз көзқарастарын, мақсаттарын, қызмет тәсілдерін дамытуы;

- адамның мамандыққа белсенді әсері, адамның мүмкіндіктеріне байланысты қызметті ұйымдастыру тәсілін нақтылау;

- адамның мамандыққа қосқан шығармашылық үлесі есебінен қайта құру;

- кәсіби маман ретінде өзін қалыптастыру (құру) үшін адамның саналы жұмысы.

Психологтар кәсібилендірудің *объективті* көрсеткіштері ретінде адамның мамандық талаптарына сәйкестігі сапаларын қарастырады.

Субъективті көрсеткіштері ретінде – кәсіби қызметтің жеке тұлғаның талаптарына сәйкестігі (жұмысқа қанағаттану деңгейі - жұмыс шарттарына немесе өзіне субъективті көзқарастары, кәсіпқой ретінде қызметті қабылдау дәрежесі).

Кримианалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету бағыттарын қарастыра отырып, жедел-ізвестіру қызметінің психологиялық құрылымына талдау жасауымыз маңызды. Жедел-ізвестіру қызметінің психологиялық құрылымы келесідей компоненттерге бөлінеді: танымдық (іздену); профилактикалық (ескерту); куәландыру; коммуникативтік; ұйымдастырушылық; педагогикалық [9, 61 б.].

Танымдық (іздену) – кәсіби қызметті оңтайландырудағы басым фактор – танымдық саланың деңгейі (танымдық процестердің, танымдық қабілеттердің және танымдық іс-әрекеттің әртүрлі формалары мен деңгейлерінің тұтас, жүйелі ұйымдастырылған жиынтығы).

Жедел қызметкер қызметінің негізін іздеу жұмысы - жедел жағдай туралы ақпарат алу, оны талдау және бағалау, қылмыстарды анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі жедел-ізвестіру іс-шараларының жүйесін әзірлеу, осы қылмыстарды жасаған немесе оларды жасады деп күдік келтірілген адамдарды ізвестіру, қауіпсіздікке қатер төндіретін оқиғалар мен іс-әрекеттер туралы ақпарат алу құрайды.

Жедел қызметкердің танымдық іс-әрекетінің ерекшелігі – таным барысында ол туындаған ақыл-ой мәселелерін шешіп қана қоймай, сонымен бірге оқиғаның қалпына келтірілген моделіне байланысты бірқатар ақыл-ой мәселелерін басқа адамдарға тапсыруға мүмкіндігі бар, мысалы айтсақ:

- арнайы білімі бар-арнайы білімді қолдану қажеттілігіне байланысты мәселелерді шешуде;

- өткен оқиғалардың куәгерлері-бұрын байқалған фактілер мен құбылыстарды талдау мен синтездеуге байланысты мәселелерді айқындауда. Таным сонымен қатар белгілі фактілер мен құбылыстарды тексеруге, бағалауға бағытталған практикалық әрекеттерді қамтиды.

Жедел қызметкерлердің *профилактикалау* қызметі олардың психикалық белсенділігі мен қылмыстың алдын алуға, қажетті мән-жайларды алдын ала танып білуге анықтауға бағытталған іс-әрекеттерінен көрінеді. Олар болып:

- криминалдық қауіпті фактілер және құқыққа қарсы көріністердің алдын алу үшін зерделеуге қажет тұлғалар туралы ақпарат жинау;

- жедел қызығушылық танытатын тұлғалар туралы деректер жинау үшін, оның ішінде олардың қылмыстық ниеттері мен құқыққа қарсы белсенділігін уақтылы тану үшін байқау шаралары.

- жалпы алдын алу, материалдарды, хабарламаларды, хаттарды және азаматтардың арыз (өтініштерін) зерделеу; жедел есеп және жасырын хабарламалар бойынша мәліметтерді талдау; анықталған жағдайларды жою бойынша, лауазымды тұлғаларға қатысты мүлкті қорғау бойынша міндеттерді орындау бойынша ықпал ету бойынша шараларды жүзеге асыру;

- жария немесе жария емес әдістерді де пайдалана отырып профилактикалық әсер етуге жататын іздестіру шараларын жүргізу.

Жедел қызметкердің танымдық қызметі *куәландыру* шараларымен, яғни анықталған барлық фактілер мен құбылыстарды іс жүзінде бекіту қажеттілігімен тығыз байланысты.

Куәландыру ұсынылған нұсқаның дұрыстығын, қылмыстық-құқық бұзушыларды әшкерелеу, жедел есепке алу істері бойынша фактілер мен мән-жайларды құжаттау, бекіту, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша дәлелденуге жататын ЖШП-нің негізділігін растайтын объективті ақпарат алуды көздейтін әрекеттердің жиынтығы.

Коммуникативті құрылым кәсіби қарым-қатынас әлеуметтік-психологиялық элементтердің жиынтығы ретінде көрінеді:

- тұлға аралық коммуникациялар (қызметкерлер мен азаматтар арасында жедел ақпарат алмасу);

- интерактивтік өзара іс-қимыл (шешімдер қабылдау, міндеттер қою және оларды орындау);

- әлеуметтік қабылдау (қарым-қатынасқа түсуші субъектілердің бір-бірін немесе қоғаммен қабылдау қатынастары).

Коммуникативтілік – бұл қызметкердің мінез-құлқы дұрыс бағытта өзгеруі үшін басқа қызығушылық танытқан адамға психологиялық әсері.

Ақпарат алмасу нәтижесінде коммуникативті әсер жедел қызметкер мен байланыс серіктесі бірыңғай белгілер жүйесін қолданған кезде ғана мүмкін. Толық өзара түсіністікке қызметкерлер қарым-қатынас жағдайын ортақ (бірдей) түсінген кезде ғана қол жеткізуге болады.

Көбінесе ақпарат алмасудағы қиындықтар, яғни коммуникативті кедергілер жедел қызметкер мен қарым-қатынас серіктесі арасындағы әлеуметтік немесе психологиялық айырмашылықтарға байланысты болуы мүмкін. Бір жағынан, бұл әлеуметтік, саяси, діни, кәсіби айырмашылықтар, олар көбінесе қарым-қатынас процесінде қолданылатын бірдей ұғымдардың әртүрлі түсіндірілуін ғана емес, сонымен бірге жалпы дүниетанымды да тудырады. Мұндай кедергілер объективті әлеуметтік себептерге, байланыс серіктестерінің әртүрлі әлеуметтік топтарға жататындығына байланысты. Екінші жағынан, қарым-қатынастағы кедергілер таза психологиялық сипатта болуы мүмкін. Олар қарым - қатынас жасаушылардың жеке, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты пайда болуы мүмкін (ұялшақтық, оқшаулану, құпиялылық, қорқыныш), кейде қарым-қатынас жасаушылардың арасында қалыптасқан ерекше қатынастарға байланысты, бір-біріне сенімсіздік пайда болуы да мүмкін.

Жедел-ізвестіру қызметі барысында оның қатысушылары мен әсіресе жедел қызметкері үшін ақпарат алмасу ғана емес, сонымен бірге «өзара іс-қимылды ұйымдастыру» маңызды. Өзара іс-қимыл бұл серіктестің мінез-құлқы өзгертін белгілермен алмасуды ғана емес, сонымен бірге жедел-ізвестіру қызметінің алдына қойылған мақсаттарды жүзеге асыруына мүмкіндік беретін бірлескен іс-әрекеттерді ұйымдастыруды белгілейтін қарым-қатынастар.

Іс жүзінде өзара әрекеттесудің екі қарама-қарсы түрі бар: ынтымақтастық (келісім, бейімделу, бірлестік) және бәсекелестік (қақтығыс, оппозиция, диссоциация). Бірінші жағдайда бірлескен жедел-ізвестіру қызметін ұйымдастыруға ықпал ететін көріністер талданады. Екіншісінде – өзара әрекеттесу, қандай да бір жолмен бірлескен қызметтен шығуы (босатылуы).

Өзара іс-қимылдың барлық нысандарының нақты мазмұны жедел қызметкер мен байланыстағы серіктесі қызметінің бірыңғай процесіне енгізетін жеке арақатынасымен анықталады. Бұл қатынастар, әдетте, әртүрлі және көбінесе бірлескен қызметті ұйымдастыру формасына байланысты болып келеді. Оларды үш модельде бөліп көрсетуге болады:

а) әрбір қатысушы ортақ жұмыстың өз бөлігін бір-біріне тәуелсіз жеке іс-әрекет түрінде жасайды (жедел-тергеу тобы т.б.) болуы мүмкін;

б) жалпы тапсырманы әр қатысушы – бірлесіп жүйелі түрде орындайды;

в) әр қатысушы топтың, ұжымның барлық басқа мүшелерімен бір уақытта өзара әрекеттесе отырып команда немесе операциялық топ ретінде атқарады.

Өзара іс-қимылдың ұйымдастырушылық аспектілерін қарастыра отырып, қорқытып алушыларды жедел анықтауда бірлесіп әрекет жасау, барлық мүдделі субъектілердің тұрақты үйлестіруін қамтамасыз ете алатын осындай жүйені өтеу мен құру қажеттілігіне аса назар аударған жөн, - делінген [10, 66 б.].

Жедел қызметкер мен байланыстағы азаматтар арасындағы қарым-қатынас барысында олардың арасындағы өзара түсіністік болуы керек екенін тағы бір рет атап өткен жөн. Өзара бірлескен әрекеттің орындалуында азаматтардың мақсаттары мен міндеттерін түсінуі ғана емес, сонымен қатар «өзара іс-әрекеттерді үйлестіре білуі», сонымен қатар ерекше қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін, ортақ шаралары, міндеттері мен көзқарастары, мән-жайларды дұрыс қабылдауы, шынайы сезімінде көрінетін, жан-ашырлық, сүйіспеншілік сияқты қасиеттерді оятуы тиіс. Әрине, жедел-ізвестіру қызметінде сенімді қарым-қатынас орнатудың табыстылығына әсер ететін негізгі факторлар да бар, атап айтсақ:

- жедел қызметкердің жеке басы (оның қарым-қатынасы, коммуникативті сауаттылық деңгейі және осы деректерді қолдана білу, адаммен сөйлесе білуі, диалог құра білуі, әдептілік сақтау және т. б.);

2) объектінің психологиялық ерекшеліктері;

3) кәсіби қарым-қатынас орнатылған жағдайлардың ерекшелігі;

4) жедел қызметкердің ұзақ уақыт қарым-қатынас барысында шешілуі тиіс жедел-қызметтік міндеттердің мазмұны мен ерекшеліктері.

Ұйымдастырушылық құрылым – жедел жұмыста ұйымдастырушылық аспектілерді шебер пайдалану (жасырын жұмысты ұйымдастыру және үйлестіру, конфиденттермен өзара әрекеттесу; қарым-қатынастың оңтайлы сипатын сақтай білу, жанжалды жағдайлардың алдын алу мен шешудің тиісті тәсілдерін таба білу).

Педагогикалық – бұл ішкі құрылымның міндеттеріне нормативтік базаны реттеу және қызметкерлер мен конфиденттердің қылмыстың алдын алу мен алдын алуға қатысуының ерекшелігі аясында жасырын көмекшілерді оқыту және тәрбиелеу кіреді. Бұл ішкі құрылымды жүзеге асыру кезінде жеке және кәсіби қасиеттерді дамытуға қажетті.

Криминалдық полицияның жедел бөлімшелері қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз етудің бағыттары жан-жақты сипатқа ие және жедел бөлімшелер қызметкерлерінің негізгі қызмет түрлеріне негізделген. Криминалдық полицияның жедел бөлімшелері полиция жүйесінің маңызды элементі бола отырып, мынадай міндеттерді орындайды:

- қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу жөніндегі міндеттерді ұйымдастыру және жүзеге асыру, қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру, жасалған қылмыстар үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету;

- азаматтардың, ұйымдар мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау;

- құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша халықаралық ынтымақтастық - ұлттық заңнамада нақты тұжырымдалған билік өкілеттіктеріне, жедел-іздістіру іс-шараларын қоса алғанда, басқарудың ерекше жүйесі мен астыртын әдістерге ие болуы.

Демек, жедел бөлімшелер қызметкерлерінің кәсіби қызметін психологиялық қамтамасыз ету мәселесі өте маңызды. Жеде-іздістіру қызметкеріне жоғары талаптар қойыла отырып қызметті жүзеге асыруда кәсіби шеберлікті арттыруда психологиялық қамтамасыз етілуінің қажетті екендігі нақтыланады.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. /Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: Инфра-М., 2004. – 848 с.

2. Алексеев А.И. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / А.И. Алексеев, Г.К. Синилов. М.: ВНИИ МВД СССР, 1973. – 128 с.

3. Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина. – М.: Изд-во РАУ, 1993. – С. 68.

4. Деркач, А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. – 750 с.

5. Молчанова Е.Ю. Акмеологические аспекты профессиональной деятельности сотрудников ОВД // Общество и право. – 2014. – №1 (47). – С. 244-246.

6. Борисова С.Е. Профессиональные стереотипы как предпосылка и проявление профессиональной деформации сотрудников милиции // Профессионал. – 2001. – №2.

7. Natural Language Analysis and the Psychology of Verbal Behavior: The Past, Present, and Future States of the Field. J Land Soc Psychol. 2021 Jan; 40 (1) 21- 41.

8. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.

9. Психология оперативно-розыскной деятельности: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [В.М. Шевченко и др.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 257 с.

10. Төлмағанбетов А.А. Қорқытып алу қылмысымен күресудегі қызметті ұйымдастыру //Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 4 (33). – 2012. – 185 б.

Автор туралы мәліметтер

Досыбеков Нартай Сартаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты полиция подполковнигі.

Досыбеков Нартай Сартаевич – докторнат 2 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова подполковник полиции.

Dossybekov Napmay Sartaeovich – doctoral 2nd year Almaty Academy of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova Lieutenant Colonel of the police.

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін, Заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, Парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қосымша:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ӘОЖ индексі (әмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003 Мемлекеттік стандартымен ресімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Редакциямен жариялау және қайта өңдеу үшін пайдаланған материалдарға редакцияның құқығын бұзу заңмен қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заң. ғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-ro-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні.: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузова және А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-ібас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеужәнеқосымша. – М.: Норма: Ақпар.-М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Рессей ПМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. –266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. - 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylumi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗЖРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕНЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФНА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,

г. Алматы, ул. Утепова, 29

ООНИиРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

тел: (8-727) 3378086